

Димитър Кирков
Балкански грешник
Разказите на един авантюрист

Първа част
Кръвта на дявола

I

Много бягане е падало по нашите балкански земи. И ако питаш защо са се преселвали хората, хиляда усти ще ти отговорят, че за добро е било и за спасение, ама аз си мисля, че от едно зло са тичали людетe към по-малко уж зло. И тъй – от зло към зло, от зло пак към зло ни е люляла нашата балканска люлка. Не ти го казвам това от нямане на работа, ами мен самия майка ми ме е закърмила по път, на бягане, и право викат хората, че каквато люлка го залюляла, такава го и долюляла.

От Беломорието се вдигнала горката – и аз с нея, ама в корема ѝ. Питал съм я: – Защо побягна ма, мамо? В такова положение...

А тя криви глава:

– Че как иначе?! Където всички цигани, там и гол Асан.

Вярно, цялото село тръгнало с каруците си, натоварили я чичовците ми, нагласили я стринките на чергите, а пръстта над баща ми още не се била слегнала в селското гробище.

– От болест си умря – казваше мама. – По онова време много хора си отиваха я от нож, я от куршум, но той има`късмет, от болест си умря.

– Ега ти късмета! – викам аз. – Че човекът е бил млада младина. Каква болест?

– Бърза болест – отвръща мама. – Кашля, кашля – денем и нощем една суха кашлица го дере, корем го боли, нозете му изтръпваха, и тъй – угасна си. Пък за късмета – малък си още да разбираш от късмет. Ти не знаеш, че още един чичо имаше, най-малкият брат на баща ти, Спиро, към седемнайсетгодишен. Като тръгнахме на втория ден сутринта – изчезнал. Викат, свиркат, керванът вече се стегнал да върви – няма го Спиро. Бре! Не можем удържа`хората, че да го търсим. Всички път ни чака да бием. Пък да останем назад само двете каруци с нашите, не бива, страшно е. Хеле съгласиха се да почакаат, припнаха мъже изоколо да го търсят и – намериха го. Станал Спиро през нощта, отбил се на трийсетина разкрача в един овраг, да ме прощаваш, по нужда да иде, и там го заклали. Кой, защо – хвани къравия, извади му очите! Заклали го, както си клечал, и гък не е могло да рече момчето. И нарочно ли са го бутнали, Бог да ги убие, случайно ли е станало – ликът му в лайната наврял... Е? Не беше ли късмет, че батко му, баща ти, си умря от прилична смърт – край близки хора в леглото?

И друг път мама ме е притеснявала с тоя въпрос за баща ми и чичо Спиро, ама какво да ѝ отговоря. Нали като го погне човек страхът, все пак и с нещо харно трябва да си утеши душата. Пък газе ли до коляно в кръв и лайна, къде да се хване, с какво да си изплакне очите, та да различи доброто от лошото? И кой ли по нашите места не е шляпал из тая каша? Ако не си ти, баща ти е; ако не е той, братовчед му ще е. Късмет за рода се има, ако последен е бил дядо ти и поне едно поколение е останало на чисто – да глътне въздух и си проясни погледа...

Но мама имаше и друга причина да помни младия си девер. Тогава нямали време да го погребват на мястото. Керванът бързал. Нямало и с какво да го измият. Завили Спиро с две черги и къде, къде? – сложили го в талигата до трудната булка, защото отпреди я били оставили по-наширочко. Няма как, ще траеш. В другата кола покъщнина, вързопи – не заклан човек, игла не може се смести. Как е пътувала с мъртвеца, тя си знае, но не се оплакваше, тоя ден всъщност бе паметен за нея с радост.

Два часа преди да спрат за нощуване я почнали болките и докато се нагласяли в стана, родила бързо и леко – дето рекла свежърва ѝ, гаче ли не е първешкия. Похвала ли е било това, укор ли, не може да се разбере изведнъж, ако не познава човек баба ми Ана, но дори да ѝ е сърбал попарата, пак остава нещо плъзгаво и двусмислено, каквито бяха всичките нейни работи и приказки.

Нейсе, не това е важното, важно било, че се родило хубаво бебе, и който ме видял, до един го казал на мама, цъкал и плюел да не ме урочаса. Тя лежала в

каруцата, разсипана от болката, но щастлива, пък да си призная, на мен и досега е драго, че са ме харесали някога. Така се случило значи – докато другите ми двама чичовци копаели гроб за брата си, жените пелени разгъвали и повои усуквали. Огън били стъкнали, вода сложили да се подгрее и от един казан са гребали мъртвец да мият отляво и рожденик – отдясно. И с едното око хората са плакали, с другото са се радвали, а когато се стъмнило, от едно шише се ляла ракията и за „Бог да прости“, и за „живот и здраве“.

Къде съм се родил обаче, никой не знае, най-малко – майка ми.

– Кой ще помни къде беше! – сърдеше се, като я питам. – Кър, поле. Планина се вдига насреща, по-надалеч и встрани – пак баири синейт, ама ние бяхме на равно. Ни село се вижда наоколо, ни колиба...

– Ами границата? – не мирясвам аз. – Границата бяхте ли пресекли?

– Хай да се не види макар – че точно тогаз граница имаше ли? – говори глупости тя. – Чичо ти Иван викаше: вдигнали са я старата, ама новата още не са я сложили. Него, бако Иван питай.

Веднъж да е било. Той отлага каскета си, трие червената ивица, пресичаща челото му, и сумти:

– Абе, Митко, и друг път съм ти казвал: в онуй време министрите не знаеха къде са границите, че ние ли?! Инак старата я помня. Тъдява някъде станувахме нея вечер, ама едно ли ми беше на главата, че да се озъртам. А гроба на брата Спиро не съм забравил. Ей сега да ида – ще го намеря...

И чичо Иван почва да разправя каква крива круша имало край пътя, как нивата на юг от нея надве-натри била орана и прочие дивотии. Усеща, че не съм доволен и троснато завършва:

– Това от мен. Не ти ли харесва, пиши на великите сили – по-вярно да ти кажат къде си се родил. Те тогава крояха, но ни бяха тропосали, ни тегелите теглили. И до днес по тия земи все някой го стяга дрехата – кой под мишницата, кой в чатала, пък мен шапката ме е стегнала напоследък...

И той пак нахлупва възтесничкия каскет на челото си.

То аслъ, ако слушаш какво се говори по света, излиза, че великите сили по` ги знаят нашите балкански работи от нас самите. Може пък и за мен, Димитър Попов, да е записано нейде – в Гърция ли съм роден или в България...

Да, така се водят по паспорт сега, Димитър Попов, макар че... макар че доста ми се случи да походя и много неща да сменям. Къщи съм сменял, работа съм сменял, жени съм сменял, имена също съм сменял, само себе си не съм сменял. Какъвто съм, такъв съм си бил, ама хайде да не се отплесвам – нали за раждането ми беше думата.

В Гърция ли, в България ли – не е ясно, ясно е, че в междината между тях е било някъде, на пътя са ми хвърлили пъпа и иди не вярвай после на поличби. На път съм се родил и по пътища остарях, но да знаеш, че на път по-бавно се старее. Заседиш ли се на едно място, оклюмва ти гребенът и старостта лесно те намира. Можеш ли да ми дадеш годините? Никога! Само дето кръщелното ме издава.

Същото това кръщелно е от Неврокоп, там на първо време взели дъх роднините, там са ме и кръстили. Като тръгнах в първо отделение, така и записаха в училищния тефтер – че в Неврокоп съм раждан, но тоя град аз не го помня като дете. Изкарали нашите една зима в него, не им уйдисало, вдигнали се – че тук, че там, най-сетне в Татар Пазарджик запрели. Как може да не си ходил в Пазарджик? Не е малък град, много богатство тече през него, защото сред плодни поля е разположен, на левия бряг на Марица. Селата наоколо от пиле мляко раждат, прашят от ймане, голям пазар става в града и стоката с кола се продава. Това добре, но още по-добре беше, че общинска земя имало накрай града, без пари я дали на бежанци като нас и цяла махала станала – Маджирската, преселническата махала.

Кал и кирпич се виждаха в началото, сиромашия и угрижени хора, защото всички почваха на празно място. Но в Пазарджик съвсем мюхлюз* трябва да си, та да не си намериш хляба. Работа колко щеш. И макар сама, с пеленаче на ръце, майка ми кретала покрай баба, чичовците и стринките.

[* Мързеливец.]

Конопищата бяха опрели досами къщите. Много коноп гледаха тогава хората, защото и конопена фабрика имаше в града. Ама това растение иска бърхане. Да не мислиш, че от полето направо във фабриката го карат? Не. Като насечем стеблата,

най-напред се топят във вода. Връзват се на гръсти и с коли ги карат ту до Тополница, ту на друга една рекичка наблизо, Гомнянка ѝ викаха, ама водата ѝ беше чиста. Рибки се въдеха в нея, тънки едни такива – виолчета. Баба Ана вареше чорба от тях. Като се накисне хубаво конопът, вадят го, сушат го и тогава почва яката работа. Мъненето. С един дървен станок бият, бият – докато опадат клечките и остане влакното.

Кълчища, ако си представиш, на повесма, на повесма.

Ей така съм ги запомнил нашите – коноп да мънят. Не че и друга работа не вършеха, но в главата ми са останали черни от прах като цигани, превили гръб, блъскат с тежката мънилка, докато дъх не им остане. Аз нали бях сираче, наглеждаха ме, галеха ме, ама за работа не ме жалеха. И щом събрах сили – мънех. Я ми пипни мускула! Още можеш да си счупиш пръстите. Не е само от конопа, да речеш, но най-напред там заякнах. И после никоя работа не ми се видя усилна. Само да не помислиш, че мра за тежка работа. Няма такова нещо. Човек знае и две, и двеста. Дручко е да ядеш на хляба мекото.

Лете помагах в работата, а иначе учех като другите и да не ти се хваля – сечеше ми пипето за уроците. В Говедарското училище почнах. Не знам как ти се струва на теб, но хората без подигравка му викаха Говедарското, защото си беше най-редовно училище, и хубаво училище. По някое време говедата се били събирали сутрин в двора му, преди да ги карат на паша. Оттам значи – Говедарското. Защото Пазарджик селски град падаше малко, сума ти народ и говеда гледаше, и овце, от земеделие се прехранваше. А училището си имаше име и за пред хора – „Георги Брегов“.

Тоя човек, пазарджиклия по рождение, отишъл във Влашко, търговия завъртял, забогатял и решил хаир да направи – дал пари училище да построят. Казвам ти това, защото и аз като бях в Румъния, доста пара ми падна в ръката една година. Сетих се за Георги Брегов и си мисля – защо не сторя и аз едно добро? Училище ли да вдигна, читалище ли, или на моята душа най-подхожда кръчма да направя? Ама си викам – българинът неблагодарен. Хайде, да речем, кръчма построя, подаря я на някогашната махала, мъжете сами да си я коландрят, по-евтинко ще им излиза. Ама сигурен съм – сто на сто ще ѝ преиначат името, все едно не ме е имало и не съм броил парите. Знам си хората. И докато се колебах така, онуй богатство изтече между пръстите ми, за други глупости отиде.

Не ме гледай ти сега, че съм гол като пушка. Що нещо е минало през мен, ама в пет държави живях и много ми бяха харчовете... И ако някому съм останал длъжник, на повечето съм надплатил.

Защо съм скитал из пет държави ли? Като ме питаш така ребром, не мога да отговоря. Нали от началото все туй се мъча да почна. Късмет ли е, съдба ли ще го наречеш – никой не може избягна от нея. Залъгва те някой път тя, прави се, че те е оставила да кривнеш по други друмища и ти се мислиш за юнак, ще я преборя тая съдба, викаш си, ще си създам сам различна, но оная, първата, изведнъж те сграбчи за парцалите и те повлече, където си е наумила. Някой път и цар ще те направи, ала най-често те вре на кучето под опашката, блъска те, мачка те, дъвче те като крава плява, пък ти я псуваш, сърдиш ѝ се, сам се проклинаш, че най-калпавата съдба ти се е паднала. Глупост е това. Съдбата си трябва да обичаш. Твоя си е тя и двамата трябва да се спогаждате. Да не криеш поглед от нея, а храбро да я гледаш в очите и умилно да я държиш за ръка. Пък ние все сме недоволни от съдбата си – и гърци, и сърби, и българи, и румънци. Все се мръщим, все кисели, като стане дума за нея, все гледаме да я преметнем някак. Виж, турчинът по` има акъл за тая работа. Не че и той не я псува, ама най-напред се завие с чергата през глава и си запуши ушите, че сам да не си чуе псувнята, камо ли странични хора.

И моето е било съдба сигурно. Мислил ли съм, че ще зарежа майка си и роднините? Никога. Смятал ли съм, че с приятеля ми Михалис ще заминем толкова надалеч? Пак никога. Съдбата можеш да я усетиш някой път и по майтапите, дето си прави с теб. Онова, което на вид си мразил, ти стане мило. Бягал си уж от нещо, пък после сам тръгнеш да го гониш. Ама такива сметки се правят късно – когато всичко е минало и заминало...

Знаеш колко зли са момчетата по махалите, като рекат да се заяждат. Най-мръсен прякор ще измислят, най-гадна римичка ще съчинят, за да се гаврят, и ако подхванат някой по-самолюбив, откъм гърба могат да го пукнат. Колкото по` се

дразни, толкоз по`го ядосват. Царе бяха в Пазарджик момчетата за такава работа. На всяко гърне – похлупак, на всяко човешко име – скверна прибавка. С мен много не се закачаха. Казах ти, ячък бях, на бой също налитях, така че имаха едно наум. Пък и аз много не се впрягах от подобни дрънканици.

Имаше обаче едно момченце от съседната махала, Савчо – ни риба, ни рак такова, подличко, кирливичко, зеленият му сопол все увиснал, и казваше ми тоя Савчо една думичка, от която побеснявах. Вярвай ми, от друг не съм я чувал, само той я употребяваше. Хванал ми беше дамара. И няма да ми я каже в очите, ами ще викне отдалеч: „Грък! Грък!“ Все едно с вряла вода ме попарваше. Погна го, но той застанал до дворната си порта – шмугне се вътре като невестулка и заключи. Да ти призная, от дете нося един грях – гневлив съм, и кипна ли, чудо сторвам. Ех, да го уловях в такъв миг Савчо, разкъсал бих го. Добре, че ни веднъж не го хванах.

Като мине време, разкара ми се ядът, срещна го Савчо и най-много да го забърша по врата. Но си мисля, че за такова нещо той сам не е могъл да се сети. От близките си е чул, от възрастни хора, че съм от преселниците, от Гърция съм дошъл, грък значи. А пък да си грък – то се разбира, е лошо нещо и обидна дума. Нали и поговорки се приказват: „Грък като влък... Грък лъже за девет цигани... Бог да пази от влашки вълци и от беломорски гърци...“ Добре, да речем, че така е било според Савчовите, ама само то ли ме ядосваше толкова? Не, имаше си тук крушката по-дълга опашка. Вярно беше, че от Беломорието сме дошли. Вярно беше, че вкъщи нашите търкаляха по някоя гръцка дума. Като искаха да скрият нещо от мен, пак на гръцки приказваха. Десетина годишен съм бил тогава и обърквало ме е това нещо, гузен май съм се усещал. Сам слабо място съм си напипвал, боял съм се да не ме сметнат за друг, чужд, различен от останалите хлапаци. Ето защо най-мразех да ми кажат „грък“ и с това мътно чувство в сърцето сам наливах вода в Савчовата воденица.

Като гледам сега обаче, и в Савчови не е само работата. Много обичаме да се делим ние, българите, и да не признаем някой нашенец за баш българин. Шопи, власи, колибари, мацакурци, клатикурци – абе, уж всички сме българи, ама най-българи сме в наше село. И да не го приказваме много, си го знаем. От две околии хора да събереш – озъртат се, ослушват се: мани ги ония там – врачани. Или други някакви, да речем. Защо е тъй, как тъй брат брата си не признава, не ми е работата да чопля сега, но като стана дума, си мисля, че когато сме кипнали някога като народ, сигурно не сме прекипели. Прекъснали са ни ферментацията и от това точно буре бая кисело вино сме изпили.

Както и да е, за гърците говорех – че не ги долюбвах дип много и страшно мразех да ме мешат с грък. Да, ама така стана, че точно с грък се сприятелих. Как къде? Пак в Пазарджик, вече свършвах прогимназията.

По онова време се бях встрастил по гълъбарството. Чичо Щерю, другият, по-малкият от чичо Иван, веднъж ми донесе един чифт, сковахме двамата гълъбарник в двора и покрай първите гълъби се завъдиха още. Научил се бях да ги пъркам, вдигах ги високо в небето и като им свирна с два пръста, мигом долитат при мен. Голяма красота е, да знаеш. Сто начина има да му говориш на гълъба и всичко разбира. Свиркаш, църкаш, треперушкаш тъй с език, шъткаш веднъж проточено, друг път рязко, въртиш ги, както ти е воля. Обаче увлечеш ли се много – загиваш. Имаше куспакчии, тъй им викаха тогава на гълъбарите, дето дом затриваха заради гълъби. Баба Ана все гълчеше:

– Махни ги тез гълъби – всичко изпонасраха! Настанят ли се в една къща, чакай беда след тях.

– Суеверия! – отвръщам й аз, пък и чичо Щерю тайничко ми смигва, подкрепя ме сиреч.

Подкрепя, не подкрепя, бабичката два пъти ги треби. Иде вечер с един чувал в гълъбарника: къса глави – хвърля вътре, къса глави – хвърля вътре, напълни чувала. Аз рева, тръшкам се, повръща ми се, като гледам как баба Ана ги препича в тавата, но мине малко, и пак подхвана занаята...

Тъкмо след второто изстребление бях отишъл на пазара да купувам нов чифт. Оглеждам се за нещо от сой да е, породисто, бутам се напред-назад, защото край гълъбарите винаги се събираха зяпачи. По едно време мярнах един палахман – очите ми останаха в него. Усуках се наоколо, подпитвам за цената, а продавачът се озърта и нервно приказва:

– Хайде, момче, вземай ги всичките, два-три има още в торбето. Хайде, че окъснях!

И казва една цена – неголяма. Ха, таман за мен! Бъркам да вадя парите, но някой ме дърпа отзад за рамото. Обръщам се ядосан – един на моя възраст, мръщи вежди и командва:

– Ела тук бе, брат ми! Ела тук за малко. – И силом ме тегли. Отстъпих аз, а той шепти: – Не видиш ли, че тоя палахман е на Гаваза. Гълъбите са крадени!

Бре, щях да сгазя лука! Имаше тогава един пияница и побойник – Гаваза, петнайсетина години по-голям от мен. Друго не работеше, само гълъби отглежда, от тях припечелваше и за пиене. Че откъде ще му познавам аз гълъбите? И кой е посмял баш от него да краде?

Но докато река две думи на момчето, ето ти го самият Гаваз, като на кино се появи. Разгърден, бос, крачолите понавити, край него четири-пет хъшлаци от тайфата му. Шарят с очи насам-натам и веднага спипаха оня. Псувня, шамар, втори шамар – пък крадецът късаво мъжле, мекичко, и гласецът му тъничък.

– Не съм аз – писка, – оня пич ми ги даде! – И сочи мен.

Завъртя кръвясало око Гаваза, плю си на дланите и пристъпи. Колко му е – докато речеш да се оправдаеш, и си изял боя. Ала Господ ми беше пратил спасител тоя ден. Изтърпани се непознатото момче и вика:

– Лъже, Гаваз! Нали ме познаваш?! Момчето хабер си няма. Оня бара по гълъбарниците. И моя е претършувал.

– Знам те, Михо – изръмжа Гаваза и като се обърна – късавият двоен даяк отнесе. Да не говорим, че му обърнаха джобовите и що имаше пара, взеха я.

Ей така се запознах с Михалис. Тръгнахме си тогава заедно, заприказвахме се.

– Михо ли ти викат? – питам го по едно време.

– Михалис – отвърща той.

– Че какво е таквоз име? – любопитствам аз. – Михаил знам, Михо, Мишо, ама Михалис...

– Гръцко – обяснява момчето.

– Че как тъй гръцко?

– Защото съм грък! Истински! – натъртено каза той и цял се изчерви.

Хай да се не види, такова нещо не бях очаквал. И той като мене гълъби гледа, и той като мене бос и с дрипава риза, на едни години се оказахме, на приказка си допаднахме, смел ми се види и хитър, ама не щеш ли – грък да се случи. Веднага се сетих за Савчо и някогашното си ядосване. Сетих се и за нашите, дето от гръцко бяха бягали и от гърци – патили. Пък аз тук на грък да налетя. Обаче мълча, след ония думи на Михалис, че бил истински грък, нищо не казвам, той също мълчи, крачим двамата един до друг замислени, гадаем си един на друг тайните мисли, докато стигнахме пресечката до Тракийския хан.

– Аз съм натам – кимна Михалис към едната улица. – Отказа ли се?

– А, не – викам. – Защо ще се отказвам? – Беше ме поканил да видя гълъбарника му.

– Стори ми се – казва той, – май се сепна, като чу, че съм грък.

Право, куме, та в очи. Засраших се малко, че ме е усетил, и послъгах:

– Няма такова нещо! Все едно ми е грък ли си, арменец ли си.

А Михалис ми хвърли един бърз поглед отстрани – не разбрах недоверчив ли беше, или повече на благодарност, защото и него го бяха дразнили такива като Савчо. И спряхме да говорим за това. Какво да чоплим? Какво да делим с Михалис?

Пък гълъбарникът му направо ми взе ума. Аптека. Хранилките му хранилки, поилките – поилки, чистота, дървенията боядисана и самите гълъби – един път! Хваля го, а той ми разправя колко време дебнал късавия. Заклел се бил да му отмъсти, защото и негови гълъби прибарал. Засякъл снощи крадеца, като се появил из махалата, проследил го къде влиза и сутринта всичко разказал на Гаваза. Пуснал го Гаваза да върви напред по пазара – съгледвач един вид, не случайно, значи, оная тайфа цъфна изведнъж. Опасен човек! – викам си наум. Чакал, дебнал, клопка заложил... Аз да знаех кой ми е откраднал гълъби, не можех изтрая – веднага щях да ида да го уловя за гушата. И на свой ред се оплаквам от баба Ана.

Плесна с ръце Михалис – имаше такъв обичай, като се учуди, влиза в клетката, най-хубав чифт подбира, качулати, и ми ги тика в пазвата:

– Не се отчайвай – казва. – Тия стават за дамазлък.*

[* Разплод.]

Натиснах се да платя – отказва, пак напирам с гологаните си – той пак отказва, смее се, но изведнъж предложи:

– Добре, дай два лева. Толкоз им е цената.

Пари не бяха два лева. Ама Михалис повече не ще.

– И ти ще ми продадеш нещо за два лева – предлага.

Брей, хитър човек! Хем да не ме докачи, че подарък ми прави – нали още малко се познавахме, хем ме връзва за услуга някаква в бъдеще. И аз кандисах. Взех качулатите.

II

Много ни сближиха гълъбите с Михалис. Вдигахме заедно ятата, прибирахме ги, гледахме ги, по едно време въздушна поща си устройохме. Обучили бяхме един „куриер“ да прелита от дом до дом. Що време похабихме с тоя гълъб, що двойки навъртях аз в тефтерчето! Не че имахме кой знае какво да си съобщаваме, ама куриерът така ли да стои в клетката? Тъкмо сме се разделили с Михалис, седна аз уж да уча и ето ти го – приплеска гълъбът с криле на джама. На крачето му, в тенекиена капсулка, приятелят сложил писмо: „Мите, нарових хубави червеи. Вземи въдицата да ходим на Марица. И за мен една кукичка донеси.“ Как да не отговориш на такава блага покана. „Идвам, Михо – пиша веднага. – За кукичка нямай грижа.“ И преди още гълъбът да се върне, аз съм отърчал у Михалис.

Като си спомням онова време, си мисля, че белята и тайната най-много привързват хората. И двамата си падахме беладжии. Чудехме се що да сторим. Правеше ни се нещо, действаше ни се, всичко все недостатъчно ни се виждаше, че да седнем на задниците си и се умирим. Искаше ни се да покажем, че сме по` така, голяма работа, и не толкова пред околните да се покажем, ами пред себе си. Вярно е, че бяхме в луди години – младоци. Тесен беше за нас прашният летен свят на Пазарджик, ама не знаехме с какво свястно нещо да се заловим и на щуротии го удряхме.

Но само в нашата възраст ли беше работата и само ние ли бяхме такива? Обиколих уж широк свят сетне – от Егейските острови чак отвъд румънските Карпати и от Хърватско до Анадола. Младоци ли си остават до гроб хората по тия земи? Защо повечето не знаят къде да си дянат силата? Тя ли е много, или просторът – малък. Накъдето се обърнат – все един на друг си пречат, все нещо ги стяга около врата. А от сдържана сила мозъкът кипва и кръвта се отравя. И ако нашето с Михалис бяха момчешки бели и поразии, дъртите, особено една лудост като ги събере, до грях я докарват и ужасии, до кървища и горки сълзи...

Най-малкото беше, че крадахме дини и плодове. По градини и бостани миткахме, със стопани се надхитряхме, пъдари ни гонеха. Веднъж един стреля – на две места ми докачи гърба с морска сол. Много боля, но въщи криех, сам Михалис ме лекува. Роба с бомби сме трепали, котки сме бесили, едно ли е, че да се сетя...

И злини сме вършили, разбира се – ето че си докарах приказката до Коста Парашкевов. Тогава той ни изглеждаше стар и огрухан, но чули бяхме, че пръв франт бил преди години. На високо летял господин Парашкевов. В Пловдив служил банков чиновник, после в София заминал по свои далавери, но често се връщал да навестява родителите си. И не с друго смайвал пазарджиклии, а със своето контене. Докаран, докаран – като че от кутия са го извадили! По него всичко вносно, чужбинско. Ръбовете на панталоните му режат, чепиците светят, гънка няма да му намериш за кусур. Сякаш всичките си пари за дрехи давал. Едва ли така е било, но страст го е гонила, изглежда, чистник бил и модаджия. И жена водел понякога със себе си. Софийнка.

– Годеницата – обяснявала майка му на съседите. – Много се обичат и наесен ще се венчават.

Не знам за коя есен е говорила тя, но тъкмо есенно време Парашкевов объркал конците и го вкарали в затвора. В гешефт някакъв хлътнал. Родителите му умрели набързо, а като се върнал той – друг човек. Олисял, сбръчкан, хрисим, панталоните му – смачкани кюнци, следа няма от някогашното конте.

Такъв го помня аз. И правичката да си кажа – смахнат ми изглеждаше. Виж например какво правеше. Дворът му беше голям, със зид ограден, така че външно око да не надзърта вътре. Запустял, занемарен, бурени – един бой, може и змии да са се въдили. Растеше обаче в тоя двор една слива-афъзка с червени листа, друга такава нямаше по махалите. И по тая причина с Михалис въртарувахме у Парашкевов. Гледаме една есен – очистил бая местенце, обърна го, готви се нещо да сади. И вярно – напролет оформи лехи, доматен разсад набучи, колци поби и всеки ден полива. Разбираш, че ние влизахме там през дуvara, та да ревизираме сливата. Докато се усетим, доматите дръпнаха на оная отпочинала почва – човек да се скрие между тях. А Парашкевов ги привързва, култуци, както си му е редът.

Един ден, тъкмо сме кацнали на зида, прикрити от клони и листа, виждаме Парашкевов между доматите. Пак привързва най-горната част на стеблото. Ама как привързва! На всеки стрък вратовръзка сложил, шарена мъжка вратовръзка. И не я вързал как да е, а истински възел омотал, модерен възел колкото половината ми юмрук. Петдесетина корена да имаше – петдесет вратовръзки висят по тях като в някой магазин или изложба. Имал ги е значи човекът тия вратовръзки от контешките си години и решил доматите да нагизди. По едно време излезе от лехите, любува им се отстрани, обикаля редицата и тоя поправи, оная постегне – тъкми ги като годечари. И бърби нещо. Напрегнахме се ние да чуем какво приказва и едва-едва долавяме: „Е, господа... Доволни ли сте, господа?... Сега вашият дълг, господа...” Говори на доматите като на човеци, като на важни мъже някакви. Луд!

Клечим ние с Михалис на зида, ще се пукнем от смях, но стискаме уста да не ни усети, чак сълзи ни прокапаха от очите. И хоп, хоп – скочихме обратно на улицата. Тук вече се разкикотихме здравата и като ни помина малко, викам на приятеля ми:

– Михо, що не им клъцнем главите ние на тия господа?

– Що не! – съгласява се Михалис. – Що да го оставяме господин Парашкевов в заблуждение...

Ей тъй, подхвърляме си само на майтап.

Ама го и сторихме. Не веднага, пет-шест дни сигурно бяха минали. Издебнахме кога Парашкевов не си е у дома, прехвърлихме оградата и – в лехите. Подготвил си бях аз предварително бръснача. Тоя бръснач чичо Иван го бе извадил от употреба, нащърбен беше тук-там. Много го исках и в началото той не ми го даваше, опасен е, вика, ще се порежеш до кокал. Ама аз къде с молби, къде с нахалство – присвоявах го малко по малко и по онуй време вече редовно го носех сгънат в задния си джоб. Като казах на Михалис предишния път да им клъцнем главите на господата, имах предвид да задигнем вратовръзките. Съблазнили ме бяха. Иначе вратовръзка, разбира се, не носех. И вкъщи много не я тачеха. Само чичо Щерю имаше една и я слагаше на Великден и Коледа, кога ходеше на черква. За какво ми бяха вратовръзките, не знаех, ама ей така – да ги имам. Михалис обаче ме разубеди, докато се гушихме сред доматите.

– Защо са ти тия парцали – шепне, – само да връзваш колци с тях или най-много да се обесиш. Я ги виж!

Прав беше, преди два дни дъжд пра, слънцето ги сушило и доста бяха зяносани.

– Ами какво тогава? – питам като теле.

– Ще ги резнем ниско, до корена – обяснява другарят ми, – все едно че попово прасе ги е преяло.

„Вярно бе, викам си наум, като сме дошли, все трябва да свършим някоя работа.“ И аз с бръснача, Михалис с чекийката си – захванахме да прерязваме доматите издъно.

Ще речеш сега – за убиване сте били. Прав си, прав си, друже, ама само това ли беше и само ние ли бяхме?! Не си ли забелязал що се твори у нас? Да вземем само децата – от малките до младежта. И по мое време, и преди сигурно, пък сега като че най-много. Има ли нещо по улиците да не са го унищожили? Лампа ли сложат – счупят я, телефон ли прекарат – я слушалката му ще отскубнат, я будката ще потрошат... И всичко, всичко, дето не е негово или на майка му и баща му, всичко ще почупи, ще смачка, ще го осере и ликвидира. Да речеш, че някой го е учил специално – не е. Кой ни беше учил нас с Михалис да орежем доматите на Парашкевов? И за полза също не е в повечето случаи, ами само за единия кеф и удоволствие. Откъде иде тая дивашина, тая сладост от унищожението, аз не знам. От семето и кръвта ни ли, от презрение към останалите ли, от неуважение към себе си ли или от омраза към красивото и уредното

– ние с тебе само може да гадаем и още сто причини да прибавим, все ще бъдат хем верни, хем недостатъчни.

Не си мисли обаче, че искам да се оправдавам с другите за оня наш подвиг. Такъв бях и аз, и такъв съм си, макар някой път да ми просветваха общите дивотии, като ги гледах отстрани. С две думи друг случай ще ти кажа. Имаше в Пазарджик едно здание, двуетажно, Инженерството му викаха. Разни технически служби се помещаваха в него. Сложиха хората на покрива ветропоказател, много хубав, немска изработка трябва да беше. Като подухне, едно петле се върти и щом смени посоката си – камбанка прозвънва. Ажурна работа, изпипана, с различните му финтифлюшки и прочие. Побиха петлето на висок прът, а самият прът нашарен с триколяора. И като излезе ветрец, сладък звън се чува чак до улицата, вдигат хората глава, върти петлето опашка и на мнозина драго им става да го зяпат. Полезна работа и красива.

Да, ама живееше тогава там наблизко хъшлак един, на моите години. Нищо особено, момче като всички – Чоко. Иначе Кочо се казваше, но ние въртяхме имената отзад напред и от Ко-чо значи – Чо-ко. В неделен ден, кога нямаше служители в Инженерството, гледаме Чоко, че се катери по водосточната тръба. Драпа, драпа, стигна улука и се качи на покрива. Пое леко по керемидите – и право на пръта. Запълзя по него – знаеш как, с ръце и крака като котка. Че как не се строши тоя прът, та и Чоко да си сцеди главата! Ама не. Стигна ветропоказателя и взе да го чупи. Севера, юга, изтока, запада – кара всичко по ред и нищо не пропуска. На петлето шията изви, камбанката докопа и откърти – докато не смля чарковите докрай, не миряса.

И както го гледах аз отдолу, изведнъж кипнах. Доста кипнах. Да викам обаче и да го съветвам – късно беше. Стоя само и чакам. Па като слезе Чоко, па като го подхванах – спухах му гъона от бой. Бия и не казвам защо. Реве той, маже кръв по лицето си от разбития нос и вика:

– Що ма бийш ба, Митьо?!

– А сети се, твойта мама! – отвърщам му. – Ако не се сетиш, пак ще те дръстят!

А той не се сеща, пък да му обяснявам – няма да ме разбере. И по тая причина още два-три ритника отнесе.

Но можеш ли би целия свят?! Който се е сбил с повечко чоковци, все си е загубил главата. И аз оня ден щях да пострадам. Откакто одъртях, правя леки разходки из тая градинка. Махнаха пазача, щат нямало и пари, и оттогава все едно, че печенегите са станували в нея. Статуи имаше – металните отмъкнаха, каменните разбиха. Чешма имаше – окъртиха я и напълниха коритото с боклуци. Пейки имаше, посядвах на слънце – гледам тоя път: седалката на една счупена. До нея друга – дъските също спраскани по средата. Ай да му се не види макар! Озъртам се наоколо и в страничната алейка ги засичам – трима дангалаци рипат върху трета скамейка. Ама дангалаци един път – хранени, хранени, мама и татко ги надули в апартаментите като плондери. Скатат значи като на батут и в ритъм викат:

– Който не скача, е ченге! Който не скача, е ченге! Ой! Ой! Ой! Ой!

А дъските пращат и се огъват. Креснах им:

– Абе, момчета, спрете бе! Абе, какво искате от пейката бе?!

Ония спряха за миг, зачервени като шопари, и единият ми отвърща:

– Я се разкарай бе, дърто ченге! Айде да не ти скочим на шията!

И продължиха. Огледах ги пак, не са малки, към петнайсетгодишни, сам не мога ги надви, а на такива като тях им е все едно по дъски ли скачат, на човешки врат ли скачат. От опит го знам. Обърнах се и троп, троп с бастунчето – тръгнах си. Зад гърба си вече чух как пейката изтрещя, строши се, а ония весело се разпищяха. Такива ми ти работи...

Ама като заговорих за тая наслада от унищожението, за тая страст да рушиш, най-малкото все пак са децата. Не ми се ще да подлавям нас, възрастните. И не мога проумя дали от невръстни го носим това нещо и го развиваме с годините, или старите дават пример на малките в едрото, пък те вършат каквото могат в дребното по паркове и улици. Да питаш така, е все едно да се чудиш кокошката ли се е явила по-напред или яйцето.

Само едно погледни, политиците само вземи. Щом дойде нова власт, и се хващат за завареното – дайте, другари там или господа – все едно, дайте да премахнем предишното до основи, да го сринем, да го ликвидираме без остатък. Пък че може да е

имало нещо добро и в предишното, пък че това добро с ум трябва да се запази – не, не, не сме го правили ние, чуждо ни е то, старо е и вредно, а от нас почва ново време и всичко ще е ново. И докато се усетиш, изгорили заради бълхата юргана. Уредби, учреждения, закони – всичко по`врага, на майната си да върви, и все рушим ние, все нова епоха градим и все на гола поляна стоим. Даже не и на гола, ами цялата е осеяна с развалини и боклуци. Откак се помня, толкова години, ако слушах политиките и вярвах на вестниците им, все в ново време живеем, но все в старата дивотия тънем. Дивотия и разбойничество...

Нейсе, далеч отидох, отплесва ми се вече умът. За Парашкевов бях почнал да ти разправам и за нашето злосторничество с Михалис. Сنيшили сме се значи ние между доматите и така сме се увлекли в полезното си дело, че не усетихме кога Парашкевов изникна до нас. Тихичко приближил, покашля се и стои на три метра, опрян на една мотика. Като го мярнах, подскочих, изтървах бръснача и сърцето ми тъй лупна, че отиде в гащите. Много се уплаших. И не че ще ни смете с мотиката, не. Видя ни, познал ни е! Като се оплаче, здравата я закърших – мина ми като игла през ума и веднага рекох да побягна по лехата. Но не направих две крачки и спрях – безсмислено е! Тогава чак забелязах Михалис, че стои вдървен като истукан. Разменихме по един поглед с него – нали уж излезе Парашкевов, нали с очите си видяхме, че заключи портата?! Миг-два трая това наше сачисване, но стана напълно ясно, че сме знаели що вършим. Не беше то като да береш сливи. Кой знае къде ще ни наклепе, кой знае каква дандания ще вдигне! И до плащане на щети ще я докара! Ей от това се бяхме изплашили освен дето ни стресна.

А Парашкевов седи, не мърда, като човек пред диви зверове – да не ги подплаши и предизвика с някое движение. И кротичко говори:

– Чакайте, момчета. По-спокойно. Нищо няма да ви направя.

Не вярваме на ушите си ние, мълчим, дебнем настръхнали да не ни подбере изневиделица с мотиката. А той пак говори меко и благо, като че услуга сме му направили.

Ще кажеш сега – луд човек, от него всичко може да се очаква. Да беше някой нормален – от двора здрави нямаше да излезете. И тъй да е, ама в оня момент ние не мислехме тъй. С пет приказки взе да ни поукротява човекът. Окопитихме се малко, изпуснахме въздух от дробовете, недоверчиви още, че ще ни се размине. И изведнъж Михалис отвори уста:

– Сгрехихме, бай Коста – вика. – Много лошо нещо сторихме. Срам ни е и дай да видим как ще оправим тая работа.

Или нещо подобно рече, ама помня, че думите „срам“, „срамуваме се“ употреби, защото Парашкевов точно за тях се хвана.

– Срам ли? – сепна се той. – Че вие само изплашени ми се видехте. Ако ви е срам наистина, може и приятели да станем...

Съвсем ни обърка.

После, след време, наистина ни беше срам от нашия калпазанлък. Но не мога се закле, че баш в оня момент, кога ни скепца Коста Парашкевов, съм изгарял от срам. Мисля, че Михалис рече онова за срама донейде за да се измъкнем. Но не съвсем. След кротките приказки на Парашкевов и срам имаше мъндзарко, ей тъй, на върха на пръстчето. Или по-важно е, че въобще се сетихме за такова нещо като срама. За минутка значи оня човек ни прекара по тясното мостче между страха и срама. Голяма работа е това, да знаеш! Тънко като косъм е пустото мостче и повечето нито знаят къде е, нито пък могат го мина. Или водач не си намират цял живот. Ако ме питаш – страх, срам и съвест са най-важните неща в природата. Страхът е за диваците, срамът – за човеците, а съвестта за светците. И всеки живее според тия три мерки. Ако на човек на челото пишеше мярката му, не ти трябва да знаеш повече за него. Каквото да ти разправам той, там си е цял-целеничък, а другото са преструвки и шикалкавене. Само че трудно се прескача от страха в срама и от срама в съвестта, ех, много трудно, пък много лесно човек се връща обратно. Като мене примерно...

– Ще донесем нов разсад – обадох се и аз тогава в подкрепа на Михалис. – Не е късно...

– О-о, ама и ти си могъл да приказваш! – засмя се Парашкевов. – Не, момчета. За доматите после ще говорим. Чух, че ми знаете името, пък аз не ви знам кои сте. Я елате по-напред да се запознаем.

И човекът хвърли мотиката, обърна се, тръгна към къщата.

Спогледахме се ние пак с Михалис – да фъснем ли моментално, но не, усещаме сякаш, че Коста Парашкевов ни върза с тънка връв и ни подръпва отдалеч. И любопитно ни беше – какво ще стане нататък. Чуден човек, не постъпва по обичая, дай да видим какво ли ще измисли пак...

Къщата беше голяма, на един кат, но с високо мазе, и стаи имаше долу за живеене в летните жеги. Като се качиш от двора по пет-шест стъпала, излизаш на едно чардаче, веранда ако искаш го наречи с тая купешка дума. На чардачето миндерлък, край него маса и столове, а на масата разхвърляни книжа, като че Парашкевов току-що се е ровил в тях.

– Седнете – подхвърля през рамо той и кима към столовете. – По туй време на деня аз пия чайче. От маточина. И на вас ще ви направя.

От маточина?! – подхилкваме се леко с Михалис. Че това чай ли е?! Ама добре, щом си решил да ни черпяваш... Това нещо обаче на глас не го казваме, смигаме си и се разбираме, иначе седим чинно на столовете и крием отдолу мръсните си нозе.

III

Така се запознахме с Коста Парашкевов. И да знаеш, за близо три години до голямо приятелство стигнахме, макар че много роптаех да не дружим с него. Как кой – и нашите, и на Михалис вкъщи. Не че го познавах отблизо, да речеш, нито пък им бе известно за какво е лежал в затвора, какъв е и върши ли някому зло в момента. Ама така – за всеки случай. И според слуховете в града. Защото ясно е – бил ли си в пандиза, с белег излизаш от там, дамгосан си. Сега на хората по` не им пука от такава работа, но тогава не беше тъй. Ако не можеш да кажеш за някого – крадец е, убиец е, мошеник е! – все ще си помислиш: не му е чист косъмът, де да го знам, я по-настрана да стоя. Та така беше и с Парашкевов. Страняха хорицата от него, макар че не всички – търсеха го някои за услуга, да им оправя бакиите. Но като си помисля, и тая работа се вършеше кажи-речи скришом.

И още една причина имаше да го отбягват. Сам живееше Коста Парашкевов – ни жена, ни дете, ни коте`. И затворник да си бил, има ли булка до теб, роднини се навързват покрай нея, комшии, познати – всмуква те малко по малко средата, оглажда ти кърпежа и само някое ръбче ще остане, дето рядко ще се сетят за него. Приемат те значи в края на краищата. А Парашкевов – сам, пък да живееш сам винаги е подозрително, винаги хората смятат, че нещо край тебе не е в ред.

На всичко отгоре и той не правеше мили очи някому, не търсеше познанства. И ако пазарджиклии се дърпах от него, те пък не знаеха как Коста Парашкевов ги презира. Не мисли, че говореше нещо лошо за жителите, за тоя или оня. Но усещах аз, че му е досадно и да се сеца за тях, камо ли да се свързва с някого. Отделен се чувстваше, башка от другите и такъв човек никога няма да седне да се радва или ядосва за нещо общо с останалите. Сякаш на висока планина стоеше Коста Парашкевов и хорицата долу му се видеха като бълхи, като мравучки някакви, скачат значи те и мърдат, а за какво – и Господ не знае, само дето развалят земната гледка.

Ще питаш – как пък такъв екземпляр точно с нас се сближи. И аз навремето съм се чудил. Гледай сега – кекава твар е човекът. Каквото и да си мисли, както и да се надува, много-много не издържа на самотия. Чувал си как е по затворите. Най-тежкият режим там е единичката. Вземат някой нихилист, комунист – железен борец, подземен образ, половината свят мрази по принцип, според идеите си, от нищо не се стряска, защото вярва, че светата истина е с него, вземат значи такъв герой и го бутнат в единична килия. Тъжно е да се каже, ама за пет месеца – и чалдисал. Рядко някой е надхвърлял година-две. За криминалните да не говорим. Изпечен бандит, сто пъти животът му висял на косъм, пък при такъв режим вземе, та реши, че е станал попадия. Изкукуригал, с една дума. Не може, мисля, човекът без човешки образ до него и без да има с кого дума да обели.

Такова беше, изглежда, и положението с Парашкевов. Излязъл от един затвор, ама сам си наложил друг. И тоя път с две стени ограден – едната негова, втората чужда. Пък стягала го е сигурно някой път шапката, пощявало му се е с друг човек да поговори. И кой, кой? – случихме се ние с Михалис. Пак по-добре, отколкото с

доматите да приказва.

Още една подробност има обаче в това обяснение. Няма как да не си висял в гарова чакалня, драмьаскал си се с пътнически влак. Гледаш там някой чичо – суров, смръщен, корава душа, отвън с топ не се пробива. И изведнъж се лепне за теб и подхване лаф или се разприказва в купето. Ама как приказва! Разправя и неща, дето не си го питал. На какъв зор е синът му, какъв хайдук е комшията или какво криво дърво – шурейт, и прочие, и прочие работи, дето в друг случай няма да откопчиш от него. Защото предпазлив човек е българинът, подозрителен, все чака някой да го подлъже, да му набара слабото място и го преметне. Поради тая причина – ключ на сърцето. За друго ще ти приказва, за себе си – не. И защо мислиш оня чичо се е отпуснал във влака? Време да минава, казваш. Вярно е, но не съвсем. По-важно е, че за него ние сме хора временни и случайни. Един ще слезе на Варвара, друг в Белово, трети – в Синитево, ще се разпръснем и повече няма да се срещнем, или ако се видим, не ще се познаем. Ето защо няма някой от нас да иде при комшията му или шурей и да го издаде какво мисли той за тях. И заради временното съжителство с непознати си е позволил чичото малко волност, малко свобода на чувствата.

Подобни временни спътници бяхме и ние за Парашкевов. Веднага ще ти река, че нашето приятелство главно в приказки се изразяваше. Бързахме ние да го слушаме, чакаше той да ни разправя. Какво и как, е дълго да ти кажа изведнъж. И за това ще стане дума. Сигурен бъди обаче, че онова, което ни говореше, пред възрастни той щеше да затаи. Откровен беше с нас на вид, няма грешка. Реши ли да каже нещо, открито го казваше. Каквото му на душата, такова му и на устата. За едно, за второ, за трето. Така поне изглеждаше. Ако си представя, че с друг познат седнеше да споделя, с някой дърт от града, оня щеше да се сепне и изплаши. Или по-вероятно ще рече: не е точно тъй, тая работа аз по-добре я знам от теб, и ще почне да спори. А да говориш с човек, дето се стряска и за всичко се препира, наистина е досадно. С такъв ще ти се отще да приказваш.

Други бяхме ние с Михалис. Млади, прости, умовете ни – празни листове, душите ни – жадни. Гълтаме думите му с отворена уста, попиваме ги като попивателни. Дивим се, питаме – и забелязал бях аз, че драго му става на Парашкевов, като го питаме. Обичаше подробно да обясни, за едно да се хване, пък до десето да стигне. Словоохотлив човек беше по природа, ама май рядко му се бе случвало да се отпусне. Тоя път обаче добри слушатели му се бяха паднали. Много добри и верни...

От срещи, от разговори взехме да се привързваме един към друг, но пак ще кажа – за временни другарчета ни имаше Коста Парашкевов и затова главно си бе охлабил спирачките. Днеска ни има, утре ни няма. Ако е рекъл нещо излишно, вятърът го отвял. Или по-скоро, нас ще ни има в градеца, него няма да го има.

Все чакаше нещо тоя човек, все нащрек живееше. Бързо доловихме тая работа с Михалис, но много не сме се чудили – всеки си е башка луд, пък Парашкевов повечко. Говорим си примерно нещо и изведнъж той скочи: „Ей, май заключих външната врата. Да не вземе някой да дойде!“ И тича през двора да отваря. Абе, кой ще дойде, кой ще ти похлопа на портата?! Пощенска кутия си беше сковал, гордееше се с нея, като че майсторско свидетелство за дърводелец е получил. Заковал я отвътре на вратата, прорязал процеп в дъските – за улеснение на пощата. Пък вестник не получаваше. Писма значи чака, хабер някакъв. А кутията все празна. Само веднъж го потърси пощаджията, ама хайде да не избързвам...

Или куфара да вземем. От чардачето се влизаше в един коридор, отсам и отсам стаи, а насреща кухнята. Като станяхме свои с Парашкевов, хиляда пъти сме минали оттам – при лошо време в кухнята се събирахме. И от самото начало в коридора стои едно куфарче, кожено, елегантно, с ремъци препасано. Защо да не стои, то в цялата къща бе такава бъркотия, защо и куфар в коридора да не стои. Веднъж Михалис носи чай на чардака, спъна се в него и го разля.

– Абе, бай Коста – вика ядосано, – разкарай го тоя куфар, само пречи в тъмното!

– А-а, нека седи – отвръща Парашкевов и допълва: – Знаете ли, много мразя припрените работи. Много мразя да стягам багаж в последния момент. Едно натъпчеш, две забравиш, най-добре е да се приготвиш предварително. Като се наложи, грабваш куфара и заминаваш. И земетресение да стане – пак ти е под ръка.

Земетресение?! – блещим се ние, виж ти, предвидлив човек. А иначе къде ще

ходи Коста Парашкевов, къде ще заминава? Даже и не питаме – дреболия, чудатост човешка.

Как да ти обясня – не е въпросът само до куфара и пощенската кутия. Сега виждам нещица, дете ме карат да мисля, че Парашкевов живееше по онова време като на гаров перон – всеки миг ще дойде влакът и ще отпътува завинаги. Може пък да греша, може последвалите събития да ме подвеждат да смятам тъй. То споменът е измамно нещо – човек взема от миналото, което му е потребно, че да си нарисува своята картинка. И учените постъпват така, като пишат историите на народите, та камо ли аз, дете ти разправям за един само човек. И да преувеличавам, и да нагласям едно-друго – това е решил мозъкът ми да помни за Коста Парашкевов. Все едно самият той да ми е казвал: „Сега бутам как да е, ям каквото падне, обличам се както дойде, другарувам и приказвам с когото се случило, ама всичко това е временно, нетрайно и неистинско, а като ида там, където ми е мястото, друго ще ям, другояче ще се обличам и с други хора ще общувам, и ще бъда тогава такъв, какъвто съм си – истинският!“

Къде е това „там“, аз не мога да ти кажа. Съмнявам се и Парашкевов да го е знаел точно. Но че бащиният му дом и родният градец не бяха неговото място – сигурен съм. Не съм сигурен само кой бе истинският Парашкевов – оня ли, дете го виждахме и знаехме с Михалис, или другият, който щеше да се появи някъде си някой ден.

Споменах ти, че след затвора от някогашното конте не бе останал и помен. Нарочно ли го правеше за пред хората, пак от това чувство за временно пребиваване ли – само мога да гадая за неговата небрежност. Аз самият не обръщам много внимание на мъжките дрехи. При Парашкевов обаче биеше на очи. Не че ходеше парцалосан или съвсем в лекета. Ама преди да хлътне, изглежда, доста по-пълнен е бил. А си износва старото, какво да прави. И това се виждаше най-напред – че облеклото му е надяната като на колец. Широко, развлячено, раздърпано – сякаш кучета са го гонили. По студовете ходеше с едно черно палто – двама души да влязат в него. И през кръста, да не се мандахерца, пристегнато с кожен колан. Никой не се носеше тъй. Е, да кажем, могъл е да иде на шивач, да му постесни дрешките. Ама не – нехаен та нехаен, все едно му е какво облича. Хайде да не ти описвам останалото – главата обаче не мога да пропусна. С нея най-стряскаше.

На темето косата му беше окапала, но по сколуфите и врата я беше пуснал – сива, остра като конска грива, кажи-речи до раменете му стигаше. Само поповете ходеха тъй. И зиме-лете – бомбе нахлупил. Сиво ли е било на цвят, зелено ли – не можеш разбра. Избеляло, мокро, сушено – гънката отгоре му се беше изправила, периферията – кльопнала, по-скоро не бомбе, а на дервишки каук приличаше. По средата на лицето стърчи нос дълъг и остър, устни – тънки и свити, очи – жълтеникави, пък и все брадясал ходеше, веднъж в неделята вади самообръсначката. Зърне ли го минувач по улиците, спира очи да го огледа. Вярвай ми – бабичките плашеха децата с него. От простотия. Въобще представа си нямаха какъв е, че от даскалите е по-учен. Прякор му бяха лепнали – Дерогъзника. Само заради външния вид. И съм чувал някой бабишкер да казва: „Изяж си, Иванчо, филийката, че ще те дам на Дерогъзника!“ Какво значи дерогъзник ли? Ами че много просто – лош човек, дете гъза ти ще съдере от бой. Ей такава дивотия...

Как обаче при това положение нашите да не роптаят, че ходим в дома му. Ние ли сме се изпуснали, по друг начин ли са усетили – не помня, но най-напред се възпротивиха родителите на Михалис. Не съм ти казвал нищо за тях, защото не си ме питал, а и лаф не е ставало. Бай Ставраки, бащата на Михалис, въртеше търговийка, на дребно. Имаше дюкянче под стаите за живеене, малко на площ, но доста неща се намираха вътре. Най-много – ядки. Фъстъци, лешници, семки и страгали, леблебия и шамфъстък – едни захаросани, други със сол печени, портокали и мандарини си изписваше от Гърция, рошкови, сушен октопод продаваше, зехтинец, шарлан от орехи... В такова дюкянче капе, капе – децата все търчат натам с някоя пара в ръката. Майката пече тавите, бащата продава – всички се издържаха от това. И две сестрички имаше Михалис, по-малки от него.

Та бай Ставраки – строг човек, рекъл и отсекъл пред Михалис:

– Няма да ходиш у тоя пущ! От затворник добро няма да научиш.

Вдигнал се и отишъл при нашите да им влияе. Мен вкъщи ме нямаше тогава, и мама я нямало. С баба Ана и чичо Щерю говорил. Здравата ги беше подковал. И чичо

Щерю ме подхвана, ама съвсем от друга страна.

– Митко бе – вика ми, – голям си вече. Я виж какви космарлаци са ти избили под мишките. Да не би таквоз... Трябва да си чувал тия работи... Да не би тоя Парашкевов да е мъжка гювендия бе?

– Каква гювендия?! – питам сепнато аз и целия пламнах.

– Не знам как да ти река... – взе да мънка чичо. – Искам правилно да ме разбереш... Да не е някой кючек, викам, дето край млади момчета се увива? С какво ви примамва там двамата с онова гърче бе? Я по-настрана стойте! Я пишман да не станете!

Разбрал го бях от първата дума. И не знам как не потънах в земята от срам. Ясно ти е, вярвам, и на теб. Парашкевов подозираше в педерастлък, а нас двамата, че с педераст се конушисваме. Не, не, нищичко вярно нямаше! Никак! Така и рекох:

– Абе, чичо, как може за такъв да ме слагаш?! Как така напразно кепациш* и оня човек?!

[* Очерняш, злепоставяш.]

Не знам как съм казал тия думи, но чичо Щерю се сепна, направили му бяха впечатление.

– Абе, Митенце – продължи по-меко, – не те виня тебе. Ама по затворите прихващат тоя мурафет* и лесно не се отучват. После омотаят някой млад будала, прикоткат го и го развратят до мозъка на костите. Предупреждавам те само. Да имаш на ум, че и това се среща по света.

[* Привичка.]

Докато той приказваше, на мен сълзи ми избиха на очите. Сами протекоха. И чичо Щерю се ядоса, въртна се да излиза и от прага се закани:

– Ах, да разбера аз нещо, главата ще му откина на оня мискинин!

Виж какво – за друг човек аз не се кълна. От човека всичко можеш да очакваш. Независимо какъв е на вид. Гледаш някой сериозен мъж, разсъдлив, благообразен, пък бил той министър, депутат или професор – гледаш го през деня, че е такъв, ала нощем той става съвършено друг. В мерзост потъва нощем, в смрад и гнусотия. Непредвидимо нещо е нощният човек, дълбока тъма, кладенец без дъно. Ничие око не прониква в него, само може би дяволът и Бог надзъртат там, ама и те с погнуса. И тоя нощен човек ние винаги си го носим в себе си, и на припек слънце той дреме в нас и чака да му дойде редът. Ей затова не мога се закле за Парашкевов. То и за себе си не се кълна, но тоя път ще то направя: ей Богу! – и следица нямаше у Парашкевов от онова, за което намекуваше чичо Щерю. Да ни закача нещо, докосвания там, целувчици за добър ден и довиждане – никога! И най-малкото щях да усетя, защото хич не търпя мъжките гювендии, ако употребя изрази на чичо ми, Бог да го прости. Не, не оттам дебнеше белята, но нито той, нито бай Ставраки, дето го бе подучил, можеха да я съгледат...

IV

Чичо Щерю ме заряза ядосан тогава, но баба Ана не беше почнала. Тя бе човек, дето всеки слуша, ама никому не вярва. И решила, представи си, да проведе лично разузнаване. У Парашкевов отишла. Чудя се какъв ли повод е измъдрила, защото не живеехме съвсем наблизо, не се знаехме като комшии. Върна се важна, накокошинена. Издебна, кога останахме насаме с чичо Щерю, и вика:

– Оня човек не е такъв, какъвто го мислехме. Сама проверих. Улегнал човек е, лицемерец...

Имай предвид, че от страна на баба Ана думата „лицемерец“ означаваше най-висше одобрение. Според нея това бе човек, дето знае да се държи с другите, знае какво иска, знае да бъде полезен и на себе си, и на дома си и така нататък, въобще личност приятна, общителна, умна и печеловна. Стъписахме се с чичо Щерю – абе, как Коста Парашкевов бе омаял в един път тая недоверчива бабичка? И как тя бе успяла да му провери лично съмнителните наклонности?

– Само че – продължи баба Ана – пчелата бере от цветето мед, пък паякът – яд. Много нещо може да се научи от тоя човек. Ама като го знам наш Митко колко е гламав, нищо няма да научи. Ще се разтакава насам-натам – ден да мине, самун да загине. Докато го изгонят от гимназията...

Оттук насетне знаех какво ще рече – загубила бе вяра бабичката в мен, че ще стана лицемерец...

Като се видяхме следващия път с Парашкевов – подсмива се.

– Митко – вика, – твоята баба голям дипломат. Да не предполагаш. С всеки може да установи контакт. И подпитва леко, леко – всичко получи, което я интересуваше. Бил ли съм женен, какво съм работил, па защо сега не работя същото... И много е загрижена за теб – добре да се развиеш и полезен човек да бъдеш.

Смънках нещо, че е изкуфяла вече, но Парашкевов ме прекъсна:

– А, не! Умна баба имаш, хареса ми! Слушай я и няма да сгрешиш. Само че, извинявай, малко си дръпнат понякога...

Виж ги ти! Като че ли са си плюли в устите! Срещнали се двама умника, харесали се, а наш Митко – серсемин, мухи лапа и нищо свястно не може да научи...

Не се учудих обаче, че Парашкевов е бил любезен с баба Ана при онова посещение. Казах ти, че той се големееше вътрешно – презрение ли, пренебрежение ли някакво изпитваше към дребните хорица от градеца. И това нещо не го криеше, направо го казваше, ако има повод. Само че когато ставаше дума за всички вкупом, за хората въобще. Ама подиреше ли го някой за нещо, заговореше ли го на пазара я селянин, я някой от града – съвсем друг се проявяваше. Внимателен, предупредителен, на всяка дума се извинява, бомбето сваля, усмивва се, чак носът му мърда от вежливост. Наблюдавал съм го. И на всичко е готов, ако му искат услуга.

Имаше случай – превел един селски байно с волската му талига от пазара до някаква фурна в Чиксалън. Байното познавал фурниджията, ама фурната му не знаел къде е и Парашкевов го завел. Разправяше я тая история като че кой знае какво е станало. На волска кола не се бе возил, а байното му се видеше цял мъдрец. Та така значи – човешкия род той не уважаваше особено, доверие никакво му нямаше, но допреше ли някой лично до него, другояче се държеше. Ще кажеш като баба Ана – лицемерец. И така е, и не е така. Защото с тая своя любезност Парашкевов ни полза диреше, ни получаваше.

Даже лицемерец да е бил – по-добре, отколкото да се беше фукал, че обича цялото човечество. Доста е разпространена по света тая пасмина, дето люби цялото човечество или някой си там цял народ. Тресат се от любов такива, чак пяна им избива на устата като на бясно куче. Опасни типове! От тях точно се пръкват ония изроди, дето главанаците ги наричат „велики“ хора. Че не обичаше ли Хитлер най-много немците и не беше ли Сталин най-любещият баща на народите?! Още случаи ако искаш, сам можеш да се доведиш. И седи такъв някой, гори от любов, пък си рече примерно: „Много ги обичам аз хората и искам да ги направя щастливи, ама те прости, глупави – не знаят що е щастие. Ще ги науча аз тях, насила ще ги поведем натам, зорлен ще ги направя щастливи и после ще ми благодарят! Пък кой не се научи и не върви с мен, ще му откъсна главицата! Заради щастието на всички някоя и друга главица пара не чини!“ И като му падне сгода на подобен водач, такова нещо натресе на хората, че милиони си проклинат майчиното мляко и милиони главици отиват. Ха` кажи ми, можеш ли един човек направи зорлен щастлив, камо ли цял народ или – не дай Боже! – човечеството? Не, няма такова нещо в природата!

Аз велики хора не познавам, ама знам подобни типове от по-дребен калибър. Мисля, че много-много не се различават. Само на единия ръцете по-дълги, на другия – по-къси. Гледаш – иде при такъв някой човечец, Иванчо или Драганчо, иска нещо, моли нещо, на зор е. Оня го гледа накриво и си дума: „Виж го ти! Аз цял народ обичам, за всички съм се загрижил, няма, дребосъко, с теб да си отклонявам вниманието.“ Отбутне го, нахока го, разкара го. И пак се втрени в своята любов като дервиш в пъпа си. Абе, такъв човек една махала хора не може да обикне, къде ти целия народ или човечеството. Лъже той, здравата лъже! Никого не обича освен себе си. И чуя ли някой да разправя, че много си обичал народа, обръщам му гръб. Или е измамник, или е тъпанар!

Мен ако питаш обичам ли българите, обичам ли гърците, турците, сърбите или румънците – говоря ти за там, дето съм живял, – няма да си сложа ръка на сърцето и да кажа: обичам ги! Нито мога, нито искам да ги обичам всичките! Обичам тоз, тоз и тоз – за всяко място имена ще ти изредя. Обичах Михалис, обичах дядо Аргирис, Зоица и Караканьоти. Сеид ефенди обичах, Небойша Симич обичах и Моника от Букурещ. И за още хора ще ти разправам, ако съм жив и имаш търпение да слушаш...

Добре, поред ще карам. Викаш, как тъй втори път сме отишли у Парашкевов, след като веднъж сме му орязали домати. Мислиш си – добър е бил човекът с нас, простил ни е, пили сме по един чай с него, защото ни е хванал на местопрестъплението, и после – дим да ни няма. Сигурно така и щяхме да постъпим, ама той уреди и второто ни гостуване. А след второто всичко само` си тръгна.

Тогава, край чая от маточина, той не почна да ни стряска с въпроси, а изведнъж взе да разправя как учил в Свободния университет в София. Финанси и кредит. Задочно учил, защото и работел по това време. Всичко ни обясни за университета – какво представлява, как приемат студентите, за обучението и изпитването. Такова нещо ние въобще не бяхме чували. И за един професор заговори, преподавал им търговска география. Та той професор на изпита попитал Парашкевов:

– Защо, господине, по еди-коя си река в Германия не е развито корабоплаване?

Забравих за горното течение на Дунава ли ставало дума или за друга някоя река. Парашкевов веднага отговорил:

– Защото в тоя район има много прагове – затова!

– Не е заради това – рекъл професорът. – Помислете още.

Напънал се нашият човек, замислил се и добавил:

– Бреговете там са стръмни, много скъпо ще излезе да се строят пристанищни съоръжения.

– Не, не – клати глава другият. – Изобщо неправилно мислите.

Взел му книжката – и двойка. Чак тогава разяснил работата.

– Вие мислите като инженер, колега, а не като икономист. А при нас като икономисти трябва да се научите да мислите. Вие ми разсъждавате за прагове и брегове, а отговорът е, че не е изгодно да се развива корабоплаване в тая област, рентабилно не е. Иначе, ако беше рентабилно, инженерите и с праговете щяха да се справят, и пристанища да построят.

И допълнил още защо не е изгодно – населението, да речем, малобройно, суровини няма, промишленост няма и прочие.

– Всичко зависи от гледната точка, момчета – продължи Парашкевов. – И по най-прост въпрос може да сгрешеш, ако заемеш неправилна гледна точка.

Много силно впечатление ми направи това разказче и както виждаш, запомнил съм го. Защото никой не беше говорил така сериозно с нас, а ние, шестнайсетина годишни, много-много не се бяхме замисляли за гледните точки. Не ме прекъсвай сега да споменавах учителите. И те говореха сериозно, разбира се, но неща, дето са ги научили от книгите, а децата веднага усещат тая работа. Друго е да разправяш за себе си, както беше с Парашкевов, а разликата за младия човек е голяма. И докато сме се захласнали ние по тоя мъж, дето не сме и допускали, че е учил в университет, прехвърли той приказката към домати.

– Представих си – вика – какво очаквахте вие, като ме забелязахте. Че ще ви погна, ще викам и ще бия. Но си представих и вашата гледна точка и хич не се учудих какво сте сторили. Нали съм бил на вашите години, нали ви знам от кой народ произхождате.

Ей в тоя момент истински се засрамах и за да кажа „чуш!“ на магарето, се обадох:

– Ама Михалис е грък. Истински...

Парашкевов малко се изненада, но не се забави да рече:

– Е, поне вие двамата докажахте, че гърци – българи не се различават много в това отношение.

Замълчахме ние и гледам – ушите на Михалис също пламнаха от срам и обида. И толкоз. Това му беше забележката на Парашкевов.

Обърна той да говори за други неща и уж все за себе си приказва, а и за нас всичко научи. Кой сме, що сме, учим ли, имаме ли родители, за гълъбарството и така нататък. То какво ли толкова имаше за научаване, ама каквото имаше, самички си го разправихме. Като станахме да си вървим, Парашкевов вика:

– Мога ли да ви помоля, момчета, за една услуга?

Още в оня момент на всичко бяхме готови за него. Виновни се чувствахме, задължени и ако беше рекъл, целия му двор щяхме да прекопаем. А то излезе дребна работа.

– Нали знаете склада на братя Коцакови – уточнява той. – Идете там при Тренчо

Коцаков, ще ви даде един пакет, да ми го донесете. Ама не днес. И утре може. Ще ви напиша бележка. И не мислете, че кой знае какво има в пакета – книга само.

Седна и написа бележката: така и така, господин Коцаков, неразположен съм и не мога да дойда да хвърля последен поглед на документите, както се уговорихме. Предайте ги на приносителите. Имам им пълно доверие! И подпис.

Ето това – „Имам им пълно доверие!“ – ни спечели окончателно с Михалис. Лесно свършихме работата, макар че Тренчо Коцаков се понамуси – не му беше драго, изглежда, тефтерите да излизат от фирмата. Ама ги даде. Така разбрахме и от какво припечелва Парашкевов.

Че нашите търговци са деветдесет и девет на сто мошеници, го знаят и малоумните. Частни ли са, държавни ли са – все тая, мошениците стоят и не мърдат. Само хватките им се променят малко. И това не е от днес. И тогава редом въртяха далавери. Акцизни стоки ще продават без бандерол, оборот ще скрият от данъчните, контрабандно нещо ако падне, пускат го тихомълком. И по-големи хитрини вършеха – хайде да не ги разчоплям сега. То да излъжеш държавата с книга е лесно, ако не ти се струпа изневиделица данъчна ревизия. По-трудно е истинската си сметка да водиш, където законно и незаконно са се смесили като жито с къклица. А да държи по онова време някой в градеца счетоводител – рядкост беше. Къде ти – излишна заплата да плаща, че и до себе си да търпи човек, дето му знае бакиите и може да го улови за гушата. И чичовците самички действат. Пишат, бришат, едно скрито, две – покрито, докато се огелпят в сметките като пате в кълчища. Не е ставало всеки ден, да речеш, и не с всеки е ставало, но случвало се е. И какво, какво – изнамерили тогава шмекерите Парашкевов. На Парашкевов правата му отнети като финансист, ама главата не са му отрязали. А тя сече, сече – всяко число ще си иде по книгите, където му е мястото. И проверка да дойде – всичко при Тренчо Коцаков примерно ще е тип-топ.

Отначало тая работа не ми беше съвсем ясна, но малко по малко прогледнахме с Михалис. Харесали го бяха търговците от града, защото мълчи си човекът, не ги топи, преглежда им от време на време сметките чинно и прилежно, акъл даже ще даде за някоя гяволия – и си го предаваха те от ръка на ръка като павурче с ракия. Само че тия неща се вършат скришно, не се приказва и приятелства край тях не се завързват. Особено защото Парашкевов е набеден вече веднъж, бита карта значи. И за едни в града излиза, че той е човек полезен, ама само те си го знаят, пък други гледат, че ходи пет за четири, самотен, за смахнат го имат и дерогъзник. От трета страна обаче, той хем народ и човечество презира, хем първите мошеници в околията за ръчичка води.

Много се лъжеш, ако смяташ, че съвест ме е гризала, задето Парашкевов оправя чуждите криви дърва. Пък и сега не съм сигурен къде мошеничество е прикривал, къде просто е вършил счетоводни проверки. Въобще не сме го упреквали с Михалис, като сме си говорили насаме. Нали и той хляб трябваше да яде. Оттук смятахме, че му иде препитанието. Вярно – не е редовно и търговците сигурно не си бъркат дълбоко в кесиите, ама все пак по-добре от хич. Иначе откъде другаде? Едни домати си беше посадил човекът да си помогне на прехраната, пък ние ги зяносахме...

А харчлъкът му не беше голям на Коста Парашкевов. Много скромно живееше. Скромно, та бедно. То и въщи бе сиромашия, но не колкото неговата. Сутрин схруска една краставичка, на обед – два домата със сирене, вечерята му – циганска баница. Нали знаеш – ръснеш на една филия олио и чубрица, такава ми ти баница. От тоя род му беше яденето – като на послушник в манастир. През останалото време с чай се налива. То затова беше изтънял и дрехите му се ветрееха. Виж – ако даваше пари за нещо, за цигари беше. Ама цигарите тогава евтини. Много пушеше човекът. Някой път една от друга ги припалваше. Та покрай него и ние се привързахме към тютюна. И преди се бяхме кадили с Михалис, но по онова време да пуши ученик беше голямо провинение и ние се пазехме. А Парашкевов бележка не ни правеше. Да ти призная – и заради пушенето ходехме при него.

Някой път влезем в двора и докато ни забележи, гледаме го минута-две. Застанал пред някой буренак, най-често – пред нарязаните дърва за горене, вперил поглед в тях, стои и пуши. Наблюдава ги, изучава ги, не откъсва очи от нещо си там, ще кажеш, че змия го е смразила. Ама няма такова нещо. Бурена или дървата може и въобще да не ги вижда, ами мисъл го е хванала на това място и като дирек го е вдървила. Само фаса ще хвърли, като го припари по пръстите, и нова цигара ще

запали. И усещах аз, че тъй е стоял преди да дойдем може би половин час, или час даже. Какво мислеше, какво разсъждаваше в такива моменти, спомени ли го налягаха или мечтаеше – не мога да кажа. Ама като сега го виждам как стои като омагьосан сред двора, пуши и мисли – и хич дори няма да ни усети, ако не го повикаме.

Чуе ли ни – усмихне се, тръсне коса, радостен сякаш, че се е развалила магията, и се разбърза чай да слага. А Михалис редовно носеше два пълни джоба – каквото е забърсал от дюкяна на баща си. Изсипе ги в една паница на масата, хрупаме тримата леблебия и лешници, пием чай и си говорим. По-точно – слушаме го.

V

Тогава Парашкевов ми се виждаше доста стар, едва ли не – дядо. Много грешат младите хора за годините на по-възрастни от тях. Защото, като си правя сега сметката, повече от четиридесет и пет не е бил. И като пресмятам още колко е лежал, колко време бе минало, откакто са го пуснали, излиза, че едни от най-добрите си години в затвора беше затрил. Пет години – толкоз му се събираха заедно със следствието. Иначе осем и половина била присъдата, ама го помилвали за добро поведение и го освободили предсрочно.

Затворнически истории Парашкевов разправяше охотно. За реда и порядките там, за съкилийници и надзиратели, а на нас с Михалис най-интересно беше това да слушаме. Дразнехме си ума и си представяхме какво ли не, защото хората обичат да им говорят за мъки и страхотии, ама да са далеч от тях. Парашкевов обаче никога не се оплакваше. Повече откъм смешната страна гледаше на затвора, майтапи си спомня, глупави случки с тоя и она, като че ли е бил в увеселително заведение, а не е стъргал толкоз дни възливите нарове. Вярно, общо взето лек жребий му се паднал. В началото карал на обикновен режим, ама, от една страна, не е политически, от друга – професията му подходяща, прехвърлили го да помага в сметководството на Централния затвор и повечето време изкарал там.

– Ще повярвате ли – казвал ни е той, – преди да произнесат присъдата, се бях умърлушил, но като я чух и като ме пратиха в обща килия с двайсет и пет човека, през първата седмица така съм се смял, както никога през живота си. Такива образи имаше там, цяла колекция се беше събрала!

И обяснява защо му било толкоз смешно. Преди присъдата значи – неизвестност, тежко му на душата, ежеминутни питання какво ще стане нататък. А като му я прочели, се успокоил, светнала лампа в дъното на тунела, даже живота можеш да си планираш за в бъдеще. И такъв човек, докато смели новото си настроение, е възбуден, реакциите му прекомерни, лекомислени, на такъв човек пръст да покажеш понякога, и ще се разсмее. За кратко време обаче. За броени дни режимът го охлади и пак го налегне мъка и досада. И разправя на какво се бил смял в оная килия. Не едно и две...

Имало например там някой си Любчо, крадец от софийската гара. Действал той с номер изпипан и ефикасен. Снабдил се Любчо с голяма кожена чанта, от рода на докторските, дето на мях приличат, ама много по-голяма. Изрязал й дъното така, че да не се забелязва, и процеп направил при дръжката, колкото да си пъхнеш пръстите. Иде на гарата добре облечен, очила носи, разхожда се, часовника гледа, като че трена за Париж очаква. Обаче очите му шарят, шарят – търсят някой хамсалак да си е оставил багажа и да се е зазяпал настрана. И като види такъв, приближи се бавничко, озърне се за последно не го ли забелязват и похлупи чуждия багаж с чантата си отгоре. Затуй значи й изрязал дъното. После мушне ръка през процепа, хване дръжката на новата си плячка и леко, леко – изниже се навън. Ако хамсалакът открие, че му няма куфара, търчи, вика, гледа на хората в ръцете, ама нищо не вижда – вижда само как един господин излиза от чакалнята файтон да хваща. Голяма чанта носи – голям доктор трябва да е! И тъй като Любчо не бил алчен, с куфар-два на седмица се задоволявал, две години се задържал на терена, осигурил си значи редовно препитание.

Един ден пак отива на работа – гледа, дири и намира куфар без надзор, от плетените. Имаше навремето такива куфари, от раката ги плетяха, евтинки и простолюдието ходеше с тях. Знаел Любчо, че в подобен куфар няма да намериш бог знае какво, ама такъв му бил късметът тоя ден. Присламчил се, вдигнал го по

изпитаната процедура и право в своята бърлога да му разучи съдържанието. Наблизо до гарата живеел в някаква съборетина.

Като се прибрал и отворил капака – хлъцнал! Вътре бебе лежи, невръстно детенце! Устните му посинели, очите му стиснати – ама не, живо е, не се е задушило! През върбовата плетка влизал достатъчно въздух за малките му дробчета. Взел го Любчо на ръце, подушил го – на ракия мирише бебето. Веднага се сетил той каква ще е работата. Подхвърлила го е някоя уруспия на гарата, но преди това го е опила – да не се разреве в куфара и да издаде майка си. Колко му е на такова дете – топнеш памук в малко ракия, изцедиш му я в устенцата и спи след туй пеленачето като заклано. Изпсувал Любчо уруспията, отворил прозореца, задрусал бебето и то взело, че врекнало. Даврандисало се*. Това добре, ама какво ще прави с него нататък?! И без да мисли много нашият човек, затичал се с бебето към някакъв полицейски участък.

[* Съвзело се.]

В началото стражарите го посрещнали почтително: „Браво, господине! Добър българин сте, господине!“ Приели детето и що са сторили после, Любчо не знаел. Ама и него не пуснали, хванали да го разпитват: „Кога намерихте бебето, па къде го намерихте? Па майка му познавате ли, па да не би вие да сте бащата?“ Усетил Любчо, че е влязъл на вълка в устата, взел да лъже и маже, обаче ония настъпват. И тона сменили. „На гарата, казваш? Ами ти какво правеше там? Ами лична карта имаш ли? Ами къде живееш? Хайде да ни заведеш!“ Изстинал Любчо при това предложение, ама какво да прави – повел ги. А като се разровили полицаите в коптора му, съвсем я вапцал. Чантата без дъно намерили, други куфари намерили, куп стари дамски кюлоти намерили, дето му се падали на Любчо от чуждите багажи. „А-а, значи ти си крадецът от гарата! – рекли фантетата в завършек. – Ела, че ни трябваш!“

Обаче и детето помогнало на Любчо. Като го изтъпанили в съда, прокурорът рекъл:

– За това престъпно деяние, извършвано продължително време, четири години срок трябва да ти поискам. Но тъй като си спасил една човешка душа – от мен да мине, за три години ще пледирам.

Толкова му и дали на Любчо. Една година му спестило бебето.

– Главо, главо! – смеели се съкилийниците на гаровия крадец. – Абе, като си захванал една работа, карай нея, не се отклонявай в странични дейности! Деца ще ми спасява! Хак ти е! Като толкова обичаш бебета, да не си ставал крадец, бавачка да си станал в детските ясли!

И от тоя момент на Любчо само Бавачката му викали.

Подобни историики Парашкевов си спомняше много и се смее, смее, като че ли не ги разправя той, ами току-що сам ги чува в общата килия с дваисет и пет човека. И ние с Михалис се смеем, чак коремите ни заболяват. Но някой път, докато се кискаме, забелязвам аз, че Парашкевов изведнъж е спрял да се смее, хапе несъзнателно кокалчето на показалеца си, тънкият му нос потрепва, премрежил е жълтите си очи, но не ни вижда, през нас гледа някъде към двора и още по-надалеч. В такъв момент се сепвам, смехът и на мен тутакси минава и за секундичка само долавям, че на тоя човек хич не му е смешно от смешките, дето ни разказва.

Но защо тогава си ги спомня, какво точно става в душата му – нито имах опит, нито ум да проумея. И сега не мога да ти кажа със сигурност. Дали се мъчеше да повтори оная своя някогашна възбуда в килията, когато му се е привиждало пламъче в тунела и си е правел сметки за бъдещето? Дали се залисваше с тия случки, за да освежи скучния си живот в градеца? Дали мъка някаква искаше да прикрие в сърцето си? И от всичко по малко може да е имало. Но каквото и ще да е било, Парашкевов не успяваше докрай. Нещо друго, нещо тайно, нещо неразбираемо за нас с Михалис се показваше за миг-два навънка, а после той се съвземаше, връщаше се на земята при нас, все едно че нищо не е станало.

Със затворническите лакърдии на Коста Парашкевов повече няма да те занимавам. Такива като тях, и по-интересни, можеш да чуеш от всекиго, който е ношувал зад решетките. По-важно е, ще речеш, за какво е бил там. Хората говореха – в гешефт хлътнал. Ама какво значи това? Имай предвид, че затворник или човек, дето е лежал, никога не бива да го питаш: „Какво си сторил, че те вкараха вътре?“ На тоя въпрос ще ти отговорят с мълчание, с презрение, а може и боя си да изкараш. Ако си толкоз

любопитен, ще кажеш: „За какво те осъдиха?“ Това е вече съвсем друга работа. На такава учтиво питане се допуска някое разяснение.

Ние с Михалис това нещо не го знаехме точно по този начин, но усетът ни подсказваше докъде да стигаме с въпросите си. За затвора питахме, ама за преддверието на затвора се въздържахме. Неудобно ни е. А Парашкевов колкото бе словоохотлив за друго, толкова за това преддверие беше пестелив. Едва-едва процежда по някоя дума. Днеска ще каже едно, след месец ще подхвърли второ. Веднъж недомлъвка ще остави, след време току-виж поизяснил спестеното. Като че скрита картинка рисуваше пред нас. Тук чертичка, там завърънкулка: я! – че то цветенце се образувало. И зайче до него с присвити уши. Ама вълкът го няма и няма. Скрил се е някъде! Да не би пък да е между цветенцето и на заека ушите? А-а, не ще го оставим ние този вълк неоткрит!

Не забравяй, че като се запознахме с Парашкевов, бяхме съвсем зелени. Край него поизраснахме, а когато се разделихме, бяхме станали младежи в силата си, деветнайсетгодишни. Различно ни чаткаше вече умът. Може би човекът не ни е разправял в началото за гешефта си, защото ни е смятал за недорасли. Млечни са ни били още зъбките, за да сдъвчат неговата история, камо ли да я преглътнат. И това си беше чистата истина. Какво разбирахме ние с Михалис от банки, валутни операции и финансови далавери?! Като ни кажат „банка“, за едно само се сещаме с него – че пари се държат вътре. И толкова. Може би е искал да поузреем, че да ни разправи в някой момент като на приятели всичко, от игла до конец. Най-напред да се научим да му съчувстваме, пък после и фактите да чуем.

На една йота не се съмнявам аз, че Парашкевов ни подготвяше, че бавничко открехваше причините на своите патила, че не случайно рисуваше чертичките в своята скрита картинка. Иначе другояче щеше да постъпи той. Под ключ щеше да постави въпроса какво е сторил и защо са го съдили. Нямахме да ни даде да припарим до тая територия, ако я смяташе за толкова забранена. Ама, казвам ти, не беше така. Лекичко ни водеше той, внимателно, подмамваше ни любопитството...

Аз черта по черта няма да ти разправам как ставаше тая работа. Ще ти кажа как накрая, в последната вечер у Парашкевов, тия чертички се посипаха като от чувал и как вълкът излезе наяве. И как после с Михалис, докато прехвърляхме Родопите, сглобявахме една по една останалите драскулки, подреждахме ги, преглеждахме ги и се чудехме от същата Парашкевова картинка ли са те или от някоя друга, по-незначителна...

VI

В последно време българинът добре научи що е туй банкова далавера. И как чрез разни банкови ходове може да оглозгаш един народ до кокал. В тая кал не ми се ще да нагазвам много, защото няма начин да не стигнем до нашенските политици – най-гнусното нещо за мен. Ще кажа само, че обирът беше повсеместен, отдавна, отдавна обмислен в големите кабинети на предишната власт и изпълнен по ноти. И докато едни скачаха по площадите и ревяха по митингите, други смъкнаха на хората и ризите от гърба. То и тия, дето водеха навалищата по митинги и площади, друго не направиха тогава, ами само осигуриха тила на избрана чета разбойници, че да си свършат спокойно те грабежа в суматохата и сред патардията. Мисля си, че това всъщност им беше и задачката на пламенните водачи, че и повечето от тях бяха подбрани в същите големи кабинети, претеглени там и преценени кой какво е годен да свърши и колко ще струва. И всеки си получи възнаграждението според уговорката – кой пари, кой пост, кой в странство замина, кой професор го произведоха, всекиму – каквото душа сака... Точка, точка! С две думи само се отклоних. Ама все вярвам, ще се намерят някой ден хора да опишат и едните, и другите с имена и подробности...

Та викам, днешният грабеж беше масов, на едро и организиран като социалистическо съревнование. Ама като машинация той не е нов. Нов беше за нас, глупаците, кога усетихме, че ни припари на задника. И по-рано са се вършили подобни неща, само че много по-скромничко и много по-тайничко. Накратко – и Парашкевов се допрял до такава афера. Допрял се и като пеперудка изгорял. Защото големите пари висока температура вдигат.

Взели го него след гимназията, с препоръка, за най-нисш чиновник в малка пловдивска банка. Входящите и изходящите номера слагал на писмата. Само че изпълнителен, представителен и вежлив, вглежда се в работата на другите и се учи, с хора се запознал, дори в конгреса на банковите чиновници участвал – на последния ред. Забелязали го били обаче и точно тук го поканили да се прехвърли в софийска акционерна банка, на същата длъжност. Дребно приятелство бил завързал с човек от тая банка – малко по-старши от него и по стаж, и по години. Та тоя човек, Божидар Станев, му издействал назначението, той по-късно вкарал и всички в батака.

Парашкевов, разбира се, не се двоумил. Столица е все пак, банката по-голяма и нова – простор има за млад човек, а най-важно – близко ще е до Свободния университет. Разбрал той по това време, че банкерство с просто чиракуване не се учи, че по-различна школовка е потребна. И заминал. Майка му и баща му – бирник в общината, направо били щастливи.

На новото място Парашкевов улегнал, вградил се – оставало му време и за удоволствия да се огледа. Още повече се сблизихи с Божидар Станев и той, като стар софиянец, по-напреднал в службата и живота, го повел по локали, на опера и театър, с добри семейства го свързал и прочие. Предполагам, че в такова добро семейство Парашкевов си харесал и мома. Калия Дамянова Калева.

Пак ще повторя, че както поред ти съобщавам тия неща, от Коста Парашкевов не сме ги чували. За момата пък въобще не говореше. Но държеше снимката ѝ в стаята, дето спеше. Ние с Михалис не влизахме там редовно, но веднъж прекрочихме прага след него – книга някаква търсеше той да ни даде да я четем. Зърнахме портретчето на скрина, в рамчица поставено – много хубава жена, усмихната. И Михалис взе, че попита, да не би да е майка му на младини.

– Не е мама – рече Парашкевов. – Отдавнашна позната. Калия Дамянова Калева. Калия Дамянова Калева.

Повтори шантавото име бавно и натъртено, като че искаше да го вдълбае в мозъците ни, както го беше запомнил той. И успя, да знаеш. След време, като стана дума за нея, веднага се сетих и как се казва...

Съвсем по правилата течел животът на Коста Парашкевов в столицата. От една страна, взима си изпитите, от друга – като му дойде времето, качат го едно стъпало нагоре в службата. Щом Божидар Станев го издигнат, хоп – и той крачне напред. Вървят си в пакет двамата приятели, ама Коста все заема старото място на Божидар, а Божидар все стърчи две глави над него. Така било редно, такъв е животът.

Години минали, когато един ден на предишния банков директор се спукал апандиситът. Мъчили се да го спасяват в Александровската болница, но умрял човекът. Събира се управителният съвет тогава, умуват, умуват и решават онова, което се очаквало. Назначават Божидар Станев на овакантия пост. А той не се забавил да придърпа към себе си своето другарче през две стъпала. Само че не единствено заради приятелството, не. Наскоро Парашкевов се бил дипломирал, съвсем законен ценз си имал по финанси и кредит, значи причините за скока му били основателни.

Станал той нещо като помощник на директора, контролор-директор по всички банкови операции. Длъжност отговорна, задължаваща, на всеки документ подписът му стои. Обаче същевременно важни решения не взема. Управителният съвет благославя кому да се даде кредит, кому – не. А по-важно нещо в банките май че няма. Парашкевов не бил допуснат още до тоя съвет, директорът Станев участвал само в него и каквото се реши там, свежда го до нашия човек, а той погва останалите чиновници за изпълнение. Механизъм известен, добре смазан, щрака си безупречно ден по ден.

И дали заради амбициите на новия директор, дали моментът бил узрял отдавна, решили да удвоят акционерния капитал на банката. Речено – сторено! Акциите се изкупили като топъл хляб, още парици се прибавили към наличните, човек може да се развърти с такъв капитал за големи дела. Разтръбили естествено по вестниците и народът взел да приижда – влогове, депозити разни, банката цъфти и процъфтява. Солидна банка, благонадеждна банка – и държавата може да се опре на нея! Както и станало.

Като подготвиш добре голямо дело, то само ти идва някой ден на крака. Явила се по онуй време някаква търговска фирма и поискала от Парашкевовата банка кредит, че да внася вършачки от Германия. Нашият селяк е беден и изостанал, ама инак знае кое е хубавото, запознат е с вършачката. Трябва да му се помогне обаче. Няма все с

диканя да вършее, дошло е време да излезе от каменната ера. Фирмата направила проучване и пропаганда по селата. Резултат – всяко село ще си купи вършачка за общо владееене. И десет покрива да има някоя паланка – старците се събират, съвещават, броят бабините пендари от нанизите, защото ще ги продават. И те вършачка ще си взимат на задругарска основа. С две думи – пазарът осигурен. Седнал управителният съвет да разисква предложението, мислили, приказвали, чак брадясали от седене. Всичко хубаво, рекли накрая, ама лесно ли е цялата страна да обзаведеш с нова техника. Не, такава тежка каруца банката сама не може да изтегли. И на нея помощ ѝ е потребна, чужд заем, кредит от другаде.

Разгеле – съществувал френско-белгийски банков консорциум, който давал заеми понякога на банки като нашата. Направили сондаж там, Божидар Станев лично ходил до Париж. Не става обаче, белгийци и френци пари не дават за черните ти очи, гаранции искат, сигурност непоклатима. А у нас кой дава гаранция за много пари – само държавата. Разтичал се тогава управителният съвет във всички посоки, при министри ходили, с депутати се срещали, подкупи хвърчали наляво и надясно. Защото нашият големец, след родното си село, най-много обича рушвета. Инак по високите места за друго се говорело – за общото благо, за напредъка на цивилизацията, за това, че не само селенията ще облекчат от скотския труд, ами и националният добив на зърно ще се увеличи.

И докато тук се пекъл гювечът, командировали Парашкевов в Германия. Да види стабилен ли е заводът за вършачки, ще свърши ли поръчката за толкова машини качествено и в срок. Отишъл той. Фабриката си стои на мястото, в двора ѝ строени вършачки като войници, всичко изпитал немецът, даже резервни ремъци се сетил да сложи. За това предприятие Парашкевов много ни е говорил, и други свои преживелици от Германия разправяше.

Най-сетне банката кандърдисала държавата да ѝ стане гарант за заема. Емва се тогава повторно Божидар Станев с удостоверението при франко-белгийците и тоя път те мръднали ухо да го изслушат. „О, това бива! Така може!“ – рекли и кандисали. Разрешили заема. Вдигнали савака на своята вада и потекли парите на партиди към София. Тук Коста Парашкевов ги посреща, подписва сиреч бележката, че са получени, и веднага втора бележка подписва – насочва ги към търговската фирма. Тя пък, от своя страна, пак ги засилва към центъра на Европа – в немския завод за вършачки.

Такъв, най-едро казано, е трябвало да бъде пътят на тия пари. И като направила един оборот машинката – хоп! – пристигат от Германия първите вършачки. На два вагона натоварени. Срещнали ги с поп и хоругви, селяни в национални носии се събрали – представители на селата, дето вече са си платили придобивката. „Сполай ви! – викали те, засмени до уши. – Най-после ще рахатясаме! Имало значи в тая държава хора да мислят и за нас!“

Няколко месеца се вършела тая работа. Точат пари нашите – претакат ги, точат пари – претакат ги. Пет милиона френски франка изцоцали до тоя момент от консорциума. И още имало да вземат. Обаче изведнъж засечка, изведнъж смут и объркване. Парашкевов пръв се усетил. Било август и дошъл срокът търговската фирма да погаси първата си вноска по кредита. Ама спотайват се. А Божидар Станев се разболял по това време. Мъж-канара, но лятна инфлуенца го нагазила. Завъртял телефона Парашкевов да се обади от негово име във фирмата, веднъж, дважд – никой не отговаря. Пратил разсилния да провери какво са се умълчали тия хора и оня му докладвал:

– Никой няма, господин Парашкевов. Заклучено е.

Ах, да му се не види – да не би пък в обедна почивка да са били?! Припнал Парашкевов лично до „Позитано“, там някъде била кантората на фамозния търговец. Чука, хлопа, занича през прашните стъкла, докато един стражар се покашлял зад гърба му и попитал:

– Кого търсите, господине?

– Така и така – рекъл Парашкевов. – Търговска фирма се помещава тук. С вършачки се разправят.

– А, тя се изнесе – казал стражарят. – Преди неделя се вдигнаха окончателно и тия дни сигурно ще дойдат да си свалят табелата. Само тя остана...

– Ами къде отидоха?

– Съвсем не знам – бодро отвърнал постовият. – Това не ми е в задълженията.

Едва-едва се добрал Парашкевов до квартирата на директора и приятеля си. Божидар Станев също бил ерген, сам му отворил, бос, с копринен халат загърнат, цялата къща воняла на камфор и от прага взел да се оплаква, че главата му тежи като оловна.

– Още една тежест съм ти донесъл, Божидаре – рекъл Парашкевов. – Дай да видим нея какво ще правим!

И разправил, че днес е четвъртък, а още във вторник се чакал преводът, и всичко останало разправил от тоя проклет за него ден. Станев обаче не се разтревожил много.

– Е! – рекъл той. – Прекомерно се паникьосваш. Може наистина търговецът да си е сменил местопребиваването. Оная кантора беше схлупена за неговия ранг. Може заради това преместване да е забавил и превода. Ще изчакаме до понеделник и ако още не се е издължил, тогава ще действаме по надлежния ред.

Но в понеделник и самият Станев изчезнал. Изпарил се яко дим небесен и оставил Парашкевов сам на топа на устата. Преди още да дойде понеделникът обаче, работата яко се размирисала. И други чиновници знаели за падежа на фирмения кредит, и разсилният сто на сто се е разприказвал в простотията си и е рекъл нещо преувеличено. Зажужала банката отвътре като кошер, дето са му посегнали на меда. И уж тайно било жуженето, но се разчуло из цялата столица.

Ако боднеш с шило търбуха на една банка, да не мислиш, че бавничко ще църцори и ще се изтича каквото има в него. Невидимата за окото дупчица от шилото за час-два зейва като рана, а за няколко дни целият търбух се разпаря от край до край и всичко, що е нагълтал, се изсипе на земята и се попилее. Така се очертало положението и с Парашкевовата банка.

В понеделник рано-рано отвънка тълпа, митинг. Спестители да си теглят влоговете, акционери – акциите си да продават, всички от дребосъка хора, ама люти, наежени, кръв готови да леят. В началото Парашкевов се опитал да ги усмири.

„Спокойно, господа! – викал им той. – Нищо особено не се е случило! Едно малко задължение само не е погасено, нищожна работа! Иначе банката си е същата – сигурна и стабилна! Щом толкова настоявате, ще ви броим сумите, никакъв проблем не е за нас, само не се вълнувайте и не се притеснявайте!“ Ама можеш ли успокои ти човек, дето е хванал ръката ти в собствения му заден джоб? Никога!

Събрал се по спешност и управителният съвет. Тук вече се разбрало окончателно, че директорът Станев се крие, че е избягал сигурно и че работата ще излезе по-дебела, отколкото са я смятали. Скокнали да дирят фирмата с вършачките – първопричината за цялата суматоха. В съда нов адрес търговецът не е посочил, в дома му, както го бил обявил, такова лице въобще не е живяло. Няма фирма, няма фирмаджии, няма и петте милиона франка! Бре! Пладнешки хайдутлук! Под носа на цяла София, под носа на цял управителен съвет, съставен все от честни и почтени граждани! Да не видят, че вълк са пуснали в кошарата!

Една неделя царяла страшна бъркотия. А Парашкевов като риба на сухо се мята. До съда препуска, банковите книжа рови, обяснява, оправдава се – мъчи се да спаси каквото е останало. Ама можеш ли спря камък, като се търколи по сипея? Народът през това време тегли, тегли парици – наличностите взели да се изчерпват, касите да се изпразват и макар банката да имала да взема от много места, кой ще я финансира в минутата, че да си покрие плащанията? Няма такъв будала! Запътила се значи тя към фалита с едра строева крачка. И за капак – навдигнала глава държавата.

Държавата някой път е мудна, бавно загрева, ама тръгне ли срещу теб – пази се, душо, и дупе да ти е яко. А сега не само ред се хванала да въдворява, ами направо я били настъпили по мазола. Нали гаранция поела пред франко-белгийците. Ако не се била намесила, казваше Парашкевов, може би са щели да запушат дупката и да спасят положението. Пет милиона франка за теб и мен са много пари, но за една банка не са чак толкоз много. Други по-дълбоко са далдисвали и пак сухи са се измъквали от водата. Тоя път обаче не, тоя път държавата не ги оставила да си разиграват коня, пристига в банката и сурово командва: „Стой – не мърдай! Пълен запор правя на сметки и операции! Брой веднага пет милиона и ги връщай на чужденците, защото аз чест за вас съм заложила, хаймани! Пък сетне мрете на място – заслужили сте го! Ще ви разчопля аз до шушка бакиите – да ви видя какви шмекерлъци правите да ме излагате пред Европа. И вие, и търговеца с вършачките! А ти, господинчо – обърнала

се тя специално към Парашкевов, – ти си арестуван! Хайде марш пред мен в кауша!“

VII

Сега, при големите национални обири, как ставаше тая работа? Иде някой бивш келнер или екскурзовод, или друго дребно чиновниче, иде при държавата и рече: банка искам да отворя, колко пари трябва? Двеста милиона. Имам ги – на, вижте ги, дайте сега разрешителното. И одма му го даде чичото от Народната банка, дето представя държавата в случая. Ама да го пита: откъде ги имаш ти бе, аланколу? Че нали до вчера едва свързваше двата края с една заплата! И какво ти разбира главата от банки?! Няма такова нещо. Пък и ясно му е на чичото, че тия двеста милиона са заделени в същите високи кабинети като мая за бъдещия едър грабеж. Да пита обаче не смее къде от страх, къде от другарско съчувствие, защото молителят е дребна риба, ама е подставено лице и други му дърпат конците от началото до края. А тия други партии водят, в парламента седят, министерски кресла заемат...

И щом получи разрешителното новият banker, веднага по команда прехвърли двестате милиона на втори като него. На свой ред и вторият се яви при чичото в Народната банка, покаже същите пари, вземе и той разрешително. Така от ръка на ръка се предаваха тия двеста-триста милиона уж като основен капитал и се нацвяха у нас банки като курешки в кокошарник.

Дотук обаче се трае, оттук насетне почва истинското разбойничество. Защото по начало тия банки бяха замислени не да вършат кредитно дело, ами да изсмучат всичките пари в държавата, да ги задигнат и да се срутят след туй. Какво прави новоизлюпеният banker?

Пак иде при чичото в Народната банка и тоя път кредити иска. Финансиране и рефинансиране. И чичото дава, дава. Гребе долари, гребе марки, дето с триста зора сме ги извърнкали в заем от чужбина, изгребе хазната до дъно. Нали санким нов път сме хванали, нали на частния бизнес трябва да се помага! През това време bankerчето спретне лъскави салони, накупи мерцедеси, джипове, компютри, назначи секс-бомби за чиновнички, един билюк пазванти с дебели вратове – отвън като гледаш: блясък, сигурност и богатство. И реклами си прави по вестници и телевизия – ела при мен, народе, да си донесеш париците, най-добрите сме ние в обновеното отечество и най-висока лихва даваме. С тая лихва се състезаваха като хрътки на кучешко надбягване! И где-кой беше спастрил някой гологан, тича да го пусне в шепата на bankerчето. Мнозина си рекоха: „Ех, майка му мечка! Хванах и аз цаката на печалбата! Ще си живуркам вече като рентиер, само бял хляб ще ям и по гръб ще си лежа!“

Така значи – през едната врата на банката се вливат големи пари и от държавата, и от населението, а през другата със същата скорост се изливат навън. Фалшиви фирми се кредитират, на другарски кръгове се дават, роднински сдружения се подкрепят. Били са тия пари в банката, но никога няма да се върнат в нея! В това е целият смисъл на задачката и цялата кондика на престъплението. От една само банка десетки, стотици милиони долари се източиха по тоя начин и голямата част от тях бързо-бързо ги засилиха в чужбина. Докато един ден, като му подшушнат, bankerчето рече: „Свърших парите, господо! Край на залозите! Ни лихва ще плащам повече, ни главници ще връщам!“ А ония, дето са се смятали за доживотни рентиери, пищят отвън, избиват се на вратата на банката да си теглят вложенията, палатки опъват по улиците и стануват в тях като чергари – дано капне някой лев от небето. Ама от такива истерии полза няма, чичото от Народната банка по-простичко решение е измислил, по-задоволително. Цял вълшебник е тоя чичко, от добрите магьосници...

Като чуе той, че банката е закъсала, много не се притеснява. „Е – кротичко ще каже, – не са хубави тия работи. Не бива да се всява смут сред населението, не бива да се затриват трудовите му спестявания. Ще взема да я купя аз тая банка и лично ще поема задълженията ѝ.“ И отвори портмонето си, извади отвътре един лев – хвърли го на тезгяха на bankerчето. За един изтъркан лев купи цялата банка, с всичкия ѝ блясък и мизерия! И почне да се разплаща. Комуто банката дължи – връща му парите, но който дължи на банката, него не търси. Тая работа я оставя на Аллах, такива фирми, лица и кръгове той под миндера ги слага. А през това време печатниците в Германия бълват нови каймета, с влак ги карат до България и като ти брои чичото

хиляда обезценени лева, все едно че и един мангър не ти е върнал. И докато оправя той борчовите на първата банка, второ левче е приготвил, втора закъсала банка ще изкупува по същия тертип. И тъй нататък – до края!

Те` на това се казва – от едно яре две кожи да одереш. Веднъж обраха народа чрез фалшивите банки, втори път го обраха, като им платиха сметките. И не само до кост ни оръфаха, ами и костния ни мозък изпиха. А с откраднатите пари курешките изкупиха целия наш скапан кокошарник, само ние останахме запрени вътре като оскубани пилета. Ама де младост, де – да бях литнал като орел далеч от тоя кокошарник! Само че мен с това бастунче за човек вече не ме броят и никъде няма да ида. Но младите, младите – за младите ми е жал като за покойници. Половин милион напуснаха кокошарника, милион и два ще станат и ни ще сетят вече за него, ни ще се върнат...

Не съм чул досега някой мошеник лично да си е платил. Ако някого са прибрали за ден-два на топло, намерил се е прокурор да го пусне. Я зъбите на арестанта го болели, пък си имал той час за зъболекар, я тъща си трябвало да погребва... И щъкат насам-натам всичките мушмороци – и тия, дето раздаваха пари, и тия, дето ги получаваха. Гледаме ги ние по телевизията на коктейли, чаша до чаша с техните закрилници – политиците, за кой чуваме, че фондация създал и еди-коя си партия ще поддържа, за кой – че поданик станал на далечен остров в океана, но тъй като бил патриот, инвестиции в родината ще прави, за което ръка трябва да му целува народът, а президентът с орден да го награди... И ако ги видим отблизо, то ще е като минат с лимузините си край нас. Опръскат ни лицето с кал, а ние зяпаме след тях и мигаме, и най-много – да напсуваме...

На Коста Парашкевов обаче не му се разминало навремето. Ни прокурор се застъпил за него, ни снизхождение се намерило. Защото невинните, казвал ни е той, невинните у нас най-строго ги наказват. Прехвърлила тогава държавата оня случай изцяло в полицейския ресор. Парашкевов не ни е разправял и аз точно не знам какви ходове са правени в банката за проверка. Не ми е известно и как е текло следствието във всичките му разклонения. Да знаех това, щях да разбера шмекерията в детайли и не с теб щях да говоря сега, ами на мошениците съвети бих давал и в мерцедес да се возя. Не си правя майтап, така е – нямаше да се погнуся да сложа някой лев в джоба, защото с тая пенсия по болест и куче не може се изхрани. Крадците ме ядосват, докато не съм с тях и моите гащи смъкват от задника. Ама вреди ли се моя милост между тях, другояче ще взема да разсъждавам. Признавам си. Не съм и аз света` вода ненапита...

Както и да е, подробности няма да ти описвам, пък и не е нужно. Важното, което разбрахме с Михалис, е, че ония франко-белгийски пари, дето пристигали в Парашкевовата банка и там на място се прехвърляли в сметката на търговската фирма, не отивали нататък в немска банка, към немския завод за вършачки. Само малка сума заминала – за двата вагона, дето с хоругви и духова музика ги срещнали. А къде са отишли останалите, не може да се разгадай. Защото в банката документи лежат, от Парашкевов подписани, че всичките пари са отпътували за Германия. Ама в действителност не са, в действителност значи втори документи е имало, истинските, и с тях точно френските франкове са отпращани съвсем на друго място.

Къде? Иди че разбери – документите ги няма да покажат направлението, прибрани са своевременно, заличила е лисицата дирята си с опашката. Че кой го е сторил? То се подразбира – гузен негонен бяга. Сторил го е директорът Божидар Станев, пълна възможност е имал зад гърба на помощника си. И като две и две – четири, е ясно, че престъплението е извършено в съучастие с търговеца на вършачки, защото, от една страна, без неговия подпис парите не са могли да мръднат наникъде, а от друга – и той е изчезнал безследно. Тоест – не безследно, полицията установила, че двамата с Божидар Станев са напуснали страната с Ориент експрес, посока Турция, в четвъртък вечерта. Същия оня ден значи, когато следобеда Коста Парашкевов ходил при болния си приятел.

Разбира се, проверката стигнала и до Германия. Немецът и без това загубил търпение да чака продължение на сделката, а сега, като разбрал какво се е случило, затресъл юмрук откъм брега на Рейн. „Ах, вие, тъмни балкански типове! – ревнал той. – Ах, вие, крадци от долния Дунав! Ами че аз петнайсет хиляди вършачки съм произвел по ваша поръчка! Какво да ги правя?! Ами че аз нови работници съм назначил! Да ги

уволнявам ли?! Знаете ли колко немски семейства ще пострадат! О! О! Ще взема да преработя вършачките в танкове и с танкове ще дойда във вашите диви територии да внедря ред и порядък. То друго не ми остава!" Скандалът обаче не спрял до тук, от бреговете на Рейн се прехвърлил към брега на Сена.

Докато го разпитвали, Коста Парашкевов чистосърдечно си казал, че директорът Станев два пъти е ходил сам в Париж да урежда кредита от франко-белгийците. И дали той е подметнал нещо, дали следователят сам е налупал въдицата, но щукнало му на него, че може би в консорциума има човек, замесен в далаверата. И че тоя неизвестен човек е дал заема на Станев, за да го прекара той през България и да го прехвърли на трето място, пък сетне ще делят. А нали държавата е поела гаранция, ще си върне тя задължението на франко-белгийците цяло-целеничко. И вълкът, с една дума, сит, и агнето цяло. Само глупавата българска държава ще си остане с пръст в устата.

Да, ама нашият държавен следовател не е глупав, сега се той за всякакви подлости и седнал, та написал писмо в тоя дух до франко-белгийския банков консорциум. Намеквал им въздебеличко, че може би и техен служител е замесен в аферата, препоръчвал им да проверят и собствените си редици. Леле, като кипнали ония французи и белгийци! Рицарската им чест била докачена, дето си я носят под ка`пите още от средните векове. Вой надали, макар парите да им били върнати, комюнике разпространили чрез някоя си телеграфна агенция. Плюли, плюли в него, дотам даже я докарали – да заявят, че нашата жалка държавица още не им платила докрай репарациите си от Първата световна война. И че тоя въпрос гордата френска държава следва да го постави на международната арена предвид непоправимата вредност на българина...

Половин Европа пламнала значи заради нашата афера. И трябвало да се хвърли жертва в огъня. Сам разбираш, че подръка се паднал Парашкевов и нямало жертва подходяща от него. Божидар Станев и търговеца с вършачките ги обявили за извънгранично издирване, ама можеш ли намери игла в купа сено? И задочни присъди им дали, ама какво от туй? Инак на Коста Парашкевов никаква вина не успели да докажат. Цялата присъда била изградена на догадки, предположения, съмнения. Подписвал бил документи с невярно съдържание. Ами като ги е подписвал, е смятал, че е вярно! Къде бил клепал, че не предотвратил престъплението? Ами не е клепал, а заповеди е изпълнявал на директора и управителния съвет! И тъй нататък, да не почвам пак от началото. Иди се жалвай обаче. Апелативният съд само някоя годинка ще ти притури...

Ето как си я представяхме ние с Михалис картинката на Парашкевовото изгаряне. Къде с негова помощ, къде с наше прибавяне си я бяхме нарисували. Не я забравяй засега, защото още чертички ще се явят в нея, а други пък, от известните, ще се разместят.

Докато били живи майка му и баща му, ходели на свиждане. Като починали – никой. Приятелите от момчешките години го забравили, защото и той ги забравил преди туй. Някогашните колеги от банката не искат да чуят за него. Нямало кой да го пожали, един пакет цигари да му подаде през решетката. Ние с Михалис обаче го жалехме и окайвахме. Че невинен е бил – не се съмнявахме. Имот, пари не открили у него, като го арестували. А как я караше сега – виждахме. Ако беше забърсал нещо от далаверата, нямаше все с циганска баница да се гощава, я!

Не че той се оплакваше всеки ден, нито си е скубал косите от съжаление към себе си. Но усещахме ние, че напразно са пречупили живота на тоя човек, че чужд кирлив пешкир е опрал и напусто са го окаляли. Чували бяхме, че животът е пълен с несправедливости, но друго е пред очите ти да стои някой, дето най-голяма несправедливост е понесъл. Притеснително е, неудобно е. Ей това нещо беше заседнало в нас и то ни правеше някак си по-меки към Парашкевов, по-внимателни и услужливи. Сякаш някой ни беше казал да го пазим, да му угаждаме, да ходим да го навиздаме, като че така щяхме да намалим предишните му мъки и обиди.

Знаеш ли, и друго едно чувство сме изпитвали, ама чак сега си давам сметка за него. Страх ни беше от съдбата му. Запомнил съм поговорка или чужда мисъл нечия, повторена от Парашкевов. „Човек – викаше той – не бива да се зарича предварително, че болест, бедност и затвор няма да му се случат. Тия три неща винаги дебнат да се случат на човека.“ Усещахме думите му като нещо тежко и надвиснало, дето всеки миг може да се срути и над нашите глави. А бяхме млади с Михалис и не искахме ни болест, ни бедност, ни затвор да ни се случват. Не искахме, ама зависеше ли от нас?

Де да знаем чия тайна воля ни наблюдава и какво ще ни тръсне изневиделица. Те` го те` Парашкевов – да не би да е смятал, че без вина ще го осъдят? С бедността аз бях свикнал, за болест тогава въобще не мислех – затворът ми се видеше като най-близък и най-възможен. Ето кое ни плашеше в съдбата му. Затворът, дето всеки един причаква зад първото кьоше.

Да не мислиш обаче, че страхът отблъсква хората. Колкото отблъсква, два пъти повече привлича той всяка жива твар. Викат, че боата хипнотизирала заека и затова той стоял пред нея без да мръдне, докато го погълнела. Ама кой е влизал в заешкото сърце, че да ми каже хипнотизиран ли е бил или любопитство го е държало на място. Любопитството към страха е голяма сладост, да знаеш, и голяма сила. От първобитния дивак, та до ден-днешен хората какви ли не страхотии сами си измислят, че да ги гледат след туй и да им е приятно. Не знам от Бога ли е или от дявола, но във всяка живинка това е заложено по рождение. Най-простото нещо да вземем – нощния молец. Учените, дето се занимават с буболечки, кой знае какво обяснение имат, ама според мен той се върти като бесен край пламъка на свещта от страх и любопитство. „Колко страшно! Колко ужасно! Искам да го видя! Ах, искам да го видя!“ – писука неговото сърчице или по-скоро, нервче някакво в главата му. И все повече го привлича страшното, и все по` приближава той да го разгледа, докато огънят за миг го изгори. Та и ние с Михалис приличахме на нощния молец – плашеше ни съдбата на Парашкевов, а ние кръжим край нея, искаме да я изучим, докрай да я разгадаем, докато една нощ дяволът пална свещта и...

Абе, много неща имах да ти разправам аз за разговорите ни с Коста Парашкевов. Най-малко време от тях е отишло всъщност за затворническите му патила, ама както съм я подкарал, и година няма да стигне. Затова ще вървя право към целта – защо напуснах дома си и страната, а пък ако дойде сгода нататък, пак ще спомена едно-друго.

VIII

19-ти септември беше, като започна всичко. Тоя ден следобеда чичо Щерю ме хвана да изрина торта от конюшната. Каква конюшня ли? Не ти ли казах, че две години чичо с файтонджийство се занимаваше. Заем взе от популярната банка да купи коня и файтона и добре му беше тръгнал новият занаят.

Тогава гарата в Пазарджик беше далеч-далеч от града, най-малко четири-пет километра имаше и всеки, дето с влак пристигаше или заминаваше, на файтон се возеше задължително. Друг превоз нямаше и макар файтонджиите да не вземаха много, доволно се препитаваха. На коня всеки ден се рине, разбира се, но два пъти в годината всичко основно се чисти, а чичо Щерю беше обещал и цялото бунище да прекара на къра, платил му беше торта някакъв човек. И тия пари той ги даде на мен, ама аз да оправя всичкото гюбре*. Току-що бях почнал последния клас на гимназията, уроци още няхахме и аз ринах, товариш, разтоварвах – умирисал се бях на фъшкии и малко се поуморих. Като свърших, изкъпах се цял в коритото у дома, баба Ана и главата ми изми. И така, освежен, с пара в джоба – запътих се към Михалис.

[* Тор.]

Него баща му го беше спрял от училище тая година. „Стига си премятал книгите! – рекъл бай Ставраки. – Ни поп, ни даскал ще ставаш! Ами я ела при мен занаята да учиш, защото сестричките ти в чужди къщи снахи ще ходят, а тоя дюкян ти ще наследиш.“ Михалис беше ученолюбив и лесно нямаше да се примири с тая команда, но баща му го беше хванал на най-тънкото място. Обещал в Гърция да го прати – стоките да разгледа и с хората да се запознае, от които купуваха портокали и маслини, сушен октопод и прочие работи. А най-голяма мечта на Михалис беше да иде в Гърция – за малко да е, ама поне да я види. Ах, как обичаше той всичко гръцко и как му се радваше! Лимони като си спомням само как ядеше! И не защото много му харесваха, ами защото бяха гръцки.

Иначе в Пазарджик почти нямаше къща да не отглежда лимоново дръвче. В каче, като стайно цвете. Баба Ана и мама също се грижеха за лимон. Зиме-лете в коридора стоеше, до джамлъка – на светло и топло. Торяха го, листата му миеха – и той цъфтеше, връзваше и зрееше. Мама се радваше на плодовете му като на малки деца. И

зрели те си оставаха въззеленички, дебелокори, ама като ценност се пазеха вкъщи. На Великден стържеха от тях в козунаците...

Такъв лимон обаче Михалис нивга нямаше да вкуси. Само гръцките признаваше той, жълти като жълтици. Баща му в сандъчета ги получаваше, увити в книжки. Вземе Михалис един, развие го, сложи настрана книжката внимателно, а лимона опипва, гали го, милува го като момина гърда. После почне да го мирише, вдъхва му аромата, с нос ще го изпие. Ей тъй – играе си. И най-сетне го допре с устни, сякаш го целува, па отхапе лекичко единия му край и кара поред. Виждам аз, че му е кисело, ама той не се издава, не криви лице, дъвче, смучи, докато от лимона не остане ни коричка, ни семчица. Целия го изяде.

– Ей, Михо – викам му аз, – тоя лимон много ти хареса бе! На шекер ти се стори. Ама и гръцко лайно да беше, пак щеше да ти се услади.

– Вярно! – смее се Михалис. – И лайно да беше, щеше да ми се услади!

Не ми слушай ти неприличните думи и непристойности. Цапнат съм аз понякога в устата, но онова нещо го казвах на Михалис не от злина или проклетия. И той ме разбираше, не се ядосваше. Даже умиление ли, респект ли – и аз не знам как да го нарека – изпитвах, като гледах как това момче люби старото си отечество. Ех, да бе знаел горкият каква съдба му се пише в Гърция един ден...

Аз лично не съм такъв човек, че домат примерно да ям някъде си само защото е български. Като видя обаче друг да прави нещо подобно, разбирам го и му съчувствам. Преди години четох една книжка и веднага си спомних Михалис. Описваше си мъките българин, комунист. Не му харесало у нас навремето и успял да додрапа до Съветския съюз. Това била страната на мечтите му, отечеството на неговите идеи. Щастливец, ще речеш. Обаче там нещо не го одобрили, съмнителен им се сторил и го засилили в болшевишки лагер. Даже не и в Сибир, а отвъд Сибир – в Колима. Дъното на света и на живота. Температурата – минус петдесет градуса, само камъни, лед, замръзнали рудници и смърт, смърт – на всяка крачка. Но нашето момче устискало, не умряло за два-три месеца от глад, бой и студ, както мнозина се докарвали. Издържало и дори до кухнята се докопало. И там малко му просветнало пред очите.

А в кухнята, представи си, наше буре стои, с надпис „България“. Празно буре от доматиено пюре. Умът ми не го побира къде се е търкаляло то, по какви пътища е минало, че да стигне до края на света?! Но и такова чудо става, защото руското лагерно ведомство обширно, триж по-голямо от Европа, милиони хора живеят в него – защо и за българска салца да не се намери място. А като му докривеело много на нашия човек и като нямало началство наблизко, качвал се той на бурето и сядал отгоре му с кръстосани крака. „Не ме закачайте сега! – викал на лагерните си другари. – Сега аз съм си в България, на нейна територия се намирам и за нищо друго не искам да знам!“ И мога да си представя какво е минавало под стиснатите му клепачи – слънчевите наши долини, горите ни весели, мили лица и прочие, всичко, дето бил зарязал, че да гони Михалю. Толкова му трябва на човека, кога иска да отлети към любимите краища – на едного половин квадратен метър буре, на друг, като Михалис, и един стипчив лимон му стигаше...

Заварих аз оная привечер приятеля си, че премина дюкяна и се готви да заключва. Разбрахме се да идем у Парашкевов. Напълни Михалис кесия с ядки, купих аз по път от една кръчма шише с вино – да се почерпим. Влизаме ние в двора, качваме се към чардачето, а Парашкевов изхвъркна отвътре бледен и тревожен.

– Момчета, момчета! – стиска ни ръцете като никой друг път. – Десет минути да се бяхме забавили, сам щях да ви търся!

– Какво е станало бе, бай Коста? – пита Михалис.

– Много ми трябват – трескаво приказва Парашкевов. – Не сега. Утре на вас ще разчитам! Елате, елате да ви кажа.

Тръгнахме след него към кухнята и аз пак питам в движение:

– Да няма нещо лошо?

– Вижте! – не чува той въпроса. – Вижте и прочетете!

И взема лист от масата, тика ми го в ръката. Гледам – телеграма. Чета залепените хартиени лентички: „Чакай гости. 20.IX. Кали.“ Отдъхнах си, подавам телеграмата на Михалис и викам:

– Няма страшно! Ще ти помогнем да се приготвиш.

– Не е там работата – отвръща Парашкевов. – Седнете. Всичко ще ви обясня.

И обясни, планче беше съставил. Ще ви моля да идете на гарата двамата, казва, да посрещнете гостите. Нали обърнахме внимание какво пише в телеграмата – „гости“, множествено число. Но може и сама жена да пристигне. Знаете я и ще я познаете – виждали сте снимката ѝ оттатък. Ако е така – добре. Може даже да не ѝ се обаждате. Идвала е тя у дома и сама ще се оправи. Ако сте сигурни, че е сама значи – чувствайте се свободни, свършили сте ми услугата. По-вероятно обаче е да не бъде сама – придружители да има с нея, един мъж или повече. Това от телеграмата не се разбира. Но колкото и да са тия придружители, между тях непременно ще бъде един мъж висок и едър, с коса руса до рижаво. Лесно сме щели да го различим, защото стърчал една педя над хората. А може би тоя мъж и останалите, ако въобще има такива, щели да слязат отделно от жената, да се правят, че не са заедно. Най-тънко трябва да се проследи това нещо и абсолютно точно да установим с Михалис сама ли е жената или има опашка с нея. И когато се уверим, един от нас да се разкрие пред жената.

Парашкевов препоръчваше аз да сторя тая работа. Да я заговоря, да я забалабосам някак, в краен случай да река кой ме праща да я посрещна. Ама в краен случай, защото това съобщение сигурно ще злепостави жената пред придружителя ѝ. Сигурно тя е била телеграмата без негово знание. Целта обаче е да задържа гостите на гарата колкото се може повече, а през това време Михалис по най-бързия начин да вземе файтон, да препусне към Парашкевов и да му каже колко души пристигат и какви са. Това било много важно! Десет минути по-рано да се яви Михалис, пак от полза ще е. При тия думи Парашкевов извади една едра банкнота и я сложи на масата пред приятеля ми. Цялата за файтона да се даде! Бяха пет пъти повече пари, отколкото файтонджиите вземаха за превоз от гарата.

Молбата на Парашкевов ми се стори усукана и безсмислена.

– Кога пристига тоя влак? – попитах.

– Там е въпросът – сепна се той, – че не знам. Влакове много спират в Пазарджик и откъм Пловдив, и от София, но откъде ще дойде и в колко часа – неизвестно. Точно затова ви моля, момчета, да пожертвате един ден за мен! Рано да идете на гарата и ако трябва, всички влакове да посрещнете...

Още докато Парашкевов обясняваше задачата ни, Михалис мърдаше неспокойно на стола, а след тия думи се обади:

– Няма да мога точно утре, бай Коста.

– Как няма да можеш?! – в жълтите очи на Парашкевов блесна тигрова искра, но за миг той я угаси.

– Ами утре стока ще получаваме – рече Михалис. – От две недели баща ми говори за това и ако баш утре реша да изчезна...

Казах ти с каква юзда бай Ставраки води сина си. С Гърция го примамваше, с Гърция го и заплашваше. Ако не му слуша нарежданията демек, няма да го прати в Гърция. Знаех също, че откаже ли Михалис веднъж едно нещо, трудно се кандърдисваше. Парашкевов плъзна поглед край него като по предмет ненужен и досаден и цял в надежда се обърна към мен:

– Мите, сам ще се оправиш ли?... Няма да можеш – веднага си отговори той. – Хем да ги проследиш, хем да ги изпревариш...

– Ама защо е всичко туй бе, бай Коста? – разпалено викнах аз. – Ти се приготви всичките вкупом да посрещнеш, пък...

Парашкевов вдигна ръка да млъкна – не му трябваше съвет на него. Умълчахме се тримата край масата, пийнахме от виното и след малко Парашкевов замислено рече:

– Може би си прав, Митак... Може би сам да ги срещна на двора. Поред...

– Има кой да ме замести! – пресече го изведнъж Михалис. – Гълъбът, Мите! Куриерът!

Ей! – ухилих се аз. Как не се сетих?! Сечеше му пипето на Михалис в трудни моменти. И почнахме да се уговаряме двамата как още тая вечер ще взема куриера от него и тъй като на гарата бележка няма да мога да пиша, клечки ще слагам в капсулката на крачето му. Една клечица ако туря, жената сама е пристигнала, две ако са – повече хора има с нея. А пък гълъбът като долети, Михалис ще припне до Парашкевов. Бай Ставраки все ще го пусне за десет минути. За игра я взехме цялата работа. Парашкевов ни слушаше внимателно и недоверчиво, друго нещо пресмяташе на ум, но така се разбрахме нея вечер – че сам ще ходя да посрещам и гълъбът ще ни е връзката.

IX

Като станах сутринта и си взех чантата за училище, минах през яхъра, натиках я в сеното заедно с фуражката, сложих куриера в пазвата си и запраших към гарата. Оная голяма банкнота Парашкевов я беше дал на мен – файтон да вземам и нещо за хапване да си купя, ако се наложи да чакам. И започна висенето. Не излезе то много проста работа. Да оставим, че се сакълдисах* от стоене, но на гарата все щъкат полицаи и като видят такъв като мен да се шляе, или го прогонят, или – не дай, Боже! – приберат го в гаровия си кауш. И аз хем влаковете следя, хем гледам да не им се набивам в очи. От трета страна обаче, и от файтонджиите се пазя. Не знам дали чичо Щерю няма да цъфне с файтона си, да ме види и да развали конспирацията. Разписанието научих наизуст. И позиция сгодна си намерих – да са ми под око пристигащите влакове. А през останалото време ту зад кипарисите се гуша в градинката отстрани гарата, ту оттатък коловозите ходя край навесите с въглища. Гълъбът взе да примаява и там го вадох да се разтуши, зрънца му носех в джоба, водица му давах.

[* Притесних се.]

Влакове пристигат, шарен свят слиза и се разотива, а жената от снимката или едър мъж с рижка коса няма и няма. Дойде обед, нагази следобедът. Като взе да мержелее въздухът, притесних се. Още малко да се свечери, и гълъбът няма да долети до Михалис, ще се обърка. Какво да правя? Провался се планчето. Седнах и три думи написах на хартийка: „Няма. Мръква. Чакам.“ Сложих я в капсулката, зафучих гълъба в небето. Дано стигне до Михалис, пък той ще се сети за останалото и ще го отнесе на Парашкевов.

И за нашите вкъщи се замислих. На обед не се прибрах, цял ден ме няма – ако тръгнат да ме търсят и някой съученик им рече, че и на училище не съм бил, съвсем ще пошурееят. Обаче се заинатих. Колкото повече ми се стяга душата, толкоз повече се инатя да чакам. Реших да посрещна за последно бързия влак от Свиленград в десет и половина. Следващият беше след полунощ, тоест в друг ден се пада вече, а обещаното пред Парашкевов беше само за тоя. Седя, чакам и от време на време псувам на ум – как се хванах на това хоро!

Хеле пристигна и тоя влак. В тъмнината вече не се криех отстрани да следя пътниците, ами се втурнах покрай вагоните. Тичам, озъртам се и едва не се джаснах в нея. Веднага я познах – Калия Дамянова Калева. Беше облечена в черно като вдовица, в едната си ръка носи дамска чанта, в другата – куфарче. Отминах я и гледам – взе да пресича коловозите. Ах, майка му стара! Ако още дебна за придружители, нея ще изпусна. Хе` къде са файтоните – ще се качи на някой и сама ще отцепи към Парашкевов. Реших да не гоня дивото, ами питомното да хващам. Поех с големи крачки след нея, съобразил бях какво ще й река. Настигнах я в чакалнята, на осветеното.

– Госпожа! Госпожа! – викам ѝ, като се изравнихме. – Не ви ли трябва носач? Файтон искате ли да хванете?

Тя остави куфарчето на земята и като ми погледна куртката, рече:

– Ама вие не сте ли ученик?

– Ученик съм – казвам, – но вечер припечелвам тук по нещо. Сирак съм.

– О, горкия! – съжали ме тя и взе да разкопчава чантата си.

– Не сега, не сега! – спрях я аз. – Като вземем файтон, тогава ще ми платите.

– И изведнъж се наведох към ухото ѝ и прошепнах: – Коста Парашкевов ме праща.

– Шшт! – вдигна ръка жената към устата си. – Ни дума повече! Да вървим!

И лекичко се огледа, деликатно, ама аз вече бях сигурен, че не е сама, че има някой наблизо, дето ни следи. Сам ще ни кацне, рекох си на ум и не знам защо се зарадвах с глупавата си глава. Почна играта значи, както си я мислехме, дайте сега да се надиграваме! Взех куфарчето, излязохме пред гарата и аз отидох да ловя файтон.

Като се върнах, оня вече стоеше до нея. Наистина мъж-канара – дрехите му опнати от плът и мускули, гърбът му като шивашки тезгях. Свалил капелата и си вее пред лицето. Сгорещил се. Обаче на главата му един косъм няма – отчасти олисял, отчасти я обръснал. Глава голяма, жълта, валчеста, сякаш някоя кратуна е расла,

расла, па е забравила да спре да расте. Какъв е косъмът му тя не показва, ама мустаците го издават. Рунтави, напърхнали, все едно катерича опашка е захапал. И рижи. Тоя ще е, рекох си веднага, него описваше Парашкевов. И докато скачам от стъпенката на файтона, чувам жената да говори високо:

– Това момче е сираче и вечер работи на гарата. То ще ни заведе, защото, знаеш, трудно се ориентирам в тъмното. – Казва го значи, за да си запомня роличката и да не се отклонявам от нея. – Хайде – продължи тя, – помогни ми да се кача, Божо...

Като чух това име, цял изтръпнах, сякаш комар играех и всичките си пари заложих на една карта. Парашкевов не ми беше казал кого точно ще посрещам. И нямаше уж никакви причини да предполагам, че бившият директор ще му гостува. Нали побягнал в чужбина, нали присъда имал тук и джандарите чакали да го опандизят?! Ама тия разумни разсъждения после ми дойдоха на ум, докато се возехме тримата към града. В мига обаче друго ми блесна, като че тая мисъл готова си е стояла в мозъка ми и само някой трябваше да я побутне, че да изплува отгоре. Божо – Божидар Станев значи! Щракна ми, повярвах го и не сгрехих. И от любопитство дъхът ми пресекна за минута-две.

За тоя свой благодетел и приятел, душманин и предател Парашкевов не говореше много. Постъпваше като за мъртвец – или хубаво, или нищо. Хубавото ти го казах вече. Лошото – два-три голи факта. Иначе мълчание за някогашната им близост. Ама как е изглеждал, ама какво е говорел, как са другарували – нищо. Не го ругаеше, не го лепеше с обидни думи, но и без да ни подковава специално, ние с Михалис презирахме името Божидар Станев. Името презирахме! Не мога да кажа, че съм го мразил, защото как да мразя човек, дете не съм го виждал. Обаче погнуса изпитвах, отвращение като към подло насекомо, което ще те ухапе там, дете не се стигааш. Ами как – нахиснал невинния в помията и изчезнал! Само това ни стигаше да знаем за него. А че обрал банката не му го слагахме за кусур.

Много обича човек да разглежда подобно насекомо, с клечица да го побутва, да си представя колко е зло и противно. Големият подлец, да знаеш, е по-интересен на човека от големия светец. Не видиш ли, че щом се появи някой антихрист, сганта се лепне за него, ама Христос да слезе, мнозина няма и да го погледнат. И ето че сега такова насекомо се беше разположило на две педи от мен. Във файтона аз седнах на малката седалка, гърбом пътувах, очи в очи с гостите. Докато се нагласяхме, коленете ми попаднаха между краката на Станев. Дебели нозе, твърди като чугун, на милиметър не можеш ги мръдна. Личи си, че като бик е як, връз теб да падне само, и ще те убие.

Файтонджията бе запалил фенера и в треперливата светлина пусках по един поглед към Станев. Бързичко, крадешком. Лице месесто, но стегнато, нос объл и малко разплюскан – и се чудех, представи си, как в такъв голям човек голяма подлост се е вместила. От неопитност и шуращина си мислех тогава, че подлостта избира кръжавите и съсухрените, а едрите и дебелиите са добри и благодрушни. Няма такова нещо, не слушай такива приказки! Във всяко едно тяло подлостта влиза като в бащин дом, щом това тяло е човешко. И все Станев дебна, все него следя – жената в началото почти я оставих. Ама нали очите ми бягат настрани, взеха и на нея да се спират.

Забелязал бях аз още в чакалнята, че е слабичка, с тънко кръстче и ако Господ й беше отнел от други места, в пазвата й с големи шепи слагал. Пълна, та препълнена! Ще ти призная, че от малък още, щом видя непозната жена, първото нещо, дете си мисля за нея, е – става ли тя за любовница и като как аджеба ще се получи тая работа с мен. За един миг го преценявам – точно и без никакво колебание. И жените значи ги деля от началото на две категории – едните ги търкулвам в кревата мислено, а другите въобще не ме интересуват. Така постъпих, разбира се, и с Калия Дамянова Калева. И да знаеш, одобрих я, включих я в първия отбор, макар да беше по-възрастна от мен. Най-малко трийсет години е имала тогава. Русичка, светлоока, с носле прищипнато и вирнатичко, устни мекички и шавливи – винаги готови за смях, за закачка, за превземка и глезени думи. Само че тая жена, Калия, аз ни веднъж не я видях да се засмее. Съвсем, съвсем не беше оная нощ за смехове и лигавене...

Като разгледах добре гостите, взех и въпроси да си задавам. Абе, къде се намериха тия двамата, викам си, че заедно да дойдат у Парашкевов? И защо точно сега, след толкова години? И защо той се крие, а пък тя – не? И за какво идат – носят ли му нещо или нещо ще искат? Не ми се вярва да са тръгнали посред нощите от

нямане на работа... Иначе те не разговарят, мълча и аз заедно с тях. Само докато се качвахме, Станев попита Калия, знам ли аз точно къде ги вода, сякаш ме нямаше във файтона. „Горе-долу... До махалата – отвърна тя. – После сама ще се оправя...” И толкова. Вече бяхме влезли в града и доста наближили улицата на Парашкевов, когато Божидар Станев ме стресна.

– Абе, какво си ме зяпнал ти от самото начало, момче? – пита с глас груб и гръмовен.

– А... не... такова... – мънкам аз, а той продължава:

– Коста Парашкевов познаваш ли?

– Чувал съм за него – викам.

– Ами къде живее знаеш ли?

– Приблизително – не спирам да лъжа, но ми дойде кураж и на обиден да се правя: – Извинявайте, ама не съм искал да ви засегна – казвам. – Ако речете, мога и да сляза. Направо ще продължите, файтонджията ще пита и ще ви упъти...

Смятах аз да драсна през задните дворове и минутка да е, но по-рано да стигна у Парашкевов, да му съобщя за гостите.

– А, не! – отвръща Станев. – Парите си докрай ще изкараш! – И ми се стори, че допълнително ме приклеши с нозете си.

Стигнахме, поемам аз куфарчето на дамата, вади Божидар Станев портфейл да се разплаща с файтонджията. Мушна и на мен в ръката нещо, но аз не го и погледнах, напирам да отварям портата.

– Свободен си! – командва зад мен мъжът. – Върви си вече!

Аз не го слушам обаче, тепам по пътеката и чувам отзад оня да крещи:

– Абе, кой си ти бе, твойта мама?! Къде отиваш? Ах, Калия! Главата ти ще строша!

Затичах, гледам – кухнята свети, и направо се бухнах вътре. Край масата седят Михалис и Парашкевов.

– Божидар Станев и Калия Дамянова Калева идат! – викнах на един дъх и в първия момент Парашкевов се втрещи, но веднага скочи като живак и се втурна навън.

След него – и ние с Михалис.

Х

Пресрещнахме ги до стълбите, Божидар Станев бе качил вече няколко стъпала. Като ни видя, изригна:

– Парашкевов – вика, – не си оставил любимите си навици! С шпиони посрещаш стария си приятел! Срамота! А оная кучка – посочи зад себе си – тоя път мен се мъчи да предава! Ама няма да мине! Ще се кае тя и сама ще се хапе за задника!

Парашкевов въобще нема време да отговори на тоя гняв. Гостенинът пъргаво изнесе грамадата си на чардачето и без да се здрависа, обиден, профуча към светлината, която идеше от кухнята. Парашкевов не погледна дори след него, проточил бе шия към двора и ето че от тъмнината изплува бялото лице на Калия, а след това изникна и черната ѝ рокля. И докато още се качваше към нас, Парашкевов протегна десница, пое ръката ѝ и се наведе да я целува. Може би половин минута стоя той така прегърбен, с голо теме и разпилени сиви коси до раменете, мършав и раздърпан, без една дума да отрони, а Калия Дамянова Калева повтаря: „Косик! Косик!... Косик! Косик!...”

Четири или пет пъти произнесе името му, ама по различен начин, с различни извивки на гласа и потрепвания, сякаш ноти имаше пред себе си и по тях изпя малка тъжна песничка. Дори аз, серсеминът, разбрах в оня момент какво му казва тя чрез едното само именце. „Какво стана с тебе, Косик, какви мъки преживя в затвора, мили? – питаше го Калия. – И колко си остарял, колко си се запуснал, Косик! Защо? А помниш ли какви бяхме и как се обичахме?! Ще ми простиш ли, Косик, че те изоставих тогава и не дойдох досега при теб? Ето ме, връщам се същата... Прости ми, Косик!” Това или нещо подобно съдържаше песничката, а той, с дългата целувка и превития гръб, само едно нещо отвръщаше: „Прощавам ти и отдавна съм ти простил!”

Неудобно ми стана да присъствам на тоя безмълвен разговор, дръпнах се в коридора, помахих с глава и Михалис да ги остави и не знам казаха ли си нещо друго

с думи Калия и Парашкевов. В кухнята ние първи влязохме при Станев. Той се бе разположил, разкопчал се, хвърлил бомбето на масата и барабани по нея. Щом ме зърна, размаха пръст срещу мен.

– Ей, шпионче – вика, – мъдете ще ти откъсна!

На шега го казва, ама аз се изрепчих:

– Хайде да не се задавиш! – отвърщам. – Ще ги откъснеш!

Захили се мрачно Станев, мръдна катеричата опашка и златни зъби се видяха под нея. „Знам те аз, че си чужда подлога и с теб повече няма да се занимавам, иска да рече, ама ония двамцата като ми дойдат, те ще видят зор.“ Аз и без неговата закана се бях притеснил. Ясно беше, че само моята непохватност накрая го ядоса и заради мен гостуването започваше зле. Чудех се как да замажа грешката си.

Седнахме ние с Михалис на миндера, по-далеч от гостенина, и до последно цялата наша компания, ако може да се нарече тъй, си остана в кухнята. Тая кухня не приличаше на днешните кутийки по панелните блокове. Широко помещение беше и креват с пиринчени топки имаше в него, голям миндерлък, маса и столове, долапи цяла стена, високи до тавана, а най-видно място заемаше готварската печка за дърва и въглища. До нея сандък за горивото, тенекиена кутия за машините и ръжена, отгоре й висят лъжици и бъркалки, рафтове се точат настрани с чинии, купи и сахани. И още много празно място оставаше да се разтъпче човек, да се разходи напред-назад, ако поиска. Навремето хората главно в кухните живееха, по-удобно беше всичко да им е под ръка и Парашкевов не ни покани да се местим другаде, макар в къщата да имаше и гостна стая.

– Нарадвахме ли се? – накриво ги изглежда Станев, когато двамата с Калия се показаха на прага. На такъв въпрос отговор не се чака и малко по-кротко той продължи: – Хайде да не се караме, Коста, още от началото. Ще говорим, за всичко добре ще си поговорим, ама най-напред сложи нещо да хапнем, че съм прегладнял от пътуването. Допълнително се изнервям. И вино ако имаш, дай!

Домакинът обаче не побърза да изпълни нареждането му, дръпна стол и се настани в другия край на масата, а Калия като мушица приседна до нас на миндера.

– Яденето ми е скромно – рече Парашкевов, – но вино ще се намери. Само че много бързаш, Божидаре. И ти не си изневерил май на своите навици. Кажи ми защо идеш сам? Защо Стефан Къпинков не е с теб?

– Че защо да е с мен? – изръмжа Станев.

– Ами другарчета бяхте защото. Заедно побягнахте, викам си – заедно може и да сте се върнали – гласът на Парашкевов пресекна за миг и аз усетих, че тоя човек страшно се вълнува, но се крепи, гледа да не се издава.

Божидар Станев тежко впери очи в него и рече:

– Коста, щом ти питаш за нещо, значи го знаеш. Ако не знаеш нещо, ти въпроси не задаваш. Така ли е?

– Ами представи си – отвърща Парашкевов, – и в затвора пристигат новини. Някой път – направо от полицейското ведомство. Намерили трупа на Къпинков до линията, малко преди Одрин... Турската полиция уж съобщила. Вярно ли е?

– Сигурно са го намерили – съгласи се Станев. – Твърде много искаше да спечели от вършачки, ама го смля вършачката на живота.

Рошавите мустаци на гостенина трепнаха в нещо като усмивка на собствената му тъпа шега.

– Ти ли го уби? – хладно запита Парашкевов.

– Не съм го убивал! – отрече Божидар Станев. – Излезе да пуши на платформата, подхлъзнал се и паднал. Това е! Може и Калия да питаш...

– Не ме намесвай мен, Божо, моля те! – разприказва се тутакси жената. – Много добре знаеш, че пътувах в друг вагон, в спално купе, и представа си нямам какво сте вършили двамата през нощта. Сутринта ти ми каза – Къпинков е изчезнал. Само това! Не ме призовавай за свидетелка, защото...

– Дваж кучка! – рече Станев като че на себе си. – Хапе ръката, дето хляб й даваше...

Обърнах аз леко глава към Михалис, спогледахме се. Как се е казвал търговецът на вършачки, досега пред нас не бе споменавано, а то излезе, че и задочна присъда не е имал тоя Стефан Къпинков, щом са го намерили умрял край линията. Пък Парашкевов друго ни беше казал. Защо? И едно първо съмнение шавна тогава в мен. А

насекомото до масата излезе не само подло, но и смъртоносно. Не само приятеля си зарязал, ами и съучастника си претрепал! И в тоя момент такава досада ме обхвана, да знаеш, такава мъка за дома, че от всичко на света най-много исках една ръка да ме грабне и пренесе под покрива при мама и баба Ана, при чичовците, стринките и братовчедките. Като че душата ми сама предвкусваше какво още я чака...

— Не ме нервирай, Парашкевов! — викна отново Божидар Станев. — Лош разговор начеваме. Дай нещо за ядене, казах ти, пък после аз ще те разпитвам теб, а не ти мен. И много добре знаеш за какво...

— Сега, сега. В мазето трябва да слеза за виното. Митко, ела да ми светиш — обърна се Парашкевов към мен.

От чардачето почваше покрито стълбище, което водеше долу, в избения етаж. Ток там не бе прокаран и Парашкевов пална свещ, две бутилки бил оставил някога си — да ги търси. Щом сляхохме, той спря, освети лицето ми и зашепна:

— Мите, Митенце, тоя човек е дошъл да ме убива! Разбираш ли?!

— А! Не ми се вярва! — сепнах се аз.

— Как не ти се вярва?! Затова е тук! Той един е пречукал вече — на мен ли ще цепи басма?! — горе Парашкевов се беше сдържал, но сега от време на време потреперваше на едри тласъци.

— Ама как ще те убие бе, бай Коста?! — неволно повиших глас аз и Парашкевов лепна длан на устата ми. — Ама как ще те убие?! — повторих тихичко. — Толкова хора сме!

— Всички ще изтрепе, ако трябва! Не го ли видиш! — ни най-малко не се успокои той.

— Че защо? Какво си му сторил?

— Не е важно защо! — с едно нетърпение рече Парашкевов. — Полицията непременно ще го залови, но каква полза, като ни избие?! Предполагам, че парите от аферата е изхарчил и сега е дошъл нови да дири. Но от мен ли, от мен ли? Нали ме знаеш?! — с такава искрена болка той докосна два пъти гърдите си, че аз наистина си помислих: глупаво е да търсиш пари от Парашкевов.

Понечих да мръдна навътре, но той ме задържа и съвсем приближи лицето си до моето. От жълтия пламък на свещта жълти искри пропукаха в очите му.

— Мите! — рече той, като че ме омагьосваше. — Или той нас, или ние него! Трябва да го убием, Митенце!

— Ама... — заекнах аз и за пръв път усетих, че страхът на Парашкевов пролази и в мен. Той не ме остави да говоря.

— Разбрали сме се с Михалис — продължи със същия налудничав глас, — разбрали сме се заедно да го ударим. Тримата изведнъж! Знак ще ви дам. Вземи!

И бръкна в джоба на панталона си, подава ми нещо. Погледнах — пистолетче, дамско, никелирано. Малко, но отблизо убива човек на място.

— Не! — отстъпих крачка назад. — И дума да не става!

— Вземи го! — пак се навря Парашкевов под носа ми. — Зареден е. Само спусъка ще дръпнеш. Заедно с нас!

— Ама не мога бе, бай Коста! Как така жив човек ще убия! — пак отказах аз и изведнъж чух гласа си отстрани. Уж минавах за смело момче, нахакано, а сега се бях разхленчил като някоя госпожичка.

— Ти ли ще ме предадеш, българино, накрая?! — зашушна Парашкевов зло, отчаяно и умолително. — Пак българин ли българина ще предаде?! Михалис е съгласен. Вземи го!

И отново ми подава пистолетчето, ама аз бях опнал ръце назад да не ми го тикне насила в дланта. Не можех да повярвам също, че Михалис е приел да трепе гостенина, пък какъвто и да е той. Но приел или не приел, аз нито имах сърце, ни кураж да си трупна такъв грях на душата. И Михалис щях да спра!

Да ти кажа, долу, в мазето, за едно само мигче си представих как тегля спусъка и застрелвам Божидар Станев. И от тая картинка ужас ме смрази. Но вече се бях поокопитил и зашепнах:

— Бай Коста, ти търси виното тук. Прибери оръжието! Аз ей сега ще се измъкна и ще викна полиция. Всички ще се отървем изведнъж!

— Не! Не! — още повече се подплаши Парашкевов и вкопчи пръсти в рамото ми. — В никакъв случай! Полиция не ща!

– Добре! – викам. – Не се бой. Няма да те оставя! Докато не си тръгне той човек, и аз при теб ще стоя!

– Обещава ли? – пита Парашкевов.

– Кълна се – повтарям, – за миг няма да мръдна! И всички живи ще се разделим!

А той, като видя, че не искам да се намесвам в убийство, преглътна го, задоволи се с моята клетва, пусна пистолетчето в джоба си. И кисел като оцет се зашура да търси виното.

Като се върнахме в кухнята, Калия се беше преместила по-близо до Михалис и аз заех другата ѝ страна. Поглеждам, поглеждам приятеля си, искам да му река: вярно ли е, Михо, че си приел да убиваш Божидар Станев? Ако е вярно, откажи се! Ще пазим тук двамата до края, няма да оставим дъртите да се изтрепят. Ама можеш ли такова нещо да предадеш с едни погледи? А да го викам във да се обясняваме, не върви. Седя, чакам на тръни какво ще стане нататък, главата ми цялата изтръпна от притеснение. Щом разля Парашкевов виното, пресуших моята чаша без подкана и наздравници. Чак зъбите ми тракнаха в стъклото. Беше казал той, че фасул чорба е варил той ден, но жената отказа да яде. Божидар Станев сам загреба от дълбоката паница, занাগъва филиите. И още не беше свършил, като посочи с лъжицата си двата ни с Михалис.

– Коста – вика, – разкарай ги тия сополанковци оттук. Нямам време за губене, до сутринта трябва да свършим и да замина.

– Никъде няма да ходят те – отвърща Парашкевов. – Приятели са ми и всичко можеш да говориш пред тях.

– Всичко ли? – вдигна вежди Станев. – А не се ли боиш от излишни свидетели? Неприятно нещо може да се чуе.

– Не се боя, нямам тайни за криене.

– Добре – настоява гостенинът, – теб да те оставим. Ами не се ли боиш, че тях може да топнеш в нещо, дете не е лъжица за жълтите им уста. Главоболие да им създадеш. Все пак млади момчета са, хубави. Я го виж шпиончето – като кутре се е наежило.

– Всичко е чисто край мен – не отстъпва Парашкевов. – Аз няма да ги натопа. Живота си съм изчистил със законна присъда.

Божидар Станев се замисли, замисли, обърса мустака си от чорбата и пак подхвана същото.

– Щом – вика, – Коста, от тях и за тях не се боиш, значи от мене те е много страх. Познах ли? Верни кученца ти трябва до задника. Ама вълк от палета не се стряска, запомни го! И няма защо да се плашиш толкова. Не знаеш каква сделка съм ти приготвил. Отлична! Ти накрая ще излезеш с кяр!

И изведнъж Михалис се намеси.

– Ничие куче не съм – пали се той, – ами сам съм си господар. Когато искам, седя, когато искам, си тръгвам. Щях да си вървя вече, ама на`, от инат ще остана!

– О, много си курназ, момченце! – обърна се Станев към него. – Сега можеш да си идеш спокойно при мама и тате, ама загребеш ли от нашата манджа, докрай трябва да я изкусаш. И лесно няма да си идеш. Ако сладко сме сготвили – добре, и приятели може да станем с теб. Ама ако загорим тенджерата, може да ти се вгорчи тая нощ. От него зависи всичко – посочи той Парашкевов. – Молете го да е сговорчив, да е умен и разумен. Решавайте сами, момчета, да тръгвате или да оставате. Една минутка ви давам за размишление.

И извади джобен часовник да ни засича времето.

Парашкевов не го остави обаче да си играе с нас.

– Господин директор – вика, – много приказваш, а не питаш какво стана с банката ти след теб. И колко години ми дадоха после. И как изкарах там без пари. Едно записче да беше уредил поне. В затвора по` трябва пари, отколкото навън...

– Не те питам, Парашкевов – щракна капака на часовника си Станев, изтекла беше минутката, – защото си глупак и съжаление не заслужава. Нали ти казах оня четвъртък, че вечерта заминаваме с Къпинков. Да обереш каквито излагащи документи са останали в банката и също да офейкаш. Предупредих те! Най-много ден-два да се задържиш в София, в краен случай до понеделника. Кога те арестуваха?

– Една неделя по-късно – отговори Парашкевов.

– Една неделя? Цяла неделя?! – от изненада гигантът зина и гръмовно се разсмя. – Ама кому го крепи толкова време бе, Коста? Защо си чакал ножът да ти се

стовари на врата?

По сивите, бръснати тоя ден бузи на Парашкевов мина топла вълна` и леко ги зарумени.

— Среща имах с едно лице — тихо рече той, навел очи към масата. — Чаках го. И навсякъде го търсех ония дни.

— Лице? Лице! — Станев пак се разкикоти. — Ето го това лице! — вдигна той дебелия си пръст към Калия Дамянова Калева. — Докато ти си го дирил под дърво и камък и не си допускал, че те е зарязало, лицето се търкаляше по копринени чаршафи в Истанбул. Затова ти казвам, че си глупак!

— Всичко е лъжа, Косик, лъжа! — бързо заговори жената. — Той ми каза, че сте решили аз да замина с тях, за по-сигурно. И че след два дни ще те посрещна там на гарата. Това ми каза — заблуди ме и ме измами...

— Въобще не лъжа! — със спокойна увереност рече Божидар Станев. — Много добре знаеше лисичката с кого тръгва и за какво тръгва. Ако съм я мамил в началото, защо не се върна после да ти идва на свиждане. Нея поне нищо не заплашваше. Ама не — на това лице е скучно със затворници да общува, из Банишора да се върти край Централния затвор. Това лице обича скъпи хотели, салтанати, шампанско обича да пие и пари да пилее. И френски пушарнаци да го пощипват!

Когато Калия заприказва, Парашкевов се свъси, сякаш нейните обяснения му бяха най-противни. Не се обърна към нея, никакъв знак не даде вярва ли й или не.

— Защо, Божо — попита със същия изтръпнал глас той, — защо тогава не ми откри, че тя ще заминава с теб? Ако знаех това, и в затвора нямаше да ида...

— Защото исках твоята кожа да спасявам, а не с интимните си дела да те занимавам — раздразни се Станев.

— Пак лъже! Пак лъже! — намеси се Калия. — Защото искаше да те отстрани, без теб да се измъкне! Защото иначе не давах с пръст да ме докосне, както много желаше той зад гърба ти. А там, Косик, нямаше как... изнуди ме... Разбираш ли, сама останах и нямаше как...

— Млък, мръснице! — ревна Божидар Станев срещу нея и скочи да се разхожда из кухнята. — Абе, вие май забравихте двамата, че преди ти, Коста, да видиш на това лице дупето, ние с него бяхме разучили всичките шегички на амура. Че първом моя любовница беше тя! И че аз ти я отстъпих за временно ползване, както ти отстъпвах старите си длъжности в банката. Между нас двамата, господин Парашкевов, ти втори си се родил. И такъв ще си умреш! Ама ти преигра, влюби се в котенцето като истински тъп провинциалист. Годеница своя реши да го правиш. И по тоя начин значи — завинаги да ми го отмъкнеш. Че това беше подло, приятелю драги! Недостойно беше! Но аз си мълчах. Благородно си траех. Само че ти знаеш, Коста — своето аз лесно не давам, вземам си го, където и да е то. Голяма работа станала! Взех я аз Калия като малка курвичка, връщам ти я зряла, изпечена. Ако помислиш честно — с придобивки ти я връщам. Това ще ти е премията от сделката! Но като приятел пак те предупреждавам — щом обърнех глава в чужбина, кръшваше с някой кавалер. Бърза е като вдовица на одър. И аз понякога я наказвах, но блага душа — прощавах й. Нали от момиченце съм я отгледал! Но ти сам си прецени — не те задължавам да я вземаш. Ако пак не си решил да увенчаеш с рога олисялата си главица...

Когато Станев кресна на Калия, тя така замря от уплаха, че не беше трудно да се сети човек — запознавала се бе с шамарите му. После, докато говореше той, жената извади кърпичка и попи очите си — не видях сълза ли отрони или се правеше, че плаче. Парашкевов бе опрял лакти на масата, свил се, жалък, посивял, сякаш думите на предишния му приятел го бяха затрупали като с камъни и той се готвеше да издъхва. Няма какво да ти разправам, как се бях сащисал от чутото. Хвърлих едно око към Михалис — гледам го, че трие припряно длани. Помислих си, да не вземе я пистолет да измъкне, я нещо друго и да се нахвърли върху Станев. И за да го освестя, протегнах се през скута на Калия, хванах му ръцете.

Тримата възрастни се бяха утишили за малко, само Божидар Станев кръстосваше напред-назад из кухнята като някой подвижен гардероб и щом стигнеше средата, една дъска жално простенваше под тежестта му. Тоя човек, ако го ненавиждах досега — как да кажа? — теоретически, вече взех и истински да го намразвам. И не защото бях проумял кой от тях тримата колко лъже останалите. Ами главно заради обноските му с Калия. Абе, не може на една жена, каквато и да е тя, тъй да й говориш в лицето.

Като към парцал се държеше той, като към счупен предмет, дето го харизваш на вехтошарите. Сякаш ни уши имаше тя да чуе, ни уста да се отбрани. А пък хубава беше, мама му стара, поне пред хубостта ѝ да беше отстъпил малко. Ама не – върви той като глиган през царевица, кърши, ломи, нищо не пожалва! И вече ми стана ясно защо Парашкевов искаше да го види мъртъв, че и мен приканваше в убийството. Ама пак не си бях направил сметката докрай.

XI

– Върви си, Божидаде – изведнъж се обади Парашкевов. – Каквото било – било! Ако Калия иска, ще остане с мен.

– Какво? Да си вървя ли? – врътна се Станев на пета, защото думите на домакина го бяха сварили в гръб. – Ти луд ли си бе?! Да не мислиш, че тайно съм влязъл в страната, с чужд паспорт, с бръсната глава – удари се той по кратуната, – само за да ти доведе любовница? Абе, ти с някоя сводница ме бъркаш! Кажи къде си дянал парите и не ме бави!

– Какви пари? – унило попита Парашкевов.

– Общите! – яростно рече Станев и стовари туловището си на стола.

– Общите пари, както ги наричаш неправилно, съм превел в банки и на сметки по твое нареждане – каза Парашкевов. – Сантим не мина без твоето око.

– Аз тия сметки ги бях наизустил по-добре от кръщелното си име. Само два милиона имаше в тях! Къде са останалите три?

– Два милиона... Три милиона... – като отвеян повтори Парашкевов. – Аз един франк не съм присвоил и не съм изхарчил за себе си. А ги излежах всичките общи пари. Пет милиона – пет години, по календар.

– Виж какво, не ми се оплаквай! – прекъсна го гостенинът. – Всичко е ясно. Променял си нарежданията след мен. И остава едно от двете. Или си успял да осребриш преводите и парите са в твоя замък – кимна той към долапите. – Злато или валута – не знам. Или сумата си стои в някоя банка из чистичката Европа. Казвай къде са и да свършваме!

Парашкевов замълча, сякаш се колебаеше да признае ли обвинението, но не зарадва стария си приятел.

– Не е вярно – каза той. – Такива пари не притежавам. И защо сега се сети за милионите?

– Защото сега му дойде времето! Няма да ти обяснявам защо! – Както Парашкевов се бореше със страха, така Божидар Станев се мъчеше да укроти раздражението си и ту говореше равно и делово, ту ненадейно кипваше. – Нека тя ти каже защо! – кимна той към Калия. – Защото профука всичко!

– Съжалявам – кротко и злорадо рече Парашкевов. – Ще се наложи по-скромно да живееш. Като мен.

– Не се прави на умряла лисица, Коста! Отдавна съм ти разгадал капанчето.

– Но, Божидаде, ти си обезумял! – понадигна малко глас Парашкевов. – Веднъж милиони искаш от мен, сиромаша, втори път – капанче съм ти заложил. Аз – дето въобще не те очаквах. Не мога да те разбера!

Станев изпухтя няколко пъти през нос – чудеше се, изглежда, дали да подхваща безцелни приказки, защото само едно нещо го интересуваше сега. Парите. Незабавно. На масата. Но друго реши и рече:

– Чакал си ме, Коста. Чакал си ме. Не случайно онова шпионче беше на гарата. Само не знам докъде се е забъркала в заговора милата Калия. Но след малко тя доброволно ще си признае.

Стегнах се при тия думи – насекомото улучваше истината, а нашият мъченик лъжеше като циганин. И взе да ми се прояснява защо Парашкевов толкова настояваше да разбере предварително сама ли идва Калия или с Божидар Станев и дали той не води със себе си още някой бабаит, та заедно да го притиснат за парите. Не напразно значи бе споменал, че може да срещне гостите поред на двора. Как? С пистолетчето, разбира се. Трябвало му е време да се приготви, че да ги издумка един по един за добре дошли. Пък после... после не знам. До това предположение си останахме с Михалис, когато разнищвахме случката. А тогава при нас нямаше никой нито да го

отхвърли, нито да го потвърди.

– Калия наистина чаках – с някаква детска безпомощност продума Парашкевов. – Вярвах й, че ще дойде някой ден. Но теб, Божидаре – не се обиждай! – не исках да виждам.

– Беше неизбежно, приятелче! Сам си го търсел. – Станев размаха длан пред лицето си да разсее пушека, защото Парашкевов палеше цигара от цигара. – Имам аз една птичка – ехидно продължи той, – която много любопитни неща ми донесе за теб. Че си се сврял в тая дупка, че на идиот се правиш из града, че ходиш гладен, жаден, гол и бос. Кой, Коста Парашкевов ли? – питам се аз. – С неговата префърцуненост, с големите пари, дето ги задигна от приятеля си? Не може да бъде! Но щом е факт – значи има умисъл, значи клопка е сложена. Каква по-точно? Ами че ти сам си се заложил като фалшива патица, братко, сам се правиш на мюре в родното си бласто. Знаеш, че не можеш ни намери сам по света, остава ние да те намерим. По-лесно е. Калия ти е потребна, ама мен примамваш и мен чакаш. Защото ние двамата сме неразделни с нея – като в оная песен, любимата ти. Влюбен си, да речем, не можеш да я забравиш, трепериш, като се сетиш за нея, пък тя ако не се сееща за теб, аз ще я доведа тук за врата. Защото ти на мен си дважд по-потребен. Сигурен си бил, че няма да махне леко с ръка Божидар Станев на три милиона франка. А дойда ли – ще имаш последен шанс да се докопаш до хубостницата, дето те предаде веднъж. С общите ни пари ме приканваше да те посетя и пак с тях да си откупиш Калия Дамянова Калева. Ето защо си чакал, приятелче! Е, стана твоето! И не само пристигнах, ами драговошно ти я отстъпвам. Сега чакам ответен жест! И не ме върти повече около пръста си, рицар бъди поне веднъж!

Усмивка раздвижи тънките устни на Парашкевов, докато слушаше гостенина.

– Всичко може да мислиш и да приказваш – рече той. – И под вола теле може да намериш. Само едно бъркаш – че с пари ще излезеш оттук.

– Коста, моля ти се! – Божидар Станев притисна длани пред гърдите си, както малките деца се молят на дядо Боже. – Умолявам те, приятелю! Не ме докарвай до крайност! Изслушай ме! Не искам всичко. Нека да делим! По равно. Достатъчно ще имаш да почнеш отначало с Калия. Ако са тук парите – вади ги на масата! Ако са в банка – кажи сметките! Но не ме лъжи този път! Измислил съм номерче безотказно, вярвай ми. Ще те контролирам, докато изтегля своя дял. Не ме питай какво е. Ще ти го разкрия, като кажеш сметките. А? Много ти се моля!

Настръхнах и вперих очи в Парашкевов. Да бях на негово място, щях да извадя да делим. Ама аз съм мека Мария, когато ме молят, а нашият човек само поклати глава. Божидар Станев го изчака малко, без да мигне с опулените си бичи очи, и като се увери, че молбата не помага и Парашкевов скоро няма да проговори, измъкна от вътрешния си джоб патлак. Обаче патлак, момче, сякаш по поръчка правен за него. Голям, барабанлия, с цев като мъжки палец – не револвер, а топ! Друг такъв не съм виждал. И вика:

– Не се бой, Коста! Няма да умреш веднага. Най-напред ще видят дебелия край ония на миндера. Първо – шпиончето. След пет минути – симпатягата, дето не щя да си върви. И последна Калия – като най-скъпа за теб. Белким дотогава омекнеш. Не мърдай! – яростно изхриптя той към нас, макар че тримата наречени бяхме замръзнали на местата си. – Ще ги вадя в коридорчето, да не ти изцапам чергите тук.

И тогава Парашкевов се извърна към мен с цяло тяло, сваляйки ръце от масата. Точно отстрани му седях защото. Изглежда ме дълго, дълго – не знам сбогуваше ли се с мен, прошка ли искаше, че ми докара смърт без време, или ме укоряваше, че не взех пистолетчето от него. Ама защо той не стреля, попитах се паникьосано?! Какво чака, на мен ли само разчиташе?!

– Не си пипай джоба, Коста! – ревна в тоя миг Станев, като че направо ми отговаряше. – Сложи пак ръце на масата!

Ах, усети го, мама му стара! – викам си. – Искаше да ни спаси човекът, ама оня го превари! Свършено е.

– Ще кажеш ли нещо, Коста, за последно? – пита го гостенинът.

– Ще те заловят – отвръща Парашкевов. – И този път ще намажеш въжетото.

– Нека. Да знам поне защо. Хайде, ставай, шпионче! – обърна се Станев към мен. – Да вървим...

Изправих се – коленете ми омекнали. И преди ми се беше случвало веднъж – кога

ме водеха като дете да ми вадят сливиците. Ама тоя път душицата ми щяха да вадят. Вярвай ми, в оня миг бях сигурен, че ще мра, но само за сливиците се сетих. Ето какви глупости си мисли човек преди умирачката. Стоя аз прав, но Станев не се надига от стола, страшно гледа към Парашкевов, чака го да се пречупи. Но той не поддава, наежен като лют котарак насреща му, и вика:

– Да знаех, негоднико, че децата ще мъчиш, отрова щях да ти сложа във виното. Досега да си се гътнал. И да имах пари, нямаше да ти ги дам, защото си животно. Ама нямам...

– Нямах ли?! – изпусна си гостенинът нервите окончателно и с един замах праметна масата настрана.

Тежка маса беше, старовремска, но оня не си знаеше силата, като тресчица я замете барабар с чаши, шишета и невдигнатата паница. И макар да приличаше на бивол, пъргавина имаше маймунска – с един скок докопа Парашкевов за ризата, както си седеше на стола. Разтресе го, вдигна го за парцалите до лицето си, готов да стовари отгоре му юмрук със стиснатата дръжка на револвера.

Изправен бях, най-близко до тях бях и тъй бях изтръпнал, че сякаш някой друг се хвърли между двамата, а не собственото ми тяло. Искях да ги разтърва, защото след миг Станев щеше да строши главата на стария си приятел. През кръста не можах да го уловя, не ми стигна прегръдката за неговата грамада и за да го отместя някак, протегнах две ръце да се вкопча в шията му. И изревах, като животно измучах от дъното на утробата си, защото оня ме беше скепцал за мъдете...

Ще ти кажа нещо, колкото да си взема дъха преди да продължа. Сега младите, пък и дърти пръчове, носят панталони като американските говедари. Удобно било, модерно било. Целият свят ходел тъй. Гащи сини, тесни – впили им се в гъза. Зарзаватът в тях смачкан, сплюскан, със зор си намира място да живей. Като им се припикае, едва изчоплят пишката си отвътре да свършат работа. Не съм опитвал, разбира се, ама като гледам – на мъж с такива гащи трудно ще уловиш таратанците. Ще ти се изплъзнат пръстите, все нещо ще изтървеш. В тоя смисъл дънките са полезни. А ние навремето ходехме с панталони широки, ташаците ни се мандахерцат вътре на рахат. Ако не ти се случи случка като с мен. Защото зъл човек може да ги хване изцяло и съвсем да те осакати.

Така ме беше хванал и Божидар Станев. Има неща, дето с човешка реч не могат да се опишат точно. Едно от тях е болката на тялото. И колкото повече природата пази някое телесна част, толкова повече, изглежда, тая част боли. А какво повече да варди природата от детеродния уд? С теб тя си е свършила работата и оттук насетне най-много я интересува твоето продължение. Ти ще си минеш по реда, щом бял свят си видял, ама не дай Боже семенцето ти да се затрие и човешкият род да секне до твоята жилка. Ей такава е природата – проста и разумна...

Измучах аз диво и невъздържано и закрепях: „Майчице! Михо! Помощ!“ Станев също реве: „А-а! Шпионче! Казах ли ти! Откъсвам ти мъдете...“ До тук помня думи – и мои, и негови. И още два-три мига след туй лицето му няма да забравя. Весело и свирепо едновременно. Червено, ухилено, яростно – като че моята мъка най-велика сладост му докарваше. Завъртя ме той из кухнята като перце, летя аз до него сякаш валс танцуваме, плета крака, размахвам ръце и умирам, защото той не пуца топките. Не знам колко пъти обиколихме стаята, а аз жумя, рев кънти из раззинатата ми уста, черни и червени кръгове бързо взеха да се редуват пред мен и може би след секунда щях да припадна или съвсем да свърша, ако кокалчетата на пръстите не докоснаха случайно задния ми джоб. И усетиха те там нещо твърдо – бръснача...

Разправял съм ти аз за тоя бръснач – от чичо Иван го бях присвоил. С него срязах навремето доматиите на Парашкевов. От дете си го носех редовно в задния джоб и толкова пъти съм си играл с него, че факир бях станал. Докато мигнеш – вадя го и му отварям острието. Но тоя път, в менгемето на Станев, главата ми нищо не можеше да реши и разпорежи за свършване. Пръстите сами набараха бръснача, сами го измъкнаха от джоба и сами го оголиха отзад, а после десницата ми сама, ненадейно за Станев, посегна два пъти към лицето му.

Виж – това моята глава направи: преброи, че точно два пъти замахнах срещу другия човек. Същия миг в мен удари струя като от пожарникарски маркуч: напълни зиналата ми уста, нахлу в гърлото, задъни ми дробовете. И аз се строполих на пода, притиснат от тялото на гостенина. Задушавах се, не можех да дишам от нагълтаната

кръв. Мазна беше тя като топена лой и вонеше на пикоч и сяра, сякаш бях пил от кръвта на дявола...

Изтръгнах се аз с последни сили изпод тежестта и така, застанал на четири крака, от ужас, погнуса и нетърпима болка веднага повърнах над трупа. Нямах сили дори да се отместя и бълвочът ми се смеси с изтичащата още кръв на убития. И като повърнах, слаба светлинка влезе под клепачите ми – можах да видя вече какво съм сторил. Единият удар бе прерязал голямата артерия отстрани гърлото, другият пресичаше образа му, а като плъзнах очите си още нагоре, видях, че в жълтата глава на Божидар Станев е забит ръженът за печката. Тоя ръжен беше стоманена пръчка, извита накрая като клон на орел, и сега клонът беше хлътнал докрай в черепа на бившия banker. Малки петънца кръв бяха избили край острието и сива кашица от мозъка...

Сърцето, а не умът ми разбра какво е станало и бавно прошарих стаята с поглед. Нямах го тоя, дето го търсех, и аз извих глава назад като куче. До вратата, изпънат като струна, по-блед от мъртвеца, стоеше Михалис. Притиска ръцете си до бедрата като подплашен войник пред някой фелдфебел, опрял очи в долапите, не мърда, само устните му леко пошавват. И аз запълзях към него на четири крака, не ми дойде на ум въобще да се изправам, а и много още ме болеше. Целият бях в кръв – кръв, лиги и повърнато се точеха от мордата ми и такъв, като някой мръсен и хищен звяр, се повлякох към приятеля си. И като му прегърнах коленете, издъднах с глас, непознат на мен: „Михо-о!“ Нищо повече не измъкнах от себе си, а доста неща исках да му река. Защо, как станавме убийци, Михо?! И как ще погледнем сега майките си в очите?! В затвора ще изгнием! Свърши ни животецът! Прошка искам от теб и ти благодаря, че ме спаси и ръцете си изцапа. Завинаги... Завинаги...

Никога по-късно не казах на Михалис тия неща така, както напиряха в мен тогава. Минутата беше минала. Ама в тая минута думи не ми идеха, само стискам нозете му и усещам как той се разтреперва. От устата му тръгнаха, изглежда, тия тръпки и цял го обхванаха, тресе се като трепетлика, едва го удържам... След това ми разправи Михалис, че докато аз съм се мятал в ръцете на Станев, докато съм крещял и стенал, грабнал той ръжена и халосал насилника по кратуната. Халосал го кажи-речи в същата секунда, когато и моят бръснач минавал през гърлото му...

XII

Оттук насетне, да ти кажа, доста време ми се губи. Въобще не помня как са завили трупа на Станев с чергите и къде са го скрили, кога са чистили плисналата кръв и са подреждали бъркотията, кой е запалил печката, стоплил е вода, мил ме е и преобличал с прани дрехи на Парашкевов. Следващото, дето виждам по-ясно, е, че седим двамата с Михалис на миндера и Калия е между нас, прегърнала ни е и притиска главите ни към гърдите си. И говори: „Стига, момчета! Всичко свърши, момчета! Опомнете се! Така било писано..." И прочие. Държи ни меко и силно, люлее ни насам-натам като майка пеленаче, утешава ни. И дали от нейните думи, дали от топлата женска гърда – взех да се ококорвам. Макар до тоя момент да се бях отпуснал като дрипел, стегнах се, изведнъж ми блесна, че и жената е с нас, а щом е така, убийството трябва да скрием по всякакъв начин. Ако се налага, в миша дупка да се наврем с Михалис, но лесно да не се даваме ни на полиция, ни на някой друг.

Парашкевов е дебнал отстрани кога ще се съвземем, веднага налива неговия чай от маточина и вика:

– Момчета, добре ли сте вече? Пийте бързо чайчето, защото много работа имаме до разсъмване. Знам къде ще денем покойника, но най-напред ни трябва кон и каруца. Ако не можем сами да си осигурим тайно, и верен каруцар трябва да намерим. Мислете!

Нямах какво да мисля, веднага се сетих за чичо Щерю. Казах го.

– Добре – съгласи се Парашкевов. – Да вървим у вас!

– Ама аз сам...

– Не! – сопна се той. – Двамата ще идем – за теб по-хубаво!

Тръгнахме по нощните улици. Когато времето беше топло, чичо Щерю обичаше да спи в сеното, при коня. Леговище си беше стъкмил, най-харно там си почивал, а и да не буди домашните излишно, като се връща късно от гарата. Молах се на Бога там да

го намеря, да не разбутам цялата къща. Отваряме портичката, тулим се в сенките към яхъра и ох, късмет! – чичо спи в полога си. Запалих фенера, бутам го лекичко:

– Чичо! Чичо! Стани да ми помогнеш!

Отвори той очи и взе да ме хока:

– Къде ходиш бе, хаймана?! Майка ти сред нощ си легна. Акъла ще й изкараш – цяла вечер те е търсила!

– Всичко ще ти обясня – викам, – но моля те, ставай да впрягаш файтона!

– Ти полудя ли бе?! – съвсем се разсъни чичо.

– Налага се, господин Попов. Голяма беля стана... – изникна Парашкевов от тъмното.

– А-а, и ти ли си тук, пергишино?! – Чичо не бе очаквал и друг някой да има с мен. – Ти ли изюдваш момчето да не се прибира у дома?!

– Не е време сега да се разправяме – с досада рече Парашкевов. – И няма какво да го усуквам – Митко уби човек.

– Кой? Лъжеш! – подскочи чичо Щерю и се обърна към мен: – Лъже ли бе, Димитре?

Аз мълчах, извърнал глава настрани. И чичо я изправи с як каруцарски шамар.

– Кого бе? Кого бе? Боже, Боже, Боже, Боже!... – завайка се той.

– Стига! Спрете! – Парашкевов го хвана за раменете и го разтърси. – Не проваляйте момчето! Впрягайте – трябва да скрием трупа!

– Да го скрием?! – ошави се чичо. – Ами няма ли да се разбере? Че и аз с вас...

– Няма кой да го издаде Митко. Не се бойте! – твърдо рече Парашкевов. – На първо време той ще замине – докато се разсее случаят!

Въобще не бях мислил какво точно ще правя, след като прерязах гърлото на Станев. Излезе, че Парашкевов вече е решил. Ама къде ще замина, за колко време? Погледнах го объркано, но той нямаше намерение да обяснява.

– Кога ще заминава? – попита вместо мен чичо.

– Незабавно! – пак вместо мен отвърна Парашкевов.

– Ами с майка си няма ли да се прости?

– Не! – каза Парашкевов. – Сцени сега не искам! И минута няма за губене. Вие, господин Попов, ще й кажете после. Полечка, внимателно, да не я подплашите изведнъж.

– Ах, мамичката му! – мръсно изпсува чичо. – Много й се струпа на тая жена! Няма да го понесе... – И отиде да отвързва коня.

Като споменаха мама, сърцето ми хлопна. Досегна ме предишният ужас, от мига след убийството, но тоя път смесен с голям срам и неудобство. Какво щях да река на мама? Как щях да се оправдавам? Ама и как да тръгна, без да й се обадя? Като на кръст ме разпнаха тия въпроси: единият – насам, другият – на инак, и не знам какво сам щях да правя с тях. Като чух обаче Парашкевов да казва „не!“, падна ми товарът. Друг беше решил вместо мен, друг поемаше греха да не се сбогувам с майка си, а аз самият излизах чистичък някак си – ни лук ял, ни лук мирисал... И се втурнах да отварям вратата на обора.

Като се качвахме на файтона, стори ми се, че някой мръдна в сянката на къщата. Кой беше? Човек ли беше? Мама или баба Ана? Ама защо не ни повика, ако е била някоя от тях? Може би е подслушала разговора с чичо и я е дострашало? Така ли бе? Или ми се е привидяло? Късно беше вече да питам и невъзможно да се връщаме. Разроших коси, подложих лицето си на вятъра – поне малко да се разведря...

Чичо Щерю прекара файтона досами портата на Парашкевов. Оказа се, че трупът е натикан в кухненския долап, завит с черги и овързан с въже като денк. Няма да ти казвам какво говори чичо и какво разпитва, като срещна Калия и Михалис в къщата и като разбра, че приятелят ми е вторият убиец. Кипеше от яд към Парашкевов, побеснял беше, ама разбираше, че няма къде да мърда, щом се е хванал веднъж с нас. Уловихме въжетата на денка – ние с чичо от едната страна, другите двама – от другата, примъкнахме го до файтона. И тук Парашкевов нареди да се върнем с Михалис в къщата и никъде да не шаваме. Те с чичо щели да се погрижат за мъртвеца. Къде ще го крият – не каза.

Заминаха те, прибрахме се ние, седим, чакаме и по едно време Калия вика:

– Момчета, послушайте ме! Тежка нощ изкарахте, но денят няма да е по-лек.

Трябва хубаво да се нахраните. С празен стомах никоя мъжка работа не става. Знам аз! Ще ви изпържа яйца.

Стъкна печката тя, сложи тиган, изпържи ги. И каквото искаш мисли, че сме били, но на това място, дето човек бяхме убили преди час, ние с Михалис лакомо излапахме яйцата. И добре, че го сторихме, защото до вечерта на следния ден зальък не сложихме в уста.

Тъкмо привършихме, и чуваме нозе по чардачето. Влизат чичо и Парашкевов кални до кръста, скочихме ние на крака да ги посрещнем. И така, прави, за пет минути решихме всичко.

– Момчета – вика Парашкевов, – тук не може да останете. Скрихме ние тялото, но такива трупове често ги намират. Обикновено случайно става. Не се знае дали и тоя няма да открият и докъде ще се разплете кошницата. Няма начин някой да не е видял Митко и Станев на гарата. Първият ще е файтонджията. А докопа ли се полицията до нещо – няма отърване. Ще ви затрият, докрай ще ви смачкат! В затвора не бива да попадате! В никакъв случай! Особено на вашите години! Затова ще трябва да изчезнете, тутакси да напуснете страната. Още тая нощ. Ако имяхте паспорти, друго нещо щяхме да мислим. Ама нямате. Затова необичаен път ще изберем. Адрес ще ви дам в Пловдив – кръчмата на Тумбата. На булевард „Константин Величков“. Асеновградското шосе. Кръчмата е на къоше и лесно ще я намерите...

Говори Парашкевов като генерал на щабно учение, а ние слушаме, попиваме и само команда чакаме да се разпръснем по своите назначения.

– Така му викат, така го знаят хората – Тумбата – продължава Парашкевов. – Ще го намерите и лично ще му кажете: Костилката ни праща, от килия № 14. Да ви приюти за няколко дни. Само това и никакви обяснения – защо и за какво. Сигурен съм – няма да откаже той. Задължен ми е. И в кръчмата ще чакате. Каракачани ще чакате! Не се чудете – в тях ви е спасението! Едни ако са минали, други ще дойдат. По това време на годината слизат от Стара планина и през Пловдив, Асеновград, Чепеларе и нататък – прехвърлят се в Гърция със стадата си. Михалис, на теб разчитам! – стрелна го с очи Парашкевов, а като чу „Гърция“, приятелят ми се стегна като офицер за специални поръчения. – Каракачаните се гърчечат. За първи братовчеди на гърците се имат. На тая струна ще свириш, Михо! Че сте гърци двамата с Митко, а тук са ви погнали да ви вкарват в казарма. Затова сте побягнали. Ако трябва, на колене ще ги молиш да ви вземат с тях, и пари ще им дадеш. Стойте тук!

Парашкевов бързо излезе от кухнята, тропна врата някъде оттатък и след малко се връща – пари държи в ръката. Банкноти, сгънати на две, и доста – юрукът му пълен. Подава ги на Михалис и аз забелязах, че са чуждестранни пари. Английски лири излязоха.

– И да не вземете всичките да ги дадете на каракачаните – предупреждава ни той. – Двайсет лири стигат за двама ви – да ви преоблекат, да ви хранят и да ви преведат в Гърция. Това е, момчета. Тръгвайте! До разсъмване да сте далеч от града. И никому тук повече не се показвайте! Не забравяйте, че докато не пресечете границата, затворът все ще ви гони по петите. Сбогом и прощавайте! Не исках по тоя начин да се разделим, но... – И отваря вратата, подканя ни да вървим.

Ей така се разпорежи тогава Парашкевов. Точно, кратко, отсечено. Ни едно нещо не остави неясно, че да му задаваме въпроси. И нито дума на утеха, на жалост, на състрадание, да речем. Въобще не попита какво ни е на душите, защото за една нощ от свестни момчета, с родители, дом и близки, за една нощ станахме убийци, скитници и бегълци. Ама какво ще правим в Гърция? Как ще ни посрещнат хората и властите? С какво ще се препитаваме, като свършат парите? Не – това не казва, за това нещо сами да си трошим главите. И защо ти, байно, една картинка рисуваше на живота си, а тя излезе скрита и със съвсем различно съдържание? И защо ме насъскваше още в началото да трепя Станев, защо излъга, че Михалис се е съгласил, като въобще не си говорил с него за убийство, ами само си го молил да остане с теб, докато аз се върна от гарата? И като си имал пари, дори да не са милиони, защо не ги извади да затъкнеш алчната уста на приятеля си, ами ти по-алчен излезе от него и заради тия шибани пари ни въвлече да се зачерним?

Много още въпросчета следваше да му поставим, ама за тях се сетихме късно – на друг акъл и в друго настроение. И невъзможно беше да се сетим, ако си представиш какви бяхме в минутката – объркани и подплашени. Напротив, благодарни бяхме в тая

минутка на Парашкевов, за спасител го имахме, защото и другото беше вярно – умно ни насочи човекът как да бягаме, че и пари ни даде... Ръкувахме се с него и с Калия Дамянова Калева, излязохме и повече никога не ги видяхме.

Чичо Щерю също тръгна с нас. Като стигнахме до файтона, той изведнъж се обърна, сграбчи ме, провеси глава на рамото ми и тежко изхълца. Притисна ме, притисна ме, пък ме тикна настрани, скочи на капрата и така шибна коня с камшика, че животното побягна като жигосано. Изтрополя файтонът, изчезна и чичо, без дума да ми рече за последен съвет.

И поехме с Михалис пътя си. Като наближихме къщата му, питам:

– Няма ли да се обадиш на вашите?

Той помълча минута-две и вика:

– Баща ми ще ме убие.

И се разплака – за пръв път го виждах да реве. Върви и плаче, плаче и върви, а аз си трая, поизостанах дори с две крачки – на воля да се облекчи. И лека-полека – мина му. Града напуснахме по тъмно. Развиделяването ни посрещна чак в Мало Конаре.

Пешком вървахме – къде по шосето, къде през кърищата. Преди обед още стигнахме средата между Пазарджик и Пловдив. На това място, на няколкостотин метра от пътя, има могила и паметник отгоре ѝ. Казват, че тук за последен път се сблъскали турците и руските войски, когато ни освобождавали, и от тая точка нататък Сюлейман паша само бягал. И ние, детски ни още умът, отбихме се да разгледаме паметника. Безлюдно, тихо, запуснато. Носехме си шише с вода, изпили я бяхме и Михалис вика:

– Щом има паметник, и чешмичка са направили. Ще ида да потърся.

– Иди – отвърщам. – Ще те почакам. – И седнах на прегорятата трева.

А беше едно време – райско! Меко, слънчево, въздухът – прозирен, природата притихнала кротко и сладостно: свършила си работата достойно през лятото и се готви за зимен сън. Седя аз на склона на могилата, гледам насреща Родопите на една крачка, наляво мерзелеят пловдивските тепета, а надясно Пазарджик се стопил, изчезнал вече зад хоризонта. И оная мъка, която улови Михалис в движение, мен тук ме настигна. Няма я вече майчицата ти! – изхлипа сърцето ми. – Няма я и няма да я видиш! И такава злоба ме хвана към Парашкевов, такъв гняв – че с две ръце бих го разкъсал. Ако не беше той, викам си, да ме спре, щях поне сбогом да си взема с мама!

Знаеш ли, и в най-искрена скръб подлата човешка природа не дреме, все ще изпълзи до мозъка тя – може би да ти донесе поне малко облекчение. Защо го казвам това? Защото като можех да се простя с мама, а ме беше срам – скрих се зад Парашкевов. А кога остана тя далеч – пак на него струпах вината. Такава беше несъзнателната ми подлост. Ама може би човекът по начало е замислен тъй. Защото ако честно и право поема пред себе си всички свои вини и грехове, и два дена няма да издържи. Сърцето му ще се пръсне! Виж ме на – пак подлост измислих, сега пък човешкият род ми е крив...

Подъл бях, убиец бях, беглец мизерен бях, но душата ми се късаше от мъка. Недостоеен излязох за майчицата си, не заслужавах и тая блага земя край мен да ми разкрива хубостта си, и кръвта не заслужавах на войниците, дето я бяха лели на това място, че уж и аз да бъда свободен... И изведнъж, за един миг почувствах колко съм самичък. Коровата земя под мен, високото небе над главата ми – и аз по средата сам и самотен! Ама защо стана тъй, като не го бях искал?! И една сълза полечка се плъзна покрай носа ми.

Няколко минути трая тая слабост – докато Михалис не ме повика от подножието на могилата. Вдигаше в ръката си пълното шише с вода. Като слязох, не му казах какво съм мислил горе. И ободрени от почивката, пак хванахме пътя за Пловдив...

XIII

Тук май трябва да спра. Дотук свършва тая история. А как се добрахме с Михалис до Гърция и какво правихме там, е друго нещо и отделно иде да се разправя. Ако рече Господ и ако не съм ти омръзнал, може и това да чуеш...

Има обаче една опашка, която е по-добре сега да отрежа. Много години минаха от бягството ни. По много места се пилях. Нито близките ми знаеха къде съм, нито аз смеех да се обадя. Падна коричката от тая рана, само белег остана, който рядко ме наболяваше. Но дойде време, изтече давност за първото мое престъпление, както сам си правех сметката, и други причини имаше – върнах се в България. Най-напред отидох в Пазарджик. Само чичо Щерю беше останал жив. Първо починала мама – три години след като съм изчезнал. Очите си изплакала, рак я покосил. След нея баба Ана, чичо Иван... Иначе родът се беше нароил – двете стринки живи, братовчедките изпоженени, внучета се родили. Отидох на гробището, постоях като бито куче пред маминия гроб, върнах се. У чичо Щерю сложили трапеза за обед, с ракия почнахме. Той едва навдига чашката – остарял, грохнал, смалил се. Обаче всичко помни. И ми разказа, което не знаех.

Трупа на Божидар Станев хвърлили в блатата край Канала. През Пазарджик минава тоя Канал като река, отбивка на Марица трябва да е, а извън града тогава край него се ширеха блата. В тях потопили денка, с камъни го затиснали. И чичо Щерю слухтял, озъртал се – не са ли го извели. Но не, не се чуло такова нещо, не го намерил някой случайно, както Парашкевов предполагаше.

– Пък не е имало и кой да го търси – казвам аз. – Тоя човек имаше присъда в страната, тайно беше влязъл, с подправен паспорт. Нито някой е знаел, че идва, нито, че е слязъл на гарата в Пазарджик...

– Брей! – тухка се чичо. – Да бяхме съобразили – тук щяхте да си останете с гърчето.

Усмихнах се накриво:

– Как ме виждаш, чичо, след оная случка пак да седна на училищния чин? И как щях да изтрая с такъв товар при вас, близките? Между чужди по-лесно се живее, когато...

– Вярно, вярно! – съгласява се чичо. – Ти по-добре си знаеш.

– И още – викам аз, – Парашкевов час по-скоро искаше да се изметем оттук. Много знаехме с Михалис. Да не се изпуснем някъде случайно, та и него да повлечем заедно с нас...

– Ей, чудо стори тоя човек Парашкевов! Чудо стори! – оживи се чичо. – По-харен излезе, отколкото го мислех.

И разправи как три дни след убийството, докато чакал на пиацата, дошло едно момченце и пита:

– Кой е тук бай Щерю файтонджията?

Обадил се чичо.

– Един човек – казва хлапето, – Коста Парашкевов, ме праща. Файтон му трябвал. Моли те да идеш у тях.

Изтръпнал чичо Щерю – сега пък какво ще иска оня, да не би тайната да се е разкрила! Ама нали с едно въже са вързани – тръгнал. Влиза в двора, а там вече го чакат. Ако не знаел обаче къде е отишъл, нямало да познае домакина. Не е оня Парашкевов – опърпаният, обраслият с косми и четина! Нов човек, друга физиономия! Обръснал се, подстригал си посивялата метла, с десет години се подмладил. Издокаран като на сгоде`н циганин брат му! Всичко по него трепти и свети – чичо такъв наконтен човек в Пазарджик не бил виждал. Жената до него, и тя нагласена – хубава като зряла кайсия.

– Нали тъй й беше името? – пита ме чичо.

– Калия, Калия – не кайсия! – засмях се аз.

– Е, все тая – вика чичо и продължи.

Качили се те на файтона с две малки куфарчета в ръце и Парашкевов рекъл:

– Софийския влак ще хващаме, господин Попов. Има време. Не бързайте. Даже ми се ще по главната да минем, през Мехкемето – ей тъй, да се поразходим.

Разбрал чичо желанието на клиента и бавничко го прекарал през пъпа на града. А там винаги хора се шляят, наизлезли и от дюкяните – гледат, чудят се, цъкат пазарджиклии. Половината град го видял. Свалил ги чичо на гарата и повече не ги срещнал. Заминали и не се върнали.

След две недели обаче трябвало да си плати той редовната вноска в банката – по заема за коня и файтона. Отива на гишето, носи парите – лев по лев ги откъснал от залька на децата. А чиновникът пита:

– Ти за какво, господин Попов? Нов заем ли ще теглиш?

– А! – рекъл чичо. – Дай стария да оправим.
– Нищо няма за оправяне – захилил се оня. – Всичко си ни издължил.
– Ама нещо не остана ли? – изумил се чичо Щерю. Половината пари имал още да връща.

– Абе, ти шегуваш ли се с мен или най-важните си работи забравяш? – изгледал го подозрително чиновникът. – Нали пълномощник прати да ти закрие партидата? Коста Парашкевов всичко внесе. – И му подава картоната сам да се увери.

– Да бе! Да бе! – замазал чичо положението. – Рекох, да няма още нещо за доплащане.

А като излязъл вън, ударил се по челото: „Боже! Такъв хаир да направи Коста Парашкевов! Толкоз пари да плати за оная нощ, кога заедно са крили денка в блатата! Господ да го поживи!“

И няколко пъти още чичо повтори:

– Голямо чудо стори Коста Парашкевов! Голямо чудо!

– А с къщата какво стана? – попитах аз.

– До покрива обрасна с бурени – рече чичо. – Бездомните котки се котеха там и прилепи се въдеха. Вампиряса къщата. Ама преди години кметството я гътна. Бардак вдигнаха.

– Какъв бардак?! – не повярвах аз.

– Абе, сега другояче му викат, забравих как, ама пак горе-долу същото – обяснява той. – Съберат се младите да скачат и танцуват, пък накрая се онодят...

Съвсем бе изумял старецът.

Легнах да дремна след обед, а като станах, излязох да се разходя. И право натам се упътих, дето беше къщата на Парашкевов. Нали викат, че убийците ги влече мястото на престъплението. Всичко променено, всичко наоколо съборено, но намерих къде беше. Дискоотека построена сега, малка градинка отстрани и пейчици. Седнах и се замислих. Къде бяха доматите, дето ги срязяхме с Михалис? Къде беше къщата, дето човешко гърло прерязах? А червената слива? Ами дворната врата и пътеката? И какво е станало с Парашкевов и Калия Дамянова Калева? В София ли са спрели или са отлетели нейде по света? Намери ли си той мястото, което да му приляга? И бил ли е щастлив с оная жена, дето толкова я чакаше на това местенце и толкоз мъки бе преживял заради нея? Че и нас тикна да изгорим, ако помислиш, пак заради Калия Дамянова Калева. Парите да запази за нея. Успя ли, изхарчиха ли те здрави и читави откраднатите милиони? И успокои ли Господ душите им?

Взе да се здрачава. Тъпани задумкаха в дискотеката, млади хора заприиждаха. Чуха се смехове отвътре, викове и трополене. А на мен ми стана мъчно, мъчно, очите ми се премрежиха. Да питаш защо. И аз не знам точно – може би за младостта. Че не бях млад вече, та да стана, да вляза при другите и аз да се разрипам. Защото кога му беше времето за танци и младежки веселби, аз като вампир пих от кръвта на дявола и не забравих вкуса ѝ. Тя ме беляза сигурно да се скитам насам-натам и ни дом да свъртя, ни дете да отгледам. Не съм го желал, не съм го избирал, някой мен беше избрал и посочил – такава да е участта ми. А младите вътре подскачаха и се радваха над пролятата от мене кръв, без да знаят за нея и без да искат да знаят. И за това ми беше мъчно. Че съм забравен и съвсем ще ме забравят. И кой знае – не ти ли разправям всичко на теб, пак забравата да избягна. Макар че – какво да помниш за мен? Нищо не си струва. Може би само едно – че и аз душа носех... Но такъв е светът. Все се гевезим ние със своето над чужди гробове или ако не е точно над гробовете – над чужди съдби, дето са прошумолели и отминали...

Втора част
Гръцки възел

I

Караш ме да разправя нататък как с Михалис стигнахме Пловдив и що сторихме после. Ама мен умът ми е съвсем на друго място. Откак пак почна изстреблението в Косово, само за него мисля. Мисля и треперя. Аз телевизия много-много не гледам, но от месец време, щом дават новини, пускам ги. И търся, вирам се да позная я село

някое, я долина, я рътлини наоколо й. Ама не, не откривам познато нещо, а и как да помня земните очертания, като само два дни бях по тия места. Две денчета, пък сякаш два века състариха сърцето ми тогаз.

А и тия, дето снимат, не показват изглед на цяло село, най-малко – природните хубости. Изгорена къща ще се види, друга – съборена, разграбена. И човешки лица – да ги боднеш, жлъчка и отрова ще пуснат. Питат едного от едната страна, втори – от втората и хората отговарят – кой от скръб съсипан и плач му къса червата, кой скърца със зъби и от злоба се тресе. „Ово е Сърбия!“ – викат едните. „Тук сме родени. Наше е това място!“ – отвръщат другите. Ето това познавам, това съм виждал и чувал – лицата и думите. Сякаш някогашните мъртъвци са разбутали спечената пръст на отъпканите си общи гробове и са излезли на бял свят същите. Същата ярост им криви чертите, както ги кривеше на приятеля ми Небойша, същата мъка им замъгля погледа. А картинките бързо се сменят на телевизора и докато разгледам някой човек с отслабналите си зъркели, втори дадат, трети, четвърти...

Обърквам се, смесват се в главата ми ликове и приказки, но вярвай, два-три пъти ми се стори, че наистина видях старите си другари и противници. Внуци техни ли са новите хора, та са им одрали кожата, омразата ли ни изравнява всичките – не знам, или по нашите балкански земи живите измъкват мъртвите от гробовете, че да се бият редом с тях, а мъртъвците теглят потомците към същата своя мръсна смърт. Така ми се виждат сега живи и мъртви в Косово – сплетени в едно кълбо от омраза и болка, и себе си също различавам в това кълбо. Спотайвам се гузно пред телевизора – хем жив тук, хем мъртъв оттатък, гледам, мисля и току лявата ми ръка се разтрепери – трепери, трепери, с воля не мога я спра, както се разтрепери някога от тежката карабина, след престрелката ни с албанците...

Не ме питай сега как се набутах в оная каша и дали съм окървавен до лактите или до шията. Моите грехове чет нямат, ама само пред Бога ще отговарям. Не съм намерил на земята поп да се изповядам, пък ти даже и поп не си. Затуй мирувай! За друго ми е думата. Ще кажеш сега – сърбите са виновни. Сърбите потискат шиптърите там, гонят ги, пречат им, тяхна е властта. Нали наскоро сърбите подпалиха и Босна, делиха се, клаха се с бошняци и хървати, до корен се прочистваха и дете в майка разплакаха. Тия думи ще чуеш от Европа и от Америка, те наказаха сърбите и пак ще ги накажат като че ли са най-зли и кръвожадни. Ама не е така, ама не е вярно! Не са лош народ те, ами са много харен – и с една йота не отстъпва сърбинът на ония, дето го наказват. Сърбите може да не обичаш, но не може да не уважаващ. Знаят да се веселят юнашки те, ама знаят и юнашки да мрат за свободата си. Храбри са, отворени са, кадърни са за работа. Своята кръв не жалят, вярно е – и чуждата не жалят...

Виж ме ти какво заприказвах, дето най го мразя – в един куп да слагам всички хора. Между сърбите има всякакви, както всякакви люде има между останалите народи. Затуй не обичам някой да приказва на едро: сърбите са такива, па французите – инакви, па германците – еди-какви си. Това са разсъждения за децата в отделенията, да си чешат езиците. Подведох се, признавам, защото като има бой и озлобление, човек се пита: кой е виновен? Кажи ми кой какъв е, че да разбере в кого е грешката. И ето че сега сърбинът излезе на топа на устата. Но като казвам за него добро, не мисли, че албанеца упреквам в Косово. Диви били албанците, бесни били, въобще не се поддавали на опитомяване. Това пък от сърбите може да чуеш. И то не е вярно, и то е клевета! Албанецът е твърд като камък и като камък тежи думата му, като я изрече. Много важно е за мен това нещо, защото на Балканите доста празни приказки се плещят, а насреща им – дела мънички. Горд е албанецът, верен е, върже ли приятелство, в огъня ще бръкне заради теб...

Ако махна с ръка и спра до тук, твърде мила картинка излиза. Розова и сладичка. Никой не е виновен – и тия са добри, и ония са добри. И тия имат право, и ония имат право. Случайно, да речем, са се счепкали... Пък картинката хич не е миличка, а е грозна и кървава.

Да беше само Косово обаче, с мед да го намажеш и преглътнеш. А то където бутнеш по нашите земи, все ще намериш по едно Косово да смърди и тлее. Всеки с всекиго делба има недовършена. Турци, гърци, българи, румънци и сърби, че новите македонци, че албанците, хърватите и словенците – всеки обида таи, всеки измамен се има и ошетен, и държи за зор-заман по едно ножле в пазвата си. Пък случи ли се нейде да се смесим повечко, всички стари дертове на това място се изсипят, вражди

незабравени, рани незатворени – не се търпим, мразим се и се гоним, прочистваме се и се изселваме, нали и моя род са го изчистили от земята му гръцките власти. Ей това ме мъчи, ей за това мисля, като слушам сега за Косово. Защо е тъй, защо не се помиряваме, защо не можем да се спогодим на това райско място, дето Господ напразно ни е дал?

Ще кажеш, и другаде стават подобни работи. Да оставим племената из новите африкански държави, ирландците да вземем. От една майка семе, вековни британски поданици, поколения наред приучени на ред и благоприличие, ама част католици, част протестанти и не се траят за нищо на света. Бият се, трепят се, бомби под път и над път си залагат. Гледаш ги – достопочтени хора, шлифовани граждани, пък излезли и като хъшлаци мятат камъни навън, не дават на ония от другата махала да им минат по улицата. Диващина първостепенна! Надминават балканската! Ни кралската войска може да ги помири, ни печената английска дипломация...

Но не ща аз да бърникам в островитянските бунища, както те са свикнали да се мешат навсякъде по света – стигат ми тукашните ядове. А че другаде имало зло като нашето, не ми успокоява душата. Питам се, защо и как се е пръкнала балканската ни проклетия и знам, че не съм ни първият, ни последният, дето си задава такива въпроси. Едни викат: много племена и вери са се омесили по тия земи, оттук значи нетърпимост се ражда и прочие. Че са много – много са, истина е, но толкоз ли сме различни, холан, че един друг да си изпиваме кръвчицата? Не е това, не е така – късичко е това обяснение и не покрива причината напълно.

Други казват: Европа е виновна и Великите сили. Кога се е разкапвала Турската империя, пък и след туй – след големите две войни, те са кроили границите на балканските държави, както им е изгодно и както им скимне. Рязали са населението като баница, без да ги е еня на кой народ къде му е древното живелище и по тоя начин са поселили раздори между нас за хиляда години напред. А от тия раздори пак Европа си пълни гушата – уж като наша съдница и умиротворителка. Много вярно нещо има в това заключение. Ей тъй – на цигарена кутия, докато си пият кафето, са чертали нашите граници, пазарили са се коя област къде да иде, прехвърляли са ни, заменяли са ни, кастрили са ни с голяма секира – а ние тук дребнички, слабосилни, във вражди помежду си затънали, не сме могли и гък да кажем. Ама не е и това, мисля, цялата истина. Не мога да река с чисто сърце: Великите сили да ни берат греха. Техният грях си е техен и тежък, но той не може скри нашия грях. А за този наш грях няма кой друг да се покае, няма кой да го изкупи и да го стъпче в нозе освен ние самите. Но кога ще стане това и как – умът ми не го съзира.

Виж, някои дават съвети как да се укротим всички балканци, враговете да се прегърнат, душманите да се разцелуват и всички да живеем в мир и спокойствие. Високи и светли умове, дето летят над облаците, са бленували за федерация и в нея всички народи и вери да са равни и еднакво почитани. Но не – къде ти Европа и Русия ще дадат голяма държава да се струпа тук. Фитили ще палят, взаимно ще ни насъскват, масло ще сипват в огъня, докато се уловим за гушите. И пак не е само в тях вината, а в нашия си ум, защото не за сбор, а за делитба и раздор е бил той натъкмен. Всеки е дърпал чергицата към себе си и не се е намерил конец да съшие парцаливите наши черги в един голям шатър – де да знаеш, можеше да ни прикрие той от виелици и градушки.

И комунистите имаха рецепта за балканско успокоение. А рецептата им се знае на тях – един лек стои вписан в нея за всякакви болести. Като победи комунизмът, демек, всяко нещо ще изцелим – нациите ще изчезнат, границите ще се заличат, религиите ще ги ликвидираме и ще създадем ново комунистическо племе. Няма да има за какво да се дърлят хората вече, народите ще ги подредим еднакви под конец, ще се трудят те за благото на обществото, само в партията на комунистите ще вярват и в нейните вождове, пък рече ли някой да кръкне, ще му се смачка фасонът.

Да, ама това бълнуване излезе ялово, както ялов излезе целият комунизъм. Всичко обещавахе да надвие той по своята рецепта – раздори, неправди и нещастия, само смъртта не казвахе как ще победи. И не само не се канеше да я побеждава, ами я беше взел за първа съюзница и кой не му вървеше по гайдата, нея прашаше да го вразумява. А убеждаването на смъртта знаеш какво е – само едно. И вместо правда и свобода за човека, насилие и лъжа посея той по всичките бразди. Пък националните и верски раздори не само не премахна, ами по още един запъртък снесе там, дето открай

си вонеше. Виж Русия и Чечения, виж някогашна Югославия, виж нашето прекръщаване на турците...

Чета оня ден в един вестник – друг, днешен умник, разсъждава пак по повод Косово. Когато империи са владели Балканския полуостров, вика той, по-малко етнически напрежения е имало. За Византия намеква и за Османската държава. Живели са си, според него, на рахат народите тогава, занаяти развивали, търговия въртели, щъкали насам-натам из обширната империя и ни някой от тях е имал претенции за територии, нито са му давали да има. С една дума, намеква, че няма да е зле пак някоя империя да се намери, та да ни свие сармите. Абе, главо, думам си, докато чета, не си ли чувал как империите са загладжвали с ятаган националните претенции на тоя и оня? И не се ли сещаш, че тъкмо тия национални претенции са проявили отвътре империите като червей зелка?

Идва ми наум една приказка, като виц се разправяше преди години. Казал някой си съветник на Брежнев: „Леонид Илич, внимавай с българите! Който се е свързал с тях, добро не е видял, все е погинал. Византийците им се бъркаха в държавата – улетя Византия. Турците ги държаха уж вързани в пазвата си – ама срутиха царството им. С германците се съюзиха в двете войни – яде бой Германия два пъти. Внимавай значи, като се сприятеляваш с българите – да не би да затрият те и съветското ни государство!“ Смеехме се ние и не му вярвахме на тоя виц, пък той взе, че се сбъдна. Вярно, на пръв поглед не личи баш българите да са попилели социалистическата империя, ама знаеш ли къде гризе червеят и какво скришом прогризва.

Несправедливо е обаче тая приказка да се прикачва само на българина. На всички балканци приляга тя като китка на мома. И към другите империи още една може да се прибави – Австро-Унгарската, дето пак тъй наречените национални претенции на Балканите я загробиха. Затова ми се ще да река на споменатия наш умник: не е лекарство империята за нашите претенции и раздори, по-жилави са те от всякакви империи – катурват ги, със земята ги изравняват, съюзи развалят, приятелства зачернят и както и да ги мачка противната страна, пак избуяват някой ден.

Но недей чака и аз на свой ред да ти предпиша рецепта за балканско побратимяване. Въртя се на едно място като долапчийски кон и като че по змия стъпям, дето си е глътнала опашката. Кое е причина, кое е последица в нашите оплетени разправи е трудно да се различи. И не мога сам да се докопам до корена на враждите, до хранителя на общия ни грях, па да викна на хората – ето го, вижте го началото на отровното растение. Грабвайте мотиките, копайте, ровете го от добрата ни почва, че да го изтръгнем и хвърлим зад гърбовете си. А той сигурно и един не е тоя корен, а е цяло коренище, повлякло се след нас още от древни времена. Старо коренище, жилаво и разклонено, пуснало брадища като атонските калугери.

Аз мога да свидетелствам само за едно коренче от голямото коренище, и то не да умуваме двамата с теб за едрите неща от историята, ами да ти разкажа за един човек, който със сърцето си хранеше това коренче, гордееше се с него, показваше го всекому и на мен също го разкри с голямо наслаждение. Ще кажеш: брей, намерил си лошия човек! Видял си подбудителя на кавгите, злия сеяч на омразите! Няма такова нещо, много грешиш. На доста хора съм ял и меда, и жилото, но май не съм срещал по-добра душа от дядо Аргирис. Милостив, винаги благо усмихнат, състрадателен, на нравката път прави. Сам беше беден като църковна мишка, но три маслинки да има, двете на теб ще даде... И не знам къде още щяхме да се скитаме с Михалис, ако не попаднахме случайно в Пирея у Аргирис Киру.

Няма как – за да стигна до неговото кафененце, трябва да се върна назад, до могилата с паметника между Пазарджик и Пловдив, дето спряхме да починем с Михалис, а аз скритом пророних две сълзи и така се разделих завинаги с майка и дом...

II

Пловдив стигнахме на мръкване и доста се полутахме, докато намерим кръчмата на Тумбата. Излезе, че е в другия край на града, оттатък Сточна гара и като влязохме вътре, заварихме я в най-пиянския час. Воня на мастика и вкиснало вино, гълчава и пушилка, посетителите – опърпани, струпали се край масите като гниди на

кирлива яка. И макар да имаше много народ, мъжът зад тезгяха ни хвана с поглед още на вратата. Лице бузесто и червено като панджар*, под носа оставил черен фъндък за мустаци, гледа ни въпросително и бузите му мърдат, дъвче нещо. Приближихме право при него и викам:

[* Червено цвекло.]

— Извинявайте. Търсим един човек — Тумбата.

— Че не ме ли знаете? — попита мъжът и както плаknеше чаши в един леген, тръсна ръка, бръкна в чиния до него и лапна нещо за мезе.

— Не сме от тук — рекох. — Костилката ни праща. С молба да ни приютите за ден-два.

Тоя път човекът ни огледа доста недоброжелателно и може би забеляза как зарових очи в чинията му, защото каза:

— Сигурно сте и гладни, а? Я седнете там.

Посочил ни беше едно кьоше до тезгяха с малка маса и два-три стола. Седнахме, запалихме по цигара и след малко Тумбата идва — тропна пред нас паница с варено месо, хляб, хвърли две вилици.

— Че отде да знам аз някаква си костилка и че точно тя ви праща — троснато рече той.

Изтръпнах — ами ако тоя чук ни духне под опашката, къде ще се дяваме?

— От килия № 14 — допълних аз паролата. — Коста Парашкевов. Банковия чиновник.

— Сега! Сега! — кресна кръчмарят към някого от клиентите, докато се колебаеше какво да ни прави. — А след ден-два какви ще ги дъвчете? — обърна се пак към нас.

— С каракачаните имаме работа — обади се Михалис. — Нали покрай тая кръчма минават?

— О-па! — оригна се здраво мъжът над главите ни. — До там значи сте я докарали...

Каза го, сякаш му бяхме признали какво сме сторили и защо каракачаните ще чакаме. Но от тоя момент поомекна малко към нас и даже със закачка рече:

— Вино пиете ли или мляко да ви подиря?

Тръгна Тумбата из кръчмата да се оправя с пианиците и по едно време носи две канички вино.

— Каракачани не познавам — вика — и хич не ме занимавайте. Кой минава по шосето не гледам, аз си гледам заведението. Ама ако питате за работа, трябват ми две момчета. За жълвите. За тях мога ви взе. И надница ще ви плащам плюс ядене, пиене и постеля. Ще спите отзад в стаичката, под масата.

Отдъхнахме си. Иначе ясно е, човекът си връзва гащите — ако стане нещо с нас и ни заловят, да не излезе, че той ни е бил ятакът и ни е свързал с каракачаните. Не попитахме защо точно под масата ще спим, ама веднага се сетих какво имаше в паницата, дето вече я бяхме изпразнили с Михалис. Жълви Тумбата викаше на костенурките и костенурче месо ядохме. Не бях кусвал такова нещо и приемливо ми се стори, пък като чух какво е, натежа ми в стомаха. Ама моят стомах кучешки тогава — всичко смилал и за още пита. Де да бях знал що костенурки ще изям тия дни...

— Ха` глътнете си виното — подкани ни кръчмарят, — па да си разчистите оттатък място за спане.

Изпихме ние каничките, запали фенер Тумбата, защото в спалнята ни електричество нямаше. Тя беше всъщност барачка, лепната за задния вход на кръчмата, най-много три на три метра. Като влязохме, няма къде да стъпиш — затрупана с костенурчи коруби кажи-речи до тавана. Взехме да ги изхвърляме в някакъв тъмен двор — лиги се поточиха по ръцете ни, мръсотии, добре, че вън имаше помпа да се измием с Михалис.

Като поразчистихме барачката, видя й се обзавеждането. Единият край зает от голям казан, дълъг като корито и с огнище под него, в другия — обкована маса с ламарина и улей отстрани. Та къде да легнеш другаде освен под масата. Сметохме, забърсахме, хвърли ни Тумбата черги и парцали, устройохме си леговище. И щом положих глава, заспах като заклан — утрепали се бяхме от път пеша. Но само нея нощ беше тъй...

Сутринта кръчмарят не ни остави да се излежаваме.

— Хайде — вика, — че ще дойде каруцата. Елате да закусите.

Каква закуска – същите костенурчи мръвки, останали от вечерта. Аз пак похапнах, ама Михалис разбута само из чинията и със сух хлебец си подложи.

Пристигна каруцата – голяма, с ритли, натоварихме корубите до върха, едва се сместихме с приятеля ми при талигаджията. Подкара той по едни прашни пътища надолу към Марица – гледаме: и други коли карат празни коруби нататък. Край реката диво гробище станало, кокалени грамади, ровят се из тях цигани и подбират – гребени ще правят и други джунджурии, че да ги продават из страната. Снабдяваше тогава Пловдив с гребени цяла България, повече от фабрика ги произвеждаше. И половината свят можеше да срещем все с костенурчи материал от пловдивските кръчми.

Оттам – хайде пак обратно на Сточна гара. Тук вече ми се взе умът. Между линиите имаше широки празни места и по тях натрупани планини костенурки, два боя високи и наслагани на пресечени пирамиди, както редяха начуканите камъни по шосетата преди да се яви асфалтът. И тия жълто-черни планини шават, мърдат, живо месо, дето само чака да го купят и изядат.

Абе, откъде се взе толкова костенурка? – плеснах се по челото. Как откъде – от Средногорието, от Източните Родопи, цели банди пловдивски върлуват по чукарите и влачат, мъкнат към града. Вземаха се с каруци – всяка кръчма изпратила своя, а продавачите, същи кърски разбойници, бележат на книжка алъш-вериша, пък после ще си оправят сметките. Натоварихме нашата – осигурихме мезе на Тумбата за вечерта. Хиляда оки вино ще се изпие с него.

Известно ти е сигурно, че край Пловдив има няколко български села, но с католишка вяра, три-четири века откакто са я приели. В самия град се разполагаше католишка махала – и хубава църква имат. Та може би, мисля си, покрай мисионерите-италианци тия хора са се приучили жаби и костенурки да ядат. А заедно с католиците опитали и местните православни – харесало им.

Че като се почнало – безплатно месо ти дава природата. Край Пловдив жаба и костенурка да не се родиш. Намират те безпогрешно, смъкват ти кожицата или корубата и мигом те изядат. По други български краища да речеш, че жаба се яде – у-у-у, ще те бият. Гнус ги е хората да погледнат жаба, камо ли в уста да я сложат. А пловдивчанинът обратно – мре за препържени жабешки бутчета и само като му споменеш, почва да си преглъща слюнката. Водни пъдпъдъци ги нарича. Но всичко опоска тая пушина пловдивска – костенурка за дамазлък не остави. И жабите са на привършване. Забелязах аз тогава обаче, че населението не купува костенурки на дребно, по къщите не се приготвяват. Ако искаш с костенурче да се облажиш, в кръчма трябва да идеш, такива като Тумбата са им майсторите...

Върнахме се ние, наслагахме мезето в кошове.

– Ще ги миете – извади маркуч Тумбата. – Хайде, не се туткайте, че ще ги колим.

Почнахме работа, но все поглеждаме към пътя – не се ли задават овце някакви и каракачани. По едно време Михалис пита:

– Абе, Мите, как се коли това животно? То ни глава, ни нога му се показва. Да не би пък с чук да ги разбиват?

– Ще видим – викам и нещо предварително ми се свива под лъжичката.

Измихмех ги, завлякохмех един кош в барачката, до тенекиената маса.

– Дай да ви покажа – нарежда Тумбата. – Ще им режете главите и ще ги нареждате в казана, че доста има да врат.

Знаеш какво прави костенурката, като усети враг – гуши глава в черупката, прибира си крачетата. Това ѝ е цялата защита, ама ѝ стига пред обикновения звяр. Не обаче и пред човешкия. Извади една кука Тумбата, бръкна, закачи с острия връх главицата, измъкна я навън. И прерязва шията.

– Ей тъй – обяснява. – Единият от вас с куката, другият с ножа – и дръжте с ръка черупката на жълвата, по-лесно ще измичате главата. Я дай да ви видя! – И ми подава ножа.

Потекла бе кръв гъста и черна – не съм виждал такава у друга твар. Плисна по ламарината, събра се в струйка и кап, кап – закапа от улея в една кофа.

Сърцето ми се забави, после хлопна силно и усетих, че прежълтявам.

– Не мога – викам. – Прилошава ми от кръв.

– Какво? Не можеш? – захили се бузестият. – Па къде Костилката е намерил да ми праща такава госпоица! Ти чувал ли си колко е полезна тая кръв? Охтичави я пият,

къпави я пият – всички ги вдига на нозе. И на патката помага. Да знаех как да я запазя от вмирисване, търговия щях да въртя с нея, ей! Пари щях да натрупам! Я виж! Тумбата подложи ръка под улея и събра пет-шест капки. Олиза шепата си с морав език и джуките му се окървавиха.

– Де, опитай, де! – подкани ме той.

Не отговорих и не знам как съм гледал, но кръчмарят изведнъж побесня.

– Ти какъв се мислиш бе?! – разкряска се той. – Мурафети ще ми продаваш! Я не се офлянквай, че няма тебе да чакам! Като те шамаросам веднъж, ще видиш прилошаване. Ако не щете да работите, вдигайте си дърмите! Одма! – И в потвърждение, че заканата му е сериозна, Тумбата скрита навитите черги под масата.

Погледнахме се с Михалис – къде да ходим?

– Давай, Мите – тихо ми рече той и сербез-сербез се опули на мъжа: – Ти, байно, снощи не ни отговори: оттук ли минават каракачаните!

– Че оттук, къде другаде! – обидено изпуктя Тумбата. – Като напълните казана, дървата са на двора. Викнете ме да запалим огъня. – И се бухна във вратата към кръчмата.

Почнахме двамата. Михалис забие куката в главата, аз прережа шията. Михалис забие куката в главата, аз прережа шията. Сто ли, двеста ли костенурки заклахме до обяд. Обръгнахме уж. Идва по някое време Тумбата да ни нагледа.

– Можело значи, а? – омекнал вече. – Измийте се, та да хапнем оттатък.

Сядаме на масата, а той пак костенурки носи. Подбрал повечко яйца – то яйцата й са най-хубавото на костенурката.

– А, не! – върти глава Михалис. – Ти друго нямаш ли за ядене?

– Нямам – отвърща кръчмарят. – Това ми е само гозбата. Тук не е Париж, а Кючук Париж. Аз всеки ден саде` жълви ям и виж какъв съм кръвен – сочи той напращелите си бузи.

– Ще мръднем нещо друго да си купим – каза Михалис.

– Вие си знаете. Мърдайте, ама глей да не се намърдате на някой стражар в ръчичките.

– Не ни мисли – прави се на куражлия приятелят ми. – Само че... такова... ще имаш ли да ни развалиш?

– Да ви разваля ли? Едри каймета носите! Че вие сте били богаташи бе – подигра се Тумбата.

– Не сме, ама така се случи – рече Михалис и взе да си бърка по джобовите.

Тук бръкне, там пипне, не му се ще всичките пари да вади, докато най-сетне измъкна пет лири. Като ги видя, кръчмарят хвърли вилицата и отиде до тезгяха за очила.

– Да не са фалшиви, ей! – рече той след обстойно проучване.

– Не са! Иди да провериш в банка – отвърна нахакано Михалис, но и леко трепна. За пръв път си помислихме двамата в тоя миг, че Парашкевов може да ни е дал фалшиви лири. То всичко негово излезе измамно, защо пък парите му да са истински. Но не беше така, напразно го заподозряхме човека. До грош ги изхарчихме сетне тия лири и нийде не се показва да са фалшиви.

– В коя банка да ида, на Костилката ли? – насмешлив човек беше Тумбата. Помая се, почуди се, пък се реши: – Лондонския курс не го знам – вика, – ще ви ги обменя по филибелийския.

Отвори чекмеджето и не ни измами много, защото друго планче му беше хрумнало.

Взехме си тогава по една баничка от млекарницата наблизко. Вечерта, като си тръгна и последният пиянгур, развихме чергите, мушнахме се под масата. Тоя ден бях каталясал от работа и бързо се унесох, но май много не съм спал. Присъни ми се сън страшен и противен. Лежа по гръб, но ми тежко, задъхвам се и както барам с ръце, усещам нещо твърдо над себе си. Опипвам, гледам и изведнъж разбирам, че гигантска костенурка се е проснала върху мен – притиска ме с гръдната си кост от нозете до брадата. Измъкнала змийската си глава от черупката и преживя като крава. Не ме поглежда, но от устата й капе кръв върху ми, облива ме, задавя ме и ме задушава, а аз не знам дали от друга жертва на костенурката е тая кръв, или и моя се е проляла, и мен ме е захапала. Не ме боли, а само въздух не ми достига, ще ми смачка дробовите – от зор заритах с крака, забутах я и ето че взех да я отлепям от себе си, издигам я, издигам я, на длан я държа вече – смалило се е страшилището, на

обикновена костенурка е станало, маха с четирите си крака безпомощно във въздуха. И както я гледам на една ръка от мен, дръпнах се като попарен – на паяк се превърнала костенурката, само тънката люспеста шия на паяка си е пак костенурча – кръгла главица се крепи на нея, гола като яйце, като с бръснач избръсната, очи се различават, нос човешки, черти познати сякаш, виждани от мен...

Изкрещях ужасен и сам се събудих от вика си. Михалис спи непробудно. Бутнах го: „Михо! Михо!“ – тъй се бях изплашил, че човешки глас исках да чуя. Изсумтя той и се обърна настрани. Не бяхме спали заедно с него и не знаех, че такъв тежък сън има. С топ не можеш го събуди. Сръгах го пак в гърба – напразно. И го оставих, размислих се. Сън вече не ме лови. От оня ден насам всичко взех да си представям едно по едно. Чакането на гарата, гълъба, нощните гости и циците на Калия, шептенето на Парашкевов в мазето и разправията, убийството с всичките му подробности, чичо Щерю с файтона, пристигането ни в Пловдив, предишния ден с коленето на костенурките.

И все по-тежко ми става, и все по-не мога се търпя, наврян в тъмната дупка. Казах ти, че масата бе облицована с ламарина, ама през шевовете прониква кръв и дървото цялото прогизнало. Вонни на леш и влечуго навсякъде, пещта под казана неизстинала и от жегата не се седи, ако вдигна глава, ще я тресна в ниския таван на масата – тясно, душно и жежко, сякаш жив се бях набутал в ада. Защо стана тъй? Защо?

А мозъкът ми не спира да реди шарени картинки и като се залови за една, като взе да я нищи с милиардите си клетчици – не ще и не ще да я остави. И изведнъж видях и разбра нещо, дето цял ден смътно го долавях с кожата си. Ами че двамата с Михалис вършихме с костенурките същото, дето вече го бяхме сторили с Божидар Станев! Той с куката в главата, аз с острието през гърлото. Той с куката в главата, аз с острието през гърлото...

Разтреперих се от страх, казвам ти, както друг път не бях треперил, дори над трупа на Станев. Взех Господ да ни наказва, рекох си. Два дни само ни остави на спокойствие и почна наказанието. Душите ще ни извади! Дотам ни докара значи, че сме принудени да повтаряме онова, от което бягаме. Стоици пъти днес, утре още толкова и кой знае колко ще стоим в чистилището на Тумбата. Едното уж дребно нещо, уж безсловесна твар обезглавяваме, а като увеличиш малко картинката, подобни движения вършим и подобна кръв проливаме като при едрото. И дълбоко нейде, в сърцевината си двете се препокриват. Тъй е решил Господ да ни мъчи за начало, викам си: в хиляда ситни късчета да се оглежда големият наш грях – и все да ни е пред очите, и все в него да затъваме.

Взех да се моля на Бога. Ама душата ми дива, груба – не знае как и прошка да поиска. Вярно, предавах ни вероучение, неведнъж и в църква са ме водили, наизустил бях една молитва. „Отче наш, който си на небето, да се свети името ти, да бъде царството ти...“ И тъй нататък. Но тя е, мисля, молитва за праведни хора, дето сутрин я казват за всеки случай, все едно обеща на ухото си закачат. А беше ли въобще измислена молитва за такъв като мен – убиеца и черния грешник? Имаше ли подредени думи, с които да обясня на Бога как стана всичко и че не съм толкоз лош, както излезе, нека Господ малко доверие ми отпусне и да спре наказанието засега... Не знам, на мен такива думи не ми идеха и аз повтарях едно: „Господи, Света Богородице, Исусе Христе! Простете ми, смилете се! Господи, Света Богородице, Исусе Христе! Простете ми, смилете се!“ Двайсет, трийсет, сто пъти може би изрекох това наум във вонящия мрак на бараката. Ама вярвам, че ако Бог рече да те разбере, и тия думи са му достатъчни.

Не ми разправяй ти на мен, че Господ така не наказвал, ами другояче. Че откъде пък ще знаеш Божиите навици?! Аз смятам, че са неизповедими пътищата на неговото наказание и нищо не значи туй, че най-големите грешници, дето са поругали името му и цели народи са затрили, не се е видяло да бъдат наказани пред всички, за поука. Те си знаят само и Бог знае! Не ти говоря освен това за големия Божий гняв и за великото наше изкупление, когато душите ни ще се явят голи пред него. Думата ми сега е за по-малките Божии сръдни и леките шамарчета. А на нас с Михалис тогава и шамар не ни удари, ами само ни подръпна ушите. Вярвай ми – и такова наказание налага Господ. Виждал съм пет-шест случая и като свидетел, и като потърпевш, когато Бог те чукне с пръст в минутата след греха. И така го стори, че и най-тъпият да

разбере какво точно си е получил. Няма да те занимавам с тях – да не се отклонявам.

Викаш, не Бог, а Парашкевов ни изпратил в оная дупка на Асеновградското шосе, дето се лееше костенурча кръв. И че не висши сили са се бъркали, а съвестта ме е загризала. Едно по едно ще ти отговоря. Признавам си, не проумявам дали Господ ни наказва, като ни отведе при Тумбата, или по-скоро, като ми бръкна в мозъка и ми посочи нещо, което иначе можеше да не забележа. И по този начин да не забравям греха си, да не си въобразявам, че като бягам от възмездиято с краката си, и душата съм изчистил. Те` това сигурно е съвестта. Отвори си тогава тя едното око при мен и после пак го затвори.

Казах ти веднъж преди, че страх, срам и съвест са най-важните неща в природата и че първото е за животните, второто – за грешните хора, а третото – за светците. Само че аз светеца си го представям не като калугер в манастир примерно или постник сред пустинята. Светецът за мен е човек като нас, само дето достойно си връща даровете, получени от Бога. Бог влага във всяка душа ум, чувства, жизнена сила, воля и добро – и гледа какво ще стане. Повечето хора попиляваме тия дарове, затриваме ги, изхабяваме ги. Някои – всичките, някои – почти всичките. Ама срещат се и човеци, дето запазват Божието даруване, развиват го и го умножават. И като ги гледа Господ, познава себе си в тях и не се отчайва съвсем, че е създал рода човешки. А между тия дарове, мисля си, много скъпа за Бог е съвестта. Бди той над нея. И ако у някого вземе да задрямва, бодне я Бог с остена си да я стресне и освести.

Както и да е – сега, на стари години, подкачам да говоря тия работи. А тогава под масата вярвах, че Господ е започнал да ме наказва, от страх треперех в началото и като дивак с две постни думи се молах да ме пожали. Но не мисли, че Бог ми помилва душата и ме направи по-благ. Докато се молах, взех да мисля и друго. Абе, викам си, аз ли съм най-калпавият? Защо ще ме наказва? Какво да правех – да бях оставил онова прасе да ме скопи ли? И как да му отвърнеш на такъв освен да му прережеш гърлото? Защо да съм виновен? Та оня пръв почна. И какво са ми криви костенурките! Борят се значи в мен дяволът и Богът, а аз самият злобея, яд ме души към всички намесени в случката, към Всевишния, към Света Богородица даже – защо ми трупнаха такава беля и ме белязаха несправедливо!

И както бях наострен от горчилка и озлобление, чувам – вратата откъм кръчмата предпазливо се отваря. Зрак мижав влиза от мръсното прозорче, шляпна бос крак, стиска си някой дъх – разбрах аз, че Тумбата се прокрадва към нас. Замрях – правя се на заспал. Абе, защо се е върнал, питам се? Кръчмарят живееше другаде и снощи заключи, тръгна си. За какво пак е пристигнал? А през това време усещам, че той клекна до нас и навря глава под масата. Пипа, бара, пъхна ръка под завивката и повече откъм Михалис шари. Сетих се аз, че за парите тършува. Няма да е дошъл да ни завива, я – да не се простудим. И както бях отметнал чергата заради горещината, свих крак в тъмното, па като дзипнах – случи се точно в носа да го уцеля с голата си пета.

– Ух! – сдържано изгруктя мъжът и като скочи, още по-зле си халоса тила в ламаринената обшивка.

– Кой е бе? Кой е?! – престорвам сънен глас аз и викам: – Ти ли се бе, майсторе? Стори ми се – крадец е влязъл, пък той чорбаджията бил! Прощавай...

Без да ми отвърне, Тумбата се джасна във вратата и влезе оттатък. Чувам го, че взе да дъдне:

– Ах, пичове недни! Ах, копелета недоносени! Обрали сте Костилката, сега мен сте дошли да изтръскате! Утре ще ви измета!

А аз лежа хладен и спокоен, все едно бълха от ревера си съм изтръскал. Безразлично ми стана ще ме наказва ли Бог или ще се откаже. Ама няма начин, викам си примирен, като е почнал, нека ме мандрагосва. Не съм аз за помилване. Хем го моля да ми прости, че човек съм убил, хем веднага на втори налитам. Не съм стока! Няма да се оправя! А Михалис спи като младенец – нищо не разбра от разправията с кръчмаря. Покрай него, докато разсъждавах унило за себе си, на разсъмване неусетно съм заспал...

На сутринта обаче Тумбата ни кряка, нито ни гони, мълчи кисело и яде варена костенурка заедно с нас. Опомнил се значи, че вината е негова. А носът му подут и син като патладжан.

– Какво ти е бе, Тумба? – пита го Михалис. – Да не си се сбил случайно?

Аз се правя на разсеян и гледам настрана.

– Снощи направих главата – фъфли Тумбата с пълна уста – и като станах да пикая, фраснах се в една стена...

– Ей! Че много лошо си се ударил! – съжалява го Михалис.

Щом останахме насаме, разправям на приятеля ми истината. И го гълча, че спи като пън – ако не съм аз значи да вардя, досега да са ни забърсали лирите.

– А! – потрива ръце Михалис. – У мен пари не могат се намери. Гол да ме съблече Тумбата, с пръст в устата ще остане.

– Че къде са? – чудя се аз.

– В нужника съм ги скрил. Вчера още усетих какво се кани той приятел. Много сте крадливи българите – обяснява ми като на глупак и взе лично да ме застъпва: – Ама и ти, Мите, все с ритници се оправяш. Че и аз покрай теб отнасям някое текме. То ако с ритници ставаше всичко, магарето да е цар на света.

Криво ми стана. Разбрах накъде бие. Кой знае какво си мисли насаме, рекох си, и как ме кори, че заради моите мъде се замеси в убийство. Но преглътнах думите му, защото беше прав. Тоя ден обаче и втори път се спречкахме. Преди не ни се беше случвало. Ама много бяхме изнервени, все нащрек стояхме да не цъфне полиция и ни залови.

Подкарахме работата като предишния ден. Стигнахме и до коленето на новите костенурки. Усилно ми беше, неприятно, защото както и да се бях тешил през нощта, нещо болно остана в очите ми. Щом посегна към костенурчата шия, току ми се мерне гърлото на Станев. Жумя аз, извързвам глава, но картинката ми се лепнала под клепачите и с пръст не се изчегъртва. Внушавам си, измислям си, пък по едно време си викам: „Ей, момче, ще полудееш, както си се отпуснал. Я се стегни, я зарежи тия глупости! Я ги разкажи на приятеля си, че да ги разсееш!“ А аз не му бях разправил съня си от суеверие. Чувал бях, че лош сън не се споделя, защото ще се сбъдне. Но тоя път почнах. Така и така, описвам му щуротиите, а той не се обажда, работи като звяр. Вземе костенурка, отрежем ѝ главата, отнесе я припряно в казана. Като свърших със съня, питам го:

– Абе, Михе, ти не забелязваш ли нещо особено?

– Какво особено? – чумери се той.

– Ами като колим костенурките – обяснявам. – Ти с куката, аз с...

Че като писна тоя човек – не ми даде думата да доизрека, като кисела краставица ме отрязва:

– Какво се вайкаш бетер бабичка! – вика. – Какви ги дрънкаш от сутринта! Да ми се махаш от главата – омръзна ми да те слушам!

Все едно в ледена вода ме хвърли. Какво толкоз му рекох? Досадих ли му, обидих ли го или го подплаших – защото и той, изглежда, бе забелязал същото, дете Господ ми го показва през нощта. Ама ако е тъй, мисля си, защо си се стегнал, защо не си отвориш душата, защо не ме допускаш до страховете си, както аз опитах да те пусна до моите. Ега ти приятеля! – викам си наум. Баш сега ме заряза. До тук бяхме заедно, иска да рече, от тук насетне всеки си е башка. Тъй ли? Щом е тъй, и аз знам...

Много се обидих тогава, защото Михалис ме отблъсна, както бях уплашен, и не се сети, че трябва да ме успокои. Със своя страх се надборваше сигурно и не му се щеше с чужд да се залавя. А пък аз, като хванах тая нишка, като я занавивах на пръста си, цяло кълбо намотах. И здравата се заинатих. Щом не щеш да ме слушаш, заричам се, и думица няма да обеля. Някой път голям инат ставам – повече от кираджийско магаре...

Надвечер, като останах малко свободен, седнах на прага на барачката да пуша. Михалис се мотаеше из кръчмата. Чувам го, че приближи, дойде до мен и вика:

– Мръдни да седна.

Отместих се мълчаливо, цял ден не му бях говорил. Сложи си той задника до моя, запали и както седим – хоп, прегърна ме през рамото. Дърпам се лекичко – сиреч, остави ме, нали съм ти омръзнал... А той заговори:

– Ей, фантазоре! И на мен ми е терсене. Ама дай да не раздъвкваме работите. Като тръгнем с каракачаните – ще се оправим. А в Гърция – на мен остави...

Както бях извърнал глава, очите ми се наляха със сълзи. Толкоз скъп ми беше

Михалис по онова време и толкоз ме болеше душата, че се скарахме оня ден. И омекнах, сдобрихме се. Но различни бяхме ние двамата. Ако имаше нещо да преживява, той го криеше нейде в себе си и отвън не личеше какво му е и защо му е. Сам смилаше горчивото брашно в собствената си воденичка, пресяваше го, омесяше отровната питка и сам си я изяждаше, а онова, което изхвърляше от себе си, го заравяше на скришно място като котка лайното си. А пък аз – влезеше ли ми нещо в сърцето, разгърдях риза да го покажа всекиму. Не мисли, че моето е било по-добро. Мъчеше ли ме кахър, тръгвах да мъча и околните със себе си. Обикнех ли някого, тръсвах чувствата си отпреде му, ама искам и той да ми даде своите. И ако човекът спестеше нещо вътрешно, пък аз разбера, обиждам се, ядосвам се, готов съм да го изям. За един миг слепешком скачам от любовта в омразата. Не знам, с диво сърце съм се родил, изглежда, и години минаха, докато малко се опитоми и научи, че Бог иска всяка душа да е оградена с висок стобор, така че чужд човек да не прескача лесно вътре. И тоя стобор да ни пази взаимно – както ние да не вредим на другите с греховете си, така и те да не ни съблазняват...

III

За кой ли път в оня час Михалис ме утеши с каракачаните, но те не идеха и не идеха. Много време изкарахме у Тумбата, кажи-речи две недели. Ден по ден няма да ти ги разправам, защото си приличаха. И нощите си приличаха. Хеле най-сетне Тумбата повярва, че няма да го оберем – извади ни изпод масата, пусна ни да спим в кръчмата. Дърпахме се ние да не ходим с каруцата, да не изпуснем, когото чакахме. Убеди ни той, че каракачани до обед тук не се явявали – от не знам-къде си тръгвали и до не знам-къде си стигали на ден, но край кръчмата винаги след пладне минавали. Пращяхме го да ни купи от пазара долни гащи, чорапи и туристически обуца – готвехме се за големия път. И тъй нататък. Дреболии. И ако дните по нещо се различаваха, едно нещо твърдо се повтаряше – сутрин, обед, вечер нагъвахме варени костенурки. Отядох си, байгън ми стана от тях. И за да не спомена повече думата „костенурка“, ще ти кажа една случка след мно-ого, много години.

Отвял ме беше тогава вятърът в Букурещ – и добре си живурках. Една нощ в тайно комарджийско свърталище отвъртах доста пари от рулетката. Не се подлъгах да заложа пак всичко спечелено, както често ставаше. Отнесох печалбата в квартирата си и като се наспах, реших да отпразнувам случая. Коя, коя да покана – обадох се на Моника, една от моите дами, красавица, пък и с маниери на френска графиня, макар да бе родом от някакви карпатски колиби. Навлякох фрака, сложих папийонката, нанизах си златните пръстени. Поръчах автомобил, ама преди да взема дамата, ударих две мастици на голо в един локал. От слободия и радост, че пак съм богат. След туй – при Моника, и двамата, разбира се, се отправихме към „Лидо“.

Не знам стои ли още тоя ресторант, но по онова време беше модерен – френски стил във всяко отношение. Посудата лионска, готвачът парижки – то аслъ румънците се имат за французи на Балканите, но за „Лидо“ ако става дума, все едно, че наистина си пренесъл парче от Париж в другия край на Европа. От прага ме посрещат с поклони – и кучетата ме знаеха мен в „Лидо“. Що бакшиши съм пръснал там, що надписани сметки съм плащал! Известно бе на всички, че щом съм се довлякъл, много пари нося и ще ги профукам по царски.

Кипри се Моника бетер аристократка, пристъпям аз, навирил нос, а оберът, усмихнат до ушите, ни води, води в едно дискретно сепаре. Запали лампата той, благопожелания сипе за приятно прекарване и ни предаде на друг един келнер със строга заръка: домнул Попеску и неговата хубавица да бъдат обслужени най, най и най! Преви гръб келнерът, мазно лъсна косата му, прилизана с брилянтин, от всяко косъмче капе любезност и угодничество. И ни подава менюто – дебели папки, облечени в брокат. Аз моята не отварям, сто пъти съм поръчвал в „Лидо“, ама оставям Моника да си направи фасона. И докато тя се превзема, келнерът съвсем се наведе към нас и бърбри нещо доверително. По мутрата му само личи, че велика тайна споделя, дето я е пазил, пазил, пък сега е намерил избраници да я чуят.

– Какво, какво? – викнах аз, защото нищо не схванах от бръщолевенето. Ония мастици в корема ми не мируват и леко замазват вече и образи, и звуци.

– Направо от Великденските острови пристигна – повтаря келнерът. – Вкус превъзходен, аромат омайващ! Супичка – пръстите си да оближеш! За изискани дами и господа, скъпи домнуле, само за хора като вас. От сърце препоръчвам!

– Супа ли? Каква супа? – троснато питам аз.

– От костенурка, домнуле Попеску. От великденска костенурка! Инак колкото човек голяма...

Ама не можа да доизрече, защото папката вече летеше към сурата му. Праснах го, счупена чаша дрънна на пода, а аз скочих и се разкресях:

– Какво ми пробутваш ти бе, тиквенико! Туй да не ти е кръчмата на Тумбата?! Жълва колкото мен – дето с тия ръце съм я ловил. Ако ще да е великденска, ако ще да е коледна – на краставичар краставици ли ще продаваш?! – И перя ръце, гърча пръсти – показвам как съм се борил в съня си с голямата костенурка, ама на хората се струва, че ще хвана да удуша келнера.

– Ах, Митика! Успокой се, Митика! – рипна Моника да ме прегръща и върне на стола.

Тутакси притича и оберът:

– Прощавайте, домнуле Попеску! Хиляди извинения, домнуле Попеску! Как можа да се случи! Как можа точно с вас да се случи?! – И веднага разкара първия келнер, друг измъкна да ни обслужва. Инструктиран вече костенурки да не предлага.

Ама Моника умна колкото две графини. Знаеш ли какво разправи на обера? Домнул Попеску, вика, е голям любител на природата и неин защитник. А най-върла слабост са му костенурките от Великденските острови. Борба се бори той за тях с ловци, пирати и всякакви чревоугодници. А като чу, че и в „Лидо“ са взели да ги ядат, като гавра над идеите си го прие. Цяло издевателство над личността му! С една дума, по идейни причини стана инцидентът и заради милосърдието на домнул Попеску.

– О, разбирам, разбирам! – ломоти оберът. – Домнул Попеску е хуманист! Домнул Попеску е човек на изтънчените идеи! А идеите всичко оправдават! В негова чест обещавам тая вечер в „Лидо“ костенурка супа да не се сервира...

И пак се извинява, и пак поклони ми предава от целия персонал. Слушах го аз снизходително, омаян от мастиката, но се сещах, че заради парите ми са всички тия мазни думи. А иначе знаеш ли какво си мислеше тоя обер, видял и две, и двеста в занаята си? Ах, гиди, мошенико проклети! Ах, гиди, хърцоино недодялан! Не деликатесна супа трябва да ти дават на теб, ами мамалига недоварена и най-много едно сурово яйце да ти чукнат отгоре!

Така си думаше той наум или нещо подобно, а аз отгатвах мислите му и ми стана тъжно за мене си. И за келнера ми стана тъжно. Ама не, че съм го ударил, ама не, че ще го накажат, глобят, а можеше и да го изгонят. Тъжно ми стана, че не знаеше той по какви причини се оскърбих и кипнах. Не знаеше за кръчмата на Тумбата, за смрадливото ми място под масата, за другите мои мъки, за гигантската костенурка, дето ми се присънваше не веднъж и дважд... И може би грешах, ама с пьянската си глава мислех тогава в „Лидо“, че ако келнерът научи патилата ми, напълно ще ме оправдае. И се зарекох да го намеря, всичко да му обясня. Това обаче е друга история...

IV

Тоя ден беше белязан от сутринта. Май на 4 октомври се случи. Рано-рано край кръчмата спря лека кола – голяма, черна. С Михалис изтръпнахме. Стори ни се полицейска. От колата обаче излезе жена с докторска чанта в ръката и се качи нейде нагоре. Не съм ти казвал, че кръчмата на Тумбата бе на партера в неизмазана сграда, два етажа имаше над нея. Хора живееха там, семейства и не знам как траеха пьяндетата под себе си. Та отиде жената към етажите, а ние се присламчихме при колата. В ония години автомобил рядко се мяркаше и не беше чудно, като спре, зяпачи да се навъртят, да го разглеждат. Усукахме се и ние с Михалис – шофьор стои на кормилото и чака. Взехме да го разпитваме каква е колата, па колко вдига, дали пътницата, дето слезе, е собственичката.

– А, това е акушерката Сербезова – вика. – Горе има бременна и се кани да ражда. Бащата нае автомобила за цял ден. Ако трябва, и доктор ще докарам.

– Тъй ли! – отдъхнахме си двамата. Черпим човека с цигара, симпатичен ни

стана след тия думи, питаме го не ще ли да се подкрепи с костенурка от снощи.

– Па донесете – съгласи се той. – Авантата е чиста печалба.

Като се дръпнахме, Михалис казва:

– Мите, на късмет е, да знаеш. Ако се роди бебе, и ние ще се родим.

– Ха` да видим – поемам аз приказката, като че ли правим облог със съдбата. – Ако се роди днес бебе – добре. Ако не стане днеска работата – и ние двамата ни ще се чуем, ни ще се видим повече. Ще се затрием.

Толкоз се бяхме измъчили значи с Михалис от чакане и неизвестност, че се чудехме за какво да се заловим. И денят си тръгна по отъпканата пътека. Изхвърлихме корубите, взехме стока от товарището и като се връщаме, шофьорът върти манивелата.

– Ей, приятелчета – вика, – момче се роди. Четири кила и половина! Сербезова казва – на сто бебета четири се раждали такива.

Развеселихме се с Михалис, макар че ни майката и бащата познавахме, ни бебето щяхме да видим някога. Нито пък то щеше да чуе за нас. По-леко захванахме коленето. И още не бяхме свършили – Тумбата си показва главата:

– Айде бе! – смига ни. – Какво сте се зазяпали? Ще изпуснете Яни Коцагра! При мен е оттатък...

Как ще зяпаме – нали работим! И какъв Яни Коцагра? Без да питаме даже, хвърлихме ножа и куката, втурнахме се към помпата да се мием. Гледаме от двора – каракачанско стадо вдига прахоляк по шосето на юг. Търчи Михалис в нужника – сещаш се, за парите, грабвам аз вързопчето с гащите – за минутки се изсипахме в кръчмата. А на вратата Тумбата блее след шествието.

– Абе, къде се мотаеете бе? – обръща се към нас. – Яни си тръгна. За една ракийка прав спря. Ей го! – И ни сочи един мъж в гърба, на трийсетина метра се отдалечил. – Казах му да почака, ама не – не може да спира стадото. Който ме търси, ще ме намери, вика...

Не го оставихме и думица да каже повече, изблъскахме го от прага и затичахме след мъжа. Довиждане даже не си взехме. Благодаря не рекохме. А не биваше така. Съжалявам. Шарен човек беше Тумбата. Кръчмарски шмекер, разбира се, ама не е там работата. Вярно, опита да ни окраде, ругал ни е здравата, подмяташе ни както му е удобно, но, от друга страна, весела му беше душата и зло дълго не задържаше, остави ни да живеем при него, колкото е потребно.

Друго обаче е по-важното. Без тоя човек животът ни щеше да е различен. Не знам по-добър или по-лош, ама нямаше да е същият. Кой знае къде щяхме да отидем и какви пътища да хванем. Можеше и да се погубим. И не че толкоз се радвам на живота си. Виждам го отстрани с всичката му мизерия, глупост и безсмислици, ама това си е той, моят живот – едничкият и единственият. С него съм свикнал, той ми приляга и него искам да имам. Него и никой друг! И като е така – всички хора в живота ми приемам и не желая да ги изхвърлям. Кой с добро, кой – не дотам, но заедно сме правили тоя мой живот. И по тая причина всекиму трябва да кимна, да си взема довиждане накрая и даже да му благодаря. Та заедно с другите – и на Тумбата...

Бързо взехме да застигаме човека, назован ни Яни Коцагра. Но Михалис изведнъж спря да тича и запъхтян ми вика:

– Мите, следвай ме отзад! Остави ме сам да говоря с каракачанина. И на български не приказвай! Аз ще ти кажа какво съм се разбрал и какво ще правим. Давай, върви след мен!

Пуснах го да припка напред и не откъсвам очи от него. Изравниха се двамата, заговориха. Забелязах след малко, че Михалис тури ръка на задните си части, знаци ми прави. Току натиска с длан във въздуха – стой там, не приближавай! Току шава с пръсти – следвай ме, дръж се за нас! И аз вървя като копой подире им, чакам си съдбата. Доста повървахме така, излязохме от града. Ама аз въобще не поглеждам наоколо си, цял в гърба на Михалис съм се заковал. По едно време той забави крачка, настигнах го.

– Е? – питам нетърпеливо.

– Много пари иска. Алчен е като обран евреин – изпъшка Михалис. – Казах му, че без теб не мога да реша.

– Колко много?

– Трийсет лири да ни преведе и отделно десет за четири овце.

– Какви овце бе?! За ядене ли? Че толкоз ли ще изплюскаме? – чудя се аз.

– Не знам. На границата щели да трябват.

Във важни моменти на мен все глупости ми идат в главата. Сетих се, че в шести клас, като учехме за Омир, учителката ни разправи как Одисей измъкнал другарите си от пещерата на циклопа. Всеки се вкопчил отдолу за руното на някоя овца и ослепеният циклоп ги изпуснал, не можал да ги изяде. Овцете ги изнесли навън. Даде ни го като пример – защо на Одисей му викали хитроумния. Припомням вкратце на Михалис тая работа и викам:

– Да не би и нас така, а? То каракачаните, разправят, са древни хора, от Омирови времена – може още да помнят ония хитроумия...

– Остави майтапите – мръщи се Михалис. – Кажете съгласен ли си за парите. Или друг каракачанин да чакаме – може по-евтинко да ни излезе.

– А, не! – отсякох аз. – У Тумбата не се връщам! Давай ги! Той добре, че е приел да ни вземе...

– С голям зор – вика Михалис. – В началото въобще не искаше да слуша. Граничните са ги предупредили и хванат ли ги, няма да видят Беломорието. Хайде обратно! Загиват тогава овцете на място – че барабар с тях и Яни, и родът му. Добре, че лирите го съблазниха. И другото хвана дикиш – на Парашкевов съветът...

– Че бягаме от казармата ли? – питам аз.

– Че бягаме от казармата, защото сме гърци! – натърти Михалис. – И оттук нататък запомни! – изведнъж обърна той на гръцки. – Както ти приказвам, тъй ще ми отвърщаш! Като сме гърци – на гръцки ще говорим!

– Кала, кала!* – хилия се аз. – Ама нали знаеш колко мога...

[* Хубаво.]

– Можеш. И още ще се очупиш – насърчава ме приятелят.

– Че то и гръцко име ще трябва – казвам аз и се чудя, че такова ясно нещо досега не ми е минало през ум, та да се подготвя.

– Ще трябва. Каквото исках си измисли – не съм още рекъл на Яни как ти е името. Ако щеш Омир се кръсти, ако щеш – Одисей... – И се смее дяволът, подиграва се.

– Не, не! – клатя глава аз. – Тия вече са заети от велики хора. Нещо по-просто трябва, обикновено...

И всичко това само на гръцки си го говорим. От лаф на лаф по-леко ми става и хич не се притеснявам, ако сгреша. Ама много не грешах. Казах ти в началото, че нашите у дома свободно говореха гръцки. Мешано е било населението в родния им край и съвсем естествено хората са учили чуждия език. Българите – гръцки, гърците – български. И турски говореха по същата причина. Защото един до друг са опирали в работа, в търговия, в това, в онова – трябвало е да се разбират поне за най-простото. И като искаха да скрият нещо от мен, обикновено на гръцки обръщаха. Ама език крие ли се? Взех да схващам аз, да понаучавам едно-друго – и преди още да срещна Михалис, доста неща разбирах. А с него ни стана като игра – учи ме той на гръцките звукове, дето българска уста не може да смели, преподавам му аз българските тънкости, дето спъват гърка като зъбат камънак. И случвало се е неведнъж на гръцки да си говорим. Пред момчета, пред други някои хора – ако имаме нещо тайно да споделим, на гръцки захващахме.

Така че езикът не ме плашеше много, ами какво име да си туря. Нали вече съм кръстен в купел – Димитър, и родова фамилия носим от мой пралядо поп – Попов. Замислих се. Ха` – че същото ще прекроя! От Димитър значи – Димитрос!

– Димитрос! – казвам на Михалис. – Бива ли?

– Бива. Димитриос – леко ме поправя той. – Димитраки.

– А Попов как ще стане?

– Папас – вика приятелят ми.

– Димитриос Папас – повторих аз, като че опитвах вяла чорба и се боях да не си изгоря езика.

Ама езикът ми не изгоря! Ей тъй значи, на крак, докато минем сто-двеста метра, си промених и народност, и име, и език. Налагаше се. И като ги преобърнах веднъж, твърдо се залових за тях. В началото мислех, че за кратко ще е, докато минем границата. Ама не стана тъй. Няколко години живях като грък, с гръцко име, на гръцки език говорех и не само свикнах, ами сякаш тъй се бях родил и не знам дали майка ми щеше да различи Димитър Попов ли съм, Димитриос Папас ли съм...

Забързахме напред да стигнем Яни Коцагра. Най-сетне се поогледах с кого ще

пътувам и как. Стадо – без чет, запълнило шосето от край до край, облаци прах и овча воня се стелят над него. Помежду стадото, по-отстрани на пътя, катъри вървят – най-малко двайсет на брой. Натоварени с вързопи всякакви, тук-там на самарите накачурени малки деца и момичета. Бъклици висят, мехове, брадви и опушени котли. Начело водят двоица, завършват стадото три-четирима, а сред овцете още неколцина каракачани – подкарват, викат до пресипване, не оставят добитък да запре. Мъже сушени на огън, черни от слънце и ветрове, тънки и жилави като дрянови тояги. Синове на Яни Коцагра, племенници, внуци, може би и братя с тяхното си домочадие. И жените вървят с овцете. Вървят и всяка една преде. Мушнала хурката в пояса си, пощипва с една ръка от къделята, врънка вретеното, навива преждата. Вярвай ми, за един ден път по един чувал вълна изпридаха. Че то това време, на преселването им, било най-сгодно за предене. Като почивка го имаха. Иначе няма кога. Овцете искат грижи от тъмно до тъмно – че и през нощта.

Крачим ние с Михалис, разбутваме овцете да ги изпреварим, а моите очи все в катърите, момичетата оглеждам. Да видя как са облечени. Защото в Пазарджик съм виждал каракачански момичета – хубост неизказана. Винаги с възрастни мъже ходеха, от техните. За доктор ли слизаха в града, на пазар ли – не знам, ама като спреха нейде, хора ги накочолваха като че мечка показваха. Дрехите им пъстри, извезани – от шарки и бои очите ти се разиграват. Лицата им белосани и червосани, на шията пендари лъщят, косите им сплетени в сто плитчици със сърма и златни парици. И всичко туй с усет направено, все едно тая гиздава мома направо от приказките е дошла. Да се чудиш как в дивите балкани такваз красота се е измислила! Ама сега на катърите различни, в бозави сукмани навлечени, скрили са премените във вързопите.

Изплезихме език, докато наближим старейшината на рода. Поглеждам го – старец, но сякаш бастун глътнал, изправена снага, наболата брада доста прошарена, лице смугло и изострено напред като някой топор. Рече ли – съсича те.

– Ето го Димитраки – почна Михалис. – Съгласни сме. На` ти сега двайсет английски лири – предварително ги беше приготвил. – Минем ли оттатък още двайсет ще ти дам.

Прибра Коцагра мълчаливо парите и вика:

– Вървете със стадото. Като спрем довечера, ще говорим.

И извърна глава. Свърши. Отстъпихме ние двамата настрани.

– Бе, Михе – казвам аз, – че той говори български.

– По-лесно му е сигурно – отвръща Михалис. – И гръцки знае, но одева с мен пак на български приказва.

– А ти каракачански разбираш ли?

– Тц! – клати глава Михалис.

– Че нали са братовчеди с гърците?

– Братовчеди, но от доведени деца. Различно са проговаряли.

Имаше в ония години едно списание за юноши и младежи – „Венец“. Абонира се бях за него и много ми беше интересно. Та там и за каракачаните пишеше – кои са и какви са. Остатък от траките, казват, най-многолюдният народ някога. Но народът се изстребил, макар да бил като морския пясък, отломки останали и приели малко по малко елинския език. Собствения забравили. Кое обаче елинско наречие са взели, в кои времена незапомнени е станало и как тоя приет език са префасонирали на своя калъп, че толкоз да се отдалечи от днешния гръцки – никой не знае. Тоест някой може и да знае, учени хора всякакви – не е там работата.

За каракачаните ти говоря, защото мисля за българите. По каракачански път сме поели ние от доста време, а напоследък съвсем се разбързахме, ще ги настигнем. Младежта бяга – в чужбина ще се плоди и чужденци ще ражда. Дъртите тук от харен живот мрат като мухи наесен. На десет мъртъвци я има едно бебе, я не. Жените не щат да раждат – на сто заченали деветдесет помятат. И как ще щат – иди отгледай дете сега. Едни гащи да му купиш, пет дена трябва да работиш и с въздух да се храниш. Ако въобще имаш работа. Казват – демографският баланс се нарушил. Не нарушил, ами везните са се катурнали, семето се е разсипало и повечето – погинало. Бас държа, но няма да съм жив да си прибера печалбата. Ако тъй караме още някоя и друга годинка – две-три поколения, съвсем като каракачаните ще станем. На тая рътлина колиби български, пък после – е-е-е, далеч в някоя котловинка селце българско. Тук-там из страната – като трохи, отронени от голямата погача. А с такива трохи нито ще се

наядеш, нито дори вкуса на погачата ще познаеш...

Земята празна няма да остане – ще я населят други хора и племена. И може даже да се грижат за нас като за някоя старина. Шарен сукман бабин ще сме запазили, трапезна песен народна ще сме запомнили. И хората с пръст ще ни сочат: идете, вижте ги, полюбувайте им се – много са интересни и екзотични! Като в музей ще си живеем на спокойствие и дори входни билети ще продаваме да ни разглеждат. Но ако ще правим такъв музей, отсега следва да се готвим. Восъчни фигури трябва да леем на нашите политици, на политическия ни елит, както подлизурковците казват. Тях да изтъпаним в началото и екскурзовод да обяснява: ето ги тия мъже и жени български, на които целият музей се дължи – на техния егоизъм, крадливост и бездарие. Те излапаха българската погача и трохите, дето попадаха от устата им – това сме ние!...

Виж какво – не ме прекъсвай! Туй го казвам в движение, по един само повод. Ако остане време и сме свободни с тебе двамата, и по-пълно ще ми чуеш мнението за редовия наш политик, дето грижата за народа му е единственото препитание. Тогава ела да спориш. А сега давай да вървим с каракачанските овце, че да видим докъде ще стигнем...

Минахме Асеновград, приближихме Бачково. Денят окъсял – почна да се здрачава. Развикаха се хорово овчарите, взеха да завръщат стадото на едно широчко място край реката. Излезе, че точно тук е трябвало да спрем и точно по това време – като с часовник движеше Яни Коцагра държавата си. И други години каракачаните бяха станували тук. Едни разбиха стадото на сюрии, подкараха овцете на водопой. Други се заловиха с лагера. Разтоварват катърите, колци вадят и въжа, опъват си шатрите. Мотаме се с Михалис да помагаме, ама мъжете мълчат смръщени, не им е драго да се бъркаме. Не знаят кои сме и какво сме уговорили със стареца. Приблужи ни той, носи нещо в ръката си кожено и спечено.

– Елате – казва.

Заведе ни при едно шатърче.

– Тука ще спите. С мен. Изуйте тия обувци.

– Че какво ти пречат? – раздразних се аз. Помислих, че за своите хора иска да ги вземе, а тъкмо нови ги бяхме обули.

– Нашите не ходят така. Нямам друго – сложете туй! – И хвърли пред нас спечените кожи – два чифта стари опинци. – Горгур и по едно сетре ще ви донесе.

– Нека поне стигнем границата – опитах да се пазаря.

– Не! Хора ни гледат по пътя – отсеке Яни Коцагра.

Хай, дявол да те вземе! – викам си наум. – Кой ще ми зяпа в краката?! Ама седнахме с Михалис, събухмем се.

– И слушайте – нарежда каракачанинът. – Стойте тук, почивайте. Работа другаде нямате. Горгур ще ви донесе и ядене. Изяжте го и спете. Утре рано ще тръгваме. И още – момичетата не закачайте.

Казва това последното и в мен гледа.

– А, няма – смънках сконфузено. – Защо да ги закачаме...

– Знае се защо. Но моите внучки – не! – отрязва старецът.

– Ей, къде ни видя обувката? – казвам на Михалис, като си тръгна Яни. – И кой забеляза, че оглеждам момите?

– Рекли са му. Ще си налягаме парцалите – вика Михалис. – И моли Бога да не ни предаде накрая на граничната стража.

Докато си говорим така, идва един момък, малко по-малък от нас. Калайдисан сахан носи с похлупак, хляб, мях с мътеница, сетретата праметнал на рамо.

– Да вечеряте – казва.

Кръстосахме с приятеля ми крака по турски, седна край нас момъкът да ни гледа.

– Вилици няма ли? – пита Михалис.

– Не ги знам де са – казва момчето. – Ей ви моята лъжичка. – Бръкна в пазвата си – подава ни дървена лъжица.

– Една ли?

– Ще се редуваме – пояснява ни той.

Къде с редуване, къде с пръсти – почнахме. Гозба претопляна и пак лоясала – запържено овче месо, лучец в него, с див джоджен подправено. По-вкусно от костенурките на Тумбата. И да не стоим без приказки, питам каракачанчето:

- Значи ти си Горгур, а?
- Георги – отвръща то. – Дядо Яни ми вика Горгур.
- Добре го е измислил – подхилквам се аз. – На галено?
- Ахъ – съгласява се Горгур.

Мълчим, мълчим и на свой ред той пита:

- Вие на училище ходили ли сте?

– Ходили сме – вода аз разговора, а Михалис лъска сахана със залък. – Що гащи съм протрил на чиновете...

- Блазе ви! – въздиша Горгур.

Хай да се не види момчето – за училище се замъчило. И за да го успокоя, допълвам:

– Не е кой знае какво. И ядове има много – даскалите се карат, двойки ти пишат...

- То и това е хубаво – тържовно казва Горгур.

Добре, викам си, щом на теб ти харесва... Пак мълчим и той пак пита:

- А карти знаете ли да играете?

- Знаем – белот, скамбил, сантасе. А ти?

- Не – отново пъшка Горгур. – Дядо Яни не дава карти да се премятат.

- Ами като не дава, ти къде си виждал карти? – намесва се и Михалис.

– Горските играят край Троян. Виждал съм ги – казва Горгур. Ослушва се в тъмното към катуна, става да си ходи със сахана и задава последен въпрос:

- А ракия пили ли сте?

– Случва се – ерча се аз като врял и кипял в пиенето. – А ти защо искаш да знаеш? Не си ли опитвал?

- Не – признава си Горгур. – Дядо Яни не дава ракия да се пие.

Наш човек стана Горгур между каракачаните. Докато бяхме с тях, все до него опирахме. Водица ни дава по път от бъкела си, порязаница с кашкавал, вечер сготвено ни принесе. Двайсет пъти ни показва една дебела овца – сам си я бил отгледал от агънце и най-добрата другарка му била. Но няма да те лъжа – освен Горгур, нищо не разбрах аз от каракачанската душица. Яни Коцагра не ни остави на прага ѝ да стъпим, камо ли да я огледаме вътрешно. А и ние не бяхме годни за такова нещо. За да разбереш другите, и на твоята душа трябва да е свободно. А нашите сърца – стегнати, заключени. Свили сме се в черупките си като костенурки, ни глава показваме, ни нога, както Михалис рече, чакаме да прехвърлим границата и се отървем някак си от онова, дето ни гони зад гърбовете – убийството и страха от наказание...

Но разбрал или не разбрал – почит и уважение пазя към каракачанското племе. Скитнически народ, свободен – лете пасе стадата из българските планини, застуди ли се – минава Родопите и зимува на брега край топлото Бяло море. Измислени граници не признава – имаха малко акъл управниците тогава да ги пускат безпрепятствено от държава в държава. Не знам български или гръцки поданици се водеха, но това тях малко ги засягаше. Поданици бяха на пасищата и небето с неговата милост или гняв, на дъхавата балканска трева и бистрите извори. Скромни, прибрани в себе си, отдадени на простия си и велик труд, далеч от градските суетни – тъй бяха живели може би хиляди години и никому не вредяха, само благо даваха на хората. Най-добрите овце гледаха, най-хубавия кашкавал правеха... Ех!

Ама времето и на тях сви сармите, промени живота им из дъно. Дърт беше Яни Коцагра и вярвам, не доживя тоя срам да си купува мляко в найлонов плик от супермаркета. Властно и вярно водеше той своя род през Чепеларе, Устово, Смолян и покрай Перелик – към границата. От Пловдив я стигнахме за четири дни. А тя тогава беше рехавя, невидима. Нямахме ги сетнешните изорани полоси и телените заграждения. Тук-там гранична стража се разположила за зор-заман. Като наближихме, Яни дойде при нас.

– Вземете – вика – по една гега и влезте в стадото. С друг няма да говорите освен с овцете и с Горгур. И не се бойте! Щом аз съм ви взел, няма страшно.

Изпратил беше, изглежда, напред свой човек да извести, че ще минаваме, защото на пътя ни, край една къщичка като кантонче, ни чакаха граничен поручик и трима войника. Спешили се – в сянката четири коня. Гледаме ние с едно око овцете, а с другото поручика. Ръкува се той с Яни Коцагра, заговориха, знаеха се сигурно отпреди. И офицерът извади от планшета си тетрадчица, драсна нещо в нея. Това е!

Вдигна тогава ръка старецът и по тоя знак един каракачанин отдели две овце. Поведе ги към войниците, вързаха ги те с въженца за шиите.

А-а! – споглеждаме се с Михалис. Ето каква била работата! Няма да се крием на овцете под коремите като в циклопската пещера, ами тия овце за рушвет били предназначени – на наша сметка.

А стадото вече върви, върви, а заедно с него – хоп, и ние в Гърция! На километър от там – пресрещат ни гърчоля, пак униформени. Не им познавах тогава знаците и чиновите. И още по-хлабаво мина. Тетрадка даже не забелязах да се вади, но и тук се отделиха две овце. Не знам Господ ли ни помогна тогава, обичаят ли беше такъв, но с Михалис не очаквахме дотам леснотия. Пригответе се бяхме при провал да лъжем и мажем: едно от едната страна, друго – от другата. Слава Богу – размина ни се. Ама сигурен съм – без Яни Коцагра нямаше да е тъй. Ако сами бяхме тръгнали, кой знае къде щяхме да забичим из лесовете родопски, кой знае в какъв капан щяхме да хлътнем...

И много се развеселихме. Бързаме при стареца, носим остатъка от лирите. Прибра ги той, поусмихна се, върна ни обущата. Табаните* ни се бяха подбили от неговите опинци.

[* Ходилата.]

– Ние сме към Драмско – казва. – Ако искате, вървете с назека до там.

– И ние сме нататък – вика Михалис. – Благодаря ти за поканата, ама утре ще се отделим.

На следния ден по обед решихме, че е дошло време да продължаваме сами. Търсим Горгур, търсим Яни Коцагра да си вземем довиждане. Гледаме стареца – намусен, сякаш сутринта е острил секирата. Сбогуваме се с него и питаме къде е Горгур, да му се обадим.

– Няма го Горгур – вика той. – Тръгвайте!

– Че къде е? Сутринта го видяхме – чудим се ние.

– Как сте му омотали главата?! Защо сте го подлъгали?! – рязна ни изведнъж каракачанинът.

– Какво?! Нищо не сме го лъгали! Какво е направил? – смаяхме се с Михалис.

– Искан да идва с вас – казва Яни Коцагра. – Къса, хвърля – с вас щял да върви. Отдели си неговата овца, Милуша – само нея, вика, ще взема, друго нищо не ви ща...

– Ама не сме го викали! Даже не сме говорили – оправдаваме се двамата. – Че ние работа си имаме. Близки хора ни чакат, роднини... Къде сте го дянали момчето?

– Сутринта яде дармон от баща си – навъсено отвърна старецът. – В гората го отведе. Хе` – отстрани вървят някъде. Докато се махнете...

И ние спряхме с Михалис. Оставихме стадото да се изтече напред.

Ех, Горгур, Горгур! Каква прищявка те беше заяла, че и бой от баща си отнесе заради нас. С учени момци ли ти се щеше да вървиш, на карти да си отиграеш, ракия да си попиеш? Или волята на рода ти тежеше и от нея бягаше, както всеки от нас бяга нейде от нещо си...

V

Там, където на юг свършват последните родопски ридове, досами драмското поле, има една височина като подкова – равна отгоре, открита, с пет-шест келяви бора обрасла. Там седяхме с Михалис и ядяхме кашкавал. Преди стадото да се изниже край нас, една каракачанка ни мушна торба с половин пита. Сигурно Яни Коцагра й беше заръчал. Та ядем от тоя кашкавал – без хляб, защото хляб няхаме. И гледаме от високото новия за нас свят. Поле равно, обработено, сякаш от Божа длан погалено. Далеч мерзелеят покриви – сигурно е Драма. Тихо, спокойно, топъл ветрец понякога разклаща тревата. Виждам, че и на Михалис е добре.

– Ето я Гърция! – обади се той. – Нали ти казах, че е хубава. Усещаш ли морето?

– Не – викам. – Замъглено е нататък. Не се вижда.

– Не се вижда, ама се подушва – леко недоволство от моя запушен нос трепка в гласа му.

Помирисах – бор долавям, магарешки трън, сено изсъхнало. Но не споря. Толкоз ми е говорил Михалис за Гърция, толкоз желаше да я види той – няма сега за дреболии да се препираме.

– Натам е Кавала. Морето... Не е далеч.

– Знам – отвърнах аз и пак си режа кашкавал.

– Абе, шантава работа е да си грък, а да не си помирисвал Гърция. Родината все пак... – Каза го притеснено, с уговорчица, голямата дума го смути, изглежда. Но е развълнуван, вижда се.

– И за Кавала знам, и за Драма съм слушал – викам аз с пълна уста. – Между тях някъде е селото на нашите. Дядо ми триста декара е имал. Лозе, нивя, градини. И баща ми е погребан там...

Рекох това и веднага се питам – абе, защо го повтарям? Защо ровя? Всичко знае за мен Михалис от игла до конец. И как сме бягали, и къде съм се родил, и за декарите също. Думата родина ли ме подкачи? Че родина му е на човека, макар и на моя род да е родното място. Ни едното можеш зачеркна, ни другото...

– И твоя родина излиза, че е... – умислено говори Михалис – и на него в главата се въртят бръмбари от същата порода. Скърши му се настроението.

– Михе – викам весело, – нали сме се разбрали с теб! Ако двамата вземем да оправяме бакиите между гърци и българи, че и византийците ако притурим, ще трябва да се изколим. А? Да почвам ли? Или ти пръв?

И насочвам към него на майтап чекиката си, омазнена от кашкавала. Тия ножчета Тумбата ни ги купи по наша поръка, еднакви. Но щом вдигнах ръка, прибрах я като изсъхнала. Припомни ми онова, другото... Умърлуших се. Не ми е нито до шеги, нито до разговори за родината. Абе, докога, викам си? Каквото река, каквото сторя – все закланият ми е в ума. Докога? Ама друго казвам на Михалис:

– Само гроба на баща си искам да видя. Него като не съм – поне гроба. Ще минем през селото, нали?

– Ще минем, разбира се – пак обещава той. – Че как! Ставай да вървим.

И тръгнахме ние към Драма, новите лъжи почнахме да заплитахме. Не само хляб няхме тоя ден – с хляб лесно щяхме да се сдобием. Нищо-нищичко няхме и крачехме по пътя голи като младенци. Като че от небето бяхме паднали. Ни близки и роднини, както слъгахме Яни Коцагра, ни покрив, ни даже къорав познат. Страната също не знаехме, навиците и учрежденията й, хилядите други неща, дето се научават от живеене. И най-важно – документ никакъв няхме. Хартишка поне някаква, на която името ти да е вписано. И струваше ни се, че от всички наши нямания това първо трябва да отстраним. С бележка да се снабдим, с легитимация каквато ще да е, но имената ни да стоят вътре и държавен печат да потвърждава нашето съществуване. Ама как да стане, кой да ни я даде? Я се постави на наше място. Какво ще правиш? Най-напред за полицията се сещаш, както и ние мислехме. Но лесно ли е от границата, скришом пресечена – и направо на вълка в устата?

Затова, като влязохме в града, не бяхме решили как ще постъпим. Тръгнахме по улиците, гледаме, слушаме, вървим, вървим – стигнахме другия край. Не беше много далеч. Хайде пак обратно по други улици. В едно сарафско дюкянче Михалис замени пет лири.

– Колко останаха? – питам го.

– Четиридесет и пет изхарчихме и сега пет – петдесет. Сто и осемдесет остават.

– Добре – викам. – Биваше и тях да нямаме.

Обед бе минал отдавна, голият кашкавал се стопил в стомаха ни. Влязохме в една шкембеджийница – наядохме се. Нищо ново не виждам – шкембеджията като пазарджишките, с дълга престилка отпред, шкембе-чорбата – същата.

Станахме – пак замиткахме из града. Наближаваше късен следобед. Замислихме се за спането. Стигнали бяхме една сиромашка махала, влачим нозе, оглеждаме се я за плевня, я за някоя изоставена съборетина – да си сврем главите през нощта. Бяхме говорили вече да преспим, пък сутринта да решаваме какво ще правим. Нали викат, че нощта е бременна и заран ражда мъдро чедо. И изведнъж зад един стобор чуваме женски писък, тупурдия, отваря се вратата и някакъв мъж гърбом се тегли да излезе, държат го извътре.

– Махай се! Пусни ми ръката! – гърмоли мъжът и току извлече на улицата една

жена, вкопчена в него.

А тя пищи като заклана и в почивките вика:

– Курварино мръсен!... Проклетник разплути!... Пак при нея ли отиваш?!...

Скорпионката отровна... Въшки ще донесеш!

– Я ме остави, умириснице! – развъртя се ядно мъжът и се изтръгна.

Ама тя не се остави, хвърли се отгоре му като котка и с две ръце го задра за бузите:

– Нека ти се нарадва!

– Оле, ма! Какво направи, ма! – сащиса се от болка мъжът, пипна страните си и като видя кръв по пръстите, пощуря.

Грабна камък от земята, халоса жената. Веднага през сплъстените ѝ коси проби кръв и напои усуканите фитили по главата.

– О-о-о! А-а-а! – кански писъци процепиха махалата. – Уби ме! Помощ! Умрях!

Цялото това сбиване трая секунди, но веднага след последните женски викове от къщите наоколо се изсипаха кажи-речи едновременно тумба мъже и жени, че и дечурлига между тях. Абе, сякаш тия хора бяха дебнали зад вратниците и само чакаха знак да се изтърсят вкупом, както артистът чака зад кулисите своя миг, та да излезе на сцената. И без да питат какво е станало и прочие, вдигнаха такава гюрултия, че заглушиха дори воплите на жертвата. Спуснаха се да разтървават побойниците – едни взеха да корят мъжа и да защитават жената, други жената нападаха, а бранеха мъжа. И без да се маят и чудят, мигом се разделиха на две партии, като че предварително се бяха уговорили кой какво ще прави и приказва. Че като застанаха един срещу друг – леле-мале! Лица гневни, погледи горящи, думи обидни си запрехвърляха като камъни. Ей сега, викам си, ще се сбият и заради едни одрани бузи и пукната глава трупове ще се натъркалят.

Гледам мъжа – заварден настрана. Оклюмал, стои като насран – виновен се чувства, надвишил си правата. Ама жената не трае мирна. Едва я удържат да не му се нахвърли, а виковете ѝ режат общата шумотевица:

– Курварин! Убиец! При владиката ще го вода! На съд ще го дам! В драголника ще го вкарам! И свидетели имам! Ей ония момчета! Благородни младежи! Всичко ще кажат пред съда!

А-а, Михе! – сритвам леко приятеля ми с коляното, не е за нас тая работа, давай да се измъкваме. Ама всички погледи вече вперени в нас. Чак сега ни забеляза махленският народ – като чу, че имало и очевидци на кръвопролитие. Оглеждат ни, оглеждат ни и от двете партии – харесахме им май за свидетели. И докато поемем с Михалис на заден ход, оградиха ни три-четирима, подбутват ни напред – към центъра на представлението. Но не можахме и думичка да изречем от натрапената ни роля, защото изведнъж нов герой се изтъпани на сцената. Стражар. Трътлест, мустакат, лицето му цяло изядено от сипаница. Веднага всички го наобиколиха:

– Спиридонис! Къде ходиш? Не чуеш ли? Никос и Елени се избиха! – развиваха се в общ хор. – Главите си изпотрошиха! – подема едната партия. – Кожите си одраха! – отвърща ѝ другата.

– Млък! – страшно ревна стражарят и отсече всеки звук на мястото му, както диригентът с един замах спира оркестъра.

Но в настъпилата тишина възбуден глас извряска:

– И свидетели имаме! Благородни младежи!

– Де ги? – въртна се като пумпал стражарят и покрай размаханите му ръце веднага се очисти празно място.

Откри ни, разбира се – непознати лица между известните му махленци. Втренчи очи в нас, за миг се поколеба благородни ли сме и ще излязат ли от нас свидетели, но и той ни одобри, мама му стара, разбрах го, още преди да изкомандва:

– Елате тук!

Влязохме ние в средата на кръга, като че в паници стъпваме, а стражарят гръмко се обърна към причинителите на цялата дандания:

– Никос! Елени! Омръзнахте ми! Вдигам ръце от вас! Ще ви вода при началството и Бог да ви е на помощ! Със свидетелите заедно!

– Води ги! Води ги! – шумно го подкрепи народът – и ръкопляскания даже се чува.

– Четиримата – марш напред! – властно викна Спиридонис и тръгнахме ние с него

сякаш ни беше арестувал.

Повлече се след нас и тълпата, общо взето доволна и успокоена. До края на улицата ни съпроводи – да е сигурна, че се отърва от размирниците.

Ха` сега де! Насадихме се на пачи яйца!

– Господин старши – заврънка Михалис, – ние по работа отивахме и...

– Ще чака работата – вика стражарят. – Тая работа е по-важна. Свидетели пред кралския съд ще застанете. И не съм аз старши. Със старшия сега ще се запознаете. А тебе – обърна се към мъжа, – като те сложат две годинки в затвора, ще видиш едни гювендии и как жена си пред Бога бяхтиш...

VI

Вкара ни в двуетажна сграда – отпред постови. Не знам махленски участък ли беше или градското, но по-скоро градското трябва да е било.

– Не приказвай много! – успя да ми прошушне Михалис, докато се качвахме на втория етаж.

Чукна стражарят на една врата, бути ни пред себе си. Вътре, гърбом към нас, пред голямо огледало на стената стои човек и си реши лимбите на челото. И в огледалото се вижда лице розово и усмихнато, прасящо от радост и доволство.

– Господин началник – рапортува стражарят, – вече не се трае. Никос и Елени пак нарушават реда...

– Е, Спиридонис! Кое време е?! Защо сега ги водиш? – обърна се към нас лице вече друго, огорчено и капризно свилю уста.

– Тоя път се пребиха и рекох...

– Ясно, ясно! Нали са живи. Утре трябваше да ги призовеш. А мен сега трапеза ме чака, узото – разлято, до половин час трябва да се прибера – гости да срещам. И ти заповядай!

– Ама какво е станало, господин Такис? – доверително запита стражарят. – Празненство или само така...

– Празненство, Спиридонис! Щастливо семейно празненство!

– Ама какво е станало? – настоя подчиненият.

– Нали знаеш кравата на тъста – гордо рече полицейският началник. – Днес близни! И двете теленца женски!

– О! Че това голяма сполука, господин Такис! – възторжено рече стражарят. – И едното на вас наречено?

– На мен! Ясно! – засия щастливецът.

– О! Наистина трябва да се празнува! Не знаех. Иначе аз...

– А тия двамата какви са?

Целият този частен разговор между Спиридонис и господин Такис се посипа бързо, сякаш беше отворена скоба, но сега, като се обърна към нас, полицейският началник изведнъж затвори скобите и се върна към служебните дела.

– Свидетели, господин началник. Казват – благородни младежи били...

– Ясно, ясно! Е, щом има свидетели, ще съставим протокол. Мавро, Мавро! – с неочаквано тънък фалцет писна полицаият и думна с юмрук на стената. През тънката преграда се чу как оттатък застърга стол и след малко, като сгъна врат пред горния праг, при нас влезе човек дълъг и кльошав, бавен и заспал, сякаш всичките му членове се крепяха с разхлабени бурми.

– Сядайте всички! – посочи ни началникът столовете из стаята. – А ти, Мавро, вземай хартия и пиши. Така и така – знаеш началото.

Писарят заскрибуца с перото, а старшият подхвана виновниците:

– Какво сте правили пак двамата? Казвайте! Елени, би ли те Никос?

– А! Във всяка къща стават кавги – с леко несъгласие отвърна жената.

– Нали главата ти строшил! – викна Спиридонис.

– А! Нищо ми не е на главата – пипна темето си жената и наистина засъхналата вече кръв не личеше в черната ѝ къдрава коса.

Опулих се от изненада – оная фурия от улицата се беше преобразила в същинска божа кравичка. Гневът ли ѝ беше минал? За своя Никос ли се беше изплашила, че наистина ще го тикнат в затвора, както се закани стражарят? С Никос значи зле, ама

без Никос – по-зле...

– Ами ти, Никос? Кой те подреди така? – посочи му началникът огледалото да се види.

Мъжът стана, приведе се, завъртя глава да разгледа добре пораженията от ноктите на жена си и рече:

– В розите паднах.

– В розите? – хлъцна полицаят и се разсмя.

– Спънах се, паднах и се одрах – като муле повтори мъжът.

– Виж какво, няма да ме разигравате! – с престорено раздразнение каза началникът. – Няма днес да ми разваляте настроението! В махалата театро представяте, тук ми се правите на светци. А, не! Пиши, Мавро: пред свидетелите... Как се казвате, момци?

Михалис си каза името.

– Ди-ди-мит-т-т-риос Па-па-паа-пас – рекох аз.

– Ти заекваш ли бе, младеж? – с любопитство ме огледа старшият.

– Д-д-д-да – отвърнах.

Ей това измислих, като ми прошепна Михалис по стълбите да не говоря много. Ще пелтеча, ще заеквам, викам си, да не би полицаят да усети, че не говоря гладко гръцки и кой знае докъде да я докарам. А на пелтек човек всичко му криво в езика – стържи, дъвчи и пропуска, няма да ми дирят кусур за някои нередности.

– И от кога тъй? – пита началникът.

– О-о-от малък.

– Ясно, ясно! И как стана?

– Из-из-из-плаших се – казвам. – От куче.

– Че много плашлив си бил. И сега ли си тъй плашлив, юнак?

– Не-не-не съм – отричам.

И Михалис не издържа, разкикоти се.

– Защо се смееш? – недоумява полицаят. – Нали ти е другар. Не си ли свикнал да го слушаш?

– За друго се смея, господин началник – вика Михалис. – И сега си е плашлив Димитраки.

– Ъ-ъ-ъ... – започнах да му казвам аз нещо ядовито, но полицаят ме спря:

– Стига си мучал! Как пък такива се сбрахте при мен точно сега! Я, Михалис, кажи как се сбиха тия двамата?

– Ами вървим с Димитраки, господин началник, и си говорим по свои работи и изведнъж чухме, че някои се скараха, но ние продължаваме, говорим си по свои работи, а мъжът и жената излязоха от портата, ама ние не ги познаваме значи, говорим си по свои работи...

– Е! Е! Е! – прекъсна го господин Такис. – Какво увърташ! Кажи направо как се сбиха. Кой кого пръв удари?

– Точно това искам да река – продължи Михалис, – но в тоя момент други хора наизлязоха по улицата и те ги скриха от очите ми да видя сбиха ли се двамата или не.

– Тъй ли? Ами ти, Димитраки, какво видя?

– Ни-ни-ни-що – закаканизах аз. – През е-е-един стобор гле-да-дах...

– Какво гледаше?

– Едно ку-ку-ку-ку-че! – изстрелях най-сетне думата.

– Абе, ти само с кучета ли се занимаваш? Ще те подплаши някое пак – съвсем ще онемееш! – кресна тоя път ядосано началникът.

– Та-а-така е... – разперих аз безпомощно ръце.

– Благородни младежи – вятър! – укорно каза началникът на Спиридонис.

– Тъй ги представиха в махалата – оправда се стражарят. – Де да ги знам. Не ми се видят тукашни.

И сигурно за да изпревари тая нова нишка, подметната от Спиридонис, приятелят ми избърза:

– Та исках да река, господин началник, че си говорехме по свои работи – а то с Димитраки бавно става, и идехме при вас да се оплачем.

– При мен? Да се оплачете? – изуми се полицаят. – За какво?

– Обраха ни! – тежко изпъхтя Михалис.

– Къде? Кой ви обра? В града ли?

– Не в града – почна Михалис да размотава подготвената наша измислица. – Ама най-напред да ви кажа кои сме и къде живеем. От Солун сме. Тая година аз завърших Солунската гимназия. Но нали знаете, че за интелигентни хора у нас работа трудно се намира – свободен съм още. И реших да посетя Света Гора – манастирите да разгледам, на Бога да се помоля да ме подкрепи в живота. Спестил бях малко пари – и нашите прибавиха. Забрах Димитраки за другар. Той помага на вуйчо си в Солун, в една налбантница. Иначе от село се знаем, защото и двамата сме родом от едно солунско село...

Те` тук Михалис замени една лъжа с друга. За никакъв вуйчо не се бяхме уговаряли, ами и аз трябваше да съм бил ученик в Солунската гимназия. Как обаче с моето заекване да ме сложи на такова просветено място. Прати ме в налбантницата набързо – конски копита да стържа и с воловете да се надмучавам...

– Ясно, ясно! – вика началникът. – И как от Света Гора се озовахте в Драма?

– Ами решихме – медено говори Михалис – да отскочим и насам. Серес да разгледаме, Драма, Кавала, до Тасос да идем. Кога друг път ще ни се случи да дойдем по тия краища. Пътешествие от любознателност, един вид, и с патриотична цел. Ама тук ни обраха...

– Ясно, ясно! И кога се случи туй?

– Оня ден. Но докато се съвземем, докато дойдем до тук – мина един ден...

– И на кое място? Кое село беше наблизо?

– Имена на села не помня – вдига рамене Михалис, – но край пътя имаше горичка. От горичката излязоха неколцина – обраха ни. И пак в горичката влязоха.

– Ясно, ясно! Знам къде е – взе да отгатва началникът. – Туй е била шайката на Караканьоти! – обърна се той към стражаря и писаря. – Ех, момчета, да бяхме знаели един ден да се забавите, нямаше да ви се случи такава беля. И какво ви взеха?

– Английската ми раничка задигнаха! – едва не проплака Михалис. – Татко нова ми я подари за завършването. С дебели ремъци за раменете, с джобове разни – всяко нещо отделно да си туриш. И каквото имаше в нея. Дрехи прибраха, храна, личните ни карти и най-важно – дипломата от гимназията ми откъднаха. Бях я взел молитва да й четат калугерите в църква, със светено масло да я помажат – белким ми тръгне в живота. Пък те взеха, че я откраднаха...

– Е, лошо, лошо! Но не се коси толкоз – поуспокои го началникът. – Нова ще ти дадат, препис ще направят.

– Нали? И аз така се наддам, уважаеми господине, но дали няма да искат документче някакво, като основание? И затуй най-сърдечно ви моля бележка да ни дадете, че ни е обрала тая шайка – както я казахте... За дипломата, за другите документи и за английската раничка също. Баща ми да разбере, че не съм я продал, примерно.

– Ясно, ясно! Това е най-лесно. Мавро сега ще я напише – изрече полицаят жадуваните от нас думи. Обаче продължи разпита: – Пари не ви ли взеха?

– Малко пари са ни останали, господин началник – вика Михалис, – ама аз в чорапа си ги държах. Не ни пребъркаха. И на Димитраки козинявата торба не взеха – сочи той каракачанския подарък в нозете ми.

Замръзнах – ами ако сега го пребъркат, какво ще отговаря за лирите. Да не би в английската раничка да ги е намерил... Но мислите на полиция течеха в съвсем друго дере.

– Слушай ме сега, момче – почна той, – ще те питам нещо. Имаше ли между разбойниците един мъж на среден ръст, с големи мускули, кривокрак и с едното око леко мижи?

– Май че имаше – неуверено рече Михалис, – ама не съм съвсем сигурен...

– Ясно, ясно! Караканьоти е бил! – пропусна колебливите думи край ушите си началникът Такис. – Лично е водил шайката! Какво ще кажеш, Спиридонис?

– Караканьоти – няма грешка! – съгласи се стражарят. – Диплома от Солунската гимназия му се прищяла...

– А-а! А-а! – заканително зави началникът. – Тая диплома може да му натежи на бесилото и точно тя да го довърши. Нали знаеш, че като се претовари една каруца, птичка да кацне отгоре ѝ – катурва я!

– Катурва я! – потвърди Спиридонис. – Много му се събра на Караканьоти. Мен да питат – досега да съм го обесил.

– Не може така, Спиридонис! – важно рече полицейският старши. – Законност трябва да има. На съд ще го изведем Караканьоти и тогава ще го бесим. Ей тия момчета ще са ни свидетели и пред съда, и пред целия град!

Примрях тоя път. Абе, какво става, викам си, още в града не сме влезли – и всеки ни тегли за свидетели. Но сега работата дебела. Добре ни забърка Михалис!

– Мавро, хвърляй тоя лист! Нов протокол пиши за очна ставка! – закомандва началникът Такис. – Спиридонис, слез в мазето и кажи да доведат Караканьоти при мен! А вие, момчета – ласкаво ни вика на нас, – не се бойте! Вчера го заловихме Караканьоти – топъл-топъл е още. На следния ден, като ви е обрал. Окован ще го доведат, не се плашете – само ще искам да разпознаете злодееца!

И както приказваше с нас, забеляза Никос и Елени, сякаш бе забравил за побойниците.

– Я да ставате и да се махате! – викна им на тях. – И повече тук да не ви виждам, че не знам какво ще ви правя!

Ама жената не става.

– Много те моля, господин Такис – казва му игриво, – нека да видя и аз Караканьоти! Любопитно ми е и всички в махалата ще питат като как е изглеждал разбойникът.

– Абе, ти, Елени, ум имаш ли в главата?! – разсърди се полицаят. – Или Никос съвсем ти го е избил?! Че това е тайна държавна работа! Как ще останеш? Тозчас си върви – да не ви запра с мъжа ти долу, че цяла нощ да се любувате на Караканьоти.

VII

Изгони ги, а ние с Михалис кисело се споглеждаме. И ето че затрополяха нозе по стълбите, желязо звекна – влязоха в стаята със Спиридонис още двама стражари, а помежду им мъж около трийсетгодишен. Но окован не с дебелият затворнически вериги, а с обикновен синджир му стегнали ръцете отпред. Синджир, дето връзват магаретата с него. Това имали – това сложили. И то стига да не може човек да мръдне.

Изправихме се двамата с Михалис, защото всички освен писаря стояха на крака.

– Е, Караканьоти – казва началникът, – познаваш ли тия момци?

– Не съм ги виждал – отговаря човекът, – ама няма да са стока, щом са с вас.

– А оня ден да си ги ограбил?

– Ограбих ги – вика с презрение, – не ги ли видите какви са ошмулени.

– И какво им взе?

– Кесиите им взех. Няма да взема зеления им акъл, я!

Явно е – перчи се затворникът. Не е втасал достатъчно в мазето, не са го и били достатъчно. Като престои някое време, друга песен ще запее, ама сега е нахакан и си личи, че отхвърля всички обвинения.

– А за английска раничка да се сещаш и диплома от Солунската гимназия в нея? – лукаво пита началникът.

– Че как! – дразни го Караканьоти. – Цигаро си свих от дипломата. Абе, вие това ли ги подучихте да лъжат?! Аз мислех, че товар злато ще ми трупнете във вина, а то някаква си раница...

– Я, момчета, кажете – заряза го полицейският, – тоя ли човек водеше шайката оня ден. И помнете, че каквото кажете, се записва.

Михалис замълча, замълча, даже аз поех въздух да почна пръв със заекването, но началникът ми махна да не захващам.

– Гледам внимателно, господине – най-последно отвори уста Михалис, – да не би невинен да набедя и грях да си сложа напразно. Не е тоя човек! Друг беше. По-едър. Тоя не съм го виждал никога!

– Ясно, ясно! – по навик рече полицаят, но от оня лъчезарен човек, дето го заварихме в началото, не бе останала и следа. – Ама нали вие ми дойдохте на крака? А? Нали? Да се оплаквате, че шайката на Караканьоти ви обрала. Е? Това е Караканьоти! Какви ги дрънкаш сега?

– Че ни обраха – обраха ни! – мрачно наведе глава Михалис. – Но името

Караканьоти аз до тоя час не го бях чувал. Не знам коя шайка ни окраде, знам, че тоя човек не беше с тях.

– Бе нали го описа пред нас, диване с диване! – викна Спиридонис в подкрепа на старшия. – Як бил, кривокрак бил и не знам какво си!

На тия неверни думи Михалис не отговори, а началникът, както се разхождаше пред огледалото, спря за миг, сам себе си погледна право в очите, сякаш попита отражението си дали още да се занимава с тъпаци като нас. Доста се бе объркал, изглежда, за да се реши мен да пита за Караканьоти.

– Е-е-е... – вдигнах аз ръце, на пръсти се изправих даже, като с едната ръка показвах тавана, а другата извъртах да соча писаря.

– Какво иска да рече? Че Мавро е бил с шайката ли? – в недоумение попита Спиридонис.

При тоя въпрос писарят разгъна членовете си като дюлгерски метър, изправи се и наистина почти стигна тавана. Така се бе слисал горкият от страшното предположение, че ако началникът му беше рекъл – „Ти, Мавро, си бил с шайката!“, сигурно щеше да отвърне: „Тъй вярно! Бях!“ Ама господин Такис беше досетлив и с досада обясни на стражаря:

– Искане да рече, че като Мавро бил висок.

– Точно тъй! – с облекчение се ухилих аз. – Обаче... е-е-е – почнах отначало, но тоя път разперих ръце край себе си.

– Ама бил дебел – правилно отгатна сега Спиридонис. – На страха очите са големи! Като планина му се е видял разбойникът на тоя пъзльо!

Ей тъй свърши моят разпит. Но докато се правех на маймуна от зор, забелязах, че окованият мъж ни гледа, леко усмихнат, едното му око наистина присвито, сякаш ни намига и иска да каже: „Ей, момчета, сгреших за вас. Мислех ви за полицейски подлоги, но не било така. Прощавайте!“

Началникът обаче много се вкисна. Изпуснал бе двоица свидетели срещу омразния главатар.

– Махнете тогоз! – кимна към Караканьоти и взе да ни се кара: – Абе, вие очи имате ли? Глави носите ли? За Никос и Елени нищо не видели! Шайкаджията не запомнили! Къде гледате – в долните си глави ли само? Какво помните – на някоя шафрантия кълките? Не го взели нашичкият на работа – имитира той плачливия глас на Михалис. – Че кой ще вземе такова говеда! Не от Солунската гимназия, ами колкото тая врата да имаше диплома, аз на държавна работа не бих те сложил. Откраднали му я били! Че по-добре – тя на теб работа нямаше да свърши...

И подобни приказки. А ние крием гузни погледи и чакаме да ни свалят в мазето. Но отървахме се.

– Хайде, разкарайте се! – вика полицейският. – Нямам време сега да разбера дотам ли сте говеда или на говеда се правите. Щур народ сме ние гърците! – обърна той друго листо. – Вместо да помагаме на държавата, само въртели й създаваме!

– Ами бележката, господин началник! – умолително рече Михалис.

– Каква бележка? Абе, вие и срам нямате да искате нещо от мен. Да бяхте познали Караканьоти, не бележка щях да ви дам, ами похвално свидетелство. А сега – ето какво! – И ни показва среден пръст. – Беж оттук, а утре и от града се измитайте! Спиридонис – нарежда на стражаря, – заловиш ли ги нейде, доведи ми ги!

И ние тупур, тупур по стълбите, хайде бързо зад първото къоше – да не му дойде друг ум на началството. А зад ъгъла кой мислиш – Никос и Елени стоят.

– Вас чакаме – викат.

Пъхнала тя два пръста в джоба на самото му – хем като закачка нещо, хем го държи близо до себе си. А-а, няма да те дам на скорпионката, иска да каже, мой си и до мен ще стоиш. Лице спечено и грозноватичко имаше, ама усмихне ли се – приятно. Никос – и той се отказал да бяга. Кима с нашарената си физиономия като някоя засмяна зебра.

– Бе момчета – заговори той, – то голямо патило ви се случило. Караканьоти да ви ограби! Добре, че живи сте останали! И сега сигурно хляб нямате да ядете. Да бяхте тукашни, пак иди-доди – но сега как ще се върнете в Солун?! Я елате у дома тая вечер. Все ще има какво да хапнем. И за подслон ще помислим.

– А, добре – отвръщаме ние. – Благодаря, че не ни оставихте...

– Ама как ще ви оставим! – допълва жената. – Благородни младежи! Знаят какво

да говорят и кантар имат на приказките си. Защо го интересува тоя Такис какво прави народът по къщата. Да си гледа полицейското!

С една дума – и тя ни благодари, че не си отворихме устите да разправим как се сби с мъжа си пред очите ни. Почнаха да ни разпитват за Караканьоти – как ни обрал, па какъв е на външен вид, вярно ли, че подкова чупел с ръцете си, и още не бяхме подминали първата къща на тяхната уличка, когато махленците ни подушиха.

– Връщат се! Връщат се! – чува се гласове. – Сдобрили се! Помирили се! Бравос! Идат си!

Заотваряха се прозорчетата, застъргаха вратници, в сумрака хора се замъркаха зад стоборите – абе, сякаш безжичен телеграф свързваше къщите и вестите не само ни следваха по петите, ами ни изпреварваха далеч напред.

Елени бе изостанала малко от нас, защото поспираше да съобщи някои новини наляво и надясно. Като че малки залъчета хляб късаше тя и ги подхвърляше на огладнели кучета – ама само да им разпали глада, да им изостри възбудата, пък събере ли се цялата глутница, тогава ще разчупи хляба изведнъж – да го изядат до трошица. И тия къси нейни думички прескачаха дуварите, шумгуваха се през комшулуците, бързо наедряваха между хората като гъби след дъжд.

– И благородните младежи с тях! Благородните младежи ги сдобрили! Единият благороден, другият заеква! Е, нищо, нищо! И то е от Бога дадено! И то по людете ходи! Богородице, Караканьоти ги обрал! Голи ги съблякъл и чорапите им обърнал! В една гора ги сгасил с нож между зъбите! Душегубецът – и дипломата на благородния взел! Науката му отмъкнал! Майка му жив ще го оплаче! И гладни са! И постелка нямат да легнат! Елени, ще помогнем! Никос, чакай ни!...

Ей такива гласове пълнеха уличката, а Никос и Елени високо отвърщаха:

– Заповядайте! Елате! Вратите ни са отворени!

Докато стигнем къщата им, опашка се проточи след нас, а докато влезем в бедната одая, натъпка се тя с махленци. Хора и от двете партии дошли, но забравили вече гнева и караницата – обединени в тоя час от любопитство и съчувствие към нашето нещастие с Михалис. И всеки донесъл нещо. Кой купа с маслини, кой варено пиле недоядено, кой половин шише узо, кой хляб, кой лучена яхнияка. А двама съпрузи цялото гърне с боба помъкнали. Мъжът и паницата си крепи. Тъкмо вечерял, обяснява, като чул, че Никос и Елени се помирили. Не можал чорбицата си да изкуса докрай, ама нищо – тук ще си дояде, че едновременно и за Караканьоти да слуша.

Че като ни подхванаха. Нямат спир въпросите и нямат насита ушите им. Казвам ти, голяма мъка се измъчихме да лъжем тия хорица, но търколил ли си веднъж една лъжа, и втора след нея трябва да готвиш, и трета, и четвърта... На Михалис падна големият товар. Аз нали заеквах – по-малко ме закачаха. Ама като опънах от узото, като си напълних воденичката, взех да забравям недъга си.

– Абе, ти май се справи? – вика ми домакинът. – Май по-малко заекваш?

– Вярно – съгласявам се. – Видя ли стражар, съвсем запецвам, но тука ме успокоихте.

– И аз съм така – добавя той. – Само че мен корем ме заболява изведнъж. И търся скрито място да се облекча...

Кънти от смях стаята след тия думи на Никос, шум, приказки, песни се запяха по едно време – голяма веселба се вдигна в наша чест и заради сдобряването на стопаните. Всичко бе разказано по два пъти. За Солун и гимназията, дето ни те, нито ние я бяхме виждали, за Света Гора и шайката край горичката, за вързания със синджир Караканьоти. От своя страна, и те разправят за разбойническия предводител. Дявол знае отде се появил преди половин година да хайдутува по тия места. Пътници причаквал с бандата си и всичко им вземал. Много бил як – желязо трошал, камък с юмрук разбивал, с два пръста клинците измъквал на подкован кон и подковите му свалял. И други такива чудеса. Трънки! – викам си аз наум. Сигурно толкоз сваля подкови, колкото и нас обра край горичката. Ама народът има нужда от юнаци. Ако не е Караканьоти, друг някой ще измисли. Хем да му се бои, хем да му се възхищава...

И за бележката казахме, разбира се. Как началникът Такис обещал да ни я даде – ето, Елени и Никос са свидетели, пък после се отметнал и ни показал среден пръст. Какво ще правя сега без бележка, тухка се Михалис, втора диплома няма да ми издадат! Пропадна ми учението!

Замислиха се хората над нашата беда. Мислят, мислят, прехвърлят някоя бърза

дума помежду си да разберат кой докъде е стигнал в мисленето, и пак се замислят. Пък току сръгаха да почва оня мъж с бобената чорба. Дросос му беше името.

– Нали в Кавала се каните да ходите – вика той. – Там имам братовчед, от двама братя сме деца – и той Дросос се казва, Сократ Дросос. Държи печата в кметството и всякакви бележки дава. Това му е като занаят. Ще проводите много здраве от мен и ще кажете какво ви е потребно. Само че – подсмивва се накриво мъжът – той подаръците обича. Да го знаете!

– Какви подаръци? – блещим се ние.

– А-а, не знам – отвръща Дросос. – Това сами трябва да отгатнете, като се разговорите с него.

– Защо ще ходят при тоя рушветчия! – пламенно се намеси един от гостите. – Да идат при Яковаки фурнаджията – той е милостив човек, ще им помогне!

И като се посипаха предложения – ред не могат хвана махленците всеки да хвали свой познат и да ни праща при него. Кой бил добър християнин, кой деца нямал и се грижел за другите, кой сина си загубил преди година и за Бог да прости щял да ни приюти. И не на две партии се разделиха тоя път, ами колкото хора бяха, толкоз партии станаха. За малко пак да си издерат очите. По едно време някой подвижна:

– Що не идат при Ерифима вдовицата? Тя има празна къща – ще ги прибере!

– Не! – писна Елени. – При тая дърта развратница няма да ходят! Млади момчета са – ще ги глътне като паламуд дребни рибки и само налчетата на обувките им ще останат!

Веднага се вдигна патърдия ще ни глътне ли вдовицата, няма ли, а Никос ме бута под масата и клима с глава: „Няма страшно! – иска тайно да ми рече. – И да ви глътне, пак ще ви изплюе. Я ме виж мен, че съм цял-целеничък...”

До късно траяха и песните, и препирните, а рано-рано сутринта поехме с Михалис пешком към Кавала. Тежеше ни каракачанската торба, натъпкана с ядене от съседите на Никос и Елени. И повече никого от тях не видяхме...

VIII

Ако взема да ти разправам за Кавала тъй подробно, както за посрещането ни в Драма, до Второто пришествие ще си говорим. А не съм забравил, че трябва да вървим в Пирея, в кафененцето на дядо Аргирис. Дълъг път има до там...

Едно ще река само – бележката на полияя Такис никаква работа нямаше да свърши, ако не беше народът драмски. Той ни напъти на кои врати да похлопаме и как що-годе да се закрепим в живота. В Кавала останахме до пролетта. И Сократ Дросос намерихме, пазителя на държавния печат, който за пет лири плюс една мандолина със седефен гриф не само удостоверение подпечати, че сме жертви на обир, ами уреди и законни легитимации да ни издадат. И при Яковаки фурнаджията отидохме – взе ни той да помагаме и за половин година кажи-речи изпекохме занаята му. И пътеката научихме към дома на Ерифима вдовицата – самотна жена, измъчена от хорски приказки, а природата ѝ дала силна мъзга, грях е таквоз нещо да си иде напразно в земята. Приласка ме тя с добросърдечие – за дрехите ме наглеждаше, косите ми подстригваше и нея аз няма да забравя, защото дотогава не бях познавал жена... И с още хора се срещнахме, дето им бяхме чули имената в къщата на Никос и Елени, а покрай тях и с други се запознахме, понаместихме се в простия живот на това малко градче...

И да ти кажа, тук се случи да се гмурна аз в гръцкото море. Изпънах тяло, загребах с ръце и като изскочих на повърхността, като блесна онова южно слънце в очите ми, като огледах сам себе си и хората край мен, видях, че не съм различен. Свикнах с името си Димитриос Папас, езика изгладих и не трябваше вече да заеквам, а по-важно – като другите наоколо се усещах, грък сред гърците, дето с тях заедно хляб ядахме, на дребни неща се радвахме и на също тъй дребни се ядосвахме...

Но преди да оставим Кавала, ще се върна малко назад да ти спомена как се разделих с праха на баща си. Нали се бях зарекъл да се поклоня на гроба му. И Михалис обеща да го намерим.

Ако теглиш права линия между Драма и Кавала, предишното село на нашите се намираше на запад от нея, но не съвсем наблизо. Докато вървахме по царския път – пращен, тук-там дупките с трошляк затъпкани, питаме един чичо с каруца къде е еди-

кое си село.

– Млади момчета сте – вика той. – От кого сте чували за такова село? Я по-добре не го повтаряйте! Селото се казва еди-как си. – И казва гръцко, непознато название.

– Да не са сменили името му? – подхвърлям аз.

– Не само името е сменено – казва чичото. – Вие не знаете ли? Да не сте пак нови от Русия?

– Откъде накъде от Русия? – като засегнат приказва Михалис. – На руснаци ли ти приличаме?

– Абе, де да знам... На нищо не ми приличате... – смотолеви мъжът и плесна коня с дизгините.

Не му се говори повече с нас, съмнителни му се сторихме, но все пак посочи на коя страна да дирим селото. Тръгнахме ние натам и излезе, че с питане не само Цариград се намира. Не беше малко село, но разхвърляно, пръснато в подножието на едни хълмове. Наоколо плодна земя – ниви, добре гледани лозя.

Навлязохме в уличките му, но хора не се срещат – всичко живо е на полето сигурно. Аз нито знаех къде е някогашната къща на рода ми, нито исках да я търся. Бях го решил предварително. За какво ми е, викам си, да чопля и тая рана. По-добре да не науча здрава ли е къщата, съборена ли е и кои хора живеят на същото място. Ако можех да съобщя тия неща на роднините в Пазарджик, друго щеше да бъде. Ама сега, при моето положение – не ми трябва! Само гроба на баща си ще намеря – с очите си да го видя и да го почета.

Съгледахме по едно време старец, превит на две, крета с тояжка. Спряхме го, питаме за гробищата.

– О, всичко друго забравих, но тях знам къде са – казва той. – Последното ми жилище, натам съм се запътил. Даде Бог на стари години да сложа кости в земята на дедите си! – И обърна побелелите си очи към небето, шъпне молитва в благодарност.

Тръгнахме по една стръмнина, както ни каза старецът. Гробището бе откъм баирите. Гледаме – оградено с хубав зид, висок до гърдите, новоизмазано параклисче вътре, млад чимшир пуснал светлозелени листица. Влязохме, Михалис седна на пейката до параклиса да пуши, зашурах се аз между гробовете. Озъртам се, чета по надгробните кръстове – абе, само гръцки имена, на гръцки написани. Как не срещнах едно българско – нали уж в селото повече българи са живели! Взех да се вглеждам и в годините на погребенията – все близки години, след моето раждане. А-а, досетих се, не сме дошли, където трябва. Друго гробище е това, ново.

Връщам се обратно при Михалис – до него на пейката старчок седи, гробарят.

– Ново гробище ли е това? – питам го.

– Ново.

– Ами старото къде е?

– Няма старо. Това е гробището на селото – гледа ме той подозрително.

– Единственото ли? – не мога да повярвам аз.

– Единственото. И аз по своя воля слугувам на мъртвите – допълва гробарят. – Да не мислите, че някой ми плаща?! Ако нещо ми подадат опечалените – това е.

– Михе, и аз ще изпуша една цигара – казах и седнах до тях.

Дърпам дима, влача поглед насам-натам из гробището и ненадейно съзирам в зида до нас плоча и сякаш писано нещо на нея. Станах, приближих и човешко име прочитам. Стою Толев – не знам защо, запомних името. Настрани се чете, защото камъкът настрани сложен. Със старите славянски букви изписано, но следата от каменарския резец изронена и малко трудно се разчита.

Върнах се при гробаря и викам:

– Абе, чичо, тая ограда вие май с надгробни кръстове сте я зидали?

– Не съвсем – отвръща той. – Оттатък баира има кариера. От там селяните вадиха камъни. Ама може тук-там да се е случила някоя надгробна плоча.

– А от къде ги взехте?

– От старото гробище – от къде! – поядоса се старчокът. – Ама какво си ме разпитвал! Кой си ти да ме разпитваш?!

– Не те разпитвам – рекох помирително. – Само искам да знам къде е старото гробище.

– Рекох ти – няма го! Някога беше долу, в ниското. Но като дойдоха новите от

Русия, скимна им тука да го преместят. Знаеш ли как се копаят трапища в тоя камънак! – въздъхна гробарят. – Ама и те имат право – защо да оставят златната земя там напразно да стои...

– Как от Русия? Руснаци ли? – смая се и Михалис от тия думи, защото двамата не знаехме какво се е случило.

– Хм, не са руснаци, наши гърци са – позасмя се старчокът. – Само че аз не съм от тях – тукашен съм си. А те се преселили някога в Русия, от турски кланета бягали. И сигурно в Русия щяха да си останат. Но нали руснаците се сбиха там, революция направиха – изпогризаха си един на друг гърлата като бесни кучета. И като свършиха помежду си, към гърците посегнали. Богати били нашите, вредна класа били, до крак трябвало да ги изтребят. Добре, че имаме власт на място – кораби пратиха, откуп платиха, от жива смърт измъкнаха хората и под родна стряха ги докараха. Те тия заселиха опразнените къщи. Чиновник от Атина ги настани по имотите.

– Ама какви хора са? – възбудено запита Михалис. – Гърци – пък Гърция не са помирисвали...

– Добри гърци – рече гробарят. – Като нас тримата. Донесли са някой навик от Русия – това е разликата. И руски знаят да приказват. Старите току изпуснат някоя неразбрана дума. Добри стопани – за земята милеят...

– Чичо! – прекъснах го аз. – Кажи къде е това старо гробище!

– Няма да го намерите. Сега там са градини. Пипер, фасул, домати са посадени... Но обясни човекът накъде да вървим и какви знаци наоколо да гледаме.

– Михе, аз отивам – викам на приятеля ми. – Ще дойдеш ли?

Стана той, тръгна лениво след мен и вече излизахме от портичката, когато гробарят се сети да пита:

– Ей, за какво ви е гробището бе? Да не сте иманяри? Внимавайте със стопаните, че не си поплюват!...

Не се обърнах да отвърна, разбързах се по нанадолнището.

Есенното слънце здравата бе припекло, главите ни пламнаха и след доста лутане Михалис вика:

– Не знам какво ще правиш из градините, но аз ще чакам тук. – И сочи една смокинова сянка.

– Добре – казвам. – Сега ще се върна.

Прескочих тревясала канавка и хлътнах сред доматиите. А те израсли високи – оградиха ме като владишки дякони и ме скриха от чужди очи. Личи си, че добре са били гледани и всичко, що са изсмукали от земята и са превърнали на плод, е брано, брано и неведнъж дообирано. Остава само да оскубят стеблата из корен и да подготвят почвата за пролетта. Повървах малко по лехата и спрях. Какво ще правя наистина? И да е било тук гробището – какво от това? Наведох очи към земята. Бучки пръст, бурен тук-там останал, следи от мотика. Ни тресчица, ни костица. Обаче усещам ли, въобразявам ли си – но сякаш някой ми казва, че мъртъвците са отдолу. Може даже бащините кости да са под нозете ми... Отстъпих крачка назад. А една задуха нетърпима между избуялите стръкове – знаеш какъв тежък и удушлив е мирисът на доматените листа. Ще ми се да разбутам коловете – вятър да лъхне, простор да се открие пред очите ми, а то като че в гроб съм влязъл.

Събрах воля, мръднах да си вървя и в тоя момент виждам на един стрък ниско – забравен домат. Голям, налял се, кожицата му не издържала силата на соковете и се пукнала. Клекнах да го откъсна и без да ща, паднах напред на колене. Доматът леко се отрони в шепата ми. А аз го държа в опънатата си ръка, гледам го като стреснат – сякаш бях изтръгнал от земята сърцето на баща ми, топло още и кървящо. Миг-два стоях така, докато се окопитих, пък се наведох още, сложих домата на земята и рекох на глас:

– За тебе, тате...

Ей такъв беше моят помен за баща ми – див и езически. Каквото имах под ръка, това му положих – да разкваси уста, ако на тате уста му е останала...

Като излязох от градината обаче, очите ми бяха сухи и зли. Наближих Михалис и без да спра, викам ядно – ама гърлото ми от злоба се стегнало:

– Как можах да затрия гробовете бе?! Не го заварих жив тоя човек – и следица не можах да видя от него! Ама какво се чудя – те живите не пожалиха, че на мъртвите ще цепят басма!

Михалис бе ял смокини – и на мене набрал в шепите. Тръгна подире ми, преглътна си хапката, пък видя, че не ми е до смокини – хвърли ги настрани от пътя. – Мите – пита след малко, – ти знаеш ли вашата махала в Пазарджик къде е правена?

Досетих се накъде бие и мълча.

– Аз не помня и ти си малък да помниш, ама съм чувал – продължава кротко той. – Върху турски гробища е строена. Отишли си турците – кой ще се грижи за гробовете им? Умрелите са си умрели – на живите място трябва да отворят.

– Като си чувал това, сигурно и друго си чувал – не ми минава на мен горчилката. – Че човекът се различава от животното, защото тачи праха на мъртвите. И най-простият дивак в джунглата го прави!

– Истина, така се говори – забави се да ми отвърне Михалис. – То много хубави работи се приказват, ама никой не ги върши. Да не би някой да слуша на Христос думите? Обичайте враговете си и прочие. Същото е и с мъртвците. Ако беше вярно това, дето казваш, земята отдавна да е станала само едни гробища.

– То и затуй светът е подивял! – не отстъпих аз. – Че от нищо няма страх и нищо не тачи!

– Постави се на мястото на селяните – пак опита да ме успокои Михалис. – Чужди гробове, да речем...

Но не ме успокои, а още повече ме раздразни.

– Абе, Михе! – пламнах като барут аз. – Абе, ние и пред свети Петър ли ще се делим бе?! Ама ти смяташ ли, че Господ го е еня кой от нас е турчин, кой българин и грък? Че дели той мъртвите на таквиз и онаквиз?! Бе за това наше делене той не в пъклото ще ни изпрати, ами на дявола в гъза ще ни навре! И не че ще го направи, ами отдавна го и прави! Не видиш ли, че до гуша сме насрани! Че от войни и омрази не можем да прогледнем и да сторим нещо като човеци! Че живи още – в ада живеем!

И още подобни думи изприказвах, гневен заради попиления бащин гроб, а Михалис ме изчака да утихна и рече:

– Мите, не е лошо, че живите умират. Лошото е, че и мъртвите умират повторно, каквото и да направим. По-дълго трае тяхната умирачка, но и на нея идва времето. Ни помен, ни спомен! Едни само мрак и забрава. Копчето от дрехата им по` издържа от всичко тяхно...

И не знам дали от тия думи на Михалис, дали защото гневът ми позамря след избухването, но взех да мисля за нещо друго. Тоест пак за същото, но се сетих, че бях чел някъде за някой си руски мъдрец. Сто години, откак живял. Забравил съм му името, пък и той няма да се разсърди, защото цял живот безименен е карал. Баща не го признал, предците си не знаел, чужди хора го отгледали. И по тая ли причина всичко му се отщяло, така се случило ли, но повечето години се излежавал на една пейчица и все едно и също повтарял. Мързяло го даже да пише, ами двама-трима негови другари записвали по своя воля и като умрял човекът, събрали вкупом записките, в книга ги отпечатали. И така сиротният руския бедняк се прочул между хората.

Та какво разправял мъдрецът? Всеки човек, казвал той, от всичко най-много трябва да пази костите на предците си. И всички хора да съхраняват праха на всички мъртвци. Това е най-важното нещо на света – то ще спаси човечеството! Ама защо да ги пази, питали го. Защото, обяснявал той, науката един ден ще се развие. Науката днес е в първо отделение, но ще дойде време да стигне тя висоти немисляни. И точно тая наука ще възстанови всички мъртвци каквито са си били – по тленните им останки. Грам прашец да има от покойника, науката целия в плът и кръв ще го прероди. Не Господ, не Христос след Страшния съд, а точно науката. Но тъй като, добавял руснакът, науката е един от многото гласове Божии, вие както щете наречете спасителното дело. Ако искате – Божий промисъл, ако искате – човешка наука. Важното е, че всички починали ще се възкресят същите като на младини – с бистрите им очи, отворени за слънцето, с устните им – жадни за вкусване, с нозете им пъргави, със снагите им жилави, с радостите, с любовите им и с всичко.

А де ще ги даят тия хора, питали го повторно. Че те милиарди ще бъдат – земята няма да ги побере. Е, отвръщал мъдрецът, същата наука ще е овладяла вече вселената. На диви планети ще е отишла и ще ги е опитомила. Там ще се разселят възкръсналите. Кой по родство ще върви, кой по приятелство – на всеки, както му е угодно. И ще се напълни Мирозданието тогава с безсмъртни човеци – истински образ и

подобие Божие.

– Това само руснак може да го измисли – обади се Михалис, както ме слушаше. – Хубаво, ама невъзможно. И безцелно на всичко отгоре...

– А-а, не е така – викам. – Голяма цел е сложена тук и велико оправдание.

И подхванах да разправам какво отвърщал мъдрецът на третия въпрос. Защо да възкресяваме мъртвите? По каква причина да се правят толкоз разноски? Защото, казвал той, ние, живите, сме задължени и виновни пред умрелите. Животът ни е положен върху страшна несправедливост. Несправедливо е те да тънат в гробовен мрак и пръст да притиска клепачите им, а ние да се веселим под слънцето и да вкуваме Божиите благодати. Това не е закон на живота, а закон на смъртта, на злото. А не може под знака на несправедливост и зло да градим ние своя живот като радостен и добър. Докато не премахнат значи несправедливостта към мъртвите, живите ще ходят печални по земята, гузните им сърца ще тръпнат, грях ще гризе душите им и вечно проклятие ще ги мъчи. И ни един жив няма да се спаси от злото, докато всички мъртви не бъдат спасени за живота...

– Разбираш ли, Михе? Всички – до Адам и Ева! – разгорещил се бях аз от приказването и повторих: – Ни един няма да се спаси, докато всички не бъдат спасени! А дотогава живите ще сме виновни пред мъртвите, защото не бива едни да страдат, а други да са щастливи! Не бива и невъзможно е...

– Не се пали толкоз! – скептично рече Михалис. – Тоя твой мъдрец май издиша. Неговата работа е мислена повече за ангели, а не за хора. Че кой ще озаптява всички ни, ако станем безсмъртни? Я си представи, че баща ти стане от пръстта. Какво ще рече на селяните, дето са му преорали гроба? Да не те питам на коя планета ще бягаме ние, ако Божидар Станев изскочи на пътя ни...

Оклюмах при това напомняне.

– Ама ако го съживят – боязливо рекох, – ще ни падне грехът от душата...

– Вятър! Стореното е сторено! – не се съгласи Михалис. – Пък и нови грехове ще направим. Човек не заслужава да живее вечно, Димитраки. И най-добрият не заслужава. Хем светът ще му дойде до гуша, хем той ще дойде до гуша на света. Неспасяем е човекът! – натърти приятелят ми. – Ни наука, ни светци ще го спасят. Такъв е и това си е. Все едно да искаш на кравата криле да поникнат.

Погледна ме под вежди, както вървахме, и допълни:

– Но за гроба на баща ти ме е яд! Яд ме е и на мен самия...

– Не си виновен ти – казах.

– Кой знае. Може и да съм виновен. Ако зависеше от мен в селото, и аз сигурно щях да премахна онуй гробище.

– Тъй ли? – сви се сърцето ми.

– Ама ако знаех, че ти ще дойдеш, ако си представех какво ще ти е – нямаше тъй да сторя – умислено продължи той. – Поне щях да река да извадят костите, да ги съберат на едно място и паметниче да сложат. Тъй и тъй: тук лежи прахът на хора от старото гробище – и да изредят имената. От надгробните камъни щях да направя паметничето, а не зид да зидам с тях. Все щеше да остане място и за доматите...

– Благодаря ти, Михе! Познавам те...

– И аз те познавам – затуй говоря така! – с голяма стръв продължи Михалис. – Ако не те знаех, окото ми нямаше да мигне. И не гроб да преровя, ами и повече да свърша. От непознаване са ни повечето злини. Виновни сме в непознаване!

– Колкото ти си виновен пред мен за нещо, толкоз аз съм виновен за друго – рекох и замълчах.

И дълго двамата крачихме един до друг към Кавала, без дума да разменим.

Не те знам ти какво мислиш, но друг някой ако ни слуша, може би ще рече, че много отстъпчив съм бил пред Михалис, че все с мекия брус съм карал. И за гроба на баща ми, и преди, над драмското поле, когато той се радваше, че за пръв път вижда родината си. Че е трябвало по-остро и ясно да кресна: „Не е туй твоята родина, а е моята! Такива като теб ми я откраднаха, а сега ти на краденото се любоваш!“ Ако на мое място бяха баба Ана и майка ми, чичовците и стринките, те сигурно щяха да кажат различно нещо от мен. Болеше ги тях за декарите и къщата, за изоставения добитък и земеделските сечива. Не мога да кажа, че съм бил безразличен, но едно е да състрадаваш, друго е теб лично да те боли. А пък аз не бях виждал дядовото огнище и не се бях грял на него – само пушека помирисих от дъжд на вятър през земи и

планини. Ако, да речем, на оная височина вместо мен с Михалис ядеше кашкавал някой български държавник, не знам той пък каква реч щеше да дръпне. На държавник мислите не искам да гадая. Но ясно е – с такъв човек няма да сме си плюли в устите. Недей смята, че искам да се оправдавам нещо. Ни най-малко! Или че давам съвети някому какво да прави и говори. Разказвам ти само точ в точ какво аз съм рекъл и сторил. Ти ако искаш ме кори, ако искаш ме разбери, но не забравяй, че душата си не съм кривил за минутка. И не съжалявам, ама никак не съжалявам, че и аз не забих своя пирон в гнилата дъска на раздорите.

Инак и на мен са ми известни доста от кавгите между българи и гърци. И ако бях на друг ум, можех да отворя уста като ханджийски порти. Ама да не мислиш, че гръцките усти са по-малки. Сто вини да им трупнем ние и за всичките да сме прави, те с една няма да останат назад да ни отвърнат – и също ще са прави. Е, кой ще надделее, смяташ? Който изрече сто и първото обвинение ли? Тоя ли юнак ще се тупне в гърдите и ще викне: „Аз съм правият, аз съм пострадалият – пък вие сте лошите!“ Ама такова наддумване милиони пъти е ставало и между хора, и между народи и до нищо свястно не е довело.

А какво ще правим, питаш се сигурно, с фактите и истините? Нали с тях е кърпена неведнъж същата дъска на раздорите. Тук ковнат една летвичка, там причукат друга, донадят дъската, поукрепят я уж с факти и истини – ама гнилочът си е гнилоч! Който е стъпил на тая дъска, най-малко крака си е навехнал, ако не си е счупил главата в някой хендек. А защо българинът по-често си е трошил главата, сам си отговори. Може би защото повече се е надявал на кърпежа, на своите факти и истини...

Не, момче, фактите и истините не са най-важното нещо на тоя свят. Не стоят те над всичко, както повечето хора се мамим. Боговете не мълчат пред фактите, а сами ги създават. И ако един факт не върши работа за делото им, обръщат му гръб, в небитието го запращат и друг се залавят да сътворят. Много е сгрешил, според мен, онзи мъж, дето рекъл, че Платон му е приятел, ама истината му била по-голям приятел. Коя е тая истина, къде се е дянала? Няма я нея, а Платон си стои по-голям от истината на мнимия си приятел. Излъгал се е оня човек, защото по-скъп приятел от Платон не би могъл да намери. И забележи, вслушай се да чуеш, че тая приказка за Платон и истината най-често я употребяват подлеци, кога искат да се отметнат от нещо...

Не, повтарям, за човека има по-дълбоки и съдбовни неща от фактите и истините. Вгледай се в себе си и ще повярваш. Та така е и с нашата гнила дъска. Трябва да спрем да я подновяваме и гърци, и българи, да я строшим и да я изгорим веднъж завинаги с целия неин кърпеж! Дано не греша, ама ми се струва, че натам май сме я подкарали и от двете страни. Припламва добрият огън, припламва, кани се да лумне и нека глътне до шушка гнилото. Сърцето ми ще се радва да е така...

IX

Много ми харесваше Кавала и обикнах това градче. Като нямахме друга работа с Михалис, често ходехме до крепостта. Уличките дотам като с език излизани, къщиците – малки, спретнати, сякаш за кукли правени. Стените им цветно боядисани, в дворчетата – цветя букнали, притискат се една в друга по стръмнината като шевици по пазвата на скопосна невеста. Нарочно вървахме бавничко. Чистото и хубавото измива душите. А после дълго седяхме по камънаците на страховитите стени. Михалис гледа, гледа морето – с очи ще го изпие и пак няма да се насити. И Тасос по-голям се виждаше оттам, и градецът целият, скупчен долу по брега...

Да зависеше само от мен, в Кавала щях да остана. Фурнаджилък да подхвана покрай бай Яковаки, мома да си намеря и се задомя, дечица да се родят – и животът ми щеше да се излее тихо и гладко, все едно зехтин от делва се е пролял. Пък изцеди ли се и последната капка – да счупя делвата...

Ама Михалис на мира не ме оставя! Додея ми във фурната да се пека, вика, едни и същи хора да гледам, пък и ти зарежи таз Ерифима – стара кошница разплетена, на друго място други девойки ще си намерим. Пътува му се на него, душата му не издържа. В Солун иска да идем, в Атина да поживеем, Пелопонес да пресечем целия, Тесалия да кръстосаме надлъж и шир. И най-много по море да плаваме, островите да

обходим. Бърза, с една дума, цяла Гърция да види от горе до долу, както си е на картата и както мечтаеше още в Пазарджик.

А и лирите на Парашкевов взеха да се топят неусетно като снежеца, дето ръсна само веднъж над Кавала оная зима. Защото не само на крепостта ходехме ние, но свикнахме и в таверните да се отбиваме. Четири бяха те тогава в градчето – стигаха и прстигаха за големината му. И ние хванахме да ги редуваме. Уж песните да слушаме и мандолините, но взехме и да замезваме, и рицина да попииваме. По малко – не сме се напивали! Но с гологаните, дето бай Яковаки ни отпускаше понякога, и прага на кръчма не можехме да прекрачим. Та пак до лирите опирахме. И за да не останем съвсем без пари по път, щом укрепна слънцето в небето, тръгнахме.

Тихомълком се измъкнахме от Кавала – само с бай Яковаки се сбoguвахме, да не би после да рече, че сме му отмъкнали нещо от фурната. И Ерифима не прескочих аз – цялата последна нощ прекарах при нея и сладка баница ми опече тя за раздяла. На други познати не се обадохме. Всеки щеше да разпитва къде точно отиваме, па откъде ще минем, па с какво ще пътуваме. Тъй е у нас – дълги приказки се приказват на тръгване, а ние, макар да се бяхме поуспокоили, не искахме все пак да оставяме много дири след себе си. Имало ни е – няма ни! Защо да вкарваме хората в грях, ако рекат да ги разпитват. Ако по някакви тайни пътища българската полиция ни търсеше чрез гръцката. Бай, бабо – за всеки случай... Година нямаше от убийството.

Освен това, честно казано, и не знаехме къде ще вървим. Е, Солун ни беше целта, но до Солун пътища много и посоки различни. И поехме накъде очи видят. На краката си главно разчитахме. Два месеца скиторихме на воля и до премаляване. Къде ще замръкнем не подбираме, къде ще кривнем – не знаем. Не само горчилки – и много хубави неща са ми се случвали в живота, но, да ти кажа, онова пътуване с Михалис от Кавала до Солун, е едно от най-хубавите. Млади бяхме, здрави бяхме, парици имахме за прехрана, от никого не зависехме и за никого грижа нямахме, а и природата наоколо ни цъфти и връзва, сякаш се надпреварва с нас по младост и сила. И стъпката беше лека на двама ни. Много обичах аз пешком да вървя – спорно ми идеше, сякаш вятърът ме носеше. Де да знам, че на стари години едва-едва крака ще тътрузя. А тогава път ми дай и тояга в ръката...

Звъни оня ден един младеж на вратата. Всякакви обикалят сега – пари да събират. Кой за Червения кръст, кой за малоумните, а тоя за Туристическия съюз.

– Имаш ли карта, дядо? – пита ме.

– Нямам.

– А, сигурно чиновник си бил цял живот – задникът ти се е сплескал от седене. Като вземеш сега карта, ще обикаляш планините.

Дадох пари, взех картата, честити ми човекът, че съм станал най-после турист. Абе, момче, викам си наум, да ме знаеш ти какъв турист съм бил, не платена карта, а два медала трябва да ми донесеш – един от нашия съюз, един от гръцкия. Ами ако помислиш – от Пазарджик през Пловдив, Драма, Кавала до Солун все пешком съм стигнал. И колко, колко още път ме чакаше...

В Солун влязохме, когато бяха почнали големите гръцки жеги. А изглеждахме – все едно през вършачка сме минали. Измършавели като хрътки, дрехите ни охлузгани, обувките – оръфани, косите ни израсли на вси страни и сплъстени от пот и прахотляк. Решихме да се подновим. Разменихме до грош последните лири и тръгнахме по дюкяните. Тук гащи, там ризи и панталони – накупихме по един вързоп дрехи и с тях под мишка – на баня. Свали телякът кирта от гърбовете ни, подстригахме се след туй – и ето ни нови хора. Наехме и стая в едно хотелче – евтинко, но като преброихме драхмите, като направихме сметка какво ще плащаме за спането, най-много три дни ще има да ядем. Не се натъжихме много – тръгнахме да разглеждаме града.

Това аз няма да ти описвам като някой екскурзовод, само по едно време гледам, че стоим пред солунска гимназия.

– Михе – закачам се аз, – що не влезеш да си вземеш дипломата?

– Не е тая гимназия – смее се той. – Докато ме подстригваше, бръснарят каза, че моята е изгоряла...

Зяпахме, що зяпахме през деня, а заранта се събудихме с готово планче. На пристанището да вървим, моряци да се цаним на някой кораб, че поне към Атина да ни свали. Много просто си го представяхме, ама не излезе тъй. Тръгнахме по кейовете – край нямат. Параходи големи и малки, едни лъснати, други мръсни като въглищарски

врат, гемии, лодки навързани – сбиротек от половината свят. На големите кораби не можем и да попитаме. Вдигнали грамади високо над главите ни, а да пуснат горе такива като нас – изключено. Взехме да се молим по гемииите. А там едни барби изпечени, едни типове присмехулни – щом ни видят, и почват да се кискат:

– Какво сте се издокарали като франтове – викат. – Като за танци сте се стегнали! Я недей да цапате морето!

Най-сериозните ще ни попитат – пътували ли сме друг път, какво умеем, а ние за това не смеехме да лъжем. И като кажем, че опит нямаме, че за най-проста работа сме готови, те клатят глава, плюят във водата и сочат с ръка да продължаваме.

Цял ден пропиляхме напусто. На следната сутрин – същото. По едно време Михалис се сети:

– Мите – вика, – трябва да има служба за наемане на моряци. Я да идем в пристанищното управление и там да се предложим.

Добре, тръгнахме обратно по кея. И пак надзъртаме към малките корабчета и гемииите – да не сме пропуснали нещо. И както гледам аз, усещам – и мене ме гледат. Присвил око някакъв морски вълк от една гемия – следи ни. Гол до кръста и рунтав като шебек, главата си завързал с алена кърпа. Трепнах и като срещнахме погледи, оня пита:

– Позна ли ме, момче?

– Караканьоти! – викнах аз радостно, сякаш брат си бях видял. – Ти ли си, човеко?

– Ш-ш-т! – шеговито шътка мъжът да не му разгласявам високо името. – Ама ти си спрял да заекваш!

– Заеквам, като видя полицаи. Иначе съм си нормален.

– Хитрец си ти и пройдоха, братко! Какво правите тук?

– Търсим да се уловим моряци – бързам да изприкажа аз на какъв сме зор. – Или някой без пари да ни откара до Пирея.

– Че нямате ли парици? – с любопитство пита Караканьоти.

– Свършиха – намеси се Михалис.

– А от какво живеете? Покрадвате ли?

– А-а, пази Боже! – отричам аз. – От мама и тате имахме, ама ги изхарчихме.

– Покрадвате! – убедено рече мъжът. – Засега кокошки крадете. Братя ли сте?

Цял пламнах от изненада – вярно, два пъти по пътя крадохме с Михалис пилета. Пекохме си ги на полето. И в смущението си ненадейно излъгах:

– Братовчеди. От две сестри. Ами ти какво правиш тук? Нали там...

– Ха-ха! – надменно се изсмя познатият ни от драмската полиция. – Вие май наистина не знаете Караканьоти! Елате тук!

Двамата бяхме застанали на ръба на кея – а-ха да скочим в гемията. Ама не можем. Тя бе вързана с въже за брега, но се отместила два метра навътре – малко хлабаво е била вързана. А не е лесно да прескочиш цепнатината от място – ще цопнеш във водата. Засуетихме се какво да правим и Караканьоти ни подсети:

– Дръпнете въжето да се приближим.

Уловихме с Михалис дебелилото ютено въже – опнало се като струна. Напънахме, напънахме повторно – не ще пустата гемия, сякаш с олово е натоварена. Само носът ѝ леко се полюшна. А Караканьоти присвил око, гледа ни сеира.

– Я се бягайте! – вика. – Кокошкари! За една кокошка ви е силата...

И хвана с една ръка въжето, понатисна го, дръпна го – само вратните му жили се стегнаха малко, и подчини се гемията, мама му стара, все едно книжна лодчица премести. Скочихме ние на борда.

– Караканьоти запрян не стои! Караканьоти не могат удържа в някакъв си драмски участък! – гордо рече той. – Същата нощ си тръгнах!

– Ами синджириите?! – смаяно рекох аз. – Цял в синджири те бяха сложили!

– Ти знаеш ли какво говориш?! – пораздразни се юнакът. – Такъв синджир за Караканьоти е гнила връв.

Знаех аз какво говоря. Чичо Щерю имаше същия синджир. Връзваше коня да пасе на някоя поляна край града. И конят всичко избръсти в кръг до голо, но докдето синджирът дава...

– Знам! – викам инатски. – Такъв синджир и кон не може скъса!

– Та аз кон ли съм бе, пикльо! – изведнъж здравата се ядоса Караканьоти.

Очите му зашариха на четири – търсеше нещо по гемията да счупи, да изкриви, та да ми покаже силата си, но жал му беше за морските потреби и ненадейно впери поглед в краката ми.

– Сваляй обувката! – викна той. – Сваляй да я скъсам!

– Я ме остави! – опънах се. – Как ще я късам?!

– През средата ще я скъсам – барабар с подметката и саята!

– Зарежи тоя мерак! Моля ти се! – възроптах аз. – Нови обувки ги купих оня ден!

– Сваляй! – побесня съвсем Караканьоти, като че най-люта обида му бях нанесъл. – Сваляй, че крака ти ще откина!

Стреснах се – абе, тоя човек излезе опасен. Както дружелюбно ни приказваше и благодарност даже усещах, че не го наикиснахме в участъка, изведнъж цял звяр стана. Ще ни избие за нищо работа. Пък и не си знае силата...

– Хайде сега, няма да се караме за едни обувки! – дръпна ме Михалис. – Сваляй, Димитраки! – И зло ми върти глава, иска да рече: „Хак ти е – като пак се буташ между шамарите! Все ти най-много знаеш!“

И що да сторя – подчиних се на двамата. Клекнах, изух обувката, подавам му я.

– Я ела тука, обувчице – ухили се победоносно разбойникът. – Я кажи от какво си направена...

И ей Богу, на друг нямаше да повярвам, ама на очите си вярвах. Като я стисна с ръчищата си, като я изви и напъна – скъса я по средата, както ти вестник ще скъсаш. И хвърли парчетата на палубата.

– Виж сега – вика ми – кон ли е Караканьоти, какъв е!

Вдигнах ги да видя загубата. Абе, гъон дебел към половин сантиметър, кожа яка и подплатена – ама всичко докрай зяносано. Не става човек от такава обувка! Ех, бос ме остави говедото! – рекох си наум и ми идеше да го прасна с останките по чутурата. Добре, че не го направих.

– Ще ви взема до Пирея – изведнъж казва той, гневът за миг му беше минал, както за миг се появи. – Само че няма да стигнем бързо. По други места имам да се отбивам.

– Е, не бързае – мънка Михалис и двамата не знаем да се радваме ли на сполуката или веднага да бягаме от тоя спътник. Но останахме. Нямахме друг избор.

– Идете сега да купите ядене от пазара – извади топка пари Караканьоти от джоба си, – че довечера ще тръгваме. А не сме и товарили. – Това, това, това – нарежда ни какво да вземем, доста нещо, за тримата. – И чифт обувки си избери – обръща се накрая към мен, – ама гледай да са по-здрави...

Мина следобедът, мръкна се, а Караканьоти спи в кубрика. Ни за товарене се тревожи, ни за тръгване. А ние с Михалис бяхме решили нищо да не го питаем. Да не го докачим пак неволно. Ако ни накара нещо – добре, но сами да си пъхаме гагите – не! Надвечер излезе лек ветрец, струпа облаци по небето и морето потъна в мрак. Чак тогава капитанът ни излезе от дупката, прозя се като лъв и се захвана за работа.

Неговата гемия имаше мотор, но беше стъкмена и с платна. Като плавахме в открито море, Караканьоти главно платната вдигаше, но наближихме ли пристанище или трябваше покрай подводни камъни да се промъкваме, пускаше витлото. И сега запали двигателя. Леко, леко – занавлизахме навътре. Пристанищните светлини изчезнаха, тъма отвед, голяма вода се люшка под задниците ни. Доста пътувахме така, на запад струва ми се, и не усетихме, че пак сме приближили брега. Лепна Караканьоти гемията до някакъв пристан, запали фенер, вдига го, спуска го – знаци дава някому. И ето че изникнаха неколцина от тъмното, скочи нашият човек на пристана да ги посреща. Здрависват се, поздравяват се и чуваме ние, че един глас казва:

– Стоката е в храстите. В сандъци е закована.

– За миг ще ги пренесат моите момчета – отвърща Караканьоти.

– Нали нямаше твои хора в Солун – говори същият глас. – Водя ти един за помощник. Знае пътищата надолу – да се сменят.

– Не ми трябва! Караканьоти има хора навсякъде! Караканьоти с два пръста да свирне, половин Гърция ще тръгне след него!

Сбутваме се с Михалис в тъмното – ей, голям фукльо! – ама и на дланите си плюем, чака ни хамалуване. И правилно ги плюехме, защото ръцете ни се откъснаха. Дванайсет бяха сандъците, големи, и не знам какво имаше в тях, но едва ги

примъкнахме по разбитите дъски на пристана. Добре, че и разбойниците от брега помагаха. И не ги хвърляме как да е в гемията, ами ги подреждаме до сантиметър. Свети Караканьоти с фенера, сърди се, мърмори – не така, инак обърнете сандъка, а аз усещам, че гемията хлътва, хлътва в морето. Натоварихме я здравата, покрихме стоката с брезент и тоя път задълго се отделихме от сушата...

Не мога ти кажа в кои пристанища влизахме, по кои острови се отбивахме – от самото начало обърках географията. Михалис се мъчеше да запомня, но и той скоро оплете конците. Защото много оплетени бяха пътищата на капитана ни. Ако бяхме свикнали с морето, по` щяхме да се оправяме, ама ние сухоземни хора до мозъка на костите. Някой път си мисля, че на едно място се въртим, друг път дни наред суша не се вижда, сякаш морето ще свърши, а като се мерне бряг, Караканьоти вика:

– Виждате ли тоя нос – преди пет дни от другата му страна минахме.

И все нещо превозваме. Свалихме сандъците, други натоварихме. Свалихме и тях – тоя път денкове, зашита в платно, качихме. И тъй нататък – много пъти. Не съм сигурен крадено нещо ли разнасяхме, контрабандно ли, но явно не беше чиста работата. Все съмнителни мутри ни посрещаха, на скрити места, по вечерно време. Случвало се е и два дни да ги чакаме на котва в някое забутано заливче. Само Караканьоти знаеше какво вземаме и оставяме и коя ще е следващата спирка. Но, изглежда, цяла разбойническа мрежа поддържаше той по гръцкото крайбрежие.

И не само посоките объркахме с Михалис, ами и времето забравихме да броим. Двайсет ли, трийсет ли дни се люшкаме по морето – не знаем, и чак като слязохме в Пирея, разбрахме, че цели четиридесет и три дни е траяло пътешествието. От юни до август. Ако бяхме взели параход, до Америка щяхме да стигнем и да я задминем. Е, не сме били все на вода, да кажеш. Спиряхме храна да вземем, с вода и гориво да се снабдим, с готвено да се наядем в гостилница. И с кръчмарски девойки да се запознаем, както много му се искаше на Михалис. Мряха те за Караканьоти, знаеха го, а покрай него и ние намазвахме. И на негова сметка, разбира се...

Изуши ни слънцето като чирози. От първия ден капитанът ни започва кое какво е. Научи ни платната да вдигаме, мотора да наглеждаме, руля да държим и посоката по компас да следим. Но ще излъжа да кажа, че станах баш моряк. Само единия си крак топнах в морето, и то едва-едва до коляното го насолех. През деня Караканьоти горе-долу ни имаше доверие, подремваше, но нощем само той дежуреше. И ние с Михалис, като сложим настрана хамалогията с товарите, си карахме почти като на курорт. А то едно море – в сладък сън да го сънуваш! Ни веднъж не се разсърди, ни една буря не ни докачи ония дни. Гладко, топло, изумрудено – не мога ти опиша хубостта му! И ние го зяпаме ту надалеч, ту браздата на гемията следим, риба ловим, изтягаме се. И с Караканьоти говорим, ако му е кеф.

Какъв човек беше той – вече можеш да си представиш. Сила страшна се събрала в него с храброст безумна. Смел, пък обидчив като глезено дете. Докачлив, пък кротко пилее парите си, щом някой мошеник му поиска по пристанищата. Щедър, пък за две аспри кожата ти одира. Доверчив, пък все подозира врагове наоколо. Ще кажеш – как такива различни мъниста се нанизаха на един конец? И какъв беше тоя конец? Струва ми се – честолубие му е името. Гладното честолубие на Караканьоти.

Ще взема силата му за пример. Който го беше виждал, знаеше, че природата чудо е сторила с него. И за това чудо хората приказваха, преувеличаваха го дори. На Караканьоти добре бе известно, че мълви се мълвят за него, но не му стигаше да легне на тая кълка. Всеки ден, всеки час търсеше да потвърди той зверската си сила и да му я признаят. И сякаш нарочно диреше някой да се усъмни в него, предизвикваше го, че да покаже на какво е способен, и ако такъв глупак не щеше да вярва на очите си, Караканьоти главицата му можеше да откъсне. Излиза значи, че нашият капитан хем носеше юнашката сила в себе си, хем сам не й вярваше достатъчно и искаше околните да я потвърдят. Че затова той беше раздразнителен и избухлив. Вярно, много лесно побесняваше, но смятам, че причината е друга. Въобще не се съмняваше Караканьоти в силата си, даже й се доверяваше прекомерно. Но душата му усещаше, че тая своя сила той пилее за дреболии. Желязо ще огъне, камък ще строши с пестницата си или както на мен – обувката ще скъса. Нищожни подвизи пред нищожни хора!

А друго нещо мечтаеше сърцето му. Страшилище да се изправи пред него, змей със седем глави. С голи ръце ще им извие шите. Или дружина да поведе в бой с вразите – и да видим тогава ще остане ли противник, несразен от Караканьоти. Или

хамут челичен да сложи и цяла Гърция да повлече след себе си като ладия из тиха вода. С островите и полуостровите, с хората и рибите, с манастирите и маслиновите гори. Къде да я повлече? Там, където ще оценят чутовния му подвиг, може би направо в рая, защото само Божията похвала щеше да успокои Караканьоти. Юнак беше той, лишен от истинския хляб на юначеството, който да засити честолюбието му. И то оставаше гладно и раздражено от ситните трохи, дето му подхвърляха по кръчми и сред другари-разбойници...

Една привечер Михалис държеше руля, а ние седяхме в нозете му. Приказвахме си тримата. За пръв път Караканьоти каза, че бил роден на някакво малко островче от Северните Споради. Морето го отгледало.

– А как се случи край Драма да се завъртиш? – питам го.

– Другар мой раниха на път. У помагачи го гледаха и дълго се залежа. А не можех да стоя там със скръстени ръце. Пошавнах малко.

– Оздравя ли човекът?

– Умря. Така е в нашия занаят – мрачно отвърна Караканьоти.

Умълчахме се, не питахме защо такъв занаят е хванал и след малко той вика:

– Утре по обед, момчета, сигурно ще сме в Пирея.

– Как? – сепна се Михалис. – Та ние на север плаваме.

– Правилно, на север. Много на юг бяхме слезли. До остров Сифнос стигнахме.

Но друго искам да отговорите – защо не останете с мен?

Ха` сега, де – не бяхме чакали такава покана. Не се живее лесно с Караканьоти, а и занаятът опасен. Не щем да му чиракуваме. Ама как да откажеш изведнъж – ще вземе да се разсърди.

– Напътувахме се – обадох се аз. – За цял живот ми стига...

– Какво си се напътувал! – презрително рече капитанът. – Крайбрежна разходка! До Крит ще идем. На Кипър имам търговия...

С Михалис бяхме свикнали да лъжем вече, все едно дим от цигарата си издухваме.

– Важна работа имаме в Атина – подхвана той. – Наш вуйчо е на смъртно легло и тоя път май ще мре.

Нали братовчеди се писахме веднъж – и общ вуйчо се намери.

– Е, да не би вие да го изповядате? – с досада каза Караканьоти.

– А, не! – включих се и аз в лъготенето. – Наследство може да получим. Всички роднини са се събрали край вуйчо, а не идем ли и ние двамата, ще вземат да ни подминат.

– Непременно ще ни подминат – потвърди Михалис.

– Какво наследство? Имот ли? Пари ли? – изглежда ни капитанът.

– Неизвестно... – с боязън пророних аз.

– Кажете колко – запали се изведнъж Караканьоти – и веднага ще ви броя парите! Без над болник да треперите и с роднини да се карате!

Замълчахме, съблазнени от това предложение, но умът на Михалис надделя:

– Не е работата само в наследството – рече той. – Родът се е събрал. Ако не се явим, ще ни одумват и ще ни презрат завинаги. Дано не сме закъснели...

След тия думи водачът ни се намръщи и ядно заговори:

– Вярно е – вие без сой не можете! Не сте свободни вие като Караканьоти!

Родът, та родът! Чувал съм такива приказки. Ако не си сложите ярем на шиите, криво ще ви е! Вървете – прегърнете се с бабите! Белким бабешка сила ви дадат! Голяма хапка е за вас свободата...

Ах, как грешеше за нас Караканьоти! Но можехме ли да му кажем истината? И той уважи лъжата ни – престана да ни уговаря повече.

На следния ден обаче, като приближавахме Пирея, се случи да остана с него за малко насаме.

– Димитраки – вика ми той, – няма все с братовчед си да живееш. Не знам какво наследство ще ти се падне, но ако решиш – ела при мен. Ще ти кажа едно име – Ламброс Пазайти. Живее до пазарището в Пирея. Като питаш, ще го намериш. Той ще ти съобщи кога ще идвам пак и къде да ме срещнеш. Запомни ли човека?

– Запомних го – отвърщам. – Ламброс Пазайти.

– Ако решиш!

Тупна ме по рамото и така ме погледна в очите, сякаш каза: „Добър разбойник

ще излезе от теб! Живот ще си поживеем! Пък на другото – майната му!“ И аз се зарадвах, Бога ми, все едно за поп ме ръкоположиха. Макар да знаех, че никога няма да го подиря.

Доста точно определи Караканьоти кога ще стигнем сушата. Малко след дванайсет завързахме гемията в най-външния край на пристанището. Сkochихме на брега, стискаме му коравата длан на сбогуване и той вика:

– Доволен съм от вас, момчета! Смятах по-голям пай да ви отделя, но нали наследство ще взимате, ще задържа останалото. Сиромас човек е Караканьоти и сой няма да се погрижи за него. Соят му го е презрял. Вземете – дано стигнат до смъртта на вуйчо ви.

По равно пари ни отброи – прибрахме ги без усукване. И тръгнахме по дългия и предълъг кей на Пирея към крайбрежната улица. Чак като стъпихме на нея, се обърнах и зърнах кърпата на Караканьоти като червена точка на морското ни пътешествие. Мислех, че повече няма да я видя...

Х

Черни сенки и бяла светлина разделяха на две света в Пирея. Слънцето бе присвило гневно око, все едно Караканьоти беше побеснял, готов да изпепели всички наоколо. Жар се сипеше отгоре ни, камъкът палеше нозете, дори неподвижната черно-зелена вода на пристанището лъхаше зной и смърт. Тя се простираше отляво на улицата, а по дясната страна тук-там се редяха сгради. Личеше, че отскоро са почнали да разбутват някогашната беднотия. Имаше дву и триетажни хотели, магазинчета, дюкянчета, схлупени вехти къщици, занемарени места, чакащи строител.

Само натам гледах аз. От гемията още ме мъчеше жажда, а докато минем по голия кей, устата ми пресъхна, езикът като захабена пила застърга по небцето. Горчеше ми, усещах, че кръв и сокове са се сгъстили в мен и всеки миг ще спрат да се движат. Бях казал на Михалис, че всичките пари на Караканьоти давам за шише студена вода. И търсех от къде да я добия.

Доста повървахме, докато зърнем спасението. На фирмата пишеше кафене „Византия“ и от двете страни на надписа стояха рисунки. Аз тогава не ги разгледах, а бързо-бързо влязох по трите дървени стъпала в кафенето. По-късно хиляда пъти съм минал под табелата на Аргирис Киру и още сега ще ти кажа, че рисунките показваха патриаршеската църква „Света София“ и константинополския хиподром. Бяха изографисани нескорошно, но точно по тия рисунки дядо Аргирис ми разказа и за църквата, и за хиподрома – и аз вече ги виждах с други очи, красота и величие откривах в несръчната мащаница...

Но това стана след време, а в оня час с Михалис не заварихме ни един човек в кафенето. Бедно, сиво, износено – все едно лютото слънце бе влязло тук и олизало с език сбирщината от маси и столове. Даже и тезгях нямаше, както е обичайно в кафенетата. Срещу входа, в другия край на помещението, бе открехната врата и аз леко надникнах зад нея. Тясна стаичка с легло, а също изгаснал мангал, полица с чаши и чинийки. Значи не само човек живееше тук, ами и кафето се приготвяваше. Наблизо до вратата тръгваше дървено стълбище нагоре – към втора такава, мансардна стаичка. Ще добавя още, че кафене „Византия“ заемаше цялата тая малка, стара, паянтова постройка и ако външно тя се различаваше от подобните вехтории по улицата, то бе таванчето, което стърчеше над покрива ѝ – споменатата горна стаичка за живеене.

– Има ли някой тук? Хей, има ли хора?! – повикахме ние с Михалис, но никой не се обади.

Нервен бях от жаждата, но и сили нямаше да излезем в убийствения пек, да търсим другаде вода. И аз се лепнах да разглеждам стената наляво от входа.

Казах ти, че всичко в кафенето беше безцветно и унило, но нарочно пропуснах едно шарено петно, което хващаше очи още от прага. Последно оставих да го спомена, защото най-дълго се задържах пред него. Това бе географска карта, голяма, покриваше почти цялата стена. Погледнах я разсеяно, но забелязах, че тая карта е слепена от парчета на други карти. Едни бяха гръцка отпечатка, на втори надписите с латиница, а най-горната, северната ивица, бе изрязана сигурно от руски атлас. При това

мащабите на парчетиите не съвпадаха навсякъде. Балканите например бяха несъразмерно големи в сравнение с Апенинския полуостров, но там, където частите се съединяваха, морето бе разширено и боядисано на ръка. Имаше кусури тая съчленена карта, но явно – голяма играчка е било да се направи. Някой грижливо бе нагласял, подлепял, поправял несъвпаденията. Личеше си, че отдавна виси на стената – доста бе избеляла от слънцето.

– Михе, ела да обясниш нещо – повиках аз приятеля ми, който бе седнал край една от масите.

Приблужи той и двамата забихме погледи в загадката. Обширна беше тя, ако се има предвид, че на изток картата започваше кажи-речи от Индия, много азиатски територии обхващаше, после цепеше дълбоко през Северна Африка към Атлантическия океан и покрай Британския остров обратно – половин Европа включваше и много руски земи, като изцяло обграждаше и Средиземно, и Черно море. Едва издържахме вече за вода, но като нямаше какво да правим, заобяснявахме си взаимно, тръгнахме от земя към земя и от парче към парче по картата. Докато един ясен глас не ни стресна зад гърбовете:

– На нашата майчица ли се радвате? На създателката ни?

Обърнахме се почудени – дребно старче се усмихваше и кафявите му очи весело искряха. Посивяло, носът му розовичък и издължен като нежна муцунка – все едно плъх тихичко се бе измъкнал от широките цепнатини между дъските на пода.

– Господине – отчаяно измучах аз, – вие ли сте стопанинът? Дай ни водичка, че загиваме...

– О, момчета! – искрено се огорчи човекът. – Не ми е хубава водата. Както Ламброс казва – бабешка пикня...

– А лимонада?

– И лимонада нямам! – съкруши се старецът, но в миг радостно трепна: – Имам, имам какво да ви дам! Динята ще срежа... – И заситни към стаичката с откrehнатата врата.

Диня – диня, все ще залъже жаждата. Седнахме с Михалис и кафеджията бързо донесе обещаното на поднос, с чинии и вилици.

– Видях ви, че идете по кея – заговори той, докато режеше динята. – Сигурно сте пътували и сте премалели... А аз отидох кокошките да нахраня в дворчето отзад. Не видях кога сте влезнали. Клиенти по това време не чакам. Клиентите обичат новичкото, чужбинското... Сладолед да има, сироп да пият и кафе по италиански. А аз само гръцко кафе варя. Най-хубавото... Който разбира, при Аргирис Киру спира! И за вас ще сложа мангала. Не бързайте да си ходите!

Да си ходим ние не бързахме, но бързахме да се налапаме с динята. И както лакомо преглъщахме и плюехме семките, накратко отговаряхме как се казваме, че от Солун по море сме пристигнали, че в Атина или Пирея ще търсим подслон.

– И какво ще правите, ако смея да попитам? – с най-голямо любопитство ни огледа Аргирис Киру.

– Работа дириш – рече Михалис.

– И древните останки да видим – от немай къде допълних аз.

– Тъй ли? – изумено възкликна старецът. – А какво по-точно?

– Акропола например – рекох първото, което ми дойде на ума.

– Боже, Боже, Боже, Боже! – бързо се прекръсти кафеджията и такава благодарност бликна в гласа му, че направо се смаях. – Златна младеж! Златна младеж, щом миналото помни... – възторжено рече той. – Всичко ще ви покажа! Лично ще ви разведе! Кафенето ще затворя!

Я го виж тоя! – спогледахме се с Михалис. – Какво се закачи за нас?!

Но аз нищо не можах да отвърна, нито чух думите на Михалис, защото в тоя миг нещо страшно се случи с мен.

Девоиче едно се мярна на вратата отвън, спря за миг-два, огледа ни смръщено как нагъваме динята и без дума да рече – изчезна.

– Зоя! Зоица! – викна след нея Аргирис Киру, но втори път тя не се появи.

Можеш ли да си представиш какво ми беше положението? Мръсен, потънал в пот и разнищен от жегата, под брадичката ми потекъл лепкав сок чак до гушата, нелепост някаква дрънкаме с непознатия старец, мляскам и плюя, на главата ми куп грижи – къде ще спим, какво въобще ще правим нататък, и точно в тоя най-неподходящ миг

значи – гръм тресна и на място ме порази. Зоя! Зоица! Все едно змеица заби отровен зъб в сърцето ми и шмугна се, потули се нейде. Но остави сладкия си яд в мен задълго – цели две години да ме мори. И повече даже...

С една дума – влюбих се! Тежко и мрачно. В секундата и завинаги. И до днес, когато цял съм изстинал, не мога да отговоря защо се случи тъй. Миналата година четох в един вестник, че химици някакви установили на какво се дължи влюбването. На химическите съединения, казват те, които човек излъчва. На миризмите, сиреч. Всеки в генетическия си код пази информация за най-скъпа и обичана от него миризма. И като я подуши у човек от другия пол – влюбва се. Просто и ясно. Само че на такива ясни простотии не вярвам и смятам, че химиците са объркали хората с кучетата. Аз Зоица не само не я помирисах тогава, ами не можах и добре да я разгледам в рамката на вратата. Но пак ти казвам, точно в тоя миг се влюбих като луд – ни час, ни ден по-късно...

Безсмислено е да взема да ти я описвам. Ако кажа, че коси имаше леко къдрав, до раменете, очи кръгли като на катерица, брадичка – нежна, с трапчинка, стан строен и съразмерен – какво ще разбереш? Нищо. Такива отлики ще се намерят у хиляди още девойки. Но Зоиното лице, Зоината снага бяха всичко за мен и втори път човек щях да убия, ако някой ми речеше, че подобна на нея ще се намери във вселената. Чудо е влюбването, чудо велико – и никой не знае защо то пада на таз, а не на оназ глава. Колкото и да умуват мъдреците, няма да го разберат докрай, както е пред всяко чудо Божие...

Пропуснал бях какво говори Михалис с кафеджията и като се посъвзех, попитах:

– Кое бе това момиче?

– Кое? – в един глас повториха двамата.

– На вратата...

– А, Зоица – равнодушно рече Аргирис Киру. – Внучката ми.

– При тебе ли живее? – отроних с дървен глас.

– От бебе съм я отгледал – навлажниха се изведнъж милозливите очи на дядо й.

– Щерка ми почина при раждането, а баща й се запילה. В Америка. Праща картички по Коледа. Оженил се пак, магазинче имал за тиранти...

– Михе, хайде да ставаме – разбързах се аз. – Квартира трябва да намерим за довечера.

– Човекът казва – надигна се Михалис, – че е по-добре да идем в Атина. И стая да търсим, и до развалините по-близо...

– Не! – отрязах аз. – В Пирея ще останем. На пристанището по`ще излезе работа за нас. – И бръкнах в джоба, извадих парите на Караканьоти. – Какво ще си прихванеш, господин Киру, за динята?

– И дума да не става! – размаха ръце старецът. – Аз с дини не търгувам. Ако бяхте пили кафе, друго щеше да е.

– И това ще стане! – не настоях аз повече да плащам. – Задължени сме ти. Да знаеш! Пак ще дойдем и кафето да опитаме.

– Елате! Заповядайте! Не можахме да си поговорим... – разбъбри се след мен Аргирис Киру, но аз вече се измъквах навън, сякаш се опитвах да бягам.

Но никъде не можех да избягам. Както бръмбар промушват с карфица и го забождат в кутия с насекоми, така аз приковах душата си с ръждив гвоздей в сиромашкото кафене „Византия“.

XI

Не беше трудно да намерим подслон в Пирея. Който човек даваше нещо под наем, слагаше табела на пътната си врата – какво предлага и колко пари иска. По такава табела наехме пристройчица близо до пазарището. Малка, но чистичка и подредена. Антре и стаичка с едно стъпало над земята, пред входа расте зокум. Но не като българския в саксия, ами бая дърво се вдигнало и прихлупило покрива на пристройката. Тя бе в двора на хазяите, а те живееха в голяма къща, солидна. Отдолу имаше магазин за платове – стопанинът търгуваше с текстил. Средна ръка хора бяха, не чакаха от наема хляб да ядат. Затова, ако закъснеех малко да платя, не ми се мръщеа. Нито много се сближих с тях, нито хър-мър съм имал. Докато останах в

Пирея, тихо като мишчица живях в пристройката. Ама аз всъщност и не живеях там, а само преспивах. Животът ми целият бе в кафенето на дядо Аргирис.

И сега, неоставили още дребния си багаж с Михалис, мислех за връщане. Измихме се, поизтупахме си дрехите, седнах аз да се бръсна на двора. Като тръгнахме от Пазарджик, брадата ми беше мека, редичка и главно под бакенбардите растеше. За по-малко от година обаче се сгъсти, по-черна стана на цвят от косата ми и още в Кавала си бях купил бръснарски такъми. Но в гемията рядко ги вадох и бях обрасъл като поп.

Слънцето тръгна да залязва, подухна хладец от морето и аз викам на Михалис:

– Хайде да вървим!

– Къде? – пита той.

– Как къде?! При дядото, в кафенето.

– Я остави! – отказва Михалис. – Какво ще правим там. По-добре да мръднем да огледаме. Пък щом искаш кафене, в истинско ще влезем.

– Ама нали обещахме! – дразня се аз. – И динята трябва да възстановим!

Той дърпа на една страна, аз – на друга, принуди ме да кажа, че момичето искам да видя, че много ми е харесало.

– Ти видя ли я? – питам настръхнал – като какво впечатление му е направила.

– Не – вика. – В чинията си гледах.

Хай да го вземат дяволите – на мен душата ми изгоря, а той дори не я забелязал. Но склони Михалис, разбра горе-долу на какъв съм зор.

Купих аз диня от пазара и пъпеш прибавих към нея. Влизаме двамата с подаръците под мишница, а като ни видя Аргирис Киру, развива се:

– Бива ли така! Какво сте сторили! Не приемам!

Отговаряме ние, обадиха се някои от масите, весела гълчава се вдигна с появата ни и така излезе някак си, като че стари познати бяхме на дядото и свои хора в кафенето. И уж не иска да вземе той динята и пъпеша, но гледам, че му е драго – не се е излъгал в нас и най-вече, пред клиентите го почетохме.

Те бяха десетина човека. Двама играеха табла, едни се готвеха за белот, а близо до стената с картата отделна маса заемаше мъж, минал малко трийсетте. Него специално искам да ти опиша, защото Теодорос Ликудис нищо друго не вършеше и никъде другаде не ходеше освен в кафене „Византия“. И не знам дали пет приказки размених с него за двете години, но не помня той да е пропуснал ден без кафенето. Като мене всъщност...

Нямаше начин човек да не спре поглед и да не го задържи върху тоя мъж. Красавец бе необикновен. Сякаш някой бе отлепил от древен бронзов медал профила на елински воин и грижливо го бе положил върху образа му. Или ако не от бронзов медал – от рисунките по амфора или кана, запазени от стара Гърция. Или ако не точно на воин – на някой олимпийски бог, чийто лик ти е легнал в душата от едно виждане. Правият нос, преливащ в умно чело, плътните, прибрани устни, волевата брадичка и преди всичко рядката им съразмерност не допускаха да пипнеш и промениш ни гънчица, ни чертица в лицето му. Като влязохме, той не мръдна пред чашата с кафето, но и в тая неподвижност, в отпуснатата ръка и свитото коляно, в леката дъга на мускулестия гръб се усещаше чудна хармония на телесните му членове. Нищо общо нямаше хубостта на Теодорос Ликудис с лигавите филмови звезди, дето бях гледал по кината. Вглъбена сила, завършеност и мъжество лъхаха от него и това съвършенство сякаш не допускахе обикновен човек да седне на масата му.

До тук ще спра засега, защото това видях в оня момент у Теодорос Ликудис. Настанихме се с Михалис, разбърза се кафеджията да слага джезвето, а аз мисля само едно – откъде ще изникне Зоица. И току час по час се въртя като гузен циганин с крадено в торбата. От вратата ли ще влезе, от горната стаичка ли ще излезе? Защото от предишния път бях разбрал, че тя живее в стаята с дървеното стълбище. На игли стоя значи и допълнително се притеснявам от хората, сякаш те знаят кого чакам и за какво се озъртам. Не издържах – станах да се разтъпча и приближих стената с географската карта, защото оттам най-добре се наблюдаваше цялото кафене. И уж нея разглеждам, а окоето ми играе насам-натам. Докато Аргирис Киру не се покаже с подноса. Остави той чашките при Михалис и веднага дойде при мен като да не ме изпусне.

– Е? – вика, блажено усмихнат. – Какво ще кажеш?

– Не знам – свивам рамене. – Кой е сглобявал това нещо? Много труд е паднало.

– Аз съм я направил! – гордо рече кафеджията. – И за такова дело не е жалко никакъв труд да положиш! Жалкото е, че остана да виси в един екземпляр. Иначе – иначе, ех! – света можех да залея с нея. Говорил бях в държавната печатница – в неограничен брой щяха да я размножат хората. Но пари трябват. Колко пъти, колко пъти съм казвал на Теодорос! – посочи той елинския воин до нас. – Обясни на сестра си, помоли я да отпусне средства – стократно ще ѝ се върнат. Само аз ще продам хиляда карти, без да си подам носа от кафенето! Така ли е, Теодорос?

– Какво? – глухо като изпод дълбока вода проговори мъжът. – Не чух. За друго мислех.

Погледнах го отблизо и се стъписах. Тия няколко думи такава умора изписаха на лицето му, като че каменна планина бе повдигнал.

– Все за друго мисли! – укорно рече дядото. – А за важното – никога! Е? – повтори той въпроса си към мен. – Какво ще кажеш?

– Харесва ми! – решително отвърнах аз. – Това Византия ли е?

– Византия! Византия е, моето момче! – повдигна щастлив глас Аргирис Киру. – Умен си, щом различи владичицата ни. Сърце на истински грък бие в теб! Византия виждаш пред себе си – най-великото творение на Бога и хората. В разцвете си, в пълната си мощ, когато цял свят лежи в прегръдката ѝ, а варварите са натикани по къшетата на земята. Един милион квадратни километра обхваща тогава тя – махна той с ръка от изток до запад. – Един милион! Представяш ли си?!

– Трудно ми е – рекох аз с тон на съучастник, защото много приятно ми стана, че старецът ме хареса и говореше с мен като с равен. – Човек цял живот не може да ги обходи...

– И цял живот не стига да се наслади на нашата майчица Византия! Виждаш ме – на пръст мириша вече, но не се наситих на нейното великолепие, мъдрост и сила – радостно поде Аргирис Киру, но изведнъж завърши със строг въпрос: – Познати ли са ти на теб? До кой клас си учил, Димитраки?

– А, малко... Чувал съм туй-онуй – замънках аз, защото забелязах, че посетителите са наострили уши към нашия разговор и ехидни усмивчици играят по устните им.

– Добро гръцко семе си ти, но не си намерил почва добра! – внушително ме прецени Аргирис Киру. – А обичаш ли знанието?

– Обичам го – викам, – стига да имам ум да го разбера.

– Ум имаш възприемчив, личи си – учител ти е потребен. А искаш ли аз да ти стана учител?

Те` ти, булка, Спасов ден – какво да му отговоря? Сериозно ли приказва този човек, поднася ли ме? Майтап ли някакъв готви на такъв ръб като мен, та след миг всички да прихнат в смях? Луд ли е? И какво учение ме патило? Пазарджишката гимназия не можах да завърша – без време сега Пирейския ли университет да подхващам?... На всичко отгоре дочувам, че от масите подхвърлят:

– Хайде, намери балама...

– Ще си начеше езика...

– Абе, все ще научи нещо момчето – не го ли видиш какво е селянче...

И аз рекох да се измъкна:

– Бедно момче съм, господине. Работа диря да хамалувам. Нямам за учене ни време, ни пари...

– За всичко Бог е дал време – и за учене ще се намери – тържествено каза старецът. – А пари от ученици аз не вземам!

– И на какво ще ме обучавате? – оголих аз зъби в зла усмивка към всички в кафенето. С една дума, предупреждавам ви – може да ме вземате за селянче, ама кроите ли ми лоша шега, тъпкано ще ви го върна.

– На родолюбива наука – отвърна Аргирис Киру. – За преславното ни минало ще говорим, за великата наша история и за всичко съпътстващо. С внучката ми заедно ще учите. До какъвто урок е стигнала Зоя, и ти него ще учиш.

– Притрябвали са на Зоя уроци! Капитан ѝ дай на нея! – провикна се една хърба от масите.

– По-добре научи момчето как да си вади хляба! – додаде друг. – А не какво е било и не било преди хиляда години!

– Глупаци! – с доброжелателна усмивка се обърна кафеджията към клиентите си.

– Вие не разбрахте ли досега, че никой хляб не е сладък, ако не знаеш чий наследник си! Ако пък не си достоен за дедите, и хляб даже няма да имаш за ядене! Каквито сме ние с вас! Събудете се, окаяни! Велика Гърция ви гледа!

Ония край масите обаче не се трогнаха кой ги гледа и какво си мисли за тях – хилеха се, сбутваха се, почесваха се. Но явно бе, че старецът им е симпатичен, че отдавна са свикнали с неговите приказки и упрекът му съвсем не ги обиди, а леко ги развесели. Само Теодорос Ликудис не помръдваше, вгълбен в себе си, и не чуваше какво се говори над главата му.

А аз вече за миг бях решил, че ще се запиша в училището на дядо Аргирис. Щом със Зоица на един чин ще седим – непременно ще се запиша!

– Добре! – рекох, като едва сдържах вълнението си. – С благодарност приемам! А приятеля ми Михалис ще вземете ли?

– Ти най-напред завърши един клас, пък после е мой ред! – присмехулно се обади Михалис и предизвика общ смях.

– Не му се сърдете, господин Киру – със същия тон го засякох аз. – Той щом тръгне да учи, и училището изгаря. Затуй е предпазлив...

– Недей така – меко каза старецът. – И остави това „господин Киру“. Казвай ми просто дядо Аргирис.

– Така да бъде – съгласих се аз. – А кога ще почнем уроците? Къде е внучката?

– Веднага може да почнем! – трепна дядо Аргирис като кавалерийски кон от тръба за атака. – Няма час неудобен за знание! Виж я пак Византия – обърна се той към картата. – Не ти ли прилича на кораб с вдигнати платна? Очертанието виж цялото! Кораб, гигантски кораб е великото Гръцко царство! От Изток на Запад и от Запад на Изток е пренесъл той безценни съкровища, а също от древната античност до новите времена. Целият свят е бил във Византия и Византия до ден-днешен е в целия свят!...

И Аргирис Киру продължи, като все повече се въодушевяваше, от дума към дума гласът му все по-се издигаше и все по-въдъхновено звучеше. Кой земи и области са съставляли империята изреждаше той, кои градове са били безценните камъни в короната ѝ, имена на владетели споменаваха, на славни полководци и свети отци, а посетителите в кафенето постепенно замлъкнаха и се заслушаха редом с мен, предишните усмивчици изчезнаха от загрубелите им физиономии и сега на тях се бяха настанили необичайно внимание и респект. Влязоха двама-трима нови клиенти, но другите им шътнаха да мълчат и бързо да седат. Никой не посмя да прекъсне Аргирис Киру и да поръчва кафе, а той ту пламваше в някоя висока тирада, ту с притихнал глас подхващаше меко и доверително, като че споделяше лична тайна с всеки от нас поотделно. Нищо не знаех аз за ораторското изкуство на великите гръцки мъже от древността и сега за пръв път усетих каква сила е словото, ако умееш вярно да го подредиш и изречеш. Не ми бе известно учил ли е дядо Аргирис хватките на някогашните ритори, дали дълголетният опит с подобни речи му бе открил някакви правила, или просто мястото и кръвта му подсказваха как да смае, покори и омагьоса своите слушатели. За няколко минутки поне...

Докато говореше, той бе обърнал гръб на входа, но аз забелязах как там застана и спря мъж немлад, добре облечен, и опря ръце в рамката на вратата. Вслуша се, огледа презрително публиката като зрител, попаднал зорлен на добре познато му, досадно представление. А дядо Аргирис пак бе тръгнал нагоре и сега името Византия бе стъпало във възходящата му градация:

– Византия!... Византия!... Византия!... – повтори той няколко пъти, но не успя да стигне върха, защото мъжът от вратата вресна с остър козелски глас:

– Ще помета аз Византия! Папер няма да оставя! От лицето на земята ще я залича!

Дядо Аргирис замръзна с вдигнати ръце, все едно го прободоха с нож в гърба, бавно се обърна и като видя мъжа, притупа с крака, както заплашват, че ще подгонят някое дете.

– Млък, поразнико! – викна той измъчено. – Не досягай нашата светиня!

– Хе, хе! – разсмя се човекът на гнева на стареца и на своята двусмислица. – Аз със светини не се занимавам. За кафене „Византия“ ти казвам, старо! Но не се бой! Няма днес да е! – И той прекрачи вътре – свойски седна на масата до Теодорос Ликудис.

Дядо Аргирис остана попарен до мен – много жалка гледка е, да знаеш, посрамен

учител пред ученика му. А кафенето пак зашумя – миг-два им трябваше на хората да забравят омаята. Заговориха, смееха се, закачаха се и ако сега ги попитаха за урока на кафеждията, сигурно и над него щяха да се присмоят.

– Кафе ли ще пиеш, Ламброс? – унило попита той новия посетител, сякаш нищо не се бе случило. – Както обикновено?

– Както обикновено – потвърди мъжът. – Ама нали знаеш, че от твоята ръка не ми е сладко. Къде е Зоица – нашата хубавица? А? Не я виждам.

– Тук е. Запиляла се е нейде – рече дядото.

– Много я отпускаш, Аргирис. Много свобода ѝ даваш. Ще ти забегне някой ден – съвсем ще закъсаш! Документът е тук! – строго рече човекът и се тупна по джоба, но извади от там нож и ябълка и започна да я бели.

А аз тихичко се изнизих зад гърба му и седнах при Михалис.

– Хайде да ставаме! Момичето го няма – прошепна ми той.

– Остави ме! Ще дойде! – троснах се ядосано, а Зоя, изглежда, бе слушала какво става в кафенето и най-сетне излезе от таванската стаичка.

– О, Зоице – лекокрила птице! – лигаво се провикна оня тип. – Ела да вкусиш от ябълката на чичо ти Ламброс! Ела да ми донесеш кафето!

И наистина подобно лека птичка момичето прелитна по стълбата и взе да събира празните чаши от клиентите, все едно че нищо не беше чуло. А аз го заследих като гонче яребица – с очи я гълтам от темето до петите. Приближи тя да вдигне и чашката на Теодорос Ликудис, а новодошлият хвърли ножа и протегна ръка да я улови за китката.

– Пусни ме! – бърза като змийче се дръпна Зоя. – И да оставиш дядо намира! Очите ще ти избода! Ще ги избода, Ламброс Пазайти!

Вдървих се на масата. Бре! Отде бях чул това име?! Ами че Караканьоти ми го каза сутринта! Ето значи кой бил довереният му човек, скритият разбойник в Пирея! Да не му се надявах! От една черга хора излязохме...

– Няма, няма! – мазно рече мъжът. – Нали помниш какво ти обещах, миличка. Почтен човек съм – не лъжа! Ей го листа – пипна се той пак за джоба. – Две благи думи кажи – и веднага го давам на дядо ти.

Но Зоица се връцна и дойде да бърше нашата маса с влажен парцал. Гледам я аз, гледам я отдолу, пък се претраших и викам строго като някой младши стражар:

– Ти ли си Зоя?

Стрелна ме тя накриво, ядосана още на Ламброс Пазайти, а аз добавям, все едно камъни въргалям:

– Знаеш ли, че заедно ще учим при дядо ти? А?

– Където щеш учи! – бързешком отвърна момичето. – Хич не ме интересува! И кой си ти, че да учиш при дядо?!

– Димитраки. Димитриос Папас – надигнах си аз гърбината да се представям, но тя тутакси прехвъркна към долната стаичка.

Ах, мама му стара! Идеше ми с юрук да си строша главата! От първа дума лошо потръгна със Зоица. Как не се насилих поне една усмивка да сложа на глупавата си мутра?! Ама не можех, разбираш ли! Всичко в мен се вцепенило от любов и възхита – и пращинка място не оставило за шега, за закачка някаква. Иначе не бях чак толкоз вързан. Но, изглежда, тъкмо силното чувство ме правеше сериозен като нотариус. Доста време карах тъй, докато се поотпуснах. Може би докато за сетен път разбрах, че Зоица няма да ме обикне така, както аз я обичах...

– Добре, дръж се! – смига ми окуражително Михалис. – Нали вече се запознахте...

– Абе, карай! – махам аз с ръка – уж ми е все едно. А сърцето ми се свило, свило – като просено зърно.

И се наведох към ухото му, зашушнах какво ми е казал Караканьоти в гемията и кой е мъжът на съседната маса. Започнахме да го оглеждаме. Слепоочията му посребрели, две бръчки покрай клюнестия нос пресичат лицето – дърт изглежда на такива като нас, но нямаше още петдесет години Ламброс Пазайти. Набит, малко коремче пуснал, а зъбите му равни и бели – хрупа с тях ябълката като кон. И като изяде едно резенче, второто бодне с върха на ножа си – подаде го на Теодорос. Бавно шавне пръсти красавецът, сложи го в уста и лениво го погълне. Нищо не говорят двамата, но от туй подаване на белена ябълка се разбира, че са стари познати.

Гледам го и нищо разбойническо не виждам в него. Въобще не мяза на ония

бараби, дето посрещаха Караканьоти по заливчета и пристанища. По-скоро на търговец прилича или на о`холен човек, който си живее от рента за едното удоволствие. Фина риза облякъл, под яката черна лента, вързана хлабаво, костюмът му нов, от тънко ленено платно. И колкото по`го проучвам, толкоз по`не ми харесва. Защото, няма какво да ти казвам, че от първия миг, като прекъсна дядо Аргирис, го възненавидях. А като посегна да улови Зоица – съвсем го намразих...

Мина Аргирис Киру – поръчах си второ кафе. Като го донесе той, седна при нас, но обърна стола си към съседите.

– Ламброс – казва, – тия момчета търсят работа. Нямах ли нещо на ум?

– Какво могат? – попита мъжът.

– От фурнаджийство разбираме. И на друго сме съгласни – отвърна Михалис.

– Виж, Ламброс, молим ти се! – настоя дядо Аргирис. – Ако чуеш нещо, кажи ми.

Ти най-ги знаеш местата. Добри момчета са. Патриоти...

– Е, е! Патриоти! Глупости! – раздразни се Пазаити. – Жилави изглеждат – от глад няма да умрат. Ама ти, Аргирис, остави момчетата! За себе си помисли. Какво става с нашата работа? На съд ли искаш да те тегля?

– Несправедливо е – вяло пророни дядо Аргирис. – Кафенето е мое.

– Но земята е моя! Не разбра ли? Чете нотариалното. Нали? А законът точно казва – който е строил на чужда земя, да се маха. Ползвал какво ползвал – да си вдига чукалата! Справедливо ли е, Теодорос?

– Какво? За друго мислех...

– Магазин за ножове ще отворя – не му обърна внимание Пазаити. – Като слизат моряците, ножове ще купуват. Брадви, ножици, триони... От Германия ще докарам стока!

– Нали хотел щеше да строиш! – заядливо подвижна някой от масите, защото всеки разговор тук беше общ.

– Каквото искам – туй ще правя! Моя земя – моя воля!

– Не е така – пак замрънка дядо Аргирис. – Това кафене от баща си наследих. Той от дядо го има. Над сто години е постройката...

– Не искам да знам баща ти ли, дядо ти ли е строил на чуждо! – сръза го Пазаити. – Чуждото и на Великден се връща! О-о-х! – стана и се протегна той. – Омръзна ми вдовец да ходя. Ще си намеря годеница и на нея ще подаря имота. Така реших!

– Не бързай! – изведнъж се намесих аз и такава ярост ми задуши гърлото, че всички в кафенето ме зяпнаха. – Има давност! Една земя като се зареже, ползвателят става собственик. Сто години е много време...

– Ти какво? Фурнаджия ли си, адвокат ли си? – изненада се Ламброс Пазаити, сякаш го бях заципал по задника.

– Не съм адвокат – овладях се малко аз. – Адвокат ще наемем. Сам може да съм беден, ама приятели имам богати. Един от тях днес ни свали с гемията си. Той ще поръча адвокат... – И търся да уловя погледа на Пазаити, с очи да го подсетя за кого говоря.

– Така е! Вярно е! – живна дядо Аргирис от ненадейната защита. – Още в Юстиниановия кодекс е казано за давността. А всички закони в света по нашето право карат...

– И Константин Велики да викнеш за поръчител – все тая! Това е нотариален акт – не е махленско свидетелство! – разядоса се Ламброс Пазаити и тоя път извади сгънат лист, вдигна го над главата си.

– Не ни плаши! – не спрях да се дърля аз. – Съдът ще каже.

– Момченце – предупредително се обърна той към мен, – не бъркай в чужд полог за яйца! Съвсем не ме познаваш. Тъкмо работа ви бях измислил – ще сереш на метеното...

– Ако аз се изсера – рекох наперено, защото усещах, че Зоя слуша зад гърба ми, – ти с нотариалния акт ще го избършеш!

Не ми придирвай на приказката, защото Ламброс Пазаити сам се натресе на нея за най-голяма радост на цялото кафене. Гръмна смях и точно той прогони господина.

– Теодорос, идвай с мен! – викна Пазаити, но другарят му остана безмълвен и безучастен, и оня сам изхвъркна навън.

Ех, как се бях надул да знаеш – като сита въшка на офицерско чело! И хората наоколо ме поздравяват:

– Като ябълка го обели! – вика един и сочи корите, дето останаха на масата след Пазаити.

– Така му се пада! – стана друг да се ръкуваме.

Ама аз се въртя, Зоица търся къде е. Мина и тя покрай масата, подхвърля ми:

– Бравос, Димитраки! Нали тъй ти беше името? Ставаш за пристанищен хамал. Само че на мен защитници не ми трябват...

– Че защо теб да защитавам? – правя се на идиот. – Аз за кафенето се застъпих...

– Какво общо имаш ти с кафенето, като очите не сме ти виждали! – сприхаво рече тя. – Едно куче като не знае да лае, само вкарва вълка в кошарата! Адвокат ще наемаш!

– Ама нали се пръждоса...

– Пръждосал се! – с отвращение ме погледна Зоя. – Чу, че годеница си търси господин Пазаити. Може пък аз да съм приела! Няма ти да ми разваляш годежа!

И отмина, остави ме, без дума да отвърна. Омисирчих се здравата. Вярно, мисля си, какво знам аз за разправията на Пазаити с дядо Аргирис? Къде съм тръгнал с рогата напред? Защо стоя туй змийче да се гаври с душата ми? Михалис също ме гледа съжалително, но нали приятел – пак се мъчи да ме утешава:

– Опърничаво е девойчето – вика. – Ти му кажеш врат, то – шия. Ама такива са хубавките момичета... – И бърка да вади пари за кафетата.

Само че ни изпревариха със ставането. Изведнъж съседът до нас се раздвижи, опря ръце в масата и бавно надигна снага, като че оловен товар го дърпаше надолу. Задържа се прав, все едно от световъртеж се съвземаше, пък после тежко прекрачи до нас и извади сгънат вестник от задния си джоб. Сложи го бавно на масата и два пъти хлопна с пръст върху едно местенце, драснато с молив.

– Не ми трябва – задавено каза и ние се сетихме, че говори за вестника.

Никой не го погледна, докато излизаше навън. Само двамата с Михалис проследихме как уморено слезе по стъпалата и сетне главата му отплува край прозореца, сякаш бе откъртена от древна статуя.

XII

Теодорос Ликудис бе отбелязал във вестника една малка обява. „Търсим градинар – опитен, самостоятелен“ – с мъка разчете Михалис написаното. Даден бе и адрес в Атина.

Вечерта много се чудихме двамата защо тоя непознат човек ни насочва за работа. После, като разбрахме къде сме попаднали, втори път се чудихме защо не ни предупреди къде ни праща. А беше ни изпратил той в един от най-богатите атински квартали. Дворове големи, със зид висок опасани, порти метални – все от ковано желязо направени, тук-там зад тях портиери се мяркат – кой униформен, кой в национална носия облечен, палми перят листа, белеят къщи навътре – благоухание, тишина и богатство прелива до улицата, та чак и нас до гушите ни потопило. И стражар влачи крака по тротоара с ръце на дирника.

– Къде се шляете? – пита ни мрачно, сякаш готови крадци са му паднали, а ние отвърщаме, че за работа сме дошли, по вестникарско съобщение. И му подаваме вестника да се увери.

Погледна той адреса и вика:

– А, това е резиденцията на господин Йоан Филокали. Още нататък и вляво.

Намерихме я – на вратата стара медна плоча с името на собственика и до него гравирани кораби. Дръпнахме дръжката на звънеца и след някое време тропна прозорче в портата, надникна женско лице. Казваме какво търсим и тя отключи, поведе ни по широка алея, все едно по сняг тръгнахме. С мраморни плочи застлана, а покрай тях кварцови камъчета насипани – ситно натрошени и валирани. Дървета, сенки, цветни лехи ни съпровождат – подминахме главния вход на къщата и ето че стигнахме кътче, сякаш откъснато от рая. Кипариси, лаврови дръвчета, в бял фонтан водни струи се кръстосват и ромолят, напред морава се ширнала – свежа, редовно поливана, а в прохладата на покрита веранда – сервирана маса с лъскави съдини. И двама души отстрани седят. Жена в шезлонг, преметнала нозе, и старец в инвалидна количка.

Спря ни слугинята на двайсетина метра от тях, отиде да съобщи какви птици са долетели на призива. Върна се, подканя ни да приближим. Че като подхвана да разпитва чорбаджийката – нищо не бе полицаят Такис в Драма. Кой сме, къде сме раждани, защо сме напуснали бащините си домове, какво сме работили, носим ли препоръчителни писма отнякъде, та чак дотам – имаме ли си изгори и от какви болести сме страдали...

Ние вече бяхме изоставили линията със Солунската гимназия. Усетихме се, че опитен човек веднага ще ни изобличи, защото бяхме писмовно безграмотни. Михалис пак бе научил от баща си да срича горе-долу, но аз бъкел не отбихах. Селската история разгънахме пред госпожа Клио Филокали. Че от драмско село произхождаме, че бедност и гладория са ни прокудили да търсим сполука по света. В Кавала фурнаджийство сме работили, край Солун за ратаи сме се главявали маслини да берем и други селски работи да вършим, поради което от градинарство отбихахме, пък после два месеца по море сме плавали като прости моряци...

Старецът млъкна, притворил единия си клепач, а като гледах как е положена ръката му върху облегалката на количката, досетих се, че е парализиран. Като казахме обаче, че сме били и моряци, той промуча и се размърда – слугинята тутакси скочи да го наглася.

– Казва, че лъжете – рече жената. – Вярно ли е?

– Бяхме. За малко... – отвърнах с половин уста, защото не исках да дразня болния.

– Не обичам лъжите. Дори невинните. Но аз търся един градинар, а вие сте двама – за кой ли път ни опипа с поглед господарката, както стояхме прави пред нея. – От малки не се делим – казах. – И затуй значи...

– Искате ли лимонада? – прекъсна ме тя и без да чака отговор, нареди: – Жижа, сипи им!

Напълни две кристални чаши слугинята, даде ни ги, гаврътнах моята аз на един дъх и пристъпих да я оставя на масата. Търся сгода да огледам жената и отстрани.

А тя облечена като за в дома си и много съблазнително. Две тънки презрамчици държат дълбоко деколте на бялата й рокля, гърди натегнали като гюлета, а гърбът й гол, гол – до кръста чак гол. Кожа бяла, гладка, опъната – като някой едър лебед кацнала господарката в шезлонга си. Не дава да й кажеш възрастта. И на четиридесет може да е, но и трийсет да речеш, няма да сбъркаш. Гледана жена, с перо гладена, не си е вадил хляба с ръце, помислих си аз в оня момент. И се върнах, заставах до Михалис, за да реши Клио Филокали кого ще купи за слуга.

– Един ще взема от вас – рече тя. – За проба. Ако не си върши работата добре, ще го освободя. Кой да бъде, вие решавайте. Храна, стая за градинаря има, защото тук ще спи. Заплатата на седмица толкоз и толкоз. – Забравих колко точно каза, но солидно заплащане беше за ония времена.

Спогледахме се с Михалис. Не е за изпускане мястото. Един да остане – пак файда, ще помага на другия, докато стъпи на крака. Но кой да бъде?

– Решете вие, господарке – хрисимо продума Михалис. – По-справедливо ще е.

– Добре – за пръв път усмивка оцвети бялото й мраморно лице. – Идете да вземете инструменти от градинарското помещение – да видя кой как държи лопатата.

Тръгнахме ние след слугинята, но сигурен съм – не за лопати ни прати жената, а за да ни огледа хубавичко и отзад, защото десетина крачки направихме само и тя ни спря:

– Чакайте! Няма нужда. Ти ще останеш, младежо. – И избра Михалис.

– Покорно благодаря! – поклони се леко той. – Ще видите, че съм старателен. А ще може ли сега да ида да си взема багажеца от Пирея?

– Не – отказа му господарката. – Сега Жижа ще те разведе да видиш потребното. Довечера ще отидеш.

– Ако ви трябва втори съвестен работник – обадох се аз, – не ме забравяйте.

– Ще видим – разсеяно рече Клио Филокали и даде да се разбере, че е свършила с нас.

Разменихме си две думи с Михалис, че ще се срещнем вечерта, поех обратно аз, сподирен от слугинята, и щом ключът прещрака зад мен, ето ти го – припка по тротоара Ламброс Пазайти заедно с някакъв тип, черен като арапин.

– Ти? – изумено викна той и без да пита, разбра криво-ляво какво е станало.

Спусна се веднага към портата, задърпа звънеца, с юмрук заблъска и слугинята, изглежда, не се бе отдалечила много, защото бързо отвори прозорчето.

– О, господин Пазаити – рече тя, – нали знаете какво ми е наредено. Не мога да ви пусна.

– Жижа, момиченце – разгорещено заговори господинът, – забрави ли кой те настави тук? А? Молим те – отключи!

– Ама не искам да ме гонят. Господарката предупреди, че...

– Нали градинар търси оная фукла! А? Нали? Водя екстра майстор – за българския цар е работил.

– Наеха градинар – отби натиска слугинята.

– Иди! Съобщи! – Пазаити смени молбата със заплашителен тон. – Чичо Ламброс е дошъл, кажи, и сладко предложенийце носи. Ще се сдобие Клио със златен имот. Без пари! Както си чопли ноктите – и ще го добие! До кея в Пирея... Тичай! Тичай, Жижа!

– Не бива! – плачливо отвърна слугинята. – Да известявам за вас също е забранено... – И прозорчето тракна, затвори се.

– О, неблагоприятно племе! О, семе лукаво! – понечи да си скуби редките коси Ламброс Пазаити. – В тартара да върви цялото!

Но мигом се успокои и рече на своя придружител:

– С гъза напред си станал, Лаки, тая сутрин. Нямах късмет. Върви си.

Замина арапинът на една страна, кривнах аз на другата, а Ламброс Пазаити тръгна с мен.

– Не ви се сърдя – любезно почна той, забравил сякаш вчерашното спречкване и обидните ми думи. – Който превари – той натовари. Другия взеха, нали?

– Да. Приятеля ми Михалис.

– По-хубав е като мъж – затова – уверено обясни причината спътникът ми. – Ако не го вкара Клио в постелята си тая вечер, утре ще е.

– Какво говориш?! – спрях смаяно аз.

– Е, тръгвай, тръгвай! – подкани ме Пазаити. – Предполагам. А предположението произтича от опита, както казват в училище. Не й допадат напоследък градинарите на Клио. Но това никого не засяга – даже стария Филокали. На друго се чудя аз. Откъде вие разбрахте да дойдете?

– От вестника – признах направо. – Теодорос ни го даде. Она човек, дето...

– Теодорос?! – спря тоя път Пазаити от изненада. – Тая мърша заспала! Та аз му дадох вестника. От мен научи, че сестра му дири градинар...

– Ама оная господарка негова сестра ли е?

– Негова! Негова! – вресна сърцераздирателно господинът. – И двамата неблагоприятници! И двамата благодетеля си оставят! Ако не беше тая глава, ако не бях аз да им помагам, Клио в бардак щеше да свърши, а брат й отдавна да е умрял от глад! С бабичката заедно, разбира се. И той! И той решил да свърши нещо – на закрилника си динена кора да подложи! Не! Не мога вече! Сърцето ме заболя. Трябва да седна нейде на сянка. Не щеш ли да те черпя една баклава?

Свих рамене – защо не. Казах ти, че тоя човек ми стана омразен от първата среща. Заради изнудването на дядо Аргирис и дебелашките му закачки с внучката. Не вярвах, че Зоя ще склони да се сгоди с такъв дърт пръч, но самото негово домогване ме отвращаваше. Сега обаче, като го гледах как се ядосва и открито приказва, поомекнах малко. Пък и любопитно ми беше какво още ще науча за новите си познати. Седнахме под един чадър на тротоара – маси бяха изкарали от сладкарницата...

Главно занятие на Ламброс Пазаити беше зайкаджийството, посредничеството при покупки и продажби на недвижими имоти. Професия свободна, в известен смисъл – артистична, нямах господар над себе си и както искаш се разпореждаш с времето. А време той имаше предостатъчно, за да се занимава с още сто неща. На работа нагласяваше мнозина и наизуст знаеше незаетите места из Атина като някоя подвижна трудова борса. На предприемачи търсеше клиенти за нов строеж и парцели за разчистване. Паспорти вадеше на мераклии да емигрират, по служби се разправяше заради тях, места по корабите им намираще да заминат. С две думи, да не ти изреждам всичко, хора свързваше за някаква обща тяхна работа. И като ги свърже, от двете страни вземе парсата. Пък хората му благодарят, защото ги е улеснил да добият каквото искат.

Благодарят – но не всички. Като Клио Филокали примерно. Докато ядях

баклавата, Ламброс Пазайти разправи, че навремето бил приятел с баща ѝ, обща работица вършели. Но човекът умрял ненадейно и оставил вдовица с две недорасли деца – глезени и мързеливи. Нито за учене стават, ни за друга някаква работа. При таткото добре си живуркали – служел той в митницата на Пирея и къде заплата, къде рушвет, добри доходи му идели. Но свършило, омела се трапезата. Добре, че имоти оставил покойникът – да имат какво да продават. Солидна къща в Пирея, втора подобна в Атина, два-три парцела незастроени и най-ценното, имение край Мегара – обширен дом и малко земя.

И като добър приятел и състрадателен човек Ламброс Пазайти почнал да издържа семейството. Тоест да разпродава недвижимостите. Но отлично знаел той, че ако им даде пари на куп, тутакси ще ги пропилят. Вдовицата – ветрогонка, свикнала пръстите ѝ да са отворени. Сестрата и братът още повече, не са даже чували как всяка драхма с черна пот се изкарва. И поради това Пазайти взел всичко сам в ръцете си. Бавно продавал, по малко им давал. От загриженост и добросърдечие. А те пишат, тръшкат се – всичко да им трупне изведнъж. Ама ако беше ги послушал, за две годинки да бяха изяли и последната керемидка. Търпял той укори, обвинения – все за тяхно добро и в името на баща им. Без него нямало да могат ни изгодно да продадат, ни парите си да спасят.

Колкото и пестеливо да даваш обаче на такива лами – броените пари свършват. Стопили се един по един имотите. Определи до голямата къща в Пирея – продал я чичо Ламброс заедно с мебели и покъщнина. Малка къщурка им взел вместо нея, от две стаички. Ще се посместят, ще свикнат. Кучето скача според тоягата. Но и тия последни пари пропаднали като в каца без дъно. Задала се гладория. Теодорос се вкаменил като някое изкопаемо и работа не похваща, вдовицата болести я налегнали, а Клио истерии взела да разиграва. Роклята си къса, на кея заплашва, че ще върви, на моряците да се предлага. Пък може и да е ходила, хитро ми смигна Пазайти, пък можеше и там да си остане. Ама как да вдигне ръце чичо Ламброс от тях – от малки ги е отгледал, като родни деца ги има. А Клио специално повече от дъщеря му легнала на сърцето. И пак той спасил фамилията Ликудис, както години наред я спасявал.

Отдавнашен познат бил Пазайти с Йоан Филокали. Не близък, да речеш, защото Филокали дълбока вода гази, с него другар не можеш да вървиш.

– Нали си чувал за Йоан Филокали? – пита ме човекът и като видя, че клатя глава, възкликна: – О, село, село! И ти адвокат ми се пишеш! Че Йоан Филокали бе един от най-богатите в Гърция! Не сега – някога. Ама още му се крепи славата...

Та тоя Йоан Филокали, старецът в количката, бил голям корабоприитежател. Цяла негова флотилия кръстосвала морета и океани, когато Ламброс Пазайти бил младеж. Под панамски флаг, под еквадорски флаг и така нататък. Всеки ден милиони обръща. Но с времето взел да запада. От една страна, световната конкуренция го гризе, от друга – възрастта, изглежда, му натежала. А междувременно корабоприитежателят две жени прогонил с пет деца от тях – двама сина и три щерки. И нали бил свикнал да е рицар, щедро дарил и жените, и децата си. Та една част от богатството натам изтекло значи.

И точно в тоя момент, когато останал самичък и краката му се поразклатили, случило се да се срещнат с Ламброс Пазайти на едно специално място. Поразговорили се, благоволил да си спомни Йоан Филокали старото познанство, а Ламброс усетил, че тоя човек копнее пак да се задоми, че нещо младо му трябва да си стопли душата. И нали бил свикнал хора да свързва за тяхно добро – естествено за Клио Ликудис се сетил. Ама знаеш ли какво му струвало да я откъсне от себе си?! Ама знаеш ли колко нощи не спал от колебание и мъка, че даром ще я дари другиму?! Но преглътнал болката, прежалил се. За щастието на Йоан Филокали и най-вече за благоденствието на Клио. А покрай нея – на майка ѝ и Теодорос.

Срещнал ги, запознал ги, подбутнал ги един към друг. И тоя път Клио излязла умна – докарала работата до венчило. На сватбата и чичо Ламброс бил. На втория ред стоял в черквата, ама присъствал!

– Измамна жена е Клио на външен вид – тъжовно рече Пазайти. – Каменна изглежда, замръзнала, но това е само кожата ѝ. А долу, под тая кожа, огън гори и лава клокочи. Паднеш ли вътре – цял си изгорял...

С други думи, голям зор дала булката на застарелия си мъж, защото не минала година, и той получил удар. Чуло се – в обятията ѝ се случило. Парализирал се, онемял, а новата съпруга не дава и децата му да припарят при него. От целия свят го

крие вече десет години. Ламброс Пазайти не знаеше как живеят сега двамата, защото, като свалила младоженското було, Клио веднага му обърнала гръб. Надува се, извърща се, на гости не го кани. А напоследък дори в къщата не го допуска. Пред слугите го позори! Ама как ще живеят?! Яде Клио готовите пари, брат си и майка си хрантути и ако е останало още някое корабче на Йоан Филокали, и него ще глътне като някоя хидра...

— Че защо ходиш при нея, като е такава неблагодарница? — попитах нехайно аз.
— И градинар даже ѝ водиш. Нали не те е молила. Пари ли чакаш?

— О, момче! — скръбно се засмя Пазайти. — Имам аз толкоз пари. Не чакам от Клио. Само искам да ме уважи, с добра дума да ме посрещне. По челото да ме погали, „чичо Ламброс“ да ми каже, както едно време. Самотията ми да пожали...

Вярвай ми, просълзи се чак от умиление той изпечен шмекер. Такова съжаление изпитваше към себе си, толкова несправедливо оскърбен и пренебрегнат се чувстваше. И мисля, че точно в тоя момент въобще не искаше да ме заблуждава, а сам напълно си вярваше. Само че не ме трогна особено. За какъвто и селяндур да ме смяташе Ламброс Пазайти, не знаеше той за уроците ми при Парашкевов и че на подобни въдици вече лесно не кълва. Кой знае защо клевети богатата жена, мислех си. Кой знае какви мизерии сам той е правил.

Веднага ще кажа какво по-късно чух да подхвърлят и одумват хората за благодетеля Пазайти и осиротялото семейство Ликудис. Вярно — разпилял им имотите. Лепнал се за вдовицата — обещавал, в гърдите се бил и му подписала тя пълномощно да продава от нейно име цялото наследство. От скръб ли дето била съсипана, лековерен ум ли е имала, но пълномощното тъй било съставено, сякаш е невменяема. Всичките си права отстъпила на Ламброс. И запретнал той ръкави. Продаде, но повечето пари в свои далавери вложи, а на жената месечни вноски плаща. Голямата вода демек неговата мелница върти, а при Ликудис капки капят. Тъй карали години. И не само че не им давал сумите изрядно, ами ги и изнудвал с тая работа. Притискал ги, подмамвал ги, на пръста си ги въртял, докато Клио израснала. И къде с принуда, къде с подаръчета от бащините ѝ пари — направил я своя любовница. Развратил я. И щом ѝ се наситил, прехвърлил я като стар пезевенк на Йоан Филокали. Пари дължал Пазайти на оня сладострастник и с Клио значи си оправил сметките. Пък после иска в къщата им да ходи...

Ако погледнеш безпристрастно обаче на тия приказки, във фактите няма и косъм разлика. Разликата е само в тълкуването на Пазайти и на клюкарите. И аз не съм сигурен заделял ли е той нещо от продажбите за себе си, или разумно е постъпвал, като не е давал всичките пари на ония прахосници. Не забравяй също, че когато раздъвкват такива случаи, хората са подозрителни и зли. И може би клеветяха Ламброс Пазайти за неща, дето не бе виновен.

Изчаках аз тогава в сладкарницата половин минута да му изсъхне влагата от очите и викам:

— Абе, пари не ти трябват, а сделка предлагаше на Клио Филокали. Чух те!

— Че много остри са ти ушите! — подсмива се Пазайти.

— Парцел до кея в Пирея. На дядо Аргирис кафенето ли имаше наум?

— Е-е, тъй го казах само да се закача. Много ѝ трябват на Клио парцели...

— Извинявай — продължих да разпитвам аз, защото кафене „Византия“ за мен бе станало пъпа на света, — извинявай, че вчера се намесих, без да ме питат. Ама ми се стори, че напразно тормозиш стареца...

— Грещиш, момче! Много грещиш, Димитраки — снизходително рече Ламброс Пазайти — вече му бях казал името си.

И обясни, че някой си човек заложи при него нотариален акт срещу заем. Дълга обаче забатачил и Пазайти прехвърлил в съда тоя акт на свое име, както си му е редът според договора за заема. Документът не е единствено за земята под кафенето, по-широк терен обхваща, но и три четвърти от „Византия“ пада вътре. Само предната част стърчи извън плана. Работа ясна и безспорна.

— И какво ще правиш? — питам и дебна.

— Ако река, за два дни ще съборя всичко и ще си взема своето — нахакано каза Пазайти. — Ама ми е жал за дядо Аргирис. От дете го знам в това кафене. И само му припомням — да не забравя кой е собственик. Шега си правя от време на време.

— Ега ти шегата! — викам. — Старецът трепери от страх. А защо оня човек, дето

си му дал заема, сам не си е потърсил мястото от Аргирис Киру?

– Кой какво прави и струва – хич не ме интересува. Аз си гледам моя интерес.

– Ама май – настръхнах аз – на внучката си хвърлил мерак? Май там ти е интересът и нея искаш в замяна на документа...

– Че какво? Лош ли съм? – изпъчи се пръчът му с пръч. – И не тоя нотариален акт ще й дам, ами цялата ще я позлатя Зоя. Царица ще я направя!

– Младичка е – измънках и потреперих отвътре.

– Хе`! Младичка! – опули се Пазайти. – На седемнайсет години е. Таман зреличка като смокинка. Слушах веднъж Аргирис да разправя за някой си византийски император. Андроник Комнин беше, ако не ме лъже паметта. На шейсет и три години се оженил мръсникът за единайсет годишна принцеса! Е? Та аз по-лош ли съм? По-недостоеен ли съм от някакъв си император?! Да му пикая на императорите на Аргирис! Честно и почтено искам ръката на Зоя! Другия месец четиридесет и осем години навършвам.

– Ама тя може да обича другиго – рекох изтръпнал. – Може за друг да иска да се омъжи...

– Глупости! Детски работи! Бръмчи й на Зоя муха в главата! За морски капитан й се прищяло да се жени. Нали ги гледа по корабите от прага си в Пирея – нагласени в белите куртки, с пагоните, със златните нашивки по ръкавите, това им харесва. Униформите! За униформа ли ще се омъжва?! Не – моя ще бъде тя!

„А-а! – заканвах се аз в себе си, докато му слушах брътвежа. – Няма лесно да ти дам Зоя! Като рибя кост ще ти се препреча в гърлото! Ще докопам аз тоя нотариален акт, че да видим тогава каква ръка ще предлагаш!“ Тъй си мислех, но друго рекох:

– Знаеш ли, господин Пазайти. За Йоан Филокали не бях чувал, ама за тебе съм слушал.

– Може – не се учуди твърде той. – Доста хора ме познават.

– И не само съм слушал – правя се на загадъчен, – ами и много здраве ти нося.

Не знам защо ме сърбеше езикът да разкрия веднага връзката ни с Караканьоти. Да се изфукам ли само, че и аз нещо представлявам? Да му дам да разбере ли на Пазайти, че са ми известни тайните му спатии? Много зелен съм бил обаче, за да мисля, че ще стресна такъв човек само с името Караканьоти. Ламброс Пазайти имаше пътеки из цялата столица и предградията. Като се почне от министерски служби и високи учреждения, та се стигне до пристанищната измет. Тръгнеш ли с него по улицата, на всяка крачка близък изниква. Поздрав подхвърлят, думица си разменят, все някому услуги върши и оплетени конци разплита. Пробивен човек, извъртлив – където не го сееш, там никне, за всекиго приказка намира. Защо сред стотиците познати на дъното нейде да не стои и Караканьоти?

– Казвай от кого, че огладнях – небрежно рече човекът.

– Е, друг път тогава. На спокойствие – опитах се да го впрегна в моята кола.

– Я не се занасяй! От кого ти ще ми носиш хабер? Вчера пристигна – никого не знаеш.

– Караканьоти – казах тайнствено и се ухилих.

Ламброс Пазайти мигна три пъти, позамисли се и попита:

– Той ли ви прати у Йоан Филокали? На градинари да се правите?

– Няма такова нещо! – отрекох, слисан от неговото предположение. – Защо да ни праща?

– Защо ли? – рече той и като изви леко длан, мръдна ръката си на масата. „За кражба, искаше да каже, обир да извършите. Ама най-напред да влезете в богатата къща и спокойно да я огледате.“

– Няма такова нещо! – повторих ядосано. – Казах ти – Теодорос ни даде вестника.

– Да не сте пипнали Клио с пръст! – въобще не повярва Пазайти. – Ще говоря с Караканьоти, но дотогава да мирувате! По-голяма работа ще развалите, а за нея може да прилегнете и да се включите...

– Глупости! Я се разкарай! – дръпнах се аз, защото усетих, че не само не впрегнах Ламброс в моята каруца, ами той взе да ме омотава в своята паяжина.

– Ако стане нещо, ще знаем кого да ловим – рече заплашително мошеникът и се озърна за момчето да плаща.

– Оня човек ме прати да помогнеш при нужда – не посмях вече да изрека името на Караканьоти, – а ти се каниш да ни предаваш. Така ли?

– Опичайте си акъла! – изправи се Пазайти. – От вас зависи всичко. Да знаеш – под око ще ви държа, че може да ми потрляват...

– На майната си върви! – съвсем развалих аз разговора, дето почна толкова задушевно.

– А` така! А` така! – насърчително рече чичо Ламброс. – Обади ми се в Пирея. Ще измисля работа за такъв като теб...

Горчива ми излезе неговата баклава. Като се разделихме, все едно някой ми плисна помия в лицето. Тръгнах да търся превоз до Пирея и щом се върнах, запътих се към кафенето на дядо Аргирис. Беше ранен следобеден час, посетители нямаше и той подхвана първия си истински урок. Сам го започна, а Зоица го продължи и два часа ме мъчиха те, защото хем бях разстроен от срещата с Пазайти, хем близостта със Зоя изсмукваше и малкото ум от главата ми. Преполовихме алфавита, отдъхнах си и отидох в квартирката да чакам Михалис. Много работи имах да му разправам за неговата господарка...

Той закъсна, пристигна чак привечер. Подлових го от вратата да разпитвам как му е минал денят и сам разказвам за Пазайти. Но гледам – някак унесен слуша и отговаря, сякаш току-що от сън са го събудили. А на мен, да ти призная, най-важни от всичко ми се видеха ония думи на Ламброс Пазайти, че Клио ще завлече в постелята си Михалис ако не тая вечер, на следващия ден. И бързам тях да съобщя. Невъзможно преувеличение ми се струваха, разбира се, така ли стават тия работи на бегот, виках си, ама ги повторих точно както ги чух и шеговито допълвам:

– Готви се, Михе, за тая нощ. Нещо може да ти се случи...

– Ех! – бледо се усмихна той. – То вече се случи.

– Как?! Какво стана бе?! – седнах на кревата аз, все едно изненадата ме събори.

– Ами това, дето казваш – отвърща той. – Овъргаляхме постелята...

– Не може да бъде! Да не лъжеш, ей?!

– За теб лъжа, за мен истина...

Гледам го – не може да лъже Михалис за такова нещо. Той нямаше и да ми признае веднага, ако не беше шашардисан.

– Как бе? – викам. – Такава важна господарка...

– Как?! – сам се чуди той. – Реши госпожа Филокали да ми шият униформа.

Всичките й слуги имали униформи за официални случаи. Викнаха шивач да ми вземе мерки. И тя дойде да гледа. Пък като си тръгна шивачът... – Михалис спря и набръчка чело, сякаш да си припомни какво точно е последвало след заминаването на шивача и преди да стигнат постелята.

– Тя ти взе мерките – допълних аз недоизреченото.

– Е, и така може да се каже – намуси се той.

– Умът ми не го побира! – не кандисвам аз. – Че как баш на теб ще налети?...

– Защо не? – криви глава Михалис. – Представи си положението й... Душата й изгоряла...

– Абе, не знам душата ли, нещо друго ли – мръснишки подхвърлям аз и той ме сръза:

– Не говори така! Все пак дама е госпожа Филокали. Защо ли седнах да ти разправам...

– Тъй, тъй – съгласявам се. – Дама. Точно затова се чудя. Ако беше някоя като Ерифима или девиците на Караканьоти, нямаше и да приказваме.

И виждам аз, че две чувства се бъркат в Михалис. Хем е горд като петле, хем се стеснява от гордостта си. Хем за покорител се има на прекрасната дама, хем му е ясно, че него са покорили. Не може още да си намери местенце в новото положение.

– И какво ще правиш сега? – викам му.

– Какво! Ще си работя градинарството, ако не рече да ме изгони.

– Дръж се! Няма да се излагаш! – майтапя се уж аз, но и малко завист ме хваща, че за една бройка сам можех да бъда на неговото място.

Всичко друго от деня избледня за мен пред тая новина и колкото стоя Михалис в квартирата, все край нея се въртах. Но той млъкна, не добави нищо за постелята. Пък и много не се задържа. Бързаше да се прибира. Господарката сигурно му бе наредила

да не се бави и го чакаше.

Изпратих го доста надалеч към спирката на омнибуса и като се разделяхме, подвигнах след него:

– Градинарю! Грижи се градинката!

– Ех! – посмя малко да се открехне той в тъмното. – Да е някоя градинка, ами то цяла ливада. Бикове да пасеш...

Рано беше още за лягане и пак тръгнах към кафенето на дядо Аргирис. Прав излезе Пазаити за това нещо, мислех си, но за Зоя няма да познае. Зои-ца, Зои-ца, Зои-ца! – викаха стъпките по паважа и сърцето ми така прималя, такава дива потребност усетих да я зърна в секундата, че ако някой ми попречеше, щях да умра. А като видях, че джамлъкът на „Византия“ свети, затичах се – поне с очи да я погалея...

XIII

Има хора, завършили университет, безброй изпити държали, но ако ги питаш за техните предмети – всичко им изфирясало от главите. Учили са без мерак, без душевно любопитство – колкото да отбият номера и да им драснат бележка в книжката. Или ако държат нещо в мозъка си, то е излиняло, полумъртво, защото от години не са го викали за работа. Пази, Боже, от такива учени!

Има и едни други хора, дето университет не са помирисвали и професор в очите не са виждали, но челата им пращат от знания свежи и бойки. Всеки ден тия хора рано-рано будят своите познания – преглеждат ги, пренареждат ги, упражняват ги неуморно и винаги ги държат готови за действие като наемен убиец револвера си. Обикновено такива люде копаят една жила в рудника на науките. И даже не жила, а жилчица. Блеснало веднъж златото пред тях, встрастило ги, подлудило ги – и въртят те търнокопа безспир, надълбоко отиват, купища знания изравят с радост и вдъхновение. И наученото живо клопочи в ума им, защото сърцето го подгръзва. Много трупат, много помнят, защото човешката памет е силна, когато душевна страст пламти под нея.

Ако слезеш в подземията на науката, най-много такива самотни труженици ще срещнеш в забоя на историята, всеки вкопчен в своята плодотворна жилка. Най-достъпни за тяхната самообразование са историческите пластове, а още по-важно – най-съблазнителни са, защото човешки материал е улегнал в тях, и то не само мъртвешки кости, да речеш, трупове и вкаменелости, а нещо, дето можеш да оживиш и запалиш, за да си сгрееш с него душата. И целия останал свят да осветиш с пламъка му!

Един от тия самоуци-рудничари на историята беше дядо Аргирис. Не, не един сред другите! Аз не вярвам да се е раждал подобен златотърсач, по-работлив и по-богат с находките си от него. Най-напред, защото Аргирис Киру проникваше в огромен слой, стигащ до дъното на историята. И не само огромен, ами и несравним по своята плодотворност. И тъй като разполагаше с истински скъпоценности, сам бе докарал увлечението си до страст, трудолюбието си – до самоотвержен подвиг. Природата на нещата му помагаше, за да стигне до съвършенство. Толкова много знаеше той и толкова душа бе вложил в своето знание!

Ако го попитаха да назове накратко предмета на своето подвижничество, полето на многолетния си труд, той щеше да каже – Велика Гърция! Какво ли не съдържаха тия две думи. Най-напред – древна Елада. С гражданските ѝ закони и войните, с човешките порядки и божествата, с цъфтящите градове и мореходците. Със Солон и Архимед, Платон и Аристотел, Омир и Есхил – не ме карай да броя неизброимото древногръцко съкровище. Ах, как се радваше дядо Аргирис на оная осветена от слънце земя, по която хора и богове са ходили редом и заедно са дялали крайгълните камъни на всечовешката постройка! Ах, как примираше от възторг сърцето му, като разкриваше пред случайните си слушатели хармонията на нейния разум, съразмерието на идеи и дела!

По пръстите на ръцете си можеше да изреди той какво древна Гърция е дала на Рим, без което империята нямаше и да съществува. Понятия за законност и политика, разкрити природни тайни, богове и легенди, сътворена красота. И прочие, и прочие. Точно на това място дядо Аргирис правеше блестяща връзка във вечния живот на Велика Гърция. Онова, с което стара Елада бе дарила съседа си, Рим го бе проверил из

неизбродните свои владения, заякчил го беше и разширил – и отново го върнал на Гърция. Както Бог дава на човека, за да му се върне даденото умножено, така бе станало и в случая, а това, според Аргирис Киру, беше явен знак за Божия промисъл при възкресяването на гръцкото царство. Бог бе водил гръцкото дело по дълги пътища, за да го възвиси повторно и да го облее щедро тоя път с лъчите на Христовата истина. И тъкмо тук дядо Аргирис стъпваше в територията на Византия.

Византия! Тя бе центърът на неговата ученост, голямата вдъхновителка на живота му. Византия се наричаше върхът, на който постоянно пребиваваше той, за да се радва, да мечтае, да роптае за сетнешната участ на гърците, да дава примери за добро и лошо на клиентите си, да ги гълчи, да ги поощрява понякога, докато те шляпаха карти по масите или тракаха с табладжийските зарове.

Няма какво да ти казвам, че по Византия аз не съм нещо лице и не мога да преценя вярно ли, погрешно ли разправяше дядо Аргирис за нея. Слушал бях за византийската държава две-три даскалски глупости в училище – това е. Тия глупости ги заварих като ученик, а струва ми се, и досега си стоят същите на същото място в учебниците по история. Нали през повечето време противник е била на българското царство, нали безчет войни са се водили – по-лоша нямаше от Византия на света. Хем нейна земя сме отвоювали за нашата държава, хем, като искала да си я върне, собствената ни земя заграбвала. Подла, лукава, вероломна – все зулуми ни крои, войниците ни ослепява, хитри гъркинки за царици ни пробутва и тъй нататък. А какво сме правили ние с пленниците и завзетите градове – и дума не става. Само една подробност казват – че Крум пил вино от черепа на сражения Никифор. Дядо Вазов възпял случката, сметнал я за справедлива, но от нея можеш да съдиш и за други работици... Както и да е, въобще не искам за разсъждавам кой крив, кой прав в ония далечни векове, защото и българи, и византийци са постъпвали по законите на времето си. То е все едно да питаш – крокодилът ли е по-лош или отровната змия.

Исках само да отбележа колко лек ми беше багажът, като влязох в Академията на дядо Аргирис. После пък само неговите лекции съм слушал. Мъча се да си представя сега какво щеше да стане, ако допуснеха скромния кафедрния до някой конгрес на византолозите. Ако му позволяха там слово да произнесе. Щяха ли да се смаят учените с белите бради, с многотомните трудове? Или щяха да рекат: „Махнете тоз лаик! Къде му е цензът? Къде са му публикациите?“ Вярно, ценз и публикации дядо Аргирис нямаше и в тоя пункт съдбата много бе виновна. Забравила формалностите, само на съдържанието наблегнала. А без формалности нищо не става на света. Иначе Аргирис Киру можеше да заеме най-високите катедри по Византия в кой да е университет. В Сорбоната, ако щеш, в Кеймбридж – ако предпочиташ. И не знам щяха ли да мърморят колегите му професори за някакви увлечения, но сигурен съм – младежта щеше да го слуша със зяпнала уста. И не само заради неговото любознание и сладководумие, ами защото разправяше историята по много особен начин.

Не чакай аз да ти възпроизвеждам тия негови лекции. Ако ме биваше, нямаше с теб да си губя времето, а щях да седна на задника си вкъщи и тритомна история на Византия да напиша. Само че не мога да повторя стареца, а и той самият рядко се повтаряше.

Аргирис Киру знаеше като „Отче наш“ цялата хронология на византийската държава – от Константин Велики до Константин Палеолог. Как всеки император се качил на трона, какви войни е водил, кого е победил и какво е загубил, що е вършел във вътрешното управление, пилял ли е златото на хазната или е трупал номизми, какви интриги е забърквал, как са свършили земните му дни и кой го е наследил. И така поред деветдесет василевса за 1122 години. Втора нишка, неотделима от светската власт, бе историята на православната църква, защото ни Византия, ни православие са мислими едно без друго. Та и патриарсите можеше да изреди дядо Аргирис човек по човек. С какви духовни подвизи или калпазанлъци са се славели, кои църковни събори са свиквали, с коя ерес са се надборвали, ежбите им с папата, сръдните им, помиряванията им, докато окончателно развалили калимерата. И много още подробности за манастири, черкви и словопрения.

Ще кажеш – какво повече? Че това трябва да е пълната история на Византия. А-а, не е така, не се задоволяваше Аргирис Киру с реченото до тук. То му беше единствено основата, задължителният фон на истинските герои. Съвсем друго бе главното негово ястие, а датите, едрите събития бяха само блюдото, на което ни го

поднасяше.

Това главно ястие, ако разрешиш да продължа с гостилничарското сравнение, беше животът на византиеца, на отделния човек. Че кой е тоя човек, питаш, и какво общо има някакъв си отделен човек с историята на вековната държава. Там е работата, че дядо Аргирис умееше да свърже малкото с голямото и в мизерния живот на някой салдамарий, на амбулантен константинополски търговец примерно, да усетиш величието на империята. На какви ли не хора знаеше той житието-битието в подробности. На селянина и писаря, на царедвореца и рибаря, на калугера и войника, на хетерата и златаря, на просяка и пълководеца. Чет нямат професиите само в столицата. Но дядо Аргирис можеше да ти разкаже също за бирника от Епир, за наемника от Тракия, за скотовъдеще от Витиния, за земеделците от долините на Меандър и Скамандър, за аристократ от Евбея, за мореплавателите от Родос и за разни още хора от Лакедемон и Атика, Сирия и Тесалия, Армения и Ливан.

Какво разправяше той? Ами струва ми се – всичко, дето съставя и нашия живот. Как са били облечени, къде са живели, какво са яли, в какво се е състояла работата им и кому са плащали данъци, забавите им, скърбите им, как са се женили и погребвали, по какъв начин са воювали и са си отглеждали децата. Виж себе си, огледай се наоколо, пък пренеси всичко хиляда години назад във Византия – те` това най-често разказваше дядо Аргирис.

Но да говориш за отделния човек, трябва да са ти известни законите в държавата, уредбите на областите и селищата, писани и неписани житейски правила, тържищата и митниците, пристанищата и военните лагери, дворците и бордеите. Откъде кафеджията бе научил за тях? От четене. От четене по своя воля и усмотрение! Десетилетия наред велико любопитство и страстно родолюбие го беше водило в Атинската библиотека, а там една книга го прехвърляла към друга, втората към трета и така до не знам-къде си. И каквото намерел в книгите, главата му преработвала по своя си начин. Само че не съм сигурен докъде дядо Аргирис разказваше прочетеното и откъде почваше да донажда и измисля.

Недей смята обаче, че да измисляш, значи да лъжеш и да подменяш истината. Ако сложиш един опитен художник пред недовършена мозайка, той ще я огледа, ще вникне в нея, ще се вживее в замисъла и душата ще му подсказе какво камъче да вземе и къде да го тури. И малко по малко ще изникнат образи нови – ако не същите според първоначалния план, то подобни, а може би и по-хубави. Такъв даровит и опитен художник бе дядо Аргирис. Древният чертеж на зданието му беше в ръцете, границите бяха определени, основите – положени, а където нещо бе изтрито и изгубено от начертанието, той сам го добавяше и изграждаше в съответствие с голямата идея на първите творци и строители.

А тъкмо тая грандиозна византийска идея беше схванал той и се бе посветил да ѝ бъде хранител. Един Бог в небето, един негов помазаник на земята – василевса, една вечна империя за цивилизованите народи. Всичко останало е от лукавия! А самата империя се крепи на три стълба: християнската вселенска вяра; римското право, издъно преработено от Юстиниан и неговите учени; елинската култура, събрала всички потоци от Древна Гърция в морето на Христовото откровение. И власт, власт всемогъща, която да стига до последния поданик, за да го държи прав и отговорен пред имперската сила. Защото всичко лично в такава съвършена държава трябва едновременно да е имперско. Ако не е – по дяволите да върви! И това се отнася не само за селяните, робите или занаятчиите примерно, а също толкова за сановниците, епископите и пълководците. И за самия василевс се отнася! Защото Бог го е посочил като свой наместник не заради личността или родословието му само, а за да бъде в една и съща мяра и източник на земната власт, и неин покорен служител...

Опасявам се, че ако дядо Аргирис ме чуеше сега, щеше да се намръщи. Може би пропускам нещо от неговата византийска идея, може би неправилно подреждам стойностите ѝ. Ама аз всъщност и не желая да се впускам във всичките ѝ разклонения, защото ако ги подловя, нищо чудно да намеря сто нейни прилики с руския комунизъм, да кажем. Гледам те, че се стряскаш от това намекване, пък старецът сигурно щеше да се обърне в гроба. Нямам време да споря и ще ти дам едно примерче. Знаеш ли, че властта е държала в желязна шепа почти цялото византийско стопанство? Държавен чиновник разпределя суровините, втори държавен чиновник решава кой може да произвежда и кому да продава, трети слага печат на стоката, заприходява я на

държавен отчет и ако речеш да кривнеш, ръце реже, четвърти нормира цените и тъй нататък.

Държавата във всяко кьоше наднича и всекиму слага вилка на врата – от простия занаятчия до едрият търговец. Сакън! – някой да не забогатее повече от позволеното. И, от една страна, собствеността уж не е държавна, от друга – трудът напълно одържавен. Властта бере плодовете му и с повечето тя се разпорежда. Е? Не ти ли намираш нещо познато? Не казвам, че е същото като социализма, ама принципът, принципът за държавата-владетелка – принципът не ти ли понамираш? И до не знам-кой си век Византия е най-могъща не само с армия и територия, ами и със своето стопанство. Най-добри стоки, най-обилно произвеждани! Пък за три-четири поколения стопанството изсъхва под държавната сянка и изостава Византия на километри от европейските варвари, дето току-що са струпали държавици. А накрая и до просешка тояга стига...

Дотук. Точка. Друга ми беше мисълта. Че най-близо до голямата византийска идея на дядо Аргирис стояха два образа – на града Константинопол и на императора.

С дни можеше да те разхожда той из столицата – това око на Вселената, както я наричаше, или още – око на християнската вяра. По улиците и площадите, из пазарищата и черквите, на крепостните стени и пристанищата. С епарха, главния управител на града, ще те запознае, към хиподрума ще те упъти и ще ти каже къде да седнеш, ако си от партията на сините или на зелените, на площад Тавър ще идете, щом си решил роб да купуваш, по главната улица Месон ще минете да разгледате паметници, дето от тях и прах не е останала. Докато стигнете двореца – и тук вече самият император ще те покани да те разведе. Няма да ти изреждам повече блясъка, златото, одеждите, двата трона в палата – единият за Христос предназначен, другият – за василевса, безбройните длъжности на царедворците, евнусите, стражите и прочие...

Но като слушах как дядо Аргирис се вживява в длъжността на императора, неведнъж съм си мислил: абе, не може всичко това да се научи само от четене. Да не би душичката му да ходи в таен час из ония зали и покои и да разговаря с мъртвите? Или да не би пък да е семенце той от някой императорски род и да се е предавало от мозък в мозък скрито знание, докато по някакво чудо на природата точно с устата на Аргирис Киру е проговорило? Защо не? Колко пъти императорската рода` е требена, изселвана, прогонвана. Защо да не са заточили тук някъде някой наследник на престола, до прост селянин да са го стъпкали и от него да почва родословието на кафеджията? Значи – и Зоица да е от същото царско коляно. Защо не? Иначе откъде у едно просто девойче такава хубост ще се събере, такова... Думи нямах да назова какво бе Зоя за мен и тъй като владееше акъла ми докрай, и за владетелка на империя я слагах...

Не си правя майтап – дотолкоз ме бяха обаяли и дядото, и внучката. Но казах ти – не само императорът се бе вселил в кожата на дядо Аргирис, а и много още имперски хора до най-нищожните на вид. Сякаш цяла хилядолетна Византия с милионите си граждани бе избрала хилавия старец, за да съобщи чрез него какво е представлявала и що е сторила за света.

Аргирис Киру държеше списък на великите византийски дела. Личеше си, че не го е правил изведнъж. С годините и в резултат на размислите си бе откривал нови заслуги на своята владичица и бе допълвал редовете. Тоя списък аз съм чел и макар да забравих повечето точки, първата я помня – Византия бе превърнала християнството в световна религия. Ако не беше тя, кой знае докога последователите на Христа щяха да се крият из катакомбите и да скитат из пустините. И може би под огъня и меча Христовото слово щеше да заглъхне. Но Бог бе избрал Византия, за да я освети отвътре със светлината си и да укрепи истината си в нея. Над всичките свои закони, над цялата своя мощ и държавно величие тя бе сложила думите: „Упованието в Бога е нашето единствено избавление. В него е надеждата за спасението на нашите души и на империята!“ И каквото въобще християнството е дало на света, най-напред чрез Византия го е дало!

Само тая първа точка да стоеше в списъка – и тя е достатъчна да се поклоним на византиеца. Но и останалите заслуги на християнската държава не бяха нещо, дето само нея да ползва. Каквото бе постигнала с борба, с жертва, с ум и воля, правила го бе и за други народи и племена, защото, като помазаница Божия, тя бе проникната от дълга не само да владее, но и да се грижи за християнския свят. Дори когато тоя

свят ѝ отговаря с черна неблагодарност. А между всички, дето бяха цицали от Византия и се бяха крили зад гърба ѝ, на първо място стояха варварите от Европа.

Стана дума, че дядо Аргирис беше отстъпчив и незлобив до крайност. Молбата бе едничкото му възражение, ако някой го настъпеше по мазола. Покрива над главата си и единственото свое препитание бе готов да хариже, без дори да се оплаче на мировия съдия или поне да провери верен ли е нотариалният акт на Пазайти.

Но заговореше ли за варварите и Византия, по-горещ ставаше от огъня. Веждите му щръкнаха, по розовото носле избиваха морави жилки, навлажнените му от слюнка устни се разтреперваха. Ни едно злодеяние варварско не беше забравил той. Сълзи се лееха от очите му, като разправяше за превземането на Солун от франките. За изтърбушените жители, чиито трупове оставили да се разлагат по улиците, защото вонята на тлен била най-любима на западните рицари – по собственото им уверение. За поруганието на храма „Свети Димитър Чудотворец“, където варварски графове и барони ходели да облекчат ненаситното си черво. За масово отрязаните носове на останалите живи гърци, за да се различават от европейците. За поголовното изнасилване на всичко женско – от деца до старици – в олтарите на черквите... Какво най-ужасно зло няма да сторят хора, питаше през плач дядо Аргирис, които са препълнили сърцето си с такава злоба към гърците, каквато не е имала и библейската змия, врагът на човешкия род?

И в отговор на тоя вопъл той начеваше да разказва за разграбването на Константинопол от кръстоносците. Столетия са минали оттогаз, много войни са се водили и много дивашини са се извършили, но като слушах Аргирис Киру, второ подобно варварство накуп не се е случвало, откакто латинците са опустошили столицата на Вселената. И при това с благословията на папата, на Инокентий III, допълваше старецът. Специални думички на латински е измислил той, за да оправдае латинските грабителите. *Praedo sanctus*, свети хищници ги е нарекъл, сякаш княжеска титла им е давал.

И за какво са се отплащали варварите по тоя начин? За това ли, че Византия пречупи гръбнака на арабската папlach и не допусна ислямът да ги залее и изколи до крак? Че кръвта си проля да ги запази от много още азиатски орди, та да може зад нейния заслон Европа да създаде нищожните си държавици. За това ли, че василевсът им даваше титлите и от техните разбойнически главатари направи крале и князе? Че ги измъкна от дивата им атаксия, от мерзкото тяхно безредие, и ги научи що е закон и управление. За това ли, че Византия запази и за тях античния спомен, та някой ден, когато варварите поузреят, да опитат чрез него да се очовечат? За това ли, че им показва коприна да тъкат, метал да лоят, кораби да строят?

Не! – отвърщаше на своите въпроси дядо Аргирис. – Латинецът е тъмен неблагодарник, със завистлива душа и кръвожаден нрав. Когато има сила, е тъп високомерец, изпадне ли – подъл е и страхлив. Всяко наше зло иде от Запада! – отчаяно възвестяваше той. – Никога, ни веднъж Европа не ни е мислила доброто! Ако не беше тя да подкопае Византия, друга щеше да е гръцката участ! Друга! Нямахме на турците да се дадем...

XIV

Подобни речи изтощаваха Аргирис Киру, сякаш пиявица му смучеше кръвта направо от сърцето. Независимо дали пред мен и Зоя само приказваше, или и други се случваха в кафенето, той се отпускате на някоя маса, обронваше глава на дланта си – унил, с угаснал поглед. Ни поръчки чуваше и вземаше, ни приемаше новини, донесени отвън. Споменът за блясъка и пепелта на Велика Гърция му изпиваше целия интерес към живота. Впрочем не целия, а половината. Защото половината душа на дядо Аргирис бе предадена на спомена, другата половина – на мечтата. А тая мечта, както можеш да се досетиш, бе възкресяването на нова Велика Гърция – третата поред след Елада и Византия. И споменът, знанията, четеното, всички възторзи и покрусии от миналото имаха смисъл за него, само защото хранеха мечтата, голямата идея на живота му.

За своята Велика Гърция дядо Аргирис не предвиждаше всичките един милион квадратни километра. Не че се бе отказал от тях, не – но разумът и хладнокръвното пресмятане го бяха накарали да се въздържа и на първо време да определи по-скромна

площ, приблизително третинка от цялото. Върху оная карта на стената, саморъчно слепена от него, той беше удебелил с червен молив други, вътрешни граници – наложителни и напълно справедливи за планираната от него държава. Много пъти пред мен прокарваше пръста си по криволичещата линия и обясняваше по какви исторически причини границата минава тук, а не на друго място, да кажем. И от утвърдената вече територия дядо Аргирис сантим не отстъпваше. Кафенето си щеше да отстъпи, себе си, внучката си, каквото друго му поискат, но не и земята на възмечтаната Велика Гърция. Като гледах какво ми показва, един път му рекох:

– Абе, дядо Аргирис, че там вече има нови държави. Други народи живеят...

– Хе! – опрощаващо ми се усмихна той. – Не ставай наивен. Византия никога не забравя своето. Това е неин принцип! Византия територии не губи – те само временно са откъснати от нея!

– Добре – викам. – Горд принцип. Ама какво ще кажат останалите? – И соча картата.

– Там е работата – опечали се кафеждията. – Когато влязат във Велика Гърция, народите ще са благодарни. Докато се решат, ще е мъчнотията. Но помни – пак варварите от Европа ще пречат. Не знам. Не мога за всичко да отговарям. Война може би – плахо ме погледна той, – дипломация, убеждавания... На един човек като му обясниш каква е истината и справедливостта, ще те разбере. Ако е човек свестен и разумен! – трепна надежда в гласеца му. – И така може да стане! Да разясним най-напред, да докажем, пък после...

За после дядо Аргирис не искаше да мисли. Според кроткия си нрав той бе избрал своето поприще за постигане на Велика Гърция. Да събере фактите зрънце по зрънце, да ги подреди, да стъпки доказателства, пък сетне всичко да съобщи на хората, да обясни, да внуши каквото трябва, да пропагандира своята идея. Само че думата „пропаганда“ мирише на държавна власт, на вестници и радиопредавания, на лъжа, разпространявана от цели щабове измамници. А дядо Аргирис нищичко не лъжеше, а оповестяваше истината, както я бе намерил в историята, и с никакви помощни средства не разполагаше освен с мекия си старчески глас и схлупеното кафене „Византия“.

Казах ти, че клиентите го имаха за смахнат чудак, побъркал се леко от четене. Навсякъде по нашите земи простолюдието такова мнение има – който много чете, не може да не чалдиса. Учените, дето са учени – и те си губят акъла. Един, къде седне, шапката си забравя, друг отнесено приказва и две думи не можеш му разбра, трети знае всичко за безполезните буболечки примерно, но я му дай едно агне – от глад ще умре до него, но ни знае как да го заколи, ни да го одере, че да си спаси живота. И според мен, прави са хората от своята гледна точка. Светът край тях ги хванал за гушата и не им дава очи да отместят. Какво ти четене, какви ти други светове! Ако някой си е надвил над харчлъка, пак бива да разлисти книга. Ама затъне ли сиромас в четене, спукана му е работата. Едно, че светът ще го смачка, и второ – дъската му ще се разхлопа. И колкото по-си пълни главата с книги, толкова повече потребното забравя...

Та така мислеха и за дядо Аргирис. Не си гледа работата за света, а току спусне кепенците – в библиотеката търчи. Кафенето зарязал – за Велика Гърция се уловил. Абе, човек, събери пари, на заем вземи, ако трябва – ремонтирай си заведението. Тезгях поне да ти сложат, вода да вкарат вътре, нови маси да купиш. Лед да ти докарват и студена лимонада да държиш, с питиета да се снабдиш, мезенца да предлагаш. Ама не – най-лесното избрал Аргирис Киру. Нищо да не прави, за онова, дето го няма, да разправя.

Но макар кафенето да бе мизерно, посетители идваха и дълго се заседяваха. Трийсетина души се въртяха, горе-долу едни и същи. Неколцина комшии, хамали от пристанището, дърводелци от сухия док. И други хора имаше. И не толкова прочутото кафе на Аргирис Киру да пият, колкото табла и карти да играят. Това май бе единственото забавление на подобни хора. Ако не бяха пияници, разбира се. И в Пазарджик беше същото. Който е айляк*, по-рано дойде и седне, който е зает – след работа се появи. Час да е, но ще поиграе. По къщите си не ходеха, това нещо главно в кафенетата се вършеше. Праскат картите, тракат с пуловете – дразнят се, радват се, препират се гръмогласно. Поразмърдат си душиците. Ама на пари не играеха. Дребни залози правеха. Кафенце, локумче, бяло сладко и тем подобни. Черпят се

играчите след всеки тур, носи дядо Аргирис на поднос наградите, а загубилият плаща. И така значи става альш-веришът на кафенето.

[* Незаеет с работа.]

Това бяха неговите слушатели. Дебне той да свърши някоя игра, да се поразговорят хората за друго и като се намеси, кара-вара, до своята приказка стигне – я за Византия, я за бъдеща Велика Гърция. А почне ли веднъж, разпени се, размаха ръце наред кафенето, събере погледите на всички. Нещо като допълнителна програма бяха неговите изпълнения. Случваше се от немай-къде да го попитат нещо, да се усъмнят, нарочно да го подкачат, а дядо Аргирис това и чака. Но неговите теми дълги и широки – нямат търпение да го изслушат докрай. Подловят си пак играта, броят примерно наум точките на сантасето, а над главите им кафеджията дъдне като радиоточка. Докато някой не подвигне:

– Стига бе, бай Аргирис! Сбърках! Янис пак ме прецака!

Не мисли обаче, че клиентите бяха съвсем равнодушни към неговите речи. Ще кажеш, че си противореча, но хората хем за откачалка го имаха, хем респект изпитваха към знанията му. Вярно, непотребни знания, от една страна, но от друга – не може да отречеш, че главата му е пълна. И не пренебрежение показваха те, ами как да река – снизходителна симпатия някаква. И онова, дето слушаха години от него, също оставяше следа. Едно стигнало до ухото, друго – в мозъчна гънка попаднало, а трето и в сърцето коренче пуснало. Защото не можеше чистото и пламенно родолюбие на Аргирис Киру да не досегне сърцето. Макар рядко да ставаше...

Спомням си сега една зимна вечер във „Византия“. Морето извън пристанището бушуваше, черен дъжд коси дървета и сгради, сякаш милион дяволи шибаха с опашките си Пирея. Притъмня, хората бяха свършили игрите, но се колебаеха да тръгват в пороя. И изведнъж токът угасна. Дядо Аргирис запали фенер и в мъждивата светлина примъкна наред кафенето големия мангал. Засвяткаха въглените, а посетителите потътризиха столове към благата топлинка.

– Ей, момчета – рече кафеджията, когато всички се настаниха, – вчера ми донесоха критско винце. Цяла дамаджанка. Дайте да го опитаме. Зоичка, помогни, детето ми. Донес чашки за добрите приятели.

Десетина човека бяха изостаналите клиенти и когато всеки хвана чашата, един се обади:

– За твоє здраве, чичо Аргирис! Да векуваш в това кафене! И ние покрай теб!

В сумрака виното изглеждаше черно като сянка и дъхаше на стафиди и кипарис. Вкусихме го и всеки един го похвали. Следях аз Зоя, седнала зад гърбовете на неколцина, и видях как гърлото ѝ трепна от малката глътчица. Ех, вино да бях, да ме изпие! Но тя не ме и поглеждаше даже, заслушала се бе в гласовете на мъжете, че критското вино е най-добро на света. Как подбират гроздето разправяха те, в какви бъчви го слагат и прочее. А покрай виното заговориха и за острова. Прехласнал се бях в Зоица аз, защото в дрезгавината по-хубава ми се видеше от всякога, и не усетих кога дядо Аргирис се намеси и как бе докарал приказката до Критското въстание против турците. За неравни битки заразказва той, за храбри мъже и доблестни жени, за геройство и саможертви и докато говореше, мина с дамаджанката покрай мъжете, повторно напълни чашите. Но не седна, остана прав до мангала. Отдолу жаравата хвърляше кървав отблясък върху лицето му, като сребърна нимба светлееше бялата му коса, сякаш пламък от критските пожари бе донесъл сред нас мъченик и светец.

– Свободата е най-сладкото вино на гърка! – рече той и вдигна чашата. – Тя е нашият корен, стеблото и гроздът на лозата ни. Душата ми се радва, че съм грък и че гърци са моите братя! Заедно с вас, братя, и с всички гърци...

Дядо Аргирис млъкна, като че плач задави гърлото му, а хората го слушаха притихнали и чакаха да доизрече своята наздравица. Но той не продължи, преглътна и изведнъж запя с треперлив старчески глас:

По-добре минута свобода,
отколкото четиристотин години
под робство и затвор...

– Хайде, братя! – весело ни подкани той и захвана отново песента, а заедно с

него подеха три-четири гласа:

Калитера мняс орас елфетера...

Но още не бяха завършили първия стих, и всички запяха след тях дружно и високо. Силните мъжки гласове потопиха сред себе си гласеца на дядото, отворих и аз уста да ги настигна, защото бях чувал песента. И ако не знаех началото на някоя дума, края й налущквах вярно – влях се в останалите леко и бързо като капка в поточе. Пееха мъжете от сърце, пееха единни и горещи, а над ниските тонове прозвънваха чистите Зоини звуци. Ах, как драго ми беше моят глас да върви до нейния! Ах, с какъв шемет ме понесе мелодията по извивките си! Горд бях, че съм грък в тоя миг, радвах се, че сред гърци живея, умилно до сълзи ми беше за всичко гръцко на света! А мракът наоколо ни притискаше по-близо един до друг и като усетих ръка на рамото си, разперих и аз ръце да прегърна своите съседи. Края на песента отсякохме като с нож и дядо Аргирис задъхано викна:

– За Велика Гърция, момчета!

– За Велика Гърция! – от все душа повторих аз с останалите и наведнъж глътнах гъстото критско вино.

Всички се изправихме на крака и като никой друг път се разцелувахме, все едно бяхме спечелили люта битка срещу вразите.

XV

Велика Гърция! Как примамливо звучаха тия думи в устата на дядо Аргирис и колко неповторим изглеждаше смисълът им. Когато постъпих в неговата Академия, той ми ги довери като скъпоценност, за която нито съм чувал, нито съм предполагал в селското си невежество. Само че подобни думи с подобен смисъл аз бях слушал неведнъж и те бяха – Велика България. Не бързай, ще стане дума кой най-често ги употребяваше и какво приказваше Парашкевов за тоя човек. Сега ще кажа само, че както Велика Гърция, така и Велика България не беше изсмукана от пръстите. И тя лежеше върху спомена, върху стара и славна история. За мъдрите и опитни в държавното строителство прабългарски ханове, дошли от волжките степи. За силната мая, която вложили те в обилното славянско тесто, за да създадат заедно могъща държава. За нейните битки и победи, за границите й на три морета, за градежите на нови градове и славянската писменост. И за много още неща, дето българинът се гордее с тях. Излиза значи, че и Велика България има същото право като Велика Гърция...

Да бяха само те двете обаче – пак добре. На две магарета сено може да се раздели. Но на нашите Балкани толкоз великани сме се събрали, че къде мръднеш, велика нога настъпиш. Велика Сърбия! О! Предначертания бляскави има тя на юг, изток и запад! Велика Румъния! О! Римски заве́т пазят наследниците на храбрите даки! Велика Турция! О! За нея да не говорим, защото най-пресен е споменът за Османското царство! Кой по-рано, кой по-късно – един след друг сме се будили за своята величавост. Легнем си вечер – обикновени, отворим очи заран – юрганът ни окъсял. Та накрая и албанците.

Казах ти – много уважавам тоя орлов народ. И никого не искам да докачам, но ми идва наум един лаф, навремето често се търкаляше като пословица. Албански реотан, кажат за някого. За човек, дето късно се сеща, тутка се, бавно загрява. Ако се вслушаш в балканските поговорки и пословици, всеки е рекъл за другите къде-къде по-обидни приказки. Наблюдавал, забелязвал, умножил всичко трижди и клъвнал съседа си. Така че „албански реотан“ не е нищо особено. Но ето – и тук нещо вярно излезе. Чак сега се сети Албания, че е велика. От един век балканците се бием, трепем се да докажем кой е по-голям, а албанецът си трае. Трае, трае, ама нозете му израсли, шръкнали изпод югана. И сега от сръбския се кани да отреже едно парче в Косово, за македонския точи остра ножица, а като тропоса парчетиите – голям юрган ще стане, велик. Ще се топли под него Велика Албания, а на другите ако ще задниците да мръзнат.

Само че не знам какво ще се случи. Докато си приказваме двамата, така може

вкупом да раздърпаме всичките си юргани, че пух и перушина до небето да вдигнем. Да не дава Господ! Защото голи ще застанем тогава пред света и освен една заплювка, нищо друго няма да заслужаваме...

Виждаш – върнах се там, откъдето почнах. В Косово. Мислех си, че като ти разкажа за дядо Аргирис и неговата Велика Гърция, ще проумея нещо за балканските вражди. Но признавам – все на едно място стоя и тъпча. Какво – историята ли да си забравим? От кого да се поучим? Кой да ни вразуми?

Споменах ти Парашкевов. Не мисли, че с него говорехме само как са обрали банката и какво е правил в затвора. За много неща приказвахме. Пуши си цигарата той и спокойничко разправя какво е видял, какви хора е срещал, какво си е мислил за това и онова. Но ако искаше човек бързо да го ядоса, достатъчно бе да каже нещо за Крум Костадинов.

Тоя човек му беше или съученик, или далечен роднина, а може би и двете едновременно. Отдавна се знаеха значи и стара неприязън е имало помежду им. Крум Костадинов бе запасен офицер, но в строя не служил, конски доктор бил в някакъв кавалерийски полк. А като свалил мундира, захвърлил с него и ветеринарството. Напълно се бе отдал на патриотизма, даже някой лев добавяше от него към пенсията. С изгладен сив костюм, с черна риза, закопчана догоре, слаб, дълъг, прав, сякаш точилка е глътнал – щом има тържество, на първа линия той стърчи.

А много тържества се устройваха тогава на патриотична основа. И сега май е същото. Годишнини от раждания и гибел на юнаци-българи, дати на въстания и битки, на договори и поражения, че ден на будителя, на независимостта, на Съединението и прочие. По читалища ги правеха, градски, общоучилищни и за да са сигурни, че ще има публика, нас, учениците, задължително ни мъкнеха час по-рано. Програмки подреждаха за тия тържества – песни, стихотворения декламират и, разбира се, речи се държат. И говори кой говори, но Крум Костадинов обезателно ще произнесе слово.

Канеха го при всички случаи, сякаш ако отсъства, празненството не се е състояло. Нещо като щатен патриот. Изтърпани се той пред нас, стисне ръце отпреде си и викне: „Велика България помни!...“ И още два калъпа имаше за начало: „Велика България свежда чело!... Велика България гордо вдига глава!...“ Оттук насетне трудно го слушах, само изразът „Велика България“ ме стряскаше във всяко изречение, все едно прабългарски мечове се сплитаха до ухото ми. Заради гласа му не можех да възприемам. Метален, остър, звънящ – ако с такъв глас подвижнеш край коневръза, кавалерийските коне от зор ще прилекнат. Питаш ли какво ни бе на нас в затвореното помещение?

Иначе друг кусур не му намирах, защото, казах, в речите му не вниквах. А имаше учители да го хвалят като заслужил патриот. И не само заради проявите му на тържествата, не. Първо, Крум Костадинов бил открил по някакъв начин истинския хански календар. Само два месеца му се губели още, за да стъкми всичко и го отпечата в брошура. Второ, проучил бил той родословието на Исус Христос и установил, че Спасителят е с прабългарски произход. И трето – съвсем по неговата специалност, – изнамерил ветеринарят, че конете от Аспаруховата конница страдали от някаква рядка болест. После проследил къде се е разпространявала болестта от Япония, на зигзаг през цяла Азия, та до устието на Дунав. И направил извод какъв е пътят на българските предтечи. Но по тоя път не само зараза пламвала, ами възниквали и центрове на цивилизацията. Следователно, наше дело са те, следователно, нашите прародители не са оставяли единствено конска болест, ами и култура. Докато намерили за`ветно място на Балканите за Велика България...

Не знам верни ли са тия неща за Крум Костадинов, преувеличения ли бяха, но веднъж на шега ги казах пред Парашкевов. Само че шега той не приема, като става дума за далечния му роднина. Толкоз му беше лют и го отричаше. Сигурно отпреди се бе запознал с неговия патриотизъм, защото самият Парашкевов не стъпваше на подобни тържества. Такъв бил Костадинов, иначе бил, но най-вече младежта развърщавал. Аз лично не се чувствах развратен, макар сто пъти да бях присъствал на неговите речи. Не, настоява Парашкевов, развърщава ви, грешен път ви показва, ценностите подменя. Какво имаше предвид бившият затворник?

Един път, на връщане от патриотично празненство, се отбихме с Михалис у стария ни приятел. Казваме къде сме били и че Костадинов пак е приказвал. Начумери се Парашкевов, но тоя път най-ненадейно прескочи от Крум Костадинов на... Паисий

Хилендарски. Емна непочтително светогорския монах, сякаш Отец Паисий бе ро`ден баща на запасния офицер и сам го бе научил какво да говори пред учениците. Направо се изплаших! Откак бях тръгнал в първо отделение, всички ме учеха, че сред светините български няма по-свят човек от Отца Паисия. Че как?! Пръв палнал кандилото той в робския мрак, История славеноболгарская написал, за да освети затъпелия народ, за славното му минало да разкаже, кураж за бъднините да му вдъхне. Ни един българин няма да не знае вопъла на Отца Паисия: „О, неразумни и юроде! Поради что се срамиш да се наречеш българин и не четиш по свои язык и не думаш?... Ти, българине, не прилащай се, знай свои род и язык и учи се по своему языку.“ От дете ги помня тия думи наизуст и до гроб ще ги нося. Защото вечно напътствие са те от бащата на нацията. А без него може би ни българи щеше да има, ни България...

Ей така взех да отвърщам на Парашкевов. Споря, не отстъпвам, а той ме слуша внимателно и накрая вика. Прав си, превъзходно си е свършил работата човекът и голяма е заслугата му в оня век. Вярно, че от него почва цялото ни възраждане, събуждането ни за нов живот. Добре ни е учил светогорецът, само че ние лошо сме се поучили. Погрешен модел сме приели от него. Какъв модел? – ежа се аз, защото такава вносна приказка не бях чувал.

Ами такъв, продължава Парашкевов, че сме свикнали все с миналото да се хвалим. До идиотизъм и профанация! Чуй Крум Костадинов и повече не питай. На днешен Паисий Хилендарски се прави. И да е само той – здраве! Ами повечето сме настроени на тая вълна от време оно, а той допълнително ви подкокоросва. Ах, какви герои сме имали! Ах, какви подвизи сме вършили! Да живее Велика България! – вдигна подигравателно Парашкевов десница подобно запасния офицер. Втреничили сме се в миналото, сякаш не живеем в сегашното. И знаеш ли защо го правим? За да скрием с миналото какви говеда сме в момента! Кой съзнателно, повечето несъзнателно, но така работи гузната ни машинка. Чрез историята искаме да оправдаем собствената си некадърност, мързел и мърльовщина. Тука ни стиска чепикът! И не че миналото толкоз тачим, ами себе си искаме да извиним, че всеки ден проваляме България с личното си поведение. С лошо свършена работа, с кръшкане, с шмекерлъци и бъркотия на всяка крачка. А виж какво прави германецът!

Разправях ти преди, че Парашкевов ходил в немска фабрика за вършачки, когато готвели банковата далавера в София. Десетина дни да бе живял там, ама спомени пазеше, като че два живота е изкарал в Германия. Та и сега пример взема от нея. Германците ли нямат велико минало? – пита ни и сам отговаря: – Имат, и повече от нас. Ама аз не знам да влачат децата по тържества и възпоменания. Докато бях в завода, всеки ден водят ученически паралелки. Цех по цех обикалят. Най-добрият майстор ги поеме, развежда ги, обяснява им кое как се прави и защо трябва прецизно да се свърши, сам показва колко лесно става, ако знаеш на работата цаката. Питам веднъж главния инженер защо се пречкат тия деца.

– А-а – отвърща той, – това им е учебен предмет, част от нравственото възпитание.

– Нравствено ли? – чудя се аз. – Че те се учат гайки да нарязват.

– Без съответен морал, и гайки не можеш да правиш! – вика германецът и забелязвам, че и той ми се чуди.

А да си чул у нас да похвалят някого за добрата му работа? – продължи Парашкевов. – Да ви заведат примерно при някой фабрикант и да кажат: тоя човек си е подредил предприятието като часовник. Стоката му се търси като топъл хляб по цялото земно кълбо. От него дръжте пример. Не се е случвало, нали? Едно – защото такъв фабрикант нямаме в областта, и второ – други са ни ценностите. Ако някой не е стрелял с пушка и кръв не е пролял, на втория ред седи и въобще не го забелязваме. Всичко знаете вие за бръснатите глави на кутригурите и за потурите на хайдутите и си мислите, че това е патриотизъм. Не, момчета, патриотизъм аз разбирам да си вършиш работата добре, каквато и да е тя. И както да си полезен на себе си, така и отечеството да въздигаш! С ръце и ум по-богато да го правиш, по-здро, по-прочуто по света. Останалото е словоблудие, крокодилски сълзи и телешки възторзи! На каквито ви учи Крум Костадинов и не само той. И вместо да насочат младия човек към душата му, че сам да открие той в нея силното и хубавото, да го укрепи и разгърне, като личност да израсте – те за призраци му говорят. И не само затъпкват тая душа, ами я напълват с недоволство, с омраза, с ожесточение. Защото като сравняваш

великото минало с днешното дередже, все някой друг ти е виновен, все някой чужд е причина за всичките ни провали и мизерия...

Как не се намери някой, още повече се разпали Парашкевов, да ви разкаже не за царе и патриарси, не че най-славни сме били ужим сред славянския род и че най-много земя сме превзели. Ами човек, който да викне: О, неразумни и юроде! Стегни си дома, почисти си улицата, подреди си селището! Честен бъди към своя труд, а не да шикалкавиш, ако някой не ти стои с тояга над главата! Не кради от общото с две ръце, не завиждай на ближния при сполука, не се радвай толкоз много, когато съседът ти пати! Остави най-сетне покойниците на мира – свали шапка пред тях, но със себе си се заеми, че да направиш отечеството си не велико, а достойно!

Знаете ли, момчета, съвсем се увлече той, какво бих направил, ако съм министър на просвещението? Смешно ми стана и се захилих, като го гледах такъв опърпан, разрошил неподстригваната си от година коса. Те в селото не го пускат, той за попвата къща пита. Знаете ли? – укорно ме стрелна Парашкевов. – Щях да забраня историята като учебен предмет! За един-два випуска ще я спра, пък да видим какво ще стане. А?

– Няма да е зле – рече Михалис, защото Парашкевов чакаше да отговорим. – Един предмет по-малко – ще ни олекне. И математиката ако премахнеш, още по-хубаво.

– Ще ви олекне ли? – изтрезня човекът и отчаяно махна с ръка: – Ех, Михалис, Михалис – и ти си същият като Димитър...

Отця му се да говори повече. Умори се или пък сметна, че не го разбираме. Чая взе да налива. Ще кажеш може би – че кой е Парашкевов, та да му слушаме мнението? Крадец, мошеник, колегата си готов да убие заради своите мании. И точно той се намерил Отец Паисий да поправя, на цял народ съвети да дава. Ега ти нахалството! Не забравяй обаче, че тогава ние не знаехме истинската му история. Имахме го за човек врял и кипял в живота. Това първо. И второ – в кухнята си приказваше човекът. Защо да не го изслушаме? Само на такива като Крум Костадинов ли вечно ще се дава думата? Освен това – не съм аз адвокат на Парашкевовите приказки, но си мисля, че въпросът тук не е за Отец Паисий и за Крум Костадинов единствено, а досяга всички балкански великани.

Ако вземеш да копнеш край тях, до един ще ги намериш затънали в миналото. Гръцкият и българският, турският и румънският, сръбският и албанският. Смятат, че са израсли до небето, ама още се излежават в бебешката си люлка. И много скъпа им е тая люлка, не могат да я забравят, защото повечето от тях със страшни мъки са я добили някога и много трудно са отгледани в нея. Сред теснотия, задуха, под чуждо иго и кървави притеснения са отворили очи народите-пеленачета и са почнали да растат. А обидите от детски години се забравят бавно, може би – никога. Такива измъчени деца са недоверчиви, подозрителни. Рефлексът им за самозащита пораснал, все треперят да не им причинят предишните злострадания...

Не знам влизал ли си в дом за подхвърлени деца да видиш как ги гледат. Постелките им притиснати една до друга, рев безответен кънти от вси страни, не е като в родителски дом на пухено креватче. Ей такива подхвърлени деца сме всички балкански народи за нова Европа. И тя се държи към нас открай време точно като към копелета. За такава изоставено дете няма кой да се застъпи. Ако ти скимне, можеш да го пернеш по тила, залъка от устата му да отнемеш, да треснеш под носа му вратата на охолното си жилище. Както неведнъж е и правено. Но въпросът сега не е какво са ни правили и правят потомците на европейските варвари, както ги наричаше дядо Аргирис, а какво ние правим помежду си в своя общ родилен дом, за да ни смятат хората за варварски изчадия.

Заели сме по една стая от тоя общ дом и всеки държи в ръка стари нотариални актове, издадени от различни и отдавна изгорели съдилища. И всеки претендира я цялата сграда да владее, я поне в още една стая да се настани. Или ако не стая, къошенце от коридора да отреже. Размахваме нотариалните актове, препираме се, боричкаме се по стълбища и мазета, сочим бебешките си люлки като допълнително доказателство за собственост на постройката. Какво става в личните ни стаи – нехаем. Или по-точно, не сме се научили да ги държим в приличен вид. А те пълни с боклуци и воня, подовите скърцат, таваните ще рухнат, в такова ухабено помещение европейски „варварин“ и ден не търпи да живее. Обиколил съм балканските стаи аз и знам немарата и миризмата им...

А какво ще стане, питал съм се понякога, ако най-напред със себе си се заловим и собствените си стаи оправим. Вехториите да изхвърлим, стените да белосаме, прозорците да измием, та слънце да влезе вътре. Така че всеки един човек из тия стаи да живее по-леко и радостно. По-леко и радостно – разбираш ли! А не като негодници в обща килия. И тогава да съборим грозните прегради по коридори и коридорчета, да излезем на терасата всички – гъркът и турчинът, българинът и румънецът, сърбинът, албанецът и всеки от балканските обитатели. И да видим, че Господ е построил общия ни родилен дом на райско място, а ние сме велики не с друго, а с това, че сме настанили в него красотата, богатство, ред и свобода. Със собствена воля и труд сме ги постигнали...

Всичко може да речеш за Коста Парашкевов. Нали от мен чу, че не излезе цвете за мирисане той. Но не знам защо, винаги като съм мечтал за преобразения наш балкански дом, се сещам за онова наше гостуване с Михалис. Може би Парашкевов нещо подобно искаше да ни каже, но другояче бях настроен аз след патриотичното тържество и тогава не го разбрах докрай...

XVI

Това, разбира се, за блесналия от чистота и хубост родилен дом е моя фантазия. С нея повече няма да те занимавам, нито с бълнуванията на дядо Аргирис за Велика Гърция. Имай предвид обаче, че лекциите му за Елада, Византия и тъй нататък бяха висшият курс в неговата Академия. До тях той ме допускаше като доброволен слушател, но нито един семестър не ми завери. От встъпителното събеседване прецени, че не съм годен за друго освен да ме запише в първо отделение. И докато се въртах край него и Зоя, преполових средната степен. По-късно ми се е налагало да попълвам документи и на въпроса, какво образование имам, отговарях – средно незавършено. Подразбираше се Пазарджишката гимназия, ама само аз си знаех, че и второ незавършено съм получил – в тайната Академия на Аргирис Киру.

Споменах ти, че оня следобед, когато Михалис се глави за градинар у Клио Филокали, аз пак се повлякох в кафене „Византия“. Искях Зоя да видя и нищо повече. Само че кафеджията не бе забравил вчерашната уговорка.

– А, Димитраки, на урок ли идеш? – посрещна ме той и повече не ме остави.

Седнахме двамата на една маса, даде ми молив, тетрадка и пита:

– До кой клас си учил, момче?

Предишния ден успях да се измъкна от тоя въпрос, но сега нямаше мърдане:

– Абе, два-три класа – смънках аз, – ама всичко съм забравил.

– Кое всичко?

– Ами да чета и пиша – набрах кураж да си призная.

– Как?! – смая се старецът. – Ти неграмотен ли си? Млад човек! Я опитай! – И отвори една дебела книга, която бе сложил до себе си.

– Фи-ли-ми... – набръчках чело аз и засричах.

– Стига! А името си барем можеш ли да пишеш?

– Името мога! – възрадвах се аз и веднага надрасках в тетрадката „Димитриос Папас“.

Погледна го дядо Аргирис, погледна, па вика:

– Теб сякаш французин те е учил. До гръцко писмо с нокът не си се докосвал.

С един удар улучи човекът. Вярно бе, че обичах френския език, в гимназията шестица имах по тоя предмет.

– А като си учил две-три години, защо си забравил? – не престава да ме разпитва той.

– Не съм се упражнявал защото – правя се аз на последен тъпак. – Не ми се е налагало. Инак буквите помня, аритметиката също, но от граматика не отбирам. И с четенето значи...

– Зоице, Зоице! – изведнъж се провикна кафеджията. – Ела да видиш чудо!

Смразих се. Като че теле с две глави щеше да показва. А аз си бях теле просто и обикновено. Надниква Зоя и дядото ме сочи:

– Наш Димитраки излезе неграмотен. Можеш ли да повярваш?

– Мога – сви пренебрежително тя уста. – Като го гледам, не се учудвам.

Преглътнах и усетих, че почервениявам. Ах, да знаете, викам си наум, как пердаша аз на български! Че и на френски! И наистина, от малко дете много гладко четях. В Говедарското училище госпожа Янкова имаше обичай книги да четем в час. И все мен вадеше отпред да чета на глас. Ама мога ли да кажа такова нещо пред двамата? Изключено! Остава ми само да преглъщам и мълча.

— Не бива така! — с велико огорчение рече дядо Аргирис. — За Византия си чувал, към елинските останки не си безразличен — а сляп да стоиш. Наше момче си! На ни един грък не отива да е прост. Щеш ли да си припомниш забравеното?

— Ща — изпъсках аз. — Ама не искам да ти губя времето.

— Ще идваш по туй време — като няма много хора при мен. Кога аз, кога Зоица ще ти помагаме. И домашни ще ти даваме. Зоя, я седни при нас — обърна се той към момичето. — Какво ще кажеш? Нали искаш да те запиша в педагогически курсове. Ако ще ставаш учителка, ето ти го първият ученик.

Няма да лъжа, че на Зоица ѝ стана драго да има такъв дангалак за първи ученик.

— За какво му е на Димитраки грамотност, дядо? — капризно рече тя. — Както си е живял досега, по-добре ще му бъде.

— А, бъркаш — вразуми я кафеждията. — Млади дръвчета сте и двамата. Още се превивате.

— И какво, от алфата ли да почна? — поотстъпи бъдещата ми учителка.

— Алфата я знам, Зоя — нахално се вгледах в очите ѝ. — Дай да ме заведеш до омегата.

— Че щом ти е известна и омегата, за какво съм ти аз? — отново рече да се дръпне тя, без да усети, че вече е нагазила в първия урок.

— Не мога без теб! — издумах пък аз първото си любовно признание. — Моля те!

И тя разбра, да знаеш! В секундата схвана, че за друго говоря, а не за четене и писане. Така произнесох ония думи! Притесни се, цялата пламна и скочи да дири някакъв буквар в стаичката си. Но дядо Аргирис нищо не долови със своето простодушие и доволно викна след нея:

— Видиш ли, Зоице, колко любознателен е Димитраки!

Тъй е — много любознателен и прилежен ученик бях на двамата. Макар всеки ден да не вземах уроци, а както се случи. Според времето и настроението. И ту Зоя, ту дядо Аргирис ми се падаха за поредното занимание. Но не ме бутаха като някое вироглаво шиле, а драговошно и старателно вървах за ръчичката им аз из лабиринтите на гръцката грамотност. Защото между просторечивия език, дето говорех, и писмовността на гръците има разстояние колкото от земята до небето. Не твърдя, че чак на небето ме качиха дядото и внучката, ама нямаше вече нещо да ми се опре в четенето и писането. Излишно е да обяснявам подробно какво и как ме учеха, колко пъти ми диктуваха, какви преразкази и свободни съчинения съм правил. А покрай писмовността — и грубия си говор окърших, атинското наречие взех да присвоявам. Михалис не можеше да ме познае. Завиждам ти, Димитраки! — сам ми е казвал. Ама какъв ти Михалис! Като хвалба може да ти се стори, но в някой вестник да ме бяха викнали, и с дописка щях да се справя.

Колко му е да станеш вестникар по нашите земи — малко повечек тепегъозлук се иска, дебелоочие. Но дотам не стигнах. Дядо Аргирис се радваше на моя напредък, като че му бях второ внуче, а у Зоя любопитство се бе пробудило — дали от такова криво дърво ще излезе гладка дъска. Трябва да знаеш, че тя бе завършила предпоследния клас на девическа гимназия, но своеволно напуснала, решила последния да вземе като частна ученичка. Изпити сама ще държи и така ще се дипломира. По тоя въпрос данданиите с дядо ѝ вече бяха минали, но тя не и не — като частна ученичка повече време щяла да има, та да помага на стария в кафенето. И пряко воля Аргирис Киру се бе примирил. При условие, че и той ще ѝ помага за изпитите. А като вземе диплома Зоица, в педагогически курсове ще постъпи. Ако не ѝ се случи нещо междувременно. Сватба например. Такива бяха житейските планове на момичето и аз не пречех, известна полза имаше даже от мен като подготвителен материал. Отде да знам аз пък каква полза придобивах — че хляб ми дадох в ръцете те и от тяхното обучение дълго се препитавах...

Но ако науката ми при Зоя вървеше добре, любовта не мръдна и не потръгна. Не ме хареса тя — и това си е! Както и да умувам сега пред теб, каквито и причини да

диря, не светна в Зоя искрица да ме обикне. И толкоз! Всички обяснения свършват дотук. Когато жена не те хареса, и на главата си да застанеш, и звездите от небето да ѝ свалиш, всичко друго ще постигнеш, но не и простичката любов. Иначе се сблизихме с нея, може да се каже – другарчета станахме. Разхождахме се къде ли не из Пирея, говорехме си, споделяла е тя с мен неща, дето пред друг нямаше да каже, някой път ме допускаше и да я доближа мъничко. Не си мисли кой знае какво. Ще стигна и дотам да ти разкажа за единствената нощ, която прекарах в стаята ѝ. Но то беше накрая, малко преди да избягам...

Как ме е допускала ли? Някой път четем с нея един до друг на масата и ако няма никой в кафенето, взема аз полечка ръката ѝ. Целуна я веднъж-дваж отгоре и бавно почна да я обръщам. А Зоя не се съпротивлява, едва доловимо сама извива дланта си, накъдето аз съм поел, и от тая мека покорност, от тоя намек за съгласие съвсем подивявам. Наведа глава над тясната ѝ длан, нашарена с безброй плитки линийки, и я докосна с устни, помилвам я с наболия мустак, сякаш малка птичка е кацнала в шепата ѝ. Но след миг само устата ми втвърдява, впия се аз като ненаситна пиявица, целувам, целувам жадно трапчинките и пръстчетата, всяка гънчица на дланта ѝ преброждам с целувки като обезумял. Пораснала е птичката ненадейно, на хищен орел се е превърнала, готов да глътне Зоината ръка с всяка жилчица и костичка. И вече не я държа нежно като в началото, а я сграбчвам здраво с лявата ръка, а дясната пълзи нагоре – към лакътя и мишницата на момичето. И усещам, че по неговата ръка също тече огън. Нетраен пламък е лумнал в Зоя – отметнала е тя глава назад, лицето ѝ пламти и устните ѝ подпухvat, а пръстите на другата ѝ ръка стискат до побеляване ръба на масата. Докато не се овладее и не изтръгне плячката изпод муцуната ми.

– Димитраки! – прошепне гневно и кръглите ѝ очи се разширят. – Къде се намираш?! Ще кипна вода, главата ти ще залее! Мирен стой!

А аз пъхтя като обуздано добиче, черно перде ми паднало пред очите и в такъв момент не на гръцки – на български не можех да си напиша името.

Или друго подобно. Ходехме ние с нея по морския бряг от другата страна на полуострова, край рибарските колиби. Тогава там бе диво и безлюдно. Барачки паянтови струпани тук-там, шатри от излинали платнища, сушат край тях мрежи и нанизи с чирози, разсърнала лодка някоя обърната на камънака. Вървиш, вървиш и пак нещо такова срещнеш. Хора няма, рибарите – в морето, рядко дрипав старец се тутка край бивака. Не се къпехме със Зоя, а само газехме по крайчеца боси. Раковинки събира тя, на огладени камъчета се радва, като че бисер е намерила, а и на мен ми беше леко и хубаво да крача след нея по брега. Разпени се някой път вълна, плисне – пяна и вода ни опръскат до главите, а Зоя се смее на морската закачка, изстиска полите на вехтата си рокличка и се затича напред. Песъчинки, изскочили изпод стъпалата ѝ, ръснат лицето ми, мокрият плат издайнически прилепва по слабите ѝ нозе. Както бяга, обърне се към мен и гърдичките ѝ шавнат като живи риби. И аз въздъхна, плисна две шепи вода на лицето си, сякаш жарава гася, пък я подгоня. Като се уморим, седнем на завет край някоя прогнила лодка да се изсушим. Но не се събличаме – никога! Съхнат дрешките ни на нас, жумим ние срещу слънцето и аз ѝ кажа:

– Зоя, обичам те!

И пусна ръка да я прегърна през рамото, търся да я целуна, но ту бузата улучвам, ту ухото. Тя върти глава и бие с нозе в пясъка от недоволство, докато някак се случи да извърне лице към мен и устата ми срещне слепналите ѝ устни. Както не беше истинско дърпането ѝ, така неистинска бе и нейната целувка. Солена от морската вода, горчива – от несподеленост. Такива целувки неведнъж съм си открадвал. И на други места, не само край лодките. Това даваше Зоя от себе си...

А какво исках аз? Да река, че съм мечтал да се оженим, все едно нищо да не кажа. Исках непрестанно да е до мен тя, всеки час, всяка секунда и тъй – завинаги. Не, не до мен – неправилно се изразих. Да бъде до мен Зоя ми беше малко. Недостатъчно и незадоволително. С цялото си същество желаех да вляза в нея, да потъна в нея, да се скрия под кожата ѝ с всички свои органи, усещания и чувства. И едновременно с това тя да влезе в мен, тя да потъне в мен, тя да се скрие под моята кожа с нейните нежни органи и потайни чувства. Разбираш ли – слети да живеем под една кожа, като едно създание! Само тогава щях да кандисам и се успокоя. Само така щях да усетя любовта си наситена. И си въобразявах, че ако се разтворим един в друг

без остатък, няма да има във Вселената второ същество, подобно на нас. Толкоз цялостно и толкоз щастливо! Само боговете можеха да ни бъдат равни, защото само те са тъй пълносъздадени и стигат до такова щастие...

Прав си да ме сметнеш за пълен идиот, но аз се готвех за туй чудо нечувано и вярвах, че ще се случи. Отворил се бях да погълна Зоя благоговейно като нафора. И сякаш тая свята частица наистина щеше да стане част от мен – така я бях изучил и опознал, както познавах себе си. В любовен захлас наблюдавах и лапах всичко явно у нея, а онова, което е женска тайна и скритост, го отгатвах и си го представях до умопобъркване. От малкото пръстле на крака до последното косъмче на темето знаех аз тогава девойчето и всичко нейно така го желях, че примирах от копнеж да се слея с него. И в душата й се мъчех да надникна по подобен начин. Нали в тая чужда душа исках да се разтопя целия...

Чудя се сега – къде отиде всичко това? С мен ли се е случвало? Аз ли съм желал и страдал, любил и мъчил? Или някой друг е бил? Нали казват, че най-важното в душата остава непроменимо и туй нещо държи човека да не се разпилее, психическо единство на личността му създавало, така че Петко да си е Петко за цял живот, а Митко – Митко... Защо следица не остана от онова, което смятах, че е най-скъпо за мен и без което не можех да живея? Къде изчезна меракът ми да станем едно цяло с друго живо същество?

Виждаш ме в какъв чворест пън съм се превърнал. Изгнил отвътре, а отвън вкаменен и почернял. И светът не иска да знае за пъна, и той е обърнал чепат гръб на света. Нищо не му е нужно, камо ли да се слива с някого. Нито иска, нито може. Само трапът или огънят ще му дойдат до хаки. Кой да допусне, че тоя пън е бил фиданка, че навремето кожицата му се е пропукала, че сълзица е протекла по стеблото и че тая своя рана дръвчето е искало да прилепи до друго някакво си дръвче. И макар корените да са били различни, стволите им да се преплетат, та заедно да растат към небето. Не се е случило, белег само останал от раната. А после кършили клоните на дървото, кората му белили, червеи му гризали сърцевината и върхарите му съхнали, докато един ден го бастисали със секирата. И белегът даже улетял. Как да помни пънът някогашната сълзица или ако пропълзи тя в някой тъмен негов сън, как да вярва, че той я е отронил?...

XVII

Посетителите на кафенето бързо откриха, че съм луд по Зоя. Но разбраха хората, че не е на шега, че здраво съм хлътнал и работата е съвсем безнадеждна. Ако беше само закачка моя, прищявка, леко ухаждане, те щяха да ме поднасят. Ама няма такова нещо. Мълчаливо ми състрадават, пред мен за Зоя избягват да говорят като пред човек за неизлечимата му болест. Не знам помниш ли или забрави вече Теодорос Ликудис. Описах ти го. Красивият като елински бог, братът на Клио Филокали, дето от ранен следобед до вечерта кибицеше на някоя маса във „Византия“ като статуя. И хем с никого не говори и нищо не слуша, а и той, изглежда, усети какво ми яде душата. И взе да ми се усмихва. Друг с око не поглежда, а види ли ме – усмихне се. Добросърдечно, приятелски. Искан да рече сякаш – дръж се, момче, нищо не се знае, може да падне крепостта и Зоица да отвори вратата. Така тълкувах усмивките му, но вместо да ме окуражат, дразнеха ме, както впрочем и съчувствието на останалите.

Те много със Зоя не се занимаваха, уважително се държаха като към мома прибрана и сериозна. А и доста устата беше тя, ако се ядоса някому. Една шегичка обаче й подхвърлях – тя май им я позволяваше. Че за морски капитан иска да се омъжва. Това го чух още първия ден, Пазаити също го каза, а и после неведнъж съм го слушал. Влезе някой и преди да отвори таблата, рече:

– Зоя, пристанал е голям параход от Бразилия. А второто капитанче – младо. Струва си да го види човек!

Или друг подхвърли на масата, докато тя събира чашите:

– Като идвах насам, влязох да взема цигари. В будката един капитан също купува тютюн. Червендалест, як, от северните народи ще да е. Ама единият му крак дървен.

И всички погледнат Зоя – ще приеме ли такъв чукундур с дървен крак.

– Пак от вас ще е по-добър – бързо рече тя и връщне се, отнесе подноса в стаичката.

Но и тая дребна задявка понамаля пред мен. Не им се ще на хората да сипват сол в жива рана. Аз обаче издебнах случай да разбера от самата Зоя каква е работата. Половин година беше минало от запознанството ни.

– Вярно ли е? – питам. – От теб ли са го чули? И защо за капитан? Говорят – униформите им си харесвала. Така ли е?

– Хе`! Глупости! – презрително се усмихна тя. – Униформите! Хич не ме интересуват даже! Нали като свали униформата, отдолу си е същото противно мъжище като всички ви. Я космат, я кривокрако...

– Ама ти казвала ли си, че с морски капитан ще забегнеш?

– Казвала съм! Вярно е! – изведнъж спря тя, както пресичахме едно пусто място зад пристанищните складове. – От дете съм си нарекла за капитан да се омъжа. На големите кораби! Дето далеко пътуват...

– Защо? – съкрушено изпъсках аз.

– Защо ли?! Защо ли?! – пламна като барут Зоя. – На кораба ще се кача! Океана ще прекосим! До Ню-Йорк ще стигнем! Ще сляза аз тогава на брега, ще правя, ще струвам, града ще обходя – но магазина за тиранти на тате ще намеря! И като вляза вътре – два шамара ще му ударя! Нищо няма да река – само два шамара ще му ударя! И ще си тръгна...

Брадичката ѝ се разтрепери, сълзи рукнаха покрай носа и тя забърза напред, като триеше очи. Толкоз горчилка се бе събрала в Зоица от баща ѝ, дето я бе захвърлил от пеленаче и не се сещаше, че съществува на света.

– Зоя! Чакай! – спуснах се аз след нея.

– От малка съм го обмислила. Всичко съм си представила – рече гъгниво тя, като я настигнах. – След това и татко, и капитана ще зарежа!

– А какво ще правиш сама в оная дива страна? – опитах се да обърна на шега приказката.

– В Южна Америка ще ида. Скъпоценни камъни ще диря. Четох, че край Амазонка много скъпоценни камъни имало. Ти, Димитраки, виждал ли си скъпоценен камък? Имаш ли барем един да ми дадеш?

– Имам, Зоя! Имам! – отвърнах и тя учудено вдигна мокрите си очи, за да види, че ѝ соча лявата страна на гърдите си.

– Това парче месо и кучетата няма да го ядат! – зло рече момичето и побягна.

– Върви си, Димитраки! – викна тя, без да спира. – Махай се!

Не я последвах. Не искаше да ме вижда Зоя след своето признание...

Като се поотпуснах, много пъти съм ѝ говорил любовни думи. Ей тъй – от отчаяние приказвах такива работи. Ако поне малко ме обичаше тя, нямаше да плещя признания. И колкото по-нежно се обръщах към нея, толкоз по-люто ми отговаряше. Боеше се сякаш някоя моя дума да не пониже бронята ѝ, да не се промуши случайно през преградите, зад които се криеше от мен. Дали на крачица съм бил тогава да я спечеля, изведнъж да ми се хвърли тя на врата? Дали още повече съм я отблъсквал с любовното си лигавене? Не мога ти каза. Правило тук няма. Всичко е възможно в женската душица. Инак не беше груба, да кажеш. Приказваш ли ѝ нормално, и тя нормално отвърща. Като към брат се държи, като към сват, като към махленско другарче, всичко друго прави, само не онова, което исках и чаках от нея.

Веднъж, пак се разхождахме край морето, я питам:

– Зоя, какво не ми харесваш? Кажи ми?

Такъв тъп въпрос се задава от безпомощност. Тъй и тъй, викаш си, не ме ще, нека поне докрай докарам работата. Най-неприятно нещо да ми каже, да ме унижи, ако иска, по дяволите да ме прати. И хем си мисля тъй, хем някаква глупава надеждица мъждука в мен. Че като ми обясни защо не ме харесва, ще взема да се поправам. Фасона си ще сменя, мутрата си ще залижа, нрава си ще прекроя. И току-виж – решила да ме хареса. С две думи, глупост от отчаяние.

Зоица подскачаше по камъните пред мен и заговори:

– Плъзгав човек си ти, Димитраки, като риба скумрия. Не мога да те разбера. Хем две думи не знаеше да прочетеш, хем френски приказваш. Хем две отделения си учил, хем тригонометрични задачи решаващ повече от мен. Нещо криеш, нещо мамаш. Не мога да те разбера. Как да ти се доверя? Тайна ли имаш? Кажи я!

– Каква тайна?! – отричам аз със свито сърце. – За френския ти обясних. Тригонометрията научих от твоя учебник. Не ме ли видиш цял пред теб?!

– Не! Не! Не вярвам! – отвърща тя в такт, както скача от камък на камък. – Нарочно ли се правиш на прост – аз да съм ти учителка? Ще питам Михалис.

– Зоя, всички науки ще изуча заради теб! Ще ме обикнеш ли, Зоя? – питам аз, защото имам език за говорене, а иначе не се различавам от нахокано куче, дето се мъчи да лизне ръката на господарката си.

– Хе`! Много искаш! – не се обръща към мен Зоица. – Никога не обичам. Само дядо, но той е друг. Всички мъже едно искате. Знам какво! Но няма да ви огрее! Сама съм си! Отделно съм! Никога не ща! Няма да обичам! – няколко пъти повтаря тя като на игра, в ритъма на подскоците си, а дупето ѝ подрипва, подрипва в същия ритъм на думите. Чуждо задниче, отделно, недостижимо, от което не мога да откъсна поглед...

Вярвай ми, в цялата моя тъжна любов към Зоя никога не ме е налягала такава скръб, такова черно отчаяние, както когато гледах подрипващото нейно задниче. В един миг прозрях, че никога, до края на света не можем да се съединим с това задниче под една кожа и да станем едно щастливо същество. Ако ще да се бяхме оженили с момичето, ако ще да се обърнеше то към мен и да викнеше до небето, че ме обича, ако ще да легнеше тутакси на брега да ми се отдаде – винаги, винаги това задниче щеше да бъде чуждо, нейно, отделно от мен. В главата ми можеше да витае мечта, на небето, сред боговете, може и да се е случвало онова любовно сливане, което исках аз от Зоя, но на земята то не бе ставало и нямаше да го бъде. Бог ни беше разединил. Любовта ми беше опит, по-скоро – порив за съединение, но в такава любов щастие няма. И затова ми стана мъчно. Разбрал бях нещо, дето и други го откриват сигурно по своя си начин. Но и това се случва – един задник да ти каже повече и от най-мъдрия човек...

Упрекваш ме, че не съм бил искрен. Че уж цял съм се разтворил пред момичето, а тайната си съм криел и то ме е усетило. Много пъти тая тайна ми беше на езика, репетирал бях как ще я споделя и я бях свел до три изречения, за да я кажа бързо и без запъване. „Българин съм. Човек убих. От съд се крия тук.“ Това беше всичко. И ги бях оставил за последно. Когато влезем със Зоя в общата кожа и тя се затвори над нас...

По-рано не можех да ги кажа. Клетва бях дал. Когато се разделихме с каракачаните и преди да нагънем кашкавала с Михалис на оная височина над Драмското поле, двамата се заклехме. Никога никому да не разправяме откъде сме дошли и що сме вършили. Ни на приятел, ни на враг. Тогава Михалис ми обясни и закона на тайната. Разчисти с подметката си земята и драсна с клечка една единица.

– Ако един човек знае една тайна, колко я знаят? Цифрата гледай! – подсети ме той.

– Един – отвърнах.

– Ами ако я знае още един? – и добави втора единица до първата.

– Единайсет.

– А още един?

– Сто и единайсет.

– Тъй е с тайните – заключи Михалис. – Четирима да са съзаклятниците – хиляда сто и единайсет вече са научили за заговора.

– А ние като сме двама, какво ще правим? – ухилих се на неговата логика.

– Ще се заклънем! – строго и тайнствено каза той.

Речено – сторено. Намерихме хартийка, начертахме кръст с обгоряла клечка, защото молив нямаше, боднахме пръстите си с новите ножчета и се подпечатахме с кръв под кръста. После Михалис издълба кората на един бор, сложи хартийката вътре и затули дупката със смола.

– Който проговори, тука да умре! – рече той заплашително и ме подкани: – Повтори и ти!

Повторих и свършихме работата. Момчешки щуротии, разбира се, но освен благоразумието – и тая клетва ме държеше. Де да знам, че ще я разкрия не на Зоя, а пред съвсем друг човек...

А с френския стана случайно и въобще не съм се фукал. Вървим със Зоя по кея, разглеждаме новодошлите кораби, минаваме и покрай един с френското знаме на мачтата. Тъкмо го разтоварват. На борда му, опрени на перилата, стоят двама моряци,

зятат. И единият викна:

– Ей, красиво гъркинче! Ела батко Куро да ти покаже нещо хубаво!

Предполага се какво. След като месец може би жена не е виждал. Кипнах, скърпих две фрази от гимназиалните уроци и креснах:

– Момичето е красиво, но е чуждо! Върви при френските курви!

– Кой си ти бе, лайно?! – обади се другият.

– Баща ти! – отвърщам. – Питай майка си!

Такива любезности си разменихме с французите. На зла круша – зъл прът! Зоя бе отминала, чака ме.

– Какво се разправяш? – вика.

– Закачат се и ги пратих на майната им! – перча се аз.

– Ама ти знаеш френски! Откъде? – не вярва на ушите си тя.

– Абе, знам – колкото да си изкарам боя. Нали ти казах – обяснявам, – че из Солунското пристанище се мотаех. Там налапах някоя дума...

Не повярва, изглежда. Намота си тоя конец на пръста и няколко пъти ми го припомня. Забелязах аз, че ме дебне – и друго нещо съмнително да открие у мен. Но ако тя ме е поглеждала с едно око, аз с четири я следях да не би да стане нещо ненадейно откъм главния ми съперник. Ламброс Пазайти имам предвид. Не се страхувах вече, че Зоя ще побегне с морски капитан, но той, Пазайти, продължаваше да идва в кафенето. Притискаше Аргирис Киру, към Зоя се присламчваше, подаръчета ѝ носеше...

Не ми се щеше да вярвам, че Зоя ще отстъпи пред изнудвача. Но като се размислях някой път нощем, че тя се бе отказала от редовната гимназия, само за да помага на изнемощелия старец – защо да не се пожертва и за нещо по-важно? За кафенето, за покрива на дядо си, за поминъка, за живота му в края на краищата. Защото ако му отнемеха „Византия“, дядо Аргирис направо щеше да легне и умре на камъните отпред. И аз щях да умра. Ако не на камъните – на въжето или в мръсната пристанищна вода. Треска ме тресеше, като си представях, че дядото склони и се примоли на Зоя: „Тъй и тъй, внучке, дай да те омъжим за Ламброс. Не е толкоз лош, а е заможен. И дърт не е дотам.“ Няма начин – Зоя щеше да угоди на дядо си! Да не би за мен да се сети! Ами тогава?! Скачах от постелята, палех цигара и излизих на двора. Ако не беше огънчето да святка, хазяите за сомнамбул щяха да ме вземат...

Мислех, мислех как да измъкна нотариалния акт от Пазайти, че да му отнема силата. Планове градах всякакви. Ама не беше лесно. С проста кражба не ставаше. Нотариалното си беше на негово име и веднага ще си изкара дубликат мошеникът. Какво да правя?! Как да го скепцам натясно, че сам да се откаже от собствеността? И от Зоица да се откаже...

Ето на какви два огъня се печех едновременно. От едната страна – Пазайти да прогоня, от другата – Зоя да привлече. И само това ми липсваше – още един съперник да се яви. По-опасен и от неочаквано място. За Михалис ти говорях...

XVIII

С него вече рядко се виждахме. Една неделя след като си взе багажа, той пак дойде в квартирката – тоя път да ми донесе пари. Клио Филокали му предплатила заплатата, а харчове в къщата нямал – половината даде на мен. Взех ги, защото не бях ходил още при Ламброс Пазайти за работа, с пая на Караканьоти карах.

На тръгване Михалис ми каза, че господарката наредила близки и роднини да не го търсят в дома ѝ. Като го пусне в отпуска, къде ще да ходи, но външни хора да ѝ се влачат – не разрешава. Близки и роднини Михалис нямаше в тая държава, едничък му бях аз и за мен значи се отнасяше заповедта. Е, могъл е да каже, рекох си, и ми стана малко терсене, че тъй ме отритват. Въртят си любовта – да не им се пречкам. От друга страна обаче, богатска къща, не е Аврамов дом – права е жената да се варди от навлеци.

– Как е оная работа? – намеквам за овъргаляната постеля.

– Ти да не си казал някому? – смръщи се Михалис.

– Не бе! На кой ще кажа? Гроб съм!

– Все едно, че нищо не си чул! – рече той и сложи точка.

И като изчезна – повече от месец не му видях очите. Разтревожих се да не се е

разболял. Намерих къщата, въртя се отвън, ама не смея да дръпна звънеца. Да не му навредя. Наведох се да погледна през една дупка – може наблизко да работи в градината, ще го повикам. И както заничам, някой ме ръга с пръчка в ребрата. Същият стражар от предишния път. Обикаля тротоара, пази постелите на богатите вътре. Прогони ме.

Доста време мина от тая случка. Един следобед, тъкмо бях седнал да играя табла, необикновен човек изникна на вратата. Не човек, а слънце. Всички се извърнаха да видят кой е тоя големец, решил да влезе в кафенето. Малцина различиха, че е същото момче, дето за пръв път се яви с мен при дядо Аргирис.

– Михалис! – хвърлих заровете аз и скочих да го посрещна. – Това ти ли си?

– Аз съм ами! Че кой ще е? – дуете се той като паун.

– Не мога да те позная! – обикалям да го разгледам отвсякъде. – Как си се облякъл!

А беше облечен той в дреха, дето ни бях виждал, нито сънувал. Цялата от гълъбовосин плат – ама фин, тънък, изпечен, от най-добрата манчестерска фабрика докаран. Куртка военна кройка, на раменете еполети и златни ресни висят от тях, на гърдите три реда акселбанти и пак със златни висулки, по крачолиите широки лампази, а копчетата блестят, блестят, все едно от полирано злато направени. От глава до пети значи – само златно и гълъбовосиньо. А самият той подстриган, пригладен – от далеч дъхти на одеколон и помада, на свежест и чистота.

– Това ми е униформата – обяснява Михалис. – Госпожа Филокали нареди – като излиза в отпуск прислугата, с униформата си да ходи.

– Бре, бре, бре! – цъкам от възхищение аз, а един от клиентите се обади:

– Че той цял адмирал!

– И повече! – допълни друг. – Повелител на моретата! Капитаните ряпа да ядат!

И щом спомена капитани, всички за Зоя се озърнаха. Къде е и какво ще каже, като на крака ѝ е дошъл не някакъв си морски капитан с потни петна под мишниците на куртката, а самият повелител на моретата. А тя – насреща. Цъфнала в усмивка. Сякаш не е виждала веднъж Михалис и не съм ѝ разправял аз за него, ами стар приятел специално ѝ е дошъл на гости.

Виж какво – може да преувеличавам. На влюбен, какъвто бях, очите са недоверчиви. Ревнив бях като слон и до грам точно мерех кому и колко се е усмихнала Зоица. Може нищо особено да не е влагало момичето в своята любезност. Но аз не ти описвам нещата, каквито са били, а както аз съм ги виждал. Стори ми се, че Зоя налага въдицата. Че униформата на Михалис я съблазни. При това още не бях говорил с нея за капитаните и не знаех, че иска да я отведат в Америка, за да удари два шамара на баща си.

– Къде се губиш, Михалис? Въобще не си се мяркал – глези се тя. – Заповядай, заповядай да седнеш!

И бърше с кърпата си стола, да не би адмиралът да си омаца дъното на панталона. Бърже носи кафе, без да ѝ е поръчвал.

– На табличката ще го оставя – вика, – да не се окапеш случайно.

– Няма, няма – ломоти той, ама пие като жираф, проточил шия настрани – сакън, капчица да не пролее.

А тя отива, връща се, но все край нас се върти и очите ѝ все в Михалис. Възбудена, шавлива, място не си намира. И току плъзне поглед по мен, сякаш да провери доколко ме е ядосала. По едно време пак спря и казва:

– Ама много хубаво ти е ушит мундирът! Кой ти го прави?

– Симитис – важно отвръща Михалис.

– Симитис? Елиас Симитис?! – глътна си езика Зоя и приседна до нас. – Чувала съм за него! Ама той обикновени хора не приемал! Големи връзки искало!

– Е, не може цяла Атина да облече човекът. Подбира си клиентите – скромно подхвана Михалис и заразправя как му е вземал мерки, какви проби му правил и колко се колебал за копчетата.

Разправя, защото тя го пита. Час ли, повече ли стоя тогава приятелят ми, но главно двамата си говореха, а аз слушам отстрани и понякога избръмча нещо излишно като бръмбар от делва. Тръгнах да го изпращам – и тя по нас до прага.

– Ех, Михалис! – въздъхва на раздяла. – Защо не дойда и аз да потърся работица у Клио Филокали. Не тук да робувам всекиму. Ще ме вземеш ли за помощник-

градинарка? Сама се грижа за нашата градинка в двора и много разбирам.

– Ще те взема, Зоице. С най-голямо удоволствие! – превзема се той. – Да питам ли госпожата?

– А, недей още. Аз ще ти кажа кога – закачливо отвръща момата.

Добре, добре – бера горчилка аз до тях. За мен като близък къщата затворена, а щом е за Зоя – господарката ще моли...

Тъй почна тяхната закачка. Не че Михалис зачести да идва, но уж мен търси, а в квартирата не се отбива, направо в кафенето пристига. И сякаш дебне час, когато няма да съм там. Често се случваше да ме изпревари. Седнали двамата със Зоя, бърбят си. Той разправя нещо, тя се киска и премрежено го гледа. Интересно й с Михалис, забавно й. Като ме види, че влизам кисел, скочи:

– Ах, улисах се! – вика. – Много работа ме чака. Ама и ти си един карагъоз*, Михалис, еша ти няма...

[* Смешник.]

Ясно е, че съм развалил идилията. Умисля се аз като шопар пред Коледа и не мога да реша случайно ли са се заприказвали или нещо втасва да се пече помежду им...

По едно време Зоя тръгна да навестява някаква своя съученичка в Атина. В течение да била на училищните уроци. Защото в учебниците едно пише, но учителите се отклоняват и тъкмо с тия отклонения да се запознаела тя от съученичката си преди изпитите. А пък аз си мислех да не й се отклоняват маршрутите на нея. Да не би с Михалис да се срещат. Много я подозирах за такива срещи, но не исках да я следя. Обидно ми беше да се прокрадвам тайно, а още повече ме беше страх да не ги засека заедно на някое къоше. Но и това се случи – заедно да ги видя.

Един ден Зоя пак отишла при съученичката, а аз стоя и чакам на вратата. По едно време гледам – лек автомобил спря, но далечко от кафенето, на стотина метра. И Зоя слезе от него. Сърцето ми притупа от ревност, но веднага забързах да видя каква е тая кола, кой е шофьорът. И ето ти го – Михалис се изсули от предната седалка. Той бил шофьорът! Като гръмнат се заковах на място. Тъй се почудих, че умее да кара, че с автомобил разполага, та за един миг Зоица остана на трети план. А той подскочи от радост и даже се хвърли да ме прегръща.

– Димитраки – хвали се, – видя ли ме как шофирам? Голямо удоволствие! И от полицейското ми издадоха удостоверение за пълни шофьорски права!

– Ама криеш, че си се учил – като дървен приказвам аз.

– Как ще крия! От два месеца не сме се виждали, за да ти кажа. В свободното си време се обучавах и нямаше кога да дойда в Пирея.

– И с кола си се сдобил вече – завистливо оглеждам автомобила, а той не какъв да е, а лъскава лимузина.

– А, от Клио го взех – небрежно вика Михалис. – Да се поразходя малко и да си поддържам формата.

– И добре ли се разходихте със Зоица? – питам ехидно и презрително я гледам.

– Меко ли вози Михалис, госпожице?

– Казах ли ти, Михалис – сопна се тя, – да спреш оттатък ъгъла! Кой знае какво ще приказват сега в кафенето!...

– Каквото щат да приказват – не му пука на приятеля. – Нали съвестта ти е чиста! Абе, видях я случайно, че чака на спирката – взе да разяснява на мен как са се срещнали. – Защо да не я доведа? Пък и да се упражня по тукашните пътища...

– Приятни упражнения, дами и господа! – викам им. – И удоволствия! Довиждане.

– Чакай! – хвана ме за ръкава Михалис. – Ти луд ли си бе?! Я се качи да те повозя малко!

– Нямам нужда да ме возиш! – отвръщам гордо. – Извънредна работа се е отворила. Върглища ще се разтоварват. Там отивам – да се упражня с лопатата...

Дръпнах се и ги оставих. Забичих към пристанището. А душата ми вие от мъка. Нека се радват, мисля си като зло дете, нека си се упражняват, ама да знаят, че аз страдам в мърсотията, сред върглищния прах, на дъното на трюма... А то нямаше ни върглища, ни трюм. Ама как другояче да отмъстя на Зоя и Михалис освен да ровя в собственото си самосъжаление...

Следващия път като дойде, бях решил да разговарям направо.

– Вие със Зоя май доста се сблизихте? – питам и гледам в рамото му. – Да не би нещо такова...

– Какво такова? – напрегна се той.
– Да сте се харесали примерно...
– Ама ти още ли не си забравил оная случка с колата? – ядоса се Михалис. – Не ми ли вярваш, че не сме се уговаряли с нея?

– За вярване – вярвам – викам, – но ми се струва...
– Я не говори глупости! – прекъсна ме той. – Аз от една жена се чудя как да се отърва, той за втора ми говори! А ти докъде я докара със Зоя?

– Това да не е каруца, та да я откарам някъде! – жегна ме въпросът му.
– Доникъде не си я докарал! – жестоко рече приятелят. – И няма що да се боиш от нея и она, ами сам си върши работата. Ако въобще има какво да се върши тук!

Оклюмах от тия думи и жално го погледнах. Той обаче не отмести горчивата лъжица от устата ми, както правим и ние с близък болен. И дори да ме е жалил, тикаше да преглътна истината, та дано това лекарство ме освести.

– Не мисли – продължи Михалис, – че си заплюл Зоя и вечно ще вървиш по опашката ѝ. Младо момиче е – няма все сама да стои. Утре ще вземе изпитите и ще иде в пансиона на педагогическото училище. Ти какво ще правиш? Или изневиделица нов момък ще се яви в живота ѝ. Тогава? Или я грабвай сега, или се махай! А пък аз ли ще съм, друг някой ли ще бъде – все едно ще ти е тогава...

– Не е така! – запънах се аз. – Ако си ти, по`ще ме боли...

– Защо? Няма причина! – опари ми той сърцето, но позамълча и захвана по-меко да ме убеждава: – Димитраки, виж се на какво приличаш. Година и половина как сме тук, а ти не си излязъл от кафенето на дядо Аргирис. Ограмотиха те – добре! Ама работа от дъжд на вятър подхващаш, отслабнал си като хрът, очите ти са се изцъклили. Какво – хората ли искаш да ти се смеят? Не излезе нищо със Зоица – случва се. Не е болка за умиралка. Махай я, отрежи я от себе си като парче месо – скръщни със зъби и го хвърли зад гърба си! Но най-добре ти да се махнеш. Ще говоря с Клио да те назначат нещо по корабите. Или по-хубаво – в Солун имат агент, при него да те пратят да му помагаш. Там ще имаш полза и от Зоините уроци по писане. Чуй ме! Замини, огледай се край себе си. Може да я забравиш, може друго момиче да си намериш. Ако пък не прегори тая твоя занесия и се върнеш, може на нея друг акъл да ѝ е дошъл. Може тогава да потръгнат нещата...

Доста ми говори Михалис в тоя дух и кажи-речи със същите думи. Ама знаеш ли аз какво си мислех с моята подозрителност. Искане да ме разкара, виках си, че свободно да посегне към Зоя. Да не се черви, като ме срещне. И от всички негови приказки, дето се премятаха като риби, в моята мрежа останаха само ония, в които виждах лукавство и двусмислица. Но забележи, наистина имаше такива хлъзгави приказчици. „Ако не си ти, друг ще е, пък може и аз да бъда.“ А? Какво да мисля след такива думи?

Нямах тайни преди от Михалис и за всичко му се доверявах. Не ме беше мамил той, ако изключим дребните момчешки номерца, дето си ги погаждахме понякога в Пазарджик. За друго слагах душата си в шепата му, но за Зоя не беше тъй. Оттук само можеш да съдиш колко бях пощурял. Но причината пак е в нещастната ми любов. Ако Зоя ме беше обикнала, да речем, и приятеля си нямаше да подозирам. Празният ламтеж озлочестява сърцето...

Друг живот живееше вече Михалис. Не само се бяхме разделили да спим под различни покриви, но и умовете ни вървяха по различни пътеки, всеки зает със своите кахъри и въпроси. Разединили се бяхме, без да сме го желали специално, а от моя страна и сянката на Зоя легна върху същата цепнатина на нашето отдалечаване. Лек хлад долавях да полъхва от тая цепнатина. И макар да ме увери с думи, че не ми е съперник, образът на Михалис с адмиралския мундир остана нейде в далечината като нещо заплашително за моята любов. Доста време се мерзелееше той така в далечината, докато изведнъж не изникна под носа ми тържествуващ и не ме смачка окончателно...

Но няколко месеца минаха до тоя миг, а през тях Михалис имаше свои грижи и разправи.

От деня, когато отидохме заедно в резиденцията на Филокали, носа си не бях подавал там. Какво садеше и прекопаваше градинарят, как вървеше любовта между господарката и слугата, нямах възможност да проверя, а си правех изводи от някое скъперническо подмятане на приятеля ми. И ако в началото тя си го беше избрала като росно цвете, за да си закичи ухото, малко по малко положението се променяше. Доста

ароматно се оказа май това цветенце и я упои като хашиш, омая ѝ главата и без неговата миризма жената не можеше да живее. Кой слуга и кой господар вече не се разбираше или по-точно, Клио Филокали тайно и доброволно си беше отстъпила господарството. А твърде капризен господар беше, изглежда, Михалис и твърде ревностна слугиня на страстта си към младото момче излезе Клио. Така си мислех поне.

Половин година не бе изтекла от назначаването му, и тя го повиши в длъжност. Остави Михалис лопатата и търмъка, нов градинар взели, старец с практика. А фаворитът стана надзорник на прислугата, отговорник за общия ред в дома или нещо подобно – пост неопределен, но с големи пълномощия да си вре носа навсякъде и да разпорежда. И заедно със служебното израстване езикът на Михалис се пречупи. В началото наричаше Клио Филокали „господарката“, „госпожата“, после взе да изтърва интимното „Клио“, докато накрая удари през просото и почна да я назовава „лелята“...

Ще кажеш, живота си е живяло това приятелче при своята леля. Ама не беше така, ама не виждах Михалис да е щастлив в богатата къща. Не знам какво е правила с него Клио Филокали, на ръжен ли го е въртяла, душицата ли му е вадила, но като питах как я кара, Михалис пъшка, чумери се, недоволен. Особено като прехвърли годината. Казах ти, че той не обичаше да разправя подробно какво чувства и преживява. И сега само мога да гадая дали не съжеляваше, че се пазари някога за обикновен градинар, а Клио го направи и господар, и роб едновременно. Че госпожата на робиня се е правила, а всъщност е владяла изцяло и тялото, и волята му. Или ако тя е била робиня на страстта си, той да се е усещал роб на робинята. Ще оставя тия възвишени обяснения. По-лесно е да предположа, че Клио Филокали просто му беше омръзнала. Омръзнала до втръсване. А хубава жена беше, мама му стара! Величествена като лебед! Ако не се бе случило да хлътна по Зоя и ако бях на мястото на Михалис, на мен нямаше да ми омръзне. Ама светът ти дава не каквото харесваш, а което ще те мъчи...

Та от един момент нататък Михалис почна да подхвърля, че ще напуска работата си, ще бяга нейде – неизвестно къде, при мен щял да дойде да хамалува по пристанището. Заканва се, но не го прави. Защото от другата страна на заканите стоят автомобилът, заплатата, за която и пръст не помръдва, фините гозби, охолното живуркане. Не е лесно да ги зарежеш. Опитай се да влезеш в положението му и ще разбереш. Някои човек убиват за такива неща, цял живот подлости вършат да ги докопат, а той какво – с ласки дарява само изисканата жена, дето при жив мъж е съща вдовица. И аз много не вярвах, че ще остави Клио Филокали. Даже съвсем не исках да я оставя. Схващаш защо. Смятах, че любовта на Клио към Михалис пази и моята любов към Зоя. А докога ще караме тъй – избягвах да мисля...

И затова доста се стреснах един ден, когато той пристигна в квартирата ми с нов куфар в ръката. Беше малко след като ме убеждаваше да отрежа Зоя от сърцето си и да се махна от Пирея.

– Митак – вика от прага, – ще ме приемеш ли за известно време?

– Колкото искаш – казвам. – Ама защо?

– Напуснах лелята.

– Да, де. Ама защо я напусна?

– Унизява ме! – пламна той, че чак джуката му трепна. – Няма да търпя!

– И с какво те унизява?

– Представи си – отвърща, – днес ме заведе в гардеробната на Йоан Филокали.

Показва ми костюмите и вика: „Защо не си избереш някой? Ако ти е широк, шивачът ще го стесни.“

– Че лошо ли е? – опитвам да го успокоя. – Де и на мен да даде някой костюм...

– Как! – викна Михалис. – Човекът още е жив – аз да му нося дрехите! Ако беше починал и Клио се омъжеше повторно, дали щеше да предлага на новия си мъж костюмите на стареца? Сигурно не! Унизява ме като отрепка!

– Толкоз ли е стисната? – чудя се аз. – Като иска да те премени, защо не ти ушие нещо като адмиралската униформа?

– Остави! – дразни се той. – Не ми приказвай! Израсла е сиромашки и все икономии прави. На брашното евтина, на триците скъпа! А че хората имат честолубие – не забелязва...

– Е, и ти не си израсъл като лорд – мъча се да го озаптя.

– Лорд не съм, но да ме унизяват не допускам! Къде беше клозетът? Бърже казвай, че се напикавам! – изведнъж се присви той и хукна на двора.

Върна се пак тъй присви и седна на кревата. Личеше, че нещо го боли.

– Какво ти е? – попитах.

– Това за дрехите е последната капка, днешната, но не е само то. Ох, помина ми малко! – въздъхна той и запали цигара. – Разсипа ми бъбреците тая жена и с простата май съм зле...

– Какво говориш?! Не си се оплаквал – рекох и го огледах, макар още предишния път да бях забелязал синкавите торбички под очите му.

– Димитраки! – отпуши се ненадейно Михалис. – Ще кажа нещо само на теб. Тая жена вече не ме възбужда! Ама никак! Каквито и мурафети да прави, както и да се мъча. В началото не беше тъй, даже обратното, но от някое време – не и не! Отпуснах се като джигер. И тя взе хапчета да ми дава. Витамини уж били. Ако не ща да глътна хапчетата, реве, сълзи лее, вените си щяла да реже. С ръката си ми ги тъпче в устата и цяла чаша вода ме кара да излюокам. Да не би да скрия някое хапче зад бузата си и после да го изплюя. И не знам от тях ли е, от нещо друго ли, но откак почнах да ги пия, никак не съм добре...

– Ах, да му се не види! – слисах се аз до немай-къде. Само такова нещо не бях очаквал. За подобни хапчета и испански мухи бях слушал от по-големите момчета на улицата, чел бях и в едно дрипаво френско романче. И си мислех, че ги гълтат само развратни старци, графове и маркизи, скапани от сладострастие и пороци. – Ама много си млад бе, Михе, за хапчета. Що не идеш на доктор?

– На никакъв доктор няма да ходя! – зло ме скастри Михалис. – Вината е в лелята! До гуша ми е дошла! Потиска ме по някакъв начин – и аз не знам какъв. На парцал ме направи!

– С други жени опитвал ли си?

– Опитвах – мрачно отвърна той.

– Е?

– Редовен съм – пак тъй допълни приятелят ми.

– С каква жена? – попитах, изтръпнал от известното ти подозрение.

– Проститутка забрах. Редовен съм, и още как! – Но болката, изглежда, пак го преряза, за да напомни, че нещо в него здравата се беше объркало.

– И какво ще правиш сега? – отдъхнах след последните му думи.

– Като събереш всичко на куп – не издържам повече! Ще остана тук да видим дали без тия мръсни хапчета няма да се оправя. И ще размисля на спокойствие. Кой край да обърна към госпожа Филокали.

– Остани, остани! – насърчих го аз. – Лежи, почивай си. Аз ще ти нося храна от гостилница. Ама дай да викна и доктор, а! Ще питам Ламброс Пазайти за някой добър доктор...

– Недей! Намери кого да питаш – с досада рече Михалис. – Обаче и друго има. Клио сигурно ще ме търси. Къде е твоята квартира, тя не знае точно. Ще иде в кафенето. Ако те срещне, да не си й казал къде съм. В никакъв случай!

– Няма! Няма! – искрено го уверих аз.

Повъртах се още малко край него, извади той туй-онуй от куфара, настани се и легна да дремне. А аз запраших по единствения свой път – към кафене „Византия“.

Както винаги, Теодорос Ликудис седеше сам на масата си. А мен сякаш дяволче ме дърпа за езика. Минах край него и уж нехайно спрях, питам го:

– Теодорос, ходил ли си скоро при сестра си? Виждал ли си Михалис? Какво прави?

– А? Не чух – сепна се той, като че от дълбок сън го събудих.

Повторих въпросите си високо, все едно на глух говорех.

– Не. Не знам – рече Ликудис и пак опря брадичка в гърдите си.

Как да говориш с такъв човек?! Каквото и да му кажеш, който и да го пита, само два отговора дава: „Не чух“ и „Не знам“. Не можех да го разбера. За препитанието си не работеше, защото Клио Филокали го издържаше. Ама поне някаква занимавка за ръцете и ума да си беше измислил. Няма такова нещо. Даже табла и карти не играеше. Вестник си купи, но и него не чете – подари го някому в кафенето. Седи, обронил глава, мълчи вглъбено, от време на време отпива от изстиналото кафе, но и чашата вдига така, все едно гира е вързана за нея. Сякаш всичките си сили е

забравил в ония митични времена, откъдето бе получил външния си образ. Или ако се е сетил да вземе сила, попилял я по дългия път, докато стигне кафенето. Като го видиш – на вид същинския Аполон. Зарадваш се и си речеш: ей, късмет имам с бог да поговоря. Направо от Олимп е слязъл, който знае каква мъдрост ще изглаголи. Отвориш уста да го питаш – не чул, креснеш му над ухото – не знае...

А може би не беше въпросът в силата. Може би, като си взел човекът телесен лик от древността, нарочно оставил душата си там. И тая душа съзерцава игрите на боговете, лавровите горички, задевките с нимфите и въобще всичко прекрасно в олимпийския свят. И хич не иска да вижда запуснатото кафене, а още по-малко да слуша просташките ни разговори и питаници...

Каквато и ще да беше загадката на Теодорос Ликудис, приказка с него пак не успях да подхвана и седнах да чакам Клио Филокали. Дори Зоя не поканих на разходка, че да си открадна някоя постна целувчица. Шибам табла, а окото ми все във вратата. Умирах от любопитство да видя след разговора с Михалис оная изкусителка с хапчетата. Само че тя не дойде следобеда. Чак след три дни се появи.

XIX

Същата лимузина, с която Михалис доведе Зоя, спря досами вратата. И госпожа Филокали влезе при нас, сякаш сто пъти бе идвала в кафенето. С тъмни очила, шарен тюрбан на главата и проста права дреха. Без много да се озърта, намери брат си и седна до него. Бях се случил доста настрани и наострих уши да хвана какво говорят. Но в началото те въобще не приказваха, даже поздрав или кимване нямаше. На две-три маси клиентите позабавиха играта, почудени, че тая известна госпожа за пръв път ни посещава. Като видяха обаче, че нищо особено не става, продължиха си.

А тя постоя, поръча кафе на Зоица, пък приближи глава до брат си и забъбри нещо бързо и нервно. Бъбри, бъбри, а той не мърда, само като спря сестра му, издъдна кратко с глухия си глас. Дръпна се тя назад, отметна глава и свали очилата. Не знам с какво да ти сравня лицето ѝ, защото такава белота рядко се среща. Особена. Не е сняг, не е мляко, не е варосана стена, да речем, или нещо подобно. Приличаше донякъде на едни кокали, които след години видях в цариградския природонаучен музей. На допотопен гущер, от египетската пустиня ги изровили. Горещият пясък ги пил, пил милион години, просветлил ги, изфинил ги, ама не успял да погълне цвета им докрай, а оставил малко жълто и синьо, равномерно смесени с бялото. От подобна кост сякаш бе направено лицето на Клио Филокали. Ама само материалът от праисторическо чудовище, а инак образът красив и величествен.

Два или три пъти още жената се наведе да приказва на Теодорос, но все едно хвърляше думите си в кладенец, а от тъмния ек, който предизвикваха, аз долових: „Не знам... Не ме занимавай... Остави ме на мира...“ Явно бе, че каквото да молеше и убеждаваше Клио Филокали, не ще успее да разклати невъзмутимото бездействие на брат си.

И тогава тя погледна към мен – отдавна, изглежда, ме беше забелязала.

– Младежо – рече високо и играчите пак спряха цакането, – ще бъдете ли любезен да се преместите при нас?

Взех си чашата и се отзовах без втора подкана.

– За мен е чест, госпожо – казах, докато сяхах, – да споделя вашата компания!

– Я колко сте галантен! – вдигна вежди тя. – Пък аз да не усетя. Нали вие търсихте работа при мен? Намерихте ли нещо постоянно?

– Нищо постоянно няма на света – отвърнах философски. – Ламброс Пазайти ми помага. Той ми намери и сегашната работа.

– Пазайти? – усетих отвращение в гласа ѝ. – Не сте сполучили кой знае колко...

– Не всеки има късмет, госпожо, отведнъж да попадне на най-доброто – завъртях комплимента. – Но аз съм доволен. Сега отмятам разтоварваните стоки. Работа лека, а се плаща като на докерите.

– Е, това е най-важно – да си доволен – любезно опипваше почвата край мен Клио Филокали. – А иначе как живеете?

– Прилично. В мир със света и със себе си...

В тоя момент Зоя бе приближила да вдига празните чаши, чу дървеното ми

философстване и подигравателно се усмихна.

– Момиче, вие ли сте Зоя? – изведнъж смени посоката Клио Филокали.

– Аз съм – изненада се Зоица.

– Слушала съм за вас – рече госпожата. – Защо не си починете? Елате при нас за малко. – И преди Зоя да придърпа стол да седне, нетърпеливо продължи: – Отдавна исках да ви видя! И тъкмо съм тук... Скоро сигурно няма да дойда. Трябва да знаете, че за всичко ви съчувствам!

– За кое всичко? – изчерви се леко Зоя. – Михалис ли ви е разправял?

– Да. Михалис – ласкаво потвърди Филокали. – Ами че например искате да станете учителка. Чудесно! Да си вземете хляба в ръцете. Независима да бъдете!

– И аз това желая, но какво ще прави дядо сам. Пансионът в педагогическото е задължителен...

– Нищо! Нищо! – прекъсна я госпожата. – Дядото ще се справи. Тъй е винаги! Птичките отлитат от гнездата. И помнете, че на никакви мръсници няма да ви оставя!

– Какви мръсници?! За какво говорите?! – тоя път гъста вълна блисна лицето на Зоя. Очевидно това подхвърляне ѝ бе неприятно, особено защото и аз го чух.

– Имайте предвид какво ви казвам – с хладна омраза рече Филокали. – На мръсниците им знам и кътните зъби. Но тоя път – не! Можете да разчитате!

– Благодаря, госпожо! – доста неучтиво скочи Зоя. – Но предпочитам сама да си редя живота!

– Фукла! – процеди след нея жената.

Поклебах се дали да оправдая някак Зоя, но Клио Филокали свойски се обърна към мен:

– Димитраки ли ти беше името?

– Щастлив съм, че сте запомнили какво ви е казал приятелят – закълчих си аз езика като истински джентълмен.

– Не се прави на какъвто не си, Димитраки! – охладя ме тя и странно бе, че изисканата дама изпусна тоя тон на сиромашта от столичното предградие. – Хайде да излезем! Тук всички подслушват.

– Нека! – не се съгласих. – Какво тайно говорим?

Тя спря за миг разширените си зеници в очите ми, прецени, изглежда, каквото ѝ е нужно, стана и тръгна. А аз, дето уж се опънах, поех след нея покорно...

Клио Филокали вече се качваше в колата и само ми посочи седалката до себе си. Подкара нагоре по улицата, после сви към кея и загаси мотора в самия му край, близо до мястото, където Караканьоти ни свали преди толкова време от гемията си. В късния следобеден час ни един човек не се мяркаше насам, на два метра от муцуната на автомобила бе водата, а през предното стъкло се виждаше как оттатък пристанището плацикат вълни.

– Къде е Михалис? – без повече заобикалки рече жената.

През няколкото минути път бяхме мълчали и макар че чаках тоя въпрос, изведнъж настръгнах:

– Вие по-добре трябва да знаете.

– Виж какво има тук – щракна тя закопчалката на чантата си и обърна отвора към мен.

Погледнах и замълчах – отгоре лежеше пачка с бандерол. От големите каймета – педя и нещо дълги.

– Пазаити ли искаш да вземе тия пари? – сподавено попита тя. – За пет минути ще го намеря и след още пет ще науча къде се крие Михалис. Само че не искам да виждам мръсника, а още повече – да ми прави услуга...

– Не го знам къде е – противно ми беше, че се набърках в мътната връзка между двамата. – И пари не искам. Надницата ми стига...

Зачаках какво ще отвърне, но тъй като Клио мълчеше, втренчила поглед в морето, допълних:

– Върнете ме обратно.

Тя обаче не ме чу, впи нокти в чантата, притисна я към стомаха си и цяла се прихлупи върху волана. Ни звук, ни плач, ни тръпка по раменете ѝ. А аз седях като събъркан около минута и плахо се обадох:

– Какво ви е? Хайде да вървим...

И Клио Филокали рязко се изправи. Страшно беше станало лицето ѝ. Докато

разговаряше в кафенето с мен и Зоя, някаква човешка мимика раздвижваше това лице, някаква проста любезност го оживяваше, но сега то се бе превърнало в бяла маска на гняв и страст. И в тоя миг аз разбрах до дъното на мозъка си, че тая жена ще намери приятеля ми. Морето ще пресуши, ако трябва, Пирея със земята ще изравни, но ще го открие. И тогава или ще го убие от ярост, или ще го задуши в прегръдката си от любов. Свършен беше Михалис! От такава влюбена фурия няма отърване!

И за пръв път в мен шавна разумната мисъл, че няма защо да крия Михалис, ами двамата с госпожата трябва да се срещнат и обяснят. Да знаеш, голям подлец е разумът, когато поиска. Разумът е наемник на сърцето, върши му черната работа и всичко може да измисли той, за да оправдае всяка подлост. Та и моят разум тогава ми даде довод да почна предателството към Михалис, а сърцето ми още лицемереше, че е вярно и добро.

– Вземи парите! – властно рече Филокали.

Извади ги от чантата тя и тъй като не протегнах ръка, сложи пачката в скута ми. Понатисна я леко, за да не падне на пода.

Не знам, не знам – дали от това докосване, дали от подмолните представи за тая жена, но мигновено се вдървих като кокал. Щръкна мъжката ми гордост с всичка сила. А и въобще на младини бях като каф-кибрит. Имаше навремето такъв кибрит – където и да драснеш клечката, пали се. Та и аз като него – пипне ли ме жена, в секундата пламвам. Така се случи значи и в оня момент...

– Няма! – отвърнах през зъби и не толкоз, че парите не искам да взема, а ме е срам да вдигна пачката и госпожата да види издутия ми панталон. Да не стане съвсем като поговорката: „Някому се сърце кине, другиму се кур топори.“

– Вземи ги или ще ги прибера! – викна тя и наистина плъзна ръка към тях, но с върха на пръстите си усети какво се крие под пачката. И ръката ѝ остана там.

– Ха! – бледа усмивка раздвижи маската. – Какво е туй?

– Туй е... – рекох и вече разтварях ръце да я прегърна. Пачката се изхлузи помежду ни...

Там, в колата, се любихме като бесни животни, запрени в клетка. Можеш да си представиш как бях подивял от диетата покрай Зоица. Но в оня половин час забравих и нея, и общата ни кожа, и всичко останало от идеалната моя любов. Право казват хората, че горната глава мъдрува, а долната лудува. Но кълна ти се – само докато свършим с Клио Филокали беше тъй...

Бяхме останали на задната седалка и като се пооправи, тя извади цигари, запалихме.

– От една порода сте с Михалис – рече одобрително като опитен дегустатор.

– От един град сме – отвърнах от немай-къде и помислих: „Голяма работа станала! Нали Михалис я остави. Свободна е вече...“

– Нали от едно село бяхте...

– Все тая – притеглих я леко и Клио се отпусна на гърдите ми.

– Като изпушим цигарите, ще ме заведеш – каза тя лениво. – Не съм забравила.

И тъй като тоя път не отказах, жената допълни:

– Но и за теб ще помисля. Михалис молеше да те пратя в Солун, в агентството...

– Не съм искал такова нещо! – рекох сърдито. – Той сам го е измислил зад гърба ми!

– Няма, няма! – успокои ме тя. – Как ще те пратя толкоз далеч?! Ще дойдеш вкъщи. И за теб ще има работа...

– Защо? – опитах да съм деликатен. – Сегашната ми харесва.

– Помисли! – отдръпна се господарката и ме огледа. Хрумването очевидно ѝ хареса и бе готова веднага да сключим сделката. – Преброй до десет и реши.

До десет аз не броих, но през тия секунди ясно схванах, че ако се съглася, лесно можем да си разменим местата с Михалис. Аз да стана платен любовник на Клио Филокали, той да остане в квартирката. Аз да навлека някоя униформа и при лош късмет да стигна до хапчетата, той да си опита щастието при Зоя. Тая мисъл ме отврати, но се сдържах да не се издам. И същевременно Зоя като че по-скъпа ми стана след моята изневяра. По-мила. Нея и за съкровище не бих разменил. А разумът ми още нещо потвърди – и не за пръв път. Че най-изгодно за мен е Клио и Михалис да се разберат и отново да се приберат в резиденцията. Защо да пускам вълка в кошарата? А още повече – ако се повлека след двамата, съвсем ще развържа ръцете на Михалис. Ей

тъй разумът ми направи и втората стъпчица към предателството.

– Клио... – рекох. – Мога ли така да ти викам?

– Разбира се, моето момче – притисна ме тя отново с едрата си гръд.

– Клио, да вървим при Михалис. Той е в квартирата ми. Болен е – загрижено заприказвах. – Няма кой да се погрижи за него. Само ти. Имаш условия. Доктор трябва да викнеш, Клио! Да му помогнеш...

– Знам – призна тя. – Помислила съм. Не е кой знае какво – песъчинки изхвърля от бъбреците. Но не е боledувал досега и се е изплашил.

– И още нещо искам да те питам. Странично – продължих. – На Зоя ли искаш да помогнеш или на Пазаити да отмъстиш?

– Странично ли? – жената посегна и хвана с две ръце главата ми. – Защо все за нея говорите? И двамата ли сте влюбени в тая пикла? – На педя от лицето ми бялата маска не чакаше друго освен пълна изповед.

– Михалис ли... призна, че е влюбен? – секна гласът ми.

– Да признае?! – изуми се Филокали. – Да не взема да го питам?! Разправи ми за Пазаити и нотариалния акт, за изнудването на стареца и момичето.

Какви глупости говоря, помислих си. Смее ли Михалис да каже на тая фурия, че е влюбен в друга жена! Ами че тя ще го изяде!

– От мен е чул – внимателно разкопчах обръча от главата си. – И ти реши да спасяваш Зоя?

– Такива като нея много, а Ламброс Пазаити е един! – злобно рече тя. – Тоя път ще му измъкна забавата!

– Защо не откупиш нотариалното? – предложих аз. – Веднъж завинаги ще му пресечеш пътя...

– Доста си глупав! – отблъсна ме Филокали. – С Ламброс в пазарлък не влизам, на всичко отгоре – пари да му броя. И въобще кафенето не ме интересува!

– Чак толкоз да го мразиш?... По каква причина? – с крадливо любопитство зачаках какво ще допълни тя към известните ми клюки.

– Представи си – запали тя нова цигара и веднага я загаси в пепелника, – представи си, че съм харесвала негодника! Че е бил първата любов на наивницата. И ме е предал! Не! Няма да оставя червея! По-скоро Михалис ще ожения за Зоя, отколкото да я дам на Пазаити!

Застинах и повярвах на заплахата! С такава злобна тръпка я каза, с такава отмъстителна стръв, че нямаше съмнение – ще го стори. Омразата на тая жена бе по-силна от любовта ѝ. И ми мина през ума, че тя търси Михалис не заради любовта си, а защото чрез приятеля ми иска да отмъсти за излъганата си някогашна любов...

– Но теб какво те интересува – отвори тя вратата на автомобила. – Хайде да тръгваме!

Като се преместихме отпред, Клио запали лампата.

– Нещо се въргаля в краката ми – рече. – Твое е.

– Какво? – наистина бях забравил и се наведох. – Парите. Ето ги – вдигнах пачката да ѝ я подам.

– На тебе бяха наречени – не свали тя ръцете си от волана. – Или ги вземай, или тръгваш с нас в Атина – каза с някаква мрачна шеговитост.

Какво да правя при това условие? Признавам, много ме беше срам да ми плащат в брой и предателството, и останалото в колата, но толкоз пари захвърлят ли се. Срам не срам – без повече приказки напъхах пачката в джоба. С тия пари ще купя кафенето от Пазаити, опитвах да се оправдая. Заради Зоя го правя. Повтарях, повтарях наум това свое скверно извинение и като автомат предупреждавах Клио Филокали по кои улички да завива. Сърцето ми се беше смалило след последната ѝ закана, че ще ожени Михалис и Зоя, но и още една причина имаше да е заприличало то на точица. Как щях да погледна приятеля си в очите, като му водех лелята...

В очите той съвсем не ме погледна. Заварихме го седнал на кревата да си реже ноктите. Вдигна глава и като видя госпожата зад гърба ми, бавно се изправи. Михалис бе пишкин момче и си мислех, че ще се развика, патърдия ще вдигне някаква, докато се укроти да поговорим разумно. Нищо подобно. Остана с ножицата в ръка – гузен, хванат на местопрестъплението, виноват, молещ и страдащ. Два-три мига стоя така като насрано дете пред майка си, а аз понечих да отворя уста:

– Михе, трябва да поговорите...

Той не обърна глава към мен – в лелята гледаше предано и покорно. Ни знак, ни помен от предишния му бунт.

– Остави ни насаме, Димитраки! – пресече ме Клио Филокали и ми направи път през отворената врата.

Излязох на двора и три цигари изпуших една след друга под зокума. Какво са си говорили вътре – не знам. Но през това време аз се презирах, ужас ме раздираше, като си представях каква участ се готви на Зоя, ако Клио я омъжи за Михалис. На дрипав парцал щяха да я превърнат, с който да прикриват разюзданата си любов. Другояче няма да бъде, мислех си. Госпожата ще отмъсти на Пазайти, ще му отнеме плячката, но и Михалис няма да изпусне. Ще си насити омразата, ама от своята дива похот няма да се откаже. Ще смачкат Зоя, ще я унижат, напълно ще я погубят зад високата стена на резиденцията.

И уж за нея тръпнех, а от тая мисъл друга изплува – за мен самия. Че най-голямата минавка беше моята. Защото ако се бях съгласил в колата да заместя Михалис, Клио Филокали мен можеше да уреди да взема Зоя. Като ще го заменям – във всичко ще бъде! И най-сетне ще стигна до Зоица! Тъй значи – докато се презирах за една подлост, в по-голяма пропадах. Но същевременно пак търсех сламка да се измъкна от своята низост. Аз няма да съм като Михалис, виках си, мен лелята не може да хипнотизира. Да бях на негово място, щях да грабна Зоя и далеч да я отведа. Да не си спомним ни Клио, ни Пазайти...

Такива предположения и гнусни фантазии се въртяха в главата ми тогава. Свят ми се виеше от отровния дъх на зокума и пушенето. Съвсем беше мръкнало, когато двамата излязоха от къщичката. Лелята напред, Михалис след нея, повлякъл новия куфар.

– Довиждане – обадох се неуверено.

– Довиждане! – бодро отвърна Михалис от тъмното. – Ще те чакаме с Клио в Атина.

И тя продума нещо, но не я чух. Вратите треснаха и автомобилът изрева. Не ми се влизаше в стаичката след тях. Много ми дойде тоя ден. Трябваше най-после да разрежа петорния възел, в който се бях вплел със Зоица, Михалис, Клио и Пазайти.

Налагаше се да бързам, но не знаех какво да правя. И като пребит се потътрих към кафенето.

XX

Все пак имах вече в ръцете средство, за да подръпна поне единия край на възела. Парите от Клио Филокали. Наистина бях решил да купя кафенето или по-точно, да придобия нотариалния акт за земята, върху която беше построено то. Знаех, че няма да е лесно. Не земя щях да купувам аз от Ламброс Пазайти, а Зоя да откупувам. Но парите бяха доста, стигаха и престигаха за маломерния парцел и се надявах те да съблазнят мошеника.

На следния ден, като свърших работата си на пристанището, се запътих към неговата канторка. Неведнъж бях ходил там. Тя бе стаичка, правена за магазин, в която се влизаше направо от улицата, в къща от етаж и половина. Занемарена постройка, непоглеждана, неподходяща, според мен, за Пазайти, като имах предвид, че той посредничеше за недвижимости и би могъл да се сдобие с по-приличен имот. Стопанинът обаче влизаше в дома си през двор откъм гърба на къщата – обрасъл с бурени и храсти, на входа му се люлееше дървена портичка върху една единствена здрава панта. Пазайти живееше сам и горе не ме беше канил, разбира се, но в канторката имаше врата и зад нея се виждаше голямо помещение, предвидено за склад на магазинчето. Сега то бе пълно с вехтории, а няколко дървени стъпала водеха от него към стаите за обитаване. Описвам ти така подробно владението на моя съперник, защото вече бях извършил един подвиг в него. След малко ще ти го разкажа без никакви украшения.

А оня ден, с пачката във вътрешния джоб на сакото, успях да сваря Пазайти.

– Какво, Димитраки? – посрещна ме той. – Казвай, че ще излизам. Да не са те изгонили от работа?

– Не – отвърнах. – По друг въпрос съм дошъл. Ама така на крак не бива...

Странни бяха отношенията ни с тоя човек. Почти след всяка среща я със спречкване се разделяхме, я с някоя неприятна дума, но нито той ме пропъждаше, нито аз преставах да го диря. Че не съм му мил и драг – нямаше съмнение. От своя страна, и той усещаше, че не го долюбвам. Въпреки това не мога да кажа, че изпитвахме неудоволствие, като се видим. Може би ни беше приятно да се дразним взаимно, може друга неосъзната от двамата ни причина да съществуваше за подмолното ни привличане. И затова нека не ти се види чудно, че хем не се обичахме, хем на странични хора изглеждахме близки. Струва ми се, че приличахме на съпартийци, които хранят лична вражда. Враждата си е вражда, но и двамата сме членове на една партия и в нейно име не само ще се търпим, ами ще се и подкрепяме за голямото дело. А какво беше общото ни дело с Пазаити освен Зоица? Защото както аз знаех за козните му, така и той бе научил за моето влюбване. Ще речеш, дебнали сме се, имали сме нужда да се държим под око – това е било голямото ни дело. Вярно е, но не е единствено.

Инак за малки дела аз често опирах до него. Работа ми намираше. Но все нещо временно. За една седмица акорд, за месец-два да замествам някого и тъй нататък. Сякаш нарочно ми сочеше такива места, че да не му изчезвам от погледа и пак да се върна при него. А лично той за нищо не ме използваше. Два-три пъти ме е пращал да отнеса писма до негови контрагенти, но това е дреболия. И все пак усещах, че ме пази за нещо важно, както измамник-картоиграч крие в ръкава си туз, за да го измъкне в решителния момент. Само че до такъв момент не стигнахме с Пазаити...

Още тогава ми беше ясно – общата партия на двамата ни не е толкоз Зоица, а Караканьоти. Отдавна подозирах, че Ламброс Пазаити скритом дърпа конците на контрабандата в Пирея. Но имаше ли друго, беше ли ятак на Караканьоти, доколко близки са двамата – не ме допусна да разбере. Предвидлив бе и си пазеше гърба като лисица. И все пак той се съобразяваше чий приятел съм, имаше едно наум с кого съм върлувал по моретата. Аз също пазех връзката си с разбойника. Не исках да я затривам с някоя голяма кавга. И всичко възможно правех Пазаити да не усети, че е единственият ми канал към Караканьоти. Инак щеше да ми сложи примка на врата. А трябва да призная, че Караканьоти бе последната моя надежда да спася Зоя от изнудвача. Да го намеря, на колене да падна, като на баща да се изповядам, но да скръцне той зъби на Ламброс Пазаити и да го отбие от мръсното намерение. Доста фантастично планче изглеждаше, но то и без това пропадна, защото, когато се развърза възелът, нямаше време да търся Караканьоти...

А тогава новото планче подлових. Седнахме с Пазаити в едно кафене, въртя аз приказката като оса над мед и най-сетне изплюх камъчето:

– Един другар ми прати пари – викам, – отработил съм ги. И реших имот да купя.

– Ти? Не се занасяй – не повярва, разбира се, Ламброс.

– Вярно е. Ето парите. – И му показвам крайчето на пачката, да не види какви са банкнотите. – Даже ме посъветваха какъв да е имотът. Препитание да дава. Да не тече, но да капе...

– Че купи си воденица – издевателски предложи посредникът.

– Няма да е воденица – отбих го аз. – Друго кажи.

– Друго не знам сега, но няма да те забравя. Колко пари носиш? – И се кани да става.

– Чакай! – улових го. – Достатъчно имам. А ти имота в джоба си държиш. Реших да купя кафенето на Аргирис Киру. Нему ще платя за постройката, говорил съм – излъгах, – а ти ми прехвърли земята. Ще ремонтирам, Зоя ще върви да учи, а дядо Аргирис ще го оставя да спи там и да прислужва. Но аз ще завъртя работата и ще имам печалба. Пресметнал съм.

Искрено се разсмя мошеникът.

– Хитрецо, хитрецо! – вика ми през сълзи. – Много са ти плитки номерата. Върни парите, отдето си ги взел, аз с подставени лица не работя.

– Как подставени?! Нормална сделка искам да сключа на мое име. Нищо подставено няма!

– Абе, знаеш ли – не престава да се киска той, – че от един месец насам ти си вторият, който натиска да купи същия парцел?

– Кой той? – сепнах се и оставих чашата.

– Платнена кукла като теб. Една уста ви е научили какво да говорите.

– Кажи кой и за каква уста бълнуваш – пламнах аз, – че ще ти разлея кафето на панталона!

– Няма да повярваш! – не слуша заканата ми Пазайти. – Теодорос! Теодорос Ликудис, дете не се сеща носа си да избърше. И той решил кафеджия да става, и той ще прави ремонт. За вярване ли е? Колкото на теб да хвана вяр.

– Лъжеш! – обърках се аз и мигновено взех да пресмятам какво стои зад тая изненада.

– Света Богородица ми е свидетелка! – прекръсти се шмекерът.

– Виж какво – поокопитих се, – не ме интересува Теодорос. Аз съм сериозен клиент и пред всички светии ще ударя кръст, че не съм се уговарял с него. Кажи цена – няма да се пазаря!

– Защо ще се уговаряш? – не му минава веселието на Пазайти. – От едно място са ви подсторили, ама не са се вслушали в ответното предложение на чичо Ламброс. Или оня идол Теодорос не го е обяснил правилно на сестричката си. Разгадах ли ти вдъхновителката?

– Много грешиш! – рекох с цялата си убедителност. – Клио Филокали не ми е нито учителка, нито вдъхновителка. Кафенето го искам аз! И откъде-накъде мен ще праша оная жена?

– Не знам откъде-накъде. Може да си се сблизил с нея покрай твоето приятелче. Слушай ме сега хубавичко, диване, какво да предадеш! – изведнъж стана сериозен той. – Ти трябва да си разбрал, че тоя парцел не се продава. Най-малко пък ти ще го вземеш. Две лица има, на които ще го отстъпя от сърце и безвъзмездно. Едното е Зоица – знаеш го. Дал съм срок на двамата с дядо й. Щом вземе изпитите и завърши училище, трябва да избира. Или годеж ще вдигнем и тежка сватба, или събарям кафенето. Извадил съм безсрочно съдебно решение с тая цел. И никаква учителка няма да става Зоя, а къща ще върти и деца ще гледа. Дядката ще си остане на мястото. А второто лице сещаш ли се кое е?

– Карай! – отвърнах с пресъхнали устни.

– Второто лице не е второ, а е първо по ред. Същото, дете иска да ме отклони от Зоица. Няма нужда, ще даря аз милата Клио с нотариалното като гаранция, че съм оставил момичето окончателно. Ама нека Клио ми прости! Да забрави лошото! Да върнем старото! Да ме посрещне, „чичо Ламброс“ да ми каже, по челото да ме помилва... – заблея той меланхолично и мечтателно.

– Стига с това чело бе! – креснах с погнуса. – Все за него ли ще разправяш?! Нали си голям хубавец – по челото ще те галят! Клио за теб кисело пърди! Да не мислиш, че те ревнува от Зоя?! Името ти не ще да чуе!

– Щом е тъй – смъртно се обиди Пазайти, – ти ще останеш с пръст в устата! Пък оженим ли се със Зоица, като сухо лайно ще те измета от Пирея. Няма да ми се пречкаш по пътищата!

Така свърши пазарлъкът ми и се разделихме с Ламброс. Ама не мисли, че скъсахме окончателно. Много пъти си разменяхме ние подобни думи и бяхме свикнали с тях. Едно нещо обаче остана забито в главата ми като с пирон. След десетина дни Зоя щеше да държи последния си изпит. От тая дата трябваше да се чакат събития. Но ако събори кафенето, реших, аз ще му запала къщата и кантората. Отвътре ще я пална, че да не разбере никой как е станало. Защото добре знаех разположението на дома му. Преди половин година вече бях влизал в него.

Казах ти, че беше безсмислено да крада нотариалния акт. Добре го съзнавах. Ще иде в съда собственикът, нов ще му препишат от регистрите. И все пак реших да го открадна. От безизходица и безсилие. Поне ще предизвикам Ламброс, мислех си, да видим какво ще предприеме. А освен това, макар и временно, ще престане да размахва документа. Защото, като идваше в кафенето, Пазайти, изглежда, нарочно го носеше в джоба си. Да го показва на Аргирис Киру, да го потиска и мачка, малко по малко да го пречупва към своето намерение за Зоя.

Един разговор с дядо Аргирис също ме подтикна да се реша. Беше първият и последният за мен и Зоя, и доста кратичък излезе. Останали бяхме сами в кафенето и ни в клин, ни в ръкав той ми рече:

– Голямата любов, Димитраки, гони нещо, дете не може да се стигне. Както кучето гони опашката си.

– Защо ми го казваш, дядо Аргирис? – изчервих се като ошипана мома.

– Може да съм последният, но и аз забелязах по кого въздишаш. Нали така? Замълчах и не отрекох.

– А Зоя е доста капризно девойче – продължи той. – Не може да се скрие. От малка съм я отгледал с най-хубавото, което можех да ѝ дам. Разглезих я. Ама не е само там работата. Джинсът на нея ѝ е такъв. На баща си се е метнала – все нависоко гледа...

– Не е лошо – продумах.

– Зависи за кого – поклати глава старецът. – Всеки да се простира според чергата си. Добро момче си ти, Димитраки, но си много бедно и много младичко. А докато стъпиш на крака...

– Другиму ще дойде редът. Така ли? – допълних го аз настръхнал. – На Пазаити примерно.

– Бог да го съди – примирено каза дядо Аргирис. – И той е човек. Срещу ръжен не се рита.

– Остави Зоя сама да реши – рекох умолително.

– Така и правя. Дума не съм ѝ казал.

– Ами ако аз имах хартиятата за земята? – дръзко го погледнах в очите.

– Ех! – въздъхна той. – Дано не искаш на Пазаити да заприличаш. Неговото място да заемеш... А?

– Никога! – прошепнах, сякаш се кълнях, и наведох поглед от срам. Защото сам заподозрях себе си, че точно това тайно съм желаел. Да заема мястото на подлеца. С хартиятата да пристъпя към Зоя подобно на Пазаити.

Хора влязоха в оня момент, прекъснаха ни, а същия разговор никога не подловихме. Дядо Аргирис тръгна да им вари кафе и аз излязох навън. Несигурност усещах в душата си – като Ламброс ли съм, не съм ли? Сякаш дъсчица беше сложена на някакъв ръб и много лесно се клатушках ту на едната страна, ту на другата. А исках честно да разбера какъв съм. Дали ако докопам нотариалния акт, ще го отстъпя безкористно на дядо Аргирис? Или ще го задържа за по-сигурно? Не, няма да направя тъй, заричах се. И точно за да опровергая съмненията в самия себе си, реших – утре ще го открадна! Може нищо полезно да не свърша, но ще занеса документа на дядо Аргирис и ще го скъсам пред очите му. Да види какъв съм, честта си да защитя, пък нека сетне Пазаити пак си разиграва коня. Зелен младеж бях още...

XXI

А кражбата я бях подготвил отпреди. Не може Ламброс да носи хартията все в джоба си, мислех. Сигурно я държи на някое лесно място, че да я взима, когато идва в кафенето. Проследил бях донякъде навиците му и знаех, че до обед стои в кантората, обядва в гостилницата на пазара и заминава в Атина. Среци има, служби обикаля и прочие. Връща се по тъмно. В следобедните часове ще влезе значи, най-добре на смрачаване. Да човъркам вратата на дюкяна му не беше възможно, хора минават по улицата. Ще мина откъм двора в дома и през склада – в кантората. Там нейде ще е документът...

Оглеждах bravата на входната му врата – нищо особено. Имаше един табладжия, познат от кафенето, беше шлосер в пристанищната работилница. Завъртях се край него и тайно приспособих ключ, направих си и четири шперца с различна големина. За всеки случай. Не знаех заключва ли Пазаити вътрешните врати. Вървях се и със стоманено лостче – ще къртя, ако се наложи.

И тръгнах да крада. Човек бях убивал, но до тоя момент не ми се беше случвало в чужд дом да прониквам. В квартирата още, докато за последно оглеждах шперцовете, коремът ми се сви на топка от притеснение. Все едно питон съм глътнал и той се е сплел на кълбо в мен. Ами ако ме видят? Ами ако Пазаити се върне ненадейно? Ами ако е легнал да спи и се заварим очи в очи? Но вървя, вървя, шмугнах се в двора и по пътеката – право на bravата се лепнах. Щрак-щрак! Щрак-щрак! – струва ми се, че цялата махала чува, а ръцете ми потни и непослушни. Хеле обърнах езичето, отключи се. Ами сега! Господи, помагай! Скръ-ъ-ц! – изскриптя вратата, все едно банциг ми преряза червата. Мушнах се през пролуката, затворих. И леко, леко на пръсти минах по един коридор, ориентирам се откъде ще се влиза в складчето. От насрещната стая

ще е. А то едно дюшеме разнебитено, всяка дъска на свой глас скимучи, все едно по гърба на живи твари стъпвам. И всеки миг ще ми ухапят ходилата. От входната врата, докато прекося коридора и стоята – цял плувнах в пот. Ризата ми залепна на плешките.

Намерих вратичката – отворена. Слизам по стълбата, постоях малко да ми привикнат очите със сумрака – ето го входът за кантората. Той обаче запрян добре. Вадя шперцове, взех да бърникам в ключалката. Не ще и не ще! И в тоя миг значи питонът в корема ми се пробуди. Размърда туловище, раздипли пръстени и тръгна да търси изход. Надолу върви! Хапе, гризе, напъва червата – умрях, ще ме довърши отвътре! Напредва той с болки страшни и глухо къркорене. Едно спасение има – час по-скоро да се измъкна от мен, че да рахатясам! Направо казано, люти колики ме свиха и диария неудържима. И до ден-днешен не съм сигурен дали от една скапана хамсия беше, дето я ядох на обед, или от страх ми се случи това нещо. По-скоро от страх ще да е било. Ненаправно казват хората за някого, че от страх се насрал...

Присвих се, стискам, ама питонът опрял глава в отвора. Божичко, какво да правя?! Тук ли да свърша работата? Не! Ламброс ще подуши, ще разбере, че е влизал крадец. Полиция може да викне, отпечатъци да вземат. И допълнителен доказателствен материал ще намерят! Бързо, бързо да бягам навън! Нотариалното на майната си да върви!

Напъхах шперцове в джоба, подбрах лоста и се втурнах към двора. Ама питонът това и чака – плесна с опашка и бясно се заогъва. Стой, стой! – крещя безгласно аз и му се моля. Само вратата отвън да заключа, един миг потрай! Но разбира ли черво от човешка дума?! По-зло става! И ако искаш ми се смей, но между многото природни закони трябва да се впише още един. Законът за посирането. Колкото по-наближаваш заве`тното място, толкоз по-трудно е да задържиш. Така гласи неговото правило, а защо е тъй нека доказват психолози, физиолози и всякакви учени хора. А инак и най-простият човек добре знае тоя закон...

Та на същия закон бях подвластен аз, когато отидох с кражба да защитавам честта си. Но успях, успях да озаптя още два мига питона, заключих и като луд се хвърлих в буренака, без да гледам тръни ли, коприва ли има отзаде ми. Надвих коварната природа!

Но докато още клечах, ето ти – отваря се портичката, стопанинът се връща. Леле! – викам, напълно облекчен. – Добре, че беше тая диария, инак вътре щеше да ме свари. Гуша глава да се скрия в шубраците, ама Пазайти ме видя:

– Какво правиш бе, диване?! – вика ядосано.

Как да отговориш в такова положение?

– Сера! – отвърщам. – Не ме ли видиш?

– Че в двора ми ли намери? – гнуси се човекът.

– Къде другаде? – защитавам се аз. – Сви ме на улицата. Тебе чаках.

– Да не правиш някоя магия? – сериозно и заплашително пита той.

– Каква магия! – отричам. – Със задник магии стават ли?

– Такива говеда като теб подобни магии правят – не знам откъде го измисли Пазайти.

– Не се бой! – другарски го успокоявам. – Няма да те урочасам!

– Да дойдеш утре да си поринеш, че за резил ще те направя в кафенето.

Отмина ме и докато отключваше вратата, чух да мърмори:

– Ей, див народ! Сера, къде му падне, после за европейци искаме да минаваме!

Как се родих тук! Защо не се махна завинаги!...

Сигурно и за нещо друго му беше криво. А аз полека-лека се прибрах в квартирата.

Ти май се смути одеде, като чу моето откритие – закона за посирането. Вярно, него публично го премълчават, ама знаеш ли какво забелязах по всичките земи, където съм бил. Като се съберат по-близки хора и зачекнат някак тая тема, оказва се – всеки познава деликатния закон. И щом се уверят, че без изключение са го изпитвали в живота си, един през друг почват да разказват как се е проявил законът в отделния им случай. С доста подробности. Кой роптае срещу природата, кой се хвали с волята си...

Наближавам вече последните дни от пребиваването ми в Пирея. Но преди да стигна до тях, искам малко да си отдъхна, сили да събера. И затова ще ти кажа още

нещо за въпросния закон. Пък ти ако ще се присмиваш, сега се смей, защото после няма да ми е до усмивки...

Помниш ли я Моника? Моята възлюбена от Букурещ, дето ходихме с нея в ресторант „Лидо“, келнерът ми предлагаше супа от великденска костенурка, пък аз го праснах с менюто по главата. Много бяхме привързани един към друг, но чуй как се запознахме с нея.

Бях канен на соаре в една богата къща. Домакините бяха любители, включвах ги в каре за покер, но много не съм ги обирал. Затова ме уважаваха. Не помня имаше ли повод за събирането, но пари доста се бяха пръснали – обилен бюфет и тънка пиячка, танци и всякакви светски забави...

В едно наше село имам приятел, Кольо, и много пъти той ми се е хвалил. Щом вляза в едно стадо, вика, одма намирам най-добрата овца, хващам я и ти я заколвам. Та и аз като него ще кажа. Щом вляза в някое помещение с жени, незабавно откривам най-хубавата, ако ще да се е затулила в кьошето. Приближавам я, усуквам се, но нямам намерение да я коля. Намеренията са ми други...

Така се случи и оная вечер. Още от прага на хола зърнах красива дама и прошепнах на домакинята да ни запознае.

– О, разбира се! – възкликва тя. – Приятелки сме! Набито око имаш! – Води ме и казва: – Искам да ти представя, Моника, домнул Думитре Попеску. Наш доверен приятел и доколкото знам, свободен кавалер.

Това ми стига на мен. Започнах да я ухаavam. Но на втората минута разбрах, че Моника не е от лесните. Държи се като френска маркиза, деликатна във всяко отношение. Не че е непревземаема, ама такава ще изхаби сума ти време и пари. С пари разполагах тогава, но ми беше досадно да пилея време за дълги обсади. А Моника ще иска обеда, вечери, разтакаване по срещи, приказки, докато ѝ докоснеш малкото пръстле. Обаче аз не се отдръпвам, въртя се наблизко, обслужвам я, защото дамата горда, сама до бюфета не припарва. Раци с майонеза ѝ нося, пресносола есетра, чер хайвер, шампанско ѝ наливам. И чакам да почнат танците.

Обаче и там не потръгна особено. Заради роклята на Моника. То не бе нормална дреха, а сякаш в усмирителна риза я омотали. Тясна, тясна – как я навлича не знам, сигурно с вазелин си маже хълбоците. И дълга до глезените. С тая рокля Моника ситни като японка и не ѝ е много до танци. А отпред закопчана може би с петдесет ситни копчета. Все пак пуснахме се в едно танго, обгърнах ѝ аз талията и като продума госпожицата нещо извинително за неудобната си дреха, аз ѝ прошушнах на ухото:

– Тая рокля, Моника, вероятно се облича за десет минути, а се съблича за петнайсет. Проверявали ли сте?

– Вярно. Бавно си свалям дрехите – отвърна тя двусмислено и ме върна на изходни позиции.

Оттеглихме се от танците и по едно време забелязах, че Моника гледа тревожно. Замисля се, колебае се, неспокойна. И изведнъж ми вика:

– Благодаря ви за компанията, господин Попеску. Веднага трябва да се прибирам. Ангажимент имам вкъщи.

– Обадете се по телефона – предлагам.

– Не! – вика. – Налага се лично да свърша работата.

– Ще ви изпратя – жертвам се аз заради нея. – Без вас тук ще ми е скучно...

Донесе ѝ слугата някаква пелеринка, взех си аз бомбето, тухка се домакинята, че тъй рано си тръгваме и заговорнически ми се усмихва. „Как успя толкоз скоро?!“ – иска да ми рече.

Излязохме, забърза енергично дамата по тротоара. Повървахме така и тя в паника вика:

– Незабавно ми трябва такси!

Добре. Спряхме под един фенер, но за зла участ няма и няма такси. Гледам аз, че Моника прежълтя като смин, ситна пот ороси горната ѝ устна.

– Да не ви е зле? – питам. – Какво да помогна?

– Не ми е добре. Не ме карайте да говоря! – едва дума тя.

– Ама какво чувствате? – разтревожих се да не е припадничава.

– Млъкнете! Тоалетна ми трябва в секундата! – съвсем неделикатно ме сръза дамата.

– Че защо не използвахте, където бяхме? – говоря празни приказки аз.

– Защо и какво не питайте! Смятах до вкъщи да се добера – загърчи се като змиорка госпожицата.

А-а! Ясно! – помислих си. – Оня закон е влязъл в сила. Това ще да е била работата, дето Моника лично трябва да свърши. Обаче свалям бомбето в знак на уважение и казвам:

– Простете, госпожице! Не смея да ви предложа... Но предвид възникналата ситуация... На една крачка живея от тук. В хотел „Релаксион“ съм отседнал. Апартамент наемам там. Та ако нямате нищо против...

– Водете ме! Бързо! – хвърли се Моника след мен с що сила има.

Обаче оная рокля пречи. Пристъпя жената като спънат кон и всъщност едва-едва напредваме.

– Ах! – хленчи тя отчаяно. – Нямате ли ножче да срежем тая пуста рокля до коляното поне?!

– Не нося, госпожице – отговарям. – Кибритлия съм и ме е страх да държа нож. Да не направя беля. Имам вече един случай в поука... Ако разрешите обаче – на ръце ще ви взема. По-бързо ще стигнем.

– Не ме пипайте! – стене Моника. – Докоснете ли ме – загинах!

Най-после влязохме в хотела, прекосяваме фойето в свински тръс, викам асансьора. Най-горе живеях. А пиколото спира на всеки етаж, отваря вратите, оглежда има ли чакащи, бави се. Виждам, че Моника примира и доста серт подвикнах:

– Карай, момче, по-бързичко, че спешно дело ни чака! – И му мушнах хилядарка в джобето.

Погрешно схвана нетърпението ми пиколото, подсмихна се разбиращо, но подкара асансьора като трен. Стигнахме, изхвъркнахме от кабината, втурнахме се по коридора.

– От антрето веднага вдясно са банята и тоалетната – обяснявам аз в движение и изпреварвам страдалката да ѝ отключи вратата.

Как ли ще запретне тая тясна дреха, помислих си и я пропуснах да мине пред мен в антрето. Но от запрятане не стана нужда.

– Ах! Ах! – два пъти каза дамата и затули лицето си с длани. – Божичко!

Законът за посирането се бе проявил в класически вид – на метър от клозетното гърне.

По най-бързия и деликатен начин прекрачих аз напред в стаята и кавалерски се обадох:

– Не се притеснявайте, Моника! Човешко е да разсипеш барута.

– Млъкнете, по дяволите! – съвсем забрави маркизките обноски госпожицата и се бухна в банята.

Вода шуртя, пра се, къпа се дълго тя, а аз звъннах на етажния сервитьор. Свалих сакото, излегнах се на дивана и като дойде човекът, наредих му, пошляпвайки с тирантите на гърдите си:

– Николае, веднага донеси кафена чашка с оцет, сто грама коняк, чай от джоджен, припечени филийки и най-сухото сирене, което намериш в ресторанта. Разбра ли?

– Напълно! – отвърна той, защото бакшишите ми го бяха направили много схватлив.

Моника се показа от банята, завита в моята хавлия. Пухкава, зачервена, мекичка като памук. Пристъпи до дивана, седна, пък се търколи и се гушна в мишницата ми.

– Митика – рече изнемошляло, – почакай малко. Нека се съвзема...

– За никъде не бързам, гълъбче – погалих я по гърба. – Глътни оцета, пийни чайчето и коняка, изхрускай някоя филийка... Да излекуваме коремчето.

– Ох, Митика, Митика! – с благодарност се притисна тя. – Какво щях да правя без теб?!

Ако искаш да знаеш, два дни след туй не излязохме от хотелската стая. И от тогава открихме, че много си допадаме двамата...

Недей мисли обаче, че някаква поука искам да ти внуша с горния случай. Че примерно законът за посирането върши и полезна работа понякога. Въобще не мисля така, даже смятам, че от тоя закон никога не произтичат поуки. Върхлита те той като ураган и колкото с големия природен факт можеш да се пребориш, толкова и с малкия. Виж, голяма поука си извлякох аз от друго едно мое насиране – тоя път в кафене

XXII

Беше вторник, а в четвъртък Зоя щеше да държи последния си изпит. Ламброс Пазаити отдавна не се бе мяркал в кафенето, но тоя ден пристигна към пет часа. В най-добро разположение на духа, весел и шеговит. Дошъл е паякът да провери мушицата, рекох си и ми помрачня пред очите. А той седна при Теодорос, с дядо Аргирис не се закача, разговорчета подхваща с играчите от съседните маси. Не знам успешна сделка ли беше приключил или се радваше, че идва срокът на неговия ултиматум към Зоя. По едно време ме помами с пръст да се преместя при него и вика:

– Нашият приятел утре ще пристигне. Предишния път пита за теб. Ако искаш да го видиш, до вдруги ден на обед ще е тук.

– Къде да го видя?

– Където сте се разделили, нареди да ти предам, там ще го намериш. Не се отчайвай, момче! – повиши глас Пазаити. – Моретата са пред теб! Искаш ли да ударим една табла? – предложи ненадейно.

Казвам ненадейно, защото той не играеше в кафенето. Презрение изпитваше към посетителите – едно, защото ги смяташе за слабаки, и по-важно, нищожни му се виждаха залозите им. „Какво е туй на локумче да играя?! – чувал съм го да казва. – Сложете поне една хилядарка, че да има смисъл да хвърлям заровете.“ И още една причина имал Пазаити да се въздържа. За нея бях дочувал. Много слаб му бил ангелът на комар, забравял се и на младини здравата бил хлътвал няколко пъти. Затова избягвал да сяде – да не стига до край...

– Ама на вързано, нали? – съгласих се аз.

– Разбира се! Разбира се! Знам те, че имаш парички...

– Да не станеш пишман, Ламброс – закачам го. – Аз съм бил персийския шах!

– Къде ти, диване, си видял персийски шах, че и табла да играеш с него?! Сега ще ти остържа четината! – отвръща той, защото без подобни думи табла не се започва.

Тая ориенталска игра я знам от мъничък. Пръв чичо Щерю ме научи на нея, а после с много хора съм играл, най-често с Михалис и Парашкевов. Точно Парашкевов казваше, че е побеждавал персийския шах. Не лично, но биел някого си в затвора, който натъпкал преди време роговете на шаха. Та чрез тоя човек, Топков се казвал, Парашкевов смяташе, че е надвил и персийския владетел. А случаят бил истински.

Топков служел в посолството ни в Персия, голяма клечка, едва ли не заместник на посланика. На един прием нашият дипломат се доближил не знам как до властелина на държавата, когато той разговарял със свои велможи за великата мъжка игра. Топков полечка се намесил и казал, че е много добър на таблата.

– Тъй ли?! – учудил се шахът. – Аз не знаех, че това изкуство се владее и в Европа!

– Владее се и още как! – похвалил се дипломатът. – Пък аз съм сред неговите майстори!

– Любопитен съм да се сразим – предложило величеството. – Ако имате свободно време, ще ви покана в двореца.

– За мен е чест! – отвърнал Топков и прочие.

Докладвал той на посланика каква сполука го е сполетяла и оня незабавно съчинил шифрована депеша до София. „Тъй и тъй, благодарение ловкостта и професионалната си находчивост дипломатът Топков се е сближил със самия шах и в близко време ще бъде поканен в двореца за лични контакти. Чакаме разпореждане.“ Не чакали дълго – отвърнали им с инструкция от три страници, подписана от министъра. С два раздела. В първия – какви тайни трябва да изчопли Топков от шаха. По точки изредено. И втория – какви пък внушения трябва да направи на шаха. Също десетина точки. Научил ги нашичкият наизуст, готов за дипломатически подвизи.

А шахът празни приказки не говори. Писари седят до него и документират всяка дума, пък после тя се превръща в дела. Като е рекъл, че ще приеме някого – приема го! Пристигнал в българското посолство конник с копие, по стар обичай, донесъл поканата. С дата и час. Впрегнали нашите парадната колесница, лиснали в нозете на Топков менче – по вода да му върви...

Шахът го посрещнал като скъп приятел. Седнали пред таблата. Ама каква табла! Дъската направена от сандалово дърво и перламут, пуловете – от слонова кост, а заровете – скъпоценни камъни. Хвърлили ги – почнали. А Топков хем мести, хем подловил да разпитва шаха по точките от първия раздел. Една след друга ги отмятал. Като приключил с тях, прехвърлил се на втория – акъл взел да дава на големия господар кое как да върши. Стриктно се придържал към нареждането на своя министър. И докато изпълнявал основната си дипломатическа работа, бил, бил шаха – като меден гвоздей го сплескал.

А владетелят от древен род, аристократично възпитание – не показал да е обиден. Или по-вероятно, нашето дърво не усетило що става в гневливата царска душа. Ухилило се след победата, допило си кафето. С мир го проводили.

Седнал веднага да пише доклад – излязло, че нищо особено не е научил според министерската инструкция. Но много скоро Топков разбрал, че във великата шахска държава не може да живее човек, по-добър на табла от шаха. Обвинили го, че е английски шпионин. Дали заради въпросите, които задал на шаха, дали от просто отмъщение, но тамошната тайна полиция изфабрикувала доказателства и ги сервира в посолството. Обявили Топков персона нон грата. Прогонил го шахът от владенията си със забрана Топковият крак да стъпва вече там...

Като се върнал в отечеството, властта го гледа смръщено. Наш ли си? Чужд ли си? Такъв провал да предизвикаш във външната ни политика! Подучиха ли те? Кой? Аман-заман – взел да обяснява Топков какъв добър табладжия е и как от само себе си е станала работата, ама вече му скроили юляфа и уж за нещо друго, но го тикнали в затвора. Където Парашкевов редовно го бяхтел на същата игра. А тъй като аз неведнъж съм пердашил Парашкевов, защо да не се изфукам пред Ламброс Пазайти, че и самия персийски шах съм бил. Да знаеше той какъв позор ще му лепне Топков на челото с тая дълга верига от победители, жив нямаше да го пусне от държавата си...

– Стига приказки! – изръмжа противникът ми, докато отваряхме таблата. – Тройки ще играем. Нямам време за губене.

– По хилядарка?

– Давай!

Сложихме парите, взе Пазайти играта.

– Загрявам още – рекох. – По пет тоя път!

Пак загубих, но удвоих залога. И като се обърна зарът – потече като омагьосан. Хората по масите ни усетиха, оставиха своите игри и взеха да се присламчват. Не се бе виждало в кафенето на дядо Аргирис да се играе на пари, и то на толкоз пари.

– Кибици не ща! – ядовито ги прогони Пазайти.

Малко се бе изнервил от леката ми ръка, но хората само се отдръпнаха и останаха край нас в кръг като кучета около месарница. С гърба си чувствах, че са на моя страна, макар някои да се чудеха откъде имам да залагам такива суми. Не смееха да се обаждат през игрите, вираха се да видят кой какво хвърля, но свършихме ли, чуваха се подмятания:

– Одери го, Димитраки!

– Покажи му где зимуват раците!

– Ха` така! Ха` така!

А на мен продължаваше да ми върви, както рядко се случва. Зарът идва по поръчка – веднъж три марса поред го направих. Ламброс взе да кипи издълбоко и силно. Шиба пуловете – ще ги счупи, рискува неоправдано, грешки допуска. И вдига залозите. Аз вече не вадех от моите пари – стигаше ми спечеленото, за да си покривам игрите. И бия без отпускане и милост, все едно по главата го налагам. Пред мен се натрупа купчинка банкноти. Ама аз не пипам да ги прибирам. Спазвам комарджийското правило да не слагам пари в джоб, докато не свършим изцяло.

Не знам колко карахме тъй, доста тройки навъртяхме и по едно време Пазайти почна да се опипва. Тук бръкне, там бръкне – търси нещо. Свършиха му наличните пари, макар доста да носеше в себе си. Хората наоколо забелязаха и зашушнаха:

– Браво! Изцеди го!

– Джигера му изяде!

– Ха` да го видим сега!

– Стига, Ламброс! – викам му и аз. – Начесах ти крастата! Оставям ти кожата

да се прибереш!

– Я не дрънкай! – озъби се той.

Лицето му се надуло, от очите кръв капе, далдиса в играта и е готов гащите си да заложим.

– Търкаля ми се една жълтичка в джоба – подхвърли я на дланта. – Толкоз и толкоз струва.

– Добре. Ще отстъпя – казвам му, – макар че й вдигаш цената.

Отброих банкноти от купа, сложи той монетата отгоре им. И трака-трак, трака-трак – търколи се жълтицата при мен.

– Не й се стои сама в джоба ти – подиграх се аз и взех да я огледам. – Няма ли си и някоя неразделна сестричка – да ги съберем пак заедно?

Кибиците се разсмяха, а Пазайти побесня.

– На разписки ще играем! – с омраза рече той. – Ако загубя, утре ще ти ги платя.

– А, не! – отказах. – На зелено не играя и с разписки не се разправям!

– Хе` колко свидетели има! – посочи той с ръка, без да погледне хората. – Длъжен си!

– Няма такова правило, Ламброс! – подкрепи ме някой от зяпачите. – Късметът ти е заспал тая вечер. Зарязвай!

– Нищо не съм длъжен! – повторих и аз. – Ако носиш нещо друго, слагай го! Разписки – не! – И като казах това, разтреперих се вътрешно като трепетлика.

– Пари държа в кантората...

– Не ми говори за кантората! – грубо го прекъснах. – Ако е в теб нотариалното – вади го! Ако не – дотук ще е!

Ченето ми се беше схванало от напрежение, а той ме гледа кръвнишки и тръска заровете в ръка. Колебаеше се.

– Всичко спечелено залагам. Парите са повече! – мъчех се да говоря нехайно. – Ако спечелиш, жълтичката ще ти е бакшиш...

И народът край нас зашумя:

– Сипа го натясно!

– Много иска Димитраки...

– Хак му е!

– Виж го Ламброс – като напикано мушката гледа!

Едни се хилеха, други умуваха, трети потриваха ръце, доволни, че им се случи такъв сеир. Голям позор се очертаваше за Пазайти – вчерашно момче да го обере като балама. И ако не бяха зяпачите, присмехулни и злорадостни, той може би нямаше да заложим нотариалното. Но туй му бе последният шанс да изличи позора си пред тях...

– Карай! – измъкна го той от вътрешния джоб и го хвърли върху купа с парите. – Каквото е писано!

– А, не така! – спрях го аз. – Пиши на гърба: „Аз, долуподписаният Ламброс Пазайти, преотстъпвам имота, посочен в това нотариално свидетелство, на Димитриос Папас като компенсация за мое задължение.“ Или каквото трябва там – ти по-добре знаеш. Подпиши се и двама свидетели да подпишат!

– Дай! Дай нещо за писане! – нетърпеливо протегна ръка Пазайти настрани, спял за всичко наоколо.

Втигнах му химически молив между пръстите, намериха се и доброволци-свидетели.

– Отначало ли ще се изпитваме? – попитах. – Къде са заровете?

– Зарове не ти трябва! – сложи ги Пазайти на масата. – Заровете ти ги щипеш!

– Как ще ги щипя! – докачих се аз, че постави под съмнение честността и победите ми. – Щипи и ти!

– Другояче ще играем! – заповеднически рече той. – Друг ще хвърля заровете. На оная маса ще сложат табла и там ще ги търкалят. Ще ги съобщават на глас. И така се играе!

Знаех, че и така може. В Пазарджик имаше едно кафене, в което издаваха дипломи на мераклии. Майсторски свидетелства за табла. На по-високо място седят двама от баш-майсторите и си играят играта. Какъвто зар хвърлят – извикват го. Шешбеш, епек, джор-джар и прочие. А долу кандидатите по двойки само местят, каквото чуят. Защото зарът е измамно нещо. Може да си много добър и пак да загубиш. Затова

се гледа не само победата на кандидата за диплома, ами и доколко близо е местел той според играта на майсторите. Допускал ли е грешки или всичко е извлякъл, макар зарът да е бил калпав. Такъв бе смисълът да играеш без зарове.

– Не е работата в ръчичката, а в главичката, Ламброс! – рекох надменно и заядливо. – Нека да е твоето! Кой ще хвърля?

– Зоица – дрезгаво рече той.

– Зоица! Зоица! – развикаха се кибиците и зад гърбовете им се чу нейният глас:

– Не искам! Оставете ме с тия дивотии!

Но голяма възбуда бе обхванала кафенето. Всички бяха на крак освен двама ни с Пазаити и Теодорос Ликудис на съседната маса. Клиентите наобиколиха момичето, дърпат го, вкат му, побутват го напред – заставиха го да седне наблизко пред отворена табла, дадоха му в ръка нови зарове.

– Хвърляй, Зоице, пиленце! От твоята ръка да ми е присъдата! – лигаво я подкани Пазаити.

И заровете изтрополяха. С чист и звънък глас Зоя извика какво се е паднало.

Още при първия звук нещо блудкаво ми докосна душата. Тъмно чувство някакво, усещане за неясна мисъл – и аз не знам как да го нарека, но долавях, че се разсейвам и нервно играя. Стегни се! По-бавно! – командвах се наум, но такива самовнушения също раздвояват играча. А иначе от късмет не можех да се оплача в началото – взех първата игра. Втората се проточи дълга. Аз го бия, той ме бие, вкарваме, връщаме се, гелета хвърляме, цяла касапница стана. Но измъкна ми я Пазаити изпод носа с един-едничък пул...

Докарахме резултата до две на две. Нарездаме за последно и аз безгласно се помолих: „Хайде, Зоя, миличка! Златни ти уста! За теб играя – за твоето спасение!“ Вдигнах очи към хората – настръхнала стена, а най-отпред дядо Аргирис стои втрещен. Сигурен бях, че всички за мен се молят. И молбата им се чу донякъде.

За три хвърляния три капии направих в моето поле. След още малко и предпоследната затворих. На ека само остана гол пул на Пазаити. Но и той горе-долу си беше подредил къщата – при него две места имаше свободни. Превесът все пак на моя страна. Падна обаче коварен зар. Бях длъжен да пусна гол пул на първата външна капия, а го бих и вътре. Едно геле да се случеше на противника ми, следващия път всичко затварях и със сигурност печелех. Ама паднеше ли ек, нещата ставаха съмнителни. На един зар висеше цялото ни сражение – парите, жълтицата, нотариалното и Зоя.

– Кажи, пиленце, блага вест! – премлясна Пазаити с пресъхнала уста.

И чу я проклетникът. Най-напред въздишката на публиката, сетне момичешкият ясен глас:

– Шеш и ек!

С един удар два пула ми би. Най-лошото. Но и да не бях рискувал да го удриям вътре, пак щеше да ме цапардоса с шестичката. И аз рухнах. След туй три пъти хвърлих геле и когато вкарах, трябваше да гоня опашката на влака. Всичко загубих.

– Вземи таблата да преспиш с нея! – издевателски рече победителят в настъпилата гробовна тишина. – Дано я научиш! Чакай, чакай! – спря ме той, макар да не бях мръднал от мястото. – Дай да пишем, че си ми върнал акта, защото съм се издължил. Я подпиши! Я да дойдат свидетелите!

Подписах, без да гледам какво. Пазаити се бе изправил и тъпчеше пари в джобовете си.

– Какво ме зяпате бе?! – гордо викна той на клиентите. – Не знаете ли кой е Ламброс Пазаити?! Всички черпя! На моя сметка! Вади, Аргирис, подносителите и гощавай!

Хората тръгнаха към масите си, но над шумотевицата от нозе и възкличания се вдигна гласецът на Зоя:

– Стой! Спрете! – И тя си проби път напред. – Чакай, Ламброс! Една дума искам да ти река!

– Зоице! Ръчицата ти ще позлатя! – ухили се мазникът до уши.

– Не бързай! Чуй ме!

Зоя беше прибеляла като лист и такъв трепет и решимост прочетох на него, че изтръпнах – да не извади нож и се прободее пред хората! Всичко бе загубено за нея!

– Зоя, прибирай се в стаята! – за пръв път чух да я хока дядо Аргирис.

– Не се бъркай, дядо! Остави ме! – не свали тя очи от Пазайти. – Знаеш ли, Ламброс, че вдруги ден съм на последен изпит?

– Знам, душице, нали сме говорили. За изпита не се боя – изтри той усмивката от лицето си.

– А на думата си държиш ли?

– Каквото река, на две не става...

– Да кажа ли тогаз на хората какво си ми предложил? Все приятели са се събрали.

– Твоя... воля – сепна се Пазайти какво ли ще каже момичето.

– Слушайте всички! – облиза тя изпърхнали устни. – И дядо да чуе, и Димитраки да си отвори ушите! Защо, Ламброс, да чакаме четвъртъка? Защо да не съобщим сега, че годеница ще ти ставам?... – И тя пристъпи крачица към него, както самоубиецът пристъпва към ръба на пропастта.

Два мига дъртакът стоя като треснат. Гавра ли му готвят? Пречупи ли се стръкчето? Но нямаше лъжа – девойчето стоеше пред него крехко, нежно, готово да му се даде.

– Зоице! Птиченце! – измуча като крава той и протегна ръце да я сграбчи.

– Спри! – вдигна тя длани пред гърдичките си. – Докато не минем под венчило, няма да ме пипнеш! Настрана ще стоиш!

– Няма, няма – замаяка Пазайти. – Нали знаеш, че чичо Ламброс е търпелив. Само пръстчето ти ще докосна, пръстен ще му нанижа! Да те питам и аз нещо. Готова ли си за изпита? Ще четеш ли утре учебника?

– Каквото съм учила – стига ми – отвърна Зоя.

– Ами тогава утре по обед ще дойда с роднини и сватове. Да ви почета, както му е редът! Пръстенче да донеса, китки да си разменим, да се калесаме за сватбата. И сетне да обядваме – уважаемият господин Киру начело на трапезата да седне! На най-добро място ще идем! В таверната на Гнафакис ще поръчам обед! Съгласна ли си?

– Ти си мъжът, ти решавай – покорно рече годеницата.

И народът не сдържа повече вълнението си.

– Правилно! По реда да вървят! – развикаха се неколцина. – Честито, Ламброс! Има защо да черпиш!

– Брей, пак негов излезе големият късмет! Улегнал човек – знае си силата! Не си пада на гърба! – чувах отделни гласове и ако преди минути всички стояха на моя страна, сега повечето се бяха отметнали. Но такъв е народът – след щастливците и победителите върви той, а такива като мен гледа по-скоро да ги закопае, че да не си спомня може би изменчивите настроения.

Някой тропна пред мен чинийка с локум на клечка, но не си подсладих горчивината аз, продължавах да стоя на същото място и си мислех, че без мен нищо подобно нямаше да стане. Защото моята загуба предизвика Зоя да прекрачи от ръба. Но къде сгрехих? Как допуснах Пазайти да изравни? На един зар да останат и моята съдба, и Зоината. Много мъчно ми стана за момичето, като си го представих как одеде мяташе заровете с бледата си ръка и старателно извикваше цифричките. Гордо създание беше Зоя, самонадеяно. Разчиташе на силата си, на волята и ума, на младостта си. Смяташе, че сама хвърля заровете на живота си и ще ги хвърля винаги. Но не искаше да забележи горката, че друг мести нейните попадения, че друга сила размества и подрежда живота ѝ, докато успя да я нареди на днешното място. И Бог знае какво щеше да хвърля оттук нататък тя и кой щеше да мести вместо нея...

Ами аз? Не бях ли и аз подобен на Зоя, макар от противоположната страна? Не играех ли всеки ден по чужди зарове? Мозъка си изцеждах, силата си трошах, нахакано момче изглеждах, дето знае да се оправя и от нищо не се бои. Но каквото и да правех, най-добрите ходове да местех – нима сам търкалях заровете на живота си и не бях ли винаги скован от ръката на някой друг?

Всички хора сме такива, мислех си в оня момент. Или друг ни хвърля заровете, или друг мести вместо нас. Може да спечелим, може да загубим някоя игра, но все сме робии другиму и на друго нещо. И не локумът, а тая горчива мисъл подслаждаше отчаянието ми, че проиграх Зоя завинаги...

Посетителите бяха оредели, не забелязах кога си е тръгнал и Пазайти. Вярно, някои ме тупнаха по гърба, стиснаха ми рамото да ме утешат. Мина Теодорос и като никога заговори пръв:

- Кой би на таблата? – пита ме.
- Не разбра ли? – смаях се аз, че и такава тупурдия беше проспал.
- За друго мислех...
- Щом е тъй, не ти трябва да знаеш – усмихнах се през мъката си аз.

Но като отмина човекът, стори ми се, че и неговите прозрачни очи се усмихваха. И си рекох, че Ликудис нарочно се направи неразбрал, точно за да се усмихна, да ми разбута стегнатата душица. Да ми помогне някак и ме извади от вцепенението. Озърнах се да си вървя след него, когато Зоица приближи – разтребваше масите.

– Не си виновен, Димитраки – меко каза тя. – Недей и мен да виниш! Ще ядеш ли тоя локум?

– Не, не! – стреснато отвърнах. – Отивам си.

– Иди си сега... – Момичето така усърдно събираше чаши и чинийки, че не ме и поглеждаше. – В задния двор има стълба, знаеш я. Точно до прозорчето ми стига. Като заспи дядо, ела. След полунощ...

Всичко това тя изговори бързо, в движение, докато бършеше масата. Грабна подноса и изчезна. А аз се изправих онемял и с три едри крачки напуснах кафенето. Да не се върне Зоя и друго да рече. Накрая съдбата бе хвърлила дюзеш за мен, а как ще изиграя зара, щеше да се разбере след няколко часа.

XXIII

Доста преди полунощ застанах на пост в дворчето на дядо Аргирис. Кафенето угасна, бледа светлинка надникна от прозореца на Зоя. Три-четири дни имаше до пълнолуние, месечината издаваше вече нощните тайни, но откъм улицата не можеше да се види къде се каня да се катеря. Стълбата лежеше край стената и лесно я опрях на един перваз под капандурата на стаичката. После минах насреща в сянката на двата кипариса и зачаках прав. След половин час и Зоя загаси лампата си. Имах часовник на ръката, но се ослушвах за пристанищния, и щом последният звън от камбаната му се разпиля над суша и море, задрапах по мердевена като котарак към суджуци.

Прозорецът беше открехнат и преди да прекрача вътре, помислих, че Зоя сигурно е заспала, а аз ще падна на колене пред възглавницата ѝ и ще я събудя с целувка. Тя обаче също ме чакаше права до кревата, в дълга бяла нощница. Прегърнахме се жадно, без една дума да речем...

Аз няма да ти разправам нито поред, нито с подробности за двата сладки и мъчителни часа при Зоя. Ще призная само, че тя не допусна онова, което смяташ, че сме сторили. „Мъж не ме е докосвал и цяла ще застана пред олтара и жениха си, независимо кой е той. На Света Богородица съм се клела.“ Това бе твърдината на нейното девство. Не знам как я удържа тя, защото пред тази твърдина, там, където аз разгръщах своето настъпление, Зоя бе любеща и нежна. Цялата бе порив, трепет, за пръв път пробудена страст...

Сигурен съм, че ако ме чуе някое съвременно маце, презрително ще каже: „Мазохисти! Скапанияци! Хабер си нямат от секс! И какво е пазела оная патка – съкровище ли?!“ Известно ми е също, че отдавна девствеността се няма за нищо, официална статистика се води даже колко са се простили с нея на дванайсет, колко на тринайсет години, така че докато завършат прогимназия, реликви остават неначенати. На общото течение няма да се противопоставям и да защитавам Зоя.

Или пък сваляч ако разбере за някого, че два часа е натискал мома в леглото, без да я чукне ни веднъж, за главата ще се хване. „Левак! – ще изпищи той. – Ела батко да те научи! Как тъй ще се опъва?!“ Тъй... – смирено ще кажа. Жена никога не съм насилвал и благодаря на Бога, че ме опази от такава гнусота. Защото доброволки се случваха достатъчно, а Зоя... Зоя беше друго нещо.

В днешно време темата за секса е гигантска. Светът я дъвче денонощно и главно май за нея живее, но аз сега няма да се притурям към останалите. Важното е, че такива като Зоя тогава имаше доста, а такива като мен, дето уважаваха задръжките на подобни девизи, също имаше доста. А предразсъдък ли е било, ценност ли, правилно ли постъпихме със Зоя, сгрешихме ли – е съвсем друг въпрос. Не се съмнявам, че ако бях по-груб и настойчив, ако пробиех твърдината, другояче щяха да се развият събитията.

Но тогава друг човек щеше да ти разправя за друг живот...

Зоя бе изхлузила раменца през деколтето на нощницата и тя се бе смъкнала до кръста ѝ. Аз си бях свалил ризата. И не остана местенце по голата ни кожа, което да не изпихме с целувки. Толкоз. Все едно кентавър прегръщах. Отгоре мила девица, отдолу копита ритат...

Пак настояваш да разбереш – не съжалявам ли. Колебая се какво да река. Мъчително беше това въздържание, противоположно. Не знам как организъмът на Зоя понесе стискането, но на мен природата злобно ми отмъсти. И все пак... На сладни жени съм попадал, всеотдайни жрици на любовта са ме обичали и техните ласки не бих заменил за Зоините, ако си говорим откровено. Но и вълненията си от оная девствена нощ със Зоя не бих заменил за нищо. Щастието от първата ни прегръдка, устрема си, копнежа си не бих заменил. Затова ще кажа – не съжалявам! А като си помисля – то всъщност Зоя ми отдаде всичко, което можеше да даде от себе си...

Един разговор водехме ние тогава шепнешком – накъсан между милувките, повтарящ се, недовършен.

– Зоя, ще убия Ламброс! – казвах аз. – Сутринта ще купя пистолет и на обед ще го застрелям...

– Няма да го убиваш! – затваряше ми устата тя с пръстчетата си. – Няма нужда да го убиваш...

– Няма да го убивам, ако дойдеш с мен. Хайде още сега да избягаме! Вземи си някоя дреха – ще се скрием до вдруги ден. Мой приятел тръгва по море. Ще ни свали някъде, ще се оженим, като роб ще работя и ще живеем свободно...

– Вдруги ден е четвъртък. На изпит съм. И въобще не искам да бягам! Как ще оставя дядо?!

– Тогава ще убия Пазаити! – начевах аз същите закани и молби.

Изтощил се бях и от безизходните ласки, и от безизходните мои настоявания. Затова не се възпротивих, когато Зоица продума, че е време да си вървя. Минаваше малко два часа. Природата вече ми се беше разсърдила, че я измамих в последния момент и с тъпа болка в слабните напомняше обидата си. Но като рекох да стана от кревата, зло ме стисна за същото място, дето го бе скепцал навремето Божидар Станев. Неговото гърло прерязах, а сега ми идеше мен си да убия.

– Ох! – простенах неволно и залитнах да си търся обувките.

– Какво ти е? – Зоя също се бе изправила и навличаше нощницата на раменете си.

– Боли ме! Ужасно!

– Не се преструвай, Димитраки! – недоверчиво рече тя. – Дядо не бива да те завари.

– Няма. Не се бой...

Много неопитна беше горкичката да се сети какво и защо ме мъчи, а да ѝ казвам ме беше срам. Пък и смисъл нямаше. Притеглих я за последна целувка. Доста безсолна излезе, защото едва изтрайвах болката, а и тя друга мисъл е имала вече в главицата.

– Не забравяй стълбата! – напомни ми моята загубена любов, докато се измъквах от прозорчето.

И за последен път я видях да се тули зад пердето – следеше ще сваля ли стълбата на мястото ѝ...

Докретах като пиан до квартирата, болката поолекна и заспах мъртвешки. Събудих се късно с тежката мисъл, че пак се налага да убивам. Не бях решил с нож ли да пробода Пазаити, да го застрелям ли. Но като си представих в постелята едното и другото, предпочетох да му тегля куршума. Не исках да се лее много кръв като в Пазарджик. Скочих решително, наплисках се с вода, отбих се да изям една чорба в близката шкембеджийница. И се запътих към магазинчето за рибарски такъми – бях виждал, че и оръжие се продава там.

Повъртях се пред витрината, позяпах, пък влязох вътре и заброих с очи рафтовете.

– Какво обичаш, младеж? – приближи ме продавачът. – Вчера получих английски кукички от всички номера.

– Добре – казах. – Точно кукички търся. Дай ми по една от номер едно до номер пет.

Сви ги човекът в пакетче, платих, излязох. Не ми трябва пистолет, рекох си, с

ръце ще го удуша. И краката сами ме понесоха към кафенето. Сигурно е затворено заради скъпите гости, преценявах, но ще чакам отвън Пазайти и ако не го удуша, с камък ще му строша главата. Тъй сменях изпълнението на смъртната му присъда, ама само се преструвах пред себе си. Имах нужда да го коля, застрелвам, душа и пребивам в своето въображение, но душицата ми добре знаеше, че няма да вдигна ръка да го убивам. А за Зоя въобще не мислех в оня момент. Може би неволно пазех да я приближа до зловещите си закани – да не вземе и нея да замете развихрената ми фантазия...

Отдалеч обаче видях, че вратата на „Византия“ е отворена. Вътре имаше хора, отпред също чакаха неколцина. И жени между тях. Съседки, които бях срещал, неизвестни стрини – сигурно съпруги на клиентите, дето друг път не бяха идвали с мъжете си. Разбутах ги, прекрачих стъпалата и веднага питам първия познат:

– Защо се е събрал толкоз народ?

– Не се прави на утрепан, Димитраки! – подсмива се той. – А ти защо си дошъл?

Да видят годежа и да намажат от почерпката, помислих си и се озърнах. Само че по физиономииите на публиката не открих чинност и достолепие, каквито изобразяват в подобни случаи. Любопитство се забелязваше, припряно шушнене, присмехулни искрици в нечий очи, а Зоя и дядо Аргирис въобще не се мяркаха.

– Къде е годеницата? – попитах същия човек.

– Ама ти наистина ли не знаеш? – развесели се той. – Избягала е. Нощес. Писъмце оставила на дядо си.

– Как?! – извиках и за секунда сто предположения ми минаха през ума. Ще ти призная – едното беше, че заради мен е избягала. Навила се е, след като си тръгнах, скрила се е нейде и чака да я намеря, та да духнем двамата през морето, както й предлагам. – Къде е избягала?

– В резиденцията на Филокали – дяволито смигна оня. – На управителя пристанала. Твоето приятелче с адмиралската униформа...

Черен кръг ме завъртя от това потвърждение, защото и тая пътека не бях пропуснал между стоте си предположения. Заплетох крака към ъгъла на помещението – да изпуша най-напред една цигара. Ама оставят ли те на спокойствие! Две лели уж шепнат до мен, но всичко им чувам.

– Цяла нощ си скубала косите – обяснява едната, – ама заранта не издържала. Защо да си зачерня младостта?

– Че кой я е бил по главата? – не се съгласява другата. – Сама обявила годежа. Човекът дошъл да си играе таблата – тя първа му се предложила.

– Ох, безсрамни станаха младите! – въздъхна първата. – А тя си имала и друг любовник – капитан. Само че той забягнал в Америка и я оставил.

– Свикнала е значи заможни да дири – направи заключение втората. – Ама и тоя младеж, управителят, не бил за изхвърляне. Негов чичо е адмирал Ставрос, героят. Адмиралът бил на смъртно легло и вече му отстъпил мундира и всичките си медали. А като умре, голямо наследство ще остави...

Не издържах и се намесих:

– А годеникът, Ламброс, знае ли?

– Затуй сме дошли. Да разберем – любезно ме приеха в разговора двете дъртофелници. – И да го утешим от срама. Съседски деца бяхме някога. Заедно сме израсли...

Дръпнах се да изляза навън, но докато минавах край прозореца, пред кафенето спряха две леки коли. Пръв слезе Пазайти – в черен костюм, с бяло цвете на ревера. И сребърно павурче носи. Не знам каква течност имаше в него, но годеникът, изглежда, доста я бе опитвал и от пръв поглед му личеше. И още няколко сватовника се показаха, но най-близо до Ламброс тръгнаха мъж и жена, немлада двойка, еднакви като близнаци. След много малко разбрах, че не са близнаци те, а жената е братовчедка на Ламброс, а мъжът – съпругът ѝ. Нарочно ли се бяха търсили, общият живот ли ги беше уеднаквил, но ако второто е вярно, тоя живот трябва да е бил нощен и хищнически. Защото и двамата приличаха на кукумявки, изхвъркнали от порутена воденица. Кукумявката строга и сърдита, кукумеекът – развеселен. Вероятно същата течност бе отпивал, но повечко от Пазайти.

– Е-е-хе-хей! – провикна се той пред кафенето и подхвана годеника под мишниците да му помага по стъпалата.

Ламброс обаче юнашки ги преодоля и хората се разстъпиха пред него.

– Зоице, птичко моя! Къде си? – гръмко я призова той.

Никой не чуруликна в отговор и от задните редове се обади:

– Отлетяла е птичката.

Пазаити хлъцна, огледа се и нищо не разбра. Но забеляза народа и викна:

– Какво сте се събрали бе? Нямате ли си работа?!

Не успя да му отвърнат, защото от стаичката си изпълзя дядо Аргирис, плахо като буболечка. Със същите свои вехти дрехи и дългата кафеджийска престилка. В отпуснатата си ръка държеше сгънат лист.

– Господин Киру! – зарадва се годеникът и отдалеч вдигна ръце за прегръдка. – Защо не си се пременил за празника?

– Не е празник днеска, а тъжен ден – смирено каза старецът.

– Я не говори така! С женско чедо всеки се прощава. Къде е Зоица?

– Няма я... – отрони дядо й.

– Как я няма?! Да не си я пратил нейде? – От двете страни на Пазаити стоеше кукумявската двойка, без да мига с кръглите си очи.

– Аз не съм я пращал. Сама си е отишла – тъжно откликна дядо Аргирис. – Избягала е Зоица...

– Нека! Нека! – радостно изклявка кукумеекът. – По-добре, Ламброс! Баба казваше – стар фйтон не купувай, за млада жена не се жени...

– Млък! – ревна Пазаити и с две ръце отблъсна роднините от себе си.

Кукумявката настръхна ядосано и скри глава в перушината си. – Къде е избягала?

– Хайде да не говорим пред хората. Оставила ми е писмо... – умолително почна старецът.

Народът се тълпеше отстрани, но бе оставил между двамата празно място като коридор и без да слуша, Ламброс Пазаити яростно прекрачи, грабна листа от дядото. Прошари го с очи, смачка го в шепа, пък го хвърли на пода заедно с павурчето и бясно ги затъпка.

– Позор! Позор! – закрещя той. – Клио-мръсницата е забъркала всичко!...

Михалис-келешът е нейна подлога!... До един като тахтаби* ще ви смачкам!

[* Дървеници.]

Свидетел съм как този човек изтрезня за минутка. Ама пианството му беше весело, а махмурлукът – лош.

– И ти, дъртако, си знаел! – ревна той срещу кафеджията. – От вчера сте готвили да ме омаскарите! Кой викна сеирджиите? – завъртя Пазаити ръка към насъбралите се.

– Не знам – слиса се от страх дядо Аргирис. – Сами си идват... Клиенти са ми...

– Клиенти ли! Един няма да ти оставя! Утре ще гътна кафенето до основи! Да видим с кого се гаврите! В светите чувства на кого плюете!...

– И наема! Наема! – изтрака с клюн кукумявката. – За толкоз време наема да си прибереш!

Дядо Аргирис каза нещо, прекръсти се и притисна ръка в хилавата си гръд, но не го чух, защото народът вкупом зашумя.

– Виновен е! Виновен е! – изпищя над всички Пазаити. – Казвал съм – дръж кучката на къс синджир, щом ми я даваш за жена...

Полечка разбутах навалицата да изляза. Не исках да слушам повече. И така въобще не разбрах дали народът успокои злощастния годеник, или допълнително му се присмя. Аз нито го жалех, нито се радвах на позора му. Стигаше ми моят.

Пробожданията на две игли усещах в оня миг като най-остри и унизителни. Че Зоя бе избягала при Михалис същата нощ. Изпекох му я, мислех с отвращение, раздразних я и топла-топла я оставих да иде при него. Топла-топла – точно тия думички седяха в главата ми като таралеж и бяха събрали всичката ми обида и незадоволена страст. Сякаш ако Зоя бе отишла друг ден при Михалис, по-леко щеше да ми бъде. Но точно след нашите целувки и милувки – не, това коварство ме разсипваше!

А втората игла ми се струваше още по-отровна. Защо Зоя ме викна при себе си, като е смятала да бяга? Такъв въпрос не си бях задавал преди. Приемливо ми изглеждаше да се разделим в тайна среща през нощта, след като тя се жертваше за дядо си, след като подлото изнудване на Пазаити я бе принудило да приеме годеща. Все едно момичето признаваше: „Скъп си ми, Димитраки, но нямам друг избор.“ Съвсем

различен отговор обаче се получаваше, щом Зоя драговолно бе пристанала на Михалис. И върху него, разбира се, падаше част от унижението, но повечето оставаше за мен. Убеден бях, че Зоя ме дари с половинчата близост заради моята дълга и безплодна любов. Снизходително ми се отплати! Като на чуждо куче коричка хляб ми подхвърли! И от тая втора награда, от тая просешка милостиня честолюбието ми беше смъртно ранено...

Кречех към дома си с каменни нозе, без да съм решил ще търся ли Михалис за обяснение, ще си вземам ли торбичката да бягам веднага или ще се самоубивам. Не стана нужда да избирам, защото прелъстителят ме чакаше в квартирата.

– Димитраки, ако ще ти олекне, бий ме! – скочи той, преди да кажа „добър ден“. – Хайде удрай! – И подложи лице за юмруците ми.

– Най-лесното си избрал – прокашлях се, така ми се беше свило гърлото. – Няма да се бием. Ама май няма и за какво да говорим.

– Две-три думи само... Но нека идем другаде.

– Добре – съгласих се. – И на мен ми е пресъхнала устата. Знаеш ли, че идвам от провален годеж? Пазайти строши бутилката и въобще не почерпи...

– Сигурно – тръгна да излиза Михалис. – Всичко знам. И как си загубил на табла. Изкарал си Зоица от кожата...

Седнахме в същото кафене, дето молех Пазайти да ми продаде парцела. И на същата маса се случи.

– Лоши зарове хвърляше Зоя – почнах аз. – И за мен, и за Ламброс. За теб излязоха добри... Но да оставим това. Едно ще те питам. Дребно нещо. Ти ли чакаше нощес Зоя с колата или другояче е избягала?

– Не съм я чакал! – отрече Михалис. – Нито сме уговаряли бягство. Сама е тръгнала към два-три часа. Пеша. Качил я попътен камион от пристанището. На разсъмване намерила къщата. Не беше идвала у Филокали.

– Така, така... Към два-три часа... – рекох и премълчах какво сме правили двамата преди това. – И кога ще се жените?

– Хе`! – накриво се усмихна той. – Сутринта Клио пита същото. Само че въобще нямаме такова намерение. Зоя има планове, пък и мен не ми е до сватба...

– Бързичко ще ви ожени Клио – прекъснах го. – Отдавна го знам. И Пазайти го каза одеде.

– Не ме интересува Пазайти! Двамата с Клио си имат свои сметки. Тя разпрати хора да подшушнат, че Зоя е избягала. Да се съберат в кафенето, театро да гледат. И че уж на мен е пристанала...

– А не е ли? – впих аз очи в неговите. – При теб ли е дошла Зоя или при Клио?

– И при двамата... – обърка се Михалис. – Ако не бях аз, може би... Но Клио ако не беше пък... Виж какво – овладя се той, – жал ми е за момичето и на оная мърша няма да го оставим! Ако трябва, и ще се оженя...

– А-а, ще се жертваш значи! – хич не ми отиваше насмешката. – Пак по гайдата на лелята ще вървиш.

– Не! – зло рече той. – Няма да бъде, както си мислиш! Ти защо не я опази?!

– Защото не ме иска за пазител – рекох унило.

– Какво тогава се сърдиш на мен?! – веднага ме притисна Михалис. – Не допускаш ли, че не само от Пазайти е избягала тя, а и от теб?

– Как?! – подскочих на стола. – Какво съм й направил?

Съперникът ми замълча и наведе глава.

– Додеял съм й. Така ли? – отговорих сам.

– Не ми е казвала такова нещо – по-кратко отвърна той. – На мен ми хрумна.

– А какво ти каза? Не иска ли да се видим?

– Не. Не иска да се виждате. Две-три думи да ти предам, рече. Да се махнеш... засега. На спокойствие да размисли за своето бъдеще...

– И без вас съм решил да замина! – страшна злоба ме хвана, че толкоз преча и на двамата. – Караканьоти пристига днес и утре ще отплава. С него отивам!

– Къде ще го намериш? – с любопитство ме погледнаха добре познатите, скъпи очи на стария приятел.

Казах, каквото бях чул от Ламброс Пазайти, и понечих да стана.

– Мите, чакай! – спря ме Михалис. – Така ли ще се разделим?

– Не! – отново седнах на стола. Може би заради мигновената слабост, заради

мъката по нашето приятелство обидата се върна удвоена и съвсем замъгли ума ми. – Откуп ми дължиш за Зоя!

– Как?! Какъв откуп? – стъписа се той.

– Помниш ли – заговорих ядно, – помниш ли, че като се видяхме за пръв път, ти ми отстъпи чифт гълъби за два лева? Сега, на раздяла, аз ти отстъпвам Зоя топла-топла – и ти си ми дължник! Дай две драхми – толкоз струва Зоица!

– Недей! Какво говориш?! – уплаши се Михалис от гнева ми.

– Дай две драхми – викнах като луд, – че никъде няма да замина и чудо ще сторя тук!

Носът на Михалис бавно прежълтя и без да сваля поглед от лицето ми, той бръкна в джоба си, извади дребната монета. Сложи я на масата и я плъзна към мен. В ръка не ми я даде. Взех я аз, завъртях я между пръстите си и рипнах да вървя. Плати Михалис да се пръждосам, а аз за два мангъра продадох Зоя, дето смятах, че и за съкровища няма да я разменя...

Но като минах няколко крачки по тротоара, обърнах се. Михалис също си беше тръгнал и все още отблизо аз се вгледах в обраслия врат, в костеливите рамене, в походката, в движението на ръцете му – толкоз близки, така търсени от мен, като се загубехме за минутка по главната в Пазарджик, и винаги, винаги в проклетия ни път. Но и той спря да се обърне, а аз мигом се извъртях – да не забележи, че зяпам подире му. Тръгнах бавно и пак погледнах крадешком през рамо, за да видя, че и той направи като мен – трепна и продължи. И още два пъти се засичахме ние по същия начин, но никой не се върна да се простим, докато гърбът на Михалис изчезна сред минавачите. Никога вече не го видях...

Ламброс Пазайти не ме бе излъгал – в късния следобед намерих Караканьоти на същото място, в самия край на пристанището. Отдалеч различих гемията, а и той бе забраден пак с червена кърпа, сякаш вчера се бяхме разделили. Прегърнахме се, та костите ми изпукаха. Малко бе застарял – бели косъмчета се мяркаха в мустациите му.

– Пораснал си, Димитраки! – присви той око. – Изяде ли наследството на вуйчо си?

– А! Не си забравил... – смотолевих.

– Много лъготехте с братовчед ти, ама ви простих. Ако въобще сте братовчеди двамата. Той какво прави?

– Добре е. У Филокали служи. Сигурно ще се жени – рекох с половин уста.

– За годеницата на Пазайти?! – разсмя се Караканьоти. – Донесоха ми, научих. Не го мисли ти Ламброс. Свикнал е агънца да хруска – пак ще си намери някое...

– Не искам да знам – рекох. – А ти, капитане, ще ме вземеш ли на гемията?

– Нали съм обещал. Човек ми трябва. Утре тръгвам към единайсет. Ако ще идваш – идвай! Минутка няма да чакам!

– Преди единайсет ще съм тук! – въздъхнах. – Да се оправя само с хазяите...

Поговорихме още малко и Караканьоти вика:

– За един час имам работа в Пирея. Хайде да пазиш на борда. После ще си вървиш.

Съгласих се, разбира се. Но не един час се забави той, а чак към десет се върна. Притесних се да чакам самичък. Късно беше станало, а реших да се сбогувам с дядо Аргирис. Много му бях задължен за добрините, пък се надявах и за Зоя да науча нещо последно.

Кафенето обаче беше затворено, на прозорците – пуснати кепенци. Похлопах, повиках – никакъв отговор. Залегнала бе постройката в мрака като старо болно животно, а колко дни са й отредени, само Бог и Пазайти знаеха. Но животът й на една връв бе завързан с нейния обитател. Рухнеше ли тя, загиваше и кафеджията, умреше ли той, никой вече нямаше да се засели в нея. Почуках пак, опрях око в зирките за светлина – тихо и тъмно. Не разбрах заспал ли беше дядо Аргирис, криеше ли се или бе отишъл при внучка си.

Минах в дворчето отзад – и там пусто и тъжно. Застанах до кипарисите като предишната нощ, запалих цигара. Стълбата лежеше на мястото си, перденцето горе белееше, но милата фигура зад него се беше стопила. И аз безмълвно се простих с двамата, без укор и гняв, и макар да ги нямаше, със сенките им се разделих, както смятах, че е достойно. Повече нямаше да се върна.

Тежка бе последната ми нощ в Пирея. Будих се, ставах да пуша, кошмари ме мъчиха. Пак ми се присъни гигантската костенурка, дето за пръв път се яви в кръчмата на Тумбата. На разсъмване се унесох в по-дълбок сън и доста се успах. Като отворих очи, веднага скочих, разпъргавих се, изметох набързо, събрах най-потребното от багажа, затичах да се разплатя с хазяина. И в десет пуснах широката крачка към пристанището.

Нямаше откъде да мина другаде освен край кафене „Византия“. Щом свърнах от пресечката, видях тълпа отпред, а двама човека стърчаха на покрива. Ясно – Пазаити бе довел работници да съборят постройката. Приближих, смесих се с навалицата. Едни ругаеха, повечето разсъждаваха кой крив и кой прав, всеки викаше и спореше с останалите, а хората на покрива си вършеха своето – сваляха керемидите и по един дървен улей ги суркаха на земята.

Долу няколко парцаливи лица също не стояха със скръстени ръце – поемаха керемидите, къртеха дограмата, изхвърляха багаж от кафенето. Вдигнала се бе цяла камара – маси, столове, кафеджийските мангали, кошници и чували с боклуци. И там, сред купа, седнал на стол и малко по малко затрупан, се виждаше дядо Аргирис – вцепенен и сякаш забравен от всички. На коленете си крепеше десетина книги, завързани с канап.

И ето ти го – откъм дворчето се показва Пазаити, сподирен от неколцина стари клиенти. Свиреп, разгорещен, личеше, че от сутринта се наддумва с тълпата.

– Разкарай се! Полиция ще викна! – крещеше той. – Сто пъти съм предупреждавал дъртия! Съдебно решение имам!

– Душегубецо! Звяр такъв!

– Има право човекът – по закон постъпва!

– Къде е сега Зоица – да види дядо си! – развикаха се от всички страни, аз също разсвирепях и си пробих път между хората.

– Ламброс! – викнах. – Ела за малко!

– Ти още ли си тук бе, диване?! – вресна той, ама аз го дръпнах за ръкава и го откъгнах настрана.

Една част от парите на Клио Филокали бях проиграл оная вечер, но повечето стояха, на топка ги държах в джоба си.

– Вземи това! – подадох му ги. – Остави дядо Аргирис! Нареди да върнат багажа и да сложат пак керемидите!

– Я се махай! – отблъсна ме той. – С тия пари ми доведи Зоица – тогава ще приказваме!

Напсувах го яката и си погледнах часовника – Караканьоти нямаше да чака. И точно в тоя миг всички забелязахме Теодорос Ликудис. Не знам в тълпата ли стоеше, сега ли бе дошъл, но никой нямаше да му обърне внимание, ако не беше стрелял над главата си. След гърмежа всеки звук пресекна и в тишината се чу глухият му глас:

– Ламброс Пазаити! Нямаш право да живееш! Осъдил съм те на застрелване!

Човешката тълпа е животно във всяко едно отношение. И инстинктът ѝ е животински. С тоя именно инстинкт до един усетихме, че Теодорос ще изпълни присъдата си, и ония, дето бяха близо до Пазаити, стремглаво побягнаха настрана. И Ламброс повярва, че ще го трепят.

– Тео! Синко! – измуча той и с дива молба протегна ръце към убиеца си.

Деляха ги десетина крачки. Теодорос стискаше стар барабанлия револвер – без дума повече, наведе дулото и стреля.

– А-а! – Пазаити се хвана за сърцето и рухна на колене. – Те-ео! – профъфли с посинели сгърчени устни, а Теодорос пак наведе цевта и повторно стреля в него.

От силния удар на куршума тялото се отметна и се повали в прахта. Ни една чертица не трепваше по красивото каменно лице на древногръцкия бог, но гневът му не беше свършил и той за трети път се прицели и гръмна. Бездиханният труп помръдна от изстрела, все едно куршумът се заби в чувал с парцали...

И Теодорос Ликудис разтвори пръсти, револверът тупна на земята. Далеч откъм кея се чу полицейска свирка, с все сили стражар търчеше към нас. Отнякъде изпълзя камионетка, с ръмжене и тласъци се мъчеше да догони стражаря.

– Стой! Кой стреля?! – задъхано викна той, още преди да спре.

Не стана нужда от дълго разследване – Теодорос бе протегнал ръце, готови за белезници.

– Уби го! С три куршума! На решето... – спуснаха се неколцина към мъртвеца, но преди даже да го докоснат, той рипна на крака и затръска прахта от самото си. Ни рани, ни кръв. Въобще не беше одраскан.

– Отцеубиец! Мерзавец! – зави Пазаити като цапардосано куче, син-зелен още от преживения страх.

А тълпата избухна като вулкан – и на нея много й дойде:

– Жив е!

– Не го улучи!

– Пак извади късмет шмекерът!

– Теодорос ще свърши нещо, че няма да се види!

– Всичката му работа такава!

– Божичко! Как мен не уби!...

Стражарите вече тикаха Теодорос Ликудис в полицейската камионетка. Неизвестно защо и дядо Аргирис изровиха от купчината с покъщнина – и него качиха вътре. Нямах минута за губене. Или трябваше да остана сред бъркотията, или да бягам при Караканьоти. Секунда се колебах, пък обърнах гръб на всичко и затичах към кея.

Капитанът бе запалил мотора.

– Къде ходиш?! Каква е тая стрелба? – викна раздражено.

– Пазаити искаха да трепят! – хвърлих торбата и скочих след нея на борда. – Ама му се размина...

– И полиция довтаса, нали? Казах му да не се набива в очи! Изкуфя Ламброс!

И докато разправях какво и как е станало, гемията метър след метър напредваше в морето. След половин час сушата се виждаше като чертица. Беше слънчево, като тръгнахме, но следобед духна вятър, наслоиха се облаци и всичко посивя. Вълни се пенеха в носа ни, грамади ни подпираха отстрани и аз правех какво правех, но с едната ръка все бях вкопчен във въже – не дай, Боже, да падна във водата.

– Ако те бутна зад борда, ще доплуваш ли до Пирея? – смее се Караканьоти.

– Не си прави майтап! – викам. – Знам само кучешката и петдесет метра я изкарам, я не.

– Добре тогава. Изпълнил съм условието.

– Какво говориш?! – изплаших се да не е полудял. – За какво условие?

– Имам нещо за теб – казва. – Ама наредиха да ти го дам в открито море. Я дръж руля да го взема от кубрика.

Излезе той, плик държи:

– Братовчед ти Михалис го донесе рано-рано сутринта. Ти си му казал къде съм.

– Вярно – отвърщам. – Стана дума между другото.

– Добре – не ми дава още плика Караканьоти. – Само че капитаните първи четат писмата. Отворих го.

– Щом обичаят е такъв – трептя аз от нетърпение. – Какво пише?

– Там е работата, че не разбрах – намръщи се Караканьоти. – А горе-долу съм грамотен. На таен език е написано. И преди да ти го дам, ще ми признаеш кои сте вие двете братовчедчета и на какви езици се оправяте! Да не сте шпиони?!

– Сакън! – изтръпнах. – Какви шпиони те патили! Всичко ще ти кажа, но дай да го видя.

И протягам ръка, а в другата ми рулят трепери, вълните вече подмятат гемията, вятър свисти между въжетата и буря захваща.

– Влез в кубрика и запали фенера! – подаде ми го Караканьоти, но аз нямам търпение, веднага измъкнах листчето.

На български беше писмото, разбира се – както предполагам. По-лесно му бе на Михалис да пише на тоя „таен“ език. Аз дума по дума не мога да ти предам каквото прочетох, но съдържанието му помня добре. И не само съдържанието, а и моите сълзи и разкаяние. „Мите! – обръщаше се приятелят ми към мен, както едно време. – Пиша ти това писмо, след като се разделихме. Много мъчно ми стана, че те оставих така. Но ти си инат. Каквото да речех, щеше да сипеш масло в огъня. Като с двете драхми. Обичаш да се измъчваш. Едно ще ти кажа. Аз за Зоица няма да се оженя – заклевам се! И не защото не я харесвам, а защото никой никога няма да я обича колкото теб. И тя

ще го разбере някой ден... Дано пак се видите двамата. Защото не вярвам, че и ти ще срещнеш втора като Зоя – толкова да ѝ се предадеш. А най-много от всичко желая...”

От думите ли, от вятъра ли очите ми набъбнаха. Подсмъркнах, обърсах ги и рекох да обърна листа, но вихърът като циганче го грабна от ръката ми – лепна го на едно опънато въже, сякаш с кабърче го забодее. Не бях забелязал, че Караканьоти ме следи, защото той пусна кормилото и се метна след хартийката. Гемията мигом се наклони, вълна ме плисна целия, а писмото отлитна като снежинка в разбушваната стихия...

– Изправи руля! Дръж на юг! – зверски командваше Караканьоти, докато събираше предното платно, а аз успокоих гемията, мокър до кости, без да различавам вече дали горчилката в устата ми е от сълзите или от морската вода. И никога няма да си простя, че изпуснах последните думи на Михалис и не чух голямото му желание...

Докачили бяхме, изглежда, периферията на бурята, защото още преди мръкване усещахме само далечните ѝ пориви.

– Сополи ще ми точиш! – насмешливо рече Караканьоти. – Пред мен не позволявам! Какво толкоз ти пишеше братовчедът?

– Не ми е братовчед той, капитане – почнах. – Повече от брат ми беше...

И продължих, както не смятах, че ще стане. Причината не бе само във въпроса на Караканьоти кои сме, в съмнението му, че сме шпиони. Пак можех да тръсна някоя лъжа. Но душата ми беше омекнала оная привечер, краката ѝ се клатеха от целия мой товар. Сигурно толкова самотен съм бил, че търсех да прехвърля бремето и другиму. С тайната си да се докосна до чужда душа, че да ме разбере тя и пожали. А разбойникът ми беше останал едничък на света – за майка и баща, за приятел и учител. С една дума, ред по ред разказах на Караканьоти за Пазарджик и Парашкевов, за убийството на Станев и бягството през границата, за лутането ни и как попаднахме в драмската полиция. Разправих му като пред последно причастие...

Той не ме прекъсваше, гледаше примижал напред и с една ръка държеше руля отдясно, а аз го бях хванал отляво, леко местех, накъдето помръдваше той, сякаш двамата заедно управлявахме гемията. Като спрях да си взема дъх, Караканьоти се обади:

– Добре сте сторили. Не се кай!

– Клетва се клехме с Михалис да мълчим. Кой издаде – на място да умре... Затова криехме, капитане.

– Все едно в морето си го хвърлил – кимна той към тъмните талази. – Едно сте сгрешили. Она там, Парашкевов – и него трябваше да изтръскате за парите.

– Къде ти! И през ум не ни е минало!

– Аджамия си бил. Ще се научиш! – успокои ме Караканьоти. – И не е толкоз зле, че си българин.

– Познаваш ли други?

– Момъка, дето умря от рани край Драма. Харна работа вършихме двамата... Бог да го прости! – рече след малко той и се прекръсти. – А какво забъркахте в Пирея? Защо се скарахте?

– Заради жена – отвърнах. – Пак за нея ми пишеше Михалис...

– За жена?! – кипна Караканьоти. – Аз куче не бия заради жена – вие да се смразявате! И каква беше тая жена? Принцеса ли?

– Ученичка... На един кафеджия внучката – подхванах, а той цъкаше, възмущаваше се на глупостите ми, подхилкваше се за туй-онуй, така че аз доста съкратих от случките и преживелиците.

– В гръцки възел сте се преплели – рече накрая. – Има такъв морски възел, старите барби го знаят. Ама Караканьоти го развързва, Караканьоти няма да остави да ми се мокриш като сунгер!

– Ех! – въздъхнах. – Да беше нещо с ръце да го оправиш...

– Я слушай! – сръза ме той. – Казваш, че голяма любов те хванала. А знаеш ли какъв е лекът за тая болест? Голямата любов се лекува с малка любов! Професор го е рекъл и веднъж завинаги го запомни! След два дни на такова местенце ще те заведа, че не само ученичката ще забравиш, ами самата Клио Филокали на ученичка ще ти се стори...

А моята изповед поразвърза малко устата му. Каза ми тоя път Караканьоти къде се кани да ходим и какво да вършим. Голяма далавера бе замислил. Много щяхме да

спечелим...

За мен най-красива гледка на света е изгревът на слънцето. Дори в опушените градища, с небостъргачите. А оная утрин бе сред редките по хубост. Водата още помнеше снощната буря, бавни талази се вдигаха и спускаха и морето блещукаше с неизброимите си очи срещу слънцето, сякаш бе обсипано с елмази. Слаб ветрец се галеше в платната, на руля Караканьоти мрънкаше една безкрайна песен, позната ми от предишното пътуване. Запалих примуса, сварих кафе за двамата и седнах на един сандък до него.

Вдясно, на миля-две от нас изникна скала като гнил зъб в ченето на старица.

– Подводни камъни има там – посочи ми я капитанът. – Запомняй да знаеш!

И докато казваше това, иззад скалата се показва лодка, така ми се стори в началото. Вдигна Караканьоти бинокъла, погледа я и рече:

– Граничен катер. Ще си играем на криеница. Я, Димитраки, пали мотора!

Спуснах се, затрака двигателят и сред облаци синкав дим капитанът обърна носа към подводните камъни. По-близо бяхме до острова, отколкото катера, и с просто око забелязвах вече, че пред зъбатата скала има други канари в морето и точно в протоците между тях Караканьоти искаше да се скрием. Озърнах се – зад гърба ни идеше втора подобна лодка.

– Капитане – викнах, – виж отзад!

Вдигна той пак бинокъла и изпсува:

– Не ги е имало друг път тук! Ще ни сгачят! Димитраки – заповяда той, – дръж малко руля и веднага се събличай!

Влезе в кубрика, за миг изскочи, в ръка държи нещо като кемер – кожен пояс с много джобчета. Натъпкани бяха с жълтици. И сам взе да се съблича.

– Ама защо? – питах изплашено. – Какво си намислил?

– Слушай и мълчи! – кресна Караканьоти и за пръв път го видях тревожен. – Ще гледам да спася гемията, ама за всеки случай настрана ще стоиш. Извърщам за минута да те скрия от погледа на ония и ти веднага ще скочиш. По борда се плъзни и с нозе се отблъсни! И кучешката ли, котешката ли – ще доплуваш до брега. Каквото да стане – ще дойда да те взема! На острова живеят козари. При тях ще идеш! Хвърляй, хвърляй всичко да ти е по-свободно!

Разсъблякъл се бях, както майка ме е родила, а Караканьоти остана по бели гащи. Поясока стегна през рамо, закопча му катарамата.

– Чакай! – спря ме той. – Вземи за зор-заман! – И отвори едно от джобчетата, подаде ми три златни монети.

– Къде да ги сложа? – шашардисах се.

– Лапни ги! Хайде готов!

– Стой! Стой! – викнах и се спуснах към дрехите си.

На панталона имах предно джобче и там бях сложил двете драхми. Измъкнах монетата и заедно с жълтиците припряно я напъхах в устата.

– Ех! – махна Караканьоти с досада и бързо завъртя руля да ме прикрие от катерите.

Много стиснат и дребнав му се сторих в оня миг. Помисли, че за двете драхми ми е жал. Ама не подозираше той какво съм продал за тия пари. И не знаеше колко хиляди оставям в торбата си. Ще кажеш, положението е било напечено на живот и смърт, а аз съм имал време да се обиждам. Така е – смъртта те грабва с всичките ти кусури. Не забравих презрителното движение на ръката му и нямата ми уста за отговор. И ако някой ден се срещнем с Караканьоти на Страшния съд и ако Господ въобще ни разреши да разговаряме, най-напред ще му обясня какво значеше за мен оная монетка и че не съм толкоз нищожен. Защото такъв ме запомни той...

Отблъснах се по-далеч от винта, както Караканьоти нареди, и не виждах вече ни гемия, ни катери. На триста метра да съм бил от брега, но за мен бе все едно на сред океана да ме хвърлят. Заджапах с крака и ръце, заблъсках с всички сили, без да съм сигурен напредвам ли, на място ли стоя. Но стискам съкровището с уста, както куче е захапало патица и я носи на господаря си. След много малко дъхът ми свърши, силиците – пресекнаха. Не мога, край! – мълниеносно ми мина през ума, а краката натежават, натежават надолу, водата вече не ще да ги крепи. И както бяха тръгнали те към дъното, напипаха твърдина. Сякаш Бог подложи десницата си да стъпя на нея! Ама как да стъпя?! Изопнал съм пръстите си като балерина, с върха на ноктите съм се

закачил, а на повърхността само носят ми стърчи. Но разблъсках водата, закрачих бавно напред, както евреите са прегазили Червено море. По едно време хлътнах, пак зацапах в моя си стил, но добрият Господ отново ми подаде пръст да успокоя дишането и сърцето си.

Ако не бяха подводните камъни, положително щях да се удавя. Най-сетне набарах скала, която излизаше на брега, изплюх монетите в шепа и затичах. Миди и остри кремъци ми режеха ходилата, хлъзгави водорасли ме събаряха, но кой ти гледа – душа спасявам, изхвъркнах навън и залегнах зад едни камъни. Огледах се за по-сгодно място, още пет-шест метра нагоре изкачих. И сякаш заех тайна театрална ложа. Защото всичко, което стана, го гледах като на сцена, но от сцената мен не ме виждаха...

Караканьоти бе прекарал гемията в процепа между две канари, а на двеста-триста метра от него бяха спрели катерите. Преграждаха му пътя, но не смееха да нагазят в плитчините. С дебнене и изчакване щеше да е играта. На катерите различавах униформи, а на гемията, съвсем близо до моето място, нямаше никой. Капитанът бе във водата. А тя бистра, прозрачна – по дъното камъчетата се броят. Уловил се бе той за някаква издатина на борда и само лицето му се показваше навън. Оглеждаше обстановката. После се пусна и като риба се гмурна под кила на гемията. Показа око да разузнае от другата страна. С пет замаха Караканьоти можеше да доплува до брега и да се скрие като мен в камънаците. На сушата едва ли щяха да ни преследват. Но бягството той си бе оставил за последен изход – гемията искаше да опази.

От единия катер обаче го забелязаха и стреляха. Куршумът плесна във водата, а Караканьоти пак се гмурна да мине под кила. Господи! Долу той се извъртя с гръб към дъното и вече бе промушил главата и шията си, когато морският талаз повдигна и спусна гемията. Многогонна тежест притисна гърдите му. Далеч бях да чуя, но кълна се – чух как пропукаха костите и изхрущяха хрущялите! Гръдния кош ли му смаза килът, гръбнака ли му пречупи, но чух злоещото изпращяване, сякаш хребетът на гръцката земя се преломи.

Но Караканьоти не се остави. Впи ръце в дъното на гемията и с цялата си нечовешка сила напъна да я повдигне. И морето, дето го бе отгледало, помогна малко, но единствен на тоя свят Караканьоти можеше да мръдне такава грамада и той я откърти от гърдите си. Хлъзна се отсам и изплува на повърхността. Кървава дияра порозови водата след него. От катерите зачаткаха карабини. Два или три пъти се показва още главата му и после златото го завлече в дълбината...

Тъй загина гръцкият юнак Караканьоти! Прибра морето своя син. И не знам век ли трябва да мине или повече, за да събере то отново сила, че да я даде така щедро на друг като непрежалимия мой капитан...

А аз драпах нагоре по стръмнините с хлипове и скимтене – по-далеч от тая смърт, по-далеч от куршумите. Бях лапнал пак монетите да не ми пречат в юмука, защото по канари пълзах като змия, по сипеи се сгромолясвах, през бодливи храсталаци се промушвах и такъв – гол, мръсен и кървав от убожданията, спрях пред един каменен праг. На равнището на очите ми стояха два боси крака. Вдигнах лице – краката бяха на същество нискорасло, хилаво, с келява брада, израсла на фъндъци, и неподвижни птичи очи. Дебела сопа държеше в ръката си. Изплюх монетите да му кажа човешка дума, но съществото захвърли тоягата и побягна като щуро.

– Демон! Демон! – крещеше то. – Злато бълва! Пари блюва!

Козите наоколо се поразмърдаха зачудени, но бързо им мина, а аз се претърколих на каменната площадка и се проснах по корем. Дълго лежах на слънцето подобен на парче месо, докато козарят се върна...

Островчето Ксилокс спадаше към гръцката територия, но моят живот в Гърция беше свършил. А кое бе това същество, как живях с него и какво ми се случи на отсрещния бряг, из турските земи, е нещо отделно. Подсети ме докъде бях стигнал, ако напролет пак се видим в тая градинка...

XXV

Чакай, чакай – няма продължение! Кракът ми не е стъпвал в Гърция от тогава. Михалис не само не съм го срещал, но и писмо не съм му писал, нито съм звънял по

телефона, както предполагаш. Понаучих нещо, ще ти кажа как, но колкото ти знаеш със сигурност, толкова и аз, какво стана с дядо Аргирис, лежало ли в затвора Теодорос, събори ли Пазайти кафенето и прочие. Защо не съм прескочил до Гърция ли? Не си толкоз малък да не се досещаш.

Като се върнах тук, властта ме побара. Кой си ти, другарче, с чуждия паспорт и за какво се бориш? И докато си направи проверката, пуснаха ме по пързалката в подземията на „Московска“ 5. За това адово място няма да ти разправям, други страдалци има, дето по-добре го знаят. Назначиха ми следовател.

– Съществувало е такова лице в Пазарджик, ученик – съгласи се той. – Безследно изчезнал още преди войната. Ти ли си?

– Аз.

– И къде си изчезнал?

– В Гърция бегам.

– Защо?

– Не можех да трая капиталистическата действителност – затуй.

– А там не беше ли същото? – пита човекът. – Защо в Съветския съюз не бега?

– Нямах канал – отвърщам. – Иначе с удоволствие. А каракачани там не ходят.

Като разбрах обаче, че и в Гърция е капитализъм, пак бегам. Не издържам експлоатацията на човек от човека...

И тъй, стъпка по стъпка, разчоплиха ми биографията. Е, не всичко – едрите факти само. Да ме съдят? Няма за какво. Да ме трепят? Не са налице вражески прояви, напротив – идейно съм подкован. Пуснаха ме, но ме сложиха в списъка на съмнителните. С препоръка в чужбина да не излизам, склонност имам към бягства и пак ще духна нанякъде. На една екскурзия до Букурещ исках да ида с „Балкантурист“ – и това не разрешиха. Камо ли в Гърция...

Като дойде демокрацията, още по-зле. Преди не ме пускаха в чужбина, сега от чужбина не ме щат. Брадите си оплюха западниците за нашето право свободно да се движим по света и ние се радвахме, че братя ни съчувстват. А като получихме правото на книга, в действителност ни го отказаха. Биха ни текмето! Крадели сме много, безработните сме конкурирали, обществения ред сме пренебрегвали и някой наш, като яде шоколад примерно, не пусне книжката в кошчето за боклук, на улицата я хвърли. Точно така е, прави са хората да си пазят рахатлъка, ама мигар не знаеха какви сиромаш-говеда сме повечето, че ляха толкоз крокодилски сълзи...

Завъртях се наистина веднъж край гръцкото консулство да видя каква е хавата. Стълпотворение неопишимо – все едно управляващите митинг са свикали. На предна линия циганор се тъпче – маслини да ходели да берат. Абе, тия маслини златни да бяха и всяка втора в джоба си да слагах, пак няма да се редя на такваз опашка. Не е приритала Гърция за мен, рекох си, и не повторих да ходя.

Но защо ли и аз си кривя душата? Не е само въпрос до чужбинските визи, ами пукната пара нямам за пътешествия. То това е и тънката тактика на Европа. Бедни ли са – дръж ги на място, забогатееят ли – заповядайте! На кукуво лято... Аз не мога до гробовете на близките си в Пазарджик да ида, къде ти в странство да се мотая...

Затуй си кютя тук и със спомени се записвам. Но и на едно място да стои стар човек не е лошо. Ако е тръгнало някое чудо да те дири, ще те намери.

Пет години трябва да са минали от тогава – на един Великден сутринта отидох в „Александър Невски“. Запалих свещ, изслушах службата, излязох. А то едно благо слънце, една свежа зеленина – и изсъхнал пън е готов филиз да пусне. До самия храм паркирали пет-шест гръцки автобуса. Знаеш, че гърците много идат у нас по великденските празници. Хората се качват вече в колите, джумолят оживено, а аз разбирам, припомням си – драго ми е езика им да слушам. И както гледам, усетих – и мен един бухал ме следи. Бухал ли? Сърцето ми прескочи и я позна! Спуснах се веднага по стъпалата на църквата, приближих.

– Христос възкресе, Зоице! – казвам развълнувано. – Ти ли си?

– Да, воистина възкресе – недоверчиво отстъпи старухата. – Ти от нашия автобус ли си?

– Не съм от автобусите. Не ме ли позна?

И забелязвам, че на горната ѝ устна израсла едра брадавица – обрасла с косъмчета като проскубана четка за рисуване. Отде се е взела? Зоя нямаше ни бемчица по лицето. Да не се припознавам?

– Спомних си – вика. – Не беше ли ти училищният инспектор в Лариса?
– Какво говориш! Аз съм Димитраки. Димитриос Папас.
– Ученик ли си ми бил? – пита бабата. – Забравила съм някои...
– И ученик ти бях – потвърждавам, а окото ми все в пустата брадавица. – Само че първият. В кафенето на дядо ти...

И изведнъж тя се разсмя – тънко и звънливо като девойче. Същият, същият смях! Само той не се променил...

– Дето дойде по стълбата?

– И по стълбата съм идвал. Веднъж – рекох зарадван, че си спомни нещо. Разбрал бях вече, че е болна Зоя, че е изумяла с годините.

– Него го утрепаха! – пак се подплаши тя.

– Не са! Не ме ли видиш? Не търси живия между мъртвите, Зоице! – повторих аз нещо, дето току-що чух в църквата, но не за човек като мен, а за Христа.

– Утрепаха го! – обидено рече Зоя. – С някакъв човек тръгнал в морето и...

Ето какво е стигнало до тях, помислих си. Че съм загинал с Караканьоти...

– Нали ти искаше да замина, Зоице! А с Михалис какво стана? Помниш ли го?

– И него утрепаха.

– Кой? Кога? – подскочих.

– Знам ли? Всички се изпотрепаха преди години...

– Зоя! – сърдито я подкани един дядка от вратата – съпругът беше. – Качвай се, че шофьорът тръгва!

И слезе при нас да я подбере.

– Какво има, господине – казва. – Какво я питате?

– Приятел бях с дядо й, та исках да разбера...

– О, много съм слушал за него – отвърща човекът през рамо и вече се качват по стъпалата. – Но като се оженихме, беше починал. Не го помня...

Проследих ги, докато седнаха на местата си. Автобусът бавно пое, а Зоя се изправи и от прозорчето за проветряване викна:

– Стълбата, стълбата! Защо слезе?! – И ми махна с пръст отвътре като даскалица на сгрешил ученик.

Останах сам сред гъмжилото, което бе излязло от църковната служба. Беше ли, не беше ли тоя моят живот, като съм останал единственият му свидетел? Возкресение Господне празнуваха хората, а какво аз да възкреся от себе си. Кое ли заслужава? И бях ли жив между мъртвите, както казах на Зоица, или по-скоро, мъртвец между живите?

Пазех едно доказателство от ония дни. Ето го, виж ги двете драхми – в това джобче на портмонето винаги стоят. Съхраниха се те по една случайност при всичките мои промеждия и може би заради това съм свикнал с тях като с талисман. А може би ги държа, защото сочат цената ми. Не Зоината, както рекох на Михалис в яда си, а лично моята...

Както и да е, извадих ги тогава, прекосих площада. Виждал си, че насреща по тротоарите цял панаир е станал. Картини излагат, антики продават, със стари пари също се търгува. Ако не беше срещата със Зоя да ме разбута, нямаше да ида, но показах ги на един младеж от нумизматите.

– Какво ще кажете? – питам. – Колко може да струва тая монета?

– Нищо – бегло я погледна той. – Не ме интересува.

– Ама как?! Съвсем ли?

– Съвсем – повтори момъкът. – Нито някой ще я купи, нито с нея може да се купи нещо.

– Тъй ли? – посърнах. – Пък аз я имах за скъпа.

– Сгрешили сте. По-добре я хвърлете. – И ми обърна гръб.

И аз съм като двете драхми, рекох си. За никого животът ми нищо не струва. Побутвах ме из навалицата, а хората наоколо ми изглеждаха същите като мен. При бегъл поглед. И сигурно всеки пазеше своята монетка. Както аз скътах моята. И досега обаче се колебая знак на дивотия ли е тя или има ценност някаква. Какво ще кажеш? Да я хвърля ли?

С нея, викаш, лесно мога да се оправя, ама животът ми не стои в джоба, че да обърна хастара и го изтърся на улицата. Тръгнах си тогава насам и се размислих за миналото. И не само за гръцкия възел, в който се бях заплел, а и за други мои

близки и познати от скитническите години. То всички хора по света имат кусур в съдбите си, пък за нас, балканците, Господ сякаш специални мъки е кроил. Не знам, от срещата със Зоица ли ми беше криво, но как един не видях щастливец в спомена ми. Историята много ли ни е лашкала, тежка власт ли ни е мачкала, но не само големият наш живот е несигурен и неустойчив, ами и в малкия животец отделният човек неудобно съществува. Неудобно, несгодно и неуютно! Но може пък точно от тия мъки и неудобства да иде и даруването ни Божие. Защото рядко се случва да се събере вкупом толкоз товар, но и толкоз сила на сърцето, както е на нашите Балкани. Светът отдавна върви подир мозъка и нему се кланя, но, мисля си, ще дойде време да тръгне и по дирята на сърцето. На сърцето и духа. И тогава много ще има да научи от балканските хора. Колкото за пример, толкова и за предпазване...

Трета част Лов на печени патки

I

Козарят, когото подплаших на гръцкото островче, се казваше Зизу и сякаш бе забравен тук от времето на Троянската война. Направил Агамемнон последен преглед на войската си по корабите и открил, че Зизу се тули зад широките гърбове на ахейците. Е, не всички могат да бъдат като Ахил или Одисей примерно, но и такъв като Зизу не бива да грози фалангите. Ще вземе Омир да възпее и него случайно и ще се посрами храброто войнство во веки веков. Свалил го Агамемнон на първата суша, дал му пръч и коза от армейските запаси. Появило се козе потомство, след него още и още, земята хиляди пъти се обърнала край слънцето, но Зизу си останал непроменен. Забравили да го приберат на връщане оцелелите при Троя – до Зизу ли им е било. Не помни и козарят кой точно го е посадил на гнилия зъб сред морето...

Но и Агамемнон не бе постъпил напълно правилно. Казах ти какво същество видях да стърчи на каменната площадка над главата ми, когато побягнах от лобното място на Караканьоти. Нискорасло, криво, хилаво на вид – ама всъщност Зизу бе жилав като бодливите храсталаци, впити в скалните пукнатини. И не съм сигурен дали един воин не е липсвал на гърците, за да се съкрати срокът на войната. И тоя воин да е бил Зизу. Може би камъкът от неговата прашка щеше по-рано да обърне везните, може би от неизвършеното дело на едно пренебрегнато същество зависи съдбата на целия свят...

Островчето Ксилокс представляваше нещо като крайна махала на по-голям остров, не много отдалечен. На него не успях да ида, но от Зизу разбрах, че там е селото, църква имало, а баща му живеел близо до църквата. Зизу почти бе забравил родното си място, защото от момче бе изпратен в доживотна командировка – да пасе селските кози. Оставили го навремето при друг козар, но той умрял, прибрали тялото му да го погребат, а помощник на Зизу не се намерил. Човекът бе около трийсетте, но през всичките години веднъж се бе връщал в дома си.

Тукашният му дом бе една пещера, почти до върха на каменистия остров. Отпред бе скован сайвант да пази входа от дъжд и ветрове. В нея Зизу нощуваше заедно с козите, под сайванта си месеше питки и ги печеше, тук подсирваше и млякото. От време на време идвали хора от селото да вземат сиренето и ярета, да му донесат дърва, сол, брашно, маслини и други неща за ядене. От глад Зизу нямаше да умре, защото никой не хващал края кога ще се облажи с яре, а човекът се бе научил също риба и раци да лови. И най-важното – сладка вода имаше на островчето. Пресекива струйка църцореше от цепнатината на една канада, пълнеше дървено ведро, а от него водата преливаше в корито. От ведрото пиеше Зизу, на коритото поеше стадото.

Не бих рекъл, че човекът бе напълно слабоумен. Но див беше порядъчно. За света знаеше толкова, колкото очите му бяха виждали. Ама каква е земята, ама че се върти около оста си, че има големи градове и разни държави – не. Корабите, дето минаваха на хоризонта, ги смяташе за лодки или гемии, каквито спираха на неговия пристан. И че кръстосват между два острова като неговите. Не ми е казвал, но си мисля, че тъй си представяше света: още няколко села, като родното му, и наблизко островче, на което седи по един Зизу. Като се увери, че не съм демон, реши, че и аз съм някой Зизу, когото са съблекли гол, нашибали са до кръв и са го прогонили от

островчето му за наказание. И макар да грешеше в подробностите, нещо вярно налучкваше козарят...

Освен да прави сирене, Зизу нищо не бе научил от хората, нито той самият съумяваше да предаде другиму какво го е научила неволята. Оскъдицата в езика му бе равна на оскъдното общуване със себеподобни същества. Ще ти дам първия пример, който ми идва наум. По онова време бе дошъл сезонът на някаква трева, прилична на нашия лапад, но с по-твърди и тесни листа. Зизу я береше да вари чорба. Рекох да му помогна. Бях набрал малко, когато той забеляза какво държа в ръката си.

– Не туй! – изръмжа и плю. – Горчи! Дрисък прави. – И клекна да ми покаже що е туй дрисък.

Досетих се, че съм откъснал двойник на ядливата трева.

– Каква е разликата им? – питам.

– Едното – хубаво, другото не се яде – отговаря.

– Да, де – викам. – Ама по какво ги различаваш?

– Едното е сладко, другото горчи! – чуди ми се на акъла Зизу.

– Това разбрах – взех да се нервирам. – Ама как ги отделяш?

– Доброто става за ядене, горчивото – не!

– Ясно бе, човече! – излязох от кожата си. – Ама кое е доброто, кое е лошото?

– Което горчи, е лошото... – пак подхвана Зизу.

И толкоз. Както и да го мъчих с въпроси, не излязохме от тоя кръг. Колкото куче ще ти обясни защо обича кокал, а не обича сурова тиква, толкоз от Зизу ще разбереш нещо за тревата. А аз самият никаква разлика не намирах в листата на външен вид. Сдъвках едно – наистина горчи, мама му стара. Като хинин. Изплюх го и захвърлих всичко.

– А-а! – радва се Зизу. – Не вярваш!

Тъй разговаряхме двамата с него, но то бе три-четири дни, откакто живеях в пещерата и се бяхме сприятелили. А в началото, като се върна той при каменната площадка и разбра, че съм безопасен, най-напред му поисках дреха някаква, стари гащи, че да си прикрия поне срамотиите. Отказа. Ах, да му се не види макар, мисля си, видя парите – затова. Ама бива ли да му дам цяла жълтица за едни гащи?! Добре, че не се подлъгах, защото Зизу нямаше дрехи за преобличане. Каквото носи на гърба си – това е. Един дрипав панталон без долни гащи и домоткана риза. В момента май беше изпаднал и чакаше да му донесат.

Заведе ме в пещерата. С едно излиняло одеалце разполагаше той, ама не даде да го съдере и да си направя пицимал. Гледам – под сайванта висят две ярешки кожи. Изсърнали и станали като дъски. От тях не можеш скрои и на котка гащи. Схвана Зизу какви са ми намеренията – предложи да заколи едно яре и с топлатата още кожа да си увия телесата. Таман ще ми станат панталонки по мярка. Тоя път аз отказах. Спомних си какво бях чул от дядо Аргирис за големите византийски престъпници. Тях с вериги не оковавали, ами заколят един бивол, сложат ги до шията в прясната кожа и като изсърне тя, няма мърдане. Такъв човек като пашкул може да пренасяш, където си щеш. Ярето не е бивол, рекох си, но я да не си правя опити. Ще вземе да ме стегне кожата отведнъж и докато я разрежа с нож, да ми повреди деликатните членове. Достатъчно съм си патил от тях. Взех камък, седнах да очукам една от изсърналите кожи. Извади Зизу игла, отнишихме конец от одеалото, съших си аз нова премяна. И тъй карах десетина дни, докато ненадейно за Зизу пристигна баща му...

А тогава, като се наврях в кожените гащи, питам козаря може ли да плува. Можел.

– Хайде да слезем, откъдето дойдох – викам. – Ще намерим нещо.

Вярвах катерите да са се разкарали, да доплува Зизу до гемията. Торбата ми да вземе, дрехи, храна да посъбере. Каквото можем – да отмъкнем. И най-важно – тялото на Караканьоти да подирим, да го погребем на острова по човешки. И жълтиците да прибера, разбира се. Като слязохме малко надолу обаче и се откри проклетото място с подводните камъни, ни катери се виждат, ни гемия. Стигнали са униформените до нея, завлекли са я.

– Нищо – казвам на Зизу. – Човек се удави до брега. Ще те моля да се гмурнеш, да го намериш.

И сам недоумявам как тоя слабосилен човек ще извади Караканьоти от дълбокото. Но послуша ме той, посочих горе-долу къде да търси. Отиде, гмурна се два-три пъти,

излезе.

- Дъно няма. И човек няма – пъхти Зизу. – Да не е бил баща ти?
- Баща ми беше – буца ми подпря гърлото.
- Той ли ти разголи гъза? – пак пита Зизу.
- Наложил се. Хайде иди още веднъж!
- Не ща. Щом баща е бил – да се дави!
- Какво говориш! – ядосах се. – За баща тъй приказва ли се?!
- Сигур не ти е пил млякото – гледа ме изцъклено Зизу.
- За какво мляко плещиш, нещастнико?! Опитай пак! Златна пара ще ти дам! –

хем моля, хем ми иде да го цапардосам.

Но заинати се той, изтръска като куче чорлавата си коса и тръгна да дири козите.

Аз още малко останах на брега. Зелените талази пълзяха към мен, сякаш гърбове на чудовища ме приближаваха, но подводните камъни ги всмукваха като с гигантска уста и след миг ги избълваха с клокот и бълбукане, за да погълнат в зъбатата си паст следващ и следващ талаз. И да съм се радвал на морето понякога, и да съм се любувал, винаги е било със страх и опасение. Плаши ме голямата вода като създание, което веднъж завинаги се е изтръгнало от нейната бездна и вижда там само тайна и смърт. Ако съм носел рибе същество в себе си, то напълно е умряло нейде в дълбините ми. Или в дълбините на морето, а клетките ми още помнят онова първо умиране. Но никога, признавам, не съм усещал такъв ужас от морето, както в оня миг на брега на остров Ксилокс. Станах и забързах след Зизу.

II

Намерих го сред стадото и се стреснах, като видях какво прави. Паднал на колене, хванал една коза, наврял главището си под вимето ѝ и направо от него суче. Ама смучи като звяр – по келявата брада протекла млечна струйка и капки капят на земята.

- Ожаднях – хили се, като ме усети. – Една уста мляко да пия...
- Абе, ти с тая уста – викам, – ако все тъй караш, няма да остане мляко за сирене.
- Ба – сирене ще гледам! – начумери се Зизу. – Нали трябва да порасна... Сирене ще гледам!
- Че ти още ли растеш? – стана ми смешно на глупостта му.
- Ъхъ! Ама от козето мляко бавно се расте. Я пак да напълня една уста...
- Потътрузи се по колене, друга коза прибара, като смок се впи във вимето ѝ.
- Втората уста, изглежда, го насити и той доволно потри корема си.
- Защо сте ходили из камънаците? – пита ме. – Има си място за качване.
- Къде? Я ми го покажи!

Поведе ме Зизу пак към морето, стигнахме една стръмна канара. Броил съм ги – сто и тринайсет стъпала имаше изсечени в нея, а долу те свършваха на площадка, изрязана като с нож в твърдата скала. Площадката бе оградена с талпи, пригодена бе за пристан на малки съдове. Целият бряг наоколо свършваше с отвесни скали, а канарата затваряше дъното на заливче. Морето тук сигурно беше дълбоко и нямаше подводни камъни – така си обяснявах защо са избрали за пристан неудобното иначе място. И защо са хвърлили египетския труд да изсекат площадката и стъпалата. Но кои хора ги бяха правили, в кои векове, чудех се, като се качихме обратно и гледах отгоре страховитото стълбище.

- Кой го е правил? – попитах неволно.
- Не съм аз – отвърна Зизу.
- Че не си ти, съм сигурен – засмях се. – Ама кой?
- Само това е мое – седна той на последното, сто и тринайсето стъпало и го погали с ръка.
- Хайде бе! – не повярвах. – Ти ли си го сякъл?
- Аз! – вика той и легна на стъпалото. А то широчко, хубаво изпипано.
- С какво си го правил?
- Имам, имам. Пазя го! – радва се Зизу на моята почуда и наистина после в

пещерата ми показва чук и каменарско длето.

И взе да се търкаля по гръб на стъпалото – да има начин с цялата си кожа да усети каменната повърхност. Въргала се като куче, кога се чисти от бълхи.

Трогнах се от това простодушно доволство. Така е с цялата човешка цивилизация, мислех си, стъпало по стъпало е правена тя. Ето го Зизу – див, неук, захвърлен сам на островчето, но и той е положил своята стъпка във възходящата стълба на човечеството. Умът му не знае, че има човечество, но човешкият инстинкт, творческото зрънце са му нашепнали какво да стори. И така значи той се е свързал с всички хора и с целия напредък на културата. Това стъпало, направено от Зизу, е равностойно всъщност на най-голямото откритие, на най-смелия скок в цивилизацията...

Тъй възвишено си представях работите и умилен от собствената си мисъл, попитах:

– Защо го направи, Зизу? Сам ли реши?

– Сам! – спря да се въргала той. – Нарекох си тате да умре! Като го направя – да умре!

Мравки ме полазиха по гърба.

– Умря ли? – едва продумах.

– Не – седна Зизу. – Заклел съм се – ще го трепя и тогаз още едно ще изчукам.

– Защо?... В какво си се заклел? – усещах се тъй, сякаш някой ме хласна по стръмните сто и тринайсет стъпала и съм паднал пребит на площадката долу.

– В пръча се заклех. В Костакис – отвърна Зизу. – Ако не заколя тате и не изчукам още едно – и Костакис да пукне!

– Ама защо искаш да трепеш баща си?! – викнах като щур. – Защо?!

– Изпи ми млякото – мрачно рече Зизу.

Отстъпих от страх. Тоя човек е луд! Опасен е! – помислих. Как ще живеем двамата?! Как да го смиря?! Божичко, каква напаст пак ми натресе!

Зизу обаче не беше луд. Беше жертва на дива бащина власт, на егоизъм и невежество. Няма смисъл точно да ти предавам как разказа той семейната си история. Колко въпроса му зададох, за да си изясня празнините. Докато бях при него, той всъщност само това разправяше. Или си спомняше нещо пропуснато, или натрапчиво повтаряше едни и същи подробности.

Баща му се женил три пъти, а Зизу бе четвъртото дете от първия брак. Майка му родила общо седем деца и починала. Втората жена на баща му родила шест деца и също умряла. Зизу бил свидетел на първото от тия раждания – после го изпратили на острова. Но преди десетина години, така сам пресметнах, когато го върнали в селото за един ден, той видял и останалите природени братчета и сестричета. А Зизу го отделили за малко от козите, защото в селото били пристигнали двама военни. Да видели не се ли крие момък от околото на войската, да го запишат в тефтера си. Я за служба, я за резерв, ако стане война. Така аз си обяснявах работите, а Зизу не бе разбрал защо са го влачили в селото. Съблекли го гол военните и веднага му рекли да се маха...

Всички деца на баща му били живи. Докато броеше колко са, той отделяше от стадото кози и всяка назоваваше с имената на своите братя и сестри. С него заедно тринайсет парчета се събраха. И до един били като Зизу.

– Как като теб? – попитах зачуден.

– Ей тъй – повдигна се той на пръсти. – Малки останаха.

Представих си цялата чета – с недорасли телца и недоразвити мозъчета в птичите главици.

– И от двете майки ли? – мъча се да изясня причината.

– И от двете.

– Да не би на баща ти да сте се метнали?

– А-а, не! – вика Зизу. – Той е като Костакис. – И сочи пръча.

А пръчът му едър като теле, с магарешки копита, брада на владика и дяволски лик, направо от тартара взет.

Друго беше обяснението на Зизу. Когато се раждали бебетата, баща му не давал да ги кърмят. Сам той сучел от циците на майките, а децата с козе мляко хранявали. Ама никак не давал и нищо не оставял! До кръв изсмуквал кърмата и чакал пак да се посьбере...

– Хайде бе! – не повярвах. – Как е възможно?!

– Ей тъй! – хвърли се мъжът на колене, скепца една коза и захапа вимето ѝ, както го бях видял преди.

Погнусих се, като го гледах. И още по-противно ми стана, защото усетих, че Зизу имитира баща си. Мрази го, но него повтаря с козите, дето са му под ръка.

– А майка ти как е давала? – питам и ми се гади.

– Приклещи я и бозае. Иначе бой! – облиза си синът устата като куче блажен сахан.

– Ама ти виждал ли си? – все още се съмнявам аз в тия диви приказки. – Или друг ти е казвал?

– Е-хей! – удря Зизу юмрук в гърдите си. – Всеки ден! И от другата майка. Малкото врещи гладно – той всичко изцоца...

Баща му бил болнав като ерген. От гърди страдал. За женитба въобще не мислел – как ще даде жена да му пие силищата. Но една врачка-бабичка му рекла, че човешко мляко ще го оправи. Нали е казано, че дето дяволът не може, праща бабушкер да може. И по тая поръка той прибрал булка, взел едно след друго да ѝ прави бебета. Да не пресъхне кърмата, да има какво да суче. И познала дъртата напълно. Оздравили гърдите, налял мъжът снага, но пак си продължил своето – едно, да не се върне болестта и второ, усладило му се сигурно. Изпивал на децата млякото. Щом първата дойка издъхнала, втора намерил. А като идвали последния път хора от селото, рекли на Зизу, че баща му пак се оженил и пак чака детенце...

Не ми обяснявай ти на мен, че човешкото мляко не лекува гръдни болести. Зизу трябва да намериш и него да просветиш. И че причината да са недоразвити всичките братя и сестри, няма да е било лишаването им от майчина кърма. Знам, че на половината жени днес млекцето им оскъдничко. От пиенето ли, от пушенето ли, или от весел момински живот, но едно бозайниче не могат да отхранят. С хумана го наливат, с химически препарати го тъпчат и уж докторите не препоръчват изкуственото хранене, ама растат децата цели дангалаци. Зизу обаче смяташе друго, и това е важното. За всички нас светът е такъв, какъвто си го представяме, и не вярвам някой да можеше да втълпи на козаря, че баща му не е виновен пред децата си. А не беше ли виновен? С научни примери ли ще го извиниш? И ако Зизу грешеше в медицинските тънкости, в главното беше прав. Аз не знам доколко чудовищният навик на стария бе осакатил телата на отроците му, но че беше попарил душищата на Зизу, нямаше съмнение.

Чудех се само не знаеха ли в селото какво прави с децата си. И ако първата му жена се беше опарила, как е успял да вземе още две.

– Богат е – отвърна Зизу. – Откупува ги от бащите.

– Ха`! Че откъде печели? – взех да подпитвам.

– Не печели. От демоните ги взел. Като твоите пари има – виждал съм! – ядосва се синът и слюнки хвърчат от устата му.

– Я остави! Къде ги тез демони, та и ние да вземем – правя се, че не вярвам, ама си рекох наум: „А-а, ето откъде Зизу позна, че златни пари изплюх, като се срещнахме в началото. И защо на демон ме направи! Има тук крушката опашка...”

– Не можем! – вика Зизу. – Него го познават...

И горе-долу такава картинка се очерта. По скалистия бряг на техния остров имало едно място със зейнали дупки – демонски усти. Въртопи клокочат там, лодки обръщат и хора завличат – не един и двама демоните са глътнали. Подводни пещери е имало сигурно, кухни и капани в подмолите на брега и хората отдалеч заобикаляли опасността. Но бащата на Зизу ходил там на младини – демоните за свой човек го имали. И не само му пощадили живота, ами и злато му дали. С две думи, ако оставим настрана Зизувите демони, старият намерил скрито съкровище в крайбрежните пещери...

Тоя път наистина се усъмних. Иманярски истории съм слушал много, още от Пазарджик. Вярно, че по нашите древни земи доста скъпоценности са останали. Едни крити, други пропаднали при войни и премеждия. Има хора, дето животът им минава в търсене и копаене. А някои и поменуват от иманярство. Ама повечето приказват на аба`. Тук някой намерил, там друг открил – само че аз не съм срещал човек, който да е изкопал гърне с жълтици. Защото който набара подобно нещо, не ходи да разправя.

– Има, има! – не се съгласява Зизу. – И на мен даде една пара.

– Къде е? – светнаха ми очите.

– В козарника...

Като се върнахме в пещерата, подсетих го, изрови я той от нейде и направо се

слисах. Монетата беше стара и цена нямаше да има по европейските аукциони. Не съм специалист, да кажем, и не можех да определя в кой град е сечена и в кои векове, но беше гръцки статер, с бухал от едната страна, за който и древна поговорка има: „Носи винаги бухала на Атина.“

– И много ли са му дали демоните? – питам и мигом реших за излъжа Зизу.

– Цял кривач – събра да ми покаже той двете си шепа.

– Хайде да ги разменим – предложих му. – Аз ще ти дам една от моите, ти ми дай тая.

И извадих жълтиците от Караканьоти. Те бяха турски лири, новички и сигурно няхаха друга стойност освен теглото на златото.

– Не ща – отказа Зизу.

– Я виж каква е кръгличка и лъскава – съблазнявам го. – Пък твоята очукана.

– Ама тате ми я даде. Пазя я – прибра си той богатството.

– Че какво от туй?! Демонска пара! – пак го натискам. – Какво ще я правиш?

– Невяста ще си купя. Като тате.

Разсмях се.

– Каква невеста те патила сред камънаците?! Кога ще я купуваш?

– Като порасна – вика Зизу. – От селото.

Всякак го въртях и молих, две от моите лири му давах – не се съгласи. Ядоса ме. Виждах за какво отиват тия безценни монети, виках си. Древните хора ги направили красиви, търкаляли са се може би из кесии на великите гръцки поети и философи, възвишени души са хранили – а сега какво?! За мерзост и безумие се пилеят! Бащата плаща за своята извратеност, синът по неговата диря върви. Но като ми поразмина малко, усетих, че не съм прав. Парите и на най-гнусното нещо са свидетел и съучастник. Кой знае за какво бяха харчени и преди, пък било от същите тия поети и философи. Подлостите са заплащани, убийци са възнаграждавани, предатели са купувани... Ами ако я бях взел от Зизу и я продадох, та да стигне до някой европейски ценител? По-достоеен ли ще е той от козаря, по-благородна ли е неговата страст от намерението на Зизу да се жени?

До входа той бе изкопал три педи в пода на пещерата, застлал дупката с кози кожи и спеше в това леговище. Сега аз се бях излегнал на мястото му и гледах как шета край огъня. През деня бяхме уловили риба и се канеше да я пече. Правех се на сърдит заради монетата, ама ми стана тъжно за неговата участ. Гняв и мечта имаше в душата на Зизу, а всичко друго човешко можеше да тръгне от тук. Ако тия две съчки се трият и припламне огън, животът се подхваща.

Както лежах и чаках рибата, започнах да фантазирам. Представих си, че Зизу си намереше жена със старата монета и я доведеше в пещерата. Какво щеше да стане? Можеше да напълни островчето с потомство. Нов клон на човечеството да сътвори в това усамотение. Какво щяха да научат децата му от него освен да пасат козите? Че е мразил баща си, че е ненавиждал миналото, когато са му изпили млякото. И че се е надявал на бъдещето, когато ще порасне и ще си купи невеста. А като умре Зизу и потомството му отглежда свое потомство, легенди ще се разправят за техния прародител. Как се е борил с баща си и как е създал рода си. Може и да го обожествят – нали пръв е бил на острова. И както си мислех тъй отнесено, мина ми през ума: да не би пък цялото, истинското човечество така да е тръгнало. Довял вятърът някое хилаво семе – от космоса, да речем – паднало то на земята и от него сме поели. И не богът Зевс стои в началото, ами някой си Зизу. То, като гледам човешката история, и тая версия не е за изключване...

III

Повечето време денем аз стоях на канарата, под която беше пристанът. Гледах няма ли да дойде спасение. Далеч минаваха кораби като сиви сенки и аз махах ръце, крещях, но напразно. Кой ще ме види на зъбера? Че и да ме видят, кой ще се отбие от пътя си?! И къде ще ходя, какво ще правя сетне? В Пирея ли да се връщам? Никога! Тежко и неспокойно беше на сърцето ми, а Зизу, като се завъртеше наблизо със стадото, ме успокоява:

– Има сирене. Ще дойдат.

Знаеше си той работата – по насъбраното сирене усещаше кога ще му идат гости. И ето че един ден по обед нещо се показва на запад. Зизу бе дошъл да хапнем и заедно заследихме точката. Тя нарасна, към нас приближаваше и аз едва бях различил, че двама души има в лодката, а той изплашено вресна:

– Баща ми!

Грабна торбата, подбра стадото и бързо-бързо се отдалечи. Заслизах да изпреваря спасителите. Толкова се бях зарадвал, че не се сетих малко да съм предпазлив. Макар да предполагам, че за стрелбата се е чуло. Че може би много хора са видели пленената гемия, а ония от катерите да са разправили какво се е случило. Ама аз не – развиках се, заскачах, както бях полугол, с ярешката кожа край слабините. Гостите обаче капка внимание не ми обърнаха, докато не завързаха лодката за пристана и единият не скочи на скалата.

– Я! Я! – чак тогава рече той. – Кой си ти, човече?

Вече бях познал, че е бащата на Зизу. Едно, че беше по-възрастен от другаря си и второ, мязаха си със сина. Същите птичи черти, само че едната птичка костелива и съсухрена, а другата сита и по-загладена. И като отвори уста тая втора птица, горните ѝ два зъба раздалечени, удобно му от време на време да цвърка през тях слюнка на земята. Не беше едър като пръча Костакис, както Зизу го описваше, а така – нормален на ръст, минава петдесетте и по нищо не му личи, че е изверг, дето пие млякото на децата си.

– Рибар съм – отвърнах на въпроса. – Буря ни довя насам. Гемията потъна...

– Бре, бре! – плесна се човекът по бедрата. – По-лошо от туй няма! Откъде си?

– Отдалеч – избягнах да отговоря, защото въобще не знаех къде е туй островче и дали нямаше да кажа нещо съвсем съмнително.

– Сам ли си? – обади се оня от лодката.

– Трима бяхме, ама не знам що стана с другите – рекох отчаяно и изведнъж разбрах, че хората не вярват и на една моя дума.

– Бре, бре! – удари си пак кълките бащата. – Зизу ли те храни?

– Той.

– Бива – одобри постъпката му родителят.

– Ама сам сте го оставили – залових се аз за думата, уж да го обърна на смях и дано спрат да ме разпитват. – Пък човекът иска да се жени...

– И туй може да стане – хич не развеселих стария.

Двамата почнаха да разтоварват и без подкана захванах да им помагам.

– Ще ме вземеш ли оттук? – питам бащата.

– Ще те взема. Тая нощ ще преспим, утре заран – обратно. Ама Зизу жив ли е? – втренчи се той в мен с подозрение. – Не ни ли видя – има да носи.

– Как – жив е! – отвърщам и пак подлових моето: – Ама от вашия остров как ще замина? Кога чакате превоз?

– Къде искаш за ходиш?

– Кой ще ме пита – казвам. – Където се случи.

– В Синеон има полицейски пост. Там трябва да се обадиш – насочи ме човекът.

– Ще се обадя. Лесна работа – съгласявам се и въобще не питам какво е туй Синеон – село ли, остров ли, защото сам няма да се хвърля в огъня. И взех да мисля, че не е безопасно да тръгвам с тия двамата.

Зизу не се вести. Нарамихме колкото можем от багажа, запъплихме по стълбите и направо в пещерата. Бащата взе да се ядосва, че синът му се крие. Псува тихичко, час по час цвърка плюнка, заразвързва чувалите и хвърля едно-друго както му падне. И някакви дрехи запокити. А-а, ще се пременя и аз със старите гащи на Зизу, рекох си. Ама преди това бях попитал за цигари, душичката ми изгаряше за тютюн. Момъкът имаше и седнах да пуша. Смъркам до петите, мижа от блаженство и точно в тоя момент ме смотаха.

Нямаше да се дам аз на тия две говеда, ако ме бяха нападнали очи в очи, но те ми нахлузиха чувал откъм гърба, извиха ми ръцете и ги вързаха. И краката ми впримчиха. Чак тогава свалиха чувала и ме търкулнаха в леговището на Зизу.

– Какво искате бе, хора?! – развиках се. – Какво съм ви направил?!

– Трай сега! – дума бащата. – В Синеон ще се разбере каква риба си ловил.

– Ама вие какво ще спечелите? Медал ли ще ви дадат? – тръшкам се на място аз, а старият обяснява:

– Ял попът блажно – селото криво. Няма нас да разтакават...

Ясно – погнали са островитяните да не са били във връзка с контрабандистите и сега на тях им трябва изкупителна жертва пред властта. И аз съм паднал в примката. Ама устата ми не спира:

– Много сте глупави! – викам. – Защо сега ме вързахте? Къде ще бягам? Като идем в селото, там ме предайте. Как до утре с вързан човек ще се разправяте? Я ме освободете!

Зашушнаха си двамата, все едно на бълхите си баеха, разбраха май, че са избързали, но не ме развързаха. Само след час ли, след два ли по-младият дойде да охлаби вървите, защото ръцете ми се надуха. Изведе ме пред пещерата по малка нужда и пак ме бутна в леговището. Чувам хлопките на козите, Зизу се връща да ги дои.

Показа си той носа на входа – смръщен, настръхнал, като зло куче, дето хем го е страх от тоягата, хем зъбите го сърбят да ухапе. И само в баща си гледа.

– О! Сине! Къде ходиш? Цял ден те чакам – взе да го гълчи той, но предпазливо, сдържано, като човек, който също се бои от кучето, ама гледа и да го приласкае.

– Козите паса! Де да знам – троснато отвърна Зизу. – Благо носиш ли?

– Нося, нося – посочи бащата торбата си. – Шекерец. Да туряш в млякото, да заякнеш. Ама я иди сега при лодката, че има още за носене, пък аз ще издоям.

Завъртя се Зизу да върви и ме съгледа, че лежа вързан.

– Я! Я! – спусна се той към мен. – Пущи човека!

– Недей! Вагабонтин е! – препречи се баща му.

Двамата за миг се счепкаха и като опарени се дръпнаха един от друг. Знае, съобразих веднага, знае дъртият, че синът го мрази. И реших какво да правя. Да сипвам масло в жаравата.

– Зизу, зло сторих ли ти? – обадох се. – Вярваш ли, че съм вагабонтин? Вярваш ли на тоя човек, дето ти е изпил млякото?

Бащата трепна, като че му бръкнах в джигера. Не бе очаквал да знам противния му табият.

– Ти да мълчиш! – кресна зверски. – Да не ти изпия кръвчицата!

– Няма да мълча! – озъбих се. – Защото ти си вагабонтинят!

Право казват хората, че вол се връзва за рогата, а човек за езика. Зачесах стария, занасъсквах Зизу срещу баща му.

– Я се виж – викам му – какъв си завързак! Коя мома ще те хареса? Защото тоя тук ти е изцоцал майчиното мляко, дето Господ го е дал само за теб. Ни на бой си пораснал, ни брада имаш като мъж. Сетил се захар да ти носи! След дъжд качулка... Едно яре, като не суче от майка си овреме – свършено е. Защо Костакис не бозае от козите, а тоя е бозал от майка ти? Я го махни! Я ела, Зизу, ме отвържи! – И тъй нататък.

– Не го слушай, сине! Лъже те! – взе да се оправдава старият, а Зизу кипи, кипи, докато набарах как истински да го пищисам.

– Като си вземеш невяста – викам му, – той и нея ще смучи. Теб ще прати с козите, а нея като приклеши, ще й пресуши ненките. Детенцето ти гладно ще пищи...

По най-мръсен начин му досегнах мечтата и Зизу побесня.

– Няма! Няма! – прасна той два пъти кривака си в земята и го строши. Хвърли парчетата и побягна навън.

Баща му излезе след него да види къде отива, а като се върна, с все сила ме ритна в хълбока.

– Подсториш ли го пак – казва, – заколвам те!

И извади нож, опря го в гърлото ми. Ей, не си правеше майтап – заколва ме. Кой съм аз и кой ще му дири сметка за такъв като мен?!

Зизу се забави много – и не само заради останалия багаж на пристана, ами сигурно не му се връщаше в пещерата. Мръкна се, гостите отдавна бяха издоили козите и преварили млякото. Младият ми даде да пийна от ръката му, пък по едно време се свря нейде да спи. Само дъртият пръч остана край огъня. Мълчи, чака и цвърка плюнка в жарта. Спрял бях да моля да ме пусне, за друго го подкачих.

– Ей – викам тихичко, – вярно ли е, че пиеш човешко мляко?

Той не отговори веднага, посръга съчките и се замисли.

– За цяр щом е – обади се след малко, – и лайно ще ядеш.

– Че какво ти е? Я какъв си як.
– Всеки знае себе си – рече бащата. – Отвътре ме гори. Гасене трябва.
– Туй за гасенето добре – шавам аз ръце да се развържа, че да му навра главата в огъня, – ама не се ли сещаш, че децата си ощетяваш?
– Всеки някого ощетява – прави се на мъдрец гадината. – Те ми помогнаха в едно, аз – в друго. Драг е животецът...
– Ама Зизу много е сърдит – чопля да разбере какво друго оправдание си е измислил.
– И той не знае защо – кисело приказва родителят. – Па негово мляко не съм и кусвал! Такъв си се роди.
– Той друго казва – настъпвам аз. – Че всичките ти деца са кривондели.
– Лъже! – възнегодува бащата. – На него тъй му се иска. Другите се изпожениха – всеки си хваща пътя. И думица не са ми рекли.
– Затуй ли го прати да пасе козите?
– Я млъквай! – сопна се той. – Аз съм баща, в мен е властта и що река, туй сторвам с децата си. Отвориш ли уста пред него, хвърлям те в морето, както си вързан.
– Добре, добре! – отвърнах кротко. – Развържи ми поне едната ръка да се почеша.
И той, представи си, дойде при мен.
– Къде те сърби? – вика.
Казах му. Сам ме почеса, но не ме освободи. Върна се при огнището, а аз затворих очи, направих се, че дремя, та като заспи, да търся колай за бягство. И наистина съм се унесъл, защото не усетих кога Зизу се е присламчил до огъня. Гласът му ме събуди.
– Тате – вика, – роди ли се детенце?
– Роди се – бавно проговори старият. – Мъжкарче. Ей таквоз загладенко – като есенно рибе.
Зизу замълча, попремига и след малко рече:
– Тате, недей му пи млякото!
Бащата не показва да е чул, подхвърли дръвце в огнището.
– Тате – пак умолително изскимтя синът, – недей му пи млякото... А?
– Що учиш баща си?! – раздразни се родителят. – Що не си гледаш козите, Зизу?
И на теб някой ден ще взема невеста...
– Не ща! Не ща! – изведнъж се разциври той като малко дете. – Ти и нея... таквоз... Димитраки рече...
– Я! Я стига! Я лягай за спиш! – изправи се бащата и забута с нозете си пепел върху огъня. – Теб ще питам!
Зизу влезе навътре при козите и още веднъж се обади:
– Чу ли? Не го пий...
Страшна злоба ме хвана от молбата на смахнатия син. Но се сдържах – нали се правех, че спя. Старият изпъшка, повъртя се пред входа на пещерата, пък намести кокали до мен в леговището. Пипна ми ръцете да провери дали са вързани и обърна гръб.
Чаках настръхнал и докато се вслушвах в равномерното му сумтене, долових, че някой се прокрадва в мрака. Зизу беше, усетих острие на ръката си. Преряза той връвта и на краката ми. Цял бях изтръпнал от лежането, но прехапах устна, затътрих се навън и като минавах край загасващите въглени, забърсах стомната с водата.
По стръмната пътека беше тъмно като в рог, далеч над нас от време на време лъсваха безмълвни светкавици и за миг вадеха наяве черния камънак наоколо. Зизу вървеше подире ми и като се отдалечихме от пещерата, изръмжа:
– Вземай лодката! Бягай!
Помислил бях вече, че дълго не мога се кри из канарите на острова. Ако бащата доведеше още хора, не дай Боже – полиция, щяха да ме заловят. Или да ми теглят куршума отдалеч като на бясно куче. Ама какво щях да правя сам в морето? Къде ще ходя? Как ще се оправям? Най-малко Зизу можеше да ми отговори. Той скимтеше тихичко зад гърба ми, ломотеше нещо, изръмжаваше, голяма мисъл го беше хванала и той се бореше с нея, както и друг път бях забелязвал. Спуснах се към чучура, топнах стомната във ведрото и я напълних, заизкачвахме се към скалата с пристана. Като

стигнахме върха ѝ, обърнах се към моя придружител:

– Зизу – рекох, – връщай се. Много ти благодаря! Баща ти ще те бие, задето ме пусна...

– Няма! – задавено каза синът. – Ей сегичка ще го трепя!

– Стой! Да не си посмям! – понечих да му хвана ръката в тъмното, но пак пипнах острието – Зизу не бе изпуснал ножа от десницата си.

– Требва! – изгъгна той.

– Нищо не трябва! Забрави какво каза! – викнах властно, но Зизу идиотски повтори:

– Требва! Братче ми се родило.

– А-ах! – изстенах. – Остави баща ти утре да си върви! Дай тоя нож, че ще ми трябва в лодката. Дай го!

– И невяста не мога си взе заради него – рече Зизу.

– Ще си вземеш! – заговорих умирително. – Тук ще я доведеш. В пещерата! Нищо няма да ѝ стори старият! Излъгах те! Нарочно ти казах...

И тоя човек ненадейно се разрева. Май много му бях разбъркал душицата.

– Лъжеш! Лъжеш! – едва разпознах думата сред плача му и както бях протегнал ръка да му взема ножа, огън ме парна от лакътя до китката. Ей тук – отгоре на ръката.

В оня мрак аз не видях дали Зизу замахна да ме изкорми, или ме рязна само за предупреждение. Но тъй отскочих назад от изненада, че едва не се строполих в бездната. И си рекох: „Майната ви! Трепете се!“ Заобиколих, заобиколих мълчешком отстрани и затичах надолу по стълбата.

Знаеш ли – можеше да остана. Можеше да предвардя убийството на бащата, ако синът наистина се опитах да го коли. Можеше старият да омекне, задето съм му спасил живота, и не само да не ме предаде на властта, ами да помогне да се измъкна. Само че се бях уплашил и тия мисли късно ми дойдоха в главата. Виж – трите жълтички не забравих. Скрил ги бях в една пукнатина между петото и шесто стъпало над пристана – да са ми под ръка, ако се случи да напусна острова ненадейно. Както и стана...

Скочих в лодката, нагласих стомната да не се разлее, отвързах въжето и отблъснах от талпите. Бе започнало да вали, гръмотевиците приближаваха. Ниска мълния тропоса небето от край до край и като вдигнах поглед, преди да се чуе тътенът, видях, че Зизу още стои на зъбера. Ярката светлина пална силуета му, сякаш изхождаше от него и сякаш не Зизу стърчеше сред облаците, а самият Зевс ме следеше и се чудеше дали да ме порази с някоя огнена стрела. Повече не го видях. В краката ми плацикаше вода, дъждът пълнеше лодката и аз пуснах веслата, зашарих да търся нещо за изгребване. Поне с час да си удължа животеца. А къде ще ме отнесат теченията, колко време ще мра от глад и жажда в морето – не исках да мисля...

Аз не знам дали Зизу уби баща си. Стар съм вече да разбера. Но пред теб има години, може и да узнаеш. Това островче, Ксилокс, е съвсем близо до турския бряг, на север е от остров Кос. По-късно се ориентирах къде е. Ако се случи да идеш там, ще спреш на пристана. Той е от хиляди години и няма друг начин да стигнеш сушата. Брой внимателно стъпалата. Ако са сто и четиринайсет – убил го е. И тогава, като видиш първата църквица, запали една свещ и за мен. Защото половината грях на Зизу е мой. Белким ми се зачете на небето...

IV

Както виждаш, не умрях от жажда в лодката. Даже стомната не успях да изпия. Течението ме бе завлякло на юг и като съмна, островчето го нямаше. Загребах срещу слънцето – все пак стигна ми умът коя посока да държа. Ама бях неопитен с веслата и бързо се уморявах. Отпусна ги и усещам как водата пак ме тегли на юг. И тъй карах нейде до обед, когато турски рибари ми пресякоха пътя. С по-голяма лодка от моята. Троица.

Надух гърло, изправих се на нозе и те приближиха, но май нямаше да ме вземат, като разбраха, че съм грък. Хеле, успях да обясня, че ще им харижа лодката и тя ги полакоми. Бяха свършили с улова, прибраха се. Закачиха ме с едно въже и ме

повлякоха.

Хубава лодка имаше Зизувият баща и тя не само ми отключи портите на Турция, ами за нея рибарите ми дадоха парцали да се облека, нахраниха ме, пуснаха ме да преспя в една колиба накрай селото. Ама само за една нощ. Утре заран – гид, да те няма, вика ми най-възрастният. Трудно се разбирах с тях, но тоя лаф – гид бурда, ми беше известен от Пазарджик.

– Добре, добре – правя им темане. – Аллах да ви поживи!

Малко селце беше, рибарско и отдалеч миришеше на глад. Беднотия до шия. Да ме вържат, не оставам там. И вечерта, като легнах сам в колибата, си измислих планче.

Чичо Щерю получаваше вестник „Зора“, аз също го попреглеждах. В ония години там честичко пишеше за Турция. Като за нещо ново и нечувано. Преобразило се на сто и осемдесет градуса. С добро око гледаше вестникът на турските промени, но най-хвалеше техния начинател и водител. Нали Кемал Ататюрк е служил дипломат в София – за наш човек го имахме. Пък и той бе отронвал ласкави думи за българите и държавата ни. И като се захванаха някои – българин го изкараха. Не знам кой си бил дядо му, не знам коя – баба му, от девет кладенци вода извадиха, ама му намериха нашенското потекло. Забелязал ли си ти, че щом българинът се почуди на някой чужд, кара-вара – българин го изкара. Не винаги, ама имаме го като чертица в характера. От наивност ли е, от примитивност ли, но гони ни някаква потребност да смелим чуждото в родовата утроба, че да стане то наше...

Както и да е, Кемал паша е голямо нещо не само за турчина или българина, да речем, ами за всички хора по земята. Прехвърлям си на ум разни имена и май не виждам друг, дето тъй дълбоко е обърнал нещата, и най-важно – пестил е кръвта на народа си. Много мразя да приказвам за велики работи – затуй ще кажа: умен мъж. И ако се събере примерно световен съвет на старейшините – от живи и мъртви, турците няма да се маят кого да пратят. Достойно ще ги представи тоя човек – и не само тях, ами и другите балкански народи, дето ги е знаел отблизо.

Няма защо да ти разправам как и какво бе променил той в скапаната Османска империя. Отвори историята – ще прочетеш. Ако искаш, и революция го наречи, макар аз да не тача твърде революциите. Казал един брадат философ, че революцията е локомотивът на историята. Само дето не допълнил, че тоя локомотив по-малко добро влачи, отколкото поразии върши. Народ мачка, свят помита, колелата му в кръв буксуват, свирката му пищи до възбог, но кара къде кара, и пак на старата гара се върне. Или ако не точно на нея, до спирчица през една махала пристигне. А досещаш ли се какво е горивото на локомотива? Само човешки сърца пламтят в пещта му и ако попиташ, защо са били жертвите и от едната, и от другата страна, под чертата ще намериш предимно страдание и попилян човешки живот. И безсмислено насилие. Виж руската революция! Седемдесет години фуча локомотивът ѝ по всички посоки на света – да гази капитализма, комунизъм да разнася. И пак се върна на питерската гара, откъдето беше тръгнал, даже старото име на града завари. Спряха го в девета глуха, свалиха му кървавите колела и сега тоя революционен локомотив върти допотопните ремъци на най-див капитализъм.

Не, знаел е Кемал Ататюрк, че подобен локомотив не движи историята и че няма той да извлече страната му от средновековната изостаналост. Ама да се върна на мисълта си. По нашите вестници пишеше доста за държавна уредба, за стопанство, за образованието в Турция, за новите съдилища, писменост и прочие. А чичо Щерю свеждаше тия съобщения до една точка, събрана в две изречения.

– Ей – викаше той, – в Турция сега печени патки хвърчат. С бастун да замахнеш – все ще улучиш някоя.

– Защо бе? – пита го другият ми чичо. – Майтап ли си правиш?

И чичо Щерю обяснява, че съвсем не му е до майтап, ами турчинът излязъл по-ербап*, отколкото сме го смятали. Сериозно нещо е захванал и голям алтъш-вериш се очертава там. Държавата се загрижила за хората! Във всеки вилает нови фабрики се строят, мини се разработват, пътища се прокарват, властта дава пари на предприемчивите да множат общото благо, банки цъфтят, чужди капитали се вливат, с две думи, голяма тава се пече и трябва да си съвсем ахмак, за да не докопаш някое парче от баницата. Защото при такова строителство няма начин някоя пара да не се изтърколи настрани и ако си по-ачигъоз, хем ще си свършиш работата, хем лично ще забогатееш.

[* Способен.]

Право или криво, но такива разсъждения раждаше главата на чичо, като четеше за възродена Турция. Големите думи не го стряскаха, ами гледаше практически на нещата и най го блазнеше държавната закрила в турските работи.

– Дручко е властта да ти подаде пръст – въздишаше той. – На мен държавата да ми предложи безлихвен кредит – е-хей! Няма с тоя файтон да се разтакавам...

Какво ще прави примерно с кредита, не споделяше, но и онова, което казваше, аз приемах за чиста монета. Тогава четях наред романите на Джек Лондон. И според думите на чичо, Турция ми се виждаше Клондайк, Аляска, златна мина, дето няма изчерпване. Само че близичко до нас и без ония полярни студове. И ако си смел, работлив, окумуш* и почтен като героите на американския писател, парите сами ще влизат в джоба ти.

[* Отворен, находчив.]

Загнезди ли ти се такава представа в юношеска възраст, дълго може да ѝ робуваш. Даже изходна точка да ти бъде в живота, както стана с мен, докато обмислях бъдещето си в рибарската колиба. Тогава значи реших следните неща. Първо, с пройдохи, разбойници и съмнителни лица като Караканьоти повече да не се свързвам. Второ, да не си пиляя времето, както прозяпах близо две години в кафенето на дядо Аргирис. Трето, да залягам във всяка работа, да търся за приятели улегнали, разумни мъже, дето ще ми помогнат да забогатея. Четвърто, малка лъжичка да приготвя, да не се лакомя, ама все пак чевръсто да сърбам с нея, падне ли ми случай. И така нататък. Общо взето, добри решения взех лежешком и много доволен останах от себе си, но млад-зелен бях още и си мислех, че като напиша нотите, съдбата ще засвири по тях, а аз с танцова стъпка ще прекося годините. Не било обаче тъй...

Важна точка в планчето ми беше да не се вра в селца и забутани къшета, а да търся големия град. Там новият живот кипи, виках си, богатството тече и печените патки по-нагъсто летят. Само да видя какъв бастун ще си намеря и какво ще цапардосам на първо време. На първо време обаче не бастун ми трябваше да мен, а яка тояга за подпиране, защото няколко месеца митках по каменистите пътища и пътеки на Анадола. Голям кръг направих, една кола зрънца пресях да слушам различни хора и да подбирам къде в Турция най пада печалба и рахатлък. Вярно, четири месеца от това време изкарах в Коня, но преди да обясня защо, ще кажа, че имах полза от голямото скитосване. Едно, че поналапах езика и второ, отърках се в турчина.

Много пъти вече стана дума, че преди да ги прогонят от Беломорието, нашите са живели на смесено място. Българи, турци, гърци. От тук значи гръцки знаеха добре, понякога и приказваха. А покрай Михалис и аз доста понаучих. Ето защо, като влязохме тайно в Гърция, по-лесно ми беше да свикна. Пак с помощта на Михалис. И така да го изпедепцам, че да стана грък не само по име, ами и по приказка, и по всичко останало.

Нашите и турски поназнайваха, баба Ана – особено, но да говорят вкъщи – никога. Иначе турски думи в речта ни и сега се срещат тук-там, а в ония далечни години – с лопата да ги ринеш. И не само у нас, да речем, ами въобще из градеца. Поизкривени думички наистина, понагодени към нашето говорене, ама заслушаш ли се в някой турчин, все ще доловиш познато нещо. Кога лаф, кога лакърдия. Е, толкоз знаех и аз. Хайде, малко повече. На градината си бях обръщал езика да разменя две приказки с комшиите.

Тая градина нашите я държаха на изполица, около декар беше. Ама не да печелят от нея, а за прехрана на голямото семейство. Домати, лук, чушки, зеле – кажи-речи, от всичко имаше по някоя леха. Това ядяхме през лятото, даже за туршии оставаше. Мястото беше близо до поливен канал, отбит от Луда Яна. Отдавнашен – на рекичка мязаше. Но между канала и нас имаше друга бахча, по-голяма, и вадата трябваше да мине през нея, та да поливаме своя си зеленчук. И по тая причина баба Ана се опъваше в началото.

– Друго нещо търсете – викаше тя на синовете си. – Зарад таз вода стопаните в шепа ще ни държат. Ще се изпокараме.

Хората обаче излязоха свестни и не са ни разигравали. Турци бяха. Също голяма фамилия. Като идем с баба Ана да ѝ помагам я за копан, я за поливка, все заварваме някой от тях. Или бай Мехмед с жена му, или синовете и снахите. И баба Ана отдалеч поздравяваше:

– Добър ден, комшу! Как е водата?

– Има, има! Боллук* тече – отвърщат турците. – Ей сега ще отворим вадата.

[* Много, изобилно.]

Баба Ана им говореше на турски. Уважение да покаже и мили очи да направи. Те пък често на български й отговаряха. Да се разбере, че са схванали уважението. Като почивахме, разменим някоя приказка с тях. За болест по пипера, за поповите прасета, за разсад и семена. Ей тук и аз обелвах по някоя дума на турски – на баба си подражавах. И лека-полека – сблизихме се с тия хора. На шекер-байрам иде някой от тях – баклава носи и курабии. На Великден мен ме пращат козунак да отнесе и червени яйца. На крак ги дам, на прага...

Такова значи сблизаване. От празник на празник и някоя градинарска грижа споделим. Тачим се като комшии, ама приятели не сме, нито опитваме да станем. Здрави ли сме, болни ли сме, какви кахъри ни мъчат душата и прочие – ни те знаят за нас, нито ние ги питаме. На гости не се каним, за друго не се търсим, обща трапеза не делим и уж сме близки, пък сме чужди. А бяха хора кротки и честни – злато да оставиш в градината им, с пръст няма да го бутнат...

Бай-Мехмедовият род бяха единствените турци, които познавах, преди да срещна рибарите в морето. Ама за турците знаех повече – къде ти, къде ти повече, отколкото очите ми бяха виждали. Същото онова нещо, дето всички го научаваме с майчиното си мляко.

Откъде ли да почна? Петстотин години иго и турски мъчения. И ако кажеш на българин, пък и на грък, „зверство“, „кръвожадност“, „робия“, „клане“, „ятаган“, „грабителство“ и сто още подобни думички, едното им име на тях е – „турчинът“. Някои викат, че страхът и омразата в кръвта ни били влезли за толкова поколения. В подкорието на мозъка се били утаили, из всичките ни телесни членове се разпръснали. Аз не знам такива тънкости и не ми трябва в подкорието да ходя, ами ясната памет ми е достатъчна. Народни песни, поговорки, пословици – къде пипнеш из тях, турчинът е душманинът, опасният. Словото е по-силно от кръвта. И друго важно има.

Ние сме станали народ в борбата си с турската власт. Най-харните българи навремето в тая битка са погинали. Кой от куршум, кой от въже, кой в занданите угаснал. И тия жертви са народната ни спойка. Не можем да ги забравим не само задето са били юнаци тогава, ами защото и днес без тях ще се разсипем на съставните си части. Кой ли не го е казвал! Писатели, учени, всеки, дето е хващал перо, по тая точка е пердашил. От деца го четем в букварите, закрепваме го, повтаряме го нататък по веригата, че да се знае и помни...

Много ми е терсене, че подлавям такава приказка, точно когато се каня да ти разправам как самият аз станах турчин в Турция. И недей мисли, че съм решил на свой ред да хвърля камък върху грамадата от проклетия, натрупала се през турското робство. Ама нали ти обяснявам себе си, нали трябва да разбереш какъв товар от тая планина носех в раницата си, когато напуснах рибарското село. Живите турци от Мехмедовия род уважавах, спогаждах се с нашите. Мъртвите, за които бях чел и слушал, ме плашеха и ги ненавиждах. На много кръстове се е качвала нашата душица да я разпъват – и тоя е един от тях. Живите да приемаш, на мъртвите да не прощаваш...

V

Излъгах те, че раница съм носил на гърба. Една стара торба намерих в колибата и в нея сложих останките от вечерята си. Комат хляб, сушена риба и малко сиренце, две глави кромид. Жълтичките скрих в подгъва на панталона. То не беше и панталон, а нещо като памучни шалвари. Горещи широки, крачолите – кюнци, и се връзват с учкур*. В тоя вид запраших да покорявам Турция.

[* Връв.]

Питах ме, защо съм тръгнал, като съм имал предубеждения, страхове, опасения. А къде да ходя? Какви да ги дъвча? Колко-колко българи-гурбетчии са поменували из Турция! И добре са печелили. Чувал бях, че само в Истанбул цял град българи живеели. Ако им е било зле, нямаше да стоят. Пък нали и в нова държава бях попаднал, дето няма нищо общо със старото, с омразното. Султанът го няма, злите му аги ги няма, халифатът разпердушинен, модерна страна станала, пишеше нашият

вестник. А на туй отгоре и печени патки летят. Не, залових се аз за живото, защото иначе нямаше да оживея. Само една грижа имах – да науча езика, да свикна горе-долу с хората, че да не се туткам и буткам, като се появи моята патка...

За всички срещи и познанства няма да ти разправам, защото хиляда и две нощи няма да стигнат. Не бяха празни тогава пътищата на Турция. Селата се бяха разбутали, разшивали – наистина много се строеше и бедният народ беше хукнал суха пара да печели. Те с такива хора вървахме заедно, ношувахме, разделяхме се и от мнозина чух името Коня. Голям град, вилаетски център, всичко има в него – само пари да имаш. И аз реших към Коня да държа. В по-малко градче бях разпилял едната жълтичка – намираше ми се за харчене. Можех да платя за превоз и в един ден да стигна Коня. Само че предпочитах пешком да се движа повече. Едно, да не ме набара полиция във влака и второ, имах нужда още от оглеждане и слушване. Беше лято, жежко, сутрин тръгвах в тъмно, а като припече, скрия се в някоя сянка. Следобеда пак поема – докогато ми е воля. Ако не стигнех хан или нещо подобно, на полето преспивах. Но приближавах, приближавах Коня. Два дни път ми бяха останали кажи-речи, когато повечко се задържах.

Шосето минаваше доста настрани, но отдалеч видях сгради, обори, голяма къща показва покрив в китка от дървета. Сетих се, че ще е чифлик и се отбих да проверя каква е хавата. Ще може ли глава да скрия през нощта. И тъкмо заобиколих първата постройка, насреща ми мустакат чичо.

– За ратай ли си дошъл? – приказва като чорбаджия.

– Да видя – плета език аз, а той веднага ми сочи нещо навътре:

– Навреме идваш – вика. – Върви да вечеряш. Софрата е оттатък хармана. Ще я подушиш. Че утре преди изгрев ви вдигам.

Тоя човек беше нещо като помощник-управител на имота и аз какво разбрал, какво неразбрал от онова, дето рече, но софра щом е, лесно я намирам. Притурих се към десетина мъже като мен, добро ядене ни бяха дали. Като го ометохме, усул-усул* тръгнах след останалите към някакъв склад. Пригодили го бяха за спалня и също добре се бяха погрижили. Тюфлеци домъкнали, възглавници положили. Легнах без приказки на края и сякаш два мига спях.

[* Лекичко, предпазливо.]

Сутринта рано на полето – да жънем. Много декари пшеница гледаше тоя чифлик. И всичко узряло – плаче да го прибереш. Главната работа се вършеше с две конски жетварки, а такива като мен събират пожънатото, в снопи го връзват, товарят, към вършачката в чифлика го карат. С вършитбата заедно повече от месец останах.

А на къра, от първия ден, рамо до рамо правим метани с едно момче по-малко от мен. Нисичко на бой, ама жилаво, пъргаво, нослето му като малък клюв, посукан надолу. Али Доган се казваше и много се гордееше с името си. Ако не се лъжа, до трийсет и не знам коя си година турците въобще нямали фамилии. Кемал паша издал закон всеки да си вземе второ име, че да бъдат със света. Самия него Националното събрание го нарекло Ататюрк – Баща на турците, а повечето останало население само се кръстило. Та и моят Али така. Обаче подходяща фамилия си беше сложил. И не само заради грабливото клонче, ами като сокол беше бърз и наблюдателен. Няма нещо да не забележи и да не му направи впечатление, а в работата лети, лети – случая ли се до него, дъха си не можех взе. Селско момче беше той, но много отворено и схватливо. Пипето му сече, жаден всичко да разбере и много бързо тоя приятел разкри, че не съм турчин.

– Ти какъв си бе? – пита ме следобеда.

– Какъвто ме видиш – изгледах го накриво.

– Да не си грък?

– Ако такъв ти изглеждам.

– Познах те по приказката – вика Али. – Че не си ли тръгна с другите?

– Къде да вървя?

Той заприказва нещо и не всичко разбрах, но схванах, че в техния край много гърци имало. До крак ги натикали в морето обаче, изселили се в своята държава. И се чуди защо аз съм останал.

– В Турция саде турци живеят вече – завърши Али Доган. – Не си ли чувал барем?

– Чувал съм – отвърнах. – Ама и башка хора се срещат.

Той отмина, продължи си работата, а на мен всички стари страхове ми букнаха в главата. Идеше ми да го претрепя и да го скрия в някой кръстец със снопи. Да не се вре, като не го викат. И на себе си ме хвана яд. Защо не отрекох, че съм грък?! Гърци и турци наскоро бяха водили война, а аз глупакът се набутах между шамарите. Да бях признал, че съм българин! Ама не идеше да се отмятам и да показвам, че съм се изплашил от момчето.

А то, докато събираше ръкойките, пак ме приближи. Не му даваше мира въпросът, защо не съм заминал с гърците.

– Все ми е едно къде ще бъхтя – отвърнах. – Сирак съм.

– Тъй, тъй – рече Али, но отговорът ми май не го задоволи. – И аз съм сирак. Имот тук имаш ли?

– Ей го – протегнах си двете ръце.

Това нещо сякаш успокои някаква негова тайна мисъл и той се засмя:

– Дръж се за мен, сиромасо! – вика ми. – Да не те разпитват много-много...

Така Али Доган ми предложи своето покровителство. Ама не мисли, че веднага си отдахнах и го прегърнах. Сетил се бях за древната наша поговорка, че достлукът* на турчина е на коляното му. Ядосах ли го, изтръсква дружбата от скута си като трошица. И за още една подобна приказка, дето съветва българина какво да прави и да не прави с хора от други народи. Та за турчина там е казано кафе да пиеш с него, ама приятел да не ставаш.

[* Приятелството.]

Веднага ще ти река, че тая приказка може да е била полезна другиму, но за мен и Али въобще не излезе вярна. Аз така я тълкувам. Достлук не можеш да имаш с господар, с чорбаджия, с властта. Видиш ли им се крив, ритват те на секундата. А нали агалъкът толкоз векове е бил турски – лепнали тая черта на турчина. Моите патила друго показваха. И не само с Али Доган, а и с още хора в ония години. Хареса ли те, приеме ли те турчинът, не си дърпа лесно ръката, дето те е подкрепяла. Стига ти самият да не си чурук. Верни приятелства завързах и един голям благодетел имах между тях – Господ да го закриля на небето. Виж – и друго ми се е случвало. Ненадейно и до хора с власт опрях и те ме принудиха да си оцапам ръцете...

Иначе, докато бях в чифлика, с Али не вързахме голямо приятелство. Как я виждаш ратайската работа? Нямах време да се озърнеш, със собствения си зор се бориш и за приятелства не мислиш. Е, блъскаме заедно след жетварката, нагласяме се наблизко, кога ядем, вечер, преди да легнем, изпием по един тютюн, седнали до зида на склада. Тук приказвахме повечко. Слушам го, кърша и аз език, взех да налучквам по-добре. И като разбрах, че не ми мисли злото, рекох му веднъж, че не съм баш грък, ами българин от Одринско. Сирак съм наистина, по гурбет съм тръгнал, при гърци съм работил, пък най-сетне в чифлика съм попаднал.

Али се дръпна, като че жигавица му влезе в гърба. Честолюбиво беше момчето, а излезе, че е сгрешил в началото.

– Защо каза, че си грък? – настръхна му перушината.

– Ти го каза – смея се аз. – А не беше място за приказки. Не ти ли е все тая – питам го, – грък ли съм, българин ли съм? Все християни.

Той поцъка, чуди се как съм стигнал от Одринско до това далечно място, така че нови измислици добавих да му заситя любопитството. И по едно време вика:

– Не е все едно да си грък и да си българин.

– Хайде бе! – сачисах се, защото не очаквах едно селско момче да прави такава разлика. – Ти друг българин виждал ли си?

– Не точно българи, ама дошли от Българско. Като теб развалено приказват, инак са правоверни.

Помаци-изселници сигурно беше срещал.

– Е? – настоявам. – Не са ли като гърците?

– Грък настъпиш ли го, голяма гюрултия вдига – сече Али Доган без колебание.

– А нашите?

– Правят се на будали, ама и гюрултия да им вдигнеш, карат си както знаят.

Развесели ме това момче. Не ти казвам крив ли е, прав ли е, ама си имаше мнение.

– Значи по гюрултията ги познаваш? – викам му. – А нещо друго?

– Друго не знам засега. Тебе гледам – да разбера.

А-а, тъй било – мери ме на кантара си, както аз мерех него. Само че да видим еднакви ли ни са теглилките.

– Едно не мога проумя – подхвърли Али Доган. – Как тъй и едните, и другите в правия Бог не вярват.

– А-а, вярваме – викам полечка. – И нашият Бог е прав като конец.

Нито аз бях православен богослов, нито Али мюсюлмански улем, че да се счепкаме в религиозен спор. По онова време вече религията в Турция доста я бяха изтикали. Отделно от държава, от училища, младите граждански брак сключват, почивният ден от петък в неделя преместен, властта уволнява, властта назначава имами и шейхове и въобще всички юзди сама ги държи. Али бе израсъл в такова време и нищо общо нямаше с фанатиците, за които сме слушали, пък и сега ги виждаме по телевизията. Ама все пак двамата в различни шепи бяхме отгледани. Той в ислямската, аз – в християнската. И никой от нас не знае дали тия две шепи не са ръцете на един Бог. Огромни са Божиите ръце, оттатък небето отиват, а ние стоим като пиленца в топлиите гнезда на неговите шепи и църкаме едно срещу друго.

Не съм се палил оная вечер, като заговорихме за Бога, но вярвай ми – наложи се „Отче наш“ на турски да преведа. Колкото мога, ама да разбере Али с какви думи се молим ние. И бавничко, кротичко му разправам, че нашият Бог за всички ни се е пожертвал. Мъки понесъл, оставил се да го разпнат, та да изкупи греховете ни и хората да станат по-добри.

– За кои хора е умрял? – попита ме Али Доган.

– За всички – казвам. – От който ще да са народ, където ще по земята...

– Сбъркал е! – строго и сериозно рече момчето. – За хората не си струва да мреш. Хеле пък – непознати.

– Ама той... За какво си струва? – обърках се за секунда.

– Човек да умре за Аллах – разбирам. Ама Бог да умре за човеци – не! И за родината бива да умреш – твърдо каза Али Доган и цял се изчерви.

– Ама той... Исус Христос... от греховете ни е спасил – повторих аз, защото не съобразих какво друго да отвърна.

– Сигурно кротък човек е бил – да се остави тъй бадева на душманите. Ама я покажи кого е спасил. Кой е станал по-добър? Прощавай, байно – помирително продължи момчето, – но човек е добър, само кога власт стои над главата му. От това разбира. Оставиш ли го – пощръклява. Само властта може да го спаси и от него си, и от другите. Затуй го хвани яко за врата, кажи му що да върши и що не, пък го води по правия път. Както Аллах е наредил в Корана. А той сам си знае колко пари чинат човеците и какво да чакаш от тях. Какво ги бива да свършат. Не с него да се мерят, ами да простират крака според черджето си...

– Бъркаш! – прекъснах го. – Властта си е власт, а Божието Богу. Душите ни искат да говорят с него като син с баща си.

– Ти майтап ли си биеш? – стрелна ме подигравателно турчето. – Как тъй си мислиш, че Аллах ще седне да приказва с нас. Бе, ние мравки му се виждаме! Слушай какво е заръчал – и това си е! Остави се на властта му...

Ей в тая точка не се спогодихме с Али Доган. Господ за мравки ли ни има или за нещо друго. Вярва ли ни, надява ли се, че сами можем да се поправим, или ни води с калъчката в ръка след себе си. Може би и двамата не знаехме какви точно са боговете ни: аз – Всевишния, той – Аллах, и глупости да сме говорили. Пък и не се препирах много за своето. Не може в чужд дом да си отишъл и да дириш кусур на стопанина. Тая къща дедите му са строили, харесва му, подслонява го, а ти да речеш – не, крива е, вземи я събори. Освен това, друго нещо се яви, дето ни сближи и сума време го вършихме заедно.

VI

Пак една вечер седнахме до склада и се оплакваме, че сме каталясали от работа.

– Недей мисли – репчи се Али, – че все ратай ще бъда.

О-па, рекох си, и тоя ще гони печени патки.

– А какво ще правиш? – усмихвам се лукаво.

- Ще уча! – заканва се момчето. – Като взема парите тук, в Коня ще уча.
- Избра ли си наука?
- Да чета и пиша! – с пламнали очи казва турчето.
- А-а, неграмотен си – отново се подхилвам аз и тоя път Али се сопна на несериозното ми говорене:

– Че ти грамотен ли си?! Ако в тоя чифлик има барем един да знае, тая глава ще я отрежа! – И той търка длан в гърлото си.

Вярно бе, че преди да въведат новата азбука, много неграмотност е имало из Турция. Докато някое момче научи да гадае арабските заврънкулки, пораснат му мустаци като на бимбашия*.

[* Висок чин, командир на хиляди души.]

– Чакай, чакай! – успокоявам го. – Добре си решил, защото на своя език и аз знам да чета. Ама кой ще вземе да те учи на твоите години?

– Стари, млади – всеки трябва да учи буквите на хубавия ни език! – бойко заприказва Али Доган. – Да махнем тия непонятни драскулки, дето като в железен тумрук ни мъчат мозъка от векове...

– Я! – облеших се от изненада. – Ти ли измисли тая реч?

– Не мога аз да измисля такова нещо – въздъхна той. – Кемал Ататюрк го е казал за хора като мен...

Не знам кога и от кого моят другар бе чул думите на президента, но доста вярно ги беше запомнил. Като отидохме в школата за ограмотяване, тая мисъл стоеше изписана на лозунг в коридора. Хиляда пъти съм я чел. И от учителя съм я чувал. С нея той почна първия си урок, а Али се върти на мястото, пламти от радост, сърцето му ще изхвъркне от възторг, че слуша същите, познатите му думи. Тия думи са го изтръгнали от селото да търси просвета, с тях се е скитал и блъскал, докато стигне най-сетне Коня. Нищо не бяха моите печени патки, дето се мержелееха пред носа ми, в сравнение с жаждата на Али Доган да знае, да напредне. И нищо не можеше да го спре. На такива хора разчиташе нова Турция и Али Доган нямаше да я подведе.

Само една-две грешници бе допуснал той в същата мисъл. Ататюрк беше казал „желязно менгеме“, пък Али го обърнал на „железен тумрук“. Ти менгеме си виждал, но тумрук – слава Богу! – не си помирисвал. И може би не знаеш какво е. Туй е голям дървесен ствол, разрязан на две по дължината. И в двете половинки направени дупки, колкото да стои човешки глезен. Ако са издълбани два-сет дупки, десет човека оковават в едно дърво. Пет отсам и пет оттатък. Намърдат им краката и ги похлупят отгоре с тежкия дънер. Няма шаване. Там ядеш, там сереш, там изгниваш. Азиатско мъчение. В Русия, па в Турция са го използвали. Кога е бил в зандана нашият Раковски, в тумрук са го държали.

Ама защо Али бе подсилил мисълта на Бащата? Защо бе сменил менгемето с по-ужасна затворническа потреба? Погрешно ли беше чул? Случайно ли е станало? Или сам той се чувстваше като пуснат от тумрук, подобно на много и много хора, дето им се беше паднало да се родят в Османското царство. И не само рая, ами и правоверни.

Не съм го питал, защото не съм се сещал. Сега разсъждавам. А тогава Али показва, че всичко е разубедил за ученето. Държавата се бе захванала да помага на мало и голямо, та да усвоят пригодената латиница. На учители плаща, улеснения създава. И дърт да си, ще намериш лек да не останеш къорав. В Коня имало такова школо за възрастни. Илк окул, началното училище, в Турция беше пет класа, а на туй място за половин година същото се научава. При това подслон осигурявали и храна давали.

– Я – викам, – че то не е лошо. Да взема и аз да дойда.

– За какво ти е? – мръщи се Али. – Нали не си турчин. Ако е за келепир – откажи се!

– Защо келепир бе?! – обиждам се. – Нали тук живея. Нали за „сънародник“ ме водят. Пък и вреди ли да приемеш нещо ново. Я как аз ти казах нашата молитва – и ти ще ме научиш на вашата. „Аллах акбар“ вече знам – ще ми покажеш останалото. Кога вдигаш ръце, кога клякаш и прочие.

– Туй е лесно – казва той, – ама молитвата не е играчка, нито пък за джумбюш*. Или се молиш, или – не.

[* Шега, закачка.]

– Не се безпокой – смигам му. – Аз с Аллах и с дявола джумбюш не смея да си

правя.

– Не знам – клати глава момчето. – Вятърничав ми се видиш. За молитвата при ходжа иди, а аз ще те взема в Коня, ама дали ще те запишат – не съм сигурен.

Записаха ме. И то с българското ми име. Може да ти се види чудно и другаде може да не е ставало, но с мене се случи. Въобще не ми е известно имало ли е правилник кого да приемат в школите за ограмотяване. Наредба някаква, ограничения за иноверци? Не вярвам, но и да е имало, знаеш ли какво забелязах в турския свят? Тук то най-напред ми се навря в очите, но подобно е и в другите балкански земи. Дето сме хем в Европа, хем не напълно. Хем с Изтока, хем със Запада. Правилник, закон, цена – всичко туй може да стои написано някъде при нас, с държавния печат да е подпечатано, ама в истинския живот то влиза като договорка, като спазаряване между хората. Не знам дали ме разбираш. Ще опитам другояче да се изясня.

Като произведат една стока в Европа, как ѝ определят цената? За материал – толкова, за труд – толкова, за транспорт и енергия – толкова. На търговеца – от толкова до толкова. Цена ясна, обективна, както се казва. С нея стоката влиза в живота, тоест отива на пазара. Може да се вдигне, ако много се търси и в централен квартал се продава, може да падне до някаква граница. Ама идеш ли в магазина, продавачът ти я дава според колкото е написал на етикетчето. Защото това число той го е пресметнал точно по правилата. По общите правила – обърни внимание! И ще държи цената като дадена от Бога, независимо богат ли си, беден ли си, свой ли си или чужд.

Ще кажеш – че и у нас е така. Така е, доколкото и ние сме Европа. Така беше и при социализма, защото тогава държавата ти продаваше стоката. А социалистическата държава забранява да се пазариш с нея. Абсолютно! Отвориш ли уста за пазарлък, политическо престъпление извършваш. Но да оставим това нещо, дето мина и замина – на истинския ориенталски пазар да идем. Да вземем и там една стока. И тя си има обективна цена, получена като на Запад. Но оттук насетне съдбата ѝ е друга, оттук насетне почва фантастичният ѝ живот.

Сложи я търговецът в дюкянчето и кибици. Решил е, да кажем, десет гроша да вземе за нея. Минеш ти, харесаш я и питаш колко струва. Продавачът веднага ти казва пет, десет, сто пъти повече. А-а, речеш, не е за моя джоб. Оставиш стоката и повлечеш крак да си вървиш. Само че търговецът не те оставя. Рипне връз теб, хване ти пеша на палтото и те спре. Ти колко даваш? – вика. Вземеш пак пустата стока в ръка, поогледаш я и прецениш, че десетина гроша трябва да струва. Ама нали си ориенталски човек като него – кажеш: два гроша давам. Какво?! Ти убиец ли си бе?! – ревне продавачът.

Пазарлъкът ви вече е почнал. Той може и по-кратко да трае, но може и час да се проточи. Търговецът да те гони по улицата, десет пъти да си тръгваш и да се връщаш в дюкянчето. Той ще сваля надолу, ти ще вдигаш нагоре и през това време толкоз приказки ще се изприкажат, че добре ще се опознаете двамата. Продавачът ще разбере хитър ли си, будала ли си, бие ли те пара или си фукара, познавач ли си на тоя вид стоки или си лапни-шаран. И ти на свой ред ще го опознаеш мек ли е или инат, почтен ли е или мошеник и много още неща от неговите нрав, воля и навици. Ако съвсем не се одобриш, пазарлъкът може да се развали. Случва се обаче търговецът дотолкоз да те хареса, че за девет гроша да ти отстъпи стоката. Или ти да се смилиш над неговото усърдие и петнайсет гроша да му броиш. Ударите си ръцете – приключите пазарлъка. И точно тоя пазарлък с всичките му игри, придумвания, клетви и надлъгвания определя цената. Цената е според човека, защото е плод на личното ви общуване, а не се е получила по някакви си общи правила. Тук тежи повече човешкото, а на първото място – принципът.

Много е важно това лично човешко общуване на ориенталския пазар. Друг негов вариант да вземем. Случи се купувачът да е пълен серсем или неопитен западен гражданин и като чуе началната, надутата цена, бръкне се и без пазарлък незабавно я плати. Търговецът няма да му върне парите, не, но и няма да се зарадва особено на тая печалба. Даже чоглаво ще му стане. И не толкова, че е измамил простодушния гражданин, все едно на дете парицата е откраднал. Ами че е бил лишен от възможност да покаже собствените си качества. Ума си, ловкостта си, своята находчивост и обиграност, всичките си професионални умения, дето ги е учил от малък. С други думи, от смисъла на живота си е бил лишен в тоя отделен случай. Не е въпросът само,

че му е засегната човешката суета. По-практична мисъл се върти на търговеца в главата. Щом взех толкова пари за стоката без пазарлък, вика си той, можеше и повече да получа, ако имаше мегдан да се пазаря. Излъгах се! Добрият пазарлък параструва – ей! На следващия клиент двойна цена ще кажа за начало...

Тъй излиза значи – западният човек гледа как по-евтино да произведе стоката, източният – как по-скъпо да я продаде. Целта им е една – печалбата, само дето пътищата им са различни. Това е най-дребното изводче от сравнението на двата дюкяна. При това, смятай, че взех пример прост, очевиден. И ако разликата ти се струва колкото косъм, не забравяй, че и най-дълбоката пукнатина започва от косъм.

По-сложно и заплетено е да проследиш как става договорката със закон и власт. Даже думата „договорка“ не е вярна, защото туй е игра без край, надлъгване, хитруване, насилие и изплъзване, бъркотия, дето и мъдрец не може да й хване конците. Казват, шахът бил измислен на Изток. Най-трудната игра бил, не знам колко си милиарди комбинации имало за разиграване. Ама шахът е детска забава, лекичко упражнение в сравнение с оная игра, дето и най-простият източен поданик играе със закон и власт. И тя не е за развлечение, не е за губи време, а в нея живот и смърт са заложили. Ето защо играещите от двете страни на дъската влагат всичко, на което е способна личността им. Цялата си човешка природа с ангелското и дяволското в нея...

По нашата телевизия вече главно американски филми дават, както навремето беше със съветските. По нагаждачество никому не отстъпваме. Повечето от тия филми са боклуци неописуеми и не вярвам в самата Америка да ги прожектират. Не знам безплатно ли ги раздават на неразвити сиромаси като нас, нарочно ли ги купува някой мазник, същият, дето купуваше и съветските. Все едно – върхът в почти всички тия филми е, когато ченгето слага белезници на престъпника. В същия миг то казва като автомат: „Нямам нищо лично. Закона изпълнявам.“ Толкоз често повтарят тия думи, че не може да са случайни. И от сметта значи изпада някое поучително зрънце. Защото на Изток подобни думи не могат да се чуят. Там всичко е лично и лично – до мозъка на костите. Играта със стръв се играе, резултатът зависи от играчите. И както в дюкянчето цената е според човека и е свързана с пазарлъка, тъй закон, власт и право менят лицата си според хората и според слуката в играта. Право има, ама съдията е по-важен, защото той знае и две, и двеста. Властта си е власт, ама властници разни и зависи откъде ще им изскочиш. Зад гърба ли си им бил на завет или пътя им ще препречиш...

Ето защо, приятелю драги, на Изток стават чудеса, дето на Запад са немислими. „Хиляда и една нощ“ на Запад не може да се измисли. А на Изток приказките са се случвали в живота. Щедра милост, каквато не си сънувал, може да ти се изсипе отгоре. От калта да те измъкнат и цял да те позлатят, за злодеяние да ти се размине, от бедняк – царски съветник да станеш. Късмет значи си извадил в играта. Но по-често се случва обратното. Пипнеш непредпазливо някоя фигурка на игралната дъска, и веднага ти отсекаят ръката. Не защото законът изрично повелява, ами тъй си се нагодил, подразнил си някого. Отвориш уста да изпишиш, че несправедливо са постъпили – тоя път главата ти вземат. Тъй, като по някакво чудо, се трупат и добрини, и злини, а човек не знае пред кой куп най-напред да плаче и пред кой да се весели...

Лесно щеше да бъде, ако тая игра с власт и закон имаше изброими правила. Ако ще – милион милиарди да са. Ще седне някой по-акъллия човек, ще учи, ще учи и на стари години все нещо ще знае. Ще се оправя в живота и къде шавне, ще печели. Ама няма такова нещо, защото въобще няма трайни правила. Днес тук важи едно правило, утре на друго място – съвсем не важи. За едно и също нещо могат да те възвисят, но могат и като червей да те смачкат. Какво остава на човека? Дали да не скръсти ръце, да се примири със съдбата си, каквато и да се случи тя? И да се моли Богу добро чудо да го осени, а лошите да го подминат?...

Само че редовият европейец нарича тия чудеса произвол. Съжالياва ориенталеца, за голям нещастник го смята, задето е приел живот, пълен с несигурност и случайност. Съжالياва го – но донейде, а още повече с отвращение го гледа и с опасение, както ние хем жалим прокажения, хем ни е гнус и страх от болния. Защото според строгата негова логика тоя произвол храни най-лошото в човешката природа. Неоправданата милост и неоснователното насилие, хаосът от прищевки и превратности, липсата на твърд правилник за едно, второ и трето развращава хората всячески.

Лицемерни ги прави, коварни и шмекери, блюдолизци пред силните и тирани пред слабите. Ту бездейни фаталисти, ту нагли измамници. Безволеви жертви или жестоки сатрапи...

Ей – доста лошо мнение излезе. Може и да прекалявам. С такава характеристика порочния нещастник и в поправителен дом няма да вземат. Ами направо го вържи в чувал и го пусни на дъното на кладенец. Ако държиш на едната гледна точка. Защото поговориш ли със същия оня търговец от ориенталското дюкянче, няма да го намериш толкова нещастен. Дори ако отмяташ радостите му, по-многобройни ще се съберат те и по-шарени, отколкото на колегата му от западния магазин. А чуе ли той как живее въпросният колега, ще поклати изумено глава и на свой ред ще го съжали. Плосък ще му се стори такъв живот, студен, безмилостен и тесногърд. И за пороците горе-долу така ще се получи. Командировай ориенталеца в най-уредената, в най-правовата европейска държава, и той такива грехове ще открие, такова зло, такова осакатяване на същата човешка природа, каквито порядъчният западен гражданин въобще не подозира у себе си.

Кому да вярваш? Личният произвол смазва човека наистина, но безличният ред също не му прощава...

А знаеш ли защо не вземам страна? Защото в мен има и от двамата човеци, натикани под една кожа. Не е лесно на източните хора. И на западните не е лесно. Но най-е трудно нам, на Балканите, защото сме по средата. Събери заедно техните мъчнотии и ще намериш нашето тегло.

Изтокът ни е лъхнал два пъти, но силно. Веднъж чрез Византия, втори път чрез османското завоевание. И Западът ни е лъхал през вековете с далечен ветреца. Него сме дирили с поглед и с душа, на него сме се надявали да пресуши кървавата пот от челата ни. Свобода сме подушвали в тоя ветреца, разум, справедлива уредба и човешки правдини. И когато сме си развързали ръцете, от там сме взели учреждения, конституции и закони, принципи и системи и куп още подобни неща, дето укротяват живота на хората. Всички на Балканите сме ги взели, включая нова Турция на Кемал Ататюрк. Не искам да кажа, че кухи форми сме възприемали, пък сме ги наблъскали с ориенталските си табиети. И това се е случвало, но да беше само то, щеше да е просто. Самата форма, дълго изработвана от ония народи, си има своя смисъл, своята възпитателност.

По-скоро два духа са се срещнали на нашите земи и са си дъхнали един другиму в устата. Смесили са си кръвта, езиците и мозъците. Не знам в борба ли са се счепкали, в любовна прегръдка ли са се сплели, но трудно ще различиш къде свършва кожата на единия и откъде почва кожата на другия. Прилепнали са, просмукали са се и тая черта на просмукването криволичи в невъобразими завойчета. Не можеш да предвидиш в живота кога ще стъпиш от западната ѝ страна, кога от източната. И още по-важно – в себе си не можеш да отгатнеш по кое завойче ще кривне душата ти. Това е мъчното за балканеца. Изненадата, клопката, подхлъзването, дето му ги залагат едновременно и Изтокът, и Западът. Все нащрек трябва да стоиш както в катадневните си работи, така и за по-едри уюни на държавите и народите.

Но като почнах с дюкянчето, с него да свърша. В нашенското хем стои табелка с цена, пресметната по икономическите закони, хем дебнеш да не те преметне търговецът. Мигнеш ли – излъгал те е. Я с пари, я със стока. Иначе добре знае той европейските правила и съвсем по тях ще постъпи, ако си му роднина или близък, ако си му свършил услуга някаква, ако... Чет нямат условията в играта ви, както стана дума. Ти купуваш – ти му мисли! Пък падне ли ти в твоето дюкянче – той да си прави сметката. И тъй не е само, да кажем, по пазарищата, ами още по-объркано и непредвидимо в учреждения, банки и кантори, та до съдилищата и министерствата...

Не съм се отплеснал – тия работи трябваше да ги кажа, пък макар да си ги знаел. Даже доста ги съкратих, както в една топографска карта не можеш да изобразиш камъка, дето ще се съпнеш в него да се пребиеш. И аз щях да се спъна при постъпването в школата. Али бе обещал да ме защити при нужда, поръчител да стане, а също да потвърди, че съм си загубил тескерето. За това последното не склони лесно. Да беше Михалис, с една дума щяхме да се разберем. Но Али разправя, че никога не бил лъгал – вярвам, че истината казваше. Как сега да заблуди точно учителите, а може би и властта. Той се мръщи, мисли и най-сетне кандиса да си обърне езика. Голяма отстъпка направи в себе си, която можеше да не забележа. Аз – дето по-лесно

лъжа изричах от „добър ден“. Ама оцених, че от приятелство се придума. И като го вкарах в грях, по-мил ми стана.

VII

Записваше главният учител. Наредили сме се неколцина в колона по един, Али Доган пред мен. Той бързо се оправя, отстъпи крачка и вика:

– Двамата сме.

Казвам си аз българското име, но учителят май не ме разбра, остави перодръжката и зяпна:

– Арменец ли си?

– Не – отвърщам. – Какъв арменец? Българин съм от Одринско.

– Дай тескерето.

– Загубих го – и соча Али Доган за свидетел.

– И дума да не става – заклати глава учителят. – Извади си тескере, пък пак ела. Следващия...

Отдръпнах се да си вървим и докато още се потривам, главният ме помами с пръст.

– Като си от Одринско – казва, – има ли го още българското училище в Одрин?

– Там е. Има го – мигновено излъгах, но малко се позапях. – Па може да са го затворили. В него съм учил.

– Че като си учил, за какво ти е пак?

– То е друго – чумеря се. – По турски не съм. Няма като добиче да ходя из държавата...

– Хм! – хъмка главният. – Какво си учил? Колко години?

– Осем. Докато тате беше жив. – И взех да изреждам разни учебни предмети.

В стаята седеше училищният слуга. Прати го главният някъде, а на мен ми вика:

– Чакай малко – да видим бива ли те.

Ах, мама му стара! За какво?! – чак вратът ми изтръпна. Но ето ти го – иде слугата и води един човек. Втория учител. Те всъщност бяха само двама в цялата школа. Каза му главният какъв съм и щом съм, новият ме подхвана:

– С аритметиката как си? – пита. – Помниш ли я?

– От кора до кора. Как може?! – отговарям като примерен ученик.

– Щом е тъй, ще ти дам една задачка – мери ме ехидно той. – Ако имаш три ябълки и аз ти дам седем и онуй момче ти даде още единайсет, колко ябълки по равно ще ни разделиш?

– По седем – рекох на секундата.

– Налучка ли? Признавай! – сепна се даскалът.

– Не съм. Толкоз е – настоявам и обясних какви аритметични действия съм извършил.

– Я ела тук! – викна ме той на масата.

Зарязах записването, подловиха да ме изпитват по аритметика. Четирите основни действия. Два-три листа изписахме със задачи – всичко решавам по вода.

О-о! – викам си на ум. – Аз със Зоя тригонометрията пребродих, вие къде ме ловите. Ама чинно правя сметките и забелязах как двамата се споглеждат и тънко се подсмихнаха. Отидоха до прозореца, побъбриха си нещо и главният отсъди:

– Ще те вземем. Писмо ще ти дадем до полицията да ти подменят тескерето. Ама трябва да поговорим нещо, затуй излез вн да стоиш. Ние ще те викнем. Като свършим записването.

Ей тук щях да проваля всичко. Падне ли ми сгода, обичам да се фукам и тъй като оклюмалият ми гребен се беше поизправил, точно това направих.

– Цар съм по събирането – перча се като младо петле. – Щом видя едни числа, веднага им знам сумата.

– Какви числа? – озърна се главният.

– Всякакви! – продължавам. – Петцифрени, шестцифрени, може и милиони да са. С един поглед ги събирам.

– Дай да видим. Заповядай! – сочат ми пак масата двамата.

Тоя номер аз го владеех отдавна, от гимназията още. Простичък, но ефикасен.

Доста народ се е ловил на въдицата и са ме смятали за гениален. Пък аз хем знам уйдурмата, хем се дуя като пуяк. Кой не мре да му се възхищават? И то не хора прости са се подвеждали. Преди години тук, в София, един гимназиален учител по математика хлътна. На гости бяхме канени. Пет пъти по деветнайсет осемцифрени числа му събрах. В рамките на десет секунди. И очите му се събраха. Извади калкулаторче, да се състезаваме. Къде ти! Бия го поголовно. Не можа веднага да разбере секрета и се чуди шмекер ли съм, талант ли съм. Обаче взе изписаните листове. И телефонния ми номер взе. След три дни звъни – смее се, разгадал гатанката. Ама все пак висшист. И в чудеса не вярваше.

А турчинът, подуши ли чудо, краката си ще строши да го види. Надвесиха се даскалите над главата ми, а аз взех празен лист и написах шестцифрено число.

– Ха` напишете и вие някое – приканвам ги. – И аз ще допълня още някое, та да видим...

Поеха те един след друг перодръжката, тропат в мастилницата, редят числата. Драснах накрая и аз моите – общо девет се събраха в колонката. И докато още тегля чертата, почнах да пиша отговора. Четири милиона, толкоз и толкоз хиляди до последната единичка.

Хайде сега – проверката. Смятат двамата, бъркат от вълнение, пак почват – както впрочем винаги ставаше с тоя номер. Три пъти събраха числата, но няма грешка, сборът е точно толкова. Слесаха се.

– Ей, джанабет* – недоверчиво ме гледа главният, – как стана?!

[* Проклетник.]

– Това ми е свойство на ума – отвърщам скромно. – Числа да събира.

– Пак можеш ли?

– Ако речете, до сабахлен...

Повторихме процедурата – същото чудо. Само че учителите не ме разцелуваха и в гениален не ме произведоха, ами гледам, че се стегнаха вътрешно и нещо крив им станах.

– Ха` върви – пак кимат към вратата. – Чакай ни.

Докато траеше цялата аритметика, Али Доган думица не отрони. Стърчи, кокори се, все едно с мокър парцал са го плеснали. След малко и той излезе в коридора.

– Какъв човек си ти бе?! – вика ми смаяно. – Каква магия направи?! Че ти си бил по-учен от даскал!

– Хе` – даскал! – хиля се самодоволно. – За мен туй е проста работа.

– Само че няма да те вземат. Подплаши ги...

Али бе чул няколко думи на учителите, казани зад гърба ми. Че съм голям тарикат и беля мога да им отворя. Че търсят човек за нещо, ама не за ученик. И се чудят ставам ли. За какво обаче им трябва подобен на мен, другарят ми не беше разбрал.

Аз вече подусещах, макар и не цялата работа. Скоро всичко се изясни. Като свършиха записването и проводиха прислужника, викнаха ме обратно. И в началото със заобикалки, а после направо – разкриха си намерението.

В тая школа учеха стотина човека, повечето млади мъже. За един курс от половин година ги обучаваха не само на четмо и писмо, а и на останалите предмети от началното училище. Набързо и съкратено. За тая бройка ученици по правилник се полагали трима учители. Обаче два-три курса поред само двамата опъвали кайша. Трети не им пращали от управлението. Или не намирали, или въобще не си го слагали на сърце.

Добре – ще се мъчат двамата, ще се трепят от работа, но поне заплатата на третия да им разделят. Държавата отпуснала вече парите, идат те тук, после безсмислено се връщат в столицата. Или съвсем не се връщат, ами някой тукашен чиновник е намерил цаката да ги прибира. А че в школата кипи труд за трима – никого не го е еня. Ходили учителите, по врати тропали, молили се да им дадат третата заплата, както си е справедливо по съвест. Не – законът не разрешавал. Че щом е събрал законът, хората нали са да го поправят. Или да го заобиколят. Не е кусурът само в закона, ами някому се зловиди...

Накратко – за ученик дойдох в школата, но ме пазаряха за учител. По аритметика. Така и инак щели да подредят часовете, та една тежест да им падне от гърба. Защо да се лъжем, обясняват, аритметиката е трудоемка, и не толкова за

предаването, колкото за изпитването. Домашни се пишат, контролни се правят – число по число трябва да се провери. До тук добре, от тук почваше тънкостта на спазаряването. Защото аз трябваше да вземам третата заплата, но да не си я слагам в джоба, а да я давам на двамцата учители. Ясно беше, че такава дойна крава друг път няма да им падне. А и те отсреща предлагаха своето.

В себе си аз веднага се съгласих, ама не бързах да им го кажа. За начало в подобен пазарлък е важно да речеш как тая добре замислена работа няма да стане. Тъй и почнах:

– Благодаря ви, агалар – викам, – че ме одобрихте за даскал. Само че в управлението няма да ме харесат. Нали там ще се подписвам за парите. Пък аз ни тескере имам, ни свидетелство от Одринското училище нося.

– Не бери кахър – успокоява ме главният. – Тая грижа на мен остави. Развързали са ми ръцете да търся помощник, защото сме си в правото. И за тескерето ти казах. Ново ще ти вземем, ама ще стои при нас – да не го загубиш повторно.

Е, помислих си, и това е печалба, макар че ще приберат документа. Нали ще го има черно на бяло – все ще си го взема някой ден. Пък и няма как – трябва да ме държат с нещо.

– Приемам – казвам – да го пазите, защото сте по-възрастни и умни. Само че аз дойдох акъл да събирам. Как ще стане тая работа? Кога ще уча четене и писане? И като съм безбуквен, как ще уча другите, макар по аритметика?

– От теб зависи – намеси се вторият учител.

И допълни, че занятията почват след десет дни, но аз от утре ще идвам при него. Да изпреварим малко другите. С букви, правописание, четмо и всичко останало. Въобще връз себе си вземал отговорността и нататък да ме обучава лично.

– Ще ти дам книга да четеш на глас – завърши той, – та да си поизгладиш малко езика. Аз ще те поправам. Че сега не само не знаеш да пишеш, ами говориш турски като башибозук.

– Извинително е, българин е – намеси се главният. – Тъй и ще пишем в прошениято. Да не се чуди някой на говора му и да не придирия. Българин – даскал по аритметика...

Това беше бакшиш от тяхна страна. Но и още имало. Обещаха в добра стая да ме настанят, а също един кат дрехи да съберат двамата за мен. От своите – вехти, но чисти. Защото с тия потури пред хора не бивало да излизам...

Аз ти предавам вкратце нашия разговор, но той продължи дълго, с усуквации. Повече от час приказвахме, та във Али го хвана съклет*. И като натъкмихме спогодбата, станах и рекох:

[* Притеснение.]

– Няма да ви излъжа. Янлъш* приказки не обичам. Ще мине време – ще видите. Разбирам, че каквото сме говорили, между нас ще си остане. Дано тая наша печалба не е единствената.

[* Празни, неверни.]

– Берекет версин! – отвърнаха двамата и си стиснахме ръцете.

Кажи ми ти сега какво лошо сторихме? Услуга си разменихме. Полезни бяхме един на друг. Те си вземаха парите, дето честно ги отработваха. Справедливо е – нали? Вярно, че аз им помагах, но те пък другояче ми се отплащаха. Не ме оставиха с пръст в устата. Изпълниха си обещанията. Аз също не ги подведох, работата не пострада. Даскалувах си, както е редно, сто човека понаучих на аритметика. Някому вреда да сме причинили? Човек да сме настъпили? Е, закона сме обидили, пренебрегнали сме го малко. Ама я сложи ръка на сърцето си и честно отговори: законът ли е по-важен или живите хора? А? От коя страна на чертата ще стъпиш?

VIII

Всичко тогава потръгна, както го уговорихме с учителите. Школниците бяха настанени за спане и ядене в един джамийски хан. По-рано бил вакъфски имот, имамът го управлявал, но властта беше одържавила подобни недвижимости. Съществуваше цивилно Управление на култовите дела и то беше дало част от хана на школата за възрастни. По десет, по дванайсет човека се гъчкаха в по-големите одаи, но мен

главният ме пусна в отделна стаичка. Прибрана, свети от чисто, навремето май големци са ношували в нея. Аз обаче не рачих да съм сам, прибрах Али Доган при себе си. И не само другарувахме двамата, но всичко деляхме през тия няколко месеца.

Няма да ти описвам къде сме скитали из града, по какви пазарища зяпахме. Гъмжило, шарения, стоки всякакви, плиснали на улицата, скарите димят, симиди ухаят, баклави и кадаифи с тавите сложени отвън, но ние с Али точим лиги – не смеем да харчим много от аргатските грошове. И аз стисках двете жълтици. Не знаех какво ме чака, пък и Али да не пита откъде са ми парите. Защото иначе не гладувахме, а баклавата е гевезелък*. Държавата ни хранеше на своя сметка. Ханът имаше вход, дълбок като тунел. Отгоре стаи, в самия тунел надясно врата – за кухнята и трапезарията. Готвач беше назначен към училището, школници се редуваха да му помагат. Боб, нахут, ориз и зарзаватени яхнии, чат-пат овнешка мръвка. Това ни беше яденето. И хляб на корем. Горедолу като в казарма.

[* Глезене.]

И знаеш ли, точно в тая трапезария, на общата ни софра, взех да усещам, че съм се омешал с турците. Може би защото тъй се държаха с мен. С почит и уважение. Учен човек, даскал – голяма работа! И да е неук някой турчин, никога не е толкоз прост, че да не цени знаещия, научилия се. Хайде да не правя сравнения, но не срещнах там селянин да смята за мързеливци ония, дето си вадят хляба с главата, с книгата. И моите ученици бяха повече от селата. Зрели мъже, голяма част по-възрастни от мен, а ме гледат в очите. Защо спя и ям с тях не знаех, разбира се, ама, изглежда, по-близък им ставах по тоя начин. И като вляза в трапезарията, надигат се от вси страни, канят ме да седна при тях, а аз се кланям, благодаря, докато си заема мястото.

Човек с кожата си усеща какво му мислят. Пристъпиш ли нейде, където те мразят, завиждат ти, кожата ти го узнава преди да си го осъзнал. И добрите чувства се хващат без много приказки. Може би греша, но ми се струва, че съберат ли се повечко турци на едно място, настроението им па`ри, па`ри – все едно жив въглен си взел в ръка. Независимо дали е враждебно или доброжелателно. Може би душите им полесно се сговарят помежду си в цялост някаква.

И да не е вярно това впечатление в различните случаи, за моите хора съм сигурен. При това не са се лигавили, да речеш. Да са дрънкали признания или да ме тупат свойски по рамото. Строги, сдържани, пестеливи на приказки, сърцата им уж с катинар заключени, пък аз долавях, че са готови всяко добро да ми направят. Бяха доверчиви, ама и печелеха доверие. И лека-полека с мен стана туй, дето става с ръбата песъчинка, кога попадне в мидата. Тая турска среда в училището и общежитието поизглади остриите връхчета, позатули страховете ми, подозренията ми и ден след ден взех да заприличвам на черупката, в която се бях приютил. Е, ако някой хване да чегърта бисера, може и до песъчинката да стигне. Не съм казал, че станах турчин за няколко месеца, защото туй не зависи от потребност и желание. Ама доста бях заприличал, животът пластеше своето, а и сам аз не исках да седеля...

Хареса ми работата в училището. У човека дремят много неща, дето никога не се пробуждат. Мислил съм си понякога като какъв можех да стана. Шофьор, летец, кормчия на кораб – тия три професии бих сложил на първо място. За лекар ме биваше, за готвач, за банков чиновник, за зидар, за градинар, за фурнаджия и прочие. Много още занаяти щяха да ми прилегнат и нямаше да се посрамя. За две неща не ставах. Цигулар и политик. Едното не мога, другото не искам. За едното не ми стига толкоз сръчност, за другото – толкоз безсрамие. Та и учител щеше да излезе от мен, ако ме бяха оставили на мира. Даже главният подкачи веднъж тая работа. Така и така, вика, гледаме те, три месеца минаха, доволни сме. Ако тъй върви нататък, и втори курс може да останеш. Ще правим сметка да ти отделим някоя лира, пък после, живот и здраве, и друго да мислим.

Много причини имаше да ме одобряват двамата учители, а една от тях беше Али. Успехът му в учението. Макар да не бе съвсем правилно, защото и без мен той щеше да изпъкне. Не само схватлив ум притежаваше момчето, ами амбиции и самолюбие големи. Гледал съм го как се бори. Във вътрешния двор на хана едно местенце бе обрасло с рядка трева и там преди вечеря школниците се бореха. Турчин без пехливанлък не бива. Срещаха се яки мъже, опитни в хватките, но и те избягваха да се залавят с Али Доган. Защото той не се бори за кеф, а сякаш главата си е заложил. Оса нищо не е

как налита, пък вкопчи ли ти се в крака, примерно, няма отърване. Веднъж един го повали възнак, прилепи му плешките на земята и всеки друг в това положение ще каже: „Евалла!“ Ще стане и ще се отдръпне. Али обаче – не! Щом го отпусне оня, впие му си в шията като кърлеж. И победителят не може да се надигне, не може да изтръска от себе си победения. Али го стиска в смъртна прегръдка и въобще не слуша какво викат зяпачите. В края на краищата не се разбра кой взе победата, защото оня отгоре се умори и пръв рече евалла, предаде се. Такъв като Али няма да го надвиеш, докато е жив. Може да го победиш не като го проснеш на земята, а само като го закопаеш под нея...

Та по същия начин не оставяше той нещо ненадборено и от онова, което учехме. За две седмици се открии и колкото време минаваше, толкова по-изпреварваше останалите. За аритметиката само ще кажа. Учителите ми бяха дали планче, инструкция – какво и колко да предавам в продължение на шестте месеца. Ама Али бърза, припира и щом се приберем в стаичката, принуждава ме да го занимавам допълнително. За два месеца приключихме материала.

– Освен тия четири действия – вика ми, – има ли пето? Я ми го покажи!

– Абе, Али – смея се, – ние все едно сме нагазили до кокалчетата на краката. Такова нещо е аритметиката. А математиката е море, бездни гигантски и не пет действия крият те, ами... и аз не знам какво да ти кажа. Ще се удавим двамата като слепи кученца.

– Не ме плаши – ежи се той. – Щом други не се давят, защо аз ще се оставя? Дай да влезем сега до коляното, пък сетне ще приказваме.

Застави ме да намеря един учебник по алгебра за орта окул, средното училище. И доста бяхме напреднали в него. Питал съм го:

– Защо искаш да решаваме? Интересно ли ти е, какво?

– Дали ми е интересно – казва, – няма никакво значение. Щом хората са го дали за учене, значи има си причина.

– Добре, де – настоявам, – на теб сега за какво ти е? Тия задачи ги няма в програмата.

– Изостанал съм. Къде как мога, трябва да наваксам – упорито отвръща той. – Защо – казал съм ти...

Да, Али вече бе изповядал пред мен целта си. Да стане офицер. В офицерско училище да постъпи. За близък ме имаше момчето, иначе с кого да е нямаше да го сподели. Щяха да му се присмеят. Двайсетата гони, войник не е служил, от два месеца името си знае да пише, а се тъкми за най-голямото място. Видяла жабата, че подковават вола – и тя си вдигнала крака...

Младеж като Али Доган има много причини за такова желание. Строй, униформи, музики – привличат. Войнствените турски традиции от векове също си казваха думата. Но най-важна подбуда беше примерът на генерал Мустафа Кемал. Разбра вече, че както повечето народ, Али благоговееше пред него. Животът му беше почнал и продължаваше под ръката на Ататюрк. А пътят на президента минаваше през армията, офицерството, военните подвизи.

Известно ти е, че преди да преобърне Турция, той я беше спасил от пълно унищожение. Както вълци разкъсват убито животно, тъй след Европейската война французи и англичани ръфаха мъртвата империя. И Гърция с голяма войска се беше притурила да получи своето. Ама ненадейно в сърцето на Анадола изникна Кемал паша. Без обучени полкове, без снабдени дивизии, а само с една воля, с шепа разнебитени части и най-вече с простия народ зад гърба си. От него стегна той войска и с няколко бързи битки попиля окупационните армии.

Али Доган, разбира се, не беше чел за тия сражения, ама ги знаеше като петте си пръста. Слушал бе за тях от участници, свидетели, от по-стари хора. И тая устна история, понатъкмена тук-там, най-добре говореше за славата на Ататюрк. Но и нещо повече имаше в случая. Бащата на Али бе загинал на Галиполи под водителството на Мустафа Кемал. Снаряд го размазал на пестил, но битката спечелили. Ох! – това утешаваше момчето...

Пак ми се свива сърцето, макар да говоря за отдавнашни работи. И тогава, и сега се питам: има ли такова нещо, дето да оправдае смъртта на бащата? Пред сина да я оправдае. Знам, че милиони усти ще отвърнат утвърдително. Родината, ще кажат едни, държавата, монарха, тая и оная идея, свободата, равенството и много още.

Големи думи, лесно се търкалят, чували сме ги често. Само че аз не им вярвам и не мога да ги приема. Целият свят да се изстъпи насреща ми, няма да ме наклони към себе си. Ще издържа гневния му поглед и преди да ме изпепели, ще река: Няма такова нещо ни под небето, ни на небето, дето да оправдае пред мен гибелта на баща ми. Ни отечество, ни земя, ни коя ще да е идея. Ако би мъртъвците да възкръснат, ако би всички в тартара да се провалим, пак няма да дам баща си на смъртта. Не мога да обърна сърцето си и на сбогуване да му викна: „За добро умираш, тате! Оправдано е...“

Ще кажеш, че съм голям егоист. Че нищо на тоя свят не става без жертва и човечеството на косъм нямаше да мръдне, ако пътят му не бе застлан с жертви. Недей да смесваш нещата – ако си решил сам да се жертваш, жертвай се, но друг да пожелаеш да стане жертва – нито имаш право, нито оправдание. Някому може да се стори благородно да оправдае смъртта на баща си заради „велика кауза“. За морална твърдина може да смята такова нещо. Само че аз не го смятам твърдина, а почва подла и хлъзгава. Защото един ще оправдае, а втори сам ще поведе баща си на заклание в името на подобна кауза. Ако пък бащата не проумява колко велика е „великата кауза“, ако се опъва и не я ще, синът собственоръчно ще му отсече главата. Както безброй пъти е ставало. А стигнеш ли до баща си, всяка чужда смърт ще оправдаеш и одобриш все заради споменатата кауза...

Говорим си понявгаш в градинката с един старчок, както с теб. Синът му заминал, устроил се в Америка. Та това момче си идвало зимъс и разказало на баща си за някаква тамошна адвокатка. Нейният баща емигрирал след войната от Европа. Млад човек, сиромаш, но се оженил, дъщеричка му се родила. Бъхтел той като добиче, от нищото нещо правел, за да си отгледа детенцето. Любещ родител бил и наистина отхранил щерка си, изучил я, стопроцентова американка искал да я направи. Каквато адвокатката станала. Тихо и мирно си живяло семейството, но не щеш ли, един ден теглят стареца в прокуратурата. Обвиняват го, че бил нацистки престъпник. Замел си уж следите при емигрирането, ама останали свидетели. Изтъпанили го на съд.

Скокнала дъщерята да го защитава лично, защото много обичала родителя си. „Сгрешили сте самоличността му! – вопиела тя. – Това за друг човек се отнася! Баща ми не е престъпник – познавам го от пелените си!“ Реже значи като бръснач пред съдията, отхвърля всичко, защото и старият не се признавал, и обвинението било донейде рехаво. Обаче докато го бранела, адвокатката разбрала, че точно баща ѝ е бил на младини изверг и половина. Даже допълнителни документи ѝ паднали на ръка, дето абсолютно доказвали неговите злодеяния. За тях съдът хабер си нямал. Какво да прави? Къде да ги дява? Ти ако си, как ще постъпиш?

Хайде да те оставим теб – за щерката да свърша. Неизвестно дали насаме тя е плакала и се е тръшкала, но като добра гражданка отива при прокурора и му предава новите доказателства. И баща си предава. В името на хуманизма и демократичните ценности. Направила впечатление с тая крачка. Вестниците писали за нея, някой си книга стъкмил, филм заснели. А докато се вдигала шумотевицата, стареца под конвой го изпратили в оная държава, дето вършел някога престъпления. Там той бил заслужил жив да го одерат...

Добро момиченце отгледал човекът, по съвест е постъпило. Само че не много оригинално. Изпреварил я е доста един съветски хлапак, за когото също сме слушали. И за него книги са писани и филми са се снимали. Хвалебствени, разбира се. И той предал баща си по съвест, жертвал го за благото. Ама ще кажеш, че момчето е било тъпо. И съвестта му тъпа. Адвокатката предала баща си, за да се извърши справедливото възмездие, в съгласие с хуманността, общочовешките права и демократичните достижения. А селското хлапе го предало, защото бащата не щял да влезе в колхоза, не го признавал за достижение. Даже се канел да му пали кошарата, а може би я и запалил. За дивотия го предал.

Чакай, чакай! Така ние с теб разсъждаваме. А в главата на онуй дете колхозът е бил същата ценност, ако не и по-голяма, както всички ценности на адвокатката. Колхозът, съветският строй са му се виждали като врата към щастието на цялото човечество. Пълно и вечно щастие! И така отрокът е смятал не поради мозъчно заболяване, а защото същото са мислили хиляди хора край него, властта, вестниците, учителите. Щастието е оттатък прага, а баща му се запречил на вратата като рак на бързей. Пречи на всички. Затова смачкай с подкован ботуш тоя рак, нека му изхрущи черупката, отритни го настрани, та да хлуйне свободно при нас всечовешката

хармония...

Такива ми ти работи значи – добри другарчета излизат американската адвокатка и съветският пионер. Макар да изглежда, че на различни олтари колят своите жертви, огънят и димът от тяхното приношение се сплитат в един облак на небето. Или по-скоро, не на небето, ами пламъците от техните огньове заедно лижат дъното на адовия казан...

Господ Бог един-единствен път се е уплашил от себе си и се е отметнал от думата си. Знаеш ли кога? Когато е поискал от Авраам да принесе сина си в жертва. Повел суровият старец детето и като нищо е щял да пререже крехкото му вратле. Само че Бог се стреснал в последния момент, страх го побил и отменил заповедта. Разбрал той, че приеме ли тоя курбан, веднъж завинаги изпуска опашката на дявола...

IX

Недей да смяташ, че всички тия хвърчащи мисли, дето минават през старешката ми глава, искам да струпам върху някогашния мой приятел Али Доган. Момчето са'мо се гордееше с бащината си смърт и оправдаваше смисъла ѝ. А аз не бях срещал такъв човек и ми беше любопитно да слушам. Знам, че не е хубаво да се радваш на кръвопролития, но чак дотам не съм светец. Признавам си, радвах се на турските победи в галиполийските сражения, все едно сам бях участвал в тях. Представях си, като ми разправяше Али, колко кораби, каква войска са струпали Англия и Франция на полуострова, че да бастисат Турция в началото на оная война. Сенегалци, алжирски батальони, британски поданици чак от Австралия и Нова Зеландия домъкнати – майтап им се е струвало да си изпълнят задачката. Ама не са знаели те що е турски войник, не са знаели що е юруш на турската пехота, не са знаели също, че Мустафа Кемал командва отбраната и ще им развали разходката. И като научили всичко туй с цената на много кръв, подвили си куйрука. Ей тия разкази, тоя спомен и пример блазнах Али Доган. Да бърза, да учи, най-краткия път да търси за офицерското училище.

А и времето беше удобно за желанието на момчето. Светът пристъпяше в нова война. Като други страни Турция бе наострила уши – какво да прави? Кемал Ататюрк бе починал и без него трябваше да се оправят. Голяма съблазън е мъчила заместниците му и голямо колебание. Към кого да се присъединят? Кого да ударят? Дали да дирят реванш, да си върнат загубеното в предишната война, както германците са обещавали? Или да опрат войските си в Дунава, както съюзниците са ги примамвали?

Някои си правят тънки сметки кой ще победи, че с него да правят ортаклък. Виж ги българските управници. Все смятат, смятат с дебелите глави, а накрая и сметки, и сметкаджии на пух и прах станали. Турците най-мъдро постъпиха в оная война и най-хладнокръвно. Ни чужди въдици на лапаха, ни на собствените си дертове слугуваха. Ничия страна не взеха, капка кръв не проляха. Ама да останеш вън от касапницата съвсем не е лесно. И за това нещо се води битка, но с ум, с дипломация, с твърд характер и съобразителност и с много още майсторлък, дето турските държавници го показваха като на урок тогава.

Остана турчинът да гледа сеира на безумците, но не седеше със скръстени ръце. Не ви ща ни меда, ни жилото – казваше той на света, – но закачи ли ме някой, ще има да пати. И за тая цел голяма армия събираше, преглеждаше я, обучаваше я и я пращаше по границите. Доста се пишеше по онова време и още повече се говореше за мобилизация, маневри и дислокация на частите. Макар Турция да не водеше война, на военна нога стоеше и в това общо движение все трябваше да има място за едно наперено офицерче като Али Доган. Само че същото движение развали моя рахатлък и едва не ме захвърли кой знае къде...

Както веднъж си предавам урока, в стаята нахълтаха трима военни, начело с един майор. Отзад се гуши главният учител със списъка в ръка. Школниците скочиха като един и като лъвовете отговориха на поздрава. Дошли военните да проверят това място, дето толкоз мъже са се събрали. Откъде са хората, кой подлежи на мобилизация, кого ще взимат запас и кого ще отлагат. И най-напред за мен се закачиха.

– Покажи си военната книжка – нареди майорът, след като главният ме представи.

– Аз... таквоз – изпънах се мирно, – нямам. Не съм бил аскер...

– Тъй ли?! – незабавно се разгневи майорът. – Как я мислиш тая? Къде живееш? Я ми дай тескерето си!

Погледнах умолително главния и той се обади, че ей сега ще го донесе, оставил съм го при него по някаква работа. Докато се върне, офицерите почнаха проверката. Викат школниците по списъка, отмятат ги, едни връщат, на други дават бележки къде и кога да се явят за последно уточнение. Някого ще отложат временно, някому няма да се размине и ще му прекъснат ограмотяването. Дойде главният учител, подава ми тескерето и пита:

– Господин майор, даскалите не ги ли освобождавах от мобилизация? Имаше една разпоредба на управлението...

– Не! – прекъсна го офицерът. – Вчера ни трябваша даскали, днеска – войници! Ще дойде утре тоя младеж при нас, че да видим какво ще правим. За всеки случай – обърна се той към мен – носи си кат долни дрехи, бърснача, туй-онуй за лично ползване и суха храна за два дни!

– Слушам! – рекох посърнал, все едно женският сняг ме ослани.

Тоя ден училището се разтури още предобед. Тръгнахме си всички към хана. Али Доган върви до мен, ама само дето не скача от радост, че ще ходи в казармата.

– Ще молим – приказва ми бабини деветини – в една част да ни сложат. Майорът рече, че в Коня имало школа за младши подофицери. Може да ни излезе късметът. А?

– Може, може – мънкам аз и съвсем други сметки си правя. Веднага ли да духна или да чакам вечерта.

Като се наобядвахме, Али пак припира:

– Хайде да вървим на пазара – вика – да купим платно за партенки.

– Ти иди да вземеш за себе си – отправям го, – пък аз ще полегна, че ме заболя главата. После сам ще си купя.

Но и той се отби в стаичката. Още не бяхме влезли – тропна се, показаха се големите мустаки на един от школниците. Казваше се Хюсеин. Особено близък с него не съм бил, знаех го, защото често отскачаше до селото си. Близко до града беше. Трийсетина годишен, женен, с дечица, но братята му общо решили него да пратят в училището. Поне един грамотен да имало между тях, да не ги лъжат бирници и търговци. Затвори той вратата след себе си и пристъпя от крак на крак.

– Даскале – казва, – пет-шестима си говорихме, ама мен се падна да дойда.

– За какво? – гледам го почуден.

– Ти май – притесни се той – не се зарадва, че ще ходиш аскер.

– Кой ти каза? Да си го чул от мен? – заставах нащрек.

– Видя се, забеляза се – попипа си мустаците мъжът. – Хич май не се зарадва.

– Какво да се радвам! – троснах се. – По-добре свободен, отколкото под ключ в казармата.

– Тъй е. Вярно е – съгласи се Хюсеин. – Три години съм служил. Ама не то е важното.

– Какво тогава?

– Говорихме си на двора – завъртя той глава към вратата, – че е по-хубаво тук да останеш. Да си вършиш своето...

– Кажи го на майора! – рекох ядовито.

– Ако ме питаха, може – спря Хюсеин очи на лицето ми. – Ама по-добре без артък* приказки.

[* Излишни.]

– Я казвай какво си намислил! – взех да губя търпение.

– Не се ли сещаш, даскале? – изплю камъчето мъжът. – Аз ще те заменя. Ставало е. Да опитаме. Мен майорът ме отпусна като семеен, а пък твоето тескере...

– Ех, Хюсеине, Хюсеине! – разсмях се и го прекъснах. – Как ти дойде на ум? Нито може да стане, нито аз ще се съглася...

Още не бях изрекъл думата, и Али скочи като петле.

– Абе, будала! – кресна на госта. – Не видиш ли, че обиждаш човека?! Той на държавата ще служи, няма с шикалки да си играе!

– Трай, Али! – викнах и аз. – При мен е дошъл човекът!

Видях, че Хюсеин се сачиса, все едно в небрано лозе го хванаха. Приближих и сложих две ръце на раменете му.

– Хюсеине – викам с най-кроткия си глас, – как тъй ще ме замениш? Нали имаш жена, деца. Кой ще ги гледа, ако от мое име идеш войник?
– Ех! – изпъшка той. – Братята. Щом ми се е паднало...
– Как тъй – паднало ти се?
– Чоп теглихме – сведе поглед човекът. – Ако не бях аз, друг щеше да е. Между отслужилите.

Виж какво излезе – на двора заговор е имало в моя полза. Пуснах го и бръкнах под дюшека. Извадих аргатската си заплата. Колкото пари бяха останали, половината отделих и ги втигнах в шепата на Хюсеин.

– Благодарни на всички от мое име – заръчах му. – По нашия край има обичай – който ще ходи аскер, да черпи. Похарчете ги за мое здраве.

Като си тръгна, Али почна да ми се кара.

– Защо даде толкоз пари на тия хайвани?! Знам как ги спечели!

– Нека! Халал да са им – успокоявам го. – Нали държавата ще ме храни и облича...

Отиде той да купува партенки, а аз легнах на нара и се замислих. Името ми влезе в списъка на военните, ама само него щях да им оставя. Да ходя в казарма съвсем не ми беше в сметките. А такъв като мен сигурно и за редовен аскер нямаше да одобрят. Ще ме лашнат нейде я нужници да чистят, я обори да рина. Можеше и да ме освободят заради школата, ама гаранцията нямаше. А дам ли се веднъж да ме приберат, по-лошо ще стане. Да бягам тогаз – сто на сто ще ме броят за дезертьор. Военно време – куршум ме чака. Те и сега може би ще пратят депеша за издирване. Ама няма да съм дезертьор, а отклонил се. Ако ме уловят, разбира се...

Ей такива чуденки прехвърлях в главата си, когато Али се върна. Реших да го опипам отдалеч и най-напред да му река, че утре няма да ида с него на повикването.

– Усетих те! – веднага се запали той. – Още одева те усетих, като шикалкавеше с Хюсеин. Махни тая мисъл от себе си, че никак не е добра!

– Абе, Али – подсмивам се зорлен, – ти чувал ли си една приказка? Гаргадан дернек олмас, булгардан аскер олмас. С други думи – гарги керван не водят, българи в аскер не ходят.

– Остави тия стари глупости – не ме слуша той. – Държавата щом те вика, ще вървиш с нея, ако ще да си гарга посрана.

Разбрах, че няма да се разберем със сокола. Че няма да оправдае намерението ми. И затова е по-добре да не му го казвам.

– Съгласен съм – викам, – ще вървя, щом до мен е опряла. Ама другояче. Няма да дойда утре с теб, а ще се прибера в моето място. През Истанбул ще мина до Одрин, където съм записан. Може там да ме дирят и беля да ми направят.

– Недей мисли вместо властта – и това не прие Али Доган. – Тя си знае работата! Предупреждавам те! Питат ли ме за теб, задължен съм да кажа.

– Защо ще си задължен? Клетва не си дал, нито ще те бият. Пък и да кажеш, не е голям грях. Скришно няма – ще проверя в Одрин дошъл ли ми е редът...

Тъй се изплъзвах аз, а той настъпва, моли ме, гневи се. Много нещо значеха за Али държава, армия, власт, а за мен не беше същото. Благодарен бях все пак, че не е станал още офицер, та да ме хване за яката и тозчас да ме завлече в казармата. И аз смених приказката.

– Я да видя – казвам – какво си купил.

Разгъна Али пакетчето с платното – добро е, става.

– Можеш ли да навиваш партенки? – питам го.

– Не. Че ти можеш ли?

– Хе`! Сега ще ти покажа. – И взех да сгъвам плата, да го режа на правоъгълници.

При оня сиромашлък в Пазарджик чичо Щерю бе докопал отнейде стари войнишки чепици. Големшки ми бяха и грапави отвътре като ренде, така че обуеш ли ги с чорап, за пет минути го скъсват и ти обелват стъпалото. И чичо ми предложи партенката като спасение. Хем повече топлела през зимата. Две години носех чепиците и станах цар на навиването, какъвто бях и по аритметика. Триста метра можех да мина само по едни партенки.

– Я виж! – кимнах на Али и сложих крак на нара. Получи се, все едно хирург ме беше бинтовал. – Дай сега на теб.

Премията краищата, подпъхвам ги, а момчето се радва и чуди.

– Брей! – вика. – Каква хитринка! Как сам да се сетиш?!

Оставих го, обух се пак и гледам отстрани как тренира. Отдава му се – ще изпревари и тук новобранците. Жал ми стана, че зарязвам тетрадките си, долни дрехи, самообръсначката, ама по-добре, отколкото да изкушавам Али. Знам ли – като види, че събирам багаж, да не припне веднага да ме издава. А може би напразно го заподозрях...

Както се бе захласнал той в партенката, прибрах си двете скрити жълтици и от вратата му викам:

– Али, ще станеш войник. И офицер сигурно ще станеш. Ама недей забравя, че на първото военно изкуство бако ти Димитър те е научил. Много важно изкуство е партенката, защото без нея въобще не можеш да тръгнеш в бой.

– Няма бе! – пое шегата Али и за миг вдигна умните си очи към мен. – Ти си ми първият офицер! Такова нещо забравя ли се?!

– Ще слеза на двора да изпуша една цигара – продължих. – Ела след малко – ще идем да те черпя баклава.

– После. Чакай... – разсеяно отвърна той, улисан да стяга партенка и на другия си крак.

Миг не го чаках, нито го черпих баклава. Шмугнах се през тунела на хана и забързах за гарата. Но не да ловя влака за Истанбул, а точно в обратната посока. Към Средиземно море.

Х

Казваш, че си ходил на курорт в Анталия и много красиви хотели имало. Вярвам ти, ама съм сигурен, че онова място, дето аз го помня, беше по-хубаво. Не търпя човешката гмеж по такива курорти, събрала се от кол и въже. Надделее ли вонята на пот и мазила над морските миризми по брега, аз бягам, ако би алтъни да ми броят на плажа. А по онова време край Анталия имаше брегове диви, непокътнати, както природата ги е създала. Да легнеш и сам да останеш със слънцето и Бога. Само че и тогава не ходех по плажове. Не ми беше до тях.

През Адана минах, по други места се блъсках, докато стигна Анталия. В града влязох оклюмал и объркан. Ни една печена патка не бях видял да хвърчи из Турция, камо ли да я съборя с тояга. Или ги бяха изловили вече, или подплашили да се скрият в небето. Зинах в началото бивол да глътна, а муха ми влетя в устата. Сдъвках я, глътнах я и на душата ми горчеше.

Близо до пристанището имаше едно място, гдето сутрин се събираха безработни. Чакат да ги пазарят за деня. Да пренесат нещо, на строеж за проста работа да ги вземат. Наредих се и аз между тях. Десетина дни карах тъй, няколко пъти ме наеха. Влече ме течението насам-натам, ни риба, ни рак, сякаш собствената ми съдба ме е забравила. Не било обаче тъй. Може би пеша бе тръгнала от Коня тя, прозяпала ми бягството, а после ме загубила по пътищата. Настигна ме чак в Анталия, иначе и тук нямаше да се задържа. Тупна ме отзад по рамото, та чак ме стресна.

Обърнах се – мургав, дебел човек ме гледаше изпитателно. Веднага личи – чорбаджия. Двама души му трябвали за хамали, избрал един, аз ще съм вторият. За пет-шест дни имало работа.

– Свободен ли си, аратлик*? – пита ме.

[* Обръщение към непознат.]

– На ваше разположение, господине! – отвърнах стегнато.

Тръгнахме след него. Човекът се казваше Муса Халил, държеше склад за храни и доста време смятах, че той е собственикът. Голяма постройка, врати, зяпнали като хала, каруци, с куп натоварени, влизат и излизат отвътре. А в търбуха на халата – от пиле мляко. Търговия на едро се въртеше тук, стоката, дето минаваше през склада, хранеше много народ не само в града, но и далеч на север, включително Испарта и нататък. Да оставим настрана чувалите с ориз, захар и брашно. Консерви всякакви, подправки, сандъчета с фурми и стафиди, зехтин, сирене, шоколад – и стотна не мога да изброя от онова изобилие. И на всяка крачка – съблазън. Да разковеш скришом сандъче и да грабнеш нещо, да скриеш друго в пазвата, да се налапаш като невидял в някой проход между стифовете с продукти.

Канторката на Муса Халил беше в самия склад. Място, оградено от трите страни с джамлъци, и хем виждаш наоколо, хем си сам и затворен. Докато ни водеше натам, усетих изкушенията на новата ми работа. И веднага си рекох: „Димитре, ръката ти да изсъхне, ако посегнеш! Дадат ли ти – вземай, не ти ли дават – трай!“ Добре, че си сложих тая юзда в началото, защото тактиката на чорбаджията се въртеше около това нещо.

Той имаше двама постоянни работници – възрастни мъже. Доверил им се беше или по-скоро, разбрал бе мярката на дребното им крадване и си затваряше очите. Друг обаче да пипа – не! Докато някой се огледа, докато привикне, че да бръкне в кацата с меда – и хайде вънка! Един се задържи пет дни, втори – месец, според туй, колко са му дълги ръцете и какъв дюшек ще му постелят двамата старши пред господаря. По тая причина хамалите често се въртяха и бройката им се менеше до пет-шест души най-много. Аз останах към половин година.

Същия ден още забелязах, че в канторката е дошъл един старец. Бяла брада, червендалесто лице – това се вижда зад стъклото. А отвън Муса Халил се оглежда, махна с ръка да го приближа.

– Иди донес две кафета! – заръчва ми. И обясни в кое кафене наблизко да вървя.

Отидох, връщам се с таблата, с джезвенцата и чашките. Изух обувките пред кантората, прекрачих вътре. Иначе на хамалин не даваше да припари. Килим постлан, шкаф за документите, маса, столове, а на кресло, облечено в синьо кадифе, се разположил старецът. Неподходяща мебел за такава канцеларийка, но май специално за него беше сложено. Защото не видях друг да сядва в креслото освен Сеид Османоглу. Поднесох кафенцата и любезно рекох:

– Заповядайте, агалар. Да ви е сладко!

И назад, назад – измъкнах се с поклон, все едно султанът ме беше приел. Хареса им, изглежда, почтителното мое държание, защото след някой ден Муса Халил прати да ме викнат. Пак дошъл белобрадият, пак ме проводи за кафе. И тъй ми се разшири работата, освен дето хамалувах. Ама двамата с мен не говорят, за нищо не ме питат, а и аз се въздържах от неповикани приказки. Кажа две-три думи, колкото да не мислят, че съм ням. Доста време мина така – почивка бе да ходя до кафенето. Но един ден, докато се разправам с джезветата, слушам ги да си говорят.

– Дойде хабер от Кипър – рече старецът и положи плик на кръглата масичка до него.

– Какво казват, Сеид ефенди? – разшава се на стола Муса Халил.

– На гръцки е написано – бавно отвърна гостът и сръбна от чашката. – Нямаше го Мюмюн да преведе. До довечера ще чакаме.

– Щом е за чакане, ще чакаме – недоволно изпуктя господарят ми. – Ама не мога да трая.

– Блазе на глухия, че два пъти чуе – подсмихна се старецът. – Ще научиш.

Има една приказка, дето и за мен приляга. Отрежи на свинята зурлата, тя пак адета си не оставя. Обичам да се вмесвам изневиделица в чуждите работи. Кога да се покажа, кога – правда да раздам, кога – по неизвестна на мен причина. И тоя път сякаш някой ме перна по врата и отворих уста.

– Ако позволите, господа – викам смирено, – мога да ви помогна.

– Какво рече? – смая се Муса Халил.

– Писмото да прочета – допълвам. – Да не чакате до довечера.

– Я върви си върши работата! – сопна се той, ама в следващия миг, изглежда, до ума му стигна какво предложих. – Стой тук! – спря ме. – Можеш ли?

– Ще опитам – казвам. – Вярвам да не съм забравил.

Накратко, дадох ми писмото. Два листа беше то и за консервирано говеждо месо се отнасяше. Произведено в Англия, а гъркът го препродаваше. Ама много нещо – тонове. Сигурно Муса Халил щеше армията да снабдява, а от такива сделки с военните голяма печалба пада. От писмото се разбираше, че пазарлъкът не е нов, но тоя път кипърският търговец пращаше окончателни предложения. И всяко едно с усуквации, с по две и с по три условия. Ако вземат толкоз тона – такава цена, ако вземат повече – инаяк. Ако са по един паунд консервите – една, ако са по стоун – втора, ако са кварталер – трета. И за всяко нещо по същия начин. За плащане, за транспорт и прочие. Превеждам аз ред по ред, но Муса Халил ме прекъсна.

– Спри! – вика. – Обърках се. Я дай отначало!

Почнах пак от първата дума, но той пак ме пресече.

– Одеве – тресат се бузите му от яд, – одеве друго рече по тая позиция. Ако лъжеш и си измисляш, главата ти ще откина.

– Каквото пише, туй чета – оправдах се плачливо, ама усетих, че носи ли лоша вест това писмо, на мен ще си го изкара. – Да го напиша черно на бяло – предложих, да не ми дири излишни кусури.

Даде ми лист и молив, прегърбих се над ниската масичка до стареца. Хвърля той по едно око на буквите, надвесил се Муса над мен като Муса Кеседжия, а аз треперя да не сгреша нещо от наученото в Коня. Като свърших, двамата се утишиха за минутка. Пък току господарят ми плесна с ръце и викна:

– Сеид ефенди! Че той отстъпва! Тъй по` бива. Какво ще кажеш?!

Старецът едва-едва се усмихна, а Муса Халил ме тупна по гърба с дебелия си като кросно ръка.

– Ашколсун, юнак! – наду бузите като свински мехури. – Стой при нас, отпусни си душата!

И пъргаво излезе навън, прати човек специално на мен да донесе кафе. Мярнах аз през джама, че хамалите са се скупчили в другия край на склада, чудят се какво правя с чорбаджиите и откъде накъде с кафе ще ме поят.

Докато дойде почерпката, двамата взеха да ме разпитват. Знаех си, че така ще стане и се бях приготвил. Ама излишно е да повтарям пред теб тогавашните си отговори. Главната линия държах същата – българин от Одринско. Тук съм учил, там съм живял, с еди-кого си съм работил. Само дето пропуснах, че съм бил учител в Коня. И някак си, без да ща, взех да го удрям на хвалба. Цял професор излязох. Български знам да чета и пиша, гръцки също, на турски съм обучаван. И за да не остане сама тая троица, добавих руския и френския. Нали ги бях зубрил в гимназията – защо да ги тая?

Старецът бе притворил очи, но гледам аз, че внимателно слуша. Интересен му станах. Извади табакера, почерпи и мен – за пръв път го виждах да пуши.

– Като си българин – пита, – ходил ли си в България?

– Не съм, ваша милост – отвърнах. – Слушал съм.

– Ех, ех, ех! – изпуктя той пушека в брадата си. – Каква земя! Какви години!

Вцепених се, защото тия думи той каза на български. Муса Халил забеляза изумлението ми и разтърси търбух.

– Хе, хе! Сеид ефенди... в България е раждан. – И като заглъхна смехът му, добави: – Петдесет години... Има ли, Сеид ефенди, петдесет години, откакто си дошъл в дома си?

– Повече – рече старецът. – Петнайсетгодишен бях – значи петдесет и шест са се търколили.

Макар да знаех, че неведнъж турци са се изселвали от България, зяпнал го бях, като че кой знае какво е станало.

– От кой сте край, господине? – продумах.

– Да не се докачиш, Муса ефенди – обърна се той към другаря си, – ако кажем някой лаф на български. Нямам тайни с момчето, ами да видя помня ли.

Добре сторих, че на турски попитах къде е живял Османоглу. Почтителността там иска, като приказват неколцина, да няма шушнене и скрито от някого. Муса Халил вдигна ръце нагоре, че се предава и съгласява.

– Няма да знаеш – чак тогаз ми отвърна човекът. – Не си бил.

Говореше гърлено, завалено и доста беше забравил. Не съм папал да ти повтарям къде грешеше в глагол, къде в съществително. Важното е, че го разбирах. Но мълчах и се чудех как да продължа, какво да си приказваме.

– На тая възраст всичко се помни – рекох отнемай къде.

– Всичко, всичко! – потвърди старият. – Градеца, реката. Ах, тая река... Къпех се, риба ловях. Марица река...

– И аз съм се къпал в Марица – наострих уши. – От България иде, покрай Одрин минава – допълних като оправдание.

– Ти си се къпал в твоята вода. Моята е изтекла. Ех, Татар Пазарджик!... – въздъхна Сеид Османоглу. – Там ми е рязан пътят...

Вярвай – мравучки препуснаха по гърба ми в тоя миг. Едва озаптах напирещата дума. Идеше ми да кажа, че и аз съм от Пазарджик, че знам градчето като дланта си –

къщите и хората, сокаците и мегданите. Все нещо щеше да е останало от негово време. За човек да пита, за сграда или улица. Двамата заедно да си спомняме. Аз не знам каква потреба имаше Сеид Османоглу от спомена, ама сега разбрах колко на мен ми е трябвал. Жаден бях за своето минало, като че три дни без вода ме бяха държали. Гледах, гледах възрастния човек, все едно роднина мой от Пазарджик беше дошъл. Ама как да се отметна и да река: „Излъгах те, господине. Не съм от Одринско, от един град сме с тебе двамата.“ Пред лъжец душа разкрива ли се? Измамник душа има ли? Преглътнах думата и друго казах:

– Чувал съм за тоя град. Роднини имам там, преселници. Чичовци и братовчед на моите години. Адаши сме двамата – и той Димитър. Само че излезе по-умен от мен и по-късметлия...

И знаеш ли, като извъртях тъй работата в душата си, по-леко ми стана сякаш. Сам повярвах за секунда-две в своето раздвоение. Там оставих добрия, хрисимия, а тук седеше калпавият и кутсузинът...

– Къде го твойт братовчед да го питам за нашата къща? – тъжовно рече старецът.

– Каква беше, ваша милост?

– Хубава, голяма. Три декара двор имаше – с къшката му, с банята. Баща ми на българин я продаде. Помня го. Гоше Христосков...

Знаех го тоя дядо! Виждал го бях да куцука с бастун по улиците – коляното му премръзнало на гюме. А за него знаех, защото с внучката му, с Катеринка, на един чин седяхме в отделенията. Но мълчах, навел глава, сякаш друг заемаше мястото ми.

– Защо говориш тъй за късмета си, момче? – обърна на турски Сеид Османоглу. – Ще го подплашиш. Защо не си казал на Муса ефенди какъв си и що си? Да ти даде работа като за теб.

– Какво да казвам... Не се оплаквам – смотолевих с половин уста.

– Парен петел и от дъжд се бои. Тъй ли? – зорко ме огледа старецът. – Като си гяурин, мислиш... А?

– Гяура изиет – отвърнах аз с тая приказка, дето от баба Ана я бях чувал. – На гяурина мъка дай. – Ако разрешите – добавих и станах да си вървя.

Не издържах да седя повече. Боях се да не ми падне черното перде и да взема да се издам. Думата „Пазарджик“ ми зачекна душата и докато говорехме със стареца, образите на градеца, на близките ми се подаваха зад всяка дума. И втори път ми се случи това изкушение, даже по-силно. Защото тогава не бяха приказки, ами минах край самия Пазарджик и цяла нощ останах на гарата.

XI

Беше след години, през януари 45-а. С другаря ми Небойша Симич прекосяхме България – от Истанбул за Югославия. И двамата с фалшиви паспорти. Моят се водеше на Димитар Попович. Не ме питай сега как тъй скочих от склада в оня влак. Дълго е да ти разправам подробности, приеми го като факт, какъвто си беше. Небойша Симич бе воювал срещу немците като партизанин, а семейството му загинало. По някакви си причини го забелязали от щаба на Титовата освободителна армия. Доверили му се, пратили го с неколцина като него в Турция. С тайна мисия около прехвърлянето на оръжие от англо-американците. Той вече се връщаше в свободната си държава, а мен ме водеше, защото му трябвах. От дълго време се знаехме, но ме смяташе за турчин. Не само му се представих тъй, когато се свързахме, ами наистина бях станал турчин от темето до петите. Мен ходжа не ме различаваше, че сърбинът Небойша ли!

Като минахме българската граница обаче, сърцето ми се разшава. Зяпам насам-натам, вслушвам се какво говорят хората, отстрани сигурно съм изглеждал напрегнат.

– Не се бой! – вика ми по едно време Небойша. – Българите сега са гузни. Със сърби няма да се закачат. Ако пък разберат какви сме, на ръце ще ни подхвърлят. Само че ще си мълчим. Никак им нямам вяра!

– Не се боя – отвръщам. – Любопитно ми е. А ти защо им нямаш вяра?

– Изматат се – казва той. – До вчера Хитлер им беше приятел, днес се правят на инакви. Ама, според мен, късничко се сетиха. Ще си платят сметката!

– Какво разбира простият народ – опитвам да го смекча. – Все той тегли...

– Тегли ли?! – ядно ме скастрия Небойша. – Нищо не е изтеглил! Че е прост – прост е, ама и управниците му прости – да им таковам мамката! Хем прости, хем подли!

Небойша гледа в калпавата политика и оттам си прави изводи, а аз мисля съвсем други неща. Пък и как да се припирам, като това за измятането си е самата истина.

Колкото по-навлизяхме в страната, толкова повече се тревожа, а в Пловдив вече ме хвана страх. Пазарджик е на хвърлей място, хора често пътуват – да не би някой да ме познае! Влакът седя на гарата половин час. Небойша се надвесил от прозореца, опипва с очи тълпата, а аз не излизам от купето, под мишницата му надзъртам навън. На перона – стълпотворение. Граждани от всякакъв калибър, селения с торби и кошници, войници, циганьор, опърпани типове и всичко това яростно се блъска кой да слезе от влаковете, кой да се качи, ругатни, прощални резове, викове и надвиквания. А над цялата тая гмеж дрезгаво гърми маршова песен от високоговорителя. От време на време музиката секва и още по-дрезгав глас изломотва неразбираемо напътствие. После пак същата песен почва от началото.

Взех да различавам по някоя дума – не всичко, а рефрена, който непрестанно се повтаряше. „Сталин, Тито, Димитро-ов!“ – врещи хорът с кози гласове, но фунията не побира високите тонове, от едно място ги реже и обръща на кучешко ръмжене.

– Ей, Небойша! – бутнах другаря си. – Чуваш ли какво пеят? За Тито нещо...

– Ще пеят – не, а ръка ще целуват! – весело се обърна той. – Ама Тито с песен не можеш излъга. И портрета му сложили. Виж! Покажи се, де!

Тъй като не скочих да гледам, Небойша ме дръпна до прозореца:

– Ей го! Оня до него е Димитров...

На несръчните рисунки двата лика се различаваха само по това, че единият беше бръснат, а другият – с мустаци. Ръкувал съм се по-късно с Тито. Въобще не мязаше на оня портрет. Чудя се как Небойша го разпозна, ама може би човек тъй е устроен, че лесно да узнава идолите си...

Аз не съзерцавах дълго вождовете, отстъпих назад, но все пак забелязах едни дечица сред навалищата. Към двайсетина. С вехти дрешки облечени, но здрави, чистички, и всяко едно с раничка на гърба. Не се вижда кой ги води, но те бавничко напредват, две по две се държат за ръце и се пазят от тълпата да не им разбие групата. Тъкмо се бяха изравнили с нашия вагон, и Небойша ревна:

– Ей! Деца! Кой сте бе?! Къде отивате? Чакайте! Ей, дечица!

Гласът му надвика и песен, и шумотевица и някои от децата го чуха – обърнаха глави към нашия прозорец.

– Стойте! Идвам! – размахна ръце Небойша и като пощръклял грабна торбата с ядене, което си носехме за изпът, втурна се в коридора.

С лакти и псувни проби тъпканака, а децата долу в миг го наобиколиха. До мен не стигаше какво приказват, но гледах как бърка в торбата и дава, каквото хване, а с другата ръка пак тъй припряно милва която главица му попадне. Малките се бяха полепили за него като зърна на грозд, нещо писукаха, той нещо им говореше и остана при тях, докато влакът не тръгна.

В движение скочи на стъпалото и като стигна купето, кимна ми да изляза. Не искаше да ни слушат чужди уши, намерихме едно по-свободно местенце в коридора. Виждах го, че не е на себе си. Децата излязоха югославски. Небойша имаше слух на ловджийско куче, дочул сръбска дума от групата и със светкавичната своя схватливост при подобни положения се беше обадил. Децата били сираци от войната. Новата българска власт ги прибрала да ги понахрани, да ги облече, да ги сгрее в по-спокойно кътче. Докато войната свърши окончателно и Югославия стъпи на нозе. Сега били пристигнали в Пловдив, щели да ги водят в някакъв санаториум. Разбрах вълнението на Небойша. Бе загубил жена си и четиригодишно момченце при бомбардировка и сигурно в тия деца виждаше своето.

Стори ми се, че не е лошо, дето някой е решил да помогне на югославските сирачета. Че човещина е проявена. И нещо такова казах, само че Небойша мислеше доста различно.

– Мамицата им българска! – още по-грозно напсува той. – Изтрепаха им бащите – сега ще ми се грижат за клетите сираци!

– Как тъй български са ги изтрепали? – зинах от изненада.

– Как ли?! Слушай как! – гневно почна той и занарежда какви зулуми е вършил в

Югославия българският окупационен корпус.

Едно, второ, трето – брои по пръстите на ръката си и след всяко отмятане пита:

– Сегашното човещина ли е?

Добре разбих сръбския си приятел и в тоя случай. Ще избързам да ти кажа, че в Турция с мен стана нещо подобно. Небойша, разбира се, не знаеше предишните ми грехове, но и на мен се беше паднало да храня две сирачета, а точно аз бях довел до смърт и майка им, и баща им. Друг човек, подбудител и съучастник в това злодеяние, ме убеждаваше, че това е мой дълг, че голямо добро ще сторя на децата. Ама аз не приех да върша такъв добро, премесено с кощунство. И не знам от малодушие ли, от срам ли да гледам ден по ден своите жертви избягах, скрих се тогава, заряхах сираците на произвола на съдбата. Мислех, че съм постъпил правилно. Бива ли палачът да се прави на самарянин?

Ето защо разбих гнева на Небойша, но, от друга страна, не можех да го оправдая. Добре – да речем, че едни българи са вършили зло, но други българи се опитваха не да го поправят – то не можеше да се премахне, ами поне да му загладят остриите ръбове. По-хубаво ли щеше да бъде да оставят децата гладни и без покрив? И дума да не става! Струваше ми се, че правилно са ги взели, независимо дали от човещина, или вина се изкупуваше. Но същевременно продължавах да мисля, че и аз съм сторил правилно, като се магнах някога от ония сираци. И не разбих къде изчезваше, къде се стапаше кощунството между моя личен случай и случая с тия югославянчета. Защо при себе си виждах такова кощунство, а тука не? Аз ли бях сгрешил навремето или Небойша грешеше сега? Не знам – подобни питанки винаги са ме мъчили, карали са ме като везна да се клатушкам. Кое е добро? Кое е зло? Може би бях стъпил на хлъзгаво от самото си начало? Или бърках с това „или – или“, накриво си поставях въпросите?

Разправам ти какво си мислех, за да разбереш, че бях несигурен, колеблив пред Небойша. Хем се съгласявах, хем не. А това го навиваше допълнително и той зачеса наред българите – за каквото му скимне. Здраво място не им остави. Ни една стара вражда не пропусна. Почнах да се нервирам. И не само заради псувните му, ами наближаваме Пазарджик. Минахме Кричим, минахме Огняново, пътници заотваряха купетата – готвят се да слизат. А аз стърча в коридора като невинно момченце. Ама мога ли да кажа на другаря си: „Остави ме да си седна на мястото. Да скрия лице в пердето. Защото в тоя град някога човек заклах и сигурно ме помнят.“

Наистина, два-три пъти понечих да се прибера, но той не ме пуска:

– Чакай, чакай! Чуй и това! Не ги знаеш българите...

– Хайде, стига! – сопнах се най-сетне. – Додая ми! И вас, и тях хубавичко ви знаем. Забрави ли кой ви е държал дизгините?!

Връцнах се – и обратно в купето. Зарових глава под мръсния парцал до прозореца, правя се, че ще спя. Тия думи ги казах нарочно – колкото да се откача от Небойша, но той се засегна. По-добре, викам си, да ме остави намира, докато минем Пазарджик.

И ето че спряхме. Вече се беше стъмнило. Седим, седим, хора взеха да слизат от влака, един пита, друг предполага защо още чакаме и от откъслечните думички подразбрах, че сняг е затрупал релсите някъде към Белово. Кога ще изринат преспите, не се знае, може до съмнало да останем на гарата. Мина и кондукторът, обяснява, че локомотивът ще стои под пара, ще отоплява вагоните. Ама който иска, да иде в чакалнята – и там печка гори.

– Аз отивам – нацупено ми казва Небойша. – Ще дойдеш ли?

– И тук ми е добре – отвърнах. – Ще се наспя на рахат – седалките са свободни.

От инат той отиде сам, а аз минутка не дремнах. Помниш сигурно, че на тая гара се обърна животът ми. Тук посрещнах Калия Дамянова Калева, а нейде след час затрихме с Михалис нейния придружител. Навън беше тъмна тъмница, но аз си представях всичко наоколо. Сгруханата гарова постройка с часовника и камбанката на фасадата, кипарисите от едната страна, чакалнята, перона, складовете за въглища насреща.

Като обходи навсякъде, мисълта ми отиде на площадчето отзад, дето спираха файтоните, качи се на един от тях. Пое най-напред по голото шосе до моста на

Марица, а после през Вароша, през Мехкемето и Чиксалън стигна накрай града, влезе в нашата къщурка. Обиколи стаите, надникна в кухнята, пък седна на един стол и повика скъпите лица. Първо мама, след нея баба Ана, чичовците, стринките, малките братовчедчета. Погледа ги, порадва им се и тихо си излезе. Оттам мисълта ми тръгна из града, но сякаш не стъпваше по земята, а се плъзгаше на педя над нея. Отби се в двора на Парашкевов, спря пред дома на Михалис, отвори вратите на училищата, дето бях учил, зареди дюкяни, улички, градинки, местата на детските ми игри. Оставих я да се наскита, а после леко, леко я притеглих при себе си, както плашлива риба се издърпва с концата.

Да скоча ли от вагона? Да тръгна ли сам по дирите на мисълта ми? Сигурен бях, че стъпя ли на земята, не ще мога да се откъсна от нея. Нямаше да издържи, да ме върне и оная връв, на която Небойша разчиташе, че ни е свързала. Щях да го оставя самичък, да го предам, когато му трябвах. А да предам себе си бях готов – така ми се струваше оная нощ. Ще си призная убийството, ще ме пратят в затвора. То къде ли не бях ходил, защо и там да не полежа? Поне затворът е на същата земя, в Пазарджик, и няма да пътувам далеч. Но тогава и чичо Щерю щях да завлека като съучастник, който е скрил трупа...

„Слез за малко, иди барем до чакалнята!“ – съблазнявах се сам. „Не слизай, кютай си на мястото! – разубеждавах се веднага. – Направиш ли една стъпка, няма да спреш. Ще предадеш и чичо си, и Небойша, и крадената си свобода.“ Тъй се колебах до разсъмване, все едно сам себе си на шиш въртях. Докато пътниците от чакалнята взеха да се качват – дошла бе вест, че са разчистили трасето. Ето ти го и Небойша – носи ми баница и половин варено пиле. Ухилил се, отдалеч дъхти на винце.

– Защо не дойде? – вика ми. – Знаеш ли що весело беше?

– Весело ли? – трия аз очи. – Ти ме наплаши с тия българи – страхувах се да не ме изядат жив.

– Не се бой! – смее се Небойша, минала е снощната му обида. – Хапнахме, пийнахме, поприказвахме – поканиха ме хората. Само дето езикът им развален.

– Така ли? – престорвам се на учуден. – Те и българите същото казват. Че сръбският е развален български. Това ви било разликата, по друго сте си приличали.

– Не приказвай глупости! Яж, докато има – побутва той към мен баницата и пилето. – Че като няма кокошка, турчинът и сврака ядва. Чувал ли си я тая приказка? Колкото сръбска, толкова и българска.

Не почвам да ям веднага. Колелата на вагона помръдват и аз не мигам, в утринната дрезгавина проследявам кипарисите, гарата, последните пазарджишки къщурки, докато не излязохме сред полето и последното изкушение не изчезна от очите ми...

XII

След оня разговор със Сеид Османоглу започнах нова работа в склада. Още на следващата сутрин Муса Халил ми даде тефтер да описвам стоката. Какво влиза и какво излиза. Той си водеше свой хесап* – по документите, а вечер двамата сверявахме едното с другото. И като се увери, че дебна като рис, не оставям грам да мине неотметнат, остави ме и документите да прибирам. Тъй карах няколко месеца, виждахме се със стареца, като ни гостуваше, защото три кафета носех вече на таблата. Докато един ден Муса Халил ме викна и нареди да вървя при Сеид Османоглу. Напъти ме как да намеря кантората му в чаршията.

[* Сметка.]

– Мъчно ми е да те давам – рече той на сбогуване. – Ама в приятелска ръка отиваш. Макар да не е за добро...

Впрочем то не беше и сбогуване, защото през следващите две години често се срещаме с Муса Халил.

Докато вървах към чаршията, си мислех, защо ме вика старецът и какво ще е туй недобро нещо. Да питам обаче направо беше неудобно, особено да издам от кого съм чул. Бавно, полечка налучках отговора, но на теб ще го кажа веднага. Сеид Османоглу бе решил да прекрати изцяло своите работи. Това имаше наум Муса Халил и съжаляваше, че ще се руши граденото за няколко десетилетия. А пък аз бях нужен като помощник в

рушенето.

По онова време Османоглу не държеше други чиновници и втората стая в кантората му стоеше празна. В нея ме настани. А преди тук бяха служили и по един, и по двама човека – Муса Халил беше между тях. Него Сеид ефенди бе изпратил в склада за храни – и пари му взел като на ортак. Но сумата беше малка, колкото за хатъра и за кураж на Халил, и всъщност той бе повече управител, а не равностоен съдружник.

Тоя склад все пак съставляше част от имота на Османоглу, и не най-голямата. В града той държеше втори подобен склад, за железария, а в Адана имаше още два, същите. Управляваха ги все неговите бивши чиновници, дето ги бе изучил и им се доверяваше. Както Муса Халил, и тях бе допуснал с малко капитал в предприятието, колкото да гонят работата като своя. Такава, в едри линии, беше сухоземната търговия на стареца.

За него обаче по-горе стоеше морската. Той притежаваше две корабчета средна големина, забравил съм им тон-регистрите. Английска направа, с отлични качества и добре поддържани. Най-близкото място, до което ходеха, беше Кипър. Тяжна махала, ако мога така да се изразя, представляваше онова най-източно ъгълче на Средиземно море, което на запад се огражда от Крит и Родос, а на изток и юг стига бреговете на Сирия, Ливан, Палестина и Египет включително. Все отпаднали земи от Османската империя държеше Османоглу. По турското крайбрежие неговите кораби стигаха до Измир и по-рядко до Босфора. И ако на складовете им бе охладил юздите, морската си търговия винаги бе държал изкъсо, без да допуска много в нея чиновници и помощници. Всъщност докато аз се появих.

Но и това не беше цялата работа на моя патрон. Той бе започнал с търговия, но след туй нагазил и в производството. Повече за уюн и безпокойство. Близко до града имаше фабрика за тухли и керемиди. Преди петнайсет години взел почти без пари земя от държавата, внесъл пещи от Италия, техник довел от там за поддръжката и въобще много мерак вложил в начинанието. Добра стока излизаше, тухлата звънти, като я чукнеш, ама доста харчове се правеха във фабриката и печалбата едва капеше. Сеид ефенди бе пресметнал колко му струва една тухла и много се ядосваше, че италианската, а още повече немската, по-евтино отсича. Това нещо обаче до края не можахме да променим.

И последната негова собственост бе една мина за хром-никелова руда, на стотина километра западно от Анталия. Впрочем тая мина се притежаваше от акционерно дружество, а Сеид Османоглу държеше четиридесет и пет процента от акциите. Много калпав процент. Хем не стига да управляваш, както смяташ за правилно, хем, ако има загуба, най-много на твоята глава се трупа. Това от една страна. От друга обаче, управата на дружеството те гледа в очите и само теб дебне. Ще прибара ли още шест процента, та да я хванеш за гушата, или ще ти скимне да продаваш и в суматохата по-опасна личност ще пипне контролния пакет. Тънка игра се иска в такива случаи и аз имах безброй грижи и неприятности с мината. Бях намерил все пак чалъм да всмукнем недостигащите проценти, но Сеид ефенди не разреши, други му бяха плановете...

Не мисли, че като отидох при него, той ми каза: „Момче, сядай да пишеш списък за разпродажбата. Прати съобщение до вестниците.“ Дълго време за продан въобще не ставаше дума. Лисица на пазар не излиза. Докато не изпечеше едно нещо от всички страни, Сеид Османоглу не го вадеше наяве. Караше си редовно той работите, само дето с по един косъм на ден ги свиваше. Намаля ги, ограничава ги незабележимо, както тайно изтънява опашката на крушата, преди да узрее и тупне на земята. Договори имаше за много неща, обещания бе дал на десетки хора. Всичко трябваше да свърши почтено, без сръдни и без ущърб за някого. А и онова, дето бе посадил и отгледал, следваше докрай да се изцеди и кярът му напълно да се изкара. Тъй или инак обаче, ние двамата в кантората, Муса Халил също, знаехме, че делото на Сеид Османоглу върви към приключване. А още по-добре знаеше началото на това намерение жената на Сеид ефенди – Асие ханъм.

С право питаш, защо е трябвало да спрем и разглобим такава добра машина. Полудял ли бе Сеид ефенди на старини? Наследници ли нямаше? Според мен, и малко старческа слабост се бъркаше в решението, но истинската причина бяха точно наследничките. Сеид Османоглу бе имал само две жени през живота си. Чувал съм такова едно правило. Забогатее ли българинът – къща вдига; падне ли пара на турчина – жена взема. Ако това беше вярно всякога, Сеид ефенди щеше да събере голям харем в

къщата си. Но цялата своя младост той бе изкарал с една жена и някъде след четиридесетте втора прибрал – Асие. Първата бе починала преди десет години. От нея Османоглу имал две деца – първороден син и дъщеря. Синът бе загинал при прогонването на окупатора. Асие ханъм също родила на мъжа си две деца – щерки. Но от трите момичета ни едно не живееше близо до бащиния си дом.

По мое време Сеид Османоглу стоеше настрана и от политиката, и от местното управление. Ама не винаги е било така. При голямата бъркотия в Турция след войната той бе застанал яко зад Кемал Ататюрк. И депутат беше ходил от тоя край във Великото национално събрание на републиката. Към парите си прибавил и влияние, и връзки. Аз не знам дали неговите познанства с избрани мъже в столицата не бяха причина да омъжи тъй сполучливо дъщерите си, но и толкова далеч. Големият му зет беше бригаден генерал в Анкара, известно име. По-малките щерки живееха в Истанбул. На едната мъжът ѝ също беше военен – полковник, на другата – подпредседател на Апелативния съд.

Малко преди да ме вземе при себе си, му бяха гостували генералшата с три от петте си деца. Голяма радост е било за бабата и дядото, но аз не ги заварих. На следващата година пристигна съдията с цялото си семейство. Тогава, смятам, е станала последната уговорка за преместването на старите. Разбираш вече – такава бе целта на ликвидирането. Предполагам, че Асие ханъм дълго бе врънкала мъжа си: „Одъртя вече – мирясай! Дай да идем близичко до децата! Те няма да дойдат, ние трябва да вървим. Ни син имаш, ни зет ще ти поеме работата. Махай я – пари държиш за два живота! Рахатясай най-сетне, да се порадваме на внуците!“ И прочие, и прочие. Дъщерите сигурно са притуряли от себе си. Подобна капка зид събаря, камо ли човек да ѝ устои. И Сеид Османоглу бе кандисал да премахне онова, което дотогаз бе давало смисъл на живота му.

Недей да смяташ обаче, че той бе старче кротичко, милодушно, дете всеки може да тегли накъдето си ще. Характер имаше точно обратният и ако бе сменил посоката, с голямо вътрешно скърцане ще да е било. Обърквам се, като кажа „характер“. Душата не е листо някакво – да я изсушиш между попивателни и после през лупа да ѝ изброиш жилките. Все нещо остава скрито и може би главното ще пропуснеш. Затова най-напред ще кажа онова, което към мен беше обърнато. А че друг си патил от Османоглу, че втори се боял от неговата отмъстителност, че трети го имал за кръвожаден – то си е тяхна работа...

За мен Сеид ефенди беше като втори баща. И той като на син ми говореше. „Ела, чоджум*. Слушай, синко.“ И тъй нататък. Нямам един точен отговор, защо се държеше така. Че му вършех доста работа – не е достатъчно. Че беше расъл в България – едва ли. Че рождения му син съм напомнял – не ми е казвал. Но тъкмо като любещ баща той се погрижи за мен във всяко едно отношение. Не само на крака ме постави, но ме приласка, приближи ме до себе си. И ако беше докрай до мен, друг човек щях да стана. Богат и независим.

[* Дете мое.]

Не са ми достатъчно наблюденията, но си мисля, че подобен беше той към всички негови хора. Към Муса Халил примерно, към другия си бивш чиновник, управителя на склада за железария, към още двама-трима от града. Пуснал ли те е в своя кръг, прибрал ли те е в семейството, значи, че ти е станал баща, а ти негов син. И тогава битка ще се бие за теб и няма да останеш самичък в ни една беда.

Древна душа носеше Сеид Османоглу – от чергарските времена, от скитническата епоха. За водител на голям род беше роден, за патриарх на кръвно племе. Скрибуца керванът сред враждебните земи, яздат наоколо во̀йните с ръка на ятаганите, а начело им е бащата-главатар, замислен за доброто на всички. Защото всички в кервана са му деца. Не само синовете и щерките, заченати от собственото му семе, но и останалите мъже и жени, възрастните и бебетата, изнемошелите и силните, дори кучетата, дето линкат с неговия керван, и те са негови деца. Вярност за вярност крепи племето и повиновение на бащината власт, защото той е суров към вироглавите и ласкав към покорните. Всеки ще намери своето в тая власт, но тежко и горко томува, който ѝ изневери...

Не ми е известно по кръвен път ли се предава, в дъното на мозъка ли дреме, плод на житейски кръстоски ли е, но много силен беше у Сеид Османоглу бащинският инстинкт. Само че в неподходящо време се беше пробудил. Всяка коза за свой крак,

всеки гледа себе си. Ни род да събереш край теб, ни вярна челяд да поведеш нанякъде. А бащинството беше потребност на душата му – да закриля, да напътва, да се грижи за своите. И едновременно сам да грее сърцето си във верния кръг на близките хора. Мисля си сега, че това ще да е била истинската причина, за да премахне той всичко в Анталия и да тръгне за Истанбул. Родът трябва да следва бащата до смъртния му час. Но ако планини и морета ги разделят, ако нещо пречи на синовете да бдят до баща си, той, като по-силен и смел, сам ще тръгне да ги намери. За да им даде своето покровителство и своята любов. Аз се случих да помагам на Сеид ефенди за тоя поход към челядта му, а докато помагах, сам станах едно от децата му.

На всичко бях готов за него. Ако той имаше нужда да е баща, аз имах нужда да съм син. Намерихме се двамата по никое време. Израсъл бях вече, мъж бях, но разбирам колко ми е липсвал дотогава родният баща. То и сега ми липсва. Макар да не съм го виждал, като се замисля за миналото, и него търся в себе си. Ама помниш, че дори гроба му не намерих в Гърция и какъв помен му направих в бахчата с домати. Като бях малък, чичовците ми го заместваха донякъде. И голямото семейство, в което растях. Разглеждах съм му снимката, много пъти съм питал мама какъв е бил, как е изглеждал. И тя описваше, колкото можеше. Очите му били сиви, със зеленинка в дълбокото.

Подобни очи имаше и Сеид Османоглу. Казах му го веднъж. Двамата отивахме от кантората към дома му и си приказвахме. На всяка крачка той спираше – не може хем да върви, хем да говори. И като рече нещо, гледа те право в очите, сякаш изпитва слушаш ли и доколко схващаш. Държи те пред себе си, като че книга чете, а и ти не можеш да не забележиш очите му. Сиви, с малко зелено край зениците и леко замъглени от старческа влага. И аз ни в клин, ни в ръкав продумах, че баща ми е имал същите очи. За съвсем друго говорехме и аз прекъснах приказката. Поехме пак мълчаливо и след малко усещам как старецът подпъхна ръка и леко ме стисна над лакътя. Нищо не рече, само това стискане, но показва, че е разбрал какво ми е на сърцето. Че го припознавам за баща. И стори ми се тогава – и той ме припозна за син.

Никога животът ми не е бил по-сигурен, отколкото край Сеид ефенди. Като мина някое време, казах му за Коня и военните. Той нищо не обеща, но след неделя влиза при мен в стаята, подава ми военна книжка. На мое име и първата страница задраскана с червена черта по диагонал.

– Какво е това? – изправих се слисан.

– Освободен си от аскер – рече Османоглу. – Да знаеш, че за слабо сърце си освободен.

Уреди се работата, без да се мярна пред военно око, а сетне научих, че той бил приятел с офицера, дето отговарял за наборите в града. Не е зле да сториш услуга на такъв тъст като Сеид ефенди, защото сам можеш да опреш за нещо до големия генерал в столицата. Не вярвам рушвет да е имало.

Падна ми тоя страх от сърцето и спокойно си заживях. Сеид Османоглу и Асие ханъм обитаваха голяма къща, двукатна, празна като изсмукано яйце. Ама подредена, изчистена, с красиви вещи нагласена, готова всеки миг да се напълни с млад народ. Само че няма кой. Прислугата, също възрастна двойка, живееше в друго къще, в дъното на двора. Жената готвеше, мъжът оправяше градината и всякаква друга работа вършеше. А най-хубавото на тоя дом беше беседката. Край нея безброй цветя ухаят, шадраван шумоли, а вътре, под хладната сянка, такива удобства направени, че само едно да викаш: „Ела, кеф, ела!“ Най-много в тая беседка съм седял, защото в Анталия времето топло, меко и голяма част от годината можеш на въздух да изкараш.

Кафе съм пил там и шербет, в къщата си са ме гощавали, но Сеид ефенди не ме покани да заема някоя от свободните стаи. Ще речеш, уж син си му бил, пък не те е допуснал. Има си турчинът обичай и ред в тия работи. Може за син да ме е приел, ама Асие ханъм не ме е раждала. А моя милост направял мъж вече, със свои си потребности. Много благоразумно постъпи Османоглу, като ме насочи към друга квартира. Защото неудобствата ни щяха да са взаимни. Каквито и ще да бяха двамата с Асие ханъм, трябваше да се свивам, да се съобразявам. А пък аз по съвсем прав път нивга не мога да вървя...

Същият оня италианец, техникът на тухларните печи, живееше от години в Анталия със семейството си. Госпожата му буйна, фантазьорка, от неизразходвани сили кипи като захлупена тенджерата. От нямане на работа тая жена беше устроила нещо като

пансион в наетата от тях къща. Трима души пуска под наем – в цената влиза и закуската. Ако дириш нещо допълнително, вечер макарони може да ядеш и разрежено вино да пиеш. Ама от квартирантите се иска обезателно да са европейци. Додял й турският свят, а седнем ли ние на масата, все едно Европа се пренасяла при нея. И това радваше женицата, всичко на Флоренция й заприличвало. Да ти призная, мен в началото не ме приемаше за Европа и леко се цупеше. Но Сеид ефенди ме препоръчал, не може да му строши хатъра. Като мина време обаче, тъй свикна с мен, така й харесах, че на раздяла увисна на врата ми, не ме пуска, реве като магарица. Италианеца чак нервите го хванаха и не знам дали след туй не й чете конското евангелие.

Като казвам, че сеньора Паола беше буйна жена, не намеквам да съм въртял буйна любов с нея. Галантен бях, ухажвах я – и толкова. Е, и малко отгоре... По друга пътечка дирех женска компания. В града, на петдесет метра зад кметството, имаше един полутаен бардак. Тоест, не пускат всекиго вътре, изключено е да нахлуе пиян моряк с бутилка в ръката. Бардак за местно употребление. Солидност се иска, за да влезеш, поръчителство и съответна платежоспособност. Тия условия не ме затрудняваха като служител на Сеид ефенди и за два-три месеца прошах всичките му стаи.

В една се задържах повечко. Там бе работилницата на двайсетина годишно девойче, представяха го за французйка. Мадмоазел Мариет. Едно, че ми допадна сладураната и второ – смятах, че като си кажем туй-онуй през почивките, ще си упражнявам френския. Така и правехме, говори ми тя на великия език, ала скоро усетих, че и на нещо друго набляга. Разкри се конспирацията, защото Мариет спадаше към французите, колкото аз към шведите. Влашкинче беше момичето, комшийка от север. И бъркаше като миш-маш френския с румънския. Тоя факт промени учебните ми планове, но на основния мой мерак не се отрази. Пак само нея търсех. Понякога обаче мадам долу в салона ми казва, че тоя ден Мариет е неразположена или че си е взела почивка. Каква ти почивка за такава ударничка! Схващам аз, че някой от кметството ме е преварил, но нищо не можех да сторя. Единствено се дразня и ревнувам.

И реших да я откупя от бардака. С нейно съгласие, разбира се. Лекомислено беше момичето, както и аз в случая. Освен това, не стана лесно, защото отскоро я бяха довели в Анталия. Бардаците са като кината или театрите. Не може все един филм да гледаш или едно представление. Репертоарът иска обновление. По тая причина сутеньорите въртят своята стока от град на град и от държава в държава. И както на премиера билетите са по-скъпи, тъй цената на изпълнителките в началото е по-висока. Ето защо мадам се заинати, пазарлък подхвана за Мариет. Толкова пари нямах закуп в момента, наложи се да посегна към стратегическия резерв. Прибавих жълтиците на Караканьоти, свърших делото. От разбойник взех това злато, за курва го дадох. Помниш как в уста го изнесох от водата подобно ловно куче патица. Но повлякох госпожицата след себе си като шарена торба, настаних я в самостоятелна квартирка.

Тоалет й бях осигурил, прехрана – да спи, колкото иска, живота си да живее и мене да чака. Ама въобще не помислих в началото къде ще я дявам, като си начеша крастата. Докога ще я издържам, за жена ли ще я вземам? И тя се подведе по моя ум – ако тихомълком се изпарях, какво ще прави без своите дружки и професионални покровители. Но първите месец-два весело прекарвахме вечерите като два галъвни гълъба. Заряза Мариет напълно френския, на румънски почна да се глези. Гукахме си, гукахме двамата, докато за пет-шест месеца доста си омръзнахме. Нейната душа кучешка – на едно място не я свърта, един пес не й стига. Отивам веднъж – няма я. И куфара няма с парцалките. Разбрах, че е избягала. Много зор не си дадох, но на следния ден все пак проверих на старото й място. Мадам ме гледа треснато – не я била виждала. Друга дама ми предлага – от най-пресните. Досетих се, че крият Мариет из стаите и ще я експедират надалеч. Защото влюбиви лепки като мен само развалят реда. Не питах повече за нея, но и не се разсърдих. Като преглеждам сега случката, благодарен трябва да съм на момичето. Две неща ми остави за спомен то: едното хубаво, другото – полезно. Хубавото можеш да си представиш, полезното беше основата на румънския...

На Сеид ефенди, разбира се, му бяха казали за Мариет и квартирата. За да се увери добре ли е чул, той ме попита. Притесних се, но като обясних какво съм сторил, не ме укори особено.

– Не щеш ли да се ожениш? – вика.

– Рано ми е – отвърнах. – Пък и нали ще заминаваме. Кога да свъртам къща, кога да я разтурям...

– Че ти е рано, не е вярно, но за другото си прав – въздъхна старецът. – Една къща стига. Като идем в Истанбул, тогава ще мислим.

Истина бе, че приближавахме и към къщата му. Споменах ти за румънката, ама не си прави извода, че главно с курварлък съм се занимавал. Сеид ефенди ме беше впрегнал здраво, а да му служи не ми тежеше. Пък и по-лесно е да разпиляваш един имот, отколкото да го събираш. Много конци теглех направо от кантората, но често пътувах и до Адана, и до мината. Какво правехме двамата обаче, няма да ти разправам в подробности. Само ще кажа, че намерението му не можеше да се крие дълго. Като продадохме първо тухларната, мнозина се досетиха.

– Гаргите се молят Богу да мрат конете – рече тогава Сеид ефенди. – Ще видиш какво ще стане...

Тъй беше – где що имаше тлъста врана наоколо, долетя и кацна при нас. Ще падне ли лесна плячка? И ако досега бяхме бавили, сега трябваше да бързаме. Едно след друго тръгнаха корабите, мината, складовете. Тях всъщност Сеид ефенди остави на своите подбрани хора, част от заплащането беше отложено. То и без туй много суха пара се събираше. Къде я дяваше, как я нагласяше, си оставаше само негова работа. Не си пъхах носа в тоя ъгъл, но предполагах, че в банките седеше, дето я превеждаха купувачите, че може би ценни книжа придобиваше Сеид ефенди чрез същите банки. Не съм го питал, сам той веднъж зачекна разговор.

– На сух клон седим – вика, – дано не стане сакатлък, докато яхнем здрав чатал.

– Какъв чатал? – недоумявам.

– Троен – подсмива се старецът в брадата си. – Евреите са патил народ. Всичко им се е случвало. От дърт еврейин съм чувал как се разполага богатство за сигурност.

– Кажи, моля те! – светнаха ми очите, сякаш златна река течеше през двора ми.

– На три се дели – продължи той някак като на шега. – Едната част държиш в недвижимости, втората – в чисто злато, а последната третинка в ония пари, дето най се тачат по света. Ако гледаш сегашното дередже, трябва да са швейцарските франкове.

– И какво?

– Ами такова – завърши той, – че поевтиняят ли парите, златото поскъпва.

Падне ли златото, вдигат се имотите.

Може би Сеид Османоглу и дотогава бе разпределял богатството си по подобен начин, но за недвижимостите със сигурност знам, че всичко продаде, без нищо да придобие. Къща щеше да купува, разбира се, в Истанбул. Преди да тръгнем, зетьовете бяха наели за него и Асие ханъм някогашен бейски сарай на брега на Босфора. С градината му, с пристана му на морето, с готовите слуги. Само обувките си да сваляш и да влезеш за живеене. И снимка бяха пратили да видят старите какво е чудо и красота. Само че Сеид ефенди искаше сам да избере последния си дом и дали тая къща щеше да вземе, или нещо друго, не беше решил.

А покрива си в Анталия продаде най-трудно от всичко. Преценяваше мъщерииите* не само по пари, а и по нрав. Имаше един търговец в града, който купи кантората. И за къщата се натискаше.

[* Клиентите.]

– Видяла камилата уши, поискала и рогове – рече за него Османоглу.

Не му я даде. Още двама кандидати отпрати, преди да намери приемник по сърце. Бяха се договорили новият собственик да влезе във владение, когато старите заминат. Наближи и тоя ден. Отдавна бе решено и потвърдено без капчица колебание, че и аз ще тръгна за Истанбул. Само че моята беше лесна – цялото си имущество можех да нося в две ръце. Чудех се какво ще правят стопаните със своите мебели, с килимите, със сервизите. С хилядите неща в богатия си дом. И на това нещо Сеид ефенди бе намерил един лек. Нищо да не бутат, да оставят къщата тъй, както са живели в нея. Да вземат

само няколко сандъка и куфара с дрехи, с най-потребното за гърбовете им. Пък после Муса Халил ще има грижата да се опакова покъщнината, да я тури в склад и да чака хабер кога какво да праща.

Асие ханъм иначе бързаше да върви при черките и внуците си, а сега, изглежда, скришом оплакваше своите драгоценности. Издаде се веднъж пред мен. Седим тримата в беседката, докладвам аз на чорбаджията какво съм сторил с документите от кантората според неговото нареждане. И току на Асие ханъм ѝ се подмокри носът.

– Какво има, джанъм? – меко я попита Сеид ефенди.

– Златотканите възглавнички... – прошушна тя. – Да бях ги сложила...

– За всичко вкупом съм рекъл – не я остави да издума старецът. – Поотделно не питай.

И тя подсмъркна, затули си мъката. Но достатъчно време имаше Асие ханъм и да поплаче, и да се прости със своите приятелки и роднини. Сеид ефенди също събра мъжки зияфет* на сбогуване. Кметът беше дошъл, други големци от града, двама-трима военни и най-близките приятели. Общо двајсетина човека. Благодарности се чува, хвалебствени думи, съжаления, както можеше да се очаква. Тъжна беше тая гощавка и заради повода, и защото главно възрастни мъже бяха събрани. Но мина и тя, един ден остана до заминаването.

[* Угощение.]

Сеид Османоглу бе решил да пътуваме с параход. Тръгваше един пътнически от Мерсин, спираше на пет-шест места по малоазийското крайбрежие и последното му пристанище беше в Истанбул. Овреме запазих каюти, платих ги и следобеда бих телеграма до зетъвете от името на Сеид ефенди. От пощата се запътих към дома му да съобщя в колко часа заранта ще иде кола за багажа им и кога ще дойде файтонът. Пътната врата беше отключена и като прекосих двора, сварих Асие ханъм да излиза от къщата с две бохчи в ръцете. Отиваше при слугите, сигурно да им носи последен армаган.

– Вътре е – въртна тя глава, избягвайки по обичая си да назове името на своя съпруг и повелител.

Влязох, прокашлях се и Сеид ефенди ме повика от горния етаж:

– Ела, Демирдже! Тука съм.

Заварих го прав сред салона. Той беше дребен на ръст, малко тантурест и си личеше, че на младини е бил доста як човек. С годините се беше вкокалил, подобно някои старци, дето ако се случат до теб в трамвая, все едно греда те е притиснала. Такава греда изглежда държлива, ама тъкмо защото е изгубила гъвкавост, изведнъж изпуква и се строшава на две. Като го погледнах от стълбището, стори ми се съвсем смален. Вярно, че бе отслабнал през последните месеци, но и нещо друго – излиняло, отпаднало, се усещаше в него. Дори бялата му, чистичка брада бе пожълтяла в краищата си.

– Знаеш ли какво говореха за мен? – изпревари ме той. – Че и бикове ми телци раждат. Сиреч, късмет ме гони, пръстът на Аллах ми помага. Търговията и печалбата гледаха.

– Приказват си хората – рекох неопределено.

– Късмет ме гони, но зло ме настига – въздъхна старецът и бавно тръгна покрай дългия салонен бюфет.

Последвах го на крачка след него, докато спря пред една изпразнена витринка.

– Прибрала си е Асие джунджуриите – кисело каза той. – Не ми приема вече думите...

В тая витринка стояха разни стъклени фигурки. Кученца, птиченца и тем подобни. Асие ханъм ги събираше отдавна и им се радваше като дете. Отворих уста да я оправдая, но Сеид ефенди ме пресече:

– Защо не питаш какво е туй зло?

Бащините очи ме гледаха укорно и тревожно.

– Чакам да кажете – притесних се изведнъж.

– Баща ми беше заможен – заговори Сеид ефенди. – На всичко ми уйдисваше, хубаво детство изкарах. Ама свърши с бягство и разсипия. Добро момче отглеждах – кимна той към стаята на сина си, която пазеха небарната. – Ама като дойде време да застане до мен, изпиха му душицата. А туй защо беше? – разпери той ръце сред салона. – Като трябва да го зарежа и на никого да не го оставя...

– Нали за добро го правим – обадох се тихичко.
– Добре върви – лошо свършва... – изпъшка Османоглу.
– С всички е тъй. Кой човек е прокопсал на тоя свят? – намерих и аз как да го успокоя. – Боли ли ви, Сеид ефенди?

Откакто се бях качил, няколко пъти забелязах, че той неволно се хваща за дясното подребие.

– Ей дотук дърпа – посегна старецът към гърба ми и пипна дясната лопатка.

Тая болка не беше нова. Заварих я у Османоглу и свикнах с нея, както отдавна бяха привикнали и близките му. Не се хили, знам, че с чужда мъка лесно се свиква, ама и Сеид ефенди се беше пригосил към болката. Имаше си той свой доктор, мъж на неговите години, и тоя човек беше казал веднъж завинаги, че кусурът е в жлъчката. Не бил само сигурен дали камъни има вътре, дали лошо се свива и подлютява. Сега, чувам, в един ден вадели такава жлъчка, хвърлят я в кофата за боклука, а ти скачаш от леглото кукуряк. Но по онова време не е ставало дума да оперират Сеид ефенди. Докторът му даваше успокояващи прахчета, а най му помагаша билките. Асие ханъм сама се снабдяваше с тях, лично ги вареше и прецеждаше. И случваше се по месец-два болката да се умири. Или рядко, за няколко часа да сръфа човека. Но понякога го подхващаше яко – за седмица му заключва портата. Тогава най-често ходех в дома му. Да разправа що съм свършил през деня, да ми нареди какво да правя нататък.

– В себе си нося бедата – измъчено процеди Сеид ефенди. – Като скъсан цървул я влача...

Не отвърнах, защото не разбрах за болестта ли говори или пак го подлови настроението, в което го заварих.

– Като умра някой ден – поусмихна се той, – тогаз може би тая беда ще изскочи от мен. Ама не знам ще има ли хора наоколо да я видят как аджеба изглежда. Или по-добре да няма, че тях да не избере за обиталище.

– Не говорете тъй! – рекох бодро. – Пу, на дявола в ушите! След някой ден ще видите щерките. Внуците ви чакат!

– Хайде да вървим долу. Асие ханъм сигурно се е върнала – поведе ме Сеид ефенди по стълбата. – Да видим има ли от оназ пикня, дето я пия преди ядене. С нас ще вечеряш, Демире. За последно...

Чудиш се, че са ме канили на софрата си. Чувал си бил, казваш, че правоверните се гнусят от фармасони, дето се мърсят със свинско месо. Вярно, имаше го това нещо и с положителност още го има. Ама защо да не се гнусят, питам те пък аз? Я се постави на мястото на човек, за когото свинското е най-противното нещо на света. Тъй е възпитан, тъй е свикнал, тъй си представя работите. Ти обаче викаш, че пържолите били вкусни, а луканката още повече. Разбирам те, но интересно дали ти ще разбереш по същия начин австралийския абориген, ако вземе да ти хвали такива деликатеси като гъсениците и паяците. И дали няма да се погнусиш да вземеш хляб от ръката на човек, дето преди малко е лапнал воняща буболечка и даже малко си е поразмазал по пръстите. Ама остави туземците от тоя континент, мръдни по`на север, при фините японци. Да видим няма ли да ти се обърнат червата от техните пихтиести водорасли примерно.

Човешките обичаи са едно, лошото е, че хората често викат боговете за съдружници в своите навици – тропосат им табията си с дебела губерка. Та и мюсюлманите така. Уж презират горкото прасе, пък чак в небето са го възнесли – лично Аллах да занимават с него...

Само че Сеид ефенди ни веднъж не ме е питал ям ли, не ям ли свинско. Пък истината е, че такава мръвка с години не бях помирисвал. И не защото се отказвах, ами нямаше откъде да купя. За сланинка не се и сещах. Тъй че в това отношение не се различавах и от най-чистия правоверен. Шегата настрана – като живях толкоз време при Сеид Османоглу, трудно можеха да ме отделят от турците. Някои хора в Анталия, от по-близките, знаеха произхода ми. Но доста не го подозираха и ме смятаха за турчин. Демир – чиновника на Сеид ефенди. На такива не разяснявах какъв съм и що съм. Щом ме мислят за турчин – нека! Какво сам да се деля пред страничните си познати?! Виждаме се, поздравяваме се, вършим си работата, ако се яви нещо общо, еднакви се срещаме и еднакви се разделяме. Турчин бях станал до най-скритото място. Е, имаше там една разлика. Не бях обрязан. Ама това знаеха със сигурност само Мариет и други подобни свидетелки. Те обаче не ми придирияха...

Прислужничката с мъжа си нареждаха да вечеряме в беседката. Преди това Асие ханъм извади шише с отварата, изпи си Сеид ефенди билката и май му поолекна. Поканиха ни да седнем. Много добре си спомням какво беше сложено, защото след туй хиляда пъти го прехвърлях в ума си. Отстрани на масата – печена агнешка плешка с тавичката, в средата – три вида салати, голяма кана с гюлов шербет и купа с плодове – праскови и сини сливи.

– Стига, деца, сте шетали – обърна се Сеид ефенди към слугите. – Оставете ни, сами ще смогнем. Идете да си починете.

Като се прибраха двамата, той захвана да реже месото, но не му идеше отръпки и Асие ханъм взе ножа.

– Добро е агнето – рече тя. – Тлъстичко...

И не знам кой ме дръпна за езика в тоя миг, може би мазното агънце ме подмами да се обадя:

– Сеид ефенди – викам, – помните ли българските обичаи?

– Помня ги – усмихна се той. – И хубави, и не дотам. Какво ти дойде на ум?

– Ами – казвам – раздялата се полива с чаша вино. За прошка и сполука в бъдеще.

– Ти знаеш, че вино не пия – не ми отговори веднага Сеид ефенди. – Не помня от кога не съм кусвал.

Той замълча, замисли се, драсна кибрит да запали една свещ до себе си, пък рече:

– В подобен ден за пръв път опитах. Като дойде с парите оня човек, дето купи къщата от баща ми. И бъклица носеше. Да черпи. Не точно нас, турците, ами хората с него. Свидетели, роднински мъже... Ама в тарапаната и аз опънах половин чашка. Да знаеш – хареса ми тогава!

Засмяхме се двамата и как не свършихме дотук с тая приказка, че да ми е чиста съвестта. Но Сеид ефенди вдигна очи към жена си.

– Асие – попита, – няхахме ли скрито едно шише?

– Може и да имаме – с половин уста отвърна ханъматата.

– Ще го намериш ли?

– Не помня къде е турено – свъси се тя.

Хич не й беше драго да става от софрата и да рови из тъмните долапи в мазето. А пък аз нали бях момче услужливо – като чух желанието на домакина, веднага изправих гръб.

– Сеид ефенди – викам, – да отскоча до италианците. На една крачка са. Всяка вечер пият – винаги държат вино.

Той отвори уста да ме разубеди да не си развалям кефа, ама моят кеф беше да му изпълня волята. Рипнах от трапезата, спуснах се навън. По преките сокаци стотина метра имаше до пансиона на Паола, а там, като й подшушнах за кого е виното, тя аламинут напълни едно шише от дамаджаната. Хукнах обратно – десетина минути да съм се бавил.

На масата под беседката обаче стоеше вече оная бутилка, за която спомена Сеид ефенди. Асие ханъм беше ставала, намерила я бе и отворила. Кълна ти се, по една средна чашка опитахме от двете вина. Само двамата, жена му не пи. И добре си подложихме с препеченото агънце. Може би от слабост, може би защото не беше свикнал, Сеид ефенди леко се омая. По-приказлив стана от обичайното, развесели се – олекна оная тежест, с която преди вечеря оглеждаше къщата.

И между другите работи каза нещо, дето иначе щеше да задържи. Че в Цариград ще прехвърли на мое име добра сума пари. Той е разпоредител още на сметката, но като пристигнем там, лично ще ме заведе в банката да си сложим подписите в книжата и сам да стана титуляр. С тия пари, допълни той, търговия мога да захвана. Но ако река, мога да уча с тях. Ще стигнат. Държавите се къоскат сега като побеснели кочове, но има начин да се иде в Швейцария. Там е тихо и мирно. А реша ли тъй да се разпоредя със себе си, Сеид ефенди препоръчваше да запиша право. Известно му било, че швейцарците добре обучават на тая наука, защото най-младият му зет, съдията, точно това бил завършил там...

Докато слушах, сърцето ми премалва от радост. Избърсах уста, станах и в поклон до кръста целунах ръката на моя втори баща и благодетел. И досега устните ми помнят тая старческа ръка – топла, с издути вени и наръсена с кафяви петна.

Захласнал се бях в своето щастие, но все пак забелязах, че на Асие ханъм втори път ѝ се стъжни тая вечер заради мен. Почти съм сигурен, че Сеид ефенди не споделяше с нея своите търговски ходове. Не бе отчитал и как продава имотите си, какво ще прави с парите. А да го пита самата тя – малко вероятно беше, защото в ново време живеехме, ама съпружеските навици те си ги носеха от своето време. Ако мъжът-господар каже нещо на жена си – добре; ако не ѝ каже – така е трябвало. Ще си трае и ще преглъща питанките.

Но не може любопитство да не е гризало човешката душица на кадъната. Колко е взел старият? Ще даде ли на дъщерите или ще се стиска? И ако даде – на коя какво? Думица е чакала да закачи по тия важни въпроси, а първото, което чу, показваше, че Сеид ефенди е отворил кесията си за чужд човек. Да бях на нейно място, и аз щях да се огорча. Макар тя да не издаде и звук на несъгласие, камо ли да оспори волята на своя повелител. За мен също беше неудобно да питам благодетеля си колко ми е отделил от своето богатство и в коя банка го е пратил. Особено пък пред Асие ханъм да питам...

Като дойде времето, станах, сбогувах се. И по пътя към пансиона не вървях, а хвърчах. Къщи и дървета профучаваха край мен, хоро извиваха наоколо ми кучета и закъснели минавачи, но аз не бях пиан от винцето, а от радост и фантазии. Най-хубавата печена патка ми се беше паднала и тя ме носеше над морета и проливи, подминавахме Истанбул, не поглеждахме към земите, изгорели във войната. В кротката Швейцария кацнахме направо и аз вече се виждах там в университета – студент по правото! И тия пиански видения ме държаха буден почти до сутринта...

XIV

Сутринта обаче не се успах – изгарях час по-скоро да тръгваме. Избръснах се, стегнах се – точно тогава сеньора Паола рида на шията ми. Като се откопчих от нея, уговореният файтон вече ме чакаше и препуснахме към Сеид ефенди. Те също бяха готови, пиеха кафе в беседката заедно с прислужниците. Колата беше идвала и натоварила багажа им. Не мога да ти разправам как точно стана последното им прощаване с дома и верните хора. Виждах, разбира се, вълнението им, чувах какво приказват, ама толкоз бях нервен и припрян, че всичко се плъзгаше по мене. Безпокоях се да не закъснеем. Но в суетнята на раздялата Асие ханъм успя да ми прошепне:

– Пак го боля нощес. Едвам сме дремнали...

Погледнах отстрани Сеид ефенди и нищо особено не забелязах. Ще си отспят, помислих си. Като в люлка ще се наспим на парахода...

И ето че най-сетне се качихме на борда му. Като в сън си спомням как минахме с файтона до пристанището, как познати на Сеид ефенди, излезли пред дюкяните си, подвикваха благословии за сбогом, как нетърпеливо пъплех след съпрузите по стръмната пътечка от брега. Заведоха ни до каютите, но аз само хвърлих куфара в моята и изскочих на палубата. Параходът вече отблъскваше от пристана и някой като че почна да събира пред мен града в шепите си, за да ми го покаже целия наведнъж. Радвах се, че напускам Анталия, без да зная, че годините тук ще са най-спокойното време на младостта ми. И още едно дребно нещо помня. Изневиделица духна вятър в кратък, но силен порив и отвя шапката от главата ми. Поде я, запокити я в морето. „О-о! Я!“ – развикаха се пътниците наблизко и може би от техните гласове не чух нечие предупреждение: „Глупако! Охлади си мозъка!“

Два-три часа бяха минали от заминаването ни. Стояхме прави, облежани на бордовия парапет. Сеид ефенди в средата, ние с Асие ханъм от двете му страни. Параходът криволичеше недалеч от брега и той ту приближаваше сякаш на хвърлей място, ту бледнееше сред далечните облаци. Над нас небето беше чисто, подухваше лек ветрец, колкото да ни разхлажда. Гледахме ленивата игра на вълните, повечето време мълчахме, когато Сеид ефенди ненадейно повърна. Пристъпът, изглежда, и него свари неподготвен, защото нечистотията изцапа брадата и гърдите му. Стреснахме се с ханъматата и чак сега видях, че цялото лице на стареца е плувнало в пот.

– Искам да легна – продума той и докато го заведем до каютата, още два напъна сгърчиха отпуснатото му тяло.

Нагласихме го в койката, остана жена му да го бърше и мие, а аз излязох навън и затърсих цигара из джобовете си. Не я бях изпушил, когато тя откряна вратата.

– Не спира! – рече уплашено. – Много зле става!

Влязох пак – Сеид ефенди бе прежълтял като восък, зелена слюз се точеше по брадата му.

– Ще търся помощ! – потрепери ми гласът. – Не може да нямат доктор...

Втурнах се по коридорчетата и стълбички, обърках се в лабиринта им, докато ми се мярна униформен човек. Излезе, че е помощник-капитанът. Тъй и тъй, господине, замолих се, стана нещо с един от пасажерите. Много близък мой човек.

– Какво му е? – небрежно попита оня.

– Изповръща си червата. Сила не му остана.

– От вълнението е – избутва ме тиквеникът настрани да си продължи пътя. – Нека легне. Водаца му давайте.

– Стойте! – викнах нервно. – Какво вълнение е туй – нищо работа. Имате ли доктор? Къде е?! Човекът кораби е притежавал – милион пъти е пътувал. Защо сега ще повръща?!

– Какви кораби? – позапря помощникът.

Казах му кои.

– А-а, Сеид Османоглу. Чувал съм – поомекна му гласът. – Видях го в списъка. Ама ти защо не казваш в началото? Фелдшер имаме – от доктор по`го бива. След половин сахат ще ти го пратя. В коя каюта беше старецът?

– Имайте милост! – изпречих се пак на пътя му. – Фелдшер ли е, доктор ли е – не се връщам без него!

Хеле, смили се морският, вкара ме в командната кабина. По звънци звъня, в тръбата говори – яви се най-после фелдшерът. Забързах пред него към каютата.

Като влязохме – втрещих се. Сеид ефенди стоеше на пода, свит като кълбо. Паднал на колене, прихлупил тялото напред, прибрал глава към гърдите си. Същата поза като за молитва и аз си рекох, че се моли. Подобно нещо попита и фелдшерът:

– Защо седи тъй? Да не си взема намаза*?

[* Молитва.]

– Не знам – проплака Асие ханъм. – Корем го боли. Не дава да го пипна...

– Я, човече, легни в постелята – потупа го фелдшерът по гърба. – Да те погледна малко.

– Оставете ме! – глухо издъдна Сеид ефенди. – Тъй ми е добре.

И двамата с Асие ханъм един през друг занареждахме за жлъчката, за старата болест и вчерашната болка.

– Какво яде господинът снощи? – попита корабният лекар.

– Чисто яде... Печено агне – измънка ханъмът и злобно ме стрелна: – И вино пи.

– Ха`така! Подредил се е – сви уста фелдшерът. – И с какво го лекувате?

Асие ханъм веднага извади шишето и разправи какви хубави билки вари и как му ги дава. Човекът го взе от ръката й, разбълника го пред очите си.

– Туй нещо направо в морето го хвърли – рече той. – Ако за едно помага, на две вреди. Сега ще дам на момъка едни прахчета – през час болният да ги взема с малко водичка. Иначе никакво ядене и пиене. Хайде, миличък! Стани, страдалецо... – наведе се той към Сеид ефенди.

Не съм виждал друг доктор тъй о`бично да се отнася към пациента си и Сеид ефенди се подчини – с наша помощ легна на койката. Разголи му корема фелдшерът, пипна го тук-там, пък ми кимна да го последвам.

– От какво стана тъй? От виното ли? – попитах отчаяно, веднага щом излязохме навън.

– И от виното може да е. И от сто неща може да е – отвърна ми мъжът. – От такваз песъчинка също може да е – събра си той двата нокътя.

– Ама защо седеше по тоя начин? – нищо не ми изясни приказката му. – Молеше ли се?

– Ти се моли да не излезе туй, което мисля – хладно рече фелдшерът. – Удобно му е на стареца. Залъгва си болката. Не го закачайте...

Върнах се с прахчетата и пак заварих Сеид ефенди надупен, но сега върху тясното корабно легло. Болно ми беше да го гледам и излязох пред вратата, готов за всенощен пост. Фелдшерът идва още два пъти, втория път след полунощ и зорлен ме

завлече до моята каюта.

– Почини си, аратлик – настоя той. – Сега не можеш да помогнеш с висене, а грижите ви тепърва почват.

– Ще оживее ли? – подплаших се аз.

– Смятам да оживее – рече мъжът. – Ама Аллах ще реши накрая.

Хич не ме успокоиха тия думи, а на сутринта Сеид ефенди бе изпаднал повече от всякога. Лежеше вече по гръб в постелята и за една нощ сякаш се бе стопил наполовина. Очите му бяха все похлупени, но в съзнание бе, чуваше какво говорим, даже два-три пъти сам опита да каже нещо. Ей тия напъни най ми късаха сърцето. Той дъвчеше, дъвчеше с устни и зъби, сякаш нещо меко имаше в устата си, от което звук не може да стане. И болният се мъчеше да втвърди тая проклета мекота, да я овъргала с език, че да избута навън поне една дума. Асие ханъм, съсипана от нощното бдение, навеждаше ухо към него – дано отгатне нещо...

Чу се звънецът за закуската, затрополиха пасажери към каюткомпанията и след малко дойде фелдшерът. Дръпна клепача на Сеид ефенди, опипа му пулса, а като тръгваше, тайно ми смигна.

– Върви с мен – нареди, като излязох.

Заведе ме при помощник-капитана. Поканиха ме да седна, моряк донесе на поднос закуската, дето я бях пропуснал.

– Не знам какъв си на Сеид Османоглу – започна фелдшерът, – ама кадъната съвсем се е слисала и на теб ще трябва ясно да река каква е работата.

– Чиновник съм – казах. – Като баща ми е бил...

– Добре слушай тогава. Не е просто дереджето на господаря ти. Ей го капитанът – няма да лъжа. Аз тоя човек не мога да го лекувам. Ни илачи имам, ни инструмент. Да го лашкаме още няколко дни до Истанбул също не е спасение. Ако решите тъй да бъде – не нося отговорност. Предупреждавам ви! От тая болест за час се умира. Случи ли се нещо – да не ми търсите кабахат*.

[* Вина.]

– Ама що да сторим? – изтръпнах от това начало.

– Наближаваме пристанището на Съръбаир – вдигна той длан да замълча. – Градецът е малък, но съм чувал, че много добър доктор имат. Ибрахим Октай. Лично не го познавам, ама няма значение. Ще напиша каквото трябва за него.

– Как? Там ли да останем?... – объркано погледнах помощник-капитана.

– След пет дни минава друг параход – намеси се той. – Няма да ви изгорят билетите. Ще уредим тая работа. Да се съвземе старецът, пък ще продължите. Такъв човек на борда не бива да държим.

А-а, блесна ми изведнъж, страх ги е да не умре пътник на тяхното корито, да не си развалят името. Ама тъй ли беше наистина, можех ли да съм сигурен в своето подозрение? И двамата се правеха кахърни за живота на Сеид ефенди.

– Трябва ли? Наложително ли е? – завъртях глава към фелдшера. – В Истанбул ще ни чакат...

– Ще кажем къде сте слезли – отговори ми морският. – Пари носите ли?

– Аз... Не знам... Колкото за по път. По телеграфа ще се свържа...

– Доктор Октай държал две-три стаи за болни, нещо като лечебница – обърна пак своето фелдшерът. – Ще го търсите без отлагане.

– Ама друг път жлъчката на Сеид ефенди сама си минаваше – опитах да се уловя за последната сламка. Никак не ми се оставаше в непознатото място, за което не бях и чувал.

– Не е жлъчката – с досада рече фелдшерът. – Какво да ти обяснявам? Допускам задстомашната жлеза сама да се яде... Доктор Октай точно ще каже и ще намери лек.

Какво разбирах аз от пустата жлеза и защо сама се изяжда?! Често пъти докторите са слепи котета, ама ние ги имаме за астрономи. Такава ни е договорката с тях. Повлякох се към каютата при Асие ханъм да й отнеса предложението. Щом чу, тя изплака като на умряло:

– Как тъй?! На пристанището всички ще дойдат...

– Нищо! – раздразних се. – Ще им кажат. Ако искаш, да им напиша – да викнем някого от тях.

– Недей, недей! – спря ме Асие ханъм. – Щом след пет дни има параход, да не вземем да се разминем.

– Предлагам ти – рекох ѝ – да не сваляме всичкия багаж. Пригответи един куфар с най-потребното. За няколко дни. Другото ще приберат твоите хора.

– И куфарчето! – предупреди ме тя.

– И куфарчето, разбира се.

Това малко кожено куфарче със заключалки Сеид ефенди лично носеше в ръка, още като тръгнахме от къщата му. Не мязаше да е тежко. На следния ден надзърнах в него – ни пари, ни скъпоценности имаше вътре, а само книжа. Сигурен съм, че Сеид Османоглу бе имал злато в монети, накити, купувани за жените му. Но в Анталия ли останаха на съхранение, проводил ли ги беше вече по друг път в Истанбул – за мен си остана тайна...

Докато шепнехме, той изглеждаше заспал. Асие ханъм още доста се тухка и опъва да напускате кораба. Излезе, че я кандърдисвам – аз, дето също не бях убеден в тая работа.

– Като сте рекли трима мъже – отстъпи накрая тя, – правете, що сте намислили. Да питаме и него...

– Не го буди! – възпротивих се. – Какво да ни каже в туй положение?

Взех билетите, отидох при помощника да ги завери. Пред командната рубка ме спряха – параходът вече влизаше в малкото заливче на Съръбаир и не биваше да се пречкам при маневрите. В каютата на Сеид ефенди се върнах с фелдшера и двама моряка. Носилка носеха. Докато четиримата го прехвърляхме на нея, болният откряна очи, подъвка въздуха и с мъка рече:

– Къ-де?

– В болница, Сеид ефенди! – викнах като на глух. – Още малко стискай зъби!

– Не-недей! – пак успя да отрони той, но фелдшерът тръгна напред и вече командваше моряците как да се измъкнат от тясната врата. Прихлупила черна шамия на челото, Асие ханъм скимтеше, като кърава се буташе да улови и тя носилката. В другата ръка влачеше куфарчето. Грабнах оставения багаж, припнах да взема моя куфар и последен от тая група се изтърколих по дървеното мостче на брега.

Всички пътници се бяха струпали на борда откъм сушата да зяпат и да се чудят. Приблужи файтон, вдигнахме стареца да го настаним на седалката и под погледите на сеирджиите се чувствах стегнат, сякаш вършехме нещо недобро. Мръднах при файтонджията да се разберем къде ще кара, но фелдшерът ме дръпна:

– Да не забравя! – рече. – Вземи бележката за доктора. Написал съм какво мисля за болестта и как съм я лекувал.

Пъхнах листа в джоба, без да го погледна.

– А носилката? – попитах.

– Харизвам ви я – махна с ръка човекът. – Може да ви потрябва.

Закачихме и нея отзад на ръждясалите яйове, заклатушкахме се по кривия калдъръм. Файтонджията беше казал, че наблизо има хотел, единственият в градчето, а Ибрахим Октай живеел по-далеч. Реших да спрем в хотела. После ще диря доктора да прегледа Сеид ефенди и сам да каже ще го местим ли другаде или ще го лекува на място.

На прашния мегдан пред хотелчето нямаше жива душа. Хе-е – далеч в отсрещния край седяха на пейка неколцина старци, опрели бради в бастуните си. Свалихме носилката с файтонджията, озърнах се – поне още един човек ми трябваше за помощ. И току виждам, че на подпорния дирек край вратата на хотела се е облегал някакъв дангалак. Израсъл повече от два метра – гледа ни и ни изучава. За туй говедо още има да ти разправам, но в оня момент най-любезно го помолих за услугата. Той се дотързуи ухилен, надникна към Сеид ефенди и вика:

– Кой му изтръска вълната?

– Какво говориш? Каква вълна? – смаях се от нелепия въпрос.

– Не са ли го бяхтели? – уточни дингилът.

– Как може да мислиш тъй?! – възмутих се. – Не видиш ли, че е стар човек, болен...

– А-а, и такива съм газил – рече оня. – Щото гледам носилката. Завчера смаризих един – с такваз носилка го замъкнаха у тях.

Пропуснах тия думи край ушите си, внесохме Сеид ефенди в мрачно, влажно помещение. Отгоре имаше няколко стаи – това бе целият хотел. Друг нямаше отседнал в него и чичото зад тезгяха обеща най-добрите стаи да ни даде. Нищо добро обаче не

обещавахе острата воня на нужник, просмукала всяко ъгълче на запуснатата постройка. Едва качихме носилката по гнилото дървено стълбище, а като отворихме стаята, рой хлебарки потънаха в цепнатините на дюшемето. Тая стая бе обзаведена с две издънени легла, плетен от ракията стол и пет-шест пирона, зачукани на вратата за закачалка. В едното кьоше седяха зеленясал бакърен леген и ибрик от времето на султан Махмуд.

— Файтонът чака. Отивам — обърнах се към Асие ханъм, като положихме болния в кревата.

— Къде отиваш? — нагло попита дангалакът.

Сетих се, че чака да му дам нещо.

— Доктор Октай търся — бръкнах, мушнах му бакшиш. — Знаеш ли го?

— Хе` — аз няма да го знам! Кой, мислиш, ме тропоса?

И веднага запретна риза, оголи тумбак. Груб, дълъг кърпеж розовееше сред черната четина на корема му. Много неприлично беше да се показва тъй пред кадъната и аз посегнах да му смъкна дрехата.

— Видях, видях! — рекох. — Ако искаш, ела с мен.

Двамата тръгнахме с файтона. Там разбрах, че му викали Кайзо.

— Какво е туй име? — питам. — Да не е прякор?

— Така ме знай орталъкът* — нацупи се той. — Ако ти трябва, за Кайзо ще питах.

[* Повечето хора.]

Притрябвал си ми колкото на вълк качулка, рекох си наум и пак скритом го огледах. Тоя човек, освен гигантския си ръст, имаше още две забележителности. Едната беше четвъртитата му като куфар глава. И подстрижката беше такава, че подчертаваше отвсякъде правите ъгли. Темето му равно, гладко, тъй че ако метнеш една покривка отгоре, четирима души карти могат да шляпат. Късата брада и изхвъркналите челюсти оформяха куфара отдолу. Втората забележителност бяха ръцете му. При цялата огромност на Кайзовите телесни членове, дланите останали несъразмерно мънички, все едно бяха взети от друг човек, и то двойно по-къс от него. От джудже някакво. На всичко отгоре лявата ръка нормална на цвят, мургава като кожата му навсякъде, а дясната червена, сякаш току-що я е сварил във вряла вода. И не, да кажеш, че страдеше от екзема или че беше се наранявал, ами тъй си се родил. Голям страх имаше да бера от тая червена ръчичка, затова специално ти я описвам...

XV

Кешки* въобще да не бяхме намерили доктора. Но той беше в дома си и аз захванах да разправам как са ни стоварили в градчето, какво се случи на парахода. Като стигнах до фелдшера, извадих бележката и сам засричах латинската му диагноза. И може би от тук започна грешката.

[* По-добре би било.]

— Дай! Дай да видя! — раздразни се доктор Октай, че се въвирам в медицинските тънкости като червиво куче в бъзуняк.

Прочете писмото и рече:

— Глупости! Тъй стават тия работи! Кой го писа, викаш?

— Фелдшерът — отговорих като магаре. — От кораба. Много добре го гледаше човекът.

— Фелдшерски серсемлъци! — с презрение ми отхвърли той мнението. — Хайде да вървим! Кайзо, ела с нас!

Тръгнахме тримата с файтона и по пътя аз обясних кой е Сеид ефенди. Богат търговец, всичко продал, ще си кара старините в Истанбул при щерките. Докато ме слушаше, лекарят пак тъй презрително се усмихваше. Носеше мустаци като пиявици и мръднеше ли уста, пиявиците се сгърчват, все едно със сол си ги посипал. Злъчен човек беше, разбрах го сетне, и каквото да му кажеше светът, той отвърщаше с презрение.

Оставихме Кайзо пак да подпира дирека, а горе доктор Октай из основи прегледа болния. Прехвърля го по гръб, по корем, слуша го, почуква го, в зениците му занича, срамотиите му разголи и най-внимателно ги проучи. Но най-много го щипа. Защипе го

нейде и веднага гледа през лупа какво е станало. После другаде го ощише с два пръста като рак – и пак се звери. Тъй преброди цялото тяло на стареца. Като свърши, протегна ръце над легена, поля му Асие ханъм да се изплакне. Гледаме го двамата в устата какво ще отсъди. И каза той нещо, дето най-малко бяхме очаквали.

– Тоя човек – вика – отрова е погълнал.

Хвърли туй страшно нещо между нас, пък се обърна да гледа през джама и с двете си ръце на задника леко поплясва.

Половин минута се възцари пълно мълчание. Първи аз се съвзех.

– Как... каква отрова е погълнал? – рекох с пресъхнала уста. – Истинска ли?

При тия думи Асие ханъм се тръшна на другия креват, захлупи глава в скута си и зарева.

– А ти как мислиш? Неистинска? – врътна се докторът рязко. – Отровен е с нещо лошо. Ще се разбере с какво. Отвътре го яде – до кожата му е стигнало. Хайде – ще се мъча да го спасяваме...

– Вино! Вино пи! – вдигна грозно лице към мен кадъната. – От туй се е отровил! Ти го изюди да пие! Дето моят човек капка в уста не слагаше...

– Виното е вино! Отровата – отрова! – отбрани ме ненадейно докторът. – С всичко може да я погълне човек, когато не подозира...

Не съм сигурен дали от тоя разговор, дали от дългото щипане, но Сеид ефенди се беше даврандисал. Ококорил се – не мига. И мести очи ту на мен, ту на Асие ханъм, сякаш иска да каже: „Не знам как съм отровен. Вие знаете ли?“

Не, не сме те отровили ние! – викна в мен глас мъченически и първом опитах двама ни да защитя.

– Фелдшерът съвсем друго рече! – опънах се на доктора. – За някаква жлеза... Трябва да е писал в бележката!

Че като се каздиса оня ми ти човек:

– Махни тия увъртания! – кресна ми. – С фелдшер ще ме сравняваш! Ако нему вярваш – върви го гони! Ще ви оставя двамата да се оправяте каква отрова сте дали на тоя нещастник! И сами да си го лекувате!

– Сакън! Недей, докторе! – скочи Асие ханъм. – Вярвам ти! Тоя фелдшер пак той го доведе! Очите му не ща да видя! Забрани ми да давам билката, дето толкоз години я варя. Прахове прати – де да знам какви!

От тая секундичка разбрах, че Асие ханъм няма да ми е съюзничка, а враг. И че не бива вече да оспорвам заключението на доктора, защото ще ни вкара в неизвестно каква беля.

– Добре, добре – поутихна му малко гневът. – Няма да го местим – да не му движим кръвта. Ще ида да си взема алятите*. А вие пригответе дамаджана с вода.

[* Инструментите.]

Излезе той, остави ни ужасното подозрение, че сме отровители на Сеид ефенди. Разбира се, че не беше истина. Ни аз, ни Асие ханъм можехме да сторим такова нещо. Вярвам, че ако не беше се подплашила като кокошка, и тя не би допуснала за мен, че съм посегнал към отровата. Ама представи си тогавашното ни положение. Преценката на доктор Октай ни затвори изхода като с канара. И вътре в кошарата останахме само двамата с кадъната. Всеки знае за себе си, че е невинен и е готов да се брани с всякакви средства. А като не си ти, значи е другият, макар на пръв поглед да не изглежда, че той е престъпникът. Ама на пръв поглед! И тогава почваш да ровиш, да търсиш нещо потайно. Подбуди негови, причини, възможности за злодеянието. Колкото по` измисляш, толкова по` си вярваш. Като прибавиш засегнатата чест, страха, ожесточението, ще получиш пълното обезумяване...

Асие ханъм беше седнала в нозете на Сеид ефенди и безмълвно се гледаха. Много неща могат да си кажат двама съпрузи с такъв поглед. От влагата в старческите очи се събра капка, търколи се в брадата. Стори ми се тогава, че тая сълза оневини жената. Приближих и седнах от другата страна на кревата.

– Сеид ефенди – рекох плахо, – вярваш ли?

– Ще излезе злото... наяве – изглежда, не разбра въпроса ми той. – Пази се, Демирдже...

– Пази се! Тежиш му! – просъска Асие ханъм.

Неволно бях поставил ръка на завивката върху краката му и я дръпнах като опарен. Какво значеа тия думи? Преди два дни той ми беше казал, че чак като умре,

злото ще излезе от него. И може да влезе в някой друг. Това ли имаше наум? Или нещо друго? Станах да търся дамаджана, но Асие ханъм ме застигна до вратата.

– Какво си направил?! Какво зло? – заговори приглушено.

– Нищо! – троснах се. – Ти луда ли си?! Защо ще върша такова нещо? Нали...

– Къде са парите? – злобно ме пресече тя. – Двамата продавахте – ти знаеш! Укрил ли си? Къде ги дяна?

– Нищо не съм укривал! С пари той се разправяше! – побеснях от това обвинение. – А защо ти да не си, бульо?! С твоята варена пикня! Нали си главната наследничка!...

С омраза казах това нещо, съзнавайки, че съм несправедлив. Ама й забих ножа до дръжката! Да види, че и аз мога да хапя! Тя пребледня като смъртница и кой знае какво още щяхме да си речем, ако излинелият глас на Сеид ефенди не прекъсна кавгата ни.

– Деца! Дечица! – мъчеше да се вдигне той на лакти. – Недейте! Не сте вие... Вярвам ви... Не си вадете очите... – И като покосен падна на възглавницата.

Не се качих повече горе. Останах при Кайзо с дамаджаната. Доктор Октай пристигна с две чанти като мулешки дисаги и отвътре извади маркучи, фунии, щипци и едно желязо, дето го сложи между зъбите на Сеид ефенди като юзда. И двамата с Кайзо извършиха варварска операция над стареца. Помпиха го, смукаха го, навираха му тръби в гръкляна, с главата надолу го цедиха, докато източиха и последния сок от карантите му. Главно Кайзо вършеше тия работи под диктовката на доктора. С удоволствие ги вършеше. Убеден съм – това сложи точката на Сеид ефенди. Медицинското лечение понякога е по-жестоко от умирачката, ама можеш ли да кажеш нещо на науката? Стояхме отстрани с Асие ханъм и като гипсирани проследихме цялата инквизиция. Накрая доктор Октай взе секрет в една стъкленичка да изследвал отровата. Пък после щял да донесе противоотрова... Вятър!

Сеид ефенди лежеше жив мъртвец под дрипавата покривка. Бе загубил сваят и само рядкото изсвистяване на дробовете му показваше, че още диша. Добре е, че човек не си знае края, иначе ще се изкуши сам да избере кога и къде да мре. Тоя заможен човек, свикнал на угаждане, на охолство, псовисваше в смрадлива кочина, в каквато сигурно не беше влизал през живота си. Чистите кърпи на Асие ханъм бяха свършили при промивката и нямаше даже с какво да му избърше челото. Цялото негово богатство седеше в куфарчето до главата му, но в тоя миг и на това място книжата не струваха пукната пара. А две от скъпите му деца, последните край него, бяха уличени, че подло са го отровили. И за да си спасят кожата, едно другиму се бяха вгризали вече в гърлата си...

Отидох в своята стая и легнах неразсъблечен на мръсния креват. Да ме бяха застреляли, по-добре щях да съм. Асие ханъм сигурно долавяше какво е за мен Сеид ефенди. И да помисли, че съм го отровил! Баща си да погубя! И за какво? За пари?! Нали сама чу тя, че старецът ме е осигурил да уча в чужбина. Какво повече?! Обидата като звяр късаше гърдите ми и трябва да призная, че по-люто ръфаше тя от скръбта, че човекът си отива. Все още се надявах – ще устиска той. Нямаше начин обаче да не се попитам, защо ханъмата ми хвърляше такава кал.

Вярно, Сеид ефенди обеща да ми даде пари, но вълчето гърло и човешкото око са ненаситни. Може да са ме съблазнили големите суми и тайно да съм заделил нещо за себе си. Не една сгода съм имал. Пък като дошло време да прибера тия пари, Сеид ефенди ми е пречел, трябвало е да го премахна. Нали сам подговорих за виното, сам отърчах до италианците и донесох отпушената бутилка. Точно в нея може да съм сложил отровата. Сещаше ли се обаче тя, че и аз пих от същото вино? Да, ама може и да не е от същото. Следил ли ме е някой от кое шише в коя чаша наливам? Не ме е следил, защото са ми се доверявали като на син.

Ужас ме тресеше, че човек ще помисли и такова нещо, ако не е в сърцето ми да го знае. А най-страшното беше, че тоя човек може да е Сеид ефенди...

И тогава, за облекчение, подхванах Асие ханъм. Досега само я споменавах, защото през цялото време в Анталия тя стоеше някак настрана от очите ми. Със Сеид ефенди общувам, а нея приемах като някаква добавка, дето към мен няма отношение. Асие ли е, Фатме ли е – все тая. Виждаме се, разменим някоя незначителна дума – това е. Нито враждебно се е държала към мен, нито се сближихме. Казах ти – само веднъж забелязах, че й станах крив: когато Сеид ефенди обеща да ме праща в

Швейцария.

По онова време тя бе някъде между четиридесет и пет – петдесет години. Ама не барвала работа от малка и доста беше запазена. Само едни ситни бръчици край очите показваха, че не е в първа младост. Носеше дрехи дълги, широки, но и през тях сегиз-тогиз личеше кръшна снага за нейните години. Под очите си имаше сенки тъмни, кафеникави, останали като че от любовно будуване. Не вярвам да е било така, ама срещат се мъже, дете и туй им подшушва съблазън. Не и на мен обаче. През ум не ми е минавало да я поглеждам като жена.

Сеид ефенди не говореше за нея. Нито я кори, нито я хвали. То по нашите земи е останала една приказка, че жена, кон и тютюн не се хвалят. Някому може да се поревне да ги опита. Кой забравил, кой не забравил тая заповед, ама турчинът – никога! Да хвали жена си? Да не е луд! Да се оплаква? Да не е баба! Нищо не знаех аз да е имало лошо между Асие ханъм и Сеид ефенди, дете да я подтикне към отровителство. Че била много по-млада от него и старецът ѝ додеял – не може да бъде! Че ощетявал дъщерите ѝ за сметка на голямата щерка – и дума не е ставало! Ама като бях притиснат и озлобен в оня момент, около туй се въртях да окепазя кадъната в себе си. Пък можеше и неволно да го е отровила с нейните лекове. Дълго време, малко по малко, както бях чувал, че правили най-коварните душегубци. Нали и фелдшерът рече, че билките вредели...

Колкото и да бях намразил кадъната през последните часове, не успях да я очерня истински. Тъпа беше, клеветница беше, но не я виждах убийца. Преместих поглед на доктор Октай.

Когато някой умори пациента си, другите лекари като стена го защитават. В такива случаи хората казват: „Гарван гарвану око не вади.“ Известно е, разпространено е, но освен тая солидарност, между докторите има и друго нещо. Рядко ще им се съберат мненията по някоя boleжка. Ако един рече едно, другият криви уста, ама я прикрива с длан – уж се прозява. Хеле изрази ли преценка по-младши по стаж и длъжност, старшият ще му намери барем десет кусура. Тя самата им наука такава. От една страна, много сложна, от друга – рехаво подредена. Не се дава лесно човешкото тяло на разгадаване. Срещу една открита тайна един милиард стоят недокоснати. Тъй че поле широко за несъгласия, упреци и разни мнения между докторите.

Имам малко опит в подобна работа. Днес е разпети петък. На тоя ден преди три години ме тресна инфаркт. Вярно, че сам се бях засилил по нанадолнището, ама и в болницата една красива докторица ме подпря с текме в същата посока. Както на Сеид ефенди, и на мен навря една волска опашка в гърлото да видела сърцето ми от опакото. Баш когато то се готвеше за пукване. За добро ли, за зло ли, друг доктор, Хазърбасанов, ме улови за парцалите в последния момент. Иначе цял бях улетял в пъклото. Наредиха ми след туй да ходя на прегледи – двама-трима доктори се смениха в поликлиниката. Е, как един с един не си засрещнаха акълите. Всеки намери крив предишния. И аз престанах да ходя. Моите уважения – но дотук! Ако е рекъл Господ да ме поживи – хвала му! Ако смята обратното – негова воля!

Доктор Ибрахим Октай не се различаваше от своите колеги, даже ги надминаваше. Каква беше житейската му мъка, аз усетих по-късно, но ще ти я кажа сега. Вярвам, големи докторски заложби да е имал на младини, особено в хирургията. Допускам и добър лечител да беше по онова време. Само че късметът го пратил в място забутано, дете няма ни кой да ти оцени уменията, нито да ти плати подобаващо. Или той така си представяше своето положение. Мечтал бе горкият за блестящи хирургически зали, за публика, за смели операции, дете никой не ги е правил. А му се беше паднало да реже циреи по прости дирници и най-много да закърпи нечий разпран от нож корем, какъвто беше случаят с Кайзо. Много обиден беше доктор Октай. Пренебрегнат се чувстваше, измамен, унижен. На целия свят се сърдеше, задето не го е открил, че да се възползва от таланта му. А за колегите – да не говорим. Както себе си смяташе несправедливо ошетен, тъй тях виждаше несправедливо възнаградени. Може и прав да е бил в повечето случаи, но важното за мен е, че сърцето му се беше ожесточило. На обидата връщаше презрение, нищо и никого не признаваше.

Още оная вечер ми беше ясно, че доктор Октай от инат отхвърли диагнозата на корабния фелдшер. Що да е, ама различно да е от бележката! Стори ми се, че така реши той, преди даже да прегледа Сеид ефенди. Вярвах малко в съвестта на доктора. Че като изследва пробата в стъкленичката, ще признае – сгреших, не е имало отрова в

стомаха на стареца. Ако знаех самолюбието му, щях да зарежа тая мисъл напълно. Но най-много се надявах Сеид ефенди сам да оздравее. Това, смятах, ще отмахне подозрението от нас напълно. И друго има, сещаш се. Умре ли моят покровител, загиваше и мечтата ми за Швейцария. Нали беше казал той, че още е разпоредител на парите, заделени за мен. А след смъртта му наследничките, начело с Асие ханъм, и грош нямаше да ми подхвърлят...

Малко по малко притъмня. Станах да се разходя из стаята. На едната страна се молех Богу, на обратната – проклинах. Ако не можех да помогна с друго, поне мишките плаших да не въртаруват. По едно време скръцнаха стъпки в коридора – Асие ханъм ми похлопа.

– Ела! – хлипа отвън. – Отива си господарят ти...

Изхвъркнах, втурнах се към тяхната стая и от прага мръсно изпсувах:

– Мамицата му на тоя доктор! Обеща лекарство да донесе!

Сеид ефенди умираше. Ако има някакъв дух в човека, който го напуска в такъв момент, неговият излизаше с тежки хрипове. Приблжих, докоснах влажното му чело и се свлякох до него.

– Сеид ефенди! – давех се от плач. – Не бързай! Имаш работа недовършена! Почакай!

Сигурен съм, че не ме чуваше, но може би смъртта, дето се въртеше край нас, се позаслуша в молбата ми. Хриповете заглъхнаха, изтъняха, но щом се надигнах да стана, грозното хъркане се върна. Асие ханъм скимтеше зад мен. Толкоз бяхме самотни и безпомощни! Да се беше случила бедата в Анталия, близки щяхме да съберем, доктори и ако не го спасяхме, поне ужасът от умирането на тоя скъп човек щеше да се поразее между повече хора.

Не можех да стоя така, трябваше да сторя нещо, па макар и безсмислено. В стаята висеше крушка, но електричество нямаше – Асие ханъм бе запалила газена лампа на перваза на прозореца. Приготвил бях свещ от татък и с нея тръгнах към приземието. Мрак, влага и безмълвие, сякаш слязох в гробница. Повлякох крака по неравните плочи към външната врата – заключена.

– Ей! Има ли някой?! – провикнах се, но в тишината чух над главата си само плача на кадъната.

Къде отиде чичото? Кой ни затвори, без да ни предупреди? Да беше станал пожар, живи щяхме да изгорим. Поех обратно по стълбите, а като се върнах в стаята, Сеид ефенди беше издъхнал. Простряла ръце над трупа му, Асие ханъм ридаше.

След нея и аз заревах, опрял чело в стената. Изтекоха ония сълзи, дето за родния си баща не бях пролял. Жал ми беше за стареца, че още живот имаше в него. Жал ми беше, че смъртта го настигна по най-нелеп и непрегледен начин. Жал ми беше и за мен, защото втори път оставах сирак неприютен без Сеид Османоглу...

XVI

Тая нощ не спяхме. За кадъната беше втора по ред. Светлината поддържахме, бдяхме над тялото, но повече не се карахме и упреквахме. На разсъмване чух трополене долу и веднага слязох. Хотелджията спал в някаква дупка, не бил разбрал, че го викам. Отключи ми, метнах се на първия файтон – и при доктора.

Той още се излежаваше и докато го чаках на двора, острих се какви гневни думи ще му изрека.

– Нали щяхте да дойдете! – посрещнах го без поздрав. – Умря човекът!

– Очакваше се – навъсено отвърна доктор Октай.

– Лекарство щяхте да носите! – повиших глас.

– Тихо! – сръза ме той. – Не можах да изследвам шишенцето. Кайзо го счупи.

Ама и без туй бяхте закъснели. Фелдшерът е проспал на парахода...

– Лесно ви е на вас! Кайзо... Фелдшерът... – завърнах се настрани да се избърша, защото пак ми протекоха сълзите.

– Тъй е редът при човеците – да мрат.

– Ама нему не беше ред – рекох с отчаяние. – Здрав и прав тръгна от Анталия...

– Ти го каза! – прекъсна ме докторът. – Помогнал му е някой да хване ред.

– Не може да бъде! – от яд смачках кърпата в ръката си.

– Ще видим – зловещо отвърна Ибрахим Октай. – Ако шишенцето е счупено – кюпът е цял...

Усетих накъде бие, но подцених заплахата. Върнахме се в нашата кочина и пак заварихме Кайзо до дирека, а при Асие ханъм – хотелджията. Няма да ти описвам как пицата и се вайка при нашата поява. Като се утиши малко гюрултията, чичката си тръгна, а лекарят отиде, пипна вкочанения труп да се увери, че си е свършил работата.

– Тук ще трябва да го погребем – обадох се. – Как да го караме до Истанбул?

– Мъртвец без гроб не бива – откликна докторът. – Ама няма да е лесно.

– Защо?

– Абе ти на какъв се правиш? – с два пръста вдигна той някаква дреха от стола, пусна я на пода и седна. – Не видиш ли, че смъртта е съмнителна.

– Нищо съмнително няма! – рекох зло. – Умря си човекът от стара болест.

– Анджак* туй ще разберем! Сега ще викнеш полицейския, пък той служебно ще ми нареди да разрежа тялото. Да се уверим ти ли си прав или аз по-добре знам.

[* Точно, тъкмо.]

– Сакън, докторе! Недей да ровиш! – спъна се кадъната в две-три стъпки към него.

Умората от двете безсънни нощи се беше смесила на лицето ѝ с горка молба и див страх.

– Не мога! – надменно я погледна Ибрахим Октай. – Законът иска тъй, че да подпиша после смъртната тапия.

– Ти можеш! Ти знаеш! – проплака жената и сякаш някой преряза краката ѝ – падна тя на колене пред стола.

– Да беше някой скитник – иди-дойди – сухо рече докторът. – А той богат човек, чувам. Къде сте го повлекли вие двамата, като е бил болник за умиране?

– Пари не носим! – изтъня гласът на Асие ханъм. – Колкото за пътуването. Ама... Ама за твоите грижи... За благодарност...

И тя бръкна в пазвата си, чу се как скъса връв и измъкна наниз с пендари, който и друг път бях виждал на шията ѝ. Троен наниз беше, тежък и широк като наля се златна змия. Ибрахим Октай обаче не протегна ръка да го вземе и тя го провеси на коляното му.

– Лошо! Лошо! – въздъхна той. – Богатият умрял, богатството изчезнало. До вдовицата млад мъж се намерил...

При тия думи Асие ханъм ахна и с две ръце затули лицето си. От гняв думица не успях да река, защото доктор Октай веднага извади тефтера си с рецептите, а от него – вчерашната бележка на фелдшера.

– Ела я подпиши – обърна се към мен. – Да се знае кога и как съм я получил.

Приблжих с дървени крака и докато драсна с писалката му, щракна гривната от китката на кадъната – прибави я тя към пендарите. Изправи се докторът, но преди туй като фокусник събра всичко от скута си – тефтера, наниза, гривната. И в тоя миг аз не изтърпах – сграбих го за реверите.

– Мръсно! – изфъфлих с изхвъркнали очи. – Нарочно ли го умори?!

Капчица страх или угризение нямаше в черните му като копчета очи, а само гнуснаво любопитство, с каквото наблюдаваме непозната мушица, кацнала на ръкава ни. И аз го пуснах, задъхан от омраза.

– Ще ви пратя хора за погребението – оправи си сакото докторът на излизане, все едно че нищо не беше станало. – Ще трябва да им платите. И Кайзо ще помага.

Стоварих се на същия стол и стиснах глава между дланите си. Още като заговори оня за полицейския и за рязане, щукна ми нова мисъл. Че не само от инат и самолюбие доктор Октай не прие диагнозата на фелдшера. Ами се е готвел да ни изнудва, да ни тропоса престъпление. Не напразно ме защити той за виното – малко му се е сторило то като неволна причина за бедата. Първом Асие ханъм да изнудва, а покрай нея и мене.

Помислих си го това нещо с малко колебание. Когато обаче извади бележката – пиронът се закова. Защо иначе ще я пази, като смяташе, че е фелдшерски серсемлък? Ще я скъса и хвърли в първия боклук. Ама трябвала му е – ако изнудването хване дикиш, нея да използва като подкрепа, че Сеид ефенди е дошъл болен в градеца и си е умрял от естествена смърт. А опънем ли се с кадъната – ще ни изкара отровители и ще

ни предаде на полицията.

Кацна ми като на длан това откритие, но след него имаше и още една стъпчица. Щом доктор Октай е решил да ни изнудва, само един начин имаше да ни вплете яко в своята мрежа. Сещаш се какъв. Сеид ефенди да умре. Или ако беше тръгнал натам, ама се туткаше и бавеше, да го побутне лекичко към оня свят. Като с промивката примерно.

Убеден бях тогава, че Ибрахим Октай уби Сеид ефенди хладнокръвно и съзнателно. На Кайзо туй не му го слагам грях, защото той беше добиче, вършеше каквото му наредят. И ето че сега убиецът сочеше нас за убийци, даже злато взе за своето злодеяние. Ама какво можех да докажа? Къде да ида? На кого да се оплача, като никой не ме знаеше в Съръбаир? На мен ли ще вярват или на своя приятел доктора? Медицинска експертиза ли ще свикат? Независимо следствие ли ще назначат? И щеше ли Асие ханъм да тръгне с мен?

Никога! Вдигнах глава и я видях, че е минала от другата страна на покойника. Нямаше нужда да ѝ разправам какво си мисля, защото тя го бе разбрала по-бързо от мен. Сенките под очите ѝ бяха станали янтарени, смазана изглеждаше от връхлетялата ни беда, ама ми се стори, че и малко облекчение ѝ беше дошло. Нямаше го оня див страх като одева, когато грохна на колене пред доктора. За нищо на света Асие ханъм не би допуснала до щерките и зетьовете да стигне слух, че са я замесили в такова подозрение. Висш съд да я оправдаеше напълно, пак щеше да остане дъх от отровата. Иди обяснявай всекому заек ли си, камила ли си. С какви очи ще отвръща на челядта си, че не тя е убийцата? Нямаше ли мълвата да навреди на високата служба на зетьовете? Стигаше ѝ вината, че е оставила господаря ѝ да умре по път. Не, доволна беше Асие ханъм, че с два накита замаза клеветата. Нито правда, нито възмездие можеха да я изкарат от нейната черупка. Сеид ефенди нямаше да стане от гроба. Защо сама да се позори в разправии с подлеца? Запуши му устата с малко злато, пък бягай надалеч...

Може и права да е била кадъната за себе си. Съвестта си да е чувствала чиста. Ама аз какво да кажа за мен самия? Ако Ибрахим Октай беше помогнал на Сеид ефенди да умре, кой пък бе помогнал на убиеца? Аз, миличък! Аз! С моето дрънкане във файтона. Кой ме би да разправам какви сме и що сме?! Да съблазнявам мръсника с богатството на стареца? А и за себе си подхвърлих – ей тъй, между другото уж, че съпрузите ще останат в Истанбул, пък аз ще ходя да уча в Швейцария. Да се похваля, да не би да помисли докторът, че съм момче за всичко, а да разбере, че съм личност, избрана за велико бъдеще.

Виж какво – може и да преувеличавам своята вина. Може и без моите приказки Ибрахим Октай да усетеше какви сме и да постъпеше по същия начин. Ама че плямпах, не бива да крия. А тогава смятах, че точно моята голяма уста изкуси убиеца, подмами го, насъска го за злодейството.

Как да не съм мнителен, ми кажи?! Където и да живях, а най-много тук, в София, не само на своя глава го понесох, но и безчет пъти го гледах при други хора. Откриеш ли си малко гърба – ще се намери ръка да ти забие ножа. Довериш ли се на ближен – ще дойде ден да те предаде. Похвалиш ли се със своя радост – сто завистника ще подбудиш да ти вгорчат живота...

Асие ханъм сякаш отгатна какво ме мъчеше и през трупа попита:

– Откъде знае за Сеид ефенди? Ти ли му каза?

– Две думи – смънках гузно.

– Две думи три гроба копаят! Дано и той се продъни там! – прокле тя доктора.

– Асие ханъм – обадох се след малко, – парите ми свършиха. Ще дойдат хора за погребението...

Вярно беше, че доста понамаляха. Не носех много на парахода, защото бях ли със Сеид ефенди, той се разплащаше. А каквото имах, повечето отиде за файтона, за хотела и най-много за доктор Октай и Кайзо. Широко харчех аз в Анталия, но и малко отделях за спестяване. Сеид ефенди ме поучи. Имаше тогава една банка, Делова банка се казваше, с клон в града. Там си бях открил влог и документ ми издадоха, разбира се, ама не вярвах, че мога да тегля от Съръбаир.

– Аз пари не държа – отвърна ми ханъматата. – Каквото имаше в кесията му – кимна тя към мъртвеца и пак се разплака.

Почаках да се успокои и рекох:

– Да видим в куфарчето...

Станах, сложих го на стола и тя го отвори – сигурно бе намерила ключето пак в кесията на покойника. През рамото ѝ следях как повдигна папките, порови тук-там – пари нямаше.

– Да погледна за какво са книжата – предложих.

– Каквото си гледал – свърши! – хлопна тя капака. – Други ще гледат вече. И прави му сметката да липсва нещо!

– Чист съм! – опънах се като струна. – Един влог имам в Делова банка – от заплатата съм късал. Пък и да съм крал, в книжата не е записано...

– Вдън земя да се скриеш – не ме слушаше тя, – моите хора ще те намерят!

Неудобно беше да питам за обещаното от Сеид ефенди, но тя ме предизвика да кажа:

– Асие ханъм, ти чу, че господарят ми е заделил мая. Ще му пренебрегнеш ли волята?

– Ако ти е наречено нещо, ще ти се даде – посочи тя куфарчето.

– Ами дай да видя! Да знам какво ще правя! – настоях.

– Не! – вресна като коза ханъмната.

Добре почнахме, за да си издерем очите, но вратата се хласна, показва се четвъртитата глава на Кайзо.

– Идем! – ухили се той. – Имамът нареди.

Едно хубаво нещо мога да кажа за него, и то е, че много помогна при погребението на Сеид ефенди. Плати му се, разбира се. Няма да изреждам всичко от подготовката – решено бе мъртвецът да бъде предаден на следващия ден по обед. Разви се платното, извърнахме се ние ужасени от гроба, пропадна тялото в черната земя. Битти! Свърши!

След церемонията имамът ме викна. Асие ханъм бе говорила с него и той ми каза да ѝ предам, че за двете вечери до идването на парахода ще прати слугинята си да преспива при нея в хотела. Вдовицата била искала да има за дружина улегнала жена, защото я било страх да спи сама в същата стая, откъдето мъжът ѝ се представил на Аллах. Докато си приказвахме, стигнахме джамията. От двете страни на входа ѝ бяха направени ниши за сядане и той ме покани да си почина.

– Пие ли ти се кафе? – попита. – Ей го къде е.

Малко дворче, постлано с калдъръм, свързваше свещената сграда с друга постройка. Съгласих се, преместихме се там. Ни един посетител нямаше вътре, подвихме двамата крак на миндерите и имамът обясни:

– Туй кафене работи за един ден от седмицата. Събират се големците от града. Като адет е останало. По-преди посядваха след петъчната служба, ама откак обидихме небето да работим на този ден, в неделя идат. И друг път нямгаш се отбиват.

– Прости хора няма ли? – попитах от учтивост.

– Рядко някой – рече човекът. – Имахме късмет да е отворено. Близо при царя – пълен джоб. Ама близо до царя – и пълен гроб.

Почудих се на тая приказка, защото не я бях чувал.

– Не си малък – лукаво се усмихна имамът. – Да се въвираш на властта в очите не винаги е от файда.

И взе да разпитва откъде съм, имам ли рода наблизно.

– Загубил си добрата работа – съжали ме той, като изслуша моите отговори. – Какво ще правиш сега?

– Не знам – рекох. – Ще вървя с парахода... белким в Истанбул ми потръгне.

– Върви, върви! – одобри имамът. – Учен ми се видиш. За теб насам работа няма. Да беше тукашен...

Въобще не смятах да оставам в това унило място. Докато вървах към хотела, с досада си мислех какво ще правя през двете денонощия. Прашно, скучно, заспало. Такъв ми се видеше Съръбаир. Потискаше ме и хълмът, надвесен над градеца, от който сигурно идеше името му. Гол баир – изведнъж не различавах жълтеникавия камънак от изсъхналата трева. И тук-там по стръмнините вкопчени бодливи храсти. Развъдник беше на пепелянки. Сетне го научих. Като израстъха излюпените змийчета, чак из града плъпваха. Хората по дворовете си ги намираха...

Асие ханъм седеше на кревата, вцепенена като буково дърво. Гледаше и не виждаше. Много ѝ беше дошло след тръгването ни от Анталия. Ни отвърна, като ѝ

тропнах, ни забеляза, че заставах пред нея. Повиках я веднъж, дважд, даже протегнах ръка да я побутна. Но тя се сепна, преди да я докосна, и се подплаши, сякаш звяр бе зинал насреща ѝ. Скочи, омота се в дългите си поли и побягна от другата страна на леглото.

– Не ме пипай, момче! – рече глухо. – Махай се!

– Успокой се, Асие ханъм! – направих се на кротък. – Нищо зло няма да ти сторя.

– Махай се! – повтори тя. – Постелята не е изстинала... Барнеш ли ме – ще пиця!

Сбърках се. Какво си мислеше тая жена? Че съм дошъл да я обладавам ли?! Та тя можеше да ми бъде майка! Съпруга бе на втория ми баща! И то къде да ѝ посегна – на смъртния му одър?!

– Ти луда ли си?! – наля ми се лицето с кръв. – Дойдох, защото имамът каза... – Предадох каквото трябваше, но тя си остана настръхнала, хванала с една ръка таблата на кревата и готова за борба. – Ще ида до пристанището – допълних. – Да видя за парахода...

– Чакай! – точно като смахната ме спря тя.

– Да чакам или да се махам? – рекох сърдито. – Какво ти е, Асие ханъм?

– Недей да идваш! Молим те! Тука остани!

– Как? – в първия момент въобще не разбрах за какво говори.

– Телеграма пратих, че човекът ми умря и вдруги ден тръгвам. Чиновникът в пощата я написа...

– Добре си сторила – казах.

– Всички ще дойдат на скелята*. Двама ни не бива да виждат! – разтрепери се кадъната като листо.

[* Пристанището.]

– Легни си. Почини си – благо предложих. – Главата ти се е замаяла от съклет...

– Сега ми обещавай! Ръка ще ти целувам! – проплака тя в отговор.

Когато доктор Октай хвърли думата за отравяне и двамата с Асие ханъм се заподозряхме един друг, аз си мислех как ли изглеждам в очите ѝ, после нея претеглях за вина, но ще призная – не ми дойде наум: как пък двамата заедно се виждаме на нечие зло око. Пак докторът ни го подсказа с намека, че до вдовицата млад мъж се намерил. Това бе подпалило фитила на Асие ханъм. Останалото тя си беше донадила и цялата фантазмагория се крепеше на две точки. Първата – че младият чиновник се залибил с прекрасната кадъна, жената на чорбаджията си. И втората – че двамцата са уморили дъртака, та да си правят кефа необезпокоявани и да му харчат жълтиците. А тая сценка в главата на Асие ханъм я плашеше до побъркване. Най-много – да не би близките ѝ да помислят нещо подобно, да заподозрат майка си в прелюбодеяние, когато се изтърсим от парахода без Сеид ефенди. Особено пък ако докторът не се задоволише с подкупа, и все пак до Истанбул стигнеше приказка, че Османоглу е умрял от отрова.

Поради тая сценка и от мен се боеше. Когато на човек от зор му се размърдат чивиите, той почва да гледа на света според новото разместване. Сложила ме веднъж в ролята на любовника, Асие ханъм дотам се бе замаяла, та вярваше, че точно тая роля ще играя в нейната постановка. Траял съм до време значи, пък като го няма Сеид ефенди, ще скоча да я награбя.

Всичко друго разбирах и можех да оправдая, ама това нещо направо ме влудяваше, докато се обяснявахме. Говорим за неща сериозни, дето ми решават бъдещето, ама прави стоим от двете страни на кревата. Направя ли крачка да се разтърпча, и тя мръдне от другия край. Варди се да не я погна изведнъж и да я скепцам за шалварите. Какво ли не ѝ приказвах да я успокоя. Включително грубости. Че е стара за мен, че не ми харесва и пет пари не давам за нея. Не се доверява обаче, смята, че я залисвам. Мръсник съм бил, по очите ме усетила, защото съм гледал мазно като земпаре*. По едно време тъй ме раздразни, че си рекох: ще взема да рипна през леглото и я уловя, та да видим ще пици ли дъртата пастърма и какви игри ми играе. Но се сдържах – и по-добре. Не се знае дали тая сценка на ужжим нямаше да се превърне в нещо истинско и грозно...

[* Развратник.]

Ще си помислиш може би, че Асие ханъм е била луда. Или че дълго време си е потискала мераците, докато избият по тоя шантав начин. С първото не съм съгласен,

във второто не съм сигурен, макар подобни работи да стават по света. Вярно е едно – че на тая домашна жена, дето рядко бе прекрачвала прага на къщата си, изневиделица ѝ се струпва голям товар. Мъжът ѝ умря, убийца я изкараха, в изневяра я набедиха. За неопитен човек като нея да прекара такова нещо е все едно гол охлюв през жарава да пропълзи. Така че наистина временно се беше шашардисала.

Ама мисля, че и друго има. Защо по тоя начин си показва шашкьнията? Тя бе крита жена, от някогашните кадъни, макар да бе хвърлила яшмака. От майка си, от баба си още научила, че най-важно за една жена е да се крие, пред мъжко око да не излиза – там е главната опасност за нея. Мъж ли е – за едно нещо се точи той на жената. Такъв ще да е бил защитният рефлекс на Асие ханъм, дълбоко изкопаният отбранителен ров при съмнително мъжко приближаване. И ето че злощастните събития мен поставиха на ръба на укреплението, мен нарочи тя за похитител на кадънската си чест и почитеност...

Ама все пак това са гадания, плъзгава материя, психологии, както му казват. Каквото и да ставаше в душицата на Асие ханъм, на устата ѝ беше едно – в Съръбаир да остана, на парахода да не се качвам, да не ни видят близките в Истанбул, че слизаме заедно. Туй молеше, за туй ме закланаше. Едната дъщеря и зетят ме бяха виждали предишната година. Не можеха да знаят обаче, че и аз съм тръгнал да се преселвам със старите. Какво им е казала после Асие ханъм, не ми е известно. Напълно ли ме скри, споменала ли е, че заедно сме пътували до Съръбаир и ме писа беглец след смъртта на Сеид ефенди?...

В началото аз не се съгласих, разбира се. Нямам работа в Съръбаир, казвам ѝ, пък щом толкоз те е страх, настрана ще стоя в парахода и последен ще слеза на пристанището – когато си идете. Не, къса и хвърля тя, ще те зърнат случайно и още по-лошо ще стане, по-подозрително. Безумица някаква – как да я убедиш?! Качиш ли се, заплашва ме кадъната, аз ще се хвърля в морето! По-добре смърт, отколкото позор! Какъв позор?! – почвам от начало, ама виждам, че от миг на миг все повече я лови истерията. Тъй доста време си премятахме подобни думи като горещ картоф, докато кряснах:

– Ами парите! Искам си ги, както Сеид ефенди рече!

– Това скоро ще се разбере – отвърна Асие ханъм. – Кълна се – ще те известя! Ти само чакай тук! Пък сега – допълни, – каквото има, ще ти го дам. Само обещавай! Извади портфейла на мъжа си, подхвърли го на леглото.

– И куфарчето да видя! – нареждам.

Скръцна ѝ сърцето, но тоя път даде ключа. Зарових се вътре – Сеид ефенди бе взел и нужни, и ненужни неща, за спомен. В банковите преводи обаче името ми нийде го нямаше. Ама той човекът каза, че тепърва ще урежда моето положение. Разминах се с добрата съдба! За малко, но се разминах! Иначе сега в Турция висш магистрат можеше да съм...

Кога човек се дави, и за змия се хваща. Тъй Асие ханъм ме гледаше с ужас и надежда, очаквайки какво най-сетне ще реша. Противна ми стана цялата разправа. Джендеме! Що не вървиш по дяволите! – рекох си. – Що пък с теб ще се влача! Ще взема следващия параход... Вдигнах портфейла, прибрах повечето пари. Оставих ѝ да не е без хич.

– Сбогом, Асие ханъм – хванах дръжката на вратата. – Почитах те заради Сеид ефенди. Да беше помислила за него да отмъстим, ама... Да те изпращам ли?

– Недей! – прошушна тя с пребелели устни. – Да не гледат хората...

– Сиктир на хората! – ревах като бесен, без да бях очаквал, че тъй ще избухна в последния миг.

Някой опъваше вратата отвън. Слугинята на имама беше дошла – оставих Асие ханъм в сигурни ръце. И като глиган се сурнах по стълбата. Изскочих навън – от човек имах нужда, от приятел, да си изплача обидите. Ама кого да дирия, като освен ходжата двама души познавах само – единия убиец, другия – тъпак безподобен.

XVII

Казваш, късмет съм имал много пъти да почвам живота си на чисто. Знам, че няма човек, който поне веднъж да не е искал подобно нещо. Защо не се родя отново?

Защо не стане тъй, че да захвана всичко отначало? Това няма да сторя! Онова няма да река! Такъв и такъв ще бъда, ако нося днешния си акъл. Ама това са празни мечтания в минута на слабост. И не за друго, ами пак да се родиш, в другия край на земното кълбо да идеш, все ще нагазиш в някоя мърсотия, а и ти ще мъкнеш да прибавиш своята мърсотийка. И ако избегнеш предишните грешки, нови ще натвориш. Светът те посреща със зло, а и ти сам не знаеш колко рога` има злото в твоята лична природа. Пък и старото няма да си оставил, защото драги са грехове до пъкълски прагове.

Така че не ме облазявай, нито сам разчитай на чудеса. Говоря това, разбира се, за свое оправдание. Отгдето да знам каква заспала змия ще настъпва в Съръбаир? Някои се пазят от света, като го отминават. Или отстрани гледат, приятелства не дирят, заключват се нейде сами със себе си. Парашкевов може би беше такъв. Ама аз съм от другата порода. Няма начин да не се свържа с някого и после да драпам за освобождение...

В хотела преспях още няколко нощи, но с Асие ханъм повече не се срещнахме. Даже в деня, когато трябваше да дойде параходът, се запилях далеч от пристанището. А като замина тя, разбрах колко народ е знаел за нашето пристигане и за смъртта на Сеид ефенди. Защото тия хорица сега се втренчиха в мен. Защо съм останал? Защо не съм последвал своята чорбаджийка? Пръв попита хотелджията, но и други подмятаха или ако не казваха направо, в очите им четях това недоумение. И докато от останалите лесно се измъквах, на Кайзо трябваше да дам смислено обяснение, защото той се закачи за мен, другар ми се обяви.

– Смъртта всеки договор разваля – рекох му. – Свободен съм вече. Ще гледам търговия да завъртя. Много сте изостанали тук и стоките по-скъпо ви излизат.

– А-а, пари имаш значи! – вика той.

– Пари нямам – сопнах се, – ама ще взема кредит. Банките са затуй.

А да му кажа това нещо причината беше, че пред кметството бяха лепнали обява. Тъй и тъй, общината дава склад под наем. Търг ще има и който наддаде, ще го вземе.

– Къде ли ще е тоя склад? – попитах Кайзо, който стърчеше зад гърба ми.

– Знам го – отвърна той. – На пристанището. По-рано беше на Садъкаа, ама мюдюринът го прибра.

Заведе ме да го видя. Два пъти по-малък от оня в Анталия, ремонт ще иска, но за работа става. Аз пари нямах ни на търг да се явявам, ни да пълня склада със стока, но ми хрумна да пиша на Муса Халил. Да му подсказва той да наеме постройката, да си разшири търговията в Съръбаир, пък мен да сложи управител. Ако не приеме, не би ли ме взел обратно в Анталия, там да му помагам. Вярвах, че Асие ханъм му е съобщила вече за кончината на Сеид ефенди, но и аз започнах със скръбната новина. Като стигнах до предложението ми обаче, видях, че на лист изложена, работата изглежда афиф. Ако направим склад за храни примерно, ще има ли достатъчно пазар в градеца и околните села? И кога ще бъде тоя търг не пишеше в обявлението. Какви документи ще трябват, ще искат ли банкова гаранция? Оставих писмото недовършено, тръгнах да разуча.

Кметството беше заключено, но като похлопах, пазвантинът ми отвори. Май му развалих дрямката – препречил ръка, не ме пуска да вляза. Казах за какво съм дошъл.

– Туй е кметска работа – отвръща, – ама къде го дириш? И от ефендетата никой няма.

– А утре ще бъдат ли?

– Не съм им началник – вика. – Белким дойдат. – И спусна мандалото под носа ми.

Повлякох се по дюкяните да подпитам откъде си вземат стоката, върви ли алъш-веришът. Да ти кажа правичката, нямах голям мерак да оставам в Съръбаир. По-скоро ми се щеше Муса Халил да ме викне при себе си. Пък като му исках две неща, все вярвах на едното да се съгласи. Ама не биваше да пращам янлъш предложение, точно трябваше да опиша положението.

В първата бакалничка заварих Кайзо, облакът на тезгяха.

– А! – зарадва ми се той. – Ти не си ли в джамията? Я да вървим, че изтървахме молитвата!

– Ти да не си се бил? – рекох да го залисам. На скулата му имаше прясна драскотина, а окоето – насинено.

– Ритна ме едно магаре – вика, – ама му свалих петалата.

Забра ме Кайзо със себе си, не можах да се измъкна. Заведе ме в същата джамия, с чийто имам бях говорил. Взехме си абдеста* набързо, влязохме и тъй като малко бяхме позакъснели, веднага коленичихме на едно празно местенце. И каквото правеха другите, туй правех и аз. Кланях се, вдигах ръце, шъпнех нещо, дете и сам не знаех какво е, отвореха ли уста останалите мъже да отвърнат на призива, повтарях и аз след тях със задавен глас. В молитвената ниша служеше познатият ми имам и като се обърна по едно време, забелязах, че окоето му с доволство ме съзря между множеството.

[* Ритуално измиване.]

Течеше следобедната петъчна молитва, по-дълга от другите през деня. В началото аз наблюдавах крадешком, следях как гигантската фигура на Кайзо се кърши, сякаш камила полягваше за почивка, но малко по малко взех да се увличам. Редиците на стотината богомолци, надеждата и самоотречението им в думи и движения, тържествените вопли на свещенослужителя, мирисът на разтопен восък и други, неизвестни ми благовония, целият храм въздух, наситен с настойчива вяра и искрено подчинение – всичко това побутна душата ми, заля я, всмука я в себе си, за да се изравни тя под свода на скромната джамия и с молещите се, и с техните молби.

Вярно, аз не знаех какви думи предписва Коранът за този ден и час и първом мърморех невнятни звуци, но скоро молитвената вълна понесе и мен. Аллах, Господи Боже! – мълвях в себе си аз. – Мохамеде! Исусе Христе! Простете ми и приемоте ме! Вие сте добротворци на всички твари – смилете се и над мен! Ако си един, Боже, ще ми познаеш гласа, откъдето и да те викам, защото и друг път съм те молил. Ако сте двама, не се сърдете, че едновременно се обръщам към вас, а дайте поне половин ухото на молбите ми! Не се карайте как да ме поделите, защото и на двама ви изцяло се давам и само на вас се надявам. Аллах велики! Боже милостиви! Ако вие не ме приемоте, дяволът бакшиш дава за мен! Но омразен ми е той и страх ме е от него и затуй само пред вас коленича да ме закриляте. Водете ме по своите пътища и чуйте ме!

През тия дни много бях изнервен и объркан. Смъртта на Сеид ефенди попиля живота ми, както се бе открил той пред мен. И макар външно да се крепях, всичко вътре в мен трепереше и търсеше да си намери новото място. Тая работа със склада, с писмото до Муса Халил беше залъгалка, опит да се уловя за нещо и да се съвзема. Тъй че в молитвата ми нямаше нито грам подигравка. За нея бях настроен вече – от смут, от страх, от недоволство и несигурност.

Малко ми трябваше да излея душата си пред някого и ето че точно в джамията се случи. Може би истерия ме беше хванала в ония минути, както пред Караканьоти, когато изплаках и майчиното си мляко. Повлича ме понякога този бяс на изповедта, на покаянието, когато чашата на сърцето ми се препълни и трябва да отлея от нея. И аз със стръв посягах нагоре, като че исках да уловя някого за реверите, удрях чело в пода на Аллаховия дом – горещо се молах и нему, и на Христовия Бог, на всички техни светци и довереници, дете бяха неми свидетели на окаяния ми живот. Молах се за душата на Сеид ефенди и се кълнях, че съм невинен за гибелта му, молах се за майка ми в Пазарджик и просех милост за бягството си... И за много още неща, дете не искам да си спомням.

Когато службата свърши, бях тъй зашеметен, все едно вихрушка ме беше въртяла. Хората наставаха да си вървят, а аз останах на колене, похлупил лице в дланите си. Вдигнах глава, когато имамът ме погали по рамото.

– Аллах е всемогъщ, синко – благо се усмихваше той. – Хайде, стани сега.

Кайзо бе зяпнал, смаян от религиозното ми вживяване. Тръгнах навън и докато излезем от вратата, имамът леко ме придържаше под мишницата. Пред входа ме пусна, кимна с ведрото си широко лице и кривна през калдъръменото дворче към кафенето.

По пътя насам бях казал на Кайзо къде съм ходил и той отвърна, че кметът сигурно ще се отбие следобеда в същото това кафене. Да съм го дебнел на излизане, да го заговоря и ако е на кеф, да измоля кога да ме приеме. Защото ей тъй от улицата при него не се влизало. И името каза на мюдюрина – Хуршид Яха.

– Ще влезем ли? – завъртях аз глава зад гърба на имама.

– Не са ни канили – боязливо рече великанът.

– Кой да те кани? Кафене е – да не е диванхане* – отвърнах пренебрежително.

[* В случая – служебно помещение.]

– Ела! На друго място ще идем – не се съгласи тоя мой натрапен опекун. – И гювендии може да сбараме. Не е тук за хора като нас...

Раздразни ме, че слага и двама ни в един куп и без да го убеждавам повече, се запътих към другия вход, откъм уличката. Поради моята дързост и Кайзо се престраши – като отворих вратата, и той се изсули след мен в кафенето. На миндерлъците, обхващащи трите стени на помещението, седяха петнайсетина човека, все възрастни хора по тогавашната ми мярка. Сред по-младите беше и Хуршид Яха, минаващ малко четиридесетте.

– Добър ви ден, господа! Аллах да ви закриля! – казах учтиво, но без да се колебая и да искам разрешение, седнах в края на миндера.

И появата ни, и моят поздрав прекъснаха оня, дето говореше. Всички погледи паднаха върху нас, като че чакаха допълнително обяснение, но никой нищо не ни рече. Тук-там някой промърмори в отговор на благословията ми, тук-там друг се прокашля, а кафеджията, който ме беше запомнил от идването с имама, след малко донесе филджаните. Аз деликатно изух обувки с пръстите на краката си и най-напред прибрах едната нога под задника си, а сетне и другата. И Кайзо до мен сгъна своите мотовилки по тоя турски табиет, все едно камилска птица се нагласи да мъти.

Говореше се за войната. Може би ако одумваха някого от градеца, ако обсъждаха по-близки им работи, щяха да намерят начин да ни покажат вратата. Ама приказката беше обща, далечна и както се казва, неангажираща. За сраженията в африканската пустиня между немци и англичани. Кой какво е отстъпил и кой какво е завзел. И как е станало аджеба. С майсторлък или с напразни жертви.

– Туй, което нашата конница за ден е прегазвала, те с машини не могат го взе – рече един старец и пуфна облак дим от наргилето си.

– Конницата иска юнаци, а в машината и шубелия* може се скри – добави друг, но и малко несъгласие внесе в разговора: – Самата машина обаче е по-бърза и люта.

[* Страхливец.]

Приказката се отмести към военната техника. За танковете, за верижните камиони, за аеропланите и бомбите. Като оглеждаха от вси страни онова, за което бяха чували и по-малко – виждали, един от господата заключи:

– Страшно чудо! Непомисляно!

– Щом нов ден се отвори – и ново чудо стане! – подкрепи го втори.

И ето че от дума на дума градските първенци се прехвърлиха върху чудесата, що творяха науката и производството. Лек спор се завъртя кое е по-голямо чудо – телефонът ли или радиото, електричеството или пък язовирите, дето правителството бе почнало да строи из Анадола. Кой на каквото и чудо да се чудеше, всички бяха съгласни, че не се знае до какво ще доживеят. И че човешките чудеса из ден в ден стават по-многобройни, сложни и завързани.

Слушах аз какво умуват старците от дълбоката провинция и чаках да се наситят, че да си вървят. И тогава да се доближа до кмета, да го заговоря по моята работа. Бях го познал по един само белег от описанието на Кайзо. Че е бръснат изцяло. Другите бяха все мустаклии, а неколцина от по-старите носеха и бради. Как да ти го представя Хуршид Яха, като нищо особено нямаше по лицето му. Само дето очичките му бяха едно до друго на два пръста разстояние, светлокафяви, лъскави. Чело средно, без тежки кахъри, устни прибрани и стегнати, уши, нос, брадичка също тъй средни и приятни на вид. В общия разговор той пак средно се намесваше, а като подхващаха чудесата, млъкна съвсем. Виждаше ми се, че другаде са му мислите, че детски брътвеж му се струват тукашните мъдрувания, но не ги прекъсва от деликатност.

Не знам защо се намесих. Може би ми омръзна да чакам, може би исках да привлека вниманието на кмета. Или онова настроение от джамията още не беше преминало и то ме потегли какво да река.

– Човешките чудеса са от ден до пладне – вклиних се изведнъж, преди някой да е повлякъл нова приказка. – И колкото са по-усукани, толкоз по-бързо им минава времето. Истинските чудеса са от Аллах и до едно те са прости, така че с очи да ги видиш като капката роса сутрин на някое листенце...

Като заговорих, две лица различавах само по миндерите на кафенето. Хуршид Яха и имама. Него видях тогава, че се усмихна, кимна ми насърчително и затова не спрях:

– Прости са Божиите чудеса, но за нас остават неразгадаеми, както и да ги разчопляме. Ето водата! Не е ли чудо? Същата оная капка роса или все едно –

бездънните океани. Химиците разправят, че от водород и кислород се състояла. Ама какво от туй? Коя фабрика, пък била немска или английска, може да произведе толкоз вода, че да утоли всяка жажда и да даде живот на всяка твар?

Отговор на въпроса си не чаках, но забелязах, че очичките на кмета се развеселиха и ме гледаха очаквателно.

— Освен че са прости на вид — отместих аз поглед настрани, — Божиите чудеса са такова нещо, без което не можем. По това одма ще ги различим от човешките уйдурми. Без танкове можем, без аероплани можем, без радио и телефон също можем. Ако не беше тъй, дедите ни нямаше да побеждават и да пренесат семката си до нас. А помислете си без какво не можем. Без Неговите прости чудеса! Без въздуха, дето дишаме, без почвата, дето ни храни, без водата, дето ни пои!

При тия думи разперих ръце и вдигнах очи към тавана. Като ги сведох обаче, видях и останалите хора по миндерите. Повечето ме гледаха под вежди, едно, че се бях вмесил непочтително в разговора и, второ, излизаше, че им отправям упрек, задето са забравили Бога и плещят като неверници. Усетих, че в тоя миг ръб ни разделяше от недоверие и недоволство, а на това място не биваше да спирам. И като поех горчивия от тютюна въздух, ласкаво рекох:

— А най-голямо Божие чудо, агалар, сме ние с вас, дето сме се събрали всички тук, и всеки от нас поотделно. Човекът е дивното чудо на Аллах, както ни е направил хем еднакви, хем един с друг да не си приличаме. И всяко наше нещо да си е поставено на мястото, без него да не можем и никой да не може да го повтори и да ни го замени. Ако ще би нокътят на малкия пръст на крака да е! Кажете ми, ваша милост, кое не е чудо по нас, дето всеки ден по хиляда пъти го виждаме и пипаме? — разпалено попитах аз и потупах с разтворени пръсти гърдите си. — Крака споменах — него да вземем! Ще рече някой: просто нещо са краката, най-грубата човешка част. Ама я, уважаеми, си представете вашите точно крака и си помислете за тях. За безбройните костици, жилки и мускулчета, преплетени едно в друго и тъй задружни при всяка работа. Как се стягат, разпускат, нагаждат, избутват в такъв ред и съгласуваност, че всички наши приказки и две крачки не могат да опишат. Помислете си за гъвкавото ходило, дето се приспособява към камъче и цепнатица, към грапавини и неравности. За ахилесовото сухожилие, дето свързва петата с якия прасец. За коляното с неговите черупки и захлупки — как ви сдържа то по нанадолнището и каква опора ви е при стръмнини. Ами играта на мускулите при спорен вървеж! Ами пъргавината на ставите! Велико чудо са, господа, човешките крака!

Градските старей бяха зинали от тая моя възхвала. Докато говорех, измъкнах едната си нога изпод седалището, свивах я и я опъвах пред мен и с пръста си сочех ту стъпалото, ту глезена или бедрото. Като омагьосани погледите се местеха от пламналото ми лице към танцуващия във въздуха крак и никой май не забелязваше, че всъщност аз се чекна доста неприлично на публичното място.

— Ами прочете, юначе! Прочете! — обади се същият дядо, дето се възхищаваше от някогашната конница.

— Окото е такава тайна, че не смея да я доближа — не се подмавих аз да изпускам краката, че да ловя главата.

Имах още за казване, радостна възбуда ме беше обхванала, защото усещах, че с бърз ход прегазих недоверието на старците. Ако преди малко ги виждах чужди и сдържани, сега ми се струваха близки и мили, доброжелателни родственици, дето одобрително клатят глави пред умното свое дете.

— Може ли машина да иде там, където кракът отива?! — продължих весело. — Да се спусне в тъмно дере, вода да прецапа, да издрапа по остър камънак? И на всяко различно място толкоз сила да отдаде, колкото е потребно? Ако трябва — да пристъпи леко, ако трябва — да скочи като лъв. Тихо да приближи, смело да прекрачи, ловко да избегне преградите. И как всичко е нужно в крака до последната власинка. Нишчица да се скъса, кокалче да се похаби, става някоя да се изметне — отиде, та се не видя. Голям ум има в краката, предвидливост безмерна, защото необхвтен ум ги е създал и е предвидил да вложи в тях всичко за всякакви пътища. Помислете си, агалар, ставало ли е нещо на света без съучастието на краката. Ама не за друго — за почитаемия ваш живот си спомнете. Как изкусно и сигурно са ви доближавали те до любовния одър; как като стоманени пружини са ви хвърляли срещу враговете; как са прекрачвали към славата; как умно са отстъпвали пред опасността; и как вярно са ви водили нагоре и

надолу, към сладост и към печали и навсякъде, дето Аллах е отредил да бъдете!

– Ашколсун! Машаллах! Живо да си, момче! – посипаха се думи и възклицания от трите страни на миндерите.

Аз малко кратко ти предавам моята реч за краката. Нямам го сега онова настроение, а и точните си приказки забравих. Ама цял поет се извъдих тогава, само дето рими нямаше в моята поема. По-късно веднъж Хуршид Яха ми каза, че кодош съм си биел със старците, подигравал съм ги бил. Нищо подобно! Той беше подозрителен човек, пък и властта му го бе научила да търси под вола теле. Само че аз бях искрен и сериозен, запалил ми се беше барутът и като кьор-фишек блеснах за няколко минутки. На похвалите отвърщах с учтиви жестове – притисках ръка в гърдите си и климах насам-натам. Обърнах се надясно към Кайзо и видях, че прав до вратата стои доктор Октай. Не бях доловил кога е влязъл и каква част от химна ми е чул. Той се усмихваше горделиво, тръгна между двете редици на миндерите и седна до коляното на кмета.

– Гъста е турската кръв, щом още ражда такива чеда! – дълбокомислено каза един от присъстващите. – Има къде да стъпим!

– Наше момче! Наша кръв! Сербез е! И акъллия! Стопли ми сърцето! Там ни е надеждата! – в нестроен хор потвърдиха останалите.

Доволни бяха хората, че успях да се измъкна от първоначалната лека обида и вместо да им оставя горчивина, им дадох повод за похвала. Заради това избягнато предизвикателство, защото не им развалих кефа те бяха по-щедри към мен, а най-приятно им беше, че припомних тяхната младост, пъргавите нозе, леката стъпка, любовната жажда и незабравените мераци.

– Вярно! Прав е човекът – издигна се над заглъхващите гласове доктор Октай. – По стъпалото има десет хиляди рецептора и всеки миг те информират мозъка как да реагира съобразно терена.

Но това сухо и неясно обяснение не можа да ми отнеме славата в момента. И аз не се подкачих за него, направих се, че не съм го чул, и се обърнах към старците:

– Благодаря ви, любезни господа, че ме приехте за кръв от вашата кръв...

– От къде си, момко? – попита човекът, който пръв призна турското ми достойнство. – Не съм те виждал в града ни.

– От Анталия дойдох – рекох приветливо. – Нещастие ме доведе, ама се надявам... Ако е рекъл Господ и с ваша благословия... работа може да хвана.

Както неясно изказах желанието си, така неясно, но одобрително ми отвърна общият шум.

– Учил си май? В Европа ли? – премлясна едно старче с рядка брадица.

– Учил съм – потвърдих. – Чиновник бях. Ама в Европата не съм ходил. Тукашен съм си.

– Човек в молитвата си личи – изпревари имамът любопитството на останалите. – Знам го тоя правоверен, в беда го видях наскоро и вече сме разговаряли. Ама в днешната джума* го познах.

[* Петъчна религиозна служба.]

И като ме похвали за молитвеното усърдие, той разказа което знаеше за мен покрай погребението на Сеид ефенди.

Имамът говореше медено, драго му беше, че пръв е открил такава забележителност. Аз ту навеждах скромно очи, ту поглеждах тавана и докато шарех така, видях, че доктор Октай се наведе към кмета и му прошепна нещо. За мен ли? Ами ако и той рече да си отвори устата?! От инат – заради благите приказки на ходжата. И за отмъщение – дето му сграбчих парцалите в хотела. Само че никак не се уплаших. Знаеш ли защо? Защото чувствах, че никой няма да му повярва, дори с пръст да ме посочи за убиец. Като стена ще ме защитят тия достолепни старци – тъй усещах тогава. Ще различат те клеветата, защото не може капка от тяхната гъста кръв, сербез и акъллия момък като мен, добър турчин и ревностен богомолец да отрови господаря си. Няма да се отрекат те нито от думите си, нито от мен...

XVIII

Чувал ли си една приказка за мечката? Прияли й се круши в зимната бърлога и

тя рекла: „Тая година много ще се родят!“ Та и моята работа беше такава. Имах нужда от доверие, от защитници, от признание, че не съм толкоз лош. И ето че каквото търсех, туй и намерих в джамийското кафене. Ако искаш, речи, че съм го нагласил, ако искаш, речи, че съм си го измислил, ама похвалите на тия хора ми дойдоха като мехлем и ми вдъхнаха голяма сигурност. При това имамът продължаваше да пресилва моите добродетели като турчин и правоверен. Чудех се как ме беше опознал толкова от един само разговор. А може би и той ме измисляше, потребно му бе да вярва в моите достойнства, защото млади хора като мен бяха поразредили молитвите в джамията.

Това, което казвам сега, не съм го съобразявал, а беше усет, настроение, ведър лъх в душата ми след предишните дни на объркване и скръб. И точно в тоя миг дойде обикновеният, простичък въпрос на Хуршид Яха:

– Как ти е името, човече?

– Демир Папазоглу – отвърнах незабавно. – Демир Папазоглу се казвам.

– Добре – рече мюдюринът. – За каква работа продума? Имаш ли нещо наум или само тъй?

– Имам! – светнах целият. – Търсих ваша милост да се съветвам, пък...

– Добре – спря ме той, като обърна дланта си надолу. – После ще приказваме. – И веднага мръдна настрани бистрите си очички, заговори с друг човек от миндерите.

Тъй се признах за турчин и назовах турското си име. Ни за секунда не се колебах, ами го рекох леко и радостно, като че под езика си го бях държал и най-после се освободих. Ама не мисли, че изведнъж се направих турчин в кафенето. Турчин бях почнал да ставам, откакто стъпих в Турция. Ден по ден и от човек на човек – с когото животът ме срещаше. И откакто същият този живот ми пошушна, че там ще пускам корен и ще свършат дните ми. Виж какво, аз себе си не давам за пример ни в едно отношение. По криво дърво млади фиданки не бива да се равняват. Не искам да уча никого, че като иде човек в чужда страна, трябва да стане тамошен и непременно да си смени името. Пази, Боже! Да ме чуют патриотите, очите ми ще извадят:

„Родоотстъпник! Как тъй се премяташ като фурнаджийска лопата?!“ И прави ще бъдат хората, не е хубаво от себе си да се отказваш. Само че там е работата – аз от себе си не съм се отказвал. За да ме разбереш донякъде, ще разделя нещата на две части.

Шарен се случи животът ми в първата си половина. Българин, грък, турчин, сърбин, румънец и накрая пак българин. Не ме е турял друг на тази въртележка, сам със собствените си крака се качих. Според обстоятелствата и акъла си, според причините и възможностите. Къде по своя воля, къде съдбата ме водеше не за носа, а за ухото. Много вънкашни работи се променяха, но онова, вътре в мен, дето съм роден с него като човек между хората, си оставаше непокътнато. Характер, нрав, мозък за мислене – доколкото ми е даден, представите ми за лошо и хубаво, за подлост, за чест и тъй нататък. Чакай, чакай! Променял съм се, разбира се. Да не би снежен човек да съм! Променял съм се, както се променят всички. Дете бил някой, младеж пораснал, зрял мъж станал, в старец се преобразил. Всичко различно уж, а пък главното останало. И ако тоя старец не е изкуфял и го попиташ, помни той сам себе си и за един човек се има от люлката до бастунчето.

Или както младото дръвче се променя. Миналата година било пръчица, а след някоя и друга се вдигнало, цъфнало, плод завързало. Круша, да речем – за угода на мечката. Старее дървото, клони съхнат, ама то все круши ражда. Не може да се напъне и смокини да роди. Или зарзали. И аз бях като това дръвче. Раждах, каквото ми беше заложено, и никога не съм се напъвал да ставам друг.

Това от едната страна. Ама ти веднага ще кажеш: нали си ставал друг, не е ли то все едно да си се напъвал да връзваш различни плодове. Лесно ми е да отговоря, че кучето скача според тоягата, че случаят ме е притискал, че тъй по-удобно ми е било и прочие. Не че и това не е вярно, ама не е то цялата истина. Тая работа не се получава със старание и просто нагаждане. Други две условия са потребни. Ти да приемеш новото за свое, а и то да ти отвърне по същия начин. И запомни веднъж завинаги, че с турското аз се гордея, колкото и с българското. Че гръцкото, сръбското и румънското са ми еднакво мили. И че както да се променях, на това също не съм изменил, макар да се казвах и Димитър Попов, и Димитриос Папас, и Демир Папазоглу, и Димитър Попович, и Думитре Попеску. Пет имена смених, но сърцето ми е едно и неделимо. Нищо не съм изчегъртал от него, нито от мозъка си. Живота си на парчета не деля. През каквото съм минал, не го забравям. И освен че съм българин,

аз до ден днешен съм и грък, и турчин, и сърбин, и румънец едновременно. Където и да съм – тежен съм!

А защо в един или друг момент е ставало, по-рано или по-късно – нали това ти разправям. Да бях казал на старците в кафенето, че съм грък от Пирея или българин от Пазарджик, направо щях да ги наскърбя. Нали, без да ги подмамвам, сами те ме признаха от златната турска младеж, на която възлагат надежди и упование. Пък да излезе, че не са познали това толкова важно за тях нещо. И себе си щадях, разбира се. Собствената си настройка, мерака ми да изплувам отново. Каквото лошо да помислиш за моята пресметливост, приемам го в тефтера си. Ама в оня момент се бях ококорил като петел пред шарена врата, радостен бях, възбуден бях от новооглашението и ми идеше да рипна, че да прегърна всички старей по миндерите. Без подлеца Ибрахим Октай естествено.

И още нещо. Че ми се беше разиграло сърцето тогава, има допълнителна причина, дето я пропуснах одеде съзнателно, за да не речеш веднага, че съм шмекер. Ако си забелязал, аз съм човек на играта. За игра живот залагам. Одъртях, но си останах същия като детенце. Ама какво ти детенце – от игри съм се препитавал, когато бях в Румъния. Спомняш си, че загубих Зоица на табла, но не винаги е било така. И печалби съм имал. Само че въпросът не е единствено до комара и кяра. На тоя свят всичко става за игра. Животът, дето е живот, само в два пункта я превъзхожда. В раждането и в смъртта. Пък и те може да са игра, ама друг някой ни е заложил и ни гледа сеира. Тъй че между живот и игра аз голяма разлика не правя. Да ми развали някой играта – убивам го! Особено ако е така – по-завързана. Та и тия мои преобръщания из различните държави също бяха според натурата ми. Когато с помощта на Михалис си смених името, че да заблудим Яни Коцагра, момчешка игра ми се виждаше. Ама тая игра стана действителност в най-малките подробности. И обратното да речеш, няма да сгрешиш: че действителността си беше игра от началото до края.

Като стъпих в Турция, същото игрово дяволче се обади. Ще можеш ли? Бива ли те? Ха` да те видя! Това дяволче сякаш там беше раждано, на турски ми говореше и ме напътстваше. И ако в джамийското кафене Кайзо седна от дясната ми страна, то се настани от лявата, ухилено, ама и загрижено как ще си изиграя картите. А като чу Хуршид Яха да казва „добре“ на моето турско име и принадлежност, плесна радостно, че съм такъв изкусен играч. Далдисаш* ли в подобна игра, увлече ли те, няма лесно отказване. Та и аз – като ми падна сгода, още два пъти я подхванах. Но следващия път дяволчето беше сръбско, а накрая – от Румъния.

[* Гмурнеш ли се, потънеш ли.]

Признавам ти това нещо, ама то не отменя нито дума от предишните ми обяснения. Защото такава игра не се играе през пръсти. Цял трябва да се владеш в нея – с мислите си, с чувствата си, с харесването и нехаресването, с навиците за дребно и едро, та чак до шегите и псувните. Дотолкова – че сам да не различаваш игра ли си завъртял или това е простичкият твой живот, дето го влачиш всеки ден. С подправени карти въобще не опитвай. Ще те хванат като абдал при първото раздаване. И ще постъпят като с мошеник. Най-малкото ще те осмееят, пък после ще те изират, ако не се отвори по-зла беда. Аз такова нещо не позволих, защото картите ми бяха чисти и неподправяни, извадени от истинското тесте. Грък ли съм – грък бях! Турчин ли съм – турчин бях! Или ако държах някоя съмнителна карта, бързо я чистех настрана.

Две такива карти ми бяха останали в Съръбаир. Тескерето и военната книжка. При новата ми самоличност, като Демир Папазоглу, с тях на търг не биваше да се явявам, нито да викам Муса Халил за титуляр в наддаването, защото от него щеше да се разбере кой съм и откъде съм. Излизаше значи, че работа в Съръбаир повече нямам и трябва да си вървя.

Неведнъж ми се е случвало за рогове да ида, без уши да се върна, но тоя път никак не съжалявах. И без туй планът ми за склада куцаше и с двата крака. Докато прехвърлях наум тая моя проста сметчица, старците се разшаваха да стават. Надигнахме се и ние с Кайзо, но изчаквахме от уважение да се източат пред нас. Като се поразредиха те към вратата, видях, че накрая крета един доста сакат човек, опрян на патерици. Не ги бях забелязал, сигурно на миндера зад себе си ги беше държал. Краката му бяха криви, недоразвити, но най-напред в очи влизаха обувката. Те и не бяха обувка, ами някакви кожени торби, пристегнати в глезените. Сякаш не за стъпала

бяха правени, а дяволски копита да скрият.

– Благодаря ти, Демир ефенди! – задържа се той пред мен усмихнат. – Туй за краката на книга трябва да се запише.

– Е! – смутих се. – Тъй дойде приказката...

– Грамотен човек си, bravo! – рече мъжът. – Ще те моля да ми го напишеш – да си го прочета пак на спокойствие. Същото съм си мислел, ама нямам твоя дар.

– Прощавайте, няма да мога – притесних се ужасно аз, защото на всичко отгоре не схващах сериозно ли говори недъгавият или се гаври и с мен, и със себе си. – Не съм го запомнил, пък и до ден-два съм пътник. Ще заминавам и...

– Къде ще ходиш? – почуди се той, като че в Съръбаир венчило имах. – Сеид ефенди погребя. С ханъмата сте се скарали. И нали работа диреше от кмета. Кой те чака? Я толкова не бързай!

Вкопах се на място от изумление, а оня се потътрузи, но от прага пак се обади:

– Ако поостанеш, не забравяй! Ще съм ти задължен! Хайде да не е за утре, ама за вторник се постарай!

Нямах време да разпитвам Кайзо кой е тоя човек, а само с жест го подканих две думи да ми рече.

– Ще ти е задължен Рашидаа! – възхитено измуча дангалакът.

Оставих го, шмугнах се през вратата, защото на излизане кметът ми даде знак, че ще ме изслуша вънка. Нямах какво да говоря аз повече с Хуршид Яха, но от приличие трябваше да се отзова на неговото великодушие. Смятах да спомена нещо за търга, колкото за лице, пък после да си накривя шапката и да чакам параход на пристанището.

XIX

Само че разговорът не излезе толкоз къс, а за мен завърши със свинско напиване.

Той стоеше заобиколен, както край голедец се трупат и молители, и зяпачи. Имаше и от посетителите в кафенето, но преобладаваше по-долна ръка народ. Хуршид Яха веднага ме зърна, но довърши тежко приказката си и тогава с жест разтвори наваницата да го приближа. Като ме докосна по рамото, той ме насочи извън кръга и приглушено заговори:

– Няма да ни оставят на спокойствие. Брей! Дай другаде да поседнем...

Знаеше кметът къде ще седнем – наблизко чакаше файтон, а в него вече се беше настанил сакатият мъж от кафенето. Конете бяха дорести, прясно изтимарени, в късо подрязаните им опашки синееха вплетени мъниста. След две-три крачки те поега галоп, засили се файтонът по равното. И ето ти го, отнейде изскочи Кайзо, затича се редом с нас. Абе, тоя човек и аждрахани* не можеха да го надбягат! Разтворил пергела, опънал врат, той се изравни с капрата и в движение скочи при кочияша. Много се зачудих на тая постъпка, защото не знаех още истинската длъжност на побойника. Повече се чудех обаче, че кметът ме качи при себе си. Не питах къде отиваме.

[* Коня като хала.]

Насочили се бяхме извън града и като подминахме последните къщи, започна стръмнина, а веднага след първия завой отбихме в тясно пътче. Обграждаха го порутени зидове, потънали в къпинак. Къпината цъфти късно – белите й кичури венчаваха като с коронки посивелия камънак. От лявата страна зад зида се вдигаха стари кайсиеви дървета и скриваха от очите грозния баир над градчето. Право напред се сплитаха няколко рида, също тъй голи и жълти, но под тях, изглежда, се стичаха подземни води, защото там, където се развързваше възелът им, в малката долинка, буйно растяха треви, храсти и дървета. Много обичам стари зидове, обрасли в млада зеленина. И нещо такова казах тогава – че ми харесва мястото. Конете бяха минали в лек тръс и можех да се насладя на гледката.

– Хубаво е, че ти харесва – отвърна ми недъгавият. – Тоя път води за рая.

Като се усмихнеше Рашид ага, дребните му бели зъби тъй блясваха, все едно маргарит беше нанизан.

Полага ми се! – помислих аз и глупаво се ухилих. Ама глупост не успях да

кажа, защото спряхме пред ковани порти. Рипна Кайзо, отвориха ни.

Е, не знам дали в мохамеданския рай влязохме, там, казват, и по-хубаво било, ама че стъпихме в преддверието на рая, съм сигурен. Къщата и градините наоколо бяха принадлежали на известен един сановник от Цариград, Али паша. Съветник на Високата порта, няколко пъти министър, в жилите му бая султанска кръв течела по майчина линия. В годината я идвал веднъж тук, я не, но кафето му винаги го чакало на завиране. Имотът се гледал изрядно, многобройни слуги и ратаи щъкали из райското кътче, готови с мед и масло да посрещнат господаря си.

Като станал превратът обаче, пашата влязъл в списъка на султановата рода`, дето трябвало да се прогони от страната. Той май издъхнал междувременно, успял да остави кости в родината, но къщата конфискували. Държавата я предала на общината в Съръбаир с наставление да устрои я сиропиталище, я приют за старци. Ама как да увониш такава хубост с бедност и мъртвина?! Оставили я тукашните управници за себе си, а Хуршид Яха я беше превърнал в истинското кметство на града. Тук властта умуваше, тук се решаваха съдби. В занемарената постройка на кметството долу, на площада, седяха дребните чиновници, ефендетата, както ги нарече пазачът там, и чакаха разпореждания от Алипашовия конак.

Новите хора бяха направили едно подобрене. Вдигнали стена и отрязали част от обширната градина. Тая част се поддържаше от кметските прислужници, както някога от пашовите слуги. За повече работна ръка не стигала. Оставили бяха вратичка в стената и докато в предния двор всяка вейка и стрък бяха подрязани и нагласени, отзад дивееше сплетение от всевъзможен буренак. Само глава да подадеш от вратичката, и те лъхваше задухата на спарени треви и гнилоч. В дъното на тая неизбродна джунгла бяха къшурките на някогашната прислуга, а още по-нататък, в края на имота, стояха развалини от стопански сгради.

Това бе царството на Кайзо. Аз не знам друг да влизаше в пуцинака. Той често и нощуваше там, из съборетените. Иначе Кайзо си имаше дом в градеца. Майка му и леля му, вдовици, се събрали да живеят заедно. Него гледали, нему се надявали – той бил мъжът на къщата. И както разбрах по-късно, добър син и племенник се показвал, не оставял бабичките в нужда.

Но махни го Кайзо сега, не му е дошло времето, пък и като влязохме, той се изгуби от погледа ми. Къщата аз мога да ти опиша стая по стая и къоше по къоше, защото точно месец и седемнайсет дни живях в нея. Ама излишно е, макар в пашов сарай да не си влизал. По-добре за душицата си да се заловя.

Качихме се на горния кат, в предната одая на едновременния селямлък*. Старата подредба беше запазена, в дъното, на миндери край ниска маса седяха двама човека. Ще избързам да кажа, че единият беше началникът на полицията, вторият отговаряше за данъците и въобще за всички парични въпроси в кметството. След нас дойде още един, него бях зърнал в кафенето, така че шест души се събрахме. В началото те заговориха лекичко, с шегички, за туй, за онуй, за ланшния сняг, за киселото грозде. Но малко по малко взеха да споменават имена, приближаваха сериозното, данъчният извади папка и нетърпеливо заогъва въгълчето й. Влязоха двама слуги, донесоха студено мляко, пак кафе, лимонада. Като си тръгнаха, Хуршид Яха се прокашля и сложи длан пред себе си на масата – междучасието свърши.

[* Мъжката част на къщата.]

– Доведох ви нов човек – рече той. – Някои са го виждали. Които не са – да ви запозная, преди да сме почнали другите си работи. Демир Папазоглу – отскоро е в Съръбаир, ама вече го хвалят. Образован момък, частен чиновник бил. Работа иска да почне в скромния ни град. Като молител иде.

Всички ме проплакнаха с по един поглед, само полицаят не трепна с око като пред нещо познато и досадно.

– Е, господин Папазоглу – добави Хуршид Яха, – какво си намислил?

– Благодаря ви, господин кмете! Благодаря ви, господа, за гостоприемството! – почнах аз отракано и изложих къпавия си замисъл.

– Добре, добре – съгласи се кметът накрая. – Възможно е да стане...

Притесних се леко заради ония две фалшиви карти в ръката ми. Твърде лесно пое работата, в небрано лозе ще се озова. Ами ако рекат: подай прошение утре, предяви документи веднага. Не беше късно да дам заден ход, без да знам още как ще се отметна от собствената си молба. И се дразнех малко, че сам се вързах, макар

възелът да ми се видеше хлабав. Как тъй стана, че се натиках в самия палат на управниците?!

След бързото си одобрение Хуршид Яха бе вдигнал ръце другите да ми дърпат парцалите. Взеха да разпитват кога съм почнал работа в склада при Муса Халил, па как Сеид ефенди ме е взел при себе си, па какво точно съм вършил. Наложил се да поразправа за търговията му, за корабите и тухларната фабрика и как сме ги продали едно по едно.

— Имаш опит — тегли чертата Рашид ага. — Само че с нашия склад работата ще се проточи. Процедури, чакане... Ще идат два-три месеца.

Разгеле! — помислих си. — Ето я вратичката!

— Тъкмо да отскоча до Анталия — рекох. — Или до Истанбул по друга една работа.

— Но ще те предупредя, Демир ефенди — наклони се към мен сакатият. — Защото си ми симпатичен. Ако си спастрил някоя парица с труд и старание, или по друг някакъв начин, не ти трябва в тоя склад да я хвърляш. Там дяволът яйце е снесъл.

Каза го доверително, като на близък, от когото не бива да се крие кусурът на имота. Сякаш по-важен бях от интереса на кметството да даде постройката под наем и сякаш не бяхме на кметски съвет, ами издаде служебна тайна в някакво ъгълче заради старо наше приятелство.

— Защо? Какво е станало? — обърнах се към кмета.

Той се намръщи, но не на мен.

— Оня батак стои! — рече на останалите. — Как я смяташ, Хасан ефенди?

— За мен скрито-покрито няма — нацупи се данъчният. — Ако речете, веднага...

— Друго нещо? — пресече го Хуршид Яха.

— Същото — унило отвърна чиновникът.

Мъжете нервно се размърдаха, пък сетне ги обори дълбока мисъл, сякаш ме забравиха. Само че Рашид ага се обади с глас помирителен и подкупващ:

— Мисля си, господа, не ще ли може да ни помогне нашият млад приятел? Нали е водил търговски книги. Ей тъй — да погледне само. Друго е външното око. И нали оня туй иска...

— Защо да не може! — намеси се познатият от кафенето. — С устата си пилци лови. Защо да не може!

— Ама за какво става дума? — озърнах се слисано.

Кметът гледаше към масата, за миг очичките му се кръстосаха и пак се изправиха в някаква точка.

— Проста работа — отвърна вместо него Рашид ага. — Да се прегледа една сметка. Седмица ще отнеме. Хайде — десетина дни да е.

— Ама как?! — не повярвах на ушите си. — Че вие не ме познавате!

— Това е хубавото — че не те познаваме — засмя се той. — Ей тук всички ще се закълнем, че не те познаваме. Защото оня, дето е правил сметката, не се доверява на властта, крива му се види. Контрол от вънка да сме дирили.

— Какво ли го слушахме! — ядно рече данъчният. — Влачи си той въжето подире.

Кметът вдигна поглед и го смрази на място — голяма дума избълва Хасан ефенди, не биваше на такова място да се говори за бесене.

— Не знам — каза той. — Ще може ли?

Всички се умълчахме, докато се сетя, че кметовият въпрос мен чакаше.

— За може не сигурно ще мога — обадох се. — Само че...

— Ще ти се трябва заплата като чиновник със специално поръчение — не ме остави Рашид ага да откажа. — Месец да трае — за месец ще е. И още нещо, кардашлар* — метна очи той към кмета за разрешение. — Демир ефенди седи в хотела. Защо тук да не се пренесе — на рахат да си свърши прегледа. Пък и за теб ще е добре, драги — обърна се към мен. — Да си поразсееш малко кахъра от смъртта на господаря ти в нашето райско кътче.

[* Другари, приятели.]

Бодна ме това напомняне за Сеид ефенди, но и пипето ми зашрака. Кой бе тоя човек, защо ми предлагаше работа тъй уверено, а кметът мълчи и се колебае. И до мен ли бяха опрели? Цялата уговорка ми напомняше случката в Коня, когато бях тръгвал да се записвам ученик, а ме главиха учител. Там добре беше минало. Защо да не повторя? Пък и много ме съблазни предложението. Ще си изкарам кефа някоя седмица, рекох си,

че и парици ще ми броят отгоре. Но освен кефа, и втора съблазън имаше. Ще ти я кажа нататък. Впрочем защо нататък? Чуй си я на мястото, където се роди.

Мина ми през ума тогава, че ако свърша работата на тия хора, ако се сближа мъничко я с кмета, а с Рашид ага, ще мога да отмъстя на доктор Октай. И да не му натъпчех дисагите, както се полагаше, все щях да подметна как ни е изнудвал с ханъмата и какъв подкуп взе. Да си го знаят тоя приятел! Помислих си го – и злоба ми стегна ченето. Само че и за битите свои карти не забравях. Без тескере нямаше да ме вземат. А като го видят, веднага ще питат: Защо излъга? Кой си ти всъщност? От кого се криеш? Време за шикалкавене нямаше, съветът чакаше, бавех им съвещанието и аз замазах едната лъжа с втора:

– Само че... – продължих си своето – само че една неприятност има, дето ще попречи на любезната ви покана. Или в Анталия ще се връщам, или в Истанбул трябва да вървя, в пътническата агенция.

– Защо? Какво те гони? – вдигна вежди Рашид ага.

– Документите! – изпъсках. – Като сваляхме Сеид ефенди от парахода, душа береше. Бързанае, бъркотия... Там ще съм ги забравил! Тескерето и военната книжка. Данъчният зацъка съжалително и аз добавих:

– Ще трябва нови да вадя, ако не са ги намерили в каютата. Да са ги предали в агенцията...

– Не ти ли бяха в джоба? – грубо попита полицейският. – Как тъй ще ги забравиш?

– В джоба ми бяха! – рекох съкрушено. – Ама се преобличах, вадих ги... Изхвъркнаха ми от ума...

– И защо ще ходиш насам-натам? – навъси се той. – Твоят параход оттук ще мине.

– Прав сте. И тъй може – сконфузих се от своята недосетливост. – Да го чакам на пристанището...

Рашид ага млчеше, стори ми се, че работата се разсхва, но ненадейно кметът отвори нова вратичка.

– Такива неща, Демир ефенди, служебно се вършат – важно рече той. – Властта е затуй – да помага. Като забележиш, че ти няма документ, гдето си – съобщаващ. Напиши прошение до капитан Мюмюн. Служебно ще се издирят. Нали тъй, капитане?

– Точно тъй! – съгласи се полицейският началник. – Служебно.

– Ха-ха-ха! – стресна ме Рашид ага с неуместния си смях. – Видя ли, младежо? Като стоят приятели зад теб, неприятностите намалят. Има вече какво да чакаш в Съръбаир. Ако от склада си се отказал, без тескере къде ще мърдаш? Кротувай си спокойно. За искрена помощ пречки не съществуват. Съгласен ли си?

– Съгласен съм – промърморих и тъй излезе, че приех предложението.

– Хасан ефенди ще ти каже каква точно е работата – прие ме и кметът с моя недостатък. – А сега, ако искаш, поразтъпчи се из двора.

Станах веднага след това ясно напомняне, че не ми е там мястото повече, но Рашид ага ме спря:

– Чакай, чакай! – надигна се той на патериците. – Да видим къде ще спиш.

Като излязохме на чардака, казах, че няма какво да се разхождам, ами най-добре да сляза в града, да си взема куфара от хотела.

– Спокойно в живота! – повтори тоя непонятен ми човек, сякаш долавяше, че съм напрегнат. – Кайзо ще го донесе. Ако не го е донесъл вече...

– Как ще го донесе?! – сепнах се аз. – Кой му е наредил такова нещо?

Рашид ага тихо се засмя и не отговори.

– Ама вие май сте били сигурни, че ще остана?! – раздразних се. – Може пък да си тръгна на минутата.

– Може – съгласи се той. – Ако не си беше загубил документите. Или тук ще чакаш, или в хотела – все тая. Докато не получиш отговор от полицията. Законът е такъв, чу. Ама я не се сърди за глупости! – приятелски мигна с двете очи Рашид ага. – В нищо не съм сигурен. Като се съгласи да останеш – ще ти трябва куфарът. Ако не се беше съгласил и тескерето ти стоеше в джоба – пак ще ти трябва, защото щеше да си заминеш. Нали така?

Това разяснение въобще не ме задоволи, като подигравка ми се стори даже.

– Имах да си събирам вещите. И на човека да платя – рекох намусено, да не ме

смята толкоз шур.

– Утре ще платиш – успокои ме той. – Пък на Кайзо акълът стига да събере, каквото има.

Много неприятно ми стана от тая дребна наглед случка. И най-вече защото се опасявах, че Кайзо ще разрови куфара и ще напипа на дъното каквото не трябва. Изглежда, не му беше заповядано да тършува. Тогава си мислех, че цялата работа е от провинциална нетактичност и съвсем не усещах, че вече съм на змията в глътката. А те, хората, това искаха да ми подскажат. И Рашид ага излезе с мен не да търси стая за преспиване, а да ми намекне, че преди да си отворя устата за съгласие, машинката се е завъртяла и Кайзо търчи да изпълнява. Да си осъзная положението. И да свикна от малкото. Защото това донасяне на куфара, без да ме питат, не беше от прибързаност, ами трябваше да схвана, че ония в селямлъка вървят на крачка пред моята воля и намерения. И много-много с мене няма да се церемонят. А на Кайзо сигурно му бяха наредили, още като слязохме от файтона. А може би бяха предали заповедта по някой от слугите, дето ни почерпиха.

Така разтълкувах сетне тая подробност с багажа ми, пък дали съм бил прав, или прекомерно подозрителен, сам ще прецениш. Да бях подушил обаче истината, трупешката щях да бягам, пък било с куфар или без куфар. Само че аз се бях втренчил в своята лъжа и друго не забелязвах. Собствената слабост и грях ни правят слепи понякога за чуждите помисли.

Викна Рашид ага един слуга, заръча му къде да ме заведе, а на мен казва да съм бъдел под ръка, пак щели да ме позоват. И отново мига с двете очи, сиреч – за хубаво ще е. Настаниха ме в някогашния харемлък, в разкошна стаичка. Кой знае на каква хубавица в леглото се търкалях двата месеца. Тая мисъл много ми дразнеше фантазията и ме мъчеше, защото да вкарам жена в кметския конак беше изключено. Голяма строгост бе внушил Рашид ага на пазвантите в това отношение, ама хайде да не се отклонявам. Докато се огледах, ето ти го, иде Кайзо, хвърли ми куфара на пода.

– Ще ме разкарваш! – вика сърдито. – Краката ми да не са намерени на пътя!

– Не съм те пращал! – озъбих се. – Който ти е наредил, нему се жалвай!

Такъв лют отговор той не очакваше и да го беше чул от някой в града, сигурно щеше да го цапардоса. Ама мен ме остави, изфуча навън, а аз веднага отворих багажа. Слава Богу! Двете книжки си стояха, както ги бях оставил, пристегнати с едно ластиче. Какво да ги правя? Да бях сам в хотела, щях да ги изгоря някак, но в стаята тук нямаше ни печка, ни мангал. Пък и военната книжка с мукавени корици – не гори лесно. Мушнах ги в сетрето, излязох навън.

Кръстосах насам-натам градината, търся къде да ги скрия. Ах, майка му стара – няма! Всичко изчистено, всичко на ачика! Да равна дупка в някоя леха – ще мине утре градинар, ще ги изрови. Бях стигнал до вратичката в преградната стена, натиснах я, минах оттатък.

Трънаци и бучиниш, два метра висок, ме оградиха веднага като разбойници. Проврях се през тях, потънах в джунглата. Ха` тук, ха` там – все нещо не ми харесва, да съм се мотал без посока десетина минути. И изведнъж ме лъхна воня, гледам – стъпил съм на брега на гнусно блато. Абе то не и блато, ами стар гириз, отходна яма, събирала нечистотиите от кой знае колко нужници. И да е имало покривка отгоре, издънили са се греди и капаци, пропаднали са в дълбокия батак. Три на четири метра да беше дупката, но границата точно не може да ѝ се определи, защото наоколо израсли тлъсти растения, зашумили я отвсякъде. Аллах! Имах късмет да не пропадна в нея! Тук щеше да ми е краят, в най-гадното тресавище от помия и вековни лайна.

Отстъпих крачка и реших в това място да унищожа документите. Ама защото бях притеснен ли, изплашен ли, не съобразих тънко работата. Извадих ги от джоба, фучнах ги в средата, както бяха заедно с ластика. И те плъснаха отгоре, все едно гербова марка залепих върху кафяво-черната мехуреста повърхност. Хабер си нямат да потънат. Ами сега?! Отдалеч се виждат. То кой ли ще дойде тук, викам си, ама все пак...

Със зор откъснах един бучиниш, протегнах дебелия край да ги натисна. Но зеленото стебло се гъне, не мога да улуча. Зарязах го, набарах изсъхнал клон. С него горе-долу уцелих, но единият им край потъна, а другият щръкна над повърхността. Веднага личи, че книжа са захвърлени. Озърнах се паникьосано да диря камъни. Намерих два-три, замяхах ги. Грозни пръски се разхвърчаха, една ми се лепна

на бузата. Повдигна ми се, но избор нямам. С нокти откъртих буца пръст, шльопнах я след камъните. И – ох! – спасих се. Буцата повлече документите ми с българското име в това адово чрево.

Отупах ръце, взех да си вдигам гащите и в тоя момент сърцето ми изскочи от ужас. Някой ме хласна откъм гърба с все сила в ямата... и в същия миг ме задържа. Нали си виждал деца да си правят тая шегичка? Бутнат уж някого, ама не го пускат да падне. Изпищях – Кайзо беше, разбира се.

– Бунак! – простенах разтреперан. – Нямах ли си друга работа?!

Той гръмко се разкикоти, а като му мина веселото, вика:

– Ама много те е страх! Ей! Гнус те е от дупката, а?

– Че теб не те ли е гнус! – опитах да го заобиколя. – Да не й се радваш?

– Мен ме остави – не помръдна дангалакът. – Може и да се радвам. Знаеш ли на какви хора дрисъкът се пази на това място. Паши и везири! Че и султанът, казват, идвал веднъж...

– Стига! Не мога да те слушам! – напях да мина.

– Че щом те е гнус, какво дириш тук? – пак не ме пусна той.

– Гледам! Играя си! – рекох предизвикателно.

– В редки лайна камък хвърляш, а? Такава ли ти е играта? – недоверчиво каза Кайзо.

– Следиш ли ме?

– Тебе диря – отмести се най-сетне той. – Викат те.

Като нагазих в буренака, подвижна подире ми:

– Не си стока! Не си стока! Не знам с какво баламоса чорбаджиите...

В отговор тихо го напсувах.

Мих се, търках си бузите, облякох чиста риза и тогава се явих на повикването. Вярно рече Рашид ага, че за хубаво ще е – трапезата вече беше сложена. Десетина рибни мезелъци имаше, салати, пържени пилета, ама за тях не ме питай, а за ракиите, дето ги бяха пуснали на софрата. Едната беше гюлова, другата – леко подправена с хиоска смола. И аз, ха` от първата, ха` от втората – отворила ми се беше глътка на змей. Много шантав беше оня ден и аз си мислех, че добре е свършил за мен. Дрънкал съм сигурно излишни приказки, както във всички подобни случаи, гледали са ми сеира, но от един момент споменът ми се губи. Събудих се облечен, на одъра в новата ми стаичка. Кайзо ли ме е завлякъл – не помня, защото него не го бяха викнали на гуляя.

XX

Приших се аз в края на една история, проточила се шейсет и кусур години. Оттогава градецът Съръбаир се съдеше с друго едно градче, Алтънтепе, намиращо се навътре в сушата. И тия две баирести места пак за баир се караха. На теб може да ти се види смешно, но на две-три поколения животът се беше объркал от тая тежка давия*, а като чуеха за местността Джангер, по-кибритлиите жители на двата града направо се хващаха за ножа. При това, имай предвид, че съдебното дело беше на шейсет и няколко години, а всъщност съръбаирци и алтънтепелии бяха воювали с подръчни средства може би векове.

[* Съдебно дело.]

Отидох да видя спорната земя, макар да не ми беше в задълженията. Това бяха три чукара, три сплетени рида, голи като длан. От най-старите документи в делото се разбираше, че тук е имало гъсти кории, поляни с дебела паша и бликали два извора. Нищо такова не беше останало. Като не са били сигурни кому ще отсъдят Джангер, хората от двата града бяха секли безогледно и влачили, докато склоновете се озъбят. Само на най-високото било бяха оставили проскубана ивица от дървета, която се очертаваше на пепелявото небе като петльов гребен.

Алтънтепе беше малко по-голям град, малко по-заможен, иначе в административно отношение беше равен на Съръбаир. Имаше обаче едно преимущество – там беше районното съдилище. Хуршид Яха и хората му драпаха със зъби и нокти да се сдобият и те със свой съд, но централната власт, изглежда, не намираше за нужно да пали още един казан за гладници.

Алтънтепелийското местно съдилище беше по-ново от разпратата между двата града и твърде дребно, за да я разреши. Процесът се беше водил само в Истанбул. Навремето той почнал с голяма ярост от двете страни, но нищо не отсъдили и страстите поутихнали. След туй много пъти огънят се подхващал и пак съчките, подхвърляни от тук и от там, изгаряли залудо. И тоя неравномерен ход на делото, това разточване и протакане не бе зависело от енергията на тукашните мюдюри, на различните управници в двете градчета. Кавгата за Джангер беше станала важен въпрос, може да се каже, политически, но същевременно въпрос таен, на скрити борби и интриги за надмощие във властта.

Голяма роля в случая бе играл родът на споменатия Али паша. Китната долинка и доста земи наоколо, включително мястото, на което бе изникнал Съръбаир, са били владение на дедите му. Едва ли не още първият султан Осман ги отстъпил на праотеца им. И макар от много поколения фамилията да не живеела тук постоянно, милеела за това място, закриляла жителите му. И ги управлявала чрез свои хора, доведени отвън. В началото на процеса за Джангер дядото на Али паша вдигнал ръка да помогне, макар да не бе показал намесата си явно. Само че и Алтънтепе не било паднало от небето. И те си имали свой защитник, друг подобен род. Даже не и подобен, ами емирски род, по-стар от самата империя, род, дето можел по сложни зигзаги да проследи потеклото си до самия Пророк.

Сблъскали се значи могъщите сили в подмолите на съдилището, а кадиите горе вдигнали ръце и от страх нищо никому не присъдили. Всъщност двата рода имали старо съперничество. И не, разбира се, за голите чуки в Анадола, а за власт, за влияние, за близост до падишаха. Не може да се каже, че две партии съставяли, но две течения, две разклонени групи, към които при успех се присламчвали разни мазници, а при несполука същите маймуни се прехвърляли на другия клон. Държели те капии в управлението на империята, а край сарая и в самия сарай били пуснали кога паяжинки, кога нишици, кога със здрави тиквени ластуни се захващали за длъжности в сянката на султана. Открита вражда не е могло да има, защото такова нещо показва дързост и самоволие. Всички са роби на падишаха, а за него робите са еднакви. Не те решават кой да му е мил днес, а кой утре и не би търпял той сами да си мерят ръстовете. Тъй че явни дразги родовете не допускали, но триения е имало, подхлъзвания, тихи премятания покрай трапезата на властта.

Виж, това последното самодържецът харесвал, даже го и подклаждал между клановете. Защото в такова съревнование робите стават по-предани, по-благодарни и по-ревностни в изпълнение на волята му. Но умният владетел никога не смачква едната страна за сметка на другата. Ако днес ви притисне, а възвиси ония, след време тях ще оттикне, а на вас ще окаже благоволение. В това равновесие на робите се състои деветдесет на сто от политиката на владетеля и тъй емирският джинс и Алипашовият род, макар да се дебнели взаимно, заедно греели ръце пред оджака на империята.

Много техни обиди и амбиции се процедили в процеса за Джангер. По вървежа на делото можело да се прецени кой род е в немилост и кой е тръгнал напред. Но султанът затуй е султан, защото никога не дреме. Пошепнали му къде се удрят през ръцете двата клана и скоро той установил, че тази мижавя давяя може да му служи за кантар. Хем да хвърля вкусни хапки ту на едното блюдо, ту на другото, хем да следи да не би някой да се е засилил повече от потребното. И като видял повелителят, че кантарът е нещо добро, също тъй шепотом наредил кадиите да не бързат с решение, а до грам да мерят факти и доказателства. С една дума, за него най-изгодно било делото никога да не се прекратява и този мъдър извод той предал като завет на първородния си син.

Провлякло се делото, оплело се и се забатачило, а Джангер изсекли и си останал той спорен и неподелен.

Но ако върховният властител имал полза от съдебното разтакаване, не по-малка била тя за долните поданици от Съръбаир и Алтънтепе. Народът е прост за много неща, ама когато атовете се ритат, усеща го с хълбоците си. И се размисля. Преди да почне процесът, жителите на двата града знаели за тънката столична политика, колкото за папския церемониал. Ама се наложило да я изучат, защото разбрали, че от нея ще зависи изходът и на тяхната делба. Смяната на паши и везири, тежестта на многобройните длъжности край султана, въртележката на валии, генерали и кадии – всичко това се дъвчело по кафенета и домове като най-потребна храна. По назначения

и уволнения във висшата власт гадаели накъде ще тръгне и тяхното дело, умувало се, предричало се, хитри пресмятания се правели за кариерата и съдбата на големи имена от своите и чуждите, дете инак носа им с пръчка не можеш стигна. А покрай разположението на силите – и с чалъмките на политиката се запознавали. Извъртания и вероломства, благи усмивки и нож в гърба, примамки и мъртви хватки се обсъждали и усвоявали. Ще речеш, все едно дълголетна политическа школа действала в съседните градчета и в нея се обучил доста народ. Обучил или развратил – не знам кое е по-точното. Но някои неуми на вид хора така изпраксали занаята, такива изкусни политикани станали на приказки, че да ги знаеше султанът лично, за съветници би ги взел, та да ги пробва в практиката.

Нейсе, като почнала световната война, а след нея като рухнал халифатът, делото захвърлили под миндера. Новото поколение имало други грижи и най-важно – щръкналите зъбери на Джангер не биха полакомили никого. Само че работата стояла тъй допреди три-четири години, когато на чукарите кацнали неколцина английски геолози. Чоплили те с чуковете си, трепали пепелянки и накрая рекли: „Вери гут! В недрата на тая земна точка се крие богато манганово находище.“ И макар мисията им да била секретна, правителствена, наострените уши на Съръбаир и Алтънтепе първи чули слуха. Преди държавата да се размърда, завтекли се пратеници от двата града в някогашната столица. Наели адвокати, изровили делото и като го изтупали от дебелата прах, сложили го пак на съдебната маса.

Но съдиите не били лесни, поискали тоя път депозити от двете страни. Не щели да се ровят безплатно в старите бакии. Суми огромни за бедните градчета, надхвърлящи кажи-речи годишните им бюджети. Откъде да ги вземат? Можеш да си представиш обаче колко голям е бил залогът. Към мините пари щели да потекат, работа да се отвори за хиляди, собственикът на Джангер изведнъж щял да скокне два рафта нагоре в долапа на държавата.

В Съръбаир се озорили. В нарушение на закона измислили нов еднократен данък. Зад гърба на централната власт обложили яко всяка жива душа, защото при късмет в процеса всеки щял да спечели. Някои калта под ноктите си изчегъртали, но събрали парите, внесли ги. И за хонорар на адвокатите отделили. Едно утешително обещание се дало в Истанбул – че който загуби делото, ще си получи част от депозита.

Цялата тая работа беше вършена при предишния кмет – човек външен, натрапен от валийския управител и отишъл си заедно с него. Каквото и да бе правил и струвал тоя кмет обаче, на него сметка не можеше да се дири. А станало беше нещо ужасно – Съръбаир загубил делото.

Ще кажа накратко, че това несправедливо решение също не било взето мигом. Към две години се закучил новият процес. И макар папер да нямало вече ни от емирския, ни от Алипашовия род, ония уроци навремето от политиканската школа не били забравени. Пак се юрнали да търсят застъпници и закрилници, пак гадали и плели комбинации и в края на краищата доста високи лица се сборичкали зад кулисите на съдилището. Всяка страна смятала, че с нея е не само правото, но и силата. Защо обаче Съръбаир се провалил? Какво било пропуснато?

Когато слязох по злополучната причина в градеца, бяха минали три месеца от прочитането на присъдата. Униинето и скръбта още не се бяха разсеяли. И то не само сред големците, които най-много щяха да намажат от Джангер, а и сред простия народ, дете бе орясал в тая авантюра и последния свой мангър. Всички вече вярваха, че ако бяха спечелили делото, реки от мед и масло щяха да потекат по изровените им сокаци. И също тъй вярваха, че оттук насетне, без Джангер, са орисани на вечна бедност и изостаналост. Това те можеха да преглътнат, защото бедни и изостанали винаги бяха били. Най-горчивият хап обаче беше, че на комшиите се е паднало съкровището. На мнозина се струваше, че в Алтънтепе вече по всеки дом алтъни секат. Не знам какво стана после. Потвърди ли се, че в камъните на Джангер има манган? Разработи ли се находището? Докато останах в тоя край, чукарите си седяха като неприбран мъртвец. Лира не беше капнала отнейде за минно строителство, ни един копач не се яви да рови за има`нето.

Ама не това е важно, а ядът и завистта на съръбаирци. Тия човешки чувства са доста дейни и под тяхното ревниво око бе прегледан всеки ход на процеса и причините за сгромолясването. В тях имаше нещо ако не загадъчно, то неизяснено и противоречиво. А колкото се даваха отговори, те неизменно опираха до едно тукашно

лице – Садък Бостанджи. Това име вече бях чувал от Кайзо. За него ми каза той, че е притежавал склада на пристанището, а кметството му го отнело, за да го дава под наем. За тоя склад аз се бях натиснал да се явявам на търг.

XXI

Садък Бостанджи бил известен и почитан преди човек в Съръбаир. Него предишният кмет бе изпратил в Истанбул, за да хване адвокат и поднови съдебния спор. Като дошъл Хуршид Яха, автоматично му подновил мандата. И така през цялото време Бостанджи бе стоял най-близо до прения, заседания, движение на документи и ходатайства. Най-сетне и точката цвъкнал на делото.

Защо тъкмо нему възложили отговорната мисия и защо му подновили доверието, си има своите основания. Ще ти кажа какво разучих, преди да го видя лично. Тоя човек произхождаше от стара съръбаирска фамилия, живяла тук сто и петдесет години. Знаеше се точно, защото един от дедите на Али паша довел на това място първия Бостанджи. Алипашовият прапрадядо бил тогава бостанджибашия на падишаха. Тия хора, бостанджиите, може и да са гледали някога краставици и праз край палатите на султана. Ама е било в твърде далечно време, а после им останало само името. Зарязали зарзавата, назначили ги за външна стража на султановите дворци. Хора печени, въоръжени до зъби и пред нищо не им мига окото.

Да си техен началник е било велика имперска работа. Да не мислиш, че бостанджибашията е проверявал лично из шубраките постове и наряди като някой прост офицер. Той е бил дворцово лице, от близката свита, като довереник на султана до дясното му коляно е седял. Защото външният кръг на една охрана е обикновено и най-важният. Скъса ли се големият обръч, кацата се разкапва. Освен това от бостанджибашията е зависело кого да пусне по-напред в сарая и кого въобще да спре, а за това се иска ловкост, дипломатичност, най-малката грешка в играта между падишах и велможи може да ти струва главата.

Та тоя прадядо харесал един момък от своите бостанджии. Стегнат, спретнат, сербез. Взел го, довел го да му наглежда съръбаирските имоти. А момъкът пуснал семка тук, наплодил челяд и от бостанджия станал Бостанджи. До края все някой Бостанджи бе управлявал владенията на Алипашовия род. Но и други управници с това име излизали за Съръбаирската кааза – мюдюри, субаши и прочие. От кръвта им идело да са отракани, а потомственото отъркване във властта ги направило сурови и надменни.

Маята си казала своето. О`правен мъж бил и Садък Бостанджи, с добра хватка при всякаква работа. Затуй най-вече го избрали да е доверен пратеник по делото. Освен това, много обичал той родния си град, все нещо предлагал, все нещо искал да стори за Съръбаир, както били правили дедите му. Ето че паднал случай да се изравни с рода си и да свърши дело за обща полза. И не на последно място било обещанието му, че пари за своята работа няма да дири. Каквито разноски станат, сам ще си ги поеме. Отказал се значи Садък Бостанджи предварително от командировъчните, както ще кажем ние.

Наистина – той не беше взел и грош от касата на кметството. Заможен човек минавал по съръбаирските сметки. Правилно бях усетил аз, че оня склад на пристанището е за търговия на едро. Туй било препитанието на Бостанджи, а прибавял и още нещо. Изкупувал вълна от чобаните наоколо, пък после я препродавал и корабите я отнасяли. Но като решил да се впрегне в народните уюни, не се отказал съвсем и от личния гечинмек*. Намерил свой далечен братовчед да го замества, нему доверил и ключовете, и книгите.

[* Препитание.]

Садък Бостанджи, разбира се, не бе отсъствал две години от Съръбаир. Идвал в началото често да си навиди дома, защото той беше женен и имаше момиче и момче. Да провери също склада, а най-вече да вземе от готовите пари, дето братовчед му трябвало да печели. Преди това обаче да съобщи на първенците как върви давяята. Какъв коз сме си прибавили в ръцете, кога и къде ще го изиграем. Доволни оставали те от устните му доклади, а той стоял седмица-две и пак заминавал. Защото процесът искал да не сваляш око от него, по коридорите на съда да припкаш, към съдиите нишки

да дириш и адвокатите да пришпорваш.

Колкото повече време течело, толкоз по-рядко се връщал той, толкоз повече се заседявал в Истанбул. Харесал му май големият град. Какво е правел там, докато е стоял айляк, само той си знае. Но на сам мъж бива ли да придиряш? По гювендии може да е тръгнал, с нови приятели мухабети да е подхванал, в друго да се е халосал. Ако е било с мярка, никой нямаше да пита. Ама че е продавал салтанати някому, че е пилял собствените си пари, чак по-късно се разбрало.

Това значи от една страна – харчовете му били големи, каквато и да е причината. От друга – складът затъвал, търговията едва-едва кретала. Може и братовчедът да е крал. Но нали и двамата Бостанджи – нивга няма да си плюят в лицето пред чужди хора. А самият Садък Бостанджи горд, докачлив – никому не се оплакал, че в празния склад мишките играят на прескочикобила и кесията му е олекнала. Да беше друг, щеше да махне пустия Джангер, да се върне себе си да погледне. Ама той нали дума дал – по корем ще се влачи да я изпълни. А и делото все го чакали от ден в ден да се реши – и тъй месеци. Кой да предполага, че толкоз дълго пари ще се трошат!

Или може би съвсем друга да е била работата – самият Садък Бостанджи да не е бързал с връщането. Примамка да го е държала в Истанбул, страст да го е захлупила като муха под чаша и тя да му е изпила и акъла, и париците.

Всъщност Хуршид Яха признаваше – веднъж, тъкмо бил седнал на кметския стол, Садък Бостанджи подметнал, че няма да е зле кметството да му плаща поне пътните. Гузно го казал, като лоша шега и Хуршид Яха се възползвал да се измъкне също с шегичка. Сигурно си е рекъл наум: „При оня можеше да плащаш, при мене – не. Я стига!“ Но и да се беше съгласил кметът, от джоба си да бе извадил, пак нищо нямаше да промени...

Оня калпав ден носел две злини в себе си. Първата беше, че съдът се произнесъл неблагоприятно, а втората – че Садък Бостанджи изтеглил депозита по делото и тутакси го глътнал. Всъщност коя е първа от тия злини, коя е втора, предизвикваше онова недоумение, или загадка, за което вече споменах. Съществуваше подозрение, че депозитът е изтеглен преди съдът да вземе решението. В банката, дето седали парите, имало услужлив човек, шпионин на Алтънтепе, и той незабавно изтърчал при съдиите, съобщил им, че противникът е вдигнал бялото знаме. Защото прибирането на депозита означавало, че Съръбаир се отказва от иска си. И съдебният състав, който до тоя момент се чудел коя страна да вземе, начаса се събрал, използвал формалния повод и написал своето постановление. Само че в това постановление нямаше и дума за теглене на депозит, а съдиите се позоваваха на документи, на свидетелства и прочие, тоест на доказателства по същество. Подозрението отдаваше тоя факт също на вражеските козни и се превръщаше в обвинение за черно предателство. Смяташе се, че алтънтепелии са подкупили здравата Садък Бостанджи, а той, като си засрал веднъж сурата, отвлякъл в добавка и народните пари.

Обвиненият отричаше. Наистина получил част от депозита, но не преди, а след като научил за решението на съда. Побързал да иде в банката със своето пълномощно, за да не би държавата да се отметне, както и друг път е ставало. И то не всичко изтеглил, а само четиридесет процента, които се връщали по закон. Така или иначе обаче, и съдебното решение, и банковата квитанция за теглене носеха една и съща дата.

Хуршид Яха и хората му бяха проверили и подозрението, и оправданията на Садък Бостанджи. Хасан ефенди, данъчният, беше ходил едно след друго в банката и съда да види кога точно тия учреждения са си свършили работата по нашия случай. Ама това да не ти е немска банка или английско съдилище, че да цепят секундата на две и да я вписват в книгата си. „По обед“ – рекли на едното място. „По обед“ – повторили и на другото. Толкова помнели – и това си е. Поради тая ориенталска приблизителност значи обвинението нито било потвърдено, нито отхвърлено, а беше останало да виси с грозна сила над Садък Бостанджи.

Данъчният, с провинциалната си наивност, предприел още един ход. Дочакал си реда и влязъл като просител в приемния час на главния съдия. Хрисимо попитал да не би по онова дело, на Съръбаир срещу Алтънтепе, причините за присъдата да са били други, а не вписаните в определението, например депозитът да е изтеглен предварително... Негова милост едва не го изгонил от кабинета си. „Къде се намираш?!

– креснал му. – Ние тук да не сме хайван-пазар – едно да говорим, друго да мислим!“ Не знаел горкичкият Хасан ефенди, че в което и съдилище по света да иде, тъй ще му отговорят, с малка разлика в обръщението. Защото техният занаят се крепи не на думата само, ами и на вписаната буква, и живи да ги изколиш по местата им, друго няма да ти рекат.

Но макар за предателството да имаше съмнение, присвояването на градските пари беше сигурно. Оттук някъде почваше моята работа. С ония четиридесет процента от депозита Садък Бостанджи бе запушил две дупки, два банкови заема. Открило се беше, че осем месеца преди фаталния ден той е ипотекирал склада си на пристанището. Падежът дошъл и минал, оставало да му прилапат имота. Садък Бостанджи успял да го спаси. Вторият му дълг беше към друга банка, където сключил заем на юнашко доверие, тоест двамина негови истанбулски другари му поръчителствали. Срокът за погасяването и тук наближавал, но нашият човек сколасал да плати. А заемите, според писмените му обяснения, той харчил за хотели, за пътни и въобще за издръжката си.

От един момент нататък, всъщност след първата година от подновяването на делото, Садък Бостанджи бе почнал да си води отчет къде колко пари отиват. Събирал паракордонни билети, квитанции от хотели, подписани сметки от келнери и гостилничари и множество подобни бележки, с които можеше да натъпчеш една торба за зоб. Всичко описал отделно, числата сумирани и горе-долу те възлизаха на въпросните четиридесет процента. В приложеното заявление до кмета поясняваше, че ако не бил използвал депозита веднага, щял да изгуби завинаги прехраната на семейството си. И въпреки че имал право на тия пари според дадената сметка, обещаващо да ги върне. За тая цел настояваше да му се даде отсрочка от шест месеца до една година, през което време щял да развърти склада си, да събере сумата и да я предостави на кметството. Накрая пишеше, че скърбял за загубеното дело, дето толкоз лични сили му отнело, че съжалявал също за бързото свое разпореждане с депозита, но смятал, че по тоя втори въпрос е посочил изход и справедлив, и безболезнен.

Само че нито народът сърбаирски, нито неговите управници приемаха такъв изход.

В началото някому беше хрумвало да дадат Садък Бостанджи под съд за похищение на обществени пари. Казали му, заплашили го. Но той се опнал. „Тъй ли?! – рекъл. – Дайте ме, като искате да се хабите! Ама преди това викнете вещо лице, незамесено в нашата разправа. Да види какви са ми били разноските и кой ме е праснал да му върша работа. Нека съставим протокол за фактическото положение, пък не си ли смените акъла, и за съд съм готов! Тогава вече ще ми платите още толкоз – колкото съм харчил през първата година, а не съм го турил в сметката.“

Много нахакан бил тоя отговор и хората веднага се сетили, че дори да идат на съд, то ще е в алтънтепелийското районно съдилище. А там ли няма да покрият своя човек? Там ли няма да оправдаят предателя, дето им поднесъл Джангер на табла? Такъв извод си бяха направили от курназлъка на Бостанджи. Ако беше отвърнал по-кротко, ако го беше ударил на молба, може би нямаше да сипе масло в незагаслото подозрение, че е подкупен и подъл изменник. И някой да се бе съмнявал преди това схапване, повечето вече вярваха, че Садък Бостанджи е сторил нещо тъмно зад гърба на власт и народ.

Обаче спрели, не тръгнали към съда. Бояли се да не загубят отново, да не би официален акт да изчисти катрана от виновника. Бояли се също, че съдът ще раздуха пред по-горните власти онова някогашно незаконно облагане на сърбаирци, с което събрали депозита. Друго измислили за отмъщение. С едно разпореждане бяха сложили запрещение върху склада на пристанището. Уж докато се изясни въпросът за разхитените пари. Тая мярка не беше съвсем законна, а и съвсем недостатъчна се видеше на кметския съвет като наказание. Сами собствеността те не можеха да му отнемат, пак бе нужно съд да реши. Но макар и временно, лишили бяха от препитание Садък Бостанджи, цапнали го бяха през голямата уста.

Дотук бяха стигнали Хуршид Яха и съветниците му, когато аз се явих в Сърбаир. Ясно ти е, смятам, каква задача ми възложиха. Да прегледам оная сметка, дето им я беше дала черната овца. Да проверя бележките, да ги подредя по дати, да видя нямат ли кусур някакъв и тъй нататък. Това те веднъж го бяха направили, но тоя път протокол щяхме да пишем и аз да го подпиша. Това ми се каза, това смятах, че ще е всичко. А накъде ще тръгне после сърбаирската власт, малко ме интересуваше. И от

понеделника аз усърдно се залових с поръчката, макар да знаех, че ни Джангер ще върна на града, ни нова вина ще прибавя на Садък Бостанджи.

XXII

Работех и пеех. Толкоз леко вървеше проверката. За пет дни я свърших. Ама не се издадох. Защото освен лесната работа, кефа си карах в конака като бейско синче. Там имаше и кухня, готвач. „Добро утро“ ти казват с дебела закуска и така кара до лягане. Скимне ли ми – разходя се, скимне ли ми – сляза до града. Книжата ми бяха донесли горе и тъй като големците идеха към десет, след като минеях през кметството в града, гледах да ме заварят на писалището. Старателен, прилежен. Мотях се близо две седмици, но ми се стори прекалено – ще ме сметнат съвсем за тъпак.

През това време Рашид ага няколко пъти ме наобиколи. От него научих повечето неща и за процеса, и за Садък Бостанджи. Но щом дойдеше, най-напред пита:

– Върви ли? Намираш ли нередности?

– Не още – отвръщам. – Ама търся.

– Търси, търси! – насъсква ме той. – На всички ни ще е по-лесно.

Пък аз си свиркам зад гърба му – нехая кому ще е лесно. Веднъж и аз го попитах:

– Какво става с документите ми? Има ли резултат?

– Търсят се, както ти търсиш – смее се той. – Ще се намерят.

– Ами ако не се намерят – настъпвам нагло, – ще ми се издаде ли тук поне тескере?

– Капитан Мюмюн е в течение – отвръща ми. – Не бери кахър.

Между другото, да не пропусна – оная ода за краката я съчиних повторно и красиво преписана му я дадох, както той искаше. И от тоя ден Рашид ага стана още по-любезен, направо – приятели.

При едно ходене в града се случих край полицейското управление. Началникът му тъкмо се канеше да влиза. Свалих шапка да го поздравя и отмина, но той позапря, гледа ме. По-интересен съм станал от първото ни виждане. Спрях и аз, обяснявам колко хубаво е времето и как тоя ден ще е радостен за добрите хора.

– Тъй е! – сумти той. – Друго нещо?

– Ами – позапънах се – Рашид ефенди каза, че дирите документите ми. Докъде сте стигнали?

– Изпратих телеграфическо запитване до параходството – вика полицейският. – До ден-два чакам отговор.

– Ха` дано! – правя се на света вода ненапита.

– Глава да е здрава, Демир ефенди – козирува ми капитанът за довиждане. – Шапки много! Тъй е и с тескеретата...

Най-сетне следващия четвъртък предадох доклада си на данъчния да си каже думата. Бях открил една грешка у Садък Бостанджи. Две хотелски бележки се засичаха и излизаше, че в една нощ на две места е спал. Това беше моето откритие в цялата афера и аз го записах на отделен ред. Няколко дни после го ударих на пълно хайлазуване, но във вторник на обед един слуга ми каза да не се шляя вечерта, защото кметът ще ме вика.

Тъй и стана, въведоха ме в тукашния му кабинет, обзаведен с новички мебели, по европейски. На дивана седяха Рашид ага и полицейският началник. По опушения въздух личеше, че отдавна се води приказка. Поканиха ме, но си продължиха своето, подкачиха и мен да се намеся за едно-друго като на разговорка след учреденска работа. И наистина навън се здрачаваше, всеки държавен чиновник се бе прибрал при жена си и домочадието. По едно време Хуршид Яха пална полилея и ярката му светлина сякаш го подсети за какво ме е викал.

– Прочетохте ти протокола, господин Папазоглу – обърна се той към мен. – Постарал си се. Браво! И как си го хванал оня, че една нощ в две легла е спал!

– Едната кълка в Галата, другата – в Каракьой! – подигравателно рече Рашид ага.

– Как не се е разчекнал?! – додаде капитан Мюмюн.

Тримата се разсмяха на колективната шегичка, ама се смеят, смеят, не им

минава, та и аз се разкисках заедно с тях, докато полицейският изведнъж ни върна в суровата реалност.

– Събирал е тия бележки откъдето му падне! – мрачно рече той. – За доказване на престъпление и един факт стига.

– Но документи са, уважаеми капитане! Документи! – все още развеселен каза Рашид ага.

– Документи! – презрително откликна полицаят. – Да беше някой друг, досега да ги е изсипал в нужника.

Кметът ми отвлече вниманието, защото, както беше седнал на креслото срещу мен, бързо стана и взе да рови в някакви книжа на бюрото си.

– Нямах ли, Хуршид ефенди, някоя непотребна хартия? – обади се капитан Мюмюн. – Да не цапаме масата.

– Да, да – разсеяно рече кметът. – Ще се намери.

И веднага остави книжата, върна се като пъргав прислужник, подхвърли вестник на полицейския.

Той го разстла пред себе си, бръкна под масата и май от някаква чанта извади пакетче, обвито във восъчна хартия. Заразгъва го гнусливо, докато пред нас цъфнаха два предмета, прогизнали и сушени. Сърцето ми диво прилупа – това бяха моето тескере и военната ми книжка. Даже ластичето стоеше между тях като сгърчена кожица от нечий сунет.

– Като туй нещо например – допълни си Мюмюн ага предишната мисъл за нужника.

Дума не можех да река, макар кметът доста да ме почака.

– Познаваш ли ги, Демир ефенди? – най-после каза той. – Защо ни отваряш работа?

Пак мълчах, само дето преглътнах сухата буца в гърлото ми.

– Много любопитен беше къде са ти документите – благо се намеси Рашид ага. – Мене пита, при капитана си ходил. Ние ги бяхме намерили, ама не искахме да те тревожим. Да си свършиш работата спокойно. Че може да я продължим...

– Ама те ли са? – събрах закуп всичкото си нахалство.

– Виж ги, виж ги! – любезно ме подкани моят приятел. – Може пък Кайзо да е сбъркал.

Да знаеха докъде газя, в ръка нямаше да ми ги дадат. От друга страна, не съм сигурен дали Рашид ага не искаше да ме облекчи някак в насраното положение. Или пък толкоз силни се имаха, дотам че са ме притиснали с вилката, та им беше все едно накъде ще се извия.

Книжките не бяха олайнявени и аз се присегнах, взех ги. Нямаше съмнение, че след мен Кайзо ги е извадил от ямата. И вероятно пак той ги беше мил на чешмата. От простотия и несъобразителност. На подпухналата хартия мастилото се беше разляло и изличило. Само печатите от Анталия личаха донякъде и в тескерето едно голямо „D“ – първата буква на името ми. Ох! – падна ми едно камъче от сърцето, не се четеше българското ми име. Намерила се беше малка зацепка в урвата, по която се сурнах.

– Тя е дълга... – проломотих съкрушено. – Какво... виновен съм...

– Ама защо?! Защо си ги затрил? Туй не ми го побира главата! – изпусна си най-сетне парата капитан Мюмюн, придружена и от няколко псувни.

Общо взето, той беше пряк човек, простодушен – измъчил се беше тия дни да си съдържа гнева от моята шмекерия. Не бързах да му отговоря, но и другите двама чакаха и аз замрънках:

– Няма да повярвате... Детинска работа... Не щях да взимам склада вече... нали Рашид ага каза: дяволът яйце снесъл... Не щях въобще да оставам... и по вашата работа. Ама как – неудобно ми беше... Помислих си – като им река, че нямам тескере, сами ще ме проводят... Пък то...

– Пак лъжеш! – изригна полицаят. – Ние те приехме без документи, разбрахме се, а ти после си ги хвърлил в дупката!

– Ама вече ви бях казал, че съм ги загубил... Затуй таквоз... – поправих му логиката по най-деликатен начин. – Иначе с тях щях да си замина...

– Не си толкоз глупав, Демир ефенди – неопределено каза Рашид ага, без да разбере дали оценяваше обяснението ми за хитроумно, или толкова глупаво, че да не прилича на фасона ми. – Макар че – замислено добави той – поет малко падаш. Стихчета съчиняваш ли?

– Не! – мрачно издумах аз светата истина.
– Че защо?! Не е дотам лошо – сви уста сакатият. – На младини и аз дращех. Ако ти е интересно, ще ти ги дам някой път. Ама да не ме гълчиш много! Детински опити са те... като твоите.
– Видяло телето пещ, помислило, че е манастир! – не се бе успокоил полицейският от това лирично отклонение.
– И не си малък – обади се кметът. – Двайсет и пет години имаш ли?
– След два месеца ще ги подкарам – отвърнах бързо.
– По-дърт изглеждаш – рече той. – И ти ли си всъщност Демир Папазоглу? Или на парахода си се присламчил?
– Как?! – подскочих аз, но Хуршид Яха гледаше не мен, а капитана.
– Проверено е – издъдна оня. – Имал е Сеид Османоглу чиновник Демир. Две години му служил без кусур и заедно заминали. Ама дали е тая керата`, не гарантирам. Може, както викаш, господин кмете, да се е проврял на парахода и... – Полицаят тръкна показалеца си по гръкляна и с още един жест дообясни как съм могъл да заколя истинския Демир Папазоглу и да го хвърля в морето. – Пък после с ханъмата заедно...

[* Негодник.]

– Недейте, недейте! – припряно го спря Рашид ага. – Има време да разберем това нещо, ако толкова ни е потривало. Ей го Демир ефенди – и той ще ни помогне. Ама ние другата си работа не свършихме, даже не сме я преполовили. Все бързаш, капитане, с твоите подозрения – мигна тоя път укорно той с двете си очи.

При това напомняне кметът пак отиде до бюрото си и донесе протокола за моята проверка, в три екземпляра. Той беше по-кратък и малко общо имаше с предишното ми писание. Използваше се фактчето, че за една нощ две различни хотелски бележки са представени и на тая основа се правеше изводът, че всички разходни документи на Садък Бостанджи са фалшиви. Че сметката му е раздута, измамническа и с нищо не оправдава откраднатите народни пари. Отдолу бе оставено място за два подписа – моя и на данъчния. Хасан ефенди вече бе сложил своя.

Отдавна бях забелязал, че на масата стои кристална мастилница. Топнах перото и без дума да река, се подписах под тая частична истина, която си беше цяла лъжа. Но не вярвах твърде, че съм се откопчил от тримата душевадци.

Кметът придърпа един от листовите и взе да го чете.

– Ей, момче – рече след малко. – Ако хвърлиш тая книга в дупката, аз няма да те спра. За съд не става! – ядно се обърна той към другите двама. – Да я дадем на прокурора в Алтънтепе, ще ни се присмее!

– Защо на прокурора, Хуршид ефенди? – успокояващо каза Рашид ага. – Сега засега на Бостанджи ще я представим. Ако съд не го лови, съвест може да го хване.

– Съвест! – с погнуса изпуктя полицейският. – Да го пуснем на хората, жив ще го одерат. Ама нека – поуспокои се той, – нека види какво мислим и да не си вари водата за друго нещо...

– Ти ще я занесеш! – рече кметът след кратък размисъл и плъзна листа обратно към мен.

– Аз ли?! – проблеях.

– Ти ами! Нали ти захвана работата! – грубо ме сръза капитанът. – За какво те хранихме и поихме?!

– Да занесеш хартиятата е най-лесното нещо, Демир ефенди – смекчи тона Рашид ага. – Ама доста трябва и да си поприказвате...

– За какво да приказваме? – съвсем се слисах.

Тримата млъкнаха, като очевидно се чудеха кой да почне и откъде да почне. И пак пръв на пътечката стъпи Рашид ага. Нозете му бяха хроми, но езикът – гъвкав, повратлив.

– Отписа се от нас Садък Бостанджи – протяжно рече той като поп на панихида. – Сам се отписа. Затуй, че съкруши градеца, народът не може да прости. Това трябва да осъзнае той.

– Няма ли прошка? – прошепнах.

– Свърши вече! Много се е прощавало на Бостанджи! – притисна ме от другата страна капитанът. – Надули се бяха, като че Аллах им е сват. Преди години им се размина, но стига толкоз! Нему се паднаха греховете на рода!

– Да обере кривите краставици на бостанджиите – тихо се засмя Рашид ага.

Наведох глава, съобразявайки, че освен похарчените пари от депозита, тук има и друга, стара омраза. Завист, горчилки, преглътнати обиди, нанесени кой знае в кои времена от управниците Бостанджи. Може би дедите на тия тримата да са били техни аргати? Принизени слуги, жертви на произвол, на сляпа жестокост... Възможно бе и добрини да са правили някогашните Бостанджи, но преждата в подобно кълбо е тъй оплетена, че няма кой да я размотава. И ето че търговецът Садък трябваше да плаща. Първият в рода, който бе отпаднал от властта. Но какво искаха от него?! Отписал се бил...

Вдигнах поглед към кмета, но бързите му очички прещракаха, все едно с ножица ме преряза на верев. Добрият служител отгатва желанията на господаря си, а аз още се балтавах в недоумения и дразнех Хуршид Яха.

– Предишния път – насочи ме полицейският – беше казана една приказка. Че она си влачи въжето подире. Клон трябва да се намери – да го преметне...

– Ама вие какво искате?! Да го трепя ли? – изведнъж ми предразня гласът.

– Как ти дойде на ум, Демир ефенди?! Ти такъв ли си? – изуми се Рашид ага. – Фин човек, образован! Да не си някой джелатин? Само ще му кажеш, приятелю. Ще му кажеш и ще го убедиш!

– Какво да го убедя?

– Е-е, момко! – разочаровано разпери ръце той. – За острото ухо и свирнята на комара стига... Свърши си живота Садък Бостанджи. А каква смърт сам ще избере, никой не знае...

Рашид ага ме гледаше милозливо с катранените си очи, както учител любимия си ученик за някоя малка недосетливост. И може би защото и аз се втрених в него, той премигна два пъти, сякаш за да отреже предишната мекота и да я смени с насърчаваща твърдост. Стори ми се, че жълти искри прескочиха под клепачите му при това премигване. И се видях в тъмно мазе, и жълтата светлина на свещ, и жълтите тигрови очи на Парашкевов насреща, и как тика револвера в дланта ми, а аз дърпам ръце назад и усещам, че бръсначът в задния джоб докосва кокалчетата на пръстите ми. „Стреляй, Митенце! Убий го! Нали сме приятели...“

Не знам какво е туй съдбата. Мъж, жена или трето някакво същество. Но каквато и да е тая особа, фантазия ѝ липсва. Като ти върже веднъж конеца за пръста, все един бичим мъниста ниже на него. Абе, избери нещо различно, дай малко разнообразие! Не – едно си баба знае, едно си бае. Някой път сам посегнеш към по-шареничко зрънце, към по-гиздавка, но като го вденеш в конеца, гледаш го – и то като другите. Докато си му улучвал дупката, съдбата хитро го е подменила. С една реч, повтарят се работите в живота. Мъдри мъже са забелязали това нещо отдавна, ама за великите случки, за голямата история. Даже един рекъл и отсекъл, че събитията в историята се случвали веднъж като трагедия, втория път като фарс. На простите хора като мен по-малко внимание е обръщано, но и при тях горе-долу е същото. Само не съм сигурен в тая научна последователност – че най-напред върви трагедията, а след нея крета фарсът. При някой човек съдбата почва обратно – закача го, задява го, лека гавра си прави, пък сетне му тресне трагедия на същата тема. При втори – друго, при трети – трето прави, а при мен, реши ли подобни мъниста да ми ниже, все черни и катранени излизат, като че не съдбата, а торен бръмбар ги е валял. От трагедия на трагедия скачам или по-просто, от трън, та на глог.

Абе, онова, от което бяха, не тичало след мен, а насреща ми идело. Имена смених като дърт конспиратор, следи заметох, граници прескачах, и врачка уж не можеше да различи вече турчин ли съм, българин или грък, а оная, вечната ми придружителка, държела крайчето на конеца и пак ме придърпа до себе си. Само че не шушне вече: „Убий го, Мите!“, а мига с двете очи и лениво нарежда: „Иди го научи, момко, сам да се убие!“

Може би сгрехих одеве, като казах, че съдбата няма фантазия. Може би това са нейни нарочни игрички – да изцеди лимона до капка. От еднообразието да извлече своите музики и картини. А това е по-трудното, но и по-сладкото. Както печен комарджия някой път си повтаря уловките и му прави кеф да гледа ще си смени ли играта отсрещната страна. Аз не я смених, а рекох, както някога в тъмното мазе:

– Не! Не съм за тая работа! Щом сте решили да мре, пратете да го убият. По-лесно ще е и по-бързо. Кайзо ще се оправи...

– Млък! – зло ме пресече Хуршид Яха. – И дума такваз да не чувам! Ние сме власт – защитници на закона. Как тъй убийци ще пращаме?!

– Ти с Кайзо внимавай! – подхилна се капитанът. – Едвам го спряхме да не дойде при теб... Дето си го накарал да бърника в лайната.

– Властта, ако си е на мястото, не дели отговорност с никого, Демир ефенди. Разбираш ли ме? – рече Рашид ага. – Да убием Садък Бостанджи ние не можем, а затова и не искаме. Когато властта реши да трепе някого, тя си го прави самичка, по реда. Има си затуй съдилища, затвори, държавна бесилка. Това си е нейно бреме. Да го прехвърля властта другиму, па макар и тайно, значи сама да се предаде. Кайзо е послушно момче, забелязал си, ама ние с него по тоя въпрос ортаци не ставаме, защото трябва власт да му отстъпим и отговорност да поделим с безотговорния. Не бива да режем клона, на който седи властта.

„Не можете да осъдите човека – туй ви е зорът!“ – помислих, но замълчах.

– И друго нещо – пак подхвана Рашид ага. – Един живот и една смърт трябва да имат смисъл. Да речем, пратим Кайзо да го причака. Едни ще кажат: правилно го заклаха. Втори ще се разколебаят: невинен беше. Знаеш как приказват хората в такива случаи. И мръсник да претрепят, все някой ще го съжали. Безсмислица е значи такова убийство. Ние на Садък Бостанджи не искаме да отмъщаваме. До нас тримата да е – ще го забравим. Властта е великодушна към смирения. Ама той не се покая! Предал градчето, казват, профукал парите му, пък се и ежи на съд да води властта. Е, тъй бива ли? Сам трябва да си осъзнае вината Садък Бостанджи и да си намери изхода. За поука и назидание. Да не повлече и други подире си. Ако няма буква в закона, чест и съвест трябва да има. Вярвам, искал е да послужи той на града ни смислено, ама като не можа в живота, белким със смъртта си успее...

„Тънко предеш, приятелю, ама ще се скъса“ – рекох си на ум, а по смръщената физиономия на полицейския усещах, че и той мисли нещо подобно. Кметът май се колебаеше коя страна да вземе. Изнервяше го също откровеността на Рашид ага пред такова съмнително лице като мен. Прав беше да не ми се доверява и аз опитах да вбия клин точно в тая цепнатинка.

– Че той не ме е виждал – рекох. – Аз ли да му чета присъдата? Мен ли ще послуша?

– Никаква присъда няма да четеш! – сръза ме веднага Хуршид Яха. – Да не си кадия!

– Няма да ида! – заинатих се. – Варете ме, печете ме за грешката с тескерето, но в това не се бъркам!

Тримата занемяха от непочтителния ми глас, но след малко полицаят обърна ново листо.

– Ти си се набъркал, момче, в по-дебела работа – рече той. – Не можеш се върна.

Превих гърбина, готов още да ме товарят.

– Не изглеждаш добре, Демир ефенди – скръбно се обади и Рашид ага. – Цял си прежълтял.

– Нищо не ми е – прошепнах.

– Одеве надзърнах във военната ти книжка – не се успокои моят доброжелател. – И тя има черта като моята, за инвалид. В един стан сме отседнали двамата, не ставаме за аскер – беззвучно се засмя той. – Ама на теб не ти личи. Какво ти е?

– Заради сърцето – погледнах го бегло.

– Тъй ли? А с какво го лекуваш?

– С нищо. По-рано билки пиех, ама вече...

– Той от билки отбира – зловещо се обади капитанът.

– А доктор Октай не те ли е гледал? – побърза да го прекъсне Рашид ага. – Вземи му се обади!

– Не ме е гледал и не искам да го виждам! – усетих как още малко хлътнах в глътката на змията.

– Защо си му сърдит? За какво сте се скарали? – вдигна вежди Рашид ага.

– Стига толкоз! – не издържа капитан Мюмюн това бавно свиване на пръстена. – Ще наредя утре да изровят трупа, че да видим какво ще увърта тоз хубавец в кауша.

Още като спомена той Асие ханъм в началото на разговора, долових, че дотук ще я докараме. Но изведнъж ми дойде сила, изпъчих гърди на стола и бързо заприказвах:

– Ако ви е рекъл нещо доктор Октай, наклеветил ме е! Сеид Османоглу ми беше втори баща! Сам се разболя той, а вашият хекемин тук го доумори или от некадърност, или нарочно. Да ни изнудва после с ханъматата. Да бях сам, главицата му щях да строша, ама тя се уплаши! Куп злато му даде, та да мълчи! Това е той, докторът! Рийте, ровете – невинен съм! Моите уважения, капитане, но не ти ще наредиш да вадят покойника, а прокурорът от Алтънтепе. Пък аз като Садък Бостанджи ще искам негов човек да гледа останките.

– Видите ли! – с две ръце ме посочи кметът като нещо долно и непоправимо.

– Лош пример! Лош пример! – заклати глава Рашид ага. – Заразил си се, Демир ефенди. Схващаш ли сега защо е потребно Бостанджи сам да си поправи нахалството?

– Отровил го е! – почти едновременно с него викна полицейският. – Усещам я тая работа! И документите си затуй е хвърлил! Сметка някаква си прави – ще разбере каква. И от къде туй джереме* ще има пари да взема склада, ако не е прибарал стареца?! Като го стегнем в мазето, всичко ще си признае!

[* Невръстен пакостник.]

– Въже с възел по-здраво държи, Мюмюн ефенди – кротко рече Рашид ага. – Не го забравяй!

Показа той, че не се е отказал от своя замисъл да ме използва, но и още нещо намекна, може би за стари грехове на самия полицейски началник, защото оня, както беше пламнал, изведнъж охладня.

– Чуй ме, драги – протегна се изкусителят и ме пипна по коляното. – Доктор Октай не закачай. Всички го знаят тук и в Алтънтепе го знаят. Ако се интересува, и прокурорът му е пациент. Него остави засега, ами себе си оправяй. Вдигна ли око от теб, грабва те капитанът. А пък в мазето ни прокурор ще видиш, ни ангели небесни. Там аз не влизам, не мога да ти помогна. Улики има, доказателства ще дирят. Не дай Боже да намерят. Какво мислим аз и господин кметът е съвсем друга работа. Не ни се ще да си затрил господаря си. На мен не ми се и вярва, като те опознах мъничко. Ама първом повярвах – имай го на ум. За пари, викат, от любов също с вдовицата. Как да не повярвах? И се чудех на самообладанието ти в кафенето. Убил човека, пък краката си хвали! Чакай! Чакай! – хвана ме тоя път за коляното той, защото недоволен се размърдах. – Това е минала работа. Аз доверие ти имам. Е, погрешил си тук-там – така ти се е паднало. Ще повторя, че като се скъса едно въже и се върже, по-добре държи. Аз ти подавам единия край, подай ми и ти твоя, та да стегнем възела и си продължиш живота...

– На това въже човек ще увисне – продумах глухо.

– Дотам се е докарало – въздъхна Рашид ага. – Не е твой грехът.

– Пратете друг. Дето се познават. Имамът да иде...

– На него занаятът му пречи – вразумително рече той. – Имамът учи по Книгата, а там самоубийството е запретиено. За който питаш, за него ще ти обясня. Ти си, ти си, Демир ефенди! – сниши глас тоя учител. – За другото не мисли.

– А после? – попитах. – После какво ще стане с мен?

– После ще си вървиш – тъжовно отвърна Рашид ага. – Макар че аз ще съжалявам. Ще ти се издаде временно тескере до Анталия. Ама не те пъдим. Ако искаш, остани...

– Каква е гаранцията – пропуснах поканата, – че друго няма да измислите?

– Гаранции не даваме! – сопна се кметът. – Зарежи пазарлъците!

– Няма гаранция – повтори Рашид ага. – И не може да има. На думата ни трябва да се положиш.

– Добре – рекох. – Ще занеса протокола, но друго не обещавам.

– На едно въже сте закачени двамата – пак бръкна в раната полицейският. – С възел, без възел – все тая. Мисли му да се отвържеш!

– Рано е да обещавах повече, Демир ефенди. С веднъж няма да стане. Утре заран ще дойда да си поприказваме повечко за Садък Бостанджи. Да ти помогна. А сега, ако разреши господин кметът, иди да почиваш – посочи ми вратата Рашид ага.

Станах, но Хуршид Яха вдигна ръка.

– Да ми напишеш за Ибрахим Октай! Подробно! – каза сърдито.

– Ще напиша – съгласих се, отстъпих назад и вече натисках дръжката, когато Рашид ага пак ме задържа.

– Едно нещо си пропуснал за краката – шеговито мигна той. – Че понякога са лош съветник. Да не вземеш да бягаш тая нощ! Ще пусне капитан Мюмюн депеша за

издирване като заподозрян в убийство – по-лошо ще стане. Такава вест не можем спря. Разбра ли?

– Няма – рекох. – Разбрах.

Чак като излязох на чардака и ме лъхна ветрецът, усетих как ризата ми е прогизнала от пот.

XXIII

До големите грехове с малки стъпчици се стига. Най-често е така. Аз също мислех, че като отстъпя мъничко пред тримата, ще си отворя място за извъртане. Време ще спечеля, ще отложам лошото, пък току-виж гръм тресне от небето и убие изнудвачите. Само че и сянка от облаче нямаше край Съръбаир, звездите лъщяха над мен като капки зехтин в яхния. Но не небесна гозба ме чакаше, а горчива попара, която отчасти сам си бях надробил. Къде с вина, къде – без, разбра как ме бяха прекарвали до перваза на стряхата като котарак – котка. И все пак смятах да занеса протокола на Садък Бостанджи, но дума да не отварям за отписване и самоубийство.

Абе, как си я представяха тая работа?! Здрав мъж, в разцвета на силите си, дето казват, и в пълен разсъдък – да посегне на себе си. Дом има, деца – и макар да са го лишили от препитание, няма да умрат от глад на първо време. Две сили стояха срещу него. Мълвата на простолюдието и злобата на властта. Но и нему трябваше да се намират подпорки. Роднини, стари другари, познанства сигурно поддържаше и в Алтънтепе, и в Истанбул. Ако не може да се пребори с тукашните, ще си грабне очите да забегне. Как ще принудиш такъв човек сам да се затрие? Трябва да напипаш дамар, за да му цепнеш душата. И то не някаква тънка пукнатинка, а бая кухня да е, скрита гнилоч. Какво може да е то?

Докато пуших на чардака, стигнах до тоя въпрос и се замислих, без да усетя, че така направих още една крачица към подлия замисъл. Не бях виждал Садък Бостанджи, камо ли да знам има ли тайни слабости и какви са те. Тръгнах да лягам, но преди да вляза в стаята, тракна врата в края на коридора, показа се четвъртитата глава на Кайзо. Ухили се и се скри. О-о! – рекох си. – Сложили са ми пазвантин. Не са ми се доверили чак толкова. Нарочно се показва дингилът – да ме предупреди! Нямах намерение да бягам, но ми стана гадно. Ясно виждах вече, че раят, който ми обеща Рашид ага, за мен ще стане ад...

Виж, другото си обещание той удържа. Заранта пристигна пръв с файтона и веднага довтаса при мен. Сложиха ни кафе на чардака и там почнахме, после слязохме в градината да поседнем на една пейчица, после пак се качихме на чардака. Мислил беше човекът как да ме подготви и доста се поразговорихме. Две важни неща имаше. Първото – че докато Садък Бостанджи е жив, аз от Съръбаир няма да мръдна. Второто бяха слабостите на жертвата и на коя струнка да свиря. Децата му, имотът му като средство за изнудване и подсторване стояха близо до ума, за тях и аз се бях сетил. Но Рашид ага добави нещо, дето твърде ме озадачи в началото, а сетне прибави и погнуса към страха от онова, което ме чакаше.

Пак подхвана да разправя той, че съм най-подходящ за деликатната мисия. Туй била причината, онуй била и междо другото вика – защото съм бил млад и хубав.

– От жена не съм го чул, от мъж да го чуя – рекох презрително. – Хубав, грозен – какво значение има?

– А-а! Не се знае! – не се съгласи Рашид ага. – Понякога хубостта е подкупваща. Ако я цениш. Всъщност – добави той – има двама млади, дето и от теб по-добре ще свършат тая работа. Ама не са ни под ръка...

– Кои двама? – погледнах го с надежда, че мога да се откопча от мръсната задача.

– Не си ли се питал – отвърна ми с въпрос Рашид ага, – къде е потрошил толкоз пари Бостанджи, че чак склада си да заложил?

Вдигнах рамене и той продължи, че в оня разюздан град станало нещо отвратително с техния пратеник. Преди си бил най-редовен, никой в Съръбаир не забелязвал да го влече мъжката част. Взел си жена навреме, деца му се родили и прочие. Като останал сам обаче, нещо се изметнало в него. Как е било в подробности, единствено шейтанът* знае. Той ли ги е намерил, те ли са му се лепнали за гъза, но

двама кючеци се повлекли подире му, а Садък Бостанджи като мастия се отдал на покварата. Затова и рядко се връщал в родния град.

[* Дяволът.]

– Какви кючеци? – попитах стреснато.

– Не може да не си чувал – с досада рече Рашид ага. – Срещат се такива негодници, дето си вадят хляба с оная работа. Мъжки курви, продажници...

Та тия именно кючеци изцоцали парите на Бостанджи. Те му били и поръчителите в банката за втория заем. Двете хотелски бележки за една нощ също не били случайност. Защото Садък настанил и двамата в хотели, та като не му стигне единият, при другия да бяга. Пък после допуснал грешница в калабалъка от документи, не прибрал втората квитанция. И тъй се издал...

– Нагаждате нещата, както ви е изгодно! – дръпнах се. – Това само го предполагате, а доказателства нямате. Добре, че аз сверих бележките, та да има какво да говорите. Не вярвам! Как тъй ще се изпедераста изведнъж?

– И за това нещо е определен шейтан да отговаря – мръдна Рашид ага своите копита, скрити в кожените торби, сякаш за да припомни, че има ош-беш с дяволите и им знае службите. – Как и защо, не ми е известно, но и такива грехове стават. Хем по женската част го бива, хем и по другата налита... И ако за Садък не вярваш, за прадыдо му добре се помни. Тая тайна на Бостанджиите открай време се е предавала и препредавала и си върви зад гърбовете им. Имало го е в рода им същото – защо пак да го няма?! А пък Съръбаир не забравя...

И той доразправи, че оня прапрадыдо на Али паша, бостанджибашията, си довел младия стражник да му управлява имотите не само защото бил стегнат и сербез. Ами и за любовник го употребявал едновременно. Та като идвал големият велможа в тукашния си сарай, да има кой да му услужва. Тъй че първият Бостанджи хем завъдил харем и челяд, хем се подлагал за тайната работа. Ама такова нещо скрито не остава, макар че хората отвождали очи да не видят и заключвали усти – да не им отрежат езиците. От друга страна – помнели...

– Ето с каква кука се е закачил родът на Садък Бостанджи за съръбаирската земя – заключи Рашид ага. – За жалене ли е? Идва време скритото да излезе и грехът да се възмезди.

– Чий грях?! – навъсих се. – Какво общо има Садък с прадыдо си и с неща, станали преди век и половина?

– Има! Не разбираш ли? – тихо рече Рашид ага, но с такваз сила отвътре си, че спрях да се препирам. – А моят прадыдо – продължи след малко – ги зърнал веднъж случайно. Наредили на слугите – строшили му гръбнака. Колкото да се влече по корем в прахта до гроба си... Пък аз съм жив! Жив съм, човече!

Той леко се бе задъхал, но подхвана патериците, изправи се и без да ме изчака, повлече крака по алейката. Докато го гледах в гръб, усетих, че тоя намъчен човек много пъти бе прецеждал мъката на своя прадыдо през собствената си неволя. И нито ще прости на Бостанджиите, нито ще изпусне потомъка им. Разбрах го, за миг го пожалих, но пак ме грабна страхът от живата му омраза. Щеше ли той мен да пожали? Да ме пусне, да не ме прави маша на своето отмъщение? Защо и аз да затъна в старите техни лайна и престъпления?... Когато се изравних с него, трошица жал не беше останала. Гадеше ми се от отврата, че още ще уговаряме как да затрием оня човек.

– Какво предлагаш, уважаеми? – рекох му. – И аз ли като кючеците?

– Сам ще прецениш. Ако трябва! – безмилостно отвърна Рашид ага. – Откъде ще го подхванеш, е твоя работа, ама нека разбере Садък Бостанджи, че непокаяните грехове тежат на земята!

– А нашият грях? – попитах. – Дето сега го готвим. Той къде ще отиде?

– Много чоплиш, Демир ефенди! – за пръв път се разгневи той. – Аз го вземам! Ще го издържат патравите ми крака. Пък идем ли при Аллах всичките, с дедите си и децата си, тогаз той ще ни оправи кой е бил прав и кой крив!...

– Аллах и сега види – рекох хрисимо. – Ама аз теб, Рашид ага, няма да те оставя сам в греха. И аз ще взема дял.

Той ме погледна недоумяващо – как тъй мулето се превърна в кротка овца, и гласът му проскърца:

– Ако не беше тоя живот, Демире, приятели можеше да бъдем.

Хай да му се не види човекът! За какъв друг живот говореше? Не знаех какво да

мисля за него. И чувствата ми бяха объркани. Хем беше коварен и зъл, като змия ми заплиташе краката, хем нещо мечтателно таеше в себе си. Като мъртвите звезди бе Рашид ага. Изстинали те преди милион години, а светлината им още иде към нас. Така и той – ако се вгледаш по-дълго в душата му, ще забележиш сред мрака слабо сияние от някаква загаснала добринка.

Очите ни се срещнаха, ама не другаде, в тукашното се срещнаха, защото зад неговото смъртоносно планче аз бях приготвил моето. И ако животът пречеше да бъдем приятели в доброто, помагаше да сме съратници в злото.

– Рашид ага – казах, – ти ме държиш на една кука – заплахата. Тъй не се върши работа от сърце. Няма ли да дадеш нещо?

– Какво? – спря той. – Пари нямаме.

– Не ми трябват пари. Глава срещу глава – поисках аз своето.

Изненадах го, не вярваше, че зъб ми е останал за хапане. Но веднага се сети какво ми е потребно.

– Полезен е – рече. – Лекува тоз-оня.

– Друг ще се намери. Тоя се е изхабил.

– Написа ли каквото поръча кметът?

– Сега ще седна. Като свършим двамата.

– Ще го хване Хуршид Яха изкъсо. Не се безпокой!

– Не! – отхвърлих заглавикването. – От тебе го искам. Аз ще ти дам Садък Бостанджи, ти – него! Между двама ни ще остане. Като си слагам главата в торбата, поне да знам защо...

– Може да те излъжа – подметна Рашид ага.

– Вярвам ти – отвърнах. – Ако дадеш дума, приемам я. Освен това, сам ти каза, че моята работа е деликатна. Трудно ще се нагласи, а в миг може да се разтури. Ако Садък забегне със семейството си в Алтънтепе примерно – какво ще съм виновен?

– Не дърпай дявола за опашката! – предупреди ме Рашид ага.

– Не, казвам само – отстъпих лекичко. – А запече ли се тавата, аз ще ти съобщя, разбира се. Тогава ще ми дадеш моето...

– Много си кръвожаден бе! – мрачно се засмя той. – На теб в ръка нищо няма да ти се даде. Да знаеш! И да не вземеш да избързаш! Да почнеш да тровиш Бостанджийчето или другояче да му посегнеш. Сакън! Сам трябва да си изпълни присъдата той и на хората да стане ясно, че съвест го е изгризала. Разбра ли?

– Твоето го разбрах. Разбери и ти моето! Заклех се да не оставя тъй смъртта на Сеид ефенди. Накажи виновния!

Чак със зъби скръцнах от злоба – тъй се бях навил за отмъщението. Че мразех доктор Октай – едно на ръка, че бях се зарекъл да му го върна – също беше истина, но тук имаше и друго. По-леко ми ставаше, като мислех, че ще подтикна Садък Бостанджи към самоубийство, за да постигна по тоя начин и възмездие за доктора. Извинен се чувствах, обелен се смятах от личното свое злодеяние, с едното око бях замижал, да не гледам подлостта и страха си, а само другото отварях, с което виждах единствено справедливата си мъст.

Ей тъй човек се лъже и за малкото, и за голямото, когато иска да прикрие от себе си своето малодушие или позор. Сега, със закъснение признавам, че не толкоз за Сеид Османоглу търсех разплата, колкото мъчех да измамя собствената си душа, та да мога и после да живея с нея. Сам си хранех омразата, ръчках си огъня, та поне злината да ме спаси. И в оня момент едничко нещо съобразявах – как да вържа двете смърти в една торба, тъй че Рашид ага наистина да не ме излъже и на доктора да се размине. Но не знаех как да го притисна, как да му измъкна съгласието. А то имало един начин – да ме разбере човекът, да ми пожали смачканата душица и да й даде зальгалката – смъртта на доктор Октай.

– Не мога да обещаю – каза той. – Макар да си прав и оправдан. Тук никой няма да се съгласи – кимна към сградата. – И ако опитам нещо, Демире, то ще е само заради теб...

Не се закле Рашид ага да ми поднесе на тепсия докторската глава, но след последните му думи изпитах благодарност към палача си. Защото до тоя миг се имах за негова жертва, а сега той намекна, че в палач ще ме издигне. Ще ме допусне до секирата, ще ми даде моя жертва, по моя воля избрана и посочена. Палач и жертва лесно си сменят местата. И каквато е изплашена жертвата, ръка целува на оня, който

в палач я произведе. И да видиш тогава с каква радост сече главите...

Не се разделихме веднага, до обед Рашид ага ме напътства, както майстор чирака си. А към пет часа, щом поомекна малко слънцето, файтонът ме откара до къщата на Садък Бостанджи. Като жертва бях тръгнал, ама като палач идех тук...

XXIV

Отвори ми момченце, към десетгодишно, и доверчиво ме пусна да вляза. Прилекнах да се изравня с главата му и лигаво рекох:

– Иди, юнак, доведи татко си. По работа го търся.

Момчето припна по стълбите, а аз се изправих и огледах дворчето. То бе подредено и шарено като детска картинка. Цветя разцъфтели, чемшири покрай дуvara, кладенец с мраморно гърло и красив железен обков. До къщата – асма, под нея маса с весела покривка на бели и червени квадратчета. Калдъръмените пътечки поръсени и току-що преметени, пчели жужат, въобще местенце уютно, нагласено за тихо семейно щастие.

Първо се показа детето – теглеше за ръка баща си, като че играеше, и двамата застанаха пред мен хванати. Садък Бостанджи минаваше малко четиридесетте и на външен вид ме разочарова. Възпълен мъж с мазна коса и бледо лице, надупчено тук-там от някогашни младежки пъпки. Не знам какво бях очаквал – да е наперен като везир ли, да е властен като онбашия*, но ми се видя каба** човек, овехтял от домашно премятане. Може би защото го сварих неподготвен – по риза, с развлачени дочени шалвари и избелели папуци на босите крака. Бях поздравил и нищо повече, тъй че той попита кой съм и кого диря.

[* Нисш полицейски чин.]

[** Пълен, но неиздръжлив човек; мек, мекушав.]

– Демир Папазоглу се казвам – отвърнах. – От кметството ме пращат.

– Тъй ли?! – с неприязън рече Бостанджи. – Не те познавам.

– Нов съм. Затуй.

– Е? По каква работа? – побутна той момчето да върви.

– Тука ли ще приказваме? – вдигнах аз служебната чанта, която висеше в ръката ми.

Домакинът махна да се кача при него, пропусна ме навътре в къщата. Тя също ме бе разочаровала. Като са били управители на Алипашовото имение, като са давали властници на градеца – смятах кале да са вдигнали. А къщата приличаше донейде на Парашкевовата в Пазарджик. Пак от двора води стълба към чардаче, само че двойна и стъпалата повечко, тъй че долният кат съвсем излязъл от земята. И по-обширна, да кажем – не съм броил стаите. Отвори врата Садък Бостанджи, вкара ме в една от тях.

Втрещих се като коза в аптека. От разговора после разбрах, че откакто се върнал след несполуката по делото, стопанинът почти не излизал от тая стая. Той сигурно и спеше там, защото в ъгъла стояха засрещнати две отоманки. Но преди да седнем на тях, аз обиколих стените, притиснал чантата до гърдите си. Те бяха покрити с килими, а на килимите накичено какво ли не.

Най-напред оръжието ми грабна окото. Половин дузина ятагани висяха там, ками, кръстосани пики, бойни брадви и боздугани с гладки или назъбени глави. Следваха древни пищови с дръжки като топузи, пушки кремъклийки, пушки иглянки – и едните, и другите отрупани със сребро и седеф. В средата, на най-видно място сред тая колекция, стояха портретите. На брадати мъже със свъсени вежди и пискуллии фесове на главите. Тук-там на някои от тях лента кръстосваше гърдите, а до нея – забоден орден. Тия ордени и лентите можеха да се видят веднага – и те красяха килимите заедно със султанските фермани за връчването им. В рамчици поставени. И две-три дрехи събираха прахта на къщата. Проядена от молци шуба, подарена не знам кога си от не знам кого си, униформа на някогашните бостанджии. Усукана чалма, елек, извезан със сърма, и бухнали копринени гащи. Оставаше някой стражник да надене одеянието, па да грабне желязо от стената и ме попилее, дето закачах потомъка му.

Той ме бе оставил да разглеждам, бледа усмивчица играеше на устните му.

– Ашколсун! – рекох по едно време. – От рода ли е?

– Каквото се е запазило. Като нямам работа, подредих го – малко небрежно

отвърна Бостанджи.

– В музей трябва да се покаже.

– Бих го дал, ако някой се интересува.

– Защо?! – възкликнах пресилено. – Славен род трябва да е бил.

– Род! – изкриви уста потомъкът. – Няма такова нещо.

– Как?! – почудих се. – Я какви медали е носил!

– Давали са ги на нисшите чинове. Като натрупат годинки.

Не го разбирах. Защо е нагласил изложбата, като говори тъй пренебрежително.

– Аз кафе не пия – прекъсна темата Садък Бостанджи. – Ти чай искаш ли?

Кимнах, показва се той навън да поръча, но като седнахме на отоманките, не побързах да отварям чантата.

– Не съм тукашен, ама съм чул едно-друго – върнах се на предишното. – Поне прочути са били вашите, ако не и славни.

– Вярно – прочути – съгласи се той. – Защото все във властта са се отривали. Три-четири поколения. Мен и сина ми не ни брой. Слуги на властта, лице на властта, десница на властта.

– Е, това имах предвид. Целият род... таковата...

– Властта не прави род! – припряно рече Бостанджи. – Родът е яко нещо, а властта отминава. И добро да прави, лошото по` се помни.

– Неблагодарни са хората – въздъхнах лицемерно.

– Не е въпрос до благодарност. Пикая аз на хорската благодарност! Хващаш ме, момче... – позабави се той какво да каже, – хващаш ме, където не трябва. С празни ръце като седя, и затуй размишлявам.

Доволен бях, че се закачих на такъв разговор. Хем поне с малко отлагах коварната си мисия, хем очаквах човекът да поразкрие лицето си. До тоя миг бях установил, че отпуснатият на вид Садък е нервен и рязък.

– Родът прави хора, властта – службаши! – отсече домакинят. – Я ми виж къщата! Строена е от дядо ми – и баща ми живя в нея. Ама техен дом не е била. Домът им беше в конака или горе – у Али паша.

– Какво ѝ е на къщата? – възпротивих се предпазливо. – Хубава ми се видя, закътана...

– Зависи с какво мериш – нетърпеливо ме прекъсна той. – Да видиш на Европа замъците – друго ще приказваш. В тях родове са ставали и хора са очувани. Родът вирее върху имот, момко! Върху собствена земя – е-хей, довольно много. Сам да си господар на нея, свободен като птичка! Единствен Аллах да е над главата ти, а не някой гурелив мюдюрин. Така се става човек, да знаеш! Ако не изведнъж, малко по малко родът ще го отгледа. Ако беше тъй, нямаше да се свивам пред ония кучета и влечугото Рашид да ми плюе в паницата!

„Ето къде го стяга чепикът – че малко е наследил!“ – погрешно го разбрах и се разшавах предупреждаващо, защото аз бях пратеник точно на кучетата и влечугото. Но не се озъбих, още ми трябваше да чуя и рекох:

– Къде толкоз земя, че всички да станат хора? Картата няма да стигне. Пък и замъци да строим отгоре!

– Не е нужно – усмихна се кисело Садък Бостанджи. – Като се завъдят тук-там първите, другите гледат, слушат се. Пример вземат от независимите и гордите. Сещат се, че и те са човечи, че и тям се падат права някакви. Па като му дойде времето, вземат ги, отвоюват ги. Зрънце по зрънце! Не да целуват скута на първото заптие!

– Срещу кого се бунтуваш, господине? – погледнах го право в зениците. – Нали вашите са държали властта по тия места толкова години. Те ли не са могли да вършат каквото искат? Те ли са били потиснатите и сплашените? Хората техния скут са целували и властта всичко им е давала.

– Голата власт всичко дава, но нищо не оставя! – веднага ми отби оръжието домакинят. – Затуй най-страшен крадец е сиромашът във властта. Падне ли му калъчката, где що има – плячкосва го, че да се осигури за после.

– Властта е техният имот – подкрепих го. – Такива са всички политици, дето ламтят да управляват.

– Да! – хареса приказката Бостанджи. – Ама туй е имотът на дявола. Синорите му са два. Към горната страна – раболепие, към долната – тиранство. Става ли

човекът човек между тия граници? Който е вкусил хляб от нивата на властта – все е оскотял!

– А рода`та? – въртнах глава към портретите.

Човекът не се засегна от моето предизвикателство, замисли се, като триеше с пръсти слепоочията си.

– Все едно дали си везир или кърсердарин в последното село – рече. – Туй е верига – всяко звено еднакво трябва да държи, че да си върши работата стопанинът. Послушание, унижение, насилие – в това му е якостта.

– Кой знае! – отвърнах хапливо. – Къде е на камилата опашката, къде е на магарето оното! Ами простият народ? Ами раята някога в империята? И те ли са от веригата?

– Подобни са, ако не и същите – упорито каза Бостанджи. – Кого да гледат, от кого да се учат? Властта държи един калъп и най-изгодно за нея е да сече хората еднакви като мангъри. Случайност е дали в калъпа ще капне злато или черен бакър. Та и моите така. Властта им е дала дом. Могли са две думи да напишат на челата си: „Слушам и служа!“ Това съм наследил и аз от рода – послушание и подчинение. Е? Кажи, господине, каква заповед носиш.

– Като си говорим тъй, не ми се видиш от най-послушните – отклоних внезапния въпрос. – Май си против всяка власт. И дразниш хората.

– Не съм против всяка власт... – почна Бостанджи, но вратата се откряна и в стаята влезе девойче с табла в ръцете.

Беше към петнайсетте, моме се. Носеше шалварки до петите и блузка до китките, а под блузката напъпило – като незрели смокинки. Остави то чашите, чинийка с курабии и пак тъй безшумно плъзна навън, както се появи. Мазно ли го погледнах, не биваше ли то да поднася, но бащата се намръщи.

– Щерката – каза след нея и покани да се почерпя.

Докато отпихах от чая, започна да ми става зле. Пот рукна ненадейно отвсякъде, въздухът ми намаля, а на гърдите легна наковалня и трима цигани пердашат ли пердашат по нея. Сърцето рипа навънка, гърлото едва го държи и такава умора изпитах, отмаляване, че чашката заигра в ръката ми. Запарката беше много силна, и това сигурно се прибави, но главното е, че изведнъж се сетих за какво съм дошъл в тоя дом. Не че го бях забравил, но откакто прекрачих прага, го бях дръпнал настрана, а сега то се отвърза и копитата му прохлопаха през мен. Чудно кое го освободи – портретите по стените ли, девичите гърдички ли, но в целия ми ум не остана къоше да скрия истинските си намерения. И организмът ми се възбунтува от тая безизходица, разхлопа се като развалена машина.

Преди да дойда си бях намислил как да пристъпя към Садък Бостанджи, но щом го видях, поведох се както дойде по случайния разговор. Сега подгоних разпръснатите думи, защото отлагането не можеше да ме спаси. Докато ги строявах, докато изчаквах да ми мине слабостта, малко се бях разсеял и вяло слушах домакина.

– Не вярвам – приказваше той и сладко посрбваше от чашата, – не вярвам ние да сме донесли това нещо. Преди да вземем гръцкото царство, доста сме се увъртали край него и бая работи сме прихванали. От хамамите* до имамбаялдъто. Същото е било сигурно и в държавиците, дето са кръжали наоколо. Србската, българската и тям подобни. Заварили сме го, не е наша вината.

[* Баните.]

– Кое, господине? – продумах унило.

– Как кое?! – раздразни се Бостанджи, че не го следя внимателно. – За земята и властта говоря. Всичката земя е била на императора, после пък – на султана. Може да ти даде, ама може и да си я вземе. Награда е била тя, а не право и вечно притежание на рода. Със служба се е заслужвала и затуй службата е била по-важна от нея. Пък службата значи власт. От одного изхожда, към одного се връща, ако ще през хиляди ръце да е минала. Като няма друго, властта става всичко. Тя е майка и баща, тя реже и снажда, тя дели и събира! От какъвто род да си бил, каквито и заслуги да е имал баща ти и баща му, махнал ли си се от властта – нищо не си! Тя дава знатност, тя дарява почит и богатство. Ето защо, момче, за род не ми говори! Пара не чини името, не стои ли власт зад него. Тъй е било по земите на двете империи, туй е и останало. Като закон Божи го пренесли хората в сиромашките си държавици. Това знаят, това са научили. Щом е власт – по корем пълзят. Отпусне ли ги –

измамват я. Хем е омразна и се боят от нея, хем всеки тайно си мисли: „Дай ми власт – пък друго не ща.“ За хора не ставаме, за властници ни бива! Без власт не може – вярно е. И не съм аз против всяка власт, както си чул да говорят, ами душата ми се пука, когато... Кому ли говоря?! – не се доизрече Бостанджи. – Защо ли си хабя думите?!

Той млъкна, оскърбен от оклюмалата ми физиономия, бутна чашата настрана и зачука с два пръста по масата. Биеше като барабанчик пред войнишки строй. Погледнах го учуден. Същото нещо тактуваше чичо Щерю, кога го хванеше съклет или го обореше неприятна мисъл. По навик, несъзнателно го правеше. Откъде двамата бяха чули тоя ритъм? Откъде? Откъде? – заби като втори барабан в главата ми безсмисленият и безответен въпрос.

– Не знам къде е на ряпата коренът – рекох. – Султанът ли е виновен, друг ли... Властите се сменят, хората остават същите. Едно научих – срещу ръжен не се рита.

– Какво ли ще кажеш! – спря марша Бостанджи. – Нали си опашка на властта!

– Ако съм опашка – отвърнах, – то ще е гущерова. Видят ли зор, най-напред мен ще откъснат.

Той махна с досада, сякаш искаше да каже: „Стига! Тъй говорите всички службашии.“ Но и аз не го оставих да си отвори устата. Разкопчах чантата.

– Остави какво е било и ще бъде, господине – подадох му тънката папчица. – Загазил си.

Той мигом прочете листа и го хвърли пред себе си.

– Ти ли подписа тая подлост?

– Защо подлост? Кое не е вярно? – вдигнах дебелия си очи.

– Ни думица! – просъска Бостанджи. – Какви са тия хотелски бележки?

– Ти си знаеш. В описа стоят.

– Пробутали са ги! Друго не се сецям...

– Ти не се сецаш – рекох, – ама те се сецат. Слухове ходят...

– Какви слухове?

– Разни... На приятел си бил плащал, в хотел си го настанил...

– Кой приятел?

– Близък сигурно, щом пари си давал – погледнах го нагло.

Покрай носа му жълтата кожа порозовя, ноздрите трепнаха и той изведнъж скочи, откачи ятаган от стената.

– Съсичам те! – изхриптя. – Не позволявам в тоя дом да ни кепазииш името!

– Сечи! – въобще не се изплаших. – Ще ме куртулисаш* да не се разправяме.

Друг ще дойде обаче...

[* Освободиш, облекчиш.]

Даже се извърнах да го видя, защото Бостанджи стоеше малко настрана от мен, вдигнал ятаган пред килима с портретите. Изглеждаше като последен воин, останал да брани честта на мъртвите си родственици. Веднага си го помислих това нещо, защото и друго бях забелязал. Не каза, както си е редно: „няма да ми петниш името, моето име“, ами „нашето, на всички, дето го носим“. И си направих заключението, че Рашид ага не ме е измамил за оня стар слух. Как някогашното бостанджийче услужвало на бостанджибашията. Инак щеше ли Садък да хваща оръжието, ако не се бе сетил за тъмното предание. Болно го бях ужилил с моя намек. Но същевременно ми дойде на ум, че Рашид ага главно това е целял, като ми разказа старата история. Чрез мен допълнително да засегне и унизи обречения.

– Не ща да знам – рекох рязко – за какво си харчил парите си! Друго има да приказваме.

– Махай се! – Садък Бостанджи захвърли ятагана и той звънна на пода. – Свърши си своето... Хайде!

– Не съм го свършил – отвърнах. – Искам да си вървя, но не мога.

И пак пъгнах ръка в чантата. Знаеш ли каква диващина бях намислил? Отделно от съветите на Рашид ага. Приготвил си бях едно въженце – и клуп му стегнах в единия край. За бесене. Смятах, като му дойде времето, да го извадя и да го хвърля в краката на жертвата. Сама да се досети тя какво ѝ е отредено. Хем се бях писал сред палачите, хем не ми стискаше дупцето. Мислех, по-лесно ще е да подам въжето, отколкото да река: „Обеси се, господине!“

Но може би се забавих малко, защото домакинът мина от другата страна на

масата и се заразхожда между отоманката и вратата. Червенината и гневът още не бяха паднали от лицето му, примесени и с любопитство след неясните ми думи.

– Не видиш ли, момче – почна той, – за кого си се закачил? Всяка власт е лицемерна и двойствена. Едно говори, друго върши. Едно я боли, за друго плаче. Ама нашите тук, от простотия и неопитност, съвсем са се забравили. Отдалеч им личи природата. Виж кметството! Хем е там, където трябва да бъде, хем не е. Легнали са горе на кълка – зияфети си правят и команди раздават. Предупредих Хуршид Яха. Не свалят ли ключа от склада ми, в столицата ще пиша. Какво правят с имота, дете държавата го е нарекла за сиропиталище. Самия Хуршид Яха виж! Уж кмет, пък Рашид му дърпа конците като на парцалена кукла. Всичките им работи са такива. И не мога да разбера с какво аз им бъркам в задника. Да бяха ония пари – досега да съм ги върнал, ако не бяха посегнали на търговията ми. Стока стои вътре, но те увесили катанец, пазвантин сложили – не мога да припаря. Кажи им, че дело съм завел в Алтънтепе за това своеволие.

– Добре – продумах и измъкнах ръка от чантата.

Не ми стигна куражът да обявя в миг грозната истина, взех да опипвам джобовите си, уж цигари търся. Извадих най-сетне кутията, запалих.

– Едно ми признай! – продължи той. – Каква е причината за тия уюни? Ако я знам, ще изглежда гънката...

– Достатъчно е, че си ги натиснал за конака – прекъснах го. – Достатъчно е да ти искат главата.

– Не е то! – не обърна внимание Бостанджи на последните ми думи. – Впоследствие ги заплаших.

– Хубаво знаеш – рекох. – Имат те за крадец и предател. Как да отгатна други причини? И тия стигат. Може високо да си им се виждал, яд да ги е било, пък сега си им паднал в ръцете. Защото и ти грешки си сторил, и на рода ти карез гонят.

Садък Бостанджи въздъхна, грапавото му от пъпки лице пак си бе върнало бледнината.

– Складът е нищо – допълних. – Ще ти вземат къщата – децата ти на улицата ще изхвърлят. Доста си ги разлютил.

Известно е, че зло куче много не лае. Промъкне се тихичко, па ти сръфа баджака. Мисля си, че Бостанджи бе човек чувствителен и уязвим и по тая причина избухлив и остър на приказка. Твърде често меките хора тъй се бранят от света – наежени с бодливи думи и псувни. Ама защото нещо ги е уболо дълбоко, по-дълбоко, отколкото се вижда, а те с нищо не могат да отвърнат освен с ругатня и празна закана.

– През трупа ми ще минат! – ядно рече той и посочи вратата. – Рода ми няма да надвият! Ще отсека някому ръцете, пък след туй да ме бесят. Нека се разчуе!

– Тъй е, господине – изправих се и аз. – Само труп ще ги спре да ти оставят имота. Да не закачат и децата ти. И нищо няма да се разчуе. Властта не иска шум и разгласяване.

– А какво иска? Да ме трепе ли?

Нито казах „да“, нито „не“, само наведох мрачната си физиономия. Усещах, че стопанинът ме гори с гневен поглед, очаквайки да отговоря. Но аз бях готов век да стоя така, докато той сам съобрази какво намекнах.

– А ти кой си? – не издържаха нервите му. – Млад човек, пришълец – как им стана мекере? Убиец ли си? Пари ли ти дават?

– Не е за пари – изпуснах съдържания си дъх. – Осъден съм с теб да говоря.

– Осъден? Да говориш с мен?

– Осъди ли някого властта – и въздухът, дете диша, е осъден – казах. – Всички край него. Докато тя не постигне своето...

– Не дрънкай глупости! – сръза ме Бостанджи. – Какво точно ти наредиха?

– Какво ли? – пак ми се разлупа сърцето и черна пелена падна пред очите ми. – Видиш ли това? – извадих въжето и го провесих пред мен в изпънатата си ръка. – На едно въже един човек може да увисне. Или ти – или аз! Прави му сметката!

Въздух не ми достигаше и аз се спуснах да изляза от тая сумрачна стая, вмирисана на старост и прах. Не само не издържах повече разговора със Садък Бостанджи, но изведнъж ужас ме побие от мъртвината на неговия домашен музей. Помътнелият метал на оръжията, излинените парцали, закачени по стените, навъсените

ликове на местните дерибей и техните отменени ордени – гробовният техен лъх ми смрази кожата. И самият Садък Бостанджи ми се стори жив мъртвец, затворил се сам с призраците. Наистина – жив мъртвец си беше той, като знаех злобата на Рашид ага.

– Стой! Чакай! – викна след мен домакинът и май настъпи въжето, което бях повлякъл след себе си.

То се изтръгна от пръстите ми, но не спрях да го вдигам, изскочих на чардака и с разтреперани ръце се помъчих да закопчая чантата. В последния момент я бях грабнал. И тогава пак зърнах децата му. Облегната на стената, девойката бе прегърнала братчето си, а и то се притискаше гърбом в нея. Двете им глави стояха една над друга и два чифта черни очи ме гледаха със страх и омраза. Усетили ме бяха какъв съм. Миг задържах поглед на тях, защото баща им се появи на прага.

– Върни се! – викна той като на куче.

– Утре... Помисли! – проломотих и с разкопчаната чанта побягнах по стълбите, по пътеката, осеяна с калдъръмчета – навън.

Не било лесно и палач да си...

XXV

На утрешния ден обаче не успях да ида повторно у Садък Бостанджи. Ето каква беше причината.

С кочияша се бяхме уговорили да ме чака след час време през две улички в един къор-сокак. И да ме върне с файтона в конака на Али паша. Само че аз не тръгнах към мястото на срещата, а точно в обратната посока. Без да мисля, по инстинкт, дето викат. Имах нужда от повечко въздух и движение. И докато вървах край стоборите, дойде ми на ум да подиря имама. Бях чел навремето някъде, че Божиите храмове давали убежище на преследвани, пък било и престъпници. Властта не смеела да посегне в светите места. Ама там не пишеше колко са седели вътре бегълците и какво е ставало с тях, като си покажат носа от храма. Въпреки тая важна празнина в познанията ми, надявах се имамът да си каже думата. Намерих го в джамията, разгеле – беше сам. Но преди да кажа нещо, той долови, че не съм в ред.

– Отдавна не си идвал, момко – упрекна ме меко. – Защо така?

– Грижи имам, ходжа ефенди. Неприятности – сведох поглед.

– Чух, че в кметството те взели.

– Точно затова.

– Рекох ти първия път още – върви си. Не ни познаваш адетите – боязливо каза той.

– Ще мога ли да остана тук?

– Следобедния си намаз взе ли? – на свой ред попита старецът.

– Не съм. Сега ще се помоля...

– Остани. Моли се – понечи да се оттегли той.

– До кога да остана? – задържах го.

– Докато затворя.

– До мръкване?

– И до мръкване – съгласи се имамът. – Ей там иди.

Беше ми посочил една ниша встрани – да не се виждам веднага от вратата. И на това бях благодарен. Като влязох в джамията, почувствах колко празна надежда е да се скрия под старите й сводове. С какво щеше да противостои благият и немошен дядка на кмета, на Рашид ага, на полицейския? Особено ако речеха, че ме подозират в убийство. В някакви древни векове властта може да се е съпикясвала от вярата. Ама в нашия век тя спирка не знае и не само в църквата ще влезе, а под юргана, дето спите с жена ти, се мушка, в сърцето ти чак прониква.

Хвала на моя имам в Съръбаир, че ме остави няколко часа сам в джамията. Не го употребих аз това време единствено за молитви. Размислих се за срещата ми със Садък Бостанджи и какво ще правя нататък. Не знам дали си въобразявах или налучквах нещо вярно, но тоя човек ми се видеше двойствен и колеблив в две посоки. Първата – за потеклото му. От една страна, на няколко пъти той подметна пренебрежителни, дори презрителни думички за своя род, от друга – явно бе, че уважава предците си, едва ли не ги величае, ако съдех по изложбата в стаята му. Недоволен беше нещо от тях,

но допусках, че в най-интимното си мечтание иска да бъде като тях, ако си представим такова фантастично положение. А от какво бе недоволен? Че не са го направили независим човек ли? Ами туй въобще не беше в природата им, за да го иска от дедите си. Нали сам той каза, че на челата им пишело: „Слушам и служа!“ Все едно да се сърдиш на сливата, че не дава мляко. Тогава? Може би Садък Бостанджи съжаляваше, че родът му е изпуснал властта? Че не му я е предал заедно с кръвта си, както бе ставало няколко поколения. И вместо той да държи тоягата, същата тая тояга играеше по дирника му.

Ето тук, в отношението към властта, виждах втората негова колебливост. На приказки ако гледаш – бунтуваше се срещу нейното всемогъщество, срещу насилието и блюдолизничеството, които са й двете патерици. Оскотявали били хората от притежаването на власт! Но зад тия приказки подозирах робската завист на ония, които завинаги са лишени от власт. Охулването и дърдоренето на тъмния, безименния народ. Подозирах също страх и трепет, най-вече трепет, пред нейната сила и нескончаемост.

И си мислех, че тая неустановеност може да излезе цепнатинката в душата на Бостанджи. Дамара в камъка, който диреше Рашид ага. Само че трябваха специални условия, трябваше и опитен душевадец – подъл и жесток. Да изолират примерно Бостанджи някъде, тъй че да не вижда той ни жена, ни деца, но да знае, че ги тормозят, че са ги прогонили от къщата и още сто бели им готвят. И на тоя фон да го попитат за начало: „Представяш ли си, Садък ефенди, пралядо ти да беше получил катул-ферман от султана, тайна смъртна присъда, проведена по пратеник? А накрая в нея да пишеше, че не друг ще я изпълни, а му се възлага сам да си сложи примката. Щеше ли да иска обяснения, да роптае и да се дърпа? Никога! Щом властта го иска, значи е потребно. Единствено щеше да е благодарен човекът, че му се оказва честта до края си да служи. Тъй би постъпил твоят прародител, дето толкоз се гордееш с него, че чак гашите му си закачил на стената. Добре си сторил, похвално е, ама ти защо се дърпаш, като сме ти създали даже облекчение? Какво е то ли? Ами това, че ти обясняваме причините, както на твоя пралядо въобще не би се случило. Предател си – всички го знаят. Може да не са те подкупили, може да не е било със зло намерение, може само да си прибързал с тегленето на депозита, защото парите много са ти трябвали за твое лично употребление. Ама резултатът е един – предал си ни предците, дето са захванали това дело, предал си сносния живот и на неродените още наши деца. След дъжд качулка ще е да връщаш сега парите. Независим експерт, господин Демир Папазоглу, извърши стриктна проверка на твоите злоупотребления и ти донесе протокола на крака. Какво повече искаш? Да оставим предател и крадец да ходи между нас?! Да сее заразата си? Не бива и не може, защото като загуби властта вярата си в някого, той все едно е умрял. А между «умрял» и «все едно умрял» разликата не е голяма. Помисли! Вземи пример от дедите си! Направи тъй, че народът да каже: всички Бостанджи бяха достойни мъже, хора на дълга. Е, един от тях сбърка, но има смелост и доблест да си изкупи грешката. И така той се изравни с останалите. Ако не си могъл с живота, Садък ефенди, нареди се поне със смъртта си между твоите предтечи. Та внуците ти един ден с чиста съвест да окачат и твоя портрет на оня килим в стаичката. Мъж бъди! Бостанджи бъди! Не забравяй авторитета на властта – твоите хора за него живееха и там им беше честта. И ако не за друго, за честта на рода си умри!“ И прочие, и прочие.

Цялата тая постройка около Садък Бостанджи сигурно ти се вижда паянтова. Разбирам те, защото рядко ще срещнеш човек, който да се реши да изтрие петно от родовото име със собствената си, доброволно приета смърт. Но тогава такъв градеж градах в главата си и ако мислиш, че бърках за Бостанджи, за моя акъл може да съдиш. Това смятах, че е капката, дето ще разяде камъка, ще сломи волята на човека и ще го докара до самоубийството.

Само че не се канех да разправам за тая капка на Рашид ага, още по-малко сам да я цедя в мозъка на Садък Бостанджи. Смятах, че не съм способен. Нито толкоз вероломен се виждах, нито толкоз безмилостен. Освен това, доста време щеше да е потребно за подобно обработване. Чувал си сигурно за едно мъчение, казват – китайско било. Обръснат някому главата, вържат го на място и върху голото му теме пуснат капка да капе. В началото на човека нищо не му е, седи си, но след ден ли, след два ли той вече крещи от болка, невинната водна капка дълбае черепа, къса му

нервите, докато в нетърпими мъки клетникът издъхне или полудее. Но за тая подла инквизиция се иска търпение и постоянство. Същото щеше да е и със Садък Бостанджи. И по-трудно. По-трудно се руши душата от месата и костите. Щеше ли той да допуска не веднъж и два в къщата си такъв мъчител, с неговите капки? И да му попива отровата, докато сърцето изгние?

Не, няма да стане, няма да съм аз, заричах се в стъмнената джамия и гонех от себе си ония детски очи, дето ме гледаха със страх и омраза. И друг път подобни погледи са падали връз мен, но прегърнатите деца на Садък Бостанджи ги помнех и помня, защото ми бяха първица. Те също прибавиха към омерзението ми от мен самия, за да се реша най-после – ще бягам. Нека ме издирват като убиец! Ако ме заловят – тогава ще мисля. Стигне ли се до съд, ще завлека в ямата поне един от ония, дето господаруваха в сарая на Али паша.

До светия храм се бях довял, отпуснат като джигер, но сега изведнъж мозъкът ми се изчисти от гадостта и голяма сила ми дойде. Надигнах се пъргаво, без да потърся имама за сбогом. Не смятах да ходя на пристанището. То не беше голямо, денонощна стража пазеше и трудно бе да се скрия. Да се кача пък незабелязано на параход, ми се видеше невъзможно. Мислех да отбича в Алтънтепе. То се намираше в посока на Джангер, до там бях ходил. Планът ми беше да стигна до сутринта баирите, да се смуша в камънака, а следващата нощ да додрапам до другото градче. Знаех, че железницата стига до него. Ще се метна на някой товарен влак, виках си, ще потъна в Анадола. Да ми хванат опашката!

Докато изляза от Съръбаир, съвсем се мръкна. Аз не вървах по пътя, а държах малко настрани – от предпазливост. А на оная постна почва главно един храст растеше, докъм четала ти стига. Жилав, само от бодли, не знам клек ли е, що е, но много мъчно се гази през него и за кратко време ми съдра крачолите. Едно предимство даваше – ако срещна закъснял пътник, лягам по корем сред трънака. В началото бях по-спокоен, защото си беше нормална нощ. Но щом отминах отбивката за конака, небето изсветля и изведнъж зад баирите изскочи една месечина като пита кашкавал. За беглец като мен – по-видело от ден стана. Отбих още от пътя, търся сенки да се притуля, но сянка хвърлям само аз и пристъпям сред бодилека подобно щъркел.

Няма защо да усуквам – както се озъртах по едно време, видях горе на шосето великана. Дали от страх, дали лунната светлина го удължаваше, ама ми се стори, че не два, а три метра е щръкнал. И веднага търтих сред храстите. Късно ми дойде на ум, че като исках да изчезна, веднага трябваше да тръгна, а не да умувам в джамията. Кочияшът се е върнал сам, не съм се прибрал за вечеря и Рашид ага лесно се е досетил каква кройка съм скроил. И пратил Кайзо да ми разпори тропоските. Все едно дали от градчето ме следваше, или по пътя ме е засякъл, но ме беше оставил да се отдалеча достатъчно, за да си разкрия намерението.

Не можах да избягам. Той ме гонеше с мълчалива стръв, само чувам, че тръни прашят след мен и изсърнали треви съскат, докато с един юмрук в тила ме просна на земята. И веднага ми изви ръцете, щракна белезници на китките. Признавам си, с това последното ме изненада. Не работеше Кайзо с подръчен материал, държавен инвентар му беше зачислен. Като се увери, че уловът е сигурен, той, представи си, седна на задника ми да пуши. То къде ли да седнеш сред ония бодили, но много ми стана унизително, че за стол ме употреби.

– Пусни ме! – изгрухтах отдолу.

– Ще ме караш да бягам! – доволно рече Кайзо. – Да те дебна и да си горя душицата за единия тютюн.

Като свърши цигарата, той ми подвижна да ставам, но аз не мръднах, да видим какво ще прави. Нищо хубаво не направи дингилът, а ме сграбчи за глезена и ме повлече като отсечена вършина.

– Стой! Очите ми извади! – изпищях веднага, защото храстите ме задраха, все едно си пъгнах главата в чувал с котки.

И тоя път самичък се изправих, хрисимо вървах с Кайзо до мястото на екзекуцията ми.

– Къде ме водиш? – попитах, като излязохме на пътя и тръгнахме обратно към града.

– В музея – захили се той.

– Какъв музей? – рекох недоверчиво.

– Голям. Ще го разгледаш – охотно отвърна гигантът.

Млъкнах, заспях се из трошляка на невалираното шосе и след малко пак подхванах:

– Не си прави майтап, Кайзо. Пусни ме! Имам малко пари в банката – ще ти ги дам.

И на това бях готов, защото нищо добро не очаквах, пък все тая в музей ли ще ме карат, на опера ли. А най-вероятно, мислех си, при онова трио в кабинета на Хуршид Яха. А там весела песничка нямаше да ми пеят.

– Щом са малко, не ща! – отказа след минута Кайзо. Изглежда, бе обмислял предложението ми, и друго подобно нещо се беше сетил, защото ненадейно се ядоса: – На Кайзо все малко, все малко! А-а-а! – обърна се той с псувня към някакво множество от несправедливи хора.

– Прав си! – подкрепих го. – Не бива на голяма булка малка затулка.

Великанът се разсмя – гневът и смехът му се сменяха лесно и неочаквано. Доста неприятно се смееше – запомнил съм го, защото оная нощ му се наслушах. Не знам, чувал ли си как катърът общува със света. То не е цвилене на кон, не е рев на магаре, а от смесицата избива нещо трето, приличащо повече на грухтежа на див шопар. Подобни звуци издаваше и Кайзо, когато нещо го разсмееше, но със сигурност не мога да кажа конят, магарето или глиганът преобладаваше.

Не мисли, че с него си бъбрехме непрестанно, като на разходка. Чувствах се аз като овца, водена на заколение, и от време на време проблея нещо – да умилюстивя касапина. Отвърне той строго, побутне овцата да върви в правия път, а тя пъшка, крета отпреде му, докато пак се излъже да моли. Като наближихме отбивката за конака, викам му:

– Кайзо, аз съм ти приятел!

– Де, гиди, де! – изрази той съмнение.

– Приятел съм ти! – потвърдих. – Не ставай будала! Не само ще ти дам моите пари, а ще ти кажа нещо – злато ще пипнеш.

– Какво нещо? – заинтересува се говедото.

– Докторът жълтици даде ли ти? – издевателски попитах. – Пък ти най-много лекува стареца.

– Ти гледа. Лекувах го! – гордо се съгласи той.

– Ама пендари взе ли? – пак лиснах масло в огъня.

– Де, гиди, де! – с нехайна закана отвърна Кайзо.

– Такъв куп! – отчаяно размърдах окованите си ръце. – Не знаеш...

– Не знам ли?! Не знам ли?! – зло рече гигантът. – Кайзо не могат го мина! А-а-а! – И тоя път той намеси в гнева си майката на доктор Октай.

Слисах се. Не можах да изненадам Кайзо и да го спечеля някак в последния момент. Очевидно той знаеше за подкупа. Иначе щеше да пламне като борина, а моята новина лизна само кората на това сурово дърво. Явно бе, че и докторът не му е давал от плячката. Значи някой му беше казал – някой от тримата в кабинета на кмета. Кой от тях? Не се съмнявах, че е Рашид ага и че всъщност той бе почнал да изпълнява своята част от договора помежду ни. Разправил е на Кайзо за златото на Асие ханъм, насъскал го е срещу доктор Октай. Сигурно следобеда е станало, когато аз трябваше да направя своята крачка към главата на Садък Бостанджи. Рашид ага беше честен към мен, ами аз?! По-подъл от подлеца излязох. Поне в неговите очи...

XXVI

Докато говорехме с Кайзо и докато тия мисли светкавично минаха през главата ми, бяхме стигнали кованата порта към двора на конака. Но дангалакът ми хласна врата да продължавам по зашуменото пътче нагоре. Какво ли и мен да е отписал Рашид ага?! Друго да е избрал за своето отмъщение! А доста знаех за козните на тримата управници. Къде да ме даят?! Най-лесно беше да се отърват от такъв като мен, дето ни паспорт има, ни някой ще го подири. Господи Боже! От страх краката ми се вдървиха, но Кайзо помагаше. Ту ме тикне пред себе си, ту ме повлече да не изоставам. Минахме край някакви плетища, нагазихме в джунглата от буренаци. Тук ще ме затрие, рекох си. Това е.

Той обаче не бързаше, замъкна ме до един сайвант, останка от стопанските постройките на чифлика. Откачи фенер от гредите, запали го. На тъмно не може ли да ме заколи? – попитах се, но докато му задам същия въпрос, Кайзо ме гътна по корем, затисна ме с могъщото си коляно. И взе да връзва нещо на ръцете ми, по-скоро, на белезниците, дето ми се впивах в китките. Излезе, че е дърво, прът, към три метра дълга дряновица. Пипаше сърчно – точно както опитен касапин дере някоя овца. После вдигна фенера с едната ръка, хвана пръта с другата и ме потегли след себе си. Можеш да си представиш, че трябваше да вървя гърбом и аз заскачах, оплитах се в стебла и корени, падах, но гигантският паяк ме мъкнеше като мушица из собствената си паяжина. И все пак успях да викна:

– Къде бе?!

– Рекох ти – в музея! – заля се Кайзо в катърския си смях.

– Какъв музей бе?!

– Ще видиш! – отвърна той през нов грухтеж и цвилене.

Страшно предчувствие изправи космите ми. В топлата нощ ме лъхна вонята на старата отходна яма. Бяхме стигнали брега и Кайзо остави фенера на земята, с две ръце вече натисна пръта, смъкна ме на колене. Дървото болезнено се връзваше в гръбнака ми, не можех да мръдна. А моят палач, както ме държеше тъй, пак запали цигара. Не искаше да ми скъси мъките, оставил ме беше да изживея докрай ужаса от предстоящото даване. Добре ме беше подредил – наведен напред, с глава на метър от гнусната повърхност.

Но не само за мен мислеше Кайзо, а и за себе си. Нужно му беше да си изкаже мнението, да си изрази възгледите като всеки жив човек. За всички ни това е важно нещо, някои глава губят, за да ги чуе светът. Пък на Кайзо туй рядко се падаше, кой го слуша него какво мисли и разсъждава. Той беше по изпълненията, по слушането и служенето. Ама сега имаше власт над мен. Не биваше да изпуска случая да си покаже и ума. И тъй като други наоколо нямаше, аз му бях и публиката, и жертвата.

– Те` го те` музеят – рече той и се разкикоти. – Който е имал да оставя нещо от себе си, тука го е оставил! И прост народ, и везири! Тъй ли е?

– Сигурно – проскърцах жално. – Недей!

– Туй остава от човека, Демире-е! – важно проточи великанът. – Каквото и да е бил, туй най-дълго трае! Тъй ли е?

– И друго остава, Кайзо... Ох!

– Какво друго? – разсърди се той, че имам да допълвам.

– Добрите дела... Кайзо! Недей! Молим те! Направи добро... Докато съм жив, ще моля Аллах... И на децата си ще кажа... – издумах аз наведнъж, до последния грам въздух в дробовете си.

– Къде ги тез добри дела? А? Я виж! Виж и покажи!

Той мръдна пръта напред – лицето ми съвсем се доближи до батака. И тъй като с все сила стиснах очи и уста, той весело се разгрухтя – не бях успял да отвърна на мощния му аргумент.

– Лайно при лайна отива! – обади се самодоволно. – И ти си като другите вътре!

Но дръпна пръта – отмести ме на педя от гибелта. Няколко пъти аз поех и изпуснах въздух, подготвих се и рекох:

– Кайзо, дай една цигара. Преди да мре някой, цигара му дават.

– Може – съгласи се той след кратко размишление. – Толкоз може.

Щракна кибрит, приближи ме.

– На`!

– Как? Сложи я в устата – подканих го.

Червената ръчичка посегна към лицето ми и в тоя миг аз му захапах пръста, рипнах и що сила имах, думнах го с главата в корема. И веднага побягнах в буренака. Смядливото място се осветяваше добре и от луната, и от фенера на брега. С крайчето на окото зърнах как Кайзо размахва ръце на ръба на ямата, но нямах късмет да го съборя вътре, задържа се той и яростно ме погна.

Страшна гоненица си устройохме двамата оная нощ сред диворасляците. Само че аз бях като урочасан с тия закопчани ръце и с пръта подире ми. Да бях гущер, щях да си откъсна опашката, ама не бях. От всички твари човекът е най-лесна плячка, кога го гонят за трепане. Не вярвай на филмите! Не го е създал него Господ за гонене и

трепане, но откак се е пръкнал, той главно с туй се занимава. Макар че направих всичко, каквото можех. Тичах, залягах, спотайвах се, метох бурени с опашката, като плъх се шмугвах в гъстаците, по едно време Кайзо изрева и не знам с пръта ли го зачобърснах или стъпи накриво. Обаче бях обречен. Както клечах, в един миг литнах нагоре. Оня бе докопал пръта и ме вдигна във въздуха като кюфте на клечка. А-а! – викна победоносно, засили се и от връх бой ме плъосна в лайната...

Какво се случи и какво изпитах, не е за приказване. Не мога и не искам. Както и да си представяш, няма да си вътре в мен. Добре, че дряното дърво беше жилаво и не се строши. Иначе с друг щеше да си хортуваш, миличък, в тая цъфнала градинка. Не знам колко време ме дави Кайзо – минута ли, десет ли. Нямаше команда да ме довърши окончателно, инак с кеф щеше да го стори. Края на пръта не бе изпуснал, измъкна ме най-сетне на треволяка и същият оня катърски смях показваше, че се е наситил. За себе си ще кажа само, че не бях припаднал, нито стенех и плачех. Душата ми с оловна тапа се беше запечатала и нищо не пускаше навън. Да стана обаче не можех и като се увери след няколко псувни в моята безпомощност, палачът ме повлече към познатия сайвант. Там ме и захвърли...

Гледай ми сега голата глава – пет косъма са останали. А тогава имах коса буйна, тъмнокафява. В оная нощ тя побеля. Не цялата, едно петно само над лявото ухо. Защо само там ме удари – чудя се. И доктор не съм питал. Може би, докато летях към адовото чрево, мозъкът ми е почнал бързо да си спуска кепенците. Но един не е успял да захлопне и оттам е нахлул ужасът. Всичко попарил, отдето минал, побелил и косъма. Стой мирен! Не видиш ли, че се шегувам с туй бабешко обяснение. Много знам аз има ли мозъкът кепенци и как стават чудесиите.

Друго искам да кажа. На младини, докато стоеше туй бяло петно, много мразех Кайзо. Сетя ли се за случката, от злоба се задушавам. Ама като взеха да се трупат годинките, като взе да капе косата, окапа ми и ядът. Няма го петното, няма я и омразата. Ако е жив дангалакът и се покаже сега оттам, край църквата, ще стана да го посрещна. Приключения имаме двамата – ей! И катърския му смях ще изтърпя. Не знам хубаво ли е чак дотам да ти омекне пръчката, ама тъй е. Простил съм му...

На разсъмване той пак се появи. Излезе, че наблизко има кладенец. Обърна ме с едно дърво по корем, лисна две кофи отзаде ми. Изми си белезниците и пръта, прибра си ги за друг човек. И пак ме заряза.

Размърдах си аз вдървените ръце – дълбоки рани имах по китките. Как костите ми не се спраскаха от туй драмьскане с пръта?! Довлякох се до сянката на сайванта, сили нямах да вадя вода от бунара. Нечистотиите съхнеха по мен, но с тях съм и заспал.

Той ме събуди. Гледам го – стърчи до мен и на едната му ръка преметнати дрехи, в другата държи обуца.

– Стани свали тия парцали – вика ми гузно. – Да те измия малко тук, пък после ще идеш в банята. Запалил съм я. Ако искаш, ще ти изтъркам кирта от гърба.

Я! – погледнах го отново. – Какво е туй чудо? Омекнал като печен праз. От мъчител в теляк се преобразил!

Изплюх си горчивата плюнка в нозете му и бавничко рекох:

– Остави дрехите и се махай! Сам ще се оправя.

Той потъпка като спънат кон, пък почисти едно местенце на гредите, положи дрехите и си тръгна. Едно, че не бих изтраял да ме докосва оня ден, но също тъй не исках да ме види гол и необрзан. Ще пита, ще разправи и току-виж нова вихрушка ме запрати тоя път за вечен експонат в Кайзовия музей.

Предполагах защо е омекнал. Рашид ага май здравата го беше насвил. Вероятно той му бе заповядал да ме залови и да ме сплаши. Може би да ме побие мъничко. Не вярвах да е наредил тъкмо с ямата да ме стряска. Даже после съобразих, че не е бивало да ходим там и то си беше чисто Кайзова идея. Допусках също, че и великанът нямаше да ме дави, ако стоях мирен. Щеше да се задоволи да ме държи надвесен над лайняното тресавище. Ама той разсвирепя, като го фраснах с главата и побягнах. Превишил си беше правата Кайзо, но, от друга страна, излизаше, че и сам съм си навлякъл наказанието...

Говоря ти тъй неопределено, защото с дума не се оплаках на Рашид ага. Опасно беше и унижително. И той не отвори уста да ме пита и да се извинява. До края мълча като бълха в гащи и тъй затвърди съмнението ми, че съм нагазил в голяма тайна и че

в кметството се вършат зловещи работи. Ще ти кажа какви. Но от гаврата с мен имах и полза – същия ден вечерта Рашид ага бе по-отстъпчив, отколкото се надявах. Това беше неговото извинение.

Мих се тогава с кладенчова вода, загърнах се в един пищимал и притичах до банята, която бе отделна куполеста постройка, почти долепена до главната сграда на конака. Парих се там, търках се, а като излязох, един слуга, сприятелили се бяхме малко, ми донесе бинт и риванол. Превърза ми раните по ръцете. И тихомълком се вмъкнах в стаичката си. За ядене не слязох и въобще два дни хляб не турих в устата си. Само вода пиех. Легнах облечен и се замислих.

Помнех всяка Кайзова дума от изминалата нощ. Като че не глупак, а философ бе мъдрувал. „Лайно при лайна отива! – беше казал той накрая. – И ти си като другите вътре!“ Как ти се струва? Двусмислено звучи, нали? Най-напред като обикновена ругатня. Ако решиш, дотук може да спреш с тълкуването. Само че аз отидох нататък и другояче схващах двете изречения. Не ме сравняваше Кайзо с какви да е лайна, а с лайна-човеци. При тях се канеше да ме прати! Други хора преди мен беше давил в ямата и ги беше пуснал на дъното й!

Липсваха ми доказателства за това заключение и до края не успях да ги сдобия. Но имах една улика. Когато на разсъмване той ми освободи ръцете и си изми инструментите, потътризил беше пръта по земята, на крачка от очите ми. Видях му края, за който бях завързан. Не беше връзвал Кайзо с каквото му падне, с някакво случайно въженце, а в по-дебелата страна на дървото здраво бе хваната кожена каишка. Колкото да стегнеш две ръце с нея. Или да я закопчееш за верижката на белезниците. И не беше правена аджамийската, а занаятчийска ръка е пипала, на някой сарач. Излизаше значи, че тая дряновица не е обикновен прът, а инструмент за инквизиция и оръдие за екзекуция. Използвал го беше Кайзо преди, за мен го употреби, прибра си го за следващ случай...

Кой знае, мислех, дали пак аз няма да бъде следващият случай? Спомних си, че Садък Бостанджи говореше за двойствеността на властта. От една страна – тъй, от друга – иначе. Към неговите примери можеше да се прибави и тоя. В предния, чист и красив двор на конака посрещаха своите хора с усмивки, с прегръдки и сладки ласкателства. А в задния двор други хора завличаха да ги удавят в гнусната яма...

Ех, момче, да бяха само съръбаирските управници, лесно щеше да е. Ами не е ли у нас властта същата? Не се ли е проточило същото нещо от години в години, както и властниците да си сменят имената и приказките? Тайни гробове, безследно изчезнали, в полицейските пещи горени, по улиците пречукани, на свинете за храна давани... И ако споменеш на гърка и албанеца, на сърбина и румънеца, всеки веднага ще се сети за своите задни дворове и за своите ями. Историята ни воня, момче! И днешният ден воня на повечето от нас. Аз лично съм се къпал в тая воня и лично съм допринесъл за нея. И това – ако говорим за едрите работи. Ами пречупените съдби, ами злобните нашепвания, ами забраните, ограниченията, стъпкването в калта, незабележимите унищожавания? Ограбването на потта, честта и душата? Къде е дъното на тая яма, в която гинем и се стапяме? За всеки поданик се пази място в нея, защото властта е свикнала да не ни има за нещо повече освен за лайна. Ще отвикне ли и кога – аз няма да съм жив.

Тъй значи – ако повторно кръснях, чакаше ме музеят на Кайзо. Тая възможност ми се видеше повече от сигурна след пресните събития. Втората беше да си свърша задачката, да умре Садък Бостанджи и тогава... Тогава пак можеше да ме премахнат, ама все пак... Нищо ново не измислях, тия два пътя си ги знаех отпреди. Абе, няма ли нещо трето помежду им, питах се. И да не е път – пътечка да криволичи?

Откакто се бях закачил в тая история, всеки ме лашкаше накъдето му скимне. Кайзо ме давеше, Рашид ага ме насъскваше, капитан Мюмюн ме плашеше, Садък Бостанджи ме хокаше... Пък аз бягах като някоя мравчица от единия към другия. Нали си виждал как дете си играе с буболечка. Сложи то клечица пред нея и тя мръдне да я заобиколи, ама клечицата отново й заприщи пътя. Тича буболечката запъхтяна и си мисли, че кой знае какви подвизи върши, но движението й – според клечката. Докато на калпазанина му омръзне и я смачка с крак. И моето положение беше подобно. Ако си помислиш, аз фактически в нищо не се намесвах, само си променях посоката за бягане. А трети път нямаше да се открие, не си ли взема живота в ръцете. Ама как да се намеся? Как?! И вълкът да е сит, и агнето да е цяло...

XXVII

Рашид ага ме навести надвечер. Още лежах и се надигнах при появата му.

– Стой, стой! – спря ме той да не ставам и приседна на кревата до мен.

Тъй – кълка до кълка си поприказвахме, без да се гледаме в очите. Неудобно някак, но и разговорът не беше дълъг.

– Защо побягна, Демире? – скръбно попита той.

– Изплаших се – изпъсках.

– От какво?

– От две неща, Рашид ага – не чаках да ми тегли с ченгел думите от устата. – Най-напред от себе си.

– От себе си? Че защо? – с досада рече той.

– Ще ти призная, господине – отвърнах веднага, – че аз не вярвах в тая работа. До вчера не вярвах. Мислех си – ще занеса протокола и туй то. Е, ще подметна нещо – колкото да не е без хич. Обаче не излезе тъй.

– Ама какво стана? Какво ти каза? – трепна гласът на Рашид ага.

– Тоя човек е готов. Объркан е, изплашен е, смачкан е. Пред хора не смее да се покаже. Да беше отишъл някой тукашен, щеше да се скрие. Като си поговорим още – и писмо ще остави. Сигурен съм!

– Какво му рече? Разправи! – нетърпеливо се размърда сакатият.

– Даже не всичко, дето си говорихме. Малко му стигаше. По-каба излезе Садък Бостанджи, отколкото го смятах. Той и на вид такъв...

– Вярно е! – със зловна радост рече Рашид ага. – Само курназлъкът им голям. Ами ти защо се плашиш?

– Не разбираш ли? – впах пръсти в одеялото, сякаш изпитвах душевна мъка. – Не вярвах, че с дума човек ще убия. Пък то... Довери ми се той...

– Хе, хе! – отпусна се сърцето на моя учител. – Нали си приказвахме! Какъв ти е на теб тоя предател?!

– Деца има – промълвих.

– За децата му е по-добре бащата да свърши – безмилостно рече Рашид ага. – Ще пораснат, родът ще си остане. Инак – не се знае какво ще бъде...

– Заради рода, казваш? – погледнах го учудено.

Сякаш бе подслушвал мислите ми в джамията, ама не ги беше чул до края. И затова подмина въпроса ми.

– Добре си почнал! – рече. – От половината път няма да се връщаш. Нито друг ще пращам вместо теб. От какво още те е страх? От мене ли?

Замръзнах. Ама не защото ми улучи мисълта, а усетих, че се е повлякъл по моята въдица. Не я е налапала засега рибата, но забелязала е стръвта, харесала ѝ е и мърда мустаци да я проучи. Дано не я подплаша.

– То не е и страх – казах плахо. – Ей тъй – несигурност.

– Обясни!

– Ти сам не скри, Рашид ага, че може да ме излъжеш. Ама това не беше и толкоз важно за мен, защото, признах ти – не вярвах в целия твой кроеж. Вчера обаче, като излязох от Садък Бостанджи, помислих си: защо да плащам стока, дето няма да я получа?

– Бързаш, търговецо – скърших му кефа. – Не помниш ли, че не съм обещавал?

– Да, де. Затова – измънках.

Предпазлив беше Рашид ага да разкрива своята част от сделката. Принуди ме пак аз пръв да изплюя камъчето. И тъй като доста остро беше то, с най-мекия си глас прибавих:

– Докато не видя Ибрахим Октай мъртъв пред себе си, Садък Бостанджи ще е жив.

Нищо ново не му казвах всъщност, нов трябваше да е неговият отговор и аз се напрегнах да чуя. Не го ли притиснах прекалено дръзко? Няма ли да ме сиктирдоса? Той се бе замислил – също си правеше сметките.

– За какво се пазарим? – попита.

– Кой да е пръв от двамата, Рашид ага – отвърнах услужливо. – Да можехме в една торба да ги вържем... Ех!

Той едва-едва се усмихна на зловещата ми шегичка и поклати главата си. „Тъй е! Да можехме...” – искаше да рече това леко движение, а устата двойно го потвърди: – Няма да се караме за реда, Демире.

Отдъхнах си. Това исках да чуя. Да признае той, че е съгласен със смъртта на доктора. Че е приел да си разменим услуга срещу услуга. А също, че се е съобразил с моите съмнения и е готов пръв да даде знак за убийството.

На двама лъжливи цигани приличахме ние тогава. Случило се единият да продава на другия кокошка. Знаят се те колко струват, нямат си вяра и единият подава кокошката, ама не ѝ пуска краката. И другият е протегнал смачкано кайме, ама и той още го стиска в шепата. Дебнат се някой от тях да не грабне едновременно и кокошката, и парите. Кой според теб ще пусне пръв? Ами тоя, дето се има за по-силен. Защото, излъжат ли го, все ще хване някой ден слабия и ще го слобути. Точно заради силата си тоя циганин се е показал по-смел и великодушен. На това разчитах и аз. На чувството за сила и произтичащото оттук великодушие на Рашид ага. Къде ще бягам с откраднатата кокошка, като съм му в ръчичките? Намекна той, че ще отстъпи, а после и съвсем се съгласи пръв да мре докторът.

Това беше първата крачица към моята цел, а тя искаше веднага да се подкрепи с втора.

– Напразно те подозирах, Рашид ага – рекох смирено. – Прощавай! Да знаех по-рано снощи, че готвиш своето, нямаше да бягам.

– Какво си научил снощи? – смръщи се моят съзаклятник.

– Нали с Кайзо приказвахме...

– Той ли ти каза нещо?

– Изпусна се – въздъхнах.

Рашид ага изсумтя, недоволен, че се е намерил такъв глашатай – да разгласява преди него тайните му ходове.

– Нищо не е рекъл – защитих дангалака. – Само разбрах, че е набрал карез на доктора. И си помислих...

– Добре! Всичко знаеш! – прекъсна ме той.

– Кайзо ли ще свърши работата? – нахално поисках потвърждение.

– Това не те засяга! – надигна се да става Рашид ага.

– Засяга ме. Почакай! Една молба имам още – задържах го на кревата.

– Казвай.

– Да помагам на Кайзо.

– Не! Не ти и трябва! – рязко отказа той. – Друга работа си имаш. Кога ще свършите с оня?

– Няма да е веднага, господине. Ще трябва пак да се срещнем. И може би няколко пъти. Ама то ще е за час – и не всеки ден. Какво ще пречи? Или ако не му помагам, поне наблизичко да бъда! – свърнах аз пак към своето настояване.

– Недей! – по-меко ме спря Рашид ага. – Ще раздразниш диването. Ще помисли, че искаш да му вземеш мястото.

Не помня казах ли ти, че Кайзо се водеше на някаква службица в кметството. Заплата получаваше. Но с чиновническо дращение въобще не се занимаваше – не знам и колко му беше грамотността. Иначе служеше като момче за всичко на неколцина от големците, главно Рашид ага го покровителстваше. Погребения устройва, пази тук-там, по други услуги търчи. Това се вижда. А което не се виждаше, вече го знаеш. Да свие сърмите на някой вироглав гражданин, а не си ли прибере рогата, и в своя музей да го прибере. На собствени разноски, властта да не набърква, но да помита край нея...

– За това нещо ще го укротя. Ако не друго – отстъпих до последната си възможност, – не е зле Кайзо да знае, че вършим обща работа. Кажи му! Че ми е известно за доктора... Да не ме смята чужд и ако стане нещо, да се сговаряме...

– Хм! – Рашид ага извъртя глава към мен. – Искаш да гледаш ли?

– Искам – рекох като истински садист.

– Забравих, че поет си падаш... – с неприязън подхвърли той.

– Заклел съм се в духа на втория свой баща Сеид Османоглу – отклоних аз това обяснение. – Да проследя докрай отмъщението!

Не прозвуча добре. Насилено прозвуча и аз се смутих, но Рашид ага се изправи и фалшът ми някак се замаза.

– И без туй ще стане – обади се той от вратата. – Ще трябва да свикнеш с

Кайзо. Може и да се сдружите. Ще прощаваш, Демире, но оттук насетне момчето ще те съпровожда навсякъде. Да не ти хрумне пак някоя игричка. И не забравяй писмото от Бостанджи!

– Няма! – рекох чистосърдечно. – Целият град ще го научи!

– Утре ли ще отидеш?

– След пладне – уточних.

Рашид ага ме измери от глава до пети, защото и аз бях станал.

– Омацал си нещо косата – вдигна той ръка и посочи лявата си страна. –

Сигурно вар от стената.

Тръкнах се машинално и погледнах дланта си.

– Няма да е вар. Друго е – рекох. – Благодаря ти, че ми каза, Рашид ага!

И той се повлече навън, отиде си. От вратата го изпратих с безтрепетен поглед, докато се клатушкеше по коридора.

Преди време ти бях разправял за пазарлъка в нашенския дюкян. Как става и какъв му е смисълът. Вярвам да си го спомниш. До тоя ден за много неща се бях пазарил и като продавач, и като купувач, но не ми се беше случвало стоката да е човешки живот и човешка смърт. А то излезе като всяко нещо. Подобни сметки, подобни приказки. Разумни търговци се показахме с Рашид ага. Спазарихме се. Всеки щеше да получи своето. Той – самоубийството на Бостанджи и писменото му покаяние; аз – моите две неща. Само че Рашид ага можеше да си легне спокоен тая нощ. А мен ме чакаха още два тежки пазарлъка. Единият с Кайзо, вторият – със самия Садък Бостанджи.

XXVIII

На следващия ден се срещнах с него, както обещах на Рашид ага. Излишно е да ти разправям как отидох, как влязох и прочие. Една разлика имаше от предишното ми посещение – че Кайзо вървеше с мен и остана да се прозява пред пътната врата. Садък Бостанджи ме беше чакал и още преди да седнем попита, защо не съм се явил вчера.

– Опитаха се да ме трепят – рекох простичко. – Ама отложиха. Един ден ми трябваше да се съвзема.

– Кой ще те трепе теб?! – не повярва домакинът.

– Кой и как е без значение. Ако искаш да сваля бинтовете – протегнах си ръцете да ги види. – Отдолу са рани от оковите и не съм ги правил нарочно, че да те заблуждавам.

– Ама защо?! – обърка се той.

– Защото, господине, оня ден, като излязох от теб, се опитах да бягам. Не исках да те срещам повторно. Ама истина ти казах, че съм осъден да разговарям с теб и все едно от затвор рекох да се измъкна. Пък те взеха, че ме хванаха. И ми възобновиха присъдата. Тъй че – ето ме пак на гости.

Тия думи ги разменихме прави, в същия домашен музей и от изненада Садък Бостанджи не се сещаше да ме покани на отоманките.

– Докато не сме седнали – рекох невъзпитано. – Ако ще ме черпиш с чай, заръчай да не е толкоз силен. Не ми понася на сърцето.

– Да... Ей сега! – потътри той смачканите си папуци навън, а аз се обърнах да разгледам отново неговата сбирка.

Имаше твърде ценни оръжия, правени сякаш не да убиват, а най-вече да красят поясите на своите притежатели. Със сребърни дръжки, със златни орнаменти и скъпоценни камъни, със сложни вензели, гравирани върху стоманата в началото на острието. Само че аз търсех най-хубавото между тях. Или онова, дето най-привлича окото със своята скъпа украса. Докато стопанинът се върне, бях го избрал.

– Седни, седни! – заговори той. – Не разбрах нещо. И преди усукваше...

– Преди – да. Ама сега нищо не крия, нито ще те жаля.

– Ти да ме жалиш?! – звъннаха господарските му нотки – тоя човек наистина не схващаше положението си. – Ако мога, аз ще ти помогна.

– Можеш – казах делово. – По един само начин. Ако се самоубиеш, ще ме отървеш веднага от неприятности. И, разбира се, писмо да оставиш. Защо си решил така. Че си виновен пред хората и властите. И тъй нататък.

Той ме гледаше презрително, като че лошо повтарях оняденшната си лоша шега. Но и аз го гледах открито и прямо, докато жълтата му кожа взе да посивява.

– Ти луд ли си?! – изшептя. – Не искам да мра заради кефа на някого!

– Ама и аз не искам да мра, господине – казах простодушно. – Защо мислиш, че трябва да мра заради теб?!

– Какво съм ти направил? Защо заради мен?

– За правене – нищо не си ми направил. Тъй се е случило. Дяволът ме отбил да вляза в твоя дюкян. Не разбра ли – поизострих тона си, – че двамата сме вързани заедно. Показах ти въжето. Един край има то за бесене. Затуй спокойно трябва да решим кой от нас ще мре. Добре ще бъде да е единият. Но ако не се спазарим, може да сме и двамата.

– Невинен съм! Няма причини...

– Остави сега причините! – пресякох го. – До причини въобще не сме стигнали. Всеки от нас си има условие, величина, белег – както искаш го речи, с което влиза в задачката. Откъде е дошло моето условие, няма да ти обяснявам и да се оправдавам виновен ли съм, не съм ли. Според него обаче аз съм осъден да се разправам с теб или да умра заради теб, ако не си свърша работата. А работата ми, вярвам, ти е ясна. Да те придумам да се самоубиеш и да оставиш покаяние. Какво е твоето условие?

Садък Бостанджи мълчеше и тъй гледаше, че се колебаех обезумя ли, или мен смяташе за безумен.

– Твоето условие – продължих – иде от Джангер и делото. Не искам да слушам какво и как е станало в Истанбул. Едно е важно – от там си се върнал крадец и предател. В туй вярват еднакво и властници, и простолюдие. Поради твои грешки, поради надменност и фукни си пропуснал да им смекчиш гнева. Вече е късно. Че не попадаш под съд, не ти намаля вината в техните очи. Даже допълнително ги палиш, защото мислят, че си хитрец, който иска да се измъкне от възмездиято. Но да се измъкнеш от Сърбаир е почти невъзможно вече. Такова е условието на живота ти, ако туй въобще е живот. Забележи, че в моето условие ми е даден един шанс. Твоята смърт е моят живот! А в твоето и това го няма. Запомни тая подробност, когато се договаряме за кого е по-редно да мре. Ама на теб, виждам, много ти се иска да разясниш, че си по-чист от детска сълзица. Трогателно ще бъде, но е безсмислено. Аз съм палачът ти! А палачът гледа само присъдата и не ще да знае учен ли си, добър ли си, обича ли те някой. Ако пък държиш на своето, знаеш ли на какво ще заприличаш? Все едно някой заек да се е хванал във вълчи капан. Иде авджията да му пререже гърлото, а заекът врещи насреща му: „А-а! Недей! Аз не съм вълк! Друго същество съм!“ Пък ловецът му отвръща...

Изглежда, прекалих с тоя заек, а нямаше и нужда да онагледявам ясната си мисъл. Спрях, защото ноздрите на Садък Бостанджи затрепкаха. Миналия път след такова трептене той грабна ятагана. Ако сега пак го вземе, може и да ме посече, помислих си, готов да скоча, но той си овладя раздражението и с пресъхнала уста рече:

– Моята смърт е твоят живот, казваш... И да е вярно цялото ти дърдорене, смяташ ли, че е причина да умирам?

– Навреме иде чаят! Браво! – викнах радостно аз, защото същото девойче със същия поднос влезе в стаята.

Докато му подаваше чашата, Бостанджи се усмихна умолително, сякаш се извиняваше, че я е принудил да черпи такъв злодеец като мен. Скръбно ми стана, ама се надявах да си разберат грешката...

– Как се казва дъщерята? – попитах кротко, когато тя излезе.

– Гюлчин – мрачно отвърна бащата, като че спусна завеса пред всякакви разговори за близките му.

Обичаят изискваше да се насладим на почерпката, пък после да подлавяме неприятните приказки. Ама аз няхах търпение и като сръбнах една глътка, рекох:

– Все за причини говориш, господине. И все от своето минаре гледаш на общата ни задача. Ами аз каква причина имам за умиране? Със смъртта си нищо не мога да спася. Срещу нея стои само животът ми. Те са като две страни на едно уравнение. Ако ги съкратиш, две нули ще останат. Или както казва един дървен философ, от човека остава само онова, което е пуснал в двете нули. Грозно е, гнусно е, душата ми се бунтува срещу туй кощунство, ама и нещо вярно има за хора като мен. Смъртта ми ще е

безсмислена, както е безсмислен животът ми. Или ако има смисъл, само Аллах го знае и зад девет порти е заключил тайната. Тая вяра в Божия промисъл е причината да живеем. И затова Господ от всичко най-мрази да се обезсмислят живот и смърт чрез самоубийството. То е да му развалиш най-тънката работа, все едно невръстният чирак да се бърка на майстора. Затова, макар да имам един гол живот и срещу него гола смърт, аз крепя уравнението, не ги съкращавам, докато Аллах не рече да свърши своето. Белким дотогава се появи някакъв смисъл в живота ми, който да надвиши смъртта, да остави нещо след нея. И да опровергае оня тъпак – философа...

Садък Бостанджи не беше бутнал чая и пак припали от цигарата си друга. Ще отбележа, че тия приказки не ми влизаха в осъзнатите намерения, а някакъв скрит в мене бяс се разля. Тъй или инак, не спрях. А вероятно трябваше...

– Твоето уравнение, господине – впуснах се нататък, – е доста различно. Откъм страната на живота ти стоят още неща. Тъй че, за разлика от мен, има какво да спасиш със смъртта си. Да го казвам ли? Или ти по-добре го знаеш? Едното е Гюлчин и момчето ти – бъдеще има да пазиш. А също и това – посочих с палец зад гърба си, където беше килимът с портретите. – Честта на твоя прочут род! Значи и минало ще спасяваш. И ако твоят живот и смъртта ти се съкратят помежду си, няма да останат празни нули, а минало и бъдеще ще ти съпровождат паметта. Вярвам, твоят музей ще се запази и в него ръката на бъдещето ще присъедини лика ти към славното минало на рода Бостанджи. Ти питаше, Садък ефенди, за причини. Като знаем условието, с което си белязан в тая трудна задача, ти нямаш възможност да живееш, но имаш причини да умреш. Това разбирам аз под „причини“. Не какво си сторил, какво смятат и са наредили другите – то е свършена работа. А личните ти основания за избор и решение, което, за зла участ, трябва да вземеш...

Аз още можех да продължа подлата си казуистика, но Садък Бостанджи ме прекъсна:

– Рашид ага ли ти каза да ми говориш за рода?

– Откъде накъде Рашид ага?! – обидих се от това подценяване. – Не трупай всичко на него! Ако не е той да съдържа лудите, досега да са ти запалили къщата. И в суматоката всинца ви да избият. Но властта не може да разреши своеволия на тълпата. Инак още има мераклии. И сега един от тях стърчи пред портата ти.

– Кой е той? – наостри уши домакинът.

– Кайзо. Сигурно го знаеш.

– Това му е работата – с отвращение рече Бостанджи.

– Като го споменахме, ще те питам нещо. Случвало ли се е – погледнах го изпитателно – някой противник на властта тук да е бил убит.

– Тук няма противници на властта! – тросна се той.

– Е, няма! И ти не си бил, услуги си й правил, пък случайно си станал.

– Не знам! Постоянно ме нямаше. – Садък Бостанджи май подозираше, че го провокирам.

– На теб, господине – казах с ръка на сърцето, – никой не може да ти навреди повече. Не те питам със зъл умисъл. И за мен Кайзо е опасен, както за теб. Искам да му разбера адетите.

– Имаше един – неохотно продума той. – Искаше да става кмет преди сегашния. Извадил бе кирливи ризи на Хуршид Яха – размахваше ги из градеца.

– И?

– Удавил се в морето. Само дрехите му намериха.

– Тъй ли? – възкликнах радостно. – А тялото?

– Има силно течение. Отнесло го е към гръцките острови насреща.

– Не го ли търсиха?

– Не знам. Капитан Мюмюн питай.

„Я при гръцките острови, я в музея на Кайзо е заседнал тоя кандидат за кмет!“

– помислих си, че градската трагедия потвърждава подозрението ми.

– За мен ли намекваш? – глухо запита Бостанджи.

– И дума да не става! – успокоих го незабавно. – Засега Кайзо няма да се бърка – аз го замествам. И на теб съвсем друго е отредено.

Садък Бостанджи мълчеше и пак забарабани по масата като предишния път. Аз чаках да свърши маршировката на кахърните му мисли и с боязън се питах ще ми приеме ли планчето, или какъвто бе наежен и недоверчив, ще ме разкара да си вървя. Тогава

щяха да лъснат лъжите ми пред Рашид ага и спасение за двама ни нямаше.

– Добре – обади се той. – Разбрах защо е потребно ти да живееш, аз да мра. Потрудило се е твоето мозъче. Даже мегдан за пазарлък не ми оставяш. Само че и аз мога да докажа защо точно ти си за трепане. И пак с уравнение като твоето.

– Интересно ми е да чуя – рекох радушно, но тъй като той не продължи, подканих го: – Хайде! Слушам те.

Любопитно ми беше, все едно играехме на карти и чаках да видя какъв коз ще прасне отпреде ми. Но смятам, че той коз нямаше и нищо не можеше да ми докаже, а неговото си беше празно надуване, към каквото беше склонен потомъкът на някогашните дерибей.

– Не искам – отказа се той. – Животът е скъп и за негодник като теб. Не се мери той на общ кантар със смъртта. Смъртта има една теглилка за всекиго и всички еднакви ни изкарва. И светец да си бил, като животно умираш. Тъй че моята смърт струва колкото своята – ни по-скъпо, ни по-евтино. Макар животът ти да е кух като шикалка. Ти си знаеш – като си свикнал на лекото, как ще ти легне самарът на смъртта. Хайде! Ако си свършил, измитай се! Върви при твоите господари, пък там ако щеш – мри, ако щеш – живеи. Какво ще правя аз, си е моя работа. И кракът ти да не е стъпил повече тук!

Сърцето ми се сви. Точно това не биваше да казва. Как да му продам сега стоката си?

– Господине – вперих се в грозното му грапаво лице, – не само не съм свършил, но не съм и почнал. Мъчно ми е, че не искаш да чуеш – ние с теб не трябва да се разделяме. Тръгнем ли поотделно – свършени сме! И макар да ме имаш за най-долна твар, аз съм дошъл тук не да ти вадя душата, а да те спасявам. Покрай теб – и себе си.

– Да ме спасяваш?! – злъчно се подхилна Бостанджи. – А защо половин час разправяш, че гърнето ми е спукано?

– Точно заради това. Да разбереш най-сетне, че сам ти си не толкоз спукано гърне, колкото счупено. И се налага да вървиш ръчичка за ръчичка с мен. Да ми се довериш, да ме слушаш, да не питаш излишно, а също да престанеш да ме обиждаш. И да съм негодник, и да не съм от род като твой, имам си честолюбие. Пък честолюбието е сляпо и често не вижда смъртта до себе си. Ако и аз кипна, значи вкупом да скочим на нейния кантар.

– Какво ще заповядаш да правя? – подигравателно попита той.

– Тъй или иначе – въздъхнах, – ще трябва да се самоубиеш...

– Марш оттук! – бясно викна Садък Бостанджи.

– Чакай! – креснах и аз. – Не ме оставяш да си доизрека думата! Да се самоубиеш на вид. На ужим! Само едно доверено лице в къщата ти ще знае какво горе-долу става. То ще те намери уж обесен, ще те свали от въжето и ще те загърне в погребалния саван. То ще дойде и мен да извести. Предполагам, че това лице ще е жена ти. Другите трябва да вярват, че си умрял. До небето да плачат, дрехите си да късат... Ще ти дам знак кога да го сториш. Няма да е днес или утре – допълнително ще се уговорим. А пък аз в същия момент – преглътнах си слюнката – ще ти доставя труп – да те замести.

– Какъв труп?! Как да ме замести?! – от гласа му в миг изчезнаха и злъчта, и подигравката.

– Да те замести за погребението – рекох. – Не може примерно навит килим да се погребва. Като изнасят мъртвеца, хората трябва да видят я ръка, я крак оголени. Да разберат, че няма шега и измама. Туй ще го нагласим.

– Откъде ще вземеш труп? Друг ли ще убиваш? От гробището ли ще го ровиш? – шашардиса се Садък Бостанджи.

– Няма да ти кажа – предупредих те. Тоя труп аз ще го внеса тайно в къщата ти, аз ще присъствам и когато го изнасят. А пък ти въобще няма да го видиш. Защото преди да се чуе, че си се самоубил, ще напуснеш Съръбаир завинаги. За това мисли сега! Как ще се преобличаш, къде ще се криеш. Заловят ли те – и двамата отиваме. Тукашен си – трябва да се измъкнеш. По море или по суша – не искам да знам.

– А семейството ми? Имота?

– Като умреш, ще ти оставят имота – утеших го. – С жена ти ще се разберете кога и как да продаде и склада, и къщата, и каквото имате. Ако държиш – ще ти

прибере изложбата от стената. А после и тя с децата да се изсели. Къде ще се срещнете е ваша работа. Ще си запазиш ли самоличността – също. По-добре е, според мен, да се сдобиеш с ново тескере. Не е леко гайле* – питай мен, но от умирачката е по-леко.

[* Неприятна грижа.]

Спрях, оставих го да смели тая порция, защото имаше още. И воденичката му заработи, само дете не чувах как ѝ тракат чарковете. Но много бързо нещо зацепи колелата.

– Наивнико! – горчиво рече той. – Сетил се крак и ръка да показва! Ами нали доктор Октай ще дойде да удостовери смъртта. Него как ще излъжеш?!

– Никакъв доктор няма да идва! – отвърнах нервно. – Не бери грижа! Лицето на обесения не е толкоз за гледане. Аз лично ще ти завия главата и ще вържа чаршафа.

– На мене ли? – печално се усмихна Бостанджи.

– Объркваш ме! На другия мъртвец! – повторих си грешката в яда.

Бях се ядосал не само защото неволно обявих за скорошен мъртвец и Садък Бостанджи. Той веднага бе улучил най-слабото място в плана ми. Най-напред, не знаех как ще погребат самоубиеца. Ще се съгласи ли имамът да му чете молитва? Ще иска ли да го види? Ако беше само той, вярвах да се оправя, да записам стареца. Ами ако същото пожелаеше капитан Мюмюн? Ами Рашид ага? Щяха ли да се задоволят те с писъците на близките, с моето свидетелство? Кухина зееше тук, цяла пропаст, в която лесно можех да си строша врата. Вярно, бях си намислил едно тясно изходче, през което точно имамът трябваше да ме преведе...

– Пък и за теб не е опасно – допълних. – И да разкрият измамата, ти ще си далеч. Нали в първоначалното условие се даваше най-много един от нас да оцелее. Ако успеем и двамата, ще е голям късмет.

– Да, ама там се предвиждаше живот за теб. А сега до края сам ще си залагаш главата...

– Нищо! Сухо дупе риба не яде. Мой е планът! – рекох весело, защото едно ново тонче долових в гласа на Бостанджи – май и нещо хубаво бе провидял в мен.

– Не искам! – опъна се той. – Не мога да приема животът ми да се плаща с чужд живот.

– Хайде, стига! – засмях се. – Какво те е грижа за една куха шикалка? Остави това, ами дай да се разберем за другото.

– Какво друго?

– Писмото! – учудих се, че е забравил. – Твоето покаяние.

– Не може ли без него? – навъси се Бостанджи.

– Съвсем не може. Ако се намери обесен без писмо, някой ще рече, че Кайзо го е закачил на въжето. Или пък аз самият.

– Не ми се ще да им оставям такова нещо на ръка – пак взе нахалост да ми обяснява той своите чувства и преживявания. – След като веднъж им отхвърлих клеветите. Да си оплюя сега честта...

– Да, ама жив! – и на мен ми омръзна да обяснявам. – Какъв е кярът да си с чест, пък мъртъв?

– Странен човек си ти, господин Папазоглу – погледна ме с погнуса домакинят. – Одеве ми разправяше, че си струва да умра за моята лична чест и за честта на рода ми най-вече. И убедително приказваше. Насмалко да ти повярвам. Сега ми баеш обратното. Не ти удря два пъти брадвата на едно и също място.

– Защото не сека борица, а тънко вретено дялкам. Според случая – и удара.

– Туй е най-лошото – наду се той. – Че според случая мислите, според случая говорите. Селянин ли си?

– Не съм селянин! – докачих се. – Баща ми и дядо ми бяха селяни. Какво искаш да кажеш, господине? Че селянинът не знае що е чест?

Садък Бостанджи изсумтя – нещо като потвърждение.

– Грешиш малко! И твоята брадва не бие на едно място. Миналия път ми тълкуваше, че властта развъртавала едновременно и простия народ, и големците. Че еднакво скачали те според тоягата на безчестието. Откъде тогава едните ще имат повече чест от другите? Разправял съм ти бил за честта! – дърпаше ме дяволът за езика, както и друг път е ставало. – Нито за миг не съм вярвал аз, че ще седнеш да се самоубиваш заради моите приказки и заради твоята рода`. За мъртвата чест на

отдавнашни мъртъвци! Ако беше тъй, щях да си свиркам, а не да си блъскам главата да спасявам двама ни. Говорех ти, за да видиш как изглеждат работите от птичи поглед. Ама ние не сме волни птички, както понякога си въобразяваш ти в тая мухлясала стаичка. По земята се влачим с пречупени гръбнаци. А отблизо гледката е различна. Животински страх има, унижение има, бягство и измама има. Между тях – и писмо ще има!

Като камъни натоварих тия думи на гърба му и преди да ги е разбишкар, боднах го с остена си:

– Не трябва да е дълго това писмо. Две-три изречения. „Не издържам повече сторената от мен грешка. Сам свършвам с клетия си живот, защото...” – такова нещо примерно. Няма да ти диктувам. По-вярно ще е сам да го съчиниш. И да го напишеш на спокойствие. Като дойда другия път обаче, готов бъди.

– Притеснявам се – отпаднало пророни Бостанджи. – От трупа, от твоя риск, от бягството. Също и от писмото. Освен това, от моя страна има нещо невъзможно за свършване...

– Какво е то? – взех да губя търпение.

– Ти рече за жена ми... Нефела е. От месец се е залежала... едва диша с лекарствата. Не може тя да ходи на тавана и да намира обесен. Пък после и при теб да идва. Нозете не я държат...

Оживи ми се сърцето. Най-сетне Садък Бостанджи показваше, че ще кандиса на моето предложение.

– Хм! – рекох строго. – Че кой ще я замести?

– Освен Гюлчин. Дъщеря ми.

– Не е ли малка? – усъмних се. – Да не се подплаши – да се изпусне пред някого?

– По-сербез е, отколкото я виждаш.

– Добре – ти решавай. Вземи да я подготвяш. И за мен й кажи... таквоз... Кажи й, че сме приятели... – смотолехвих накрая.

Да знаеш – развълнувах се ненадейно. Сякаш много важно беше това невръстно девойче да не мисли, че съм толкоз лош. Да угаси ония очи, дето ме гледаха на чардака със страх и омраза. Не биде! Любов можеше да завъртим с нея, ако живеехме в друг живот. Не било писано! Само погледът й остана да осветява с черен пламък цялата тая история...

– Кога ще почваш? – попита Бостанджи.

– Не съм сигурен. Пак ще идвам. Нека ония горе мислят, че борба се боря с теб. Докато привърша туй-онуй... Хайде! – плеснах се по коленете. – Ще вървя сега – да не притеснявам Кайзо повече.

Изправихме се, но аз не тръгнах към вратата, а се усуках край оръжието.

– Да се ненагледаш! – цъкнах възхитено.

Слаба ведрина поизглади мрачното лице на Бостанджи. Той пипна един ятаган, донагласи го на килима.

– Ама се налага – рекох – да поразвалим малко колекцията. Ще ми трябва туй парче!

Посочих с пръст един ханджар, неголям, лезвието му беше към педя дълго. Не бяха пестили ни злато, ни лъскави камъни за дръжката и ножницата му. Самият султан не би се срамувал да го носи. Това оръжие не беше правено, за да се коли врагът с него, а за най-лични потребности. До сърцето се носи то, като най-свидно нещо, и за сърцето на притежателя си е предназначено при крайна нужда, за да не попадне жив той в ръката на неприятеля...

– Парче ли?! – изуми се от простотията ми домакинът. – В никакъв случай! Ако знаеш кой го е носил...

– Не го искам за себе си! – пресякох го. – Трябва!

Два мига Садък Бостанджи размисля и си преглътна въздишката.

– Защо ли не! – рече. – Честта се сдава с оръжието.

– За петалата на умрял кон не жалят! – тръснах му аз селската си мъдрост. – Те къщата ще затрият, че...

Не обясних повече, сам откачих ханджара и го пуснах в дълбокия джоб на сетрето си. И гузно се шмугнах по коридора, сякаш пълзях между трупове – като мародер, който току-що е обрал смъртно сразения воин...

Едно-единствено нещо не разкрих пред Садък Бостанджи, а ти и него си разбрал. Трупът, който щеше да го замести, трябваше да е на доктор Октай. Той ми беше нужен сега, за да си пусна плана по вода.

Вечерта се отчетох на Рашид ага. Разправих му, че около писмото Садък здравата се е закучил. Налага се сам да го съчиня, да диктувам, да му взема подписа.

– Съчинявай! – кисело одобри той. – По съчиненията си силен. И гледай да е по-ясничко.

– Не обещавам – подсигурих се. – За всяка дума ще се пазарим, все едно ще тъкмим свещено писание.

Около това горе-долу се въртеше целият ни разговор. Само веднъж му подметнах за доктора. Да не пресоля случайно гозбата.

– Като се развърже възелът, ще се освободят ръцете – неопределено отвърна той.

Добре беше, че и аз помагах да се развърже този възел от Кайзовите ръчички. Той се бе лепнал за мен като бодил на овча опашка. По коридора се мотае, кръстосва двора, а като рекох да слеза до чаршията, пори пред мен народа и ми отваря път. Няма как да не се сближиш, както предрече Рашид ага. И аз взех да му подковавам копитата. Видя ли го, забия по един клинец. Изложих му от игла до конец как Асие ханъм е дала златото, колко е било и че накрая е рекла на доктора:

– Половината дай на онова момче, височкото. То внесе носилката, пък и толкоз се стара горкото да помогне на моя човек.

– А той? – скърца Кайзо със зъби.

– Разбира се! – вика. – Аз се грижа за него и винаги го възнаграждавам.

– Лъже! – трещи гигантът и изпуска неща, дето не ги знам. – И друг път ме е премятал! Ама аз него... И Рашид ага излъга. Надупчил му е гръбнака като юрганджия – юрган! Уж да го лекува. А човекът по` куца от всякога. За доктори не ще да чуе!

– Прав си! За беля живее такъв човек! – цъкам аз съчувствено и си донабивам клинеца.

Кайзо имаше две-три струни, като ония, най-големите цигулки в операта. От тях кой знае каква мелодия не можеш да извадиш, но аз ги проверявах една по една, да им чуя настройката.

– Добре, де – викам му друг път. – Такъв-онакъв докторът, ама ти закърпил корема.

– Закърпи го, ама таквоз черво ми отрязал! – показва Кайзо до лакътя – бая парче са му клъцнали.

– Сигурно така е трябвало.

– Нарочно! – инати се той.

– За какво му е твоето черво? Да не си прави суджук от него?

– Нарочно! – повтаря дангалакът. – Да ме държи гладен!

И тъй като се блещя недоумяващо, той дообяснява:

– И леля тъй вика: „Все гладен ходиш, лелин, защото червата ти са по-къси от на другите. Манджа не се заседява в тях.“ Направил ме е все гладен да ходя и лигите ми да текат!

Аз се хия, но Кайзо е сериозен. Отбивам настрани от него – да не зашлеви мен в яда си, защото докторът го няма.

– Щом леля ти е рекла, прав си! – завършвам по своя си начин. – За беля живее такъв човек!

За пет-шест дни десетина пъти го подкачих. Кова значи с малкото чукче, но едва ли щях да сторя всичко, ако не беше големият ковач. Какво му е говорил, как го е настървил – не ми е известно. В един миг обаче усетих – пуснали са песа от веригата. Как го усетих ли? Не мога да кажа точно. Нито е ръмжал повече, нито е душил за жертвата. По-скоро, по себе си го разбрах. Едно такова усилено ми стана, припряно, сякаш у Кайзо имаше тайно предавателче и аз му паднах точно на вълна`та. То всъщност си е тъй – по акъл може малко да се различавахме, ама апаратурата ни – еднакво нагласена. Само дето при него ако нещо трепне веднъж, при мен всичко се

разтреперва.

Намерил бях шише мастика, викнах го да я изпием. Къде-къде – преведе ме той през буренака до същия сайвант, с кладенеца. Малка част бе преградена там за стаичка. Навремето пазач сигурно беше живял в нея, сега Кайзо я обитаваше понякога. Гол нар, сандък за маса, два стола. Извадих чашки от джоба, отхлупи той гаванка с маслини. Пийнахме по две-три и нали червото му късо, мастиката бързо го сгръ. Обади се катърът в него – захили се, развесели се.

– Кайзо – викам му най-приятелски, – нали Рашид ага ти каза, че от мен скрито-покрито няма. За доктора демек... Говорили сме...

– Де, гиди, де! – дрънка той и върти глава в нещо като закана, в нещо като съгласие.

– Ще ти помагам! – предлагам му братски.

– Я се разкарай! – засегнал съм му честта. – И без теб мога!

– Знам бе, знам бе! Да не ти е сефте! – доливам чашките и му смигам. – Къде ще делия мегдан с теб! Само че с другар е по-лесно.

Той се замисля и май се сеща, че е по-лесно, но и по-опасно със свидетел и съучастник.

– За какво си ми? Не ми трябваш! – колебае се леко.

– Трябвам ти, трябвам ти! – закачам се аз. – Нали знаеш, че два карпуза* под една мишница не се носят. А?

[* Диня.]

– Какви карпузи? – обърква се великанът.

– Че аз съм вторият! – соча си гърдите. – Наредено ти е да ме пазиш. Ама докато се разправяш с доктора, може да фъсна. Трябва да съм ти под око.

– Ако пак ще ме разкарваш, да взема сега да те заколя? – пита ме той, като че скъпа услуга ми предлага.

– Рано е. Не бързай! – отбивам му мерака. – Рашид ага ме иска читав.

– Ще ви спраскам като карпузи! – юначи се гигантът. – Бетер карпузи ще ви спраскам!

– Добре, добре! – мъча се да му озаптя фантазията. – Ама къде ще дяваш другия карпуз? Да не го зарежеш на улицата – хората ще го намерят. Чуй ме! – снишавам глас. – Ще ти кажа, защото те уважавам. Няма ли труп – няма убийство! Разбираш ли?

– Ти ще ми кажеш! – надува се Кайзо. – Не знам аз – ти ще ми кажеш!

– Ей тъй! – трия аз длани пред сурата му – показвам, че ако трупът изчезне, ръчичките му ще останат чисти.

Доста бързо той мина от възбудата към друга фаза в общуването с мастиката. Опечали се, взе да оборва четвъртитата си чутура. Ако имах кемане да засвирия, скръбна песен щеше да запее.

– Ще ви спраскам като карпузи... – повтори великанът картинната си закана, но тоя път унило и неубедително. – Карпуз! – обърна се към мен. – Не съм такъв, бога ми! Не ме ли закачат, таквоз... Ама все на мен ли?! И доктора уважавах иначе... Обаче... Прав ли съм? А? Кажи – прав ли съм!

– Прав си, Кайзо, прав си – погледнах го недоверчиво. – Не си такъв човек – съвсем си друг.

– Друг съм! Вярно! Съвсем съм друг! – викна той и така ме сграби за рамото, че ми разхлопа кокалците. – Ти знаеш, карпуз! Свидетел си! Нали си свидетел?

– Свидетел съм. Пусни ме! – с погнуса се изтръгнах от него.

Много неприятно ми беше, че почна да ме нарича „карпуз“. Хареса му и тъй кара до края. Но това все пак бе по-малкото. Няма какво да казвам, че аз търпя близостта на Кайзо със страх и отвращение. А сега отново виждах, че и доста си приличаме. И той като мен искаше да се изкара, че не е толкоз лош. Аз си бях избрал да го доказвам пред щерката на Бостанджи, Гюлчин. А той кого беше намерил? Мене! Дето преди неделя ме натъпка в музея си! И пред кого ме готвеше да свидетелствам? Може би пред двете бабички – майка му и леля му? Или пред Рашид ага? Или пред самия Аллах да се закълна, че Кайзо е блага душа, харен човек, а други са му виновни, за да се показва той катил и звяр.

Заедно с мастиката бях приготвил да му дам тоя ден и ханджара. Да укрепя пазарлъка. Но както беше омекнал и разлигавен, сметнах, че няма да ми оцени жеста. Реших да повторим това събиране, ама в града, на по-приятно местенце, и там да му

го подаря. Минаха няколко дни. През това време аз пак ходих при Садък Бостанджи, прощалното негово писмо вече ми стоеше в джоба, но докато наглася новото пиене с Кайзо, събитията ме изпревариха.

Един следобед той ме викна на двора. Още като слизахме по стълбите и гледах обраслия му врат, ситни тръпчици изпиха кръвчицата от нозете ми и целият олекнах. Предусетих накъде сме тръгнали. Заведе ме до портата и като се огледа да няма хора наблизо, рече:

– Карпуз, днеска ми трябваш! Да ми е чиста съвестта...

Гигантът млъкна, надвеси се над мен и ме задълба отгоре със свинските си очички.

– Зарежи съвестта! – отвърнах грубо. – За какво съм ти?

Помислих, че Рашид ага му е наредил да ме вземе със себе си, както бях молил. А Кайзо, макар с неохота, се бе съгласил – да не си товари съвестта с неподчинение пред началството.

– Щом мръкне – зашепна той, – ще идеш там, дето пихме мастиката. Ще се скриеш и ще чакаш! Да внимаваш кога ще дойда. Викна ли те – при мен да си!

Без да чака отговор, той тръгна да излиза, но след две крачки се върна, хвана ми копчето на сетрето и ме прилепи до себе си.

– Опичай си акъла! – издъдна. – Трябваш ми! Скимне ли ти баш сега да бягаш, намирам те, ако ще да се завреш на майка си... Жив ще ти обеля кората, карпуз такъв!

Хласна ме настрани, че чак плат изтръгна с копчето. И профуча навън. Щеше да го стори – кълна се! С такава злоба и решителност го каза, че и Рашид ага не би ме отървал. Чудех се защо тъй разсвирепя. Защо на мен си го изкарва? И си обясних, че е от нерви преди убийството...

Не ползвах вратичката в стената – да не ме забележат слугите. Тръгнах уж на разходка към баирите и по познатата вече пътека намерих кладенеца. Озърнах се, пообиколих и в един гъст шумак си свих гнезденце. Докато се виждаше, по-лесно чаках. Мравка наблюдавам, с листо се задявам – минава времето. Пазя се да не мисля. Помня – отстрани нещо прошумоля. Вгледах се – смоче минава, търси си място за нощувка. Оставих я невинната гад – защо да я трепя? Тя си изпълзя по пътя, но щом се стъмни, шубето допълзя. Сви си край мен пръстените, стегна ми гърлото. Крия цигарата в шепи – да не се види огънче, тая се, по-тих от змия и буболечка. Ами ако ме викне да го трепя? Той да го държи, аз да го коля. Или да го удавя в ямата? Със същия оня прът? Това ако ме накара?

Уж мразех доктор Октай, уж желях смъртта му, ама друг да свърши мръсното. Да си пия аз кафенцето, пък да дойдат да ми докладват: „Тъй и тъй, утрепан е благополучно.“ За това нещо обаче трябва поне на кметски миндер да седиш. И ако искаш да си спестиш моите мъки, нагоре гледай, към голямата власт драпай! Там убийството мирише на парфюм и гали душата като с патешко перце. Само че аз клечах до ямата и в главата ми пъкаше от гнусни въпросчета. Не съм ги мислил непрестанно. Мозъкът не издържа дълго, сам себе си щади и се чисти. Като се загрее повечко, пукне такъв въпрос като пуканка – отхвърчи настрани. После пак се нажежи тенджерата – нова пуканка цъфне. Аз всъщност не знаех какви са намеренията на Кайзо. Дали ще дойде да ме забере, че да дебнем край къщата на доктора? Него сам ли ще доведе? Мъртъв ли ще го довлече? Тъй че цяла тава пуканки наръсках, докато... докато набързо смачках цигарата в пръстта.

XXX

Най-напред чух пукот на съчки и бурени, като че слон се задаваше. После – гласа на Кайзо. Нещо мучи, нещо ломоти – не може да му се разбере. И никой не му отвръща. За миг помислих, че е пиан. А не се и вижда. За изминалите десетина дни месечината бая се нащърбила, пък и облаци току й затулят светлика. Примъкнах се напред и изведнъж отпреде ми изникнаха два силуета. Не питах после Кайзо откъде е подбрал доктора. В конака ли го бяха викали по работа, а той го беше причакал? От града ли го караше? Все едно – човекът бе вързан и Кайзо го събори на колене.

– Ще викаш ли? – рече дрезгаво. – Да ти махна ли затулката? А? И да викаш – добави, – няма кой да чуе. Да се разберем като човече. А?

И посегна към него, сигурно му отпуши устата, защото Ибрахим Октай взе да пъхти и плюе, докато събере гласец:

– Негоднико... В затвора ще те вкарам!

– Не щеш като човеци. А? Като добитъци ли тогава?

– Живота ти спасих – не го слушаше докторът. – Червата ти се влачеха...

– Не ми вдигай кахърите! – пресече го Кайзо. – Правичката ми кажи: аз ли съм виновен, ти ли?

– За какво бе?! Освободи ме незабавно! – съвземаше се пленникът и понечи да стане.

– Трай! – бутна го великанът обратно. – Трай още мъничко! Аз теб, докторе, за човек те броях. Ихтибар* ти правех винаги. А ти за говедо ме имаш. Като търсиш говедо, говедо и намираш!

[* Уважение.]

– Умник! – с презрение рече Ибрахим Октай. – Кой те подучи?

И на мен се стори, че зад тая Кайзова диалектика стои Рашид ага. Ама може би и аз го подценявах повече от дължимото.

– Помниш ли стареца в хотела? – попита той. – Дето го уморихме двамата?

– Пияница! – задъха се от обида докторът. – Какво разбираш ти от медицина?!

Аз спасявам хората – клел съм се! Ти ги мориш!

– Добре! Тъй да е – Кайзо лесно отстъпи на това място, за да натисне другаде:

– А златото? Даде ли ти вдовицата и заръча ли да делим?

– Лъже те! – изпищя Ибрахим Октай. – Знам кой – онова мръсно копеле, дето се влачи с теб. То отрови господаря си, защото...

– Не ме е еня ти ли, той ли сте го тровили! – не се отклони Кайзо. – Правичката ми кажи за пендарите! Като си се клел да спасяваш хора, закълни се да спасиш и мен! Да не направя грешка случайно, докторе, защото те уважавам. Да ми е чиста съвестта! Ако не лъжеш, на ръце ще те отнеса до вас. Ако ме е лъгал оня, ще го разчекна.

– Кълна ти се, Кайзо! Повярвай! Давал съм и пак ще ти давам... Ела вкъщи... Имам пари...

Напразно се закле доктор Октай. Много близо му се стори спасението и това го подведе. Ама с такава евтина клетва не можеше да затъкне устата на звяра.

– Карпуз! – ревна Кайзо. – Ела тука!

Аз замръзнах и не излязох веднага.

– Карпуз! – подивя той – изглежда, помисли, че ме няма, че не съм се явил за свидетел в неговото съдилище.

Изправих се и като сянка се показах. Това смачка доктора. А още не си бях отворил устата. Макар да бе вързан и сложен на колене, познатата негова горделивост и презрителност до тоя момент му държаха гръбнака прав. А сега в миг се превърна на мокър парцал, който шльоупна и се залепи в нозете на убиеца.

– Чакай! Кайзо! Недей! – жално проплака той.

Кайзо също се преобрази. През цялото време се беше владял и говореше някак сдържано, разумно – според неговия аршин, разбира се. Като се появих аз обаче, юздата падна и гневът му всичко овърша.

– Един от вас ще мре! – изхъхри той яростно. – Да видим кой ме премята?! Карпуз – обърна се към мен, – кажи що стана в хотела!

Едно е да жадуваш отмъщение, да готвиш убийство и да пресмяташ като в тетрадчица. Трябва ми труп – от тук ще го взема, там ще го употребя... Ама съвсем друго е да усетиш как самият живот ти тегне в ръката. Все едно съм хванал въженце, а в другия му край се държи Ибрахим Октай и виси над пропастта. Пусна ли го – пропада в бездната.

От две мои думи зависеше ще умре ли веднага тоя човек. Аз бях казал истината на Кайзо, но не съвсем. За него Асие ханъм и дума не обели тогава, камо ли да е нареждала да му се дава дял от златото. Ако признаех това нещо, част от вината на доктора щеше да падне – поне в очите на Кайзо. На мен щеше да се прехвърли тая вина. Не пуснех ли незабавно въжето, и аз отивах в пропастта. Чрез лъжа щеше да умре Ибрахим Октай, но зарад истината. Заради моята истина. Защото с нищо не намаляше вината му в моите очи – като убиец на Сеид Османоглу. Две присъди тегнеха едновременно над главата на доктора – Кайзовата и моята.

За една секундичка обаче и друго ми мина през ума. Както Кайзовата истина беше смесена с лъжа, тъй може би и моята бе смесена с невежество и друга една лъжа. Може би се мамех и доктор Октай не бе причинил нарочно смъртта на Сеид ефенди. Изнудвач беше – да, рушветчия беше – да, ама сигурен ли бях, че е и убиец? И както аз можех да смаля вината му пред Кайзо, тъй някой друг пък човек, учен и безпристрастен доктор, би могъл да обели вината му пред мен?

Това мигновено колебание нищо не променяше. Засилила се беше тежката каруца към дерето, а пред колелото ѝ се случила една суха пръчица. Напругнала тя гръб да спре върхлитащата грамада, но колко ѝ е силата?! Изхрущяла, а колата с гърмол продължила надолу. И все пак – забавих се малко да отговоря. Както бе сврял глава в краката на Кайзо, докторът се извърна към мен. Тъмно беше и не му виждах лицето, но защо ме погледна той? Чудо ли чакаше да сторя? Да го защитя, да се откажа от отмъщението? Да си разваля плана? Сам да се подложа на Кайзовата ярост? Не, не бях аз чудотворец, а изплашен човечец, който трепери за крливата си кожа и я смята за най-скъпа на света.

Казах, каквото бях казвал. И то с подробности, с настървение.

– Видиш ли, докторе! Видиш ли! – победоносно се провикна Кайзо преди да съм свършил.

– Ела! Вкъщи е всичко... Ще ти дам... – захленчи Ибрахим Октай, но и за човек като Кайзо имаше по-важни неща от златото. Пък и късно му го предлагаша.

– Не съм аз лошият – разбра ли! – през стиснати зъби заговори той. – Не съм виновен, задето... Ей го свидетелят! Да помниш! Запомни го! Помни, докторче...

Оная сянка – сгърчената в нозете на великана, полечка взе да се изправя. Хрипот и стон излезе от нея, а тя расте, издължава се, отделя се от земята, сякаш едновременно с душата, и тялото на доктор Октай се отправи към небето. Затресе се сянката в ръцете на Кайзо, пририта в предсмъртен гърч и аз не издържах повече, хвърлих се слепешком в храсталака...

Доста се бях отдалечил и не знам колко минути минаха. По едно време гледам – прозорчето светна, запалил е Кайзо фенера. Не чаках да ме вика. Той седеше на нара, подпрял глава на ръцете си. В стаичката вонеше на бъчва – вярно бях предположил, че преди убийството е пил. И тъкмо навлизаше във втория свой стадий – на умората и униинето.

– Иди съблечи човека – обади се с тънко гласче, май нещо му запираше в гърлото.

– Добре – подчиних се незабавно.

– Ча-кай – разкашля се той. – Под сайванта има въжа. Отзад ще намериш камъни. Вържи два кръстом – да не се изхлузят. Окачи ги на главата и краката. После – в ямата. Разбра ли?

– Добре – повторих. – Разбрах.

– Ще можеш ли? Не ми се мърда...

– Защо не си вървиш, Кайзо? Уморил си се – рекох предпазливо.

– Вярно. Уморил съм се – съгласи се той като малко дете. – Обаче кажи, карпуз: разбра ли ме докторът?

– Разбра те, разбра те! – уверих го бързо. – От туй накъде – няма повече.

– Оф! – философски въздъхна Кайзо. – Тъй най-добре ме разбират. Ама защо?

– Такива сме създадени – казах печално. – Да се разбираме донякъде. Един Аллах ни разбира съвсем.

– Какво, какво? – разшава се той.

– Само Господ ни разбира напълно – натъртих. – Това е. И теб, и мен, и доктора.

Кайзо вдигна глава и ме погледна. Такава вяра, такава надежда, такава благодарност се бяха изписали на грубото му, от два дни небръснато лице, че сърцето ми се сви. От погнуса се сви, от съжаление, от страх и отчаяние. Ама не съм сигурен Кайзо ли гледах тогава или себе си.

– Носиш ли нещо за ядене? – меко попита той и като видя, че разперих празните си ръце, изпъшка: – Трябва да се прибирам. Гладен съм.

– Хайде, отиди си, Кайзо – подканих го леко.

– Свърши най-напред своето – пак нареди той. – Да видя, че сме изчистили. И ми донеси дрехите.

– Ей сега – рекох, но не излязох, а придърпах стол и седнах срещу него. Бръкнах, извадих ханджара. – Виж какво имам – подадох му го.

– Ха-а! – глътна въздух той с отворена уста и пое оръжието.

Държеше го като нежна птичка на лявата си длан и с пръсти го погали, обърна го, наравда се на украсата, пък тогава извади лезвието от канията. Опита остро ли е и като се извърна леко, бучна няколко пъти във въздуха. Някакъв невидим за мен противник стоеше там и Кайзо се смръщи, злост и омраза извика на лицето си, но тоя път на игра, защото, като промуши врага си, щастлива усмивка разтегна устата му.

– Откъде го имаш? – успя да проговори той.

– Твое е! – отвърнах. – Подарявам ти го.

– А! – още повече се смая той. – Защо?

– На юнак отива! На мен за какво ми е? – отсякох.

– Да не би...

– Не е крадено – прекъснах го. – Никой няма да го дири. Хайде – остави ме сам, Кайзо. Ще трябва да взема фенера – няма на тъмно да стоиш.

– Е-е! Бива, бива. Щом е тъй – надигна се неуверено той. – Приемам го.

Стаичката беше ниска и Кайзо наведе глава – да не бърше тавана.

– Карпуз – рече колебливо, – в джобовите на доктора имаше малко пари. Да вземем да ги поделим?

– Не! Твои са – изправих се и аз. – За него не се бой. Ще му намеря място. И дрехите ще скрия.

– Ей! Приятел си – сложи той ръка на рамото ми. – Пък аз таквоз...

– Казвах ти. Ама не вярваше – отдръпнах се леко.

– За приятел Кайзо на всичко е готов! Гроб бъди! – вдигна той пръст пред носа си и излезе, изчезна в мрака.

Тъй стана размяната. Трупът беше мой, Кайзо получи ханджара. Намалих фитила на фенера и чак сега извадих цигарите. Ръцете ми потрепераха, в стомаха ми тежеше олово, но няхах време за повече почивка. Още не се бях спасил...

Намерих мъртвеца в тъмното и го повлякох към стаята. Тежък беше – едва го проснах на одъра. И взех да го събличам. Мъчех се да не гледам, но нямаше начин – видях го. Кайзо го беше удушил, а може би и врата му беше счупил. Черно изглеждаше лицето на доктора в мъждивата светлина зад гърба ми. Прехапал бе език, сякаш и за последно се бе изплезил на света с презрение.

Изопнах го, както майка го е родила, и за миг отпуснах ръце. Ни Кайзо, нито аз разбрахме докъде е вината му към нас. И той не разбра за каква точно вина умира. През ум не можеше да му мине, че тайната присъда над Бостанджи първом него бе покосила. Като къртици живеем слепи, като къртици и умираме. Не помним кога сме се родили, не знаем за какво мрем. Но в оня час не се радвах на отмъщението. Не се и любвах на тая смърт, както ме заподозря Рашид ага. Да си притежател на труп не е голям кяр. Сред животинското царство това се пада на долните хищници. И точно като някоя хиена аз бързах, бързах да си скрия плячката.

Отпреди бях приготвил платнище и два чаршафа. Държах ги в едно разсъхнало каче под сайванта. Увих мъртвия, стегнах го с въженце и с фенера в ръка подхванах мумията на рамо, отнесох я в най-тъмния ъгъл на сушината. Там имаше стари дъски, счупени сечива, гнила плява от незапомнени години. Под боклуците зарових трупа. Не знам какъв гробар на дявола съм изглеждал, ако би ме зърнало чуждо око. Но само нощна птица можеше да ми е свидетел. Всичко спеше, джунглата ме пазеше, а сърцето ми бе мъртво...

Бях свършил своето наполовина. Оттук насетне трябваше да се намеси и Садък Бостанджи.

XXXI

Два пъти бях ходил при него след известната ти среща. За кратко – колкото да изпием по един чай. Всичко важно си го бяхме казали. Но отвън дежуреше Кайзо и щеше да съобщи на Рашид ага за поредното ми посещение.

Още първия път, като влезе Гюлчин с подноса, баща й рече:

– Дъще, виж го тоя човек. Не ни мисли злото. В уречен час ще се срещнеш с

него. Ще се разберем къде.

Както бе прихлупило очи в пода, девицето нито дума отрони, нито ме погледна. Остави чашите, излезе си.

Садък Бостанджи ми се видеше отпуснат и ленив. Сякаш беше преминал страшното и вече си почиваше. А за да успее бягството му, трябваша бодрост, жажда за живот. Аз за това главно говорех. Да мисли, да внимава, всеки час да е готов, защото не знаех кога точно ще му дам знак. Той вяло се съгласяваше, но не казваше как е решил да напусне градеца. Имал начин сигурен, безпогрешен. И аз не питах повече...

Втория път ми даде и предсмъртното си писмо. Беше го написал с болка, с отчаяние, като че Рашид ага лично му го бе диктувал. Клеймеше се, каеше се, молеше да не закачат децата му. Оплюл си беше достойнството, ако употребя неговите думи. Прибрах писмото като скъпоценност. За Рашид ага то щеше да е половината смърт на Бостанджи.

Оттогава не го бях виждал. Сутринта след убийството на доктора спях до късно. Като излязох на чардака, първият, когото видях, беше Рашид ага.

– Излежаваш се, Демире – закачливо рече той. – А времето тече.

По игривите очички го усещах, че всичко знае за изминалата нощ. Ама с дума не се издаде.

– До ден-два смятам да си вървя, Рашид ага – с намек отвърнах и аз.

– Тъй ли?! – престори се на изненадан той. – Че да ти взема днес от капитан Мюмюн временно тескере до Анталия? Там да си вадиш редовните документи. Стига ли?

– Достатъчно е – едва си овладях радостта, не исках да му се показвам. – Сега ще изляза. Къде е Кайзо? Ще ме придружи ли?

– А-а, вие си знаете! – весело мигна Рашид ага. – Нали сте приятели.

И отмина, остави ме. У Садък Бостанджи бях ходил винаги следобед. Но сега няхах търпение, пък и повече време исках да му дам, да се подготви. Мръкне ли – да бяга. Не търсих Кайзо. Щом Рашид ага ми беше свалил охраната, за какво ми е. Тръгнах пеша към градчето.

В двора на Бостанджи си играеше момчето му и веднага изтърча да извести баща си. Аз тръгнах към чардака, но домакинят излезе преди да стигна горе, пресрещна ме на стълбата, тъй че бях принуден да се върна обратно.

– Защо си подранил, Демире? – припряно попита той.

– Готов съм – рекох шепнешком. – Тая нощ трябва да изчезнеш!

– Тая нощ? Невъзможно! – отрязва ме Бостанджи.

– Тая нощ и ни час по-късно! – разиграха се изопнатите ми нерви. – Какво има пак?

– Жена ми стана по-зле. Чудим се какво да правим...

– Болест чака, мъртвец не чака никого! – не го доизслушах. – Трупът е готов! Как я мислиш ти тая?

А бяха горещини големи – изключено бе убият да седи второ денонощие под сайванта. Целият щеше да се увони.

– А жена ми? – плачливо каза мъжът.

– С нея ще си вземеш сбогом! – беснеех вътрешно аз. – Един Аллах знае кога пак ще се видите. За всички утре заран трябва да си мъртъв, обесен! Освен за мен, за Гюлчин и за жена ти – ако решиш да й кажеш.

– Как да й кажа?! В несвяст е. И преди я щадях...

Садък Бостанджи бе посивял като бакалски табак, но и на мен не беше лесно. Хич не можех да се съобразявам с чувства и въздишки.

– Стига! – тракнаха ми зъбите. – Съвземе ли се жена ти, Гюлчин ще й разкаже какво е станало. Слушай ме сега! Оттук нагоре през две улички има къор-сокак. Там сутринта рано ще чакам дъщеря ти. Преди изгрев слънце, не по-късно от шест часа. С талига ще бъда. Тя да открехне големите порти – бързо да влезем в двора. Щом жена ти е на легло, Гюлчин да затвори момчето в задните стаи – никой да не види, че труп внасям в къщата. Какво ще става сетне – аз да му мисля!

Стояхме прави – за редовния чай и дума не можеше да става. Нямахме какво да обяснявам повече, оставаше да си вървя. Но го виждах как виси пред мен като мърша на ченгел. Безсилен, колеблив, изплашен – да го духнеш, и ще изгасне. Да беше знаел през какво минах аз... Взех да се боя, че ще рухне накрая, няма да се подчини на плана ми и ще остане в дома си. Какво щях да правя тогава? Като не искаше да го

спася, налагаше се лично да го убия! Мразех го в тоя миг, мразех я тая марда, че ме принуждаваше пак да ставам убиец. Ама преглътнах, опитах да го окуража.

– Господине – пипнах му леко лакътя, – стегни се! Животът ти виси на косъм. Прегледай си днес къщата, а довечера бягай! Майната им на враговете! Ще ги надхитрим! Ще им се изплезиш от бесилото! С презрение ще се изплезиш!

Садък Бостанджи пошавна побелели устни и бавно рече:

– Върни ми тогава писмото.

– Ти полудя ли?! – изсъсках злобно. – Нали се разбрахме! Човек убих заради теб... Не видиш ли накъде ме тикаш? – И взех, че изплюх камъчето, дето ме застърга под езика преди секунди: – С това писмо си половин мъртвец. Малко ти трябва! Щом не щеш да те спася, ще трябва да те трепя! Да дойдем с Кайзо двамата и да те обесим на същия твой таван...

– Няма да ме намерите! – понечи да изобрази той нещо като надменна усмивка.

– Това искам! Да не те намеря. Изчезвай! Махай се!

– Добре – въздъхна Бостанджи. – И стига си треперил!

– Не треперя! – сепнах се. – Не ща да ме подмяташ! Каквото казах за сутринта, предай го на щерка си. И се пази – жив да не те хванат!

Това беше. Трябваше да тръгвам. Даже мръднах настрани, но спрях и пак го приближих.

– Садък ефенди – рекох, – вече няма да се видим. Едно запомни! И друго можех да избира. Ама не исках. Не вярвах, че заслужавах. Помни – към теб съвестта ми е чиста. Тъй да ме помниш!

– Такова нещо забравя ли се? – отвърна Бостанджи. – И на оня свят ще те помня.

Погледнах да си стиснем ръцете, но той бе сложил своите на задника и аз махнах, обърнах му гръб.

Втора важна работа имах да свършвам тоя ден. Горے, край изоставените стопански постройки, бях огледал една талига. Колелата й стояха, о'ковете бяха здрави, тикнах я – не се разпадна. С нея смятах да превозя тялото на Ибрахим Октай. Нужен ми беше кон. Кметският яхър бе в градеца, зад истинската сграда на управлението. Там нощуваше файтонът, там кочияшът гледаше два впряга, четири коня. Канех се да измоля единия за утре. Това беше много трудно, защото чичото трепереше прах да не падне връз конете му. Какво щях да му река? Ако признаех, че ще впрягам в някаква скапана каруца, положително щеше да откаже. Налагаше се да лъжа, че са ме пратили до Джангер по работа, пък съм си навехнал крака и прочие. Оседлан да искам коня. Пазех едни неприкосновени пари за параходен билет – кайл* бях и тях да дам.

[* Готов, съгласен.]

Излишно е да се разпростирам колко време чаках кочияша, как го лъстих и врънках. Но не отстъпи той кон веднага, каквото бе желанието ми. Едвам кандиса да услужи сутринта, преди тръгване. Това ми забавяше плана и го правеше още по-рискован. Принуждавах се сутринта да слеза до конюшната, да се връщам, пък тогава да впрягам и да карам мъртвия. От много случайности зависех – не дай, Боже, някой от големците да бе решил да дойде в конака по-рано от обичайното и да ме срещнеше по пътя...

Целият следобед отиде за това. Докато чаках, хапнах късно в една ахчийница. Тъй че вечерта не бях гладен, а направо се прибрах в стаичката и замрях вътре като плужек в гнил пън. Сам не знам спях ли, не спях ли през нощта. Окото ми беше все в часовника. И още в тъмно станах, стегнах се. Преди слънцето почвах тоя ден, в който или щях да мра, или да си докопам свободата...

Някой от небето се смили над мен, когато влязох в града. Бях стигнал едно място – наляво се отиваше към Бостанджи, надясно беше конюшната. И глас ми рече: „Иди виж най-напред къщата! Побягнал ли е Садък или се е отметнал и сега си спи под завивката?“ Допусках и това да е възможно след вчерашния ни разговор. Беше пет и половина часа.

Доста рано за нарочената среща. Съмнително щеше да е, ако ме види някой, че вися по това време като сопол в задънената улица. Още по-неприемливо ми изглеждаше да вървя да хлопам на портата. Ще чуят комшии, ще се питат после какво съм дирил в тъмни зори, баш тоя ден, когато щеше да гръмне, че стопанинът се е обесил. Не спрях в къор-сокака, подминах и къщата на Бостанджи. Дуварът криеше какво става вътре. На

завойчето долу се помаях и пак тъй лениво се върнах. Цялата ми разходка бе траяла три минути. Не, повече не биваше да миткам и аз сригах близката тараба, вмъкнах се през дупката в едно запуснато място. Оттук добре наблюдавах пътната врата на Бостанджи.

Бях си наумил да чакам точно до секундата. Покаже ли се девойчето – добре, баща ѝ значи е тръгнал. Не излезе ли – Садък е останал да си гледа болната жена. В такъв случай планът ми с тялото на доктор Октай отиваше по дяволите. Връщах се в началото, ако Рашид ага въобще ми разрешише такова начало.

Стана шест. Нервите ми дрънчаха като тенекиени, слухът ми се бе изострил като на авджийско псе. И взех да се уговарям. Хайде една минутка – последна! Извъртя се тя – хайде пак, наистина за последно... Може би до пладне щях да се гуша зад стобора, местейки очи от секундарника на портата. Десетина пъти тъй отстъпих пред себе си, докато душата ми възликува.

Резето тропна и Гюлчин изтърча навън. Веднага забелязах, че е боса, кърпата се бе смъкнала на раменете ѝ. Тя хлипаше, защото не ѝ стигаше въздухът – подтичваше нагоре, към мястото на срещата. Спреше ли, вземеше ли си дъха, щеше да писне. Приготвих се и като се изравни с тарабата, показах се изневиделица, за миг я прибрах отсам.

– Ш-ш-т! – изшътках грозно. – Рано е да ревеш!

– А-а! А! – отвори момичето мократа си уста и аз я сграбчих за раменете, разтърсих я.

– Млък! После ще плачеш! Не съм докарал още тялото...

Нейното тяло бе слабо и леко като перце в ръцете ми. И то не се дръпна, а с врабешката си сила се притисна към мен – Гюлчин ме прегърна и зариде в рамото ми.

– Татко... Умря... Свършил е... – дочух аз несвързани думи и грубо я изтръгнах от себе си.

– Какви ги мелиш? Кой е умрял?!

– Татко! Там... В стаята... Увиснал! – задавено рече девойчето и само`затули устата си с длан – да погаси вопъла.

– Не замина ли снощи? – обезумях аз.

– Замина! Изпратих го. Нареди при теб да дойда. Кога се е върнал – не съм го чула... – трескаво отвърна Гюлчин.

– А-а-а-х! – блъснах челото си с двата юрука. – Бързо! Да вървим!

Спуснах се към дупката, извлякох момичето и двамата ръка в ръка притичахме до къщата. Нищо още не можех да мисля.

Садък Бостанджи се беше обесил в своя домашен музей. Дъщеря му бе прерязала въжето с ятаган от колекцията и мъртвият лежеше, както е паднал – с разперени ръце, единият крак подвит под другия. Наскоро бе издъхнал – сигурно докато аз вървях към градчето. Грохнах на колене до него – да му освободя врата от примката. Използвал беше същото въже, което аз внесох в дома му. Остатъкът висеше от една халка в тавана, забита там да издържа тежък светилник.

– Защо-о? – проплаках волски. – Защо, човече?!

До мен Гюлчин хълцаше неудържимо.

– И мама... – пресекливо рече тя. – И мама оттатък...

– Какво майка ти?

– През нощта береше душа. Не знам дали...

– Какво ѝ е? – скочих на крака.

– Не може да диша. Задушава се – нови сълзи бликнаха по страните на дъщерята. – Доктор Октай идваше сутрин и вечер. Инжекции ѝ слагаше. Това я крепеше. Ама от оня ден го няма. Изчезнал е!

– Как изчезнал? Къде е?! – викнах като луд.

– Не зна-ам! И техните го търсят...

– Няма ли друг? Спринцовка дай! Аз ще бия инжекцията! – затресох се целият.

– Не можеш! Не можеш! – зави момичето. – Докторът носеше лекарството! Само той знае какво е...

– Води ме! Къде е? – втурнах се към вратата и двамата изтопуркахме по тъмните коридори до другия край на къщата.

От прага още подуших смъртта. Жената лежеше жълта и бездиханна в легло с балдахин. Пипнах ѝ ръката за пулс, сложих ухо на гърдите, но сърце не чух, а само

усетих загасващата нейна топлинка. Толкоз скоро беше починала – може би след мъжа си.

– Каза ли й за баща ти? – прошушнах над тялото.

– Не – изстена Гюлчин.

– По-добре, по-добре, мила! – неволно закривих лицето си като някой палячо. – Ни тя знае за него. Ни той за нея. По-добре е станало. Ръка в ръка ще идат...

Момичето с писък се хвърли върху майка си, а аз като подплашен паяк отстъпих, отстъпих заднишком, върнах се при Садък Бостанджи.

Доста време стоях като вцепенен сред музея. Безсмислено се бях втренчил в ятагана на пода и най-сетне пружинката ми проскърца – взех го, закачих го на мястото му. После вдигнах тялото, положих го на отоманката. Прибрах ръцете, подпъхнах възглавница под тила. Докато подреждах мъртвия, Гюлчин прекрачи прага.

– Недей, миличка, недей! – събрах аз молитвено длани. – Иди си в стаята!

Тя не беше същата. Нямах я предиминутната доверчивост и безпомощност. Мисля, че в началото потресът я бе обърнал единствено към нейната лична мъка и друго тя не можеше да види. Сега вече проглеждаше и сякаш за пръв път ме забелязваше до себе си. Но ме бе открила със старите боязън и омраза, познати ми още от чардака.

– Има писмо за теб – обади се.

– Къде е? Дай! – приближих я бързо.

Гюлчин бръкна в нежната си пазвица, извади плик. Не бе запечатван и аз веднага пробягах по няколкото реда на листчето. Не знам, нещо в израза на моето лице ли я предизвика, друго ли й затъмни разсъдъка, но момичето ненадейно се нахвърли върху мен.

– Ти си! Ти си! Ти си! – заудря ме то безразборно с леките си юмручета. – Ти идваше! Ти знаеш! Ти си виновният! Ти! Ти! Ти! Ти го уби!

Аз вдигнах лакти, но не толкоз да предпазя себе си, колкото писмото. Бях готов да издържа час, цял ден, до края на живота си бих изтърпял ударите на Гюлчин, ако можеше да излее скръбта си, ако тия свити юмручета щяха да изместят завинаги страха и отвращението й от мен. Ама така никога не става, сили нямаше да й стигнат. Тя плачеше и ме биеше, докато й секна дъхът, докато й отмаляха ръцете, а после се отпусна, опря се в мен, прегърна ме, вкопчи се като в спасител и горко зариде. Аз й бях единствената опора в мига. Омразна, мерзка, но все пак – човешка опора...

Притиснах я до себе си като за любовна милувка, пък я подхванах под коленете, отнесох я на другата отоманка.

– Гюлчин! Недей! Миличка! – занареждах умолително. – Успокой се, цветенце! Сега ще ида при имама. Ще ти помогнат хората. Вземи братчето си – вървете при роднини! Не го оставяй да гледа! Гюлчин, джанъм! Спри! Не плачи, момиченце! Не знаем какво ни е писано...

Тя не знаеше, единствено ме подозираше. Но аз вече добре знаех, че съм причинил смъртта не само на баща й, а и на майка й. Лично бях излюпил яйцето на дявола под тоя покрив и от черупката бе изскочила двуглава смърт. Гюлчин нямаше да го научи никога, аз никога нямаше да го забравя.

Погалих я по косата, по рамото и я оставих. От вратата повторих високо:

– Ще викна имама. Отведи момчето другаде!

Тя не ми отговори, но по тясното й гръбче се разбираше, че тръпките от риданията стихват.

Презглава затичах към джамията. Като ме видя, имамът си глътна езика, но тепърва имаше да се вайка той, да хлипа, да вдига отчаяно ръце под опушените сводове. Разправих му как съм тръгнал рано да вземам кон от яхъра, как съм срещнал на улицата щерката на Бостанджи, която излязла да дири помощ, защото...

– Сама я оставих, ходжа ефенди! – не позволих на стареца да си свърши оплакванията. – Бързо да вървим!

И той заключи вратата – колкото му нозе позволяваха, повлече папуци към нещастния дом. Пътят ни минаваше край кметството. Отпред стоеше файтонът, на яйвовете му бе завързан оседлан кон. Като ме зърна, кочияшът се развика:

– Господин Папазоглу, защо ме разиграваш?! Нали ти трябваше кон за работа. До кога да чакам? Объркваш ми деня!

– Върви, момче, върви! – побутна ме имамът. – Да не те гълчат теб после. Знам аз какви хора да викна за помощ. Млад си – не си да гледаш такива работи!

– Ех, ходжа ефенди! – усмигнах се тъжно. – На какви работи съм се нагледал... Но не се колебах дълго – не смеех сега да се върна при Гюлчин. Отвързах юздата, стъпих на стремето. И щом се скрих от погледа на файтонджията, пришпорих коня, препуснах. Навън, по-далеч от Сърбаир.

XXXII

По тесни долинки, по каменисти стръмнини – доста бях навлязъл сред баирите. От муцуната на коня прокапа пяна. И в сянката на едни канари спрях да си почине добичето. Ездата отвяваше мислите ми назад, но като скочих от седлото, земята ме посрещна с един въпрос: „Защо?“ Защо се самоуби Садък Бостанджи?

Снощи бил тръгнал – какво го е върнало? Нерешителност? Страх от безпътицата? Грижите за дома? И беше ли обмислял хладнокръвно своето самоубийство или то бе моментен порив на слабия човек да избяга завинаги? Какво го е водело? Съвест ли? Инат ли? Малодушие или болезнената родова чест? А може би смъртна досада от невъзможността да докаже какъв е? От слепците край себе си. Всичко ми се видеше вярно и нищо не ме задоволяваше.

Конят пръхтеше наблизко и биеше с предно копито – жаден бе. И моята уста сякаш беше пълна с кълчища, цигарата горчеше, но аз продължавах да прехвърлям нашите разговори. Изтървани думи, на място казани думи – зависи през какво чепкало ще ги минеш и какви влакна ще извлечеш. А моето беше тъй настроено, че отделях ония слаби на вид влакнца, които бях подавал на Садък Бостанджи и от които двамата усукахме въжето за бесене. Мои бяха, мои бяха и влакната, и нишките на проклетото въже! Посочих му целта, дал му бях и причините, и оправданието. С едната ръка отварях вратата, с другата държах примката. А той се бе лутал и мятал кое да избере. Затова написа онова унищително за него писмо, затова е побягнал и се е върнал. Направи накрая своя избор. Предпочел беше не аз да го спася, а той сам да се убие. Дотолкоз значи ме презираше...

Но тъй ли е?! Не бях сигурен в своя извод, пък и не беше най-важно презирал ли ме е Бостанджи, не е ли. По` ме мъчеше тогава друго едно колебание. Заслужавам ли сам себе си да презирам? Чиста ли ми беше съвестта пред самоубиеца, както му се зарекох вчера?

Толкова години минаха – не искам да си кривя сега душата. Искрено желях да спася и двамата ни. Това ми беше в съзнанието, към него се стремеше горният ми ум. С него скалъпих плана и го следвах, докдето трябваше. Ама и на себе си нямах вяра. И на горния свой ум не се облягах единствено. Дали пък долният ми ум, тайният, скритият в катранена дупка не бе сътворил друго планче? С което точно изпълних поръката на Рашид ага. Не бях ли заложил на две карти? Спасим ли се – добре! Обесиш ли се – също не е лошо! И кого от тия два ума слушаше волята ми, когато ръсваше тук-там из моите приказки отровата на заплахи и подсторване?

Че играех двойна игра пред другите, е напълно ясно. На Гюлчин се кълнех за едно, на Рашид ага различно щях да говоря за същото. Въпросът е – и пред себе си ли играех тая игра? Неволно ли подавах нишките на Садък Бостанджи или добре съм знаел, че от тях ще стане въжето? Докъде бе вината ми за неговата гибел? Ами жена му? Допускам ли съм, че смъртта на доктора ще повлече и нея?

Не съм съдия на себе си. Мъча се само да свидетелствам вярно. Тогава, в подножието на ония скали, се гънех и виех между собствените си обвинения и копнежа да се уловя за сламка. Да не потъна съвсем, да не се удавя в смрадната яма, която сам бях изкопал. Такава сламка ми се струваше и писмото на Бостанджи. Извадих го, разгърнах го отново. „Господин Папазоглу – пишеше ми той, – живот, подарен с подлост, не е живот. Чрез лъжа не се стига до истината. От злото не излиза добро. Дотук стигнахме двамата – нататък тръгвам сам при дедите си. Зарадвай, които ще се радват, утеша, които ще скърбят!“ И се беше подписал.

Прочетох и препрочетох листчето. Не може, взех да се утешавам, не може да оставиш такива думи на човек, когото презираш. Само лека горчивина схващам сега, и то не толкова към мен отправена, а към злата участ, която ни беше събрала. На душманин така пише ли се в последната минута? Дава ли се такава заръка? Кого би искал той да утеша в скръбта му? Кого, ако не децата му?

Край мен миришеше на конска пикоч и изсъхнали тръни, но изведнъж долових, че в тая смесица трепка и ароматът на роза. Помислих да ми се е сторило, огледах се, пък подуших и плика. Да, той ухаеше слабо на гюлово масло и аз не знам дали хартията бе поела туй благовоние от чекмеджетата в музея на Бостанджи, или то се бе прихванало от девичата пазва на Гюлчин. Идеше ми да сграбя тая канара зад мен, да я издигна до небето – че да я запокитя по върлите стръмнини надолу и да затрупам целия свят...

Но светът ме чакаше, не можех да му се изплъзна. И тъй беше устроен, че преди да прилаская скръбните, трябваше да зарадвам готовите за радост. Сгънах внимателно писмото, прибрах го във вътрешния си джоб. Докато бърках, пръстите ми напипаха предишното писмо, което бях изнудил от Садък Бостанджи. Извадих и двете, погледнах еднаквите пликове, пък ги разделих – да не са заедно. Едното в левия, другото в десния джоб.

Конят вече примираше за вода – бая дупка бе изровил с копитото. Поведох го по нанадолнището и малко преди конака го яхнах. Портата беше отворена и аз влетях в двора. Още преди да се спеша, видях, че Рашид ага стои прав на чардака. Вдигна ръка, помахаше ми да се кача при него.

– Да напоя животното, Рашид ага – викнах аз.

На гласа ми от долните стаи изникна Кайзо, с две-три крачки заплашително ме приближи.

– Убивам те вече, карпуз! – изръмжа той. – Главичката ти строшавам!

– За какво бе?! – опулих се аз. – Я вземи да напоиш коня!

Хвърлих му поводите, забързах нагоре. Само до него ми беше сега! Да гадая защо е подивял, като се кле, че ми е приятел.

Рашид ага умееше да крие нетърпението си, но тоя път му бях прехвърлил мярката.

– Къде ходиш, Демире?! – посрещна ме сърдито. – Бива ли да те чакам!

– Да си развеея малко главата, Рашид ага – отвърнах невинно. – Тука съм.

– Каква глава те патила! – сопна се той. – Новини има – от глава по-скъпи!

– Важно е да се свърши работа. Вестите сами ни намират.

– Разбрах – бил си там! – не му минаваше възбудата.

– Бях. Тъй се случи.

– Знаеше ли за тая нощ?

– Не – казах чистосърдечно. – И мен изненада. Не е било през нощта, а на разсъмване.

– Ц-ц-ц! – зацъка Рашид ага. – Ама писмо не се е намерило! А?

– У мен е – пипнах аз с две ръце гърдите си – да проверя къде съм го сложил. И извадих единия плик, подадох му го.

Така трескаво го дръпна той от ръката ми, че без да иска събори патерицата си, която бе облегнал на масата. Докато се наведе да я вдигна от пода, вече бе прочел листчето.

– Какво е туй?! – пламна лицето му и очите изхвъркнаха. – Какви са тия глупости?!

– Не са глупости, Рашид ага – рекох невъзмутимо. – Съвсем не са глупости!

– Нищо не си свършил! – ядно хвърли той писмото пред себе си.

– Ще ти призная – въздъхнах, – че друго му диктувах. Но го е скъсал. Това е оставил.

– Язък! Язък! – кипеше Рашид ага. – Вземи си го! За теб е написано...

– Че се е обърнал към мен, не вреди – казах. – Каквото имаше аз да вземам – взел съм го. Но и за теб има, Рашид ага. Всичко, което искаше.

– Какво всичко?! Празно мъдруване!

– Ами например – продължих, – че с подлост не може да се живее. И да му простят хората, и да му подарят живота, той сам не издържа подлостта, която е сторил. Така е и с лъжата. Не признавал, лъгал – ама до истината не стигнал. Със злото – същото. Подвел се, изкушил се, смятал, че ще е за добро. За негово добро, разбира се. Но от зло добро става ли? Туй си говорехме с мъртвия – за подлостта, лъжата и злото. Сиреч, заедно вървяхме. А насаме той се е размислил – решил е да се накаже...

Тъй лицемерно извъртях аз писмото на Садък Бостанджи. А не извадих другото,

насиленото негово покаяние, което щеше да легне като благ мехлем върху душата на Рашид ага. Искях да запазя честта на мъртвия от поругание, да не оставя черно на бяло унижителното негово самооплюване, което аз го принудих да напише. И наистина, не допуснах да развяват из градчето онова първо писмо – да се гаври тълпата, да злорадства властта. Но в същата секунда сам почнах да оплювам самоубиеца, да показвам на Рашид ага къде да си посее клеветите. Чудиш се защо. Ами защото не му давах документ все пак, а тълкуване. Това ми се струваше по-малката злина.

Час не беше минал, откакто се каях, че уж исках да спася Садък Бостанджи, а едновременно го тиках към смъртта. Ето че сега повтарях същото. Не бях невменяем, съзнавах го, но като бях почнал, не можех да спра, сякаш друг някой ми даваше командите. И тоя друг трезво разбираше, че тръгнал ли си веднъж по гайдата на подлостта, лъжата и злото, не можеш да ги превърнеш в честност, истина и добро, пък ако ще да си скъсаш червата. С тях ще вървиш, на техния устав ще служиш и дори ангел да си бил, ще си омацаш перцата...

– Пак го прочети, Рашид ага! – побутнах аз писмото към него. – Не го зарязвай!

– Наредих какво е potrebno – не се убеждаваше още той. – Просто и ясно да е. Туй и туй откраднах, тъй и тъй се сговорих да предам интереса на града.

– Ама Садък Бостанджи обичаше да умува – не си паднах на гърба аз. – А такива хора, като открият свой кусур, цял свят вкарват в същия куп. Та и той писал за подлостта на всички ни...

– Хм! – недоволно ме стрелна Рашид ага. – На мен ми е все едно. Какво ще разберат другите?

– Няма да го печатите във вестник, я! – успокоих го незабавно. – Ти ще го покажеш комуто трябва, ще обясниш...

– Стига! – взе той листа и го тръсна пред лицето ми. – На теб как ти падна в ръцете? Къде го намери?

– Гюлчин ми го даде. Тя го намерила.

– Ха! Гюлчин! – мръснишка усмивчица трепна на устните му. – Научил си й името?

– Чух го – рекох сдържано. – Толкова пъти ходих.

– Вярно – съгласи се Рашид ага. – Ходи, отвори вратата. А като намери смъртта една врата отворена, повтаря.

– Оная жена не бях я виждал – продумах като пребит. – Не знаех, че ще я намери.

– Горката, горката! В един ден да се случи... – тъжно заклати глава Рашид ага, но и той на свой ред ме утеши: – Отдавна лежеше. Чакаха я.

– А сираците? – попитах.

– Ще пораснат. Роднини имат. Ще им уредим попечителство. Склада ще върнем. Той ще им поеме харчовете. Ако идат при вуйчо си, и къщата да дадат под наем. Пък и друго може да стане. Не е малка вече щерката...

Той, изглежда, бе обмислял бъдещето на децата, докато ме е чакал. Вярвах, сам щеше да се погрижи да не ги измамат или обидят.

– Ей, Демире! – поомекна му гласът. – Разсърди ме накрая с това писмо. Щях да забравя. Извадил съм ти пътен лист от Мюмюн ефенди.

Без да бърза, Рашид ага прибра писмото на Садък Бостанджи, измъкна служебната хартия. Разгърна я, зачете я, а от своето място аз видях гербови марки по нея и печат.

– Ама сега си мисля – лукаво добави той, – може и да не ти потрябва.

– Как?! – изтръпнах да не ми тръсне ново поръчение.

– Да те улесним. Направо тескере да вземеш. Да не се разкарваш насам-натам. Аз мълчах, чаках си съдбата.

– Не се бой! – позасмя се Рашид ага. – Обещая ли нещо, свършвам го, ако ми е по силите. Ама нали в началото искаше да вземеш склада под наем? Както знаеш, мътна беше тая работа и затова те отбих. Сега се изчисти. Хайде! Вземай го! От утре още! Ни търг ще има, ни нищо.

– Не искам. Късно е – отдъхнах си.

– Не е късно! – запалил се беше той от своята идея. – Точно сега му дойде времето. Не се ли сещаш? Ще развъртиш склада – ти ще храниш сираците! Нали ги

жалиш? Защо ти да не си тоя, дето ще им стори добро?

Погледнах го и малко се уплаших. С такова любопитство ме наблюдаваше, все едно му беше паднала рядка гадинка, която го забавляваше. Мина ми през ума, че това предложение не е случайно хрумване, че и моето бъдеще е обмислял Рашид ага. Какво бе измъдрил? Клопка ли ми готвеше? Друго нещо ли? Мигар искаше да гледа как сираците ще ги храни ръка, дето е погубила и майка им, и баща им?

– Не мога – отказах предпазливо. – Щях да викам съдружник от Анталия. Парите ми са малко за начало...

– Хе`! Пари се печелят! Важен е ищахът*. Пък и без пари става. Да ти подсказвам ли, Демирдже? – примигна той заговорнически.

[* Желанието.]

– Не те разбирам, Рашид ага.

– Разбираш ме, разбираш ме! – закачливо рече той. – Много добре ме разбираш. Порасло е момето. По нас такива вече ги вземат за жени. И хубавка е, нали? Харесва ли ти Гюлчин?

– Чисто девойче – настръхнах.

– Точно тъй – чистичко! – радостно шавна Рашид ага. – Като листец на роза. Подушил си го – знам те аз! Не сега! Не веднага! – вдигна ръка да не го прекъсвам. – Да минат няколко месеца. Ще идеш да я утетиш, да я прикоткаш. Баща ѝ е заръчал тъй! Ето – написал го е! На теб е оставена! Дълг ти е, Демире! Дълг! Защо го пропусна, като ми тълкуваше писмото?

– Ти сериозно ли, Рашид ага? – заковах очи в него.

– А как иначе? Доброто ти мисля! Рядко пада такъв случай. Мома с къща, с имот, в който да си продължиш занаята. И никой да не ти се бърка!

Не отговорих и той се преведе над масата.

– Ей, Демире! Рядко пада такъв случай! – повтори. – Такава... наслада.

Усетих му дъха на мента и бавно се отдръпнах. За себе си тъкмеше зрелище Рашид ага. Да наблюдава с похотливо наслаждение как палачът си смесва кръвта с кръвта на своите жертви. Възбуда има в тая работа, тръпка, пък и любознателен беше той и му се щеше да провери докъде стига подлостта в човешката природа. Мен бе намерил подходящ за своя опит и смяташе да си поделим насладата.

– Не я оставяй! – мигна той като някоя сводница. – Лесно ще се сговорим с вуйчо ѝ. Ако речеш, свидетел ще ти бъде...

Дали пък, помислих си тогава, и дяволът не води някой път човека към Божието наказание? Да се ожения за Гюлчин, да ѝ търпя до гроб омразата и туй да е изкуплението за моя грях. Харесвах я, желаех я, ама не за наслада да я взема, а презрян роб да ѝ бъде...

От грешник грешни мисли изхождат. Едва ли Аллах разрешава шейтани да му водят делата. Аз за роб си бях заслужил, вярно е, но защо нея да правех робиня на собствената ѝ омраза? Лесно е сега да се каже. Но в оня миг Рашид ага не си хабеше напълно думите. Съблазнил ме беше мъничко, ей толкова – колкото ми е нокътят. Помнех телцето на Гюлчин. Даже като ме удряше тя, а после плака в прегръдката ми, бях усетил набъбналите ѝ гърдички. Тъмно сладострастие се надигна в мен и не съм сигурен какво бих сторил, ако само аз пазех тайната за смъртта на нейните родители. Но неколцина я знаеха и не исках да им правя сеир, най-вече на Рашид ага. И да се подлагам може би на ново изнудване някой ден. Тъй че не съм убеден момичето ли жалех, за себе си ли се боях, но най-сетне отворих уста:

– Ще ми дадеш ли пътния лист, Рашид ага? – попитах.

– Ех! – дръпна се той назад.

Много го разочаровах. Все едно ме беше поканил на апетитна трапеза, с препечено агънце, а пък аз изведнъж му казвам, че от вчера съм вегетарианец. Не вярваше той, че съм си променил вкуса и може би за да ме ядоса, хвърли последната си карта.

– Не я ли вземеш, на Кайзо ще я дам – рече. – Да зарадвам момчето. А? Какво ще кажеш? Диво семе е той, ама нивата на Бостанджи може добър стрък да роди.

– Следобед пристига параход – стиснах зъби. – Довечера ще отплава за Анталия.

– Два пристигат – поправи ме той. – Другият отива в Истанбул.

И ненадейно се разсмя. Ситно, дълго – оголи зъбки, загуби си дъха. Погледах го, почудих се, пък и аз покрай него се захилих накриво. На мен ли се смя той, за

какво се смя – не мога да ти кажа. Но изведнъж спря и весело рече:

– Голяма занимавка си, Демирдже. Я се отпусни! Какво си се вдървил като цепеница? На! Дръж! Заминавай!

– Благодаря ти, Рашид ага! – поех аз документа от ръката му.

Готвех се с още някоя дума да подплатя своята благодарност, но той си продължи своето:

– Ще ми е скучно без теб. Знаеш ли? Макар че две гатанки ми оставяш – да си троша главата. Една на идване, втората – на отиване. Нали?

– Какви гатанки, Рашид ага? – не ми трепна окото.

– А? Ще помогнеш ли да отгатна? Не се плаши! Всичко свърши. Да се посмеем на раздяла. Защо си хвърли тескерето в ямата?

– О-о! – наистина се учудих, че старата ми лъжа още не му дава мира. – Че то мина и замина. Нали ви обясних.

– Тъй, тъй. Значи нямало гатанка – вкисели се усмивката му. – А защо не послуша Кайзо за доктора? Защо си го зарил в боклуците? Какъв номер кроеше?

– Никакъв номер, Рашид ага! – скокна ми сърцето. – Не можах като Кайзо... в дупката. Все пак – човек е бил...

– Посвени се? Така ли? – съвсем забрави той, че ме канеше да се смеем.

– Така – промълвих с половин уста.

– Лесен отговор. Веднага се сетих – недоверчиво рече Рашид ага. – Само дето Кайзо загази. Наказах го.

– Кога го е намерил? – осмелих се да попитам, макар че се чувствах тъй, все едно бързият влак бе профучал край мен. Стъпка да бях избързал – на парчета щях да съм!

– Навреме – неохотно отвърна той. – Съвсем навреме. Ако не се беше обесил Бостанджи, друго щях да помисля...

Рашид ага се надигна, станах и аз.

– Имот ти давам, жена ти давам като капка, закрилата ми ще имаш – мрачно рече той. – Какво друго искаш?

– Случаен пътник съм – отговорих. – Свободата си искам.

– Хм! Ако я намериш, викни ме! И аз я диря цял живот. Да не мислиш, че... –

Рашид ага се опря тежко на лявата патерица и подаде ръка: – Сбогом, Демире! Учениче недоучило...

Беше се отдалечил няколко крачки, когато подвикнах след него:

– Рашид ага!

Той с усилие се извърна, досада и умора тежаха на лицето му.

– Какво има пак?

Аз мълчах, не знаех защо го повиках, какво имах да питам и да прибавям още.

– Не си получавал пари, нали? – рече той. – Добре, добре! – спря ме да не приказвам. – Ела тук!

Пристъпих, взех мълком банкнотите, които бе извадил от кесията си. Не успях да кажа, че не за пари съм се обадил. Не му се слушаше повече. И не знам дали от милост ме пусна да си вървя. Или като ме употреби веднъж, наситил ми се беше, омръзна му дебелоглавата гадинка...

Почаках да кривне в коридора и с най-дългата си крачка плъзнах към стаята. Минутка ми трябваше да нахвърлям в куфара каквото бях извадил. Озърнах се от чардака да не би Кайзо да се припича долу и като не го видях, бързо, тихо, като котка прекосих двора, шмугнах се през портата. Свободен бях! Откопчил си бях свободата! Съръбаирската власт ми я беше отпуснала, подписала я бе на хартията, която ми стоеше в джоба.

Като се каже „свобода“, хората подразбират лик бляскав, ведър, чист – като слънчевия диск примерно. А моята знаеш какво струваше. Мръсничка беше тя, гузна, подплашена и не в бяла туника, а с парцаливо вретинце беше облечена. Безчестие носеше в сърцето си, лъжи всякакви. И смърт! Не аз бях спасил Садък Бостанджи, а той мен. Ако беше избягал, ако не се бе обесил, щяха да ме заловят с трупа на доктор Октай. Какво щяха да ме правят, не исках да гадая, но съм сигурен, че хартийката за тая дарена свобода нямаше да я имам. И нямаше да е валидна, ако не бе подпечатана с последния дъх на Садък Бостанджи...

Достатъчно бях обезчестил своето освобождение. Боях се да го покажа другиму –

да не би дяволът да ми го измъкне от пръстите. Да не се закача за нещо или някого, па макар и с една дума. Не потърсих Гюлчин, не се отбих и при имама – да целуна за прошка и благословия добрата му ръка. Минах край хотела с подкосени нозе. Тук бях влязъл честен и почтен, верен син на благороден мъж. Отивах си различен. Но не знам светът ли ни омърсява или ние идваме на света, за да го омърсим...

Параходите, които тоя ден от седмицата се срещаха в Сърбаир, бяха пристигнали. Не се колебах, по пътя още бях решил да бягам в Истанбул. Качих се на борда, платих си там билета, скрих се в едно от вътрешните помещения. Докато не отплавахме, не се показвах – не исках никой от градеца да забележи дирите на Демир Папазоглу.

XXXIII

В Турция живях почти до края на войната. Когато пристигнах в Истанбул, тя вече клонеше към свършване, ама кой да й знае дните. Немците още стояха на Балканите и здраво държаха каквото им трябваше. Като се дръпнаха те, много юнаци се извъдиха да се бият в гърдите. Един от тях съм аз. Пушка не съм държал, в партизанска землянка не съм се врял, но лично Тито ми е връчвал медал за участие в югославската съпротива. Много се гордеех с него. Не казвам сега заслужил ли съм го или не, но хората тъй бяха отсъдили, пък и самият медал беше ценен. Защото го бяха отсекли от сръбската доблест и твърдост, от вярното сръбско юначество. Като ми даваха частичка от него, признаваха ме равен на другите. И да не съм сторил кой знае какво, помагал бях все пак на това племе, дете не се снисава из трънките, а виква в лицето на силния: „По-добре гроб, отколкото роб!“

И книжица вървеше заедно с медала. В нея бях вписан: „Димитар Попович, сърбин.“ Тъй ме прочете маршалът, а произнесе ли той нещо, то бе истината, то бе законът. Хиляден народ гръмна и заръкопляска – друг път толкоз очи не са ме гледали с обич и радост, както като поздравиха сърбина и храбреца Димитар Попович. Защото ни награждаваха на митинг, на открито място. Ние, с медалите, оставахме за малко на дървената трибуна, докато отстъпим място на следващите. От там зърнах Небойша долу – той преди мен си беше получил отличието. Стискаше шепа над главата си, махаше ми с две ръце – да не се загубим в навалищата.

Само двама бяхме останали от групата. Аз знаех малко, той повече какво се вършеше из Турция, за да ни накичи сега Тито гърдите. Ще ти кажа накратко. Като изключим руснаците, в Европа най-яко се опънаха на Германия югославяните. Известно ти е, викаш – цяла армия командваше Тито по гори и планини. А тая армия искаше снабдяване. С храни, с лекарства, с какво ли не и най-паче – с оръжие. Насреща бяха англо-американците. Така казвахме тогава на тия съюзници. Предполагам, на Титовите партизани се помагаше от много посоки, а един канал идеше от Турция. Впрочем не съм сигурен един ли е бил. Допускам да са били мрежа от каналчета, та ако се прекъсне някое, по другите да не спре да тече. Защото работата беше тайна, конспиративна и си носеше съответните опасности.

Небойша Симич се числеше към тая мрежа. От щаба на партизаните пратили групичка за контакт с англо-американците. Да преговарят, да уточняват списъци с продоволствия, да проверяват товарите и най-сетне, да участват в тяхното прехвърляне до партизанските земи. Небойша не беше по преговорите, бяха му дали по-мръсна и рискована работа. Колко души броеше групата и как бяха организирани, аз не питах и не исках да знам. Веднъж само мярнах една от по-едрите риби, но нито й чух името, нито разбрах в кои подмоли квартирува. Небойша ме държеше настрана, тъй че ако се издъня, провалът да спре до него. Според мен, всевъзможните му задължения се свеждаха до едно нещо – охрана и сигурност на мисията. Да се опазят хората и по-важно – да излитат регулярно самолетите с оръжие и муниципия. Удари се очакваха от две страни.

Като неутрална държава Турция не биваше да позволява такова нещо да се мъти на нейна територия. Германците я притискаха, заплашваха, че не си ли пази неутралитета, както мома честта, ще я бастисат моментално. Немският посланик в Анкара беше ас сред шпионите и от негови хора бъкаше навсякъде. То въобще в тия неутрални държави, включая Швейцария, гъмжеше от шпионаж, от кални номерца и

прочие, с една дума, и в тях се водеше война, подобна на фронтовата, само че без танкове и гаубици. Немската агентура е вършела какво ли не, но две нейни задачи досягаха нашата кожа. Тя диреше доказателства за присъствието ни, та да натрие с тях сурата на турското правителство. Но тъй като не вярвах, че то ще се разпъргави, германците дебнеха да ни премахнат и със свои средства. А ние не трябваше да допуснем нито първото, нито второто.

Властта в Турция, разбира се, не признаваше официално, че някакви си сърби заговорничат из държавата и влачат оръжие през нейните граници. Правеше се на утрепана, мижеше с едното око – да не си развали съвсем достлука с англо-американците. Но с другото нямаше начин да не гледа – в угода пък на немците. И ако не си потънал вдън земя, ако сам й се натикаш в ръцете, няма да ти цепи басма, а тихомълком ще ти отреже главата – все едно наистина не си съществувал.

На тия два огъня се печеше Небойша. Той бе измислил една хватка, за да избягва преки попадения. Използваше турци за едно-друго. Сам седи на тъмно, под земята, а горе, на видело, услужват обикновени хорица, хрисими граждани. Носи човекът камъче от мозайката, ама кому е потребно, къде ще го сложат – хабер си няма. Тук се очерта моето място. Ако Небойша беше буферът между мен и неговите началници, аз пък бях буферът между Небойша и легалния свят.

В ония години се говореше как немците превзели линията „Метакса“. Събрали магаретата на половин Балкански полуостров, пуснали ги през минните заграждения. Гърмели мините, хвърчали магарешки копита и глави, а после войниците на Вермахта минали като на разходка. Тъй горе-долу постъпваше и Небойша. В началото аз бях едно от редовите му магарета, пък после станах главното магаре...

Не ти казвам сега къде се свързахме и как му спечелих доверието – само искам да обясня поради какви причини оня медал цъфна на ревера ми. Сред многолюдието на митинга, пък и в цяла Сърбия, единствен Небойша знаеше, че съм турчин. Но така се бяха подредили работите, че ни той имаше интерес да го споделя с другиго, ни аз да разправам. Небойша бе изтъкан от тайни, ама и аз си имах моите. Не му бях признал, че преди да стана турчин, съм бил грък, а още по-рано – българин. Докато върлувахме из Турция, той ме снабдяваше с всякакви документи. Не съм сигурен сръбски фалшификатор ли си водеха, англо-американците ли ги фабрикуваха. Но като видях, че тая работа не е трудна, помолил го бях, щом свърши войната, да ми изработят един хубав югославски паспорт. За всеки случай. Тогава си измислих и новото име – Димитар Попович. Той обеща, но каза, че след войната паспортите сигурно ще са други. И може би нищо нямаше да стори, ако не се беше случило едно злощастие.

Щом немците се изтеглиха на север, групата на Небойша заминала в освободената си страна. Него обаче оставили. Или защото нямало място в самолета, или, по-скоро, да довършва някаква работа. Това на мен, разбира се, не ми беше известно, но като се срещнахме, гледам го – умърлушен и малко изплашен. Разказа ми и добави, че самолетът излетял, но не кацнал. Взривил се точно над летището преди да се приземи. Небойша не вярваше злополуката да е случайна, подозираше, че е разправа в собствените му среди. Идеше време власт да се дели сред тях...

Тогава значи той ме попита не искам ли да ида с него в Югославия. Как, викам, ще изляза от Турция? Кой ще ме пусне? Знам как, отвръща. Той вече живееше легално, наемаше стая в хотел. Макар Германия да не беше капитулирала, турците подушваха в такива като Небойша бъдещите победители и не само не го преследваха, ами го и улесняваха. Не ми е докладвал кои служби го бяха приели, но след няколко дни ми показва бележка: тъй и тъй, гражданите на Югославското кралство Небойша Симич и Димитар Попович са пребивавали като емигранти в Република Турция. Разрешава им се да напуснат страната. И в потвърждение, че ние сме тия граждани, той носеше два от старите кралски паспорта, със съответните изходни визи. Паспортите със сигурност бяха подправени, бележката – може би. Но както и да е – работа свършиха.

Доста се бяхме сблизили с Небойша. Веднъж му спасих живота. И той ме уважаваше, особено защото, като водещо магаре, не настъпих мина по нашите криви пътеки. Но още при първия разговор се сетих, че не ме кани той в Сърбия за приятелска компания. Освен всичко друго, гибелта на неговите шефове му отваряше лична неприятност. Правят, що правят подобни мисии, но накрая дават отчет. С кого са контактували, какво са получавали, какви ангажменти са поемали и куп още такива въпроси. Всеки един крие и подводни камъни. Нямаше кой да им отговаря сега освен

Небойша. На всичко отгоре – сам. А да останеш сам в една конспирация, когато другите са загинали, винаги е подозрително.

Най се боеше другарят ми Симич да не би някой да се усъмни, че той е поставил бомба в самолета. Въобще не знаеше има ли в Сърбия колебание за диверсия, но като подземен човек си връзваше коня на два кола и ако евентуално възникнеше такъв въпрос, той да се предпази – да не би него да обвинят евентуално. Нужен му беше свидетел. Аз в делата на мисията не бях посветен особено, но за това последното, за бомбата, можех да осигуря алиби. Небойша бе уведомен кога е излетял самолетът. А от седмица преди тая дата ние бяхме далеч, чак на иранската граница. Невъзможно бе да заредиш адска машина толкова време предварително.

Споменах ти веднъж как двамата прекосихме с влак България през януари 45-та. Небойша не скри за какво му трябвам, предупреди, че вероятно ще ме разпитват. При онова дълго пътуване взе и да ме подготвя по някои точки, които го притесняваха. Поразкри неизвестни ми дотогава секрети.

– Истината ще казваш! – повтаряше. – Пред другари – само истината!

– Добре – викам му, – ами мен самия как ще обясниш? От къде се взе тоя Димитар Попович, ще рекат, че го забъркахте в нашите тайни?

– Пак истината! – настоява Небойша. – Димитар Попович беше, докато минем турската граница.

– А, не! – отказах категорически. – Иначе слизам на първата спирка. Ако признаеш, че съм турчин, може да ме върнат обратно. Омръзна ми да рискувам. Помисляш ли как ще ме посрещнат в Турция? Пък и твоите разпитвачи може да не ми хванат вярa.

– Няма друго обяснение – намръщи се Небойша.

– Има, има! – успокоявам го. – Ще ти го кажа на едро. Сърбин съм, живял съм в Италия с родителите си. Като нападат германците Югославия, избягали сме в Турция. Страхували сме се да не ни предадат фашистите на своите съюзници и да изчезнем в някой лагер. В Турция старите са починали – останал съм сам. Това си чул от мен – това знаеш. Подробностите ще кърдя лично.

– Опасно е да лъжем на отговорно място...

– Че това лъжа ли е?! – изкушавам му съвестта. – Дреболия. После ще разправяш само истини. Как си ме вербувал и прочие. Не е ли по-важно какво съм вършил, а не кой съм? А? Пък и откъде си толкова сигурен – пробуди се дяволчето в мен, – че това, дето го смяташ за лъжа, не е самата истина? Че съм сърбин по рождение, но детството ми е минало в чужбина. Нали се чудеше как тъй бързо научавам сръбския. Е – сега можеш да се досетиш. Какво знаем ние, братко, един за друг? В това време, дето трябва да се пазиш и от близкия...

Небойша е шест години по-голям от мен и опитът го е научил да подозира собствените си подозрения. След последните ми думи млъкна, дъха на замръзналото стъкло – уж да гледа навън. Но всъщност върти в главата си версията за сръбския ми произход. Недоволен е, че досега не му е дошла наум. „Тъмен субект – мисли си той за мен. – Всякакъв може да е. И турчин, и хърватин, и бошнак. Пък може би македонец? Но от Гестапо не е – това е сигурно. Да ни бяха изклали като пилци! А може би са го пратили от щаба? Като таен наш контролър? Невъзможно! И все пак – тъмен субект.“

Аз се подсмивам, но подобни неща си думам за него. „Защо си угрижен, брате? – вглеждам се в лицето му. – Нали победихме? Нали ти е чист косъмът? Или точно ти си подложил бомбата? За таквоз нещо ръката ти е лека. Защо ме влачиш иначе със себе си? Ей! Да не изгорим и двамата?...“

Лашкаме се на дървените седалки в разнебитения вагон, парцаливите балкански земи се въргалят зад нас и ние хем сме си най-близки от бая време, хем не си вярваме. Подозираме се, защото си приличаме. Ако се случи, един за друг ще бръкнем в огъня. Ама може един друг да се предадем. Както сме несигурни в света наоколо, тъй не сме сигурни и в себе си. Сякаш не само вагонът се клатушка под нас, а цялата ни земя се гъне и трепери, подмята ни, мъчи ни със своята неустойчивост и като ни блъсне един в друг, ние не знаем да прегърнем ли близкия, че да се закрепим заедно на нозе, или да вземем да го удушим – да не ни се пречка в краката. А за това нещо няма значение турчин ли съм или сърбин и дали оня срещу мен е българин или грък...

Разпит наистина имаше. Според мен, претупаха го надве-натри. Войната не беше

свършила, бъркотията беше голяма. Може би, като се утаеше мътилката, пак щяха да теглят Небойша за отчет. Но в оня момент такива като нас бяха потребни – зачислиха ни едновременно в новата полиция. И доста скоро влязохме в списък за награждаване. Туй ми бе първият и последният медал. Радвах му се, ама още там го загубих. То добре, че не загубих и главата си, както стана с Небойша. Убиха го пред очите ми. А аз останах в Югославия такъв, какъвто бях влязъл – Димитар Попович. Три години и нещо живях там, даже щях да се женя. Но ми попречи кавгата на Тито и Сталин. Остави венчилото, ами заради тая караница кожата ми щяха да съдерат, както се случи с мнозина. На косъм се разминах. Най-близко ми се падна тогава Румъния – в нея се спасих...

Гледам, гледам край мен – ни един не остана. Стопиха се, изчезнаха и приятели, и врагове. Кой умря, кого попилах след себе си. Животът ми прилича на счупено огледало. Уж съм един, а във всяко късче част от мутра се оглежда. В едно парче – нос, в друго – ухо стърчи, а отломъците разбъркани. И тия, дето обичах или мразех – и техните образи изпонарязани, според както огледалото се е строшило. Да можех да сторя чудо, най-напред това огледало бих слепил. Парченце не бих оставил да се валя, тъй че да се съберат всичките лица. И тия, дето ме радваха, и тия, дето са ми вгорчавали сърцето. Защото без тях и аз няма да се видя целият.

Да можех да ги събера до мен! Поне за една вечер! Билети да им пратя за идване и връщане. Да ми гостуват всичките! Те в моята гарсоньерка вкупом не могат да влязат, ама другаде ще поседнем. Кръчми – бол. В Тракийския хан примерно, в Пазарджик. Или в оня букурещки ресторант, „Лидо“, дето честичко ходехме с Моника. Или пък – една кафана бяхме открили с Небойша в Нови Сад, краката сами ни водеха там, защото много сладка певачка имаха, Милена. И в таверната на Гнафакис става, в Пирея, дето Ламброс Пазайти щеше да се годява със Зоица.

Навсякъде ми иде да съм домакин. Навсякъде съм вътрешен. Ще си посрещам гостите на крака, ще ги настаня на масата. Чрез мен ще се запознаят те, чрез мен ще си намерят приказка. Димитър, Димитриос, Демир, Думитре, Димитар – това име ще се търколи между тях и те ще кимат с глава – знаем го, наш е човекът. Ей ме! Ей ме! – ще откликвам аз на всяко повикване и ще търча като момче – всекиму да е удобно. А отпуши ли се веднъж разговор, нататък е лесно. Хеле – като тръгнат напитките. От всичко ще подбера! За начало и хиоска мастика, и сръбската сливовица, и българската гроздова. С подканящите наши мезета: от морета, от равнини и от горските пилци – млякото. Ще се чукнат чашките, ще се развържат езиците. А пък като тръгнат гозбите! Като се вдигне оня аромат над трапезата! Цял свят ще обърне нос да подуши и ще рече: Какво е туй благоухание? Кой го е приготвил? Балканците пируват! – ще викнем всинца, а дядо Аргирис, като по-учен между нас, ще добави на колко хиляди години е общият корен на нашите ястия, с какви вълшебства са ги тъкмили мъртви и живи народи, за да могат и цар да съблазнят, и сиромас да си оближе пръстите. И ще пуснем виното – тоя пратеник на слънцето, дето човекът за пръв път го е посрещнал точно на нашата земя. Всекиму по душа ще влея – и от белите, и от червените. А като изпразним оканиците, като ни блеснат очите – готови сме за побратимяване.

Но става ли гощавка без песен, без музика?! Ще откъсне всеки цвете и ще го подаде, ще ги подредим ние, ще ги нагласим, както мома кити китка в своята градинка. И ако някой по света е останал безразличен към ароматите от трапезата, тоя път няма да издържи – ще наостри уши, ще си отвори душата. Откъде тез ритми, ще попита, откъде туй благозвучие, туй злато звънтящо? От сърцата ни, ще отвърнем ние, от черната земя долу и от небето над главите ни! А щом поделим хляб, вино и песен, ще рипнем да играем. Тъпан ще думне, ще проплаче цигулка, гайда ще заручи и зурна ще извие и ние като вихър ще се понесем край масата. Ще подскачаме, ще приклякваме, ще се прегръщаме през раменете, ще се спускаме и ще отстъпваме, ще гънем снаги и ще плетем крака, ще се тресем, ще се въртим, юнашки ще се провикваме, шемет ще ни омае главите, ще примержелее пред очите ни от тоя наш лудешки танц, катурната чаша ще се разбие в пода, пищов ще гръмне в тавана...

Не! Чакай! Отказвам се! Опасно е да събирам такъв гуляй. Както се е ляло виното на софрата, тъй може и кръв да се пролее. Еднакво сме щедри и на едното, и на другото. Като свършат подобни балкански веселби, често не можеш да различиш къде е плиснало червено вино, къде е изтекла мъжка кръв. Каквито сме кибритлии, за малко се докачаме и за нищо кипваме. Докато се побратимим, току-виж сме се изклали!

Ами ако дядо Аргирис седне наблизко до оня роднина на Парашкевов, запасния офицер? Единия с Велика Гърция, другия с Велика България. Ами ако Небойша също се притури до тях с Великата си Сърбия? На минутата ще се счепкат тримата. И какво ще си хортуват примерно Михалис и Кайзо, Караканьоти и Рашид ага, Парашкевов и Сеид ефенди? Ами аз? Аз как ще се оправя? Ако свикам живи и мъртви, с какви очи ще погледна Божидар Станев, дето му прерязах гърлото? И как ще се извиня пред Садък Бостанджи, че го отведох до бесилото, а оставих щерка му – и на нея да отмъщават?...

Не, ще ми се другаде да идем, на друго място да ги видя всичките. Ех! Да беше добър Господ – да ни пусне в подножието на престола си. На неговата трапеза да седнем. Ще пристъпим тихо, кротко ще се подредим. Същите лица ще бъдем, но там не можем да стигнем същите. Всичко адово ще е паднало от нас, ще е отишло в катрана да гори, а пред Бога ще представим Божието, с което сме се родили. Кал и струпеи ще сме смъкнали от себе си. Като кал и струпеи ще сме изчистили лошотията, омразата, лъжата и подлостта. Гнева, дрязгите, черните подозрения. И вече нито ще помним злото, ни на зло ще сме способни. Благообразен ще стои Кайзо насреща ми, ще усещам нежния досег на Зоица, Садък Бостанджи ще ми кимне с почит, а в баща си щастливо ще се притиска Гюлчин и с щастливи очи ще ме погледне. Ни белег няма да е останал от бръснача ми по шията на Станев, горд, израсъл мъжага ще е Зизу, Рашид ага пъргаво ще влезе и като мине край мен, усмихнато ще ми прошепне, че тия негови крака са същите, за каквито съм приказвал някога в джамийското кафене.

И всички, всички до един ще ги видя в собствената им сила и доброта! Като рачешка броня са сковавали душите ни налепите от стари рани, но под тях ще се открият дарбите, с които Бог ни е дарувал при своя замисъл. Тогава ще се разбере, че щедър е бил той към нас, че с пълни шепа е давал на хората по тия земи. А ние, край Божиата трапеза, един с друг радостно ще се узнаем...

И точно в тоя миг, когато любов и радост препълнят сърцата ни, ще доловим Неговото присъствие, защото Той ще ни е приближил. Има такава българска приказка – „вечерял с Бога“. Казват я за човек, комуто върви във всичко, сполуката му е честа гостенка. Но тая сполука иде не от шмекерлъци, не от кражби или за сметка на другиго. Ами човекът си е добър на мястото и Бог му помага, защото му има доверие. Затова и нас ще приближи Господ, ще седне помежду ни. Не за да пием ракия или да ядем лозови сърми. А за да ни върне своето доверие, което сме похарчили евтино в оня живот. Защото преди ние да повярваме в него, Той е повярвал в нас. Ще ни обходи с очи, ще ни разпознае, че сме минали своето чистилице, ще си спомни какво ни е дал някога. И като погледне всекиго в зениците, ще му вдъхне дух, ще му потвърди дарбите, а някому може и да прибави. Но това повторно доверие ще е за друг живот, момче, за съвсем друг живот, а не оня, за който ти разправях...

Ето – там искам да се съберем, така искам да стане! Ама мирен не мога да стоя – признавам си и пред теб, и пред Бога. Пак ме човърка дяволът със съмнения. По мярка ли ни е въобще Божието доверие? Няма ли да сторим с тоя друг живот същото като с предишния, а може би – и по-лошо? И не е ли по-правилно грешник като мен да го натикат веднъж завинаги в ада и да го зачеркнат от Божиите списъци? Такъв съм си, вярно е. Хем мечтая, хем не си вярвам – та допускам и точно обратното. Ама прости ме, Боже, и за това последното прости...

Послепис

Тия разкази ги слушах в продължение на няколко години от бай Димитър Попов. Когато времето беше хубаво, се срещаме в градинката край църквата „Света Троица“. Там се запознахме – и двамата живеехме наблизко. Навестявал съм го и в гарсоньерата му до пазара „Димитър Петков“. Живееше сам. Беше се женил, но деца нямаше, а бабичката му починала.

Редовно ме черпеше с чай от маточина. Но не защото Парашкевов го беше приучил да пие тая отвара и бай Димитър от начало до края си е бил влюбен в нея. Той страдаше от болестта на Паркинсон и някой му беше казал, че билката намаля треперенето на ръцете. Много пъти съм го подканял да седне, да си опише живота. Отказваше. Оправдаваше се точно с това треперене. Но мисля, че го мързеше или работата му се видеше нищожна.

За годините, прекарани от него в Югославия и Румъния, ми е разказвал малко. Мимоходом и откъслечно. За дреболиите – подробно, за главното – затъмнение. Не ни е попречила смъртта му, имаше време да говорим. Но, изглежда, му омръзна, изприказва се, наситил се беше. И това се случва със старите хора. А може би и други причини да е имал.

За Косово например той подхвана дума отдавна, известните събития там едва-едва назряваха. Но когато на Сърбия ѝ постлаха бомбените килими, когато народът се юрна да бяга, бай Димитър млъкна, сви се, гледаше като попарен. Питал съм го: „Какво си правил в Косово? Нали сам почна да разправяш!“ „Каквото гледаш по телевизията – отвръщаше уклончиво. – Ама тогава нямаше Си Ен Ен да го показва и НАТО да се бърка. И не беше в цялата област, а само на едно местенце.“ Предполагам, бай Димитър Попов, възпътен в сърбина Димитар Попович, бе участвал в наказателна акция срещу някое албанско село. Но защо, кое ги е предизвикало, за убити сърби ли са отмъщавали, какво лично е правил той – така и не разбрах. Допускам, не е било за хвалба. От друга страна, новото кръвопролитие го беше стреснало и напълно опровергаваше надеждите и мечтите му. Наистина, какво да ми разправя при това положение?

В Румъния – подобна мъгла. По различни поводи е споменава л любовницата си Моника, че с комар се е препитава л, че е пиля л пари за щяло и нещяло. Но си мисля – как оная комунистическа държава е оставила домну л Думитре Попеску да си вее байрака, ако се изразя като бай Димитър. Не го ли е канализирала подобаващо? По времето, когато слушах неговите истории, у нас всичко живо приказваше за ченгета и досиета. И не знам дали под общото влияние не взех да подозирам, че другарят Попеску е заемал тайна длъжност, а бонвиванството му е било прикритие за наивници. Но само се питах. Бай Димитър не е намеква л такова нещо, нито аз имам някакви улики.

И в Румъния той не беше живя л малко. Правя сметка, че е напусна л Югославия непосредствено след разпратата ѝ със Сталин, тоест в края на 48-а или началото на 49-а. А веднъж стана дума, че когато строели моста между Гюргево и Русе, той се хванал за кратко чиновник в плановия отдел откъм румънска страна. И бил едва ли не първият пешеходец, мина л през Дунава, за да се предаде на българските власти. Мостът на дружбата е открит в 54-а, значи Думитре Попеску е прекарал пет-шест години в северната ни съседка. Или общо бе скита л из балканските държави към седемнасет години.

За кончината му научих късно. Много ми е мъчно, че не присъствах на погребението. Смятам, че бях последният му приятел и ако той се изхитри да събере на она свят трапеза пред Бога, надявам се да не ме пропусне.

Наглеждаше го службата „Социални грижи“ – едно девойче идеше по обед, носеше ядене в канчета. То имало ключ за апартаментчето, намерило стареца мъртъв. Бай Димитър бил предупредил съседите за такъв ден, разтичали се те, звънчили в Пазарджик. Дошла негова племенница, братовчедова дъщеря. Взела смъртния акт – да уреди наследяването. Нея не съм вижда л.

Същите съседи ми обясниха къде точно е гробът му в Малашевци. Отидох да занеса цветя. Никой не беше ходил, откакто го бяха заровили. Нямаше и да иде. Ще изгни е дървеният кръст с името, ще се килне, ще изчезне сред буренака. А не искам тоя гроб да остане безименен и прахта неузната, както бе станало някога с бащата на покойника. Затова, макар да не ме бие парата, решил съм да му направя едно каменно паметниче. Скромно, разбира се. На каменоделеца ще поръчам да напише: „Тук почива Димитър Попов – и отдолу, едно под друго: – същият Димитриос Папас, и Демир Папазоглу, и Димитар Попович, и Думитре Попеску, роден на Балканския полуостров, точното място неизвестно, еди-кога си. Почина л в София, еди-кога си.“

Не знам как ще погледне на моята волност гробищното началство. Да не създам някоя бъркотия, да не наруша примерно статистиката им? Но известно е, че истина и статистика не са едно и също. А истината е, че в тоя гроб лежи не един човек, а петима. Петима – но с едно сърце и с една душа.

И ако она балкански грешник ме зърне отнякъде, вярвам – с благодарност ще се усмихне. Ако е в ада, както сам си го просеше приживе, това поне ще е последното му удоволствие.

1991–1999 г.

Из отзиви за първото издание на „Балкански грешник“

Димитър Танев

... Да се опитаме да поразсъждаваме върху това наистина забележително повествование. Казвам – да поразсъждаваме, защото тъкмо такива реакции буди то, поне у онези, които не приключват съпрокосновението си с една книга с акта на изчитането ѝ.

Какъв е всъщност романът „Балкански грешник“? Исторически – може би донякъде, тъй като е положен върху сложните, противоречиви и трудни съдби и взаимоотношения на балканските народи през преминалото напрегнато и променчиво столетие. Публицистично-аналитичен и полемичен – доколкото обвързва и днешния ден, вкарвайки в спиралата си настоящи бурни събития – рязкото обществено-политическо прекопструиране на Европа и конкретно на Балканите в последните десетилетия, Косовската и Македонската кризи и пр. Психологически – тъй като проследява един живот, приличащ на разбито огледало, и върви по деретата на една задъхана изповед, в която има много страдания, изпитания, борби и загуби, поучителна мъдрост, насилия и смърти, човешки неистови усилия, просветления и опрощения. Или – да кажем – скрито автобиографичен, след като (долавя се това обходно) белетристът дълбоко е копнал в собственото родословие и юношество, в съкровенията си впечатления и отсявания от живота, от изчетеното и премисленото толкова вече години. Защото той в романа уж е пасивно слушащият и записващият разказваното, но и много близък някак му е самият „съставен“ (обобщен) герой, балканският човек, българинът Димитър Попов (забележете – личното му име е еднакво с авторовото), който последователно е още Димитраки, Демир, Димитар, Думитре, в зависимост от това, „гонен от буйните си страсти“, в коя балканска страна се подвизава, живее мъчно, приютява се сирашки и цял гори. Не на последно място „Балкански грешник“ е и роман-действие, истински екшън-четиво, авантюрно-приключенски, претоварен със събития, с любовни перипетии, с рисковани ходове и изненади, с драматични разтърсващи сцени, включая убийства, бягства, смяна на легитимност и безпаспортни скиталчества, промяна на мястото на действието и на гледната точка...

Има в романа впечатляващи типажки (характери), които разкриват способността на Кирков да скулптира нееднолинейни, вътрешнопротиворечиви, драматични, по своему „осъдени души“: освен на средищния, водещия герой, още на Парашкевов, на Михалис, Пазайти и Ликудис, на Сеид ефенди, Рашид ага и Садък Бостанджи. В своята съвкупност те също „обслужват“, изпълвайки с живот и действие, тезата на писателя за балканеца като особена порода, като екзотичен, динамичен и непредсказуем, исторически формирал се, но личностно многовариантен активатор на събития, нагласи, промени, трагедии.

Днес такива романи „а ла Достоевски“ твърде рядко се появяват, или по-точно – твърде рядко дръзва някой да пише: трудът е огромен, залогът също, а времето е нефелно, неподатливо на подобни героични, едва ли не донкихотовски напругания на духа и перото. Така обаче литераторът и белетристът Димитър Кирков е доказал себе си. Доказал е, първо, още веднъж това, че е призван писател, че макар и битово вкаран в ъгъла, както повечето от нас, той работи и ще работи, защото това е маята на живота му. И второ – без да е преследвал открито такава цел – Кирков противостои с типа проза, който създава, на вторичната, книжно родената литература, която сега предимно тече и претендира. Не че тази последната няма ход и място в сегашното литературно многопосочие. Но „Балкански грешник“ е от категорията романи, които мощно я надмогват и покриват, доказвайки мъжката сила на драматично-реалистичното начало, когато словото гради, облича, изрича, изписва големи екзистенциални, хуманитарни, социално-философски и злободневни истини, дилеми, проблеми, тенденции.

На мен лично ми е трудно да обясня двуобразното излъчване и участие на Димитър Кирков в литературното ни битие. Знаем го като прекрасен, вещ литератор-анализатор, като един от много малкото сега у нас професионални критици, останали след претръскването на литературните ни делници. Но той все по-отдадено и все по-отличително се възкачва и по билото на белетристиката, на този изтощителен

„занаят“. С „Балкански грешник“ Кирков се преутвърждава като силен романист, като своеобразен „реаниматор“ на голямата форма, на възтежкото повествуване, което изисква не леки загребвания и слънчеви игри със словото, а дълбоки мисловни потапяния и една съхранена, настояща вяра в човека и в човешкото начало. Вярата в това, че „... и нас ще приближи Господ, ще седне помежду ни...“, ще „ни върне своето доверие, което сме похарчили евтино...“, „ще ни обходи с очи, ще ни разпознае, че сме минали своето чистище...“

Това изрича във финала на романа „разказвачът“ бай Димитър Попов, самотен в своята гарсонiera до пазара „Димитър Петков“, социално слаб, но душевно, психонравствено освободил се вследствие душегубително преживения си живот, пред своя смълчан събеседник (?) и едноименник, който сега пък, с така пряко заявените „автентичност“ и „документалност“, изтегля в края още една посока за промисляне на богатата стилистика и сложната конструкция на романа си...

Димитър Танев, Сп. „Пламък“, 2001, кн. 7-8

Вихрен Чернокожев

... Балканският грешник на Димитър Кирков е проумял нещо, което мнозина балканци, а и политиците още не разбират... Безспорно постижение на романа е тъкмо преодоляването на традиционното мислене и говорене с национални категории. Еднакво отворен към целия балкански свят, той търси новата българска идентичност високо над границите на националности, етноси, религии. Бляновете за велика Сърбия, велика Албания, велика Гърция, велика Румъния, велика България родиха само разделение и омрази. Над техните шеметни пропасти романът на Димитър Кирков строе мостове. С едно наглед просто нравствено послание: да оставим най-после историята и нейните великани намира и най-напред със себе си да се заемем, та да е отечеството не велико, а достойно...

Читателите, които вървят само подир приключенската нишка в романа, сигурно ще са очаровани от колоритния разбойник капитан Караканьоти. Аз обаче запомних кафеджията дядо Аргирис. С душа и страст той не се уморява да разказва приказката за мощта на Византийската империя; за него тя е „вдъхновителка на живота му“. Нека учените да казват, че тъкмо „византийският комплекс“ подклаждал огъня на балканските раздори. Да, но за кафеджията дядо Аргирис Византия не е просто империята в реални измерения, а вселенска мярка за универсалност и цивилизованост, където няма етнически или родови граници. Византия на дядо Аргирис може да е фантазия, красива приказка, но поне в „Балкански грешник“ тя не звучи като измислица.

Вихрен Чернокожев, в. „Демокрация“, 2001 г.

Норберт Рандов

Романът „Балкански грешник“, който г-жа Байер сега ще ви представи, прочетох със същото увлечение, с което потъвах като дете в романите на Карл Май. И това се отнася не само до извънредно увлекателното действие, протекло в период от около 1920 г. до наши дни, а в същата степен и до свързаните със събитията разсъждения на автора, които на места се разширяват до цели есета... Аз обаче не искам да навлизам тук в темата на г-жа Байер. Бих желал само да отбележа нещо във връзка със заглавието на романа. Въпреки че събитията, преживяванията и произлизащите от тях размисли се отнасят за Балканите (и Мала Азия), възприемам думата „балкански“ в по-широк контекст. Балканът, в по-тесен смисъл – Стара планина, е част от една много голяма планинска верига, която започва от Пиренеите, минава през френския централен масив, продължава през Алпите, Татрите и Карпатите до южната част на Гърция и през България – до Черно море. Тази верига следователно минава през цяла Европа. Така може би трябва да разглеждаме и Балканите – *pars pro toto* – като една малка Европа, която сега изживява конфликтите, които в течение на столетия са разтърсвали целия континент. Достатъчно е да споменем в това отношение само „вечната“ или „архи“-вражда между Франция и Германия, подобна на също така „вечната“ или „архи“-вражда

между България и Византия или Гърция, която впрочем не е била само вражда, а същевременно е формирала и една от най-плодотворните културни и икономически връзки в цялата световна история.

Но освен като метафора за цяла Европа „Балкански грешник“ може да се тълкува и като метафора изобщо на човека, който без вина става виновен, понеже никой не е застрахован срещу хаотичните превратности на живота, въпреки трите бариери срещу греха или греховете, които Димитър Кирков споменава на едно място на романа си: страх (от наказание), срам (от хората) и съвест (пред себе си).

В една малка глава по средата на романа (края на втората част) повествователят още веднъж среща, този път в съвременето, гръцката девойка, в която преди няколко десетилетия е бил влюбил, но сега тя е остаряла, изумяла с годините и едва успява да го познае. В тази ситуация той има същото усещане, което средновековният немски поет Валтер фон дер Фогелвайде е изразил в едно свое стихотворение:

O, weh, wohin verschwunden ist mir doch Jahr!
War nur ein Traum mein Leben, oder ist es wahr?
War wirklich auch, wovon ist stets meinte, dass es waer?
Dann hab ich wohl geschlafen und weiss es selbst nicht mehr.

(Уви, къде изчезнаха всичките мои години! Сън ли е бил моят живот или истина? Било ли е това, което в моите мисли е било? Тогава може би съм спал, без сам това да осъзная.)

При Кирков това екзистенциално чувство е изразено с думите: „Беше ли, не беше ли тоя моят живот, като съм останал единственият му свидетел?“

Макар да следват още и други вълнуващи глави, този вмъкнат епизод е същностна равностетка на цялата книга. Защото не е ли това в края на краищата и равностетката на всеки отделен човешки живот?...

Норберт Рандов, из словото при връчване на наградата „Берлински хъш“, април 2003 г. – Сп. „Пламък“, кн. 7–9, 2003

Барбара Байер

Ако някой от тукашните ми познати пожелаеше да му определя какво е това homo balkanicus, аз, тъй като по начало избягвам да говоря в дефиниции за живи неща, щях да си направя труда да му превода от български четири-пет страници, взети от роман. Бих му ги дала да си ги прочете, защото, убедена съм, с помощта на извадките (макар и в превод) всеки би уловил поне крайчеца на феномен, който не от вчера е предмет на най-противоречиви тълкувания и оценки. Не че в тези странички би се намерил изчерпателен и неопровержим като последна истина отговор на въпроса. И всъщност няма смисъл да прибъгваме до абстракции и стереотипни формули, когато пред нас най-нагледно и впечатляващо се разгръща самият жив наратив на „балканеца“ в търсенето на своето си самоизяснение.

Страниците, на които бих се спряла в случая, са от „Балкански грешник“ на Димитър Кирков, един роман, създаван в продължение на цяло десетилетие, който не само с внушителната си обемност е изключително явление в днешния български литературен ландшафт. В избрания откъс чрез притчици се разказва за различията между Изтока и Запада в правилата на играта, наречена живот, и за преплитането им „по средата“ на пътя, на Балканите – сякаш „два духа са се срещнали на нашите земи и са си дъхнали един другиму в устата“. Картината се доизгражда в същия образен стил: смесили си били кръвта, езиците и мозъците двата духа така, че трудно се различавало къде свършва кожата на единия и откъде почва кожата на другия. Прилепнали, просмукали се били те – и тая черта на просмукването криволичела в невъобразими завойчета: „Не можеш да предвидиш в живота кога ще стъпиш от западната й страна, кога от източната. И още по-важно – в себе си не можеш да отгатнеш по кое завойче ще кривне душата ти. Това е мъчното на балканеца.“

Приведените думи, които находчиво изтъкват културната междинност като отличителна черта на „балканския човек“, принадлежат на романовия „аз“-разказвач

Димитър Попов: лице с толкова много имена, колкото и езици, и жителства, кръстосвало с десетилетия (става дума горе-долу за времеви отрязък от 30-те до края на 40-те години на миналия век) Балканите надлъж и нашир, от изток на запад, от юг на север... Къде гонен от лични провинения или желания – „буйни страсти“, къде от силата на обстоятелствата изтласкван по-нататък, той все хваща път за чужда земя – за да я усети и нея като своя среда, с хубавото и лошото на просточовешкото живеене там. Изобилстващ от приключения с комичен, но повече – с трагичен заряд, житейският зигзаг – ходенето по Балканите на Димитър–Димитраки–Демир–Димитар–Думитре (със съответни „преводи“ и на второто му име) от младини до средна възраст, се разгръща като изповедно-споменна приказка на „аз“-а в продължителни срещи със събеседник. Тези разговори стават в наши дни и в днешна София, което обуславя и вплитащите се в повествованието размишления върху актуални събития и явления като своеобразно придължение на припомняното. Говорейки за наративната ситуация, трябва впрочем да се спомене и една нейна особеност, а именно че присъствието и участието на събеседника в диалога се усеща само в отделни реплики на „аз“-разказвача. Едва в края се доизяснява, че споменът всъщност е реконструиран и преразказван от събеседника според изслушването през годините.

Трудно е да се установи дали в този свой вид (авто)биографичният разказ има покритие с автентична индивидуална съдба – и ако има, в каква мяра – и дали той свидетелства за автентичната реч на някой истински Д.П., както желае да ни убеди събеседниковият (авторовият?) послеслов към романа. Склонна съм по-скоро да не се доверявам съвсем на това твърдение, а, обратно, да приема и обясненията, и коментарите, и допълненията към самия романов разказ и главно към личността на протагониста като съставна част на едно колкото дискретно, толкова и хитро-игриво проблематизиране на литературните конвенции на фактичното и фиктивното в „Балкански грешник“. Въпрос на читателска нагласа, но вярвам, че едно по-подробно вглеждане в градивните принципи на романовата тъкан би разкрило и други белези на една като че ли неочаквана на пръв поглед художествена усложненост на нарацията. Преди всичко би се изяснило, че целият уж спонтанно-естествен наратив се крепи върху строга художествена концептуалност. (Как само се съчетават нараторски фигури, каквито са сказът или пикарото, или странстващият разказвач, как в разказа се вписват например проблематики на литературната имагология или топография!) Освен това би станало ясно, че романовата поетика, насочена главно към мащабното, събитийно-историческо и психическо достоверното повествование на фона на повече или по-малко познатата извънтекстова житейска реалност, съдържа в себе си също така и своята естетическа рефлексивност – само че без изявени металитературни претенции... Но като текст, който изцяло е обърнат към живота под знака на смислотърсачеството, „Балкански грешник“ толкова отчетливо изпъква в контекста на приетите днес постмодернистични деконструкции и откази от смисловни цялости, че тази негова особеност едва ли би могло да не се тълкува и като иманентен полемичен жест.

Ако трябва накратко да се посочи към кое се стреми това смислотърсачество, според мен на място ще е фразата „чувство за памет и отговорност за паметта“. Историята на разказвача-протагонист Д.П. е не само историята на осъзналия своята грешност и изкушимост индивид. Предадена като повторно преживяване на запомненото, тя поставя именно паметта в основата на личността. Още повече, разказът конституира тъкмо „оная вътрешна мярка на душата, наречена съвест, която запазва единството на личността и след сторения грях“, която авторът Димитър Кирков и в публицистичната си изява (цитатът е взет из статията „Покаянието е пречистване“, 2001 г.) иска да види активирана като отпор срещу „общата морална разруха“ в днешно време... По този начин романът ангажирано се вписва в дискурса на днешната обществена памет, като опонира на забравата, самолюбията, „безпаметството“.

Но по мое убеждение от същата важност е и друг аспект на паметта, с който романът борави – въпросът за историческата и културната памет на Балканите. В „Балкански грешник“ почти няма фигура, която да не е носител на такава памет и която да не я носи в себе си като компонента на своята житейска и душевна биография. Самият протагонист в разсъжденията си набляга върху ключовата стойност на историческата памет в живота на балканските народи. Именно посредством фигурата на „аз“-разказвача обаче въпросът получава необичайно осветление. С разнообразните адаптации на Д.П. към променящи се условия в романа е въведена особена перспектива

за общото и разделящото в съдбата на хората от този регион между Изтока и Запада, както и за греховете, насъбрани по пътя им през вековете, пълен с устрем и падения. Без да си затваря очите пред историческите вини (и без да оневинява когото и да било), все пак романът не търси сметки, нито пък предлага еднопосочни обяснения за впамятавани конфликти и наследявани вражди. Защото това ни най-малко не би могло да смекчи онова, което се извежда като същностната дилема на Балканите: фактът, че – според думите на разказвача – „всеки с всекиго делба има недовършена“ и че всеки в своята си историческа логика е толкова прав, колкото и крив.

Непременно считам за заслуга на „Балкански грешник“, където сложната балканска съдба присъства и като фабула, и като рефлексия, че не дава с лека ръка отговори, а подканва към размисъл. Всъщност една посока за подобна активност от страна на читателя е очертана – не на последно място благодарение на самия разказ за човека-скитник, който, накъдето и да бъде отнасян, все попада на подобни нему, защото припознава в другите и в техните съдби и доста свои неща. Чрез изображения човешки живот „в движение“ романът търси да побере в едно пространства и съдби, на които историята е отредила да се смятат най-малко за конкуриращи. Живият човешки опит по такъв начин развива потенциал да действа като коректив на представи, убеждения и предразсъдъци, които са обусловени от разбирането за другостта на съседа-съперника-мъчителя... и които, вграждани в историческата памет на народите, на хората, са се предавали от поколение на поколение.

Дали това е чиста илюзия? Дали „балканският възел“ (перифраза на ключов израз от романа) някога ще може да се развърже, така че да се пита за homo balkanicus вече наистина от интерес към общото и сближаващото в културната самоличност на балканските народи? Самият романов разказвач си остава скептичен дори и в своята визия на едно бъдещо побратимяване на балканците на приказка и гуляй: „Както се е ляло виното на софрата, тъй може и кръв да се пролее... Докато се побратимим, току-виж сме се изклали.“ Но ако нямаше ни зрънце надежда, целият негов разказ би изглеждал съвсем другояче, а авторът Димитър Кирков може би изобщо би се въздържал да го пише с толкова години труд. Но го е сторил и така пред нас е забележителна и значима творба, която развлекателно, но в същото време и натежала от вътрешна болка обогатява нашите представи за начините как (да) се мисли и разказва за Балканите. А може би след време ще се отчита и приносът на такива книги за новите „балкански“ виждания.

Барбара Байер, Из словото при връчване на наградата „Балкански хъш“, Берлин, април 2003 г. – В. „Литературен вестник“, бр. 27, 10–16.09.2003

Иван Митев

... Със своите близо 700 страници това четиво е истинска находка за закопнелия да се докосне до просто и ясно поднесена теза читател, защитена с вещо художествено майсторство – за силите, които направляват постъпките ни от време оно в нашата кръстопътна земя. И тази теза, струва ми се, гласи: всички бъркотии се създават от хората, от хората се и поправят... Едно от големите достойнства на романа е, че не само търси, а и дава отговора на въпроса: Случайно ли над главите ни твърде често надвисва „времето на лошия шанс“ или това е исторически заложено на Балканите? Героят – Димитър, Димитриус, Демир, Димитар, Думитре – не може да избяга от съпътстващото го отчаяние дори и в моментите, когато му се струва, че птичето на щастието се готви да кацне на рамото му, не е сладък дори нектарът, от който съдбата му поднася да кусва по глътка понякога, горчивина има и в типичния балкански хумор около него. „Балкански грешник“ е роман за нещо повече от историята на главния герой, той е роман за силите, властващи над копнежа на действащите лица. Това е историята на Балканите, които говорят за себе си. Никой от тези, с които ни запознава Димитър Кирков и неусетно ни кара да ги следваме в техния път – Михалис, Караканьоти, Ламброс Пазайти, Зоица, Клио, Сеид Османоглу, че дори и Зизо – не се примирява с онова, което е всъщност и непрекъснато иска да излезе от своята кожа. И като ни прави съпричастни на тези усилия, авторът неусетно ни внушава, че всеки от нас би могъл да попадне на тази сцена, нещо повече – че всеки от нас не е спирал да воюва на подобна сцена, да се съпротивлява на обстоятелствата, които идват срещу

неговия блян за живот. И ако в тях често се разбиват усилията на героите в постановката, то е най-вече защото те са определени от мястото на действието – Балканите.

Заглавието, естествено, е провокативно, то носи след себе си въпроса: Кое на Балканите е грях? Този въпрос съпътства читателя дори и след като затвори последната страница – и точно тогава той разбира, че е държал в ръцете си книга от всевечната балканска библия, в която заедно с прозренията, съветите и законите е описана твърде добре както трудността, така и невъзможността за тяхното изпълнение. Въпреки желанията, чиито изблици озаряват подобни кратки и силни мълни съществуването ни. Заслугата, че всичко това е поднесено с незабравяща се сладост на изказа, разбира се, е на Димитър Кирков.

Иван Митев

\$id = 6958

\$source = Моята библиотека

_Издание: _

Димитър Кирков. Балкански грешник

Българска. Второ издание

Редактори: Николай Стоянов, Желяз Сагаев

Художник: Яна Левиева

Технически редактор: Г. Николова

Коректори: Дора Вълевска, Ана Лазарова

ИК „Захари Стоянов“, София, 2006

ISBN: 954-8047-92-6

Книгата е предоставена от автора й.

Романът е получил наградите:

– „Георги Братанов“ и СБП, 2002 г.

– „Берлински хъш“, Германия, 2004 г.